

DAVID AND SYLVIA STEINER YIZKOR BOOK COLLECTION

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 01583

Rozhniativs'kyi raion Memorial Book

Sefer zikaron li-kehilat Rozni'atov, Perehinsko, Broshniyov
veha-sevivah

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

THE STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY PROVIDES
ON-DEMAND REPRINTS OF MODERN YIDDISH LITERATURE

©2003 THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY AND
THE NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY:
Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

Original publication data

TITLE	Sefer zikaron li-kehilat Rozni'aṭov, Perehinsko, Broshniyov yeha-sevivah / ha-'orekh, Shim'on Kants.
IMPRINT	Tel-Aviv : Irgun yots'e Rozni'aṭov, Perehinsko, Broshniyov yeha-sevivah be-Yiśra'el uve-Ar. ha-B., 1974.
DESCRIPT	537, 58 p. : ill., map ; 25 cm.
SUBJECT	Jews – Ukraine -- Rožhniativs'kyi raion. Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Ukraine -- Rožhniativs'kyi raion. Rožhniativs'kyi raion (Ukraine) -- Ethnic relations
ADD'L TITLE	Yizkor-book in memory of Rozniatow, Perehinsko, Broszniow, Swaryczow and environs

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

ספר זכרון

לקהילת

רוזניאטוב

פרהינסקו, ברושניוב

והסביבה

העורך : שמעון קאנץ

הוצא לאור ע"י אירגון יוצאי רוזניאטוב, פרהינסקו,

ברושניוב והסביבה בישראל ובארה"ב

1974

תשל"ד

תל-אביב

חברי המערכת — רעדאָקציע־קאלעגיע:

יהודה הר־זוהר — המתרגם מידיש לעברית

בן־דוד שוורץ

זכריה פרידלר

מרדכי שטרן

פנחס קנר

ועד הספר — בוך־קאמיטעט:

יחזקאל נויבויר

יוסף אסט־דרור

יעקב שטרנברג

מרדכי טרוי

יחזקאל נוסבוים ז"ל

פנחס יונגרמן

אברהם פרידלר־שרף ז"ל

מיסדי האירגון:

אליהו נוסבוים ז"ל

יו"ר דוד שוורץ

אלכסנדר פרידלר

ד"ר אלתר ברגר ז"ל

גזבר: זכריה פרידלר

ברטה ברגר

אייזיק רוטנברג

אורי גלס ז"ל

זכריה רכטשפן

מרדכי טרוי

שמואל שפיגעל

פנחס יונגרמן

זלטה הורוביץ־שטיינר

שמשון לוסטיג ז"ל

נחמה רוזנבלום ז"ל

יִבוּךְ

צו פאַראייביקן דעם אַנדענק
פון דער חרוב־געוואָרענער
יידישער קהילה

ראַזנאַטאָוו

פערעהינסקא, בראשניוון און סביבה

יזכור אלקים

שש מאות רבבות מבני ישראל, עם קדוש, שהומתו ונשחטו ונשרפו ונחנקו ונהרגו בכל מיני מיתות משונות ואכזריות בידי הצוררים הנאצים בשנות הזוועה ת"ש—תש"ה על חטאם האחד כי הם בני-אמונה, זרע אברהם, יצחק ויעקב.

יזכור אלקים

ויחונן את אפרם של קרבנות עם ישראל, עם מקדשי השם, שהובלו המונים, המונים אל תאי הגזים ובתי המשרפות ורמץ עצמותיהם פוזר לדשן שדות גויים מבלי שישאר שריד וזכר וסימן לחייהם ופעלם עלי אדמות.

יזכור אלקים

ויצרור בצרור חיי הנצח את קהילת רוזניאטוב והסביבה יחד עם מאות אלפי קהילות קדושות בגולת אירופה, שנכרתו ונעקרו בדמי חייהן על זקניהן ועל טפם, אבות על בנים, אמהות על יונקיהן, רבנן על תלמידיהם והשטן המשחית שפך את טירוף חמתו גם על מקדשי-המעט של עדת בני ישראל. על הכל עלה הכורת.

נזכור

את היהודים הפשוטים ואת בחירי התרבות, מזקן ועד ילד, הישרים והיקרים, בעלי צדקה וגמילות חסדים; את החלומות, התקוות ומשאות הנפש, את השאיפות הרמות, את אהבת ישראל ואהבת ארץ-ישראל.

נזכור

ונספוד להם בכל כ"ב האותיות, בהן שירי תוחלת רנו.

נזכור — לא נשכח!

אלה אזכרה

אי-אפשר לתאר במלים את חורבנה של עיירתנו, כי אי-אפשר כלל למצוא ביטוי הולם לגודל צערנו על אבדן ששת המיליונים היהודים, קדושים וטהורים, שעלו על המוקד בתקופת החורבן הנורא של יהודי אירופה.

נדהמים וקפואי-חושים אנו עומדים נוכח השואה ואי-אפשר למצוא איש שיוכל לקונן את קינת החורבן הזה, ולכן אל ייעף החרון, אל תיבש הדמעה, ובנפשנו תוקד לעד ולא תדעך עוד.

אי-אפשר כעת לעשות דבר בשביל קדושים אלה.

אי-אפשר אפילו להקים מצבה על קברם, כי הזדים הארורים שרצחו אותם, שרפו את גופותיהם ולא נודע אנה הלך אפרם.

אבל אי-אפשר לנו לשכוח אותם!

פ ת ח ד ב ר

בספר זה שלפנינו הננו מתייחדים עם זכרם הקדוש של בני-עיירתנו היקרים, אשר הושמדו בצורה כה איומה ומחרידה ואשר אין מלים בפי אנוש עלי אדמות לכנותה בשם.

רבות התלבטנו, רבות היססנו טרם שנגשנו לעבודת הקודש, להכנת ספר הזכרון לקהילת רוזניאטוב והקהילות הסמוכות לה.

ידענו כי זו עבודה לא רגילה. מטבע הדברים שבהכנת ספר על קהילתנו נערמים קשיים רבים מאוד, כי עלינו להכין ספר מאפר... ומעטות הן הידיעות שהגיעו אלינו על תולדות רוזניאטוב, על אישיה ופעולותיהם ומעטים הם אלה שנשארו ויודעים למשוך בעט סופר ולתאר את החיים בעיירתנו הן מבחינה כללית והן, ובעיקר, מבחינת האוכלוסיה היהודית.

ובכל זאת אחרי דיונים הוחלט לגשת לעבודת קודש זו, להנצחת זכרם של אבות ואמהות, בנים ובנות, אחים ואחיות; קהילה שלמה שנכחדה.

נשמותיהם המרחפות בחלל תובעות מאתנו להקים להם יד ושם בספר-זכרון, מצבת נצח לחיים שנקטפו ללא רחם, ויחד עם זה ישמש נא אות קין בל ימחה על מצח בני השטן, אשר כחיות טרף שפכו דם זקן וטף, עולל ויונק ולא חמלו.

יהא נא ספר זה נר לנשמתם.

תעמוד המצבה ותשלח שאגתה עד לב השמים לדורי-דורות. ספר זכרון זה הוא פרי עבודה קולקטיבית של בני-עירנו במדינת ישראל ובתפוצות שנשארו לפליטה.

כל מה שכתוב בו הוא פרי-עטם של אנשי העם, אשר לא היו ואינם מתיימרים להיות סופרים בישראל. בזה אנו רואים את ערכו המיוחד של הספר, אשר הפשטות והבלתי-אמצעיות מאפיינים אותו.

השתדלנו גם לדובב אחדים מבני-קהילתנו שישפרו לנו מזכרו-נותיהם, את אשר עבר עליהם בימי-האימים בשנות השואה.

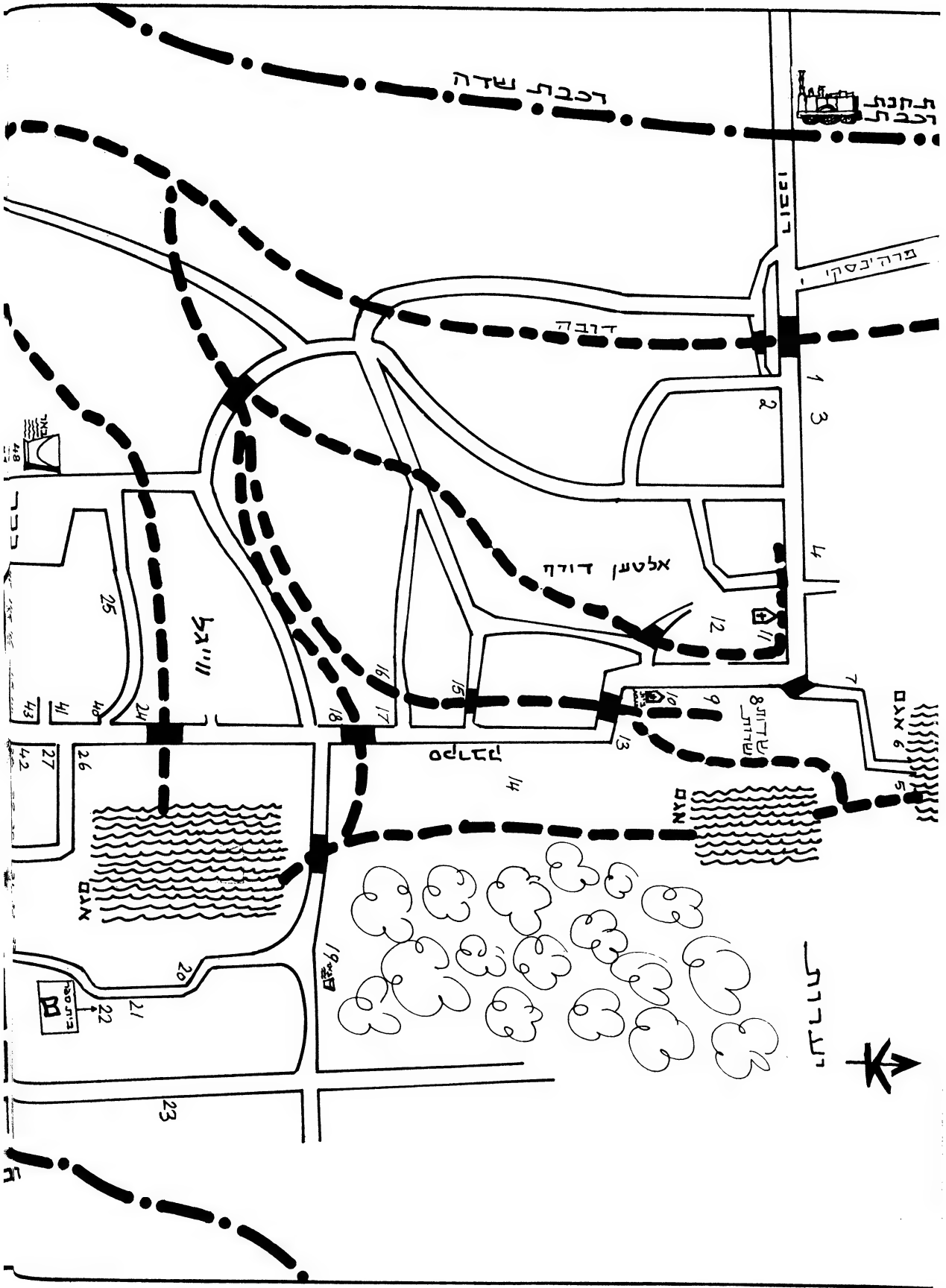
אספנו תמונות ורשמים, תיאורים ותעודות, שורה לשורה, דף לדף, עד שהגענו למה שהגענו, שפע של חומר להכרת רוח קהילתנו ואופיה, ארחות-החיים והרוח של רוזניאטוב היהודית.

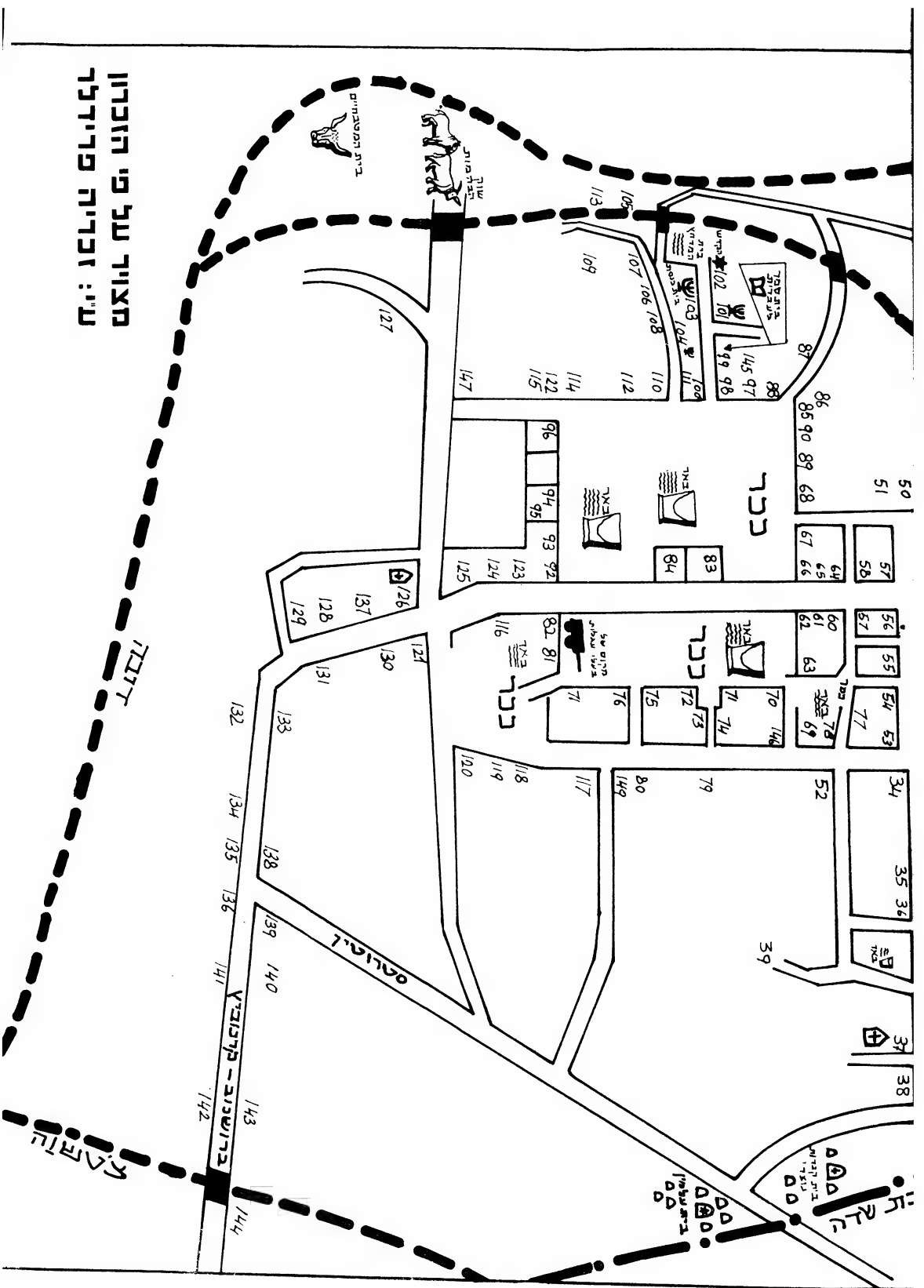
דפי-הספר רוויים אגלי-דמע. יד הגורל הצילתנו בעוד מועד, אך מנעה מאתנו את סתימת-הגולל ואת הקדיש האחרון של יקירי-העיר ופשוטי-בניה, על קרובים וקרובי-קרובים שככה אהבנום וכולם חרותים על לוח לבנו.

חסד של אמת הוא והמלאכה רובה ככולה נעשתה בהתנדבות וברגשי קודש.

זאת היא מצבתם — מצבת-קודש לזכרון עדי-עד.

ו ע ד ה ס פ ר

**מאמר על פי הזכרון
ועל פרידלנד**

שמות הבתים במפה

1. בית הורוביץ אליהו	42. בית קויפמן יהודה המלמד
2. בית אדלר חיה	43. בית קירשנבוים חיים
3. בית ארטמן נחום	44. בית וידמן שלמה
4. בית יונגרמן שלמה	45. בית נוסבוים חיים
5. בית מגסרה (טארטאק) וו. טנה	46. בית הופמן וועווי
6. בית תחנת קמח טנה וו.	47. בית קסנר יוסף
7. בית יורצקו סטאש	48. בית הורוביץ מנדל
8. בית הורוביץ שרה אסתר	49. בית ברניק יצחק
9. בית פרידלר לייביש	50. בית טרוי ישראל
10. בית הכנסת (בכפר הישן)	51. בית קסנר אלי
11. כנסיה נוצרית	52. בית שפיגל אלי
12. בית ברמן אלתר	53. בית שינדלר ניסן
13. בית הילמן שמעון	54. בית רוזנבוים יצחק
14. בית ווינלז שמואל	55. בית רכטשפן הירש
15. בית יגילוביץ מיכן-מישקו	56. בית רוזנברג אייזיק
16. בית מרק מרדכי	57. בית קופ אהרן הירש
17. בית שיינר נחמן	58. בית מיוזלס חיים שלמה
18. בית הורוביץ שלמה שמרל	59. בית פריש מאיר
19. בית מעין מים חיים	60. בית קויפמן יוסף
20. בית משפט	61. בית פרוכטר משולם
21. בית הדואר	62. בית פרנקל מאיר
22. בית הספר	63. בית פרידלר אייזיק
23. בית משטרה	64. בית ארטמן משה
24. בית תחנת קמח א. רוטשפן	65. בית לונדנר ישראל הירש
25. בית עיריה	66. בית ארדמן אברהם
26. בית רוטנברג יוסף	67. בית קריגל מרדכי
27. בית לב יעקב	68. בית קלר בנימין
28. בית וינרב משה	69. בית גלר חיים
29. בית לב לייזר איציק	70. בית וירט שמואל
30. בית ליברמן זכריה דוד	71. בית יקל חיים אשר
31. בית פילר שמואל	72. בית יקל בן-ציון
32. בית קסנר אהרן	73. בית טיש מרדכי
33. בית וכטר מנדל	74. בית הוניג אהרן
34. בית ארטמן הירש מנדל	75. בית הלר סושי
35. בית אדלרסברג	76. בית פריש חיים
36. בית גלר בונים	77. בית טנה אבא
37. כנסיה פולנית	78. בית תחנת שמן רכטשפן הירש
38. בית סוקול	79. בית ויסברג יהודה
39. בית וולושונוביץ	80. בית המרמן יעקב
40. בית הורוביץ וולף	81. בית וייסמן חנינא
41. בית הייזלר ראובן געצל	82. בית יקל לייבצי

117. בית גולדשמיט שמעיה	83. בית גרוס מרדכי
118. בית וסרמן עזריאל	84. בית פרידלר סגנר
119. בית קורנבליט משה מיכאל	85. בית רוזמן ברל יואל
120. בית לוסטיג משה יעקב	86. בית המרמן ליבע
121. בית ד"ר וסרמן	87. בית שטרן בנימין
122. בית וסרמן איציק מלמד	88. בית הרב המרלינג
123. בית פוגל פיגה	89. בית גלובטר יוסף
124. בית פרשט פיליפ	90. בית ויצמן דבורה
125. בית רוטנברג חיים לייזר	91. בית ברגר יוסף
126. כנסיה רוטנר	92. בית וייסמן מיכאל
127. בית שויןדלר שמואל	93. בית קרצמן וולף בר
128. בית שטרסמן שמשון	94. בית פרידלר ישראל
129. בית קלינגר משה	95. בית סילטס זיינוול
130. בית הורוביץ בנדיט	96. בית פרידלר לייב
131. בית מרקחת	97. בית ויזר משה שו"ב
132. ברון וואליש	98. בית גרול אברהם
133. בית נוסבוים שמואל	99. בי"ס עברי
134. בית פאליק לייב	100. בית קרייטר
135. בית קויפמן מאיר	101. בית המדרש
136. בית טנה ליפה	102. בית הקדש
137. בית לנדסמן וואלף	103. בית הכנסת הגדול
138. בית ד"ר סבט	104. הקלאוז הישן
139. בית לונדנר בערל	105. בית וכטר הירש לוור
140. בית טורטלטויב לייזר	106. בית לוטבק חיים שמעון
141. בית טנה הירש	107. בית הורוביץ חנה
142. בית קופרברג זישה אריה	108. בית צירינג משה
143. בית לרר יעקב מאיר	109. בית רוזנבוים משה
144. בית תחנת קמח וינפלד	110. בית קצמן יצחק
145. בית אלחר ר' יעק'לי	111. בית מרק אברהמיצי
146. בית זויארברג אברהמ'צי	112. בית פרוסט שלמה
147. בית וכטר איציק מאיר	113. בית שטרן זליג
148. בית דורנפלד נחמן	114. בית רכטשפן אפרים
149. בית שפיגל שבתאי	115. בית רוטנבך דוד המלמד
148. בית דורנפלד נחמן	116. בית שטרסמן יעקב

טעויות במפה :

- (1) במקום מס' 57 ע"י 56 צריך להיות : 59 — מאיר פריש
- (2) " " 71 " 81 " " : 91 — יוסף ברגר
- (3) " " 149 " 80 " " : 148 — נחמן דורנפלד

EXPLANATIONS TO MAP OF TOWN

1. House of Eliahu Horowitz	41. " " Reuben Getzel Heisler
2. " " Chaye Adler	42. " " Yehuda Kaufmann
3. " " Nahum Artmann	Melamed
4. " " Shlomo Jungerman	43. " " Haim Kirschenbaum
5. Sawmill of Wewe Tanne	44. " " Shlomo Widmann
6. Flourmill of Wewe Tanne	45. " " Haim Nussbaum
8. House of Sara Esther Horowitz	46. " " Wewe Hoffmann
9. " " Leibish Friedler	47. " " Josef Kassner
10. Prayer House	48. " " Mendel Horowitz
11. Chapel.	49. " " Itzik Barnik
12. House of Alter Bermann	50. " " Israel Trau
13. " " Simon Hillmann	51. " " Eliahu Kassner
14. " " Weinloes	52. " " Eliehu Spiegel
15. " " Michal Jagiellowicz	53. " " Nissan Schindler
16. " " Mordehai Mark	54. " " Itzik Rosenbaum
17. " " Nahman Scheiner	55. " " Hersh Rechtschaffen
18. " " Shlomo Shmerl Horowitz	56. " " Eisik Rosenberg
19. " " Warm-Water Well	57. " " Aharon Hersh Kopf
20. The Court House	58. " " Haim Shlomo Meisels
21. The Post Office	59. " " Meier Frisch
22. The School	60. " " Josef Kaufmann
23. Police Station	61. " " Meshulam Fruchter
24. Flourmill Efraim Rechtschaffen	62. " " Meier Fraenkel
25. Municipality	63. " " Eisik Friedler
26. House of Josef Rottenberg	64. " " Moshe Artmann
27. " " Jacob Loew	65. " " Israel Hersh Londner
28. " " Moshe Weinreb	66. " " Abraham Erdmann
29. " " Leisor Itzik Loew	67. " " Mordehai Kriegel
30. " " Zaharia David Liebermann	68. " " Benjamin Keller
31. " " Shmuel Fieler	69. " " Haim Geller
32. " " Aharon Kassner	70. " " Shmuel Wirt
33. " " Mendel Waechter	71. " " Haim Asher Jaeckel
34. " " Hersh Mendel Artmann	72. " " Benzion Joeckel
35. " " Leopold Adlersberg	73. " " Mordehai Tisch
36. " " Bunim Geller	74. " " Aharon Honig
37. The Catholic Church	75. " " Sosie Heller
38. The SOKOL House	77. " " Aba Tanne
39. Farm of Woloszynowicz	76. " " Haim Frisch
40. House of Wolf Horowitz	78. Oilpress Hersh Rechtschaffen

79.	House of Yehuda Weissberg	115.	" "	David Ratenbach, Melamed
80.	" "	116.	" "	Jacob Strassmann
81.	" "	117.	" "	Shmayer Goldschmidt
82.	" "	118.	" "	Azriel Wassermann
83.	" "	119.	" "	Moshe Mirl Kornbluh
84.	" "	120.	" "	Moshe Jacob Lustig
85.	" "	121.	" "	Dr. Wassermann
86.	" "	122.	" "	Eisik Wassermann, Melamed
87.	" "			
88.	" "	123.	" "	Fajge Vogel
89.	" "	124.	" "	Philipp Ferszt
90.	" "	125.	" "	Haim Leisor Rottenberg
91.	" "	126.		Greek-Catholic Church
92.	" "	127.		House of Shmuel Schwindler
93.	" "	128.	" "	Simon Strassmann
94.	" "	129.	" "	Moshe Klinger
95.	" "	130.	" "	Bendet Horowitz
96.	" "	131.		The Pharmacy
97.	" "	132.		House of Baron Walisz
98.	" "	133.	" "	Shmuel Nussbaum
99.	Hebrew School	134.	" "	Leib Falik
100.	House of Kreiter	135.	" "	Meier Kaufmann
101.	Beth Hamidrash	136.	" "	Lipe Tanne
102.	Mortuary	137.	" "	Wolf Landsmann
103.	Big Synagogue	138.	" "	Dr. Sabbath
104.	The Klause, Synagogue	139.	" "	Berl Londner
105.	House of Hersh Leisor Waechter	140.	" "	Leisor Turteltaub
106.	" "	141.	" "	Hersh Tanne
107.	" "	142.	" "	Sisie Arye Kupferberg
108.	" "	143.	" "	Jacob Meier Lehrer
109.	" "	144.		Flourmill of Weinfeld
110.	" "	145.		House of Alter Reb Jeckele
111.	" "	146.	" "	Abraham Sauerberg
112.	" "	147.	" "	Itzik Meier Waechter
113.	" "	148.	" "	Nachman Dornfeld
114.	" "	149.	" "	Shabse Spiegel.

ERRATA IN MAP:

1. instead of No. 57 (near 56) should be 59/Meir Frisch
2. instead of No. 71 (near 81) should be 91/Josef Berger
3. instead of No. 149 (near 80) should be 148/Nachman Dornfeld

יחזקאל נויבואר
פתחתקוה

ע י י ר ת י

היה היתה עיירה קטנה
למרגלות הקרפטים ויערות ער,
עם אנם גדול על אם הדרך
וטחנת קמח עמדה שם בצד.

ומעל האנם גבעה נהדרת,
עם עצים עבותים הנמים למט
ושדה טיולים גם הוא לתפארת,
ושם בית ספר, דאר ובית המשפט.

ובטבור העיירה שוק די גדול,
עם שתי בארות עתיק-יומין,
דרך פשוטה עברה שם בתוך,
וסימטאות עקלקלות משמאל וימין.

שלושה בתי כנסת עמדו שם ביחד,
וקול תורה נשמע כליל וביום.
בית המדרש מימין, ומשמאל הקלוין,
ובאמצע — בית הכנסת הגדול והרם.

בתיה הקטנים עמדו בצפיפות,
כפיטריות אחרי הגשם,
וגגותיהם הלבנים עשויים מפח
נוצצו בשמש כאבני הלשם.

ומסביב העיירה, מצפון ודרום,
הצצכה והדוכה כיתרוה כנחת,
ובאוויר הריח של פרחים ושחת.

העיירה וקורותיה

בית הכנסת הגדול
בית המדרש (מימין) והקלויז הישן (משמאל)

העיירה וקורותיה

...רוזניאטוב, עיירה יהודית טיפוסית בגליציה, על שמחותיה ויגונותיה, פינת יקרת, אשר כל צבעי הקשת היו מיוצגים בה וחיים מלאי ענין ומרובי גוונים התנהלו בה; חיים של תוכן יהודי חם, של שאיפות להרחבת אופקים, צמאון לתורה וחכמה, כמיהה לעתיד יפה יותר. כל מה שנתרחש בחיים הרב-גוונים של יהודי גליציה — הכל נשתקף באספקלריה של רוזניאטוב.

קטנה היתה העיירה, צנועה מטבע ברייתה, גדולות לא ביקשו בני-רוזניאטוב ושמחו בחלקם. גם בשעות מצוקה וסבל משכו באהבה ובהכנעה את כובד-עול הגלות והיו משיחים את דאגתם במזמורי תהילים. בית הכנסת ובית המדרש היו מלאי-מתפללים שלוש פעמים ביום: שחרית, מנחה וערבית, ויחד עם קול הרינה והתפילה נשמע גם קול התורה מפיות יהודים תמימים ויראי-שמים, תלמידי-חכמים וצעירים חובשי בית המדרש, שנתחנכו וגדלו לאור התורה והמצוות.

לאט לאט החלו לבוא השינויים בחיי העיירה. בני-הנוער החלו להצטרף לתנועות ומפלגות, צעירים וצעירות התלכדו מרעיונות ואידיאלים אשר חדרו לעיירה, ימין ושמאל, דת ומחשבה חופשית, ציונות וסוציאליזם.

כך חיה את חייה, סבלה, עגמה ושמחה עיירת רוזניאטוב. אור, גיל ועצב, טוב ורע התהלכו בצוותא, ואולם מעל הכל היה שפוך אור של חיים יהודיים חדורים חום של משפחה יהודית, של משפחה גדולה רבת-גוונים בהליכותיה ומנהגיה.

והיה אם ישאל השואל לעיירת רוזניאטוב אם יש לה עוד שם וזכר בלב בניה, יגיד לנו המגיד: אדרבה, פתח את הספר הזה וקרא בו. הלא כעבור בין בתרי"ב כן עובר אתה בין דפי הספר הזה, אשר בו לבבות מפעמים ומתרפקים על דורות האבות ועל חזיון הנופים.

קרא וראה, כי חן העיירה על בניה וכי כחותם היא קבועה בלבבותיהם, ויען כי חיה היא בלב בניה אות היא, כי נכוננו לה ולאוצרותיה חיי-עולמים בדורות הבאים.

ה ע ו ר ך

ע י י ר ת נ ו

זכור נזכרך, עיירתנו רוזניאטוב!
את חקוקה בזכרוננו באותות-אש המלכות ומאירות את נשמו-
תינו, מלשדך ינקנו השראה, מעוף וחזון.
על אדמתך עמדו עריסות-ילדותנו, ובתוכך בלינו את נעורינו.
נשמתך, עיירתנו, ליוותנו בכל מסלול-חיינו ונסכה בנו אורח-חיים
אנושי ורוחני.
סעד ומשען קבלנו שם מהורינו, אחינו ואחיותינו; ידע ודעת
רכשנו ממלמדינו ומורינו בבתי-הספר דשם, וממנהיגים, מדריכים
וחברים באירגונים שונים.
הוי, כולם, דמויותיהם חקוקות ושוכנות בנקיקי ליבותינו ואנו
מוצאים בהן נוחם מול האכזריות בחלד.
נתינת, עיירתנו, מטובי בניך ויושבת עתה בודדה ואבלה
ומקללת בלבך, כמונו, את עם-הרוצחים שהביא עליך כליה באין
רחמים. נתערטלת מן החלק התוסס ביותר, מן היהודים המושרשים,
אשר במשך דורות עמלו בשבילך עמל רב, עמל של יצירה ורוח.
זוכרת את, רוזניאטוב, את בניך, היהודים המגוונים: חסידים,
מתנגדים, ציונים, אנשי עבודה, פשוטי-עם ובחירי-התרבות, ישרים
ויקרים, בעלי-צדקה וגמילות-חסדים — כולם היו כסופי-גאולה,
חדורי אהבת הבריות ומסירות נפש.
זוכרת את, את בתי הכנסת ובתי המדרשות, את מוסדות
הצדקה והחסד, את בתי עקד הספרים ואת הבתים שהיו קודש
לעבודת העם והארץ, את כל הכשרונות המזהירים, את החלומות,
התקוות ומשאות הנפש, את השאיפות הרמות, את אהבת ישראל
ואהבת ארץ-ישראל, את האמונה והגבורה נוכח המוות במאה
התגלמותיו.
ואנו, שרידי קהילתך היהודית, נזכור אותך, את צמיחתך ואת
חורבנך, את כל אלה שנשמדו ונגדעו בידי זדים חדלי-אישים
למיניהם: מי באש ומי במים, מי ברעב ומי בצמא, מי בחרב ומי
שנקבר חיים ומי בתאי הגזים — כל אלה שעונו ונעקרו ומסרו
נפשם על קידוש השם.
נזכור ונארגם בספרי-הימים לדורות.

פרקי היסטוריה

פנחס קנר

קוים לתולדות העיירה

רוזניאטוב העיירה בעלת קסם רב, ממוקמת במורדות הרי הקרפטים בדרום-מזרח גליציה, איזור סטניסלבוב, נפת דולינה, שוכנת כ־7 ק"מ מן הכביש הראשי סטריי־סטניסלבוב ובמרחק 7 ק"מ מתחנת הרכבת קרחן ביצה, מוקפת גבעות ויערות, בתוך עמק רחב ידיים, אשר שני נהרות: צ'צ'בה ודובה חוצים אותו. הנהרות מתמלאים ממי הקרפטים הרבים ונשפכים אל נהרות לומניצה ודנייסטר ומשם לים השחור.

מבחינה היסטורית, איזורים אלה היו תחת שלטון פולני במשך מאות שנים ומאוכלסים ע"י אוקראינים או כפי שכונו אז רוטניים... השם "גליציה" נגזר מן המלה "הליצ'נה" או "הליץ'", שהיתה עיירה ליד הדנייסטר, מקום מושבם בעבר של דוכסים אוקראינים. כאשר במאה ה־18 חולקה פולניה בין שלושת שכנותיה האדירות: רוסיה, אוסטריה ופרוסיה, חלקה הדרומי של פולניה סופח לאוסטריה וזכה לשם גליציה.

בתקופת השלטון הפולני היתה רוזניאטוב אחוזה פיאודלית ובתקופת השלטון האוסטרי היתה שייכת למשפחה הפולנית סקרבק — רוזנים פיאודלים ובעלים של שטחים נרחבים בגליציה, אשר קשריהם עם מלכי פולניה ידועים עוד מן המאה ה־13. קיימות עדויות כי קבוצת אריסים מרוזניאטוב, שמנתה 60 איש נענתה לבקשת משפחת סקרבק בשנים

1845—1835 והרימה תרומה לצורך בנין התיאטרון בלבובילמברג — בירת גליציה, ואשר בה גם נקרא אחד מרחובותיה ע"ש סקרבק.

נכסי משפחת סקרבק נמצאו בניהול ממסדי־משפחתי עד למלחמת העולם הראשונה והוחכרו לאחר מכן לחברת גלזינגר — בעלי מגסרות מודרניות בברושניוב. רוב ההכנסות מרכוש משפחתי זה, הוקדשו להחזקת הפנימיה בחירוב, שבה התחנכו ילדי האצולה הפולנית וביניהם גם בני הבארון ואליש אשר התגורר ברוזניאטוב.

הבנין המקושט בצריחים בראש הגבעה, בו שכן בית המשפט, שימש בעבר כארמון המושב הפיאודלי של משפחת סקרבק. השריד השמור ביותר של האחוזה היה שדרה מפוארת עצי טיליה אשר הובילה אל הכנסיה הקאטולית שנבנתה על אותה הגבעה, החולשת על העיירה.

כאשר במסגרת הריפורמות האגראריות האוסטריות בשנים 49—1848 שוחררו האכרים מן העול הפיאודלי הכבד, היה צורך בהקמת בית־משפט לשם רישום קרקעות. ב־15 בנובמבר 1850 נפתח גם בית דאר, דבר זה העניק לרוזניאטוב מעמד של עיירה בעלת חשיבות, באשר היא הפכה להיות מוקד כלכלי ומנהלי לכפרים רבים שמדרום לה, עד לקרפטים ובהם אוכלוסיה המונה למעלה מ־50.000 איש. ומה שהוסיף עוד ליוקרתה של רוזניאטוב היתה העובדה, שהיא שמשה כמרכז אספקה לחילות הרוסים אשר חשו לעזרת אוסטריה בזמן המהפכה ההונגרית בשנת 1848, וכי מפקדה רוסית שוכנה ברוזניאטוב.

סביב רוזניאטוב היו כפרים רבים וביניהם: פרהינסקו, בעל אוכלוסיה של: 10.000 נפש. בסביבה התגוררו משפחות יהודיות בעלות אחוזות כגון: משפחת ויינפלד בסבאריצ'וב, משפחת מנדלבאום בקראסנה, משפחת לוסיטיג בספאס. קידוחי נפט בדובנו וריפנה וכן תעשיות הגדולות בברושניוב, שממנה הובילו שתי מסילות רכבת אל היערות הנרחבים בהרי הקרפטים, תרמו הרבה לפיתוח המשק והמסחר של הסביבה וכי בלעדיהם היתה נחלשת ובלתי פורייה.

רוזניאטוב מנתה אוכלוסיה של כ־8.000 נפש, שמהם למעלה מ־6.000 אוקראינים, שנקראו גם רוטנים והשתייכו לכנסיה היוונית קאטולית אוניטארית, 100 פולנים וכ־2.000 יהודים. בקושי נמצאו שם 20—30 בתי אבן וכל בניניה היו בנויים מעץ, מהם רבים בעלי גגות קש ומעוטם עם גגות של רעפים ורק בתים ספורים כוסו ע"י לוחות מתכת.

בהיות העיירה בין שני נהרות, אשר גאו באביב מהפשרת השלגים בהרי הקרפטים, סבלה רוזניאטוב משטפונות שגרמו נזקים חמורים, ומאידך בשלהי קיץ צחיח פקדו את העיירה דלקות כאשר הלהבות מדלגות בן רגע מגג אל גג וחלקים גדולים של העיר חרבו. זקני רוזניאטוב נהגו למנות אירועים בתולדות העיר לפי הדלקה הגדולה או השטפון הגדול.

כבר במאה ה־18 היתה ליהודי רוזניאטוב קהילה מסודרת, כיאה למסורת היהודית. היהודים התעסקו במסחר בכל צורה ואופן, במקצועות חפשיים ובראשם עורכי־דין ורופאים, בכל סוגי המלאכות, בשירותי התחבורה — שאז התבססו על עגלות וכרכרות, „התעשייה” המקומית כללה מנסרת־עץ מופעלת בכח־מים, 3 טחנות קמח, מכבש לזרעי פשתן ושני יצרני משקאות קלים (תוססים).

אורח החיים הצנוע בדרך כלל, העמל והחריצות, שהיו נחלת הרוב לצורך פרנסת המשפחה, ועל כולם לימוד התורה וקיום מצוות ומנהגי התורה, חברו יחדיו ליצירת הטיפוס היהודי של רוזניאטוב על מעלותיו והרגליו.

עדות לכך נמצאה בדפים הבאים, המוקדשים לעיירתנו ולסביבתה.

פנחס קנר

רבנים, חסידים ואנשי-מעשה

מאן מלכי רבנן

....אבל אם ראה אוכלוסין של בני אדם
אומר: ברוך חכם הרזים. כשם שאין פרצופיהן
שונים זה לזה, כך אין דעתן שוה, אלא כל אחד
ואחד יש לו דעה בפני עצמו.
תדע לך שהוא כן. שכן משה מבקש מן
הקדוש ברוך הוא בשעת מיתתו ואומר לפניו:
„רבנו של עולם, גלוי לפניך דעתו של כל אחד
ואחד מהם ואין דעתו של זה דומה לדעתו של
זה ובשעה שאני מסתלק מהם, בבקשה ממך:
אם בקשת למנות עליהם מנהיג — מנה עליהם
אדם שיהא סובל כל אחד ואחד לפי דעתו“.

(מדרש תנחומא, פרשת פנחס)

ר ב נ י ם

יהודה הר־זוהר־זויערב־ערג

ר' אריה־לייב הכהן הלר

בעל „קצות החושן“, „אבני מלואים“, „שב שמעתתא“

(תק"ה—תקע"ג 1745—1813)

ארזי הלבנון, אדירי התורה,
בעלי תריסין במשנה ובגמרא,
גבורי כח, עמלים בטורה —
דמם נשפך ונשתה גבורה.
חנון הביטה ממרומים,
תשפוכת דם הצדיקים ותמצית דמם
מלך יושב על כסא רחמים
תראה בפרגודך והעבר כתמים

(מפיוטי עשרה הרוגי מלכות ליו"כ)

א י אפשר לשרטט דיוקנו של איש מבלי לראות את הרקע להסביבה בו הוא נמצא. ובודאי אי אפשר לתאר אישיות בשיעור קומתו של בעל „קצות החושן“ מבלי להכיר את התקופה בו נולד. גדל, למד ויצר, וטוב נעשה באם נתעכב קצת לתאר את הרקע והתקופה בה חי ויצר, והתקופה ההיא. תקופת המאה השמונה עשרה היתה עשירה במאורעות ובתמורות הן בחיי האנושות כולה והן בחיי היהודים.

במחצית השניה של המאה ה־18 התפשטה תנועת האמנציפציה בכל אירופה וגם לגרמניה ופרוסיה הגיעה. עם הכרזת מלך פרידריך השני בשנת 1740 את „המניפסט“ על חופש הפרט והחלפת שלטון היחיד ע"י משטר דמוקרטי, חל גם מפנה בחיי היהודים בגרמניה ופרוסיה לטובה. לאט־לאט נפרצו חומות הגיטו וניצני ההשכלה החלו לחדור גם לקהילה היהודית. מקודם ביהדות גרמניה ואוסטריה ואח"כ גם לקהילות יהדות מורביה, בוהמיה, פולין וגליציה.

במאה השמונה עשרה באו על היהודים בפולין סבל רב, השפלות

וגזירות רעות, עלילות דם ופרעות והתנפלויות בערים ובכפרים שבהם גרו יהודים. התנפלו עליהם „ההידמקים“ האוקראיניים מצד אחד, ומצד שני ה„שליאכטה“ הפולנית. אלו ואלו עשו שמות בבני ישראל במקומות מגוריהם והטביעו קהילות רבות בנחלי דם.

בשנת 1764 ביטלה הממשלה הפולנית את „ועד ארבע הארצות“ של היהודים שרכז את כל עניני היהודים בידיהם הן במובן השפוט האיש והן במובן ציבורי. עם ביטולו של המוסד המוכר והגדול ובעל משקל כמו „ועד ארבע הארצות“ התרופפו יסודות המשטר האוטונומי שהיה ליהודים עד אז ובאו ימי ירידה וניוון בחיי החברה היהודית.

בעקבות המצוקה החומרית של המוני העם באה גם ירידה בחיי הרוח של פשוטי העם. חוג הלומדים והלמדנים פחת והלך וידיעת התורה לעמקה היתה לנחלת יחידי סגולה. ההמונים היו טרודים בדאגת פרנסה ושרויים בצער וביגון ולא היתה להם האפשרות להתעמק בדברי תורה והלכה. גרוע מכולם היה מצבם של היהודים הכפריים שהיו מרוחקים מהצבור היהודי לאחר כשלון של התנועות המשיחיות „ושבתאי צביאות“ למיניהם לא מצאה גם תורת המסתורין מסילות בלב המוני היהודים. „הקבלה“ המרחפת בעולמות העליונים. הספגנות והפרישות מתענוגי החיים של בעלי הסוד לא משכו עוד את לב היהודים שבעי יסורים. מדוכאים ומרודים. נפש ההמון היהודי השתוקקה למזון רוחני חדש. לאמונה פשוטה שתחמם את הלב יתרומם את רוחו למען ימצא מרפא לצריותיו הרבים.

מתוך כל הגורמים האלה צמחה ועלתה בגלילות פולין המזרחית ואוסטריה-הונגריה דאז תנועה חדשה, שהרימה ערכו של האיש הפשוט, איש העם באשר הוא יהודי. זוהי תנועת החסידות.

יוצרה ומחוללה הוא ר' ישראל בן אליעזר וכפי שקראו לו המוני העם „בעל שם טוב“ (הבעש"ט) (1700-1760), אשר נולד בפודוליה ונתייתם בעודו ילד קטן מהוריו ואחרי חתונתו התיישב ע"י ברודי בגליציה ואח"כ עבר לסביבות רוזניאטוב באחד הכפרים הסמוכים לנו, עד שנתגלה להמוני העם.

הבעש"ט קירב את פשוטי העם, את ההמונים ליראת ה' לאהבה אחוה וריעות, ההמונים התלקטו מסביב לרבי שלהם, כעני כעשיר, כלמדן וכבעל מלאכה פשוט. כולם היו שוים לפני ה' ובזה הצליח ללקט ולאחד את העם שעמד לפני קרע, בין פשוטי העם ובין הלמדנים והעשירים.

במרוצת הזמן הסתעפה תנועת החסידות לכיוונים שונים ולגיוונים שונים ולא באתי כאן לעמוד בפרוטרוט על כל תנועת החסידות, אלא רק מה שנוגע לנושא שלנו: על בעל „קצות החושן“ ותקופתו.

בשנת תק"ה-1745 נולד בעיר קלוש שבגליציה לר' יוסף הלר, דור רביעי מבעל תוספת יו"ט, ר' יום-טוב ליפמן הלר, בן שלישי מבין שלושת הבנים ובת אחת וקראו שמו בישראל אריה-לייב. בקטנותו הצטיין הילד בחריפותו

ושנינותו וכשראו המלמדים המקומיים כי הנער אריה־לייב עולה בלימודיו ובמקום אין מלמדים היכולים לרוות את צמאונם לתורה, החליטו המלמדים להציע לר' יוסף הכהן לשלוח את בנו הקטן ללמוד תורה אצל הגאון הנודע ברבים מהסביבה הקרובה טיסמיניץ, ר' משולם איגרא, וכדאי לנו לדעת אצל מי ינק רבנו ר' אריה־לייב הכהן את תורתו והתנהגותו. בימי חלדו. לכן נתעכב על אישיותו של רבו ר' משולם, רבה של טיסמיניץ, אחת מתשע הקהילות הגדולות שבגליל לבוב, הוא היה גם רבם של גדולי ומאורי התורה הרבנים הגאונים: רבי מרדכי בנט, רבם של ניקלשבורג; רבי נפתלי צבי הורוביץ, אבי השושלת של חסידי רופשיץ; רבי ברוך פרנקל־תאומים, רבה של ליפניץ; רבי יעקב לורברבאום רבה של ליסא ואח"כ של סטרי, בעל "חות־דעת".

הרב ר' משולם היה מתנגד חריף לחסידים ובכל זאת, אחד מגדולי החסידים בזמנו, רבי חיים מצ'רנוביץ בעל "באר מים חיים", מתאר בספרו השני "שער תפילה", את "המתנגד" החריף בתור "מופת הדור, אביר הרועים, רכב ישראל ופרשיו, הגאון האמיתי, שר התורה, אור עולם, האספקלריה המאירה, מנורה הטהורה, עטרת תפארת ישראל".

האגדה מספרת כי כשראה ר' ישראל בעל שם טוב פעם אחת בעיר בוטשאטש את בנו של ר' שמשון (אביו של ר' משולם) ילד בן ארבע שנים, הסתכל בפני הילד ופנה ואמר לכל הניצבים עליו:

"הביטו וראו, ילד זה יש לו נשמה חדשה, אצילה ממרומים אשר לא היתה כמוה בעולם הזה מכמה דורות" ("שרי המאה" י.ל. מימון).

הרב ר' משולם ישב בעיר טיסמיניץ, שבימים ההם היתה עיר גדולה וסטניסלבוב היתה סמוכה לטיסמיניץ, והרביץ תורה לרבים והעמיד תלמידים הרבה, וכשפנו אליו פרנסי הקהילות שיקבל עליו את עול הרבנות דשם — סרב. במשך עשרים ושבע שנים ישב והרביץ תורה עד שבא מקרה וגרם שעזב את המקום וקיבל עליו את הרבנות בפרשבורג.

בזמן שהוא יצא דבר המלכות לחייב גם את בני ישראל להתגייס לצבא, קהילת היהודים בטיסמיניץ כיתר הקהילות בגליציה, חייבת היתה למסור בכל שנה ושנה מספר של אנשי צבא, והיו פרנסי טיסמיניץ רגילים להעלים עין מבני תורה ותלמידי חכמים ומסרו במקומם לצבא את ההדיוטות ועמי הארץ. רבי משולם יצא כנגד הפרנסים האלה בכל התקיפות והכריז עליהם בבתי המדרש שבטיסמיניץ כי הם "מוכרי נפשות, שופכי דם נקיים" וכך היה רבי משולם עולה על הבימה ונוזף בפרנסי הקהילה שלו, מרעים עליהם בקולו: "אין משא פנים בדין, כל ישראל, לרבית ת"ח, כולם מצווים לקיים דינא דמלכותא" ולהתגייס לצבא, ואם הממשלה דורשת ממנו רק מספר מסויים של אנשים כי אז צריכים אנו להפיל גורלות בין כל אלה המוכשרים להיות יוצאי צבא בישראל ומי שיעלה עליו הגורל, והיה מי שיהיה ולוא גם אחד מגדולי הדור הריהו מחוייב לצאת לשרות בצבא".

ורבי משולם קפץ ונשבע: „גם עם יעלה הגורל על בני יחידי יצחק אליהו העבודה אמסור אותו בעצמי לצבא“ („שרי המאה“ י.ל. מימון). כזה היה רבו של אריה לייב הלר מקלוש, רבה של רוז'ניאטוב, ממנו למד ותורתו ספג.

כשהזמינו פרנסי רוז'ניאטוב את רבי ארי' לייב הכהן מקלוש לשבת על כס הרבנות בקהילתם, לא היה להם הרבה מה להבטיח לו כי הקהילה היתה קטנה ובקושי פרנסו את עצמם בני הקהילה, רובם ממזיגת יין ומהעברות צאן ובקר ממקום למקום. קטנה ועניה היתה הקהילה ולא יכלה לפרנס בכבוד את רבה של הקהילה, במקום לא היו גדולי תורה לכן לא הטרידוהו בשאלות ותשובות ויכול היה לשבת בשקט ולהתמסר ללימודיו באין מפריע. חי חיי צער ודחקות וקיבל הכל באהבה. מספרים שפעם נכנסו אליו בעלי בתים לשאול אותו איזו שאלה, מצאוהו כשהוא יושב במיטתו וכותב את חיבוריו והכסת של הדיו מתחת לשמיכתו שהדיו לא יקפא מהקור ששרר בחדרו.

ראשית פרי ביכוריו מחיבוריו הגדולים היה ספר צנוע אבל מלא דברי הגות ומחשבה על הוגי דעות וקדושי עליון, בעלי קבלה ומסתורין. כאן רואים לפנינו לא רק איש הלכה כי אם בעל השקפה נרחבת בעניני עולם ומלואו, דברי פילוסופיה, רעיונות וציטוטין משל דברי האר"י הקדוש בעניני קבלה ועולמות עליונים.

בהקדמת המחבר לספרו „שב שמעתתא“ חדושים בשבע שיטות שבתלמוד, המשתרעת על ט"ו דפים המתחילה כנהוג אצל גדולי המחברים בשם הוי': „יתברך האחד וישתבח הבורא ואח"כ פרקים פרקים לפי א"ב. כל פרק מתחיל באות שלו ודן בדברים כלליים נשגבים, דברי הגות ומחשבה על ההלכה. ר' אריה לייב כתב את החבור הזה ביושבו ברוז'ניאטוב והיות שמצבו הכספי היה דחוק מאד לא היה יכול להוציאו לאור מיד והשאירו בכתובים אצלו. רק בסוף ימיו הגישו לבית דפוס עם תיקונים שונים וכך הוא כותב בראש הספר:

„הקונטרס הזה חיברתיהו בעודי בימי הילדות ושחרות, ואבני פינותיו טרם היותי לאיש ירה יריתי, ומאשר חסתי על מיטב ימי נעורי, וחלמתי על רב טרחי ויגיעי בו בימים אלה, וגם כי פעמים הרבה הזכר אזכירהו בספרי „קצות החושן“ וידעתי להוציאו לאור עולם. ומאשר יקר בעיני חיבור זה, נעים לי מאד כי יבכר לחודשי, וכי הוא ראשית בכורי פרי מזימות לבבי.“

ואם כי מצער היא, ואותו לאורו רבים בישע אלקים, כי הוא בית נתיבות הש"ס נוצב, כולל ענינים נצרכים כבירים נפגשים בהלכות עמוקות ועצומות וכן ימצא בעיני המשכילים בעזרת ה' יתברך.“ מכאן רואים אנו כמה העריך את הספר הזה בעצמו „ואשר יקר בעיני חיבור זה“ מדגיש הוא, לא את ספרו המונומנטלי ההלכתי ה"קצות החושן".

שעל שמו הוא נקרא עד היום, הוא מעריך כי אם את הקונטרס הצנוע הזה שלפי דבריו "כולל ענינים נצרכים כבירים נפגשים בהלכות עמוקות ועצומות וכן ימצא בעיני המשכילים".

מספיקה לנו הערכתו הוא על ספרו זה שבשם "שב־שמעתתא" קראוהו. ברוז'ניאטוב חיבר גם את חיבורו העיקרי "הקצות החושן" והתחיל לטפל בהדפסתו בלבוב ולשם זה עבר גם לגור לשם לזמן מה אצל אחותו וגיסו הסופר והמשורר העברי הידוע שי"ר — שלמה יהודה רפפורט. אפשר לראות בהקדמת הספר "קצות החושן" שהדפיסו אחרי שנים שעזב כבר את רוזנאטוב איך הוא חי ברוז'ניאטוב בצער ובדחקות וכעת ביושבו בסטרי הגדולה שפרנסתו מצויה, עדיין זכורים ימי שיבתו בעניו ומרידו. וכה כותב הוא בהקדמתו לספר "קצות החושן":

"אשתחזה לאלוהי קדם, רוכב בשמי קדם, יושב הכרובים מלכי מקדם, הגדלת חסדך עלי צעיר רודם, למען אבותי אשר התהלכתי לפניך בתמים. יראוך עם שמש, ולפני ירח דור דורים, בעצתך תנחנו, ברעב זנתנו, מחרב הצלתנו, מדבר מלטתני, ומחללים רעים, ונאמנים דליתני, כל אלה ראתה עיני, יסור יסרני, ולמות לא נתננו, ולנצח אל יטשוני".

כן, לא סתם מליצה יפה לשם חרוז, כי אם ממש. "כל אלה ראתה עיני" "בערב זנתני, מחרב הצלתני, יסור יסרני" זכרונות נעימים מימי שבתו ברוז'ניאטוב.

ומסיים את הקדמתו, שהיא ממש השתפכות נפש המחבר על מצבו הדחוק שהיה חי בו בעבר בהערה לענין. "וקראתי שם החבור הזה "קצות החושן" על שם ענינו וגם כי חדושי תורה מקוצותיו ותלתלים כנו". הספר נדפס בלבוב בשנת תקמ"ח רק החלק א' ובגלל מצבו הכלכלי הקשה לא הספיק לבדו להביא לדפוס גם את החלק ב' של החבור והדפיסו בלבוב בשנת תקפ"ו נכדו אשר־מרדכי בר' דוד הכהן, וביחד, באותו שנה גם את חלק ב' של חבורו השני "אבני מלואים" על "אבן העזר". וכה כותב הנכד בדברי הקדמתו לספר "אבני מלואים":

... יורו משפטיו ליעקב ותורתו לישראל, למען ישיגו אורחות חיים, גם בימי ענינו ומרודנו לא עזבנו. ומדור אל דור הקים לנו מושיעים השומרים משמרת התורה ויהיה לנו לעינים. וגם עתה עוד היה רוח ה' בקרבנו, וישלח לנו מושיע ורב את כבוד זקנו, אדמו"ר הרב הגאון האמיתי רשכב"ה מוהר"ר אריה־לייב הכהן זי"ע ב"עמ"ח קצה"ח וש"ש. האירה תבל מחרמתו ומקצה הארץ אליו יקראו. מאור חכמתו עלי הופיע, ומזיו כבודו התענגתי וזה שמו אשר קראו זקני המחבר ז"ל "אבני־מלואים" ושמו נאה לו להיותם אבני נזר מאבן העזר ומלואים כל טוב וגם כי תיבת אבנ"י כולל שם המחבר ושמות אמו ואביו נשמתו עדן, כזה: א'ריה ב'ן נ'יסל י'וסף".

בזמן שחבר את הספר „אבני מלואים” חלק ב' צירף אליו ר' אריה-לייב הכהן גם חבורו של אחיו ר' יהודה הכהן וכה כותב בספרו הנ"ל: „... ולמען שלימות מלאכת החבור הזה ומעשהו הצגתי בסופו „קונטרס הספיקות” אשר טפחה ידו וימינו של אחי ריח נחוחי טוביניי דחכימי מוה"ר יהודה הכהן ש"ו בשנת: וקרן ישראל תצמי"ח תקמ"ח.”

אחיו של בעל „קצות החושן”, ר' יהודה הכהן היה מחברם של הספרים: „קונטרס הספיקות” תרומת הכר"י על ש"ע חו"מ, הוא היה חוקר ומעמיק, בעל שכל חריף ובעל סברה ישרה, השאיר דור ישרים מבורך, בנים וחתנים, גאונים וגדולים ועשירים מופלגים.

בהתחלה שימש כראב"ד בקהילת סלש, בהונגריה ואח"כ עבר למונקטש ומשם לסיגט שם נפטר בשנת תקמ"ט.

רצה הגורל, שלמרות שבעל „קצות החושן” ואחיו בעל „הקונטרס” וכל יו"ח יוסף מרדכי הכהן ובנו פייוויש ואחריהם מאיר ויוסף-מרדכי ויהודה וחיים-לייב כולם היו מטבעם ומחינוכם מתנגדים חריפים, דוקא יוצא חלוציהם של אלה יסדה שושלת חסידית חדשה שמקורה בעירה קטנה ספינקא והפכו את שמם מהכהן לכהנא עד היום הזה. האדמו"ר מספינקא שגר בבני ברק וכן הכהנא מכפר הרואה ונחלים ועוד ועוד — כולם יוצאי המתנגדים החריפים שבגליציא המזרחית, יוצאי קלוש, מאחד מהם ר' חיים כהנא מנחלים קבלתי ידיעות רבות על משפחתו, משפ' ר' יהודה כהן זצ"ל. ר' חיים כהנא מעיר לי כי אא"ז ר' מרדכי יוסף בר' יהודה הכהן „החמיק” בערוב ימיו ונהיה לחסיד מובהק של האדמו"ר הצדיק ר' מנחם מנדל הגר מקוסוב זי"ע, עזב את כסא הרבנות ונסע לקוסוב להצטופף בצל קורתו של הצדיק הגו' שם גם נפטר ביום ב' אדר תקצ"ד ובנו ציין „אהל” על קברו שם. לו ידעתי בימי חלדי בהיותי ב„הכשרה” לקראת עלייתי ארצה בקוסוב הייתי בודאי סר לציון שלו בבית העלמין המקומי ומעתיק מהמצבה כל השבחים שכתבו אחריו. כעת לא נשארה בקוסוב אבן על אבן. הכל הרוס והכל חרב ולא נשאר מזכר קהלת היהודים שריד ופליט.

כבר ציינתי לעיל את מצבו הכלכלי הדחוק של בעל „הקצות” שחי חיי צער ועוני ברוזניאטוב, אבל אהב את המקום והיה קשור בו, כי בו חיבר את רוב חיבוריו, נתנו לו לעבוד בשקט באין מפריע. אפילו בזמן שהתפרסם ברבים בתור מחברו של „קצות החושן” וכשבאו אליו פרנסי הקהילה מסטרי הסמוכה עם כתב רבנות בידם לכהן פאר בעיר גדולה של תלמידי חכמים וקיבל מהם את הצעתם, ארז את חפציו הדלים ועלה על העגלה לנסוע לסטרי ובעודו יושב על העגלה פונה הוא לעסקני הקהילה הקטנה של רוזניאטוב שבאו להפרד ממנו ואמר להם בזו הלשון: „בכל-זאת ברצוני להשאיר כאן אצלכם. באם תוסיפו לי על שכרי הדל אשאיר.” פניתו לפרנסי הקהילה של רוזניאטוב נשארה ללא מענה.

מספרים: פעם נסע הגאון ר' אפרים-זלמן מרגליות רבה של ברודי

לאיזה בקור דרך העיירה רוזניאטוב. אמר למשמשי: „אני עובר במקום מגוריו של צדיק וגאון ולא אסור לביתו“. בא לבקרו בביתו הדל, ובתוך השיחה עם ר' א.ז. מרגליות נאנח ר' אריה לייב, חשב האורח הגאון ר' א.ז. מרגליות שעל שפל מצבו החומרי הוא נאנח ושאל אותו: „על מה כבודו נאנח ומה חסר לו?“. ענה לו ר' אריה־לייב: „הנה אשער בנפשו, כי לו היה כבודו גדול ולא היה תלמיד חכם, בודאי לא היה לפי כבודו של גביר אדיר כמותו לבוא אלי לבית שפל כמו ביתי לבקרני. האין זאת שפלות התורה? על זה אני נאנח“.

ביושבו בסטרי אמנם שפרה עליו עול הפרנסה. ביקש לישב בשלוח ולתמסר לחיבוריו ולחידושי עד שקפצה עליו רוגזם של כת החסידים שבמקום. התקופה — תקופת סערות רוחות ומלחמות עזות בין החסידים ומתנגדים. עוד לא יובשה הדיו „מהקול קורא“ (1772) של הגאון מוילנא הגר"א שקרא לכל פרנסי הקהילות שעליהם יגיע דבר החרם של רבני ווילנא „לרדוף את כת החסידים עד שיד ישראל מגעת“ כי עונם טמון בחבם וכי קשים הם כספחת“.

המלחמה נגד החסידות בעיצומה. גם ר' עקיבא איגר, רבה של פוזנא, וגם מ„החתם־סופר“ מפרשבורג, מקבל הוא עידוד ללחום „נגד פורקי עול התורה ומזלזלים במצוות“. הוא בעצמו, כאיש הלכה וכמקפיד על קלה כבחמורה, לא היה יכול לסבול את התנהגותם של כת החסידים שלא הספיק להכירם מקרוב ביושבו בשקט ובשלוח ברוזניאטוב. וכאן בסטרי הם הגדישו את הסאה והוא אינו יכול כבר לסבול את הליכותיהם ומנהגיהם המזלזלים בדיני ש"ע ע"ח החסידות, וברוב כעס ובצער עמוק מחליט הוא עם בית דינו בסטרי להכריז חרם ושמטא על כת החסידים במקומו.

והנה מה שכותב הארי שבחסידות הח"בדית בימינו, הלמדן והפוסק הגדול, עורך האנציקלופדיה התלמודית ועוד ספרי הלכה רבים הרב ר' שלמה־יוסף זיין שליט"א בספרו „ספורי החסידים“, דף 350, על מלחמת בעל „קצות־החושן“ בכת החסידים.

„מדוע לא יראתם לדבר בעבדי במשה“.

... „בעיר סטרי היו הרבה חסידים של הצדיק „החזוה מלובלין“ ומחמת פירוד הלבבות שבין הרב לבין החסידים לא נהגו החסידים כבוד ברב „המרא דאתרא“ ובאשר דרכי התנהגות החסידים היו נראות לרב שהן נוגדות את השולחן ערוך. הוהירם שלא לעשות כן, והם לא שמעו לקולו ופגעו בכבודו, והוא נדה אותם בשמטא דרבנן שדינא, כמבאר בשולחן ערוך שנהגת שלוש יום. המון העם ובעלי בתים נזהרו מלבוא עמהם במגע ומשא, ונתיעצו החסידים והחליטו לנסוע כולם יחד בצוותא למשך זמן זה ללובלין אל הרבי ובינתיים יעבור זמן השמטא.

ובלובלין היה המנהג, שהשמש היה מביא להרבי רשימה של שמות האנשים שבאו מחדש לקבל „שלום“ והרבי היה אומר את מי לקרוא אליו

פנימה, כשבאו אנשי סטרי אמר הרבי למשמש, כי ימתינו לקבלת "שלום" שבועים ועוד כמה ימים, והיה הזמן הזה מכוון ממש עד היום שבו תפקע השמטא.

"והרבי אמר להם: על הכתוב "ומדוע לא יראתם לדבר בעבדי במשה" פירוש רש"י: "בעבדי" — אעפ"י שאינו משה, ובמשה — אעפ"י שאינו עבדי, ומקשים העולם: עבדי שאינו משה מובן, אבל משה שאינו עבדי — מה יחוסו ומה גודלו שייראו מפניו? — אבל זו הכוונה: בישראל יש שתי כיתות. כת העוסקים בעבודת השם, חבוקים ודבוקים בו כעבד נאמן. טיבה של דביקות זו בהליכה ובישיבה, בשכיבה ובקימה, במאכלו ובמשתהו, הוא שאמרו: "במשה" גדול הדור בנגלה — אפילו אינו עבדי בדביקות בכל רגע ורגע, "ובעבדי" — בעוסק הנסתרות בתורה ומדייק בעבודתו תמיד אפילו אינו משה" — בגדלות התורה הנגלית ומשניהם צריך לירא! ואם כן הרב שלכם שהוא שר התורה וגדול הדור בנגלה, "מדוע לא יראתם מפניו". בדבריו הגדיר את מהותו הרוחנית והנפשית של אחד מגאוני ישראל במאה ה"ט אשר ראשית דרכו כמרא דאתרא עשה ברוזניאטוב.

ביושבו על מדין בסטרי העמיד תלמידים הרבה, שהיו לגדולי-ישראל. מן הידועים שבהם: הגאון ר' אריה-לייב ליפשיץ אבד"ק וישיניצא והגאון ר' אשר ענזיל צוזמיר. שיעוריו שהשמיע ברבים הצטיינו בחריפות רבה, ובקיאותו הנפרזה היתה לשם-דבר.

קו אפיני לאישיותו ויושרו אפשר ללמוד מספור הבא. כידוע החולק והמשיג על דעתו ופסקיו של בעל "קצות-החושן" היה בעל ה"חזו"ן דעת" ר' יעקב לורברבוים, אמנם צעיר ממנו בהרבה שנים הוא אשר ישב אח"כ גם על כס הרבנות בסטרי אחרי "הקצו"ן.

בעל ה"חזו"ן דעת" התחתן עם בתו של עשיר גדול, ר' הרצל מסטנוסלוב ואחרי החתונה התיישב בסטנוסלוב ושם גם חיבר את ה"חזו"ן דעת". מסטנוסלוב היה נוסע לטיסמיניץ הסמוכה ללמוד תורה אצל ר' משולם איגר, גדול הדור בתקופה ההיא. בהתחלה עסק במסחר יין ואחרי שלא הצליח במסחר נאלץ לקבל הצעת רבנות במנסטרישץ ואח"כ בקלוש, עיר הולדתו של ה"קצות". פעם הודמן בעל ה"קצות" לעבור את קלוש וסר לבית המרא דאתרא לחלוק לו כבוד כמקובל. הרבנית רצתה לכבד את האורח וירדה למרתף והעלתה בידה בקבוק משקה "מעד". הבקבוק היה מאובק, התנצלה הרבנית על זה. שמועה הגיעה לאוזנו של הקצות כי הרבנית מתעסקת בהלוואות כספים בריבית. אמר לה: "אולי זה אבק ריבית?" אבל הרבנית שהיתה פקחת ואשת חבר ענתה לו מיד: "לא, כבוד הרב, זה אבק לשון הרע".

מקלוש עבר בעל ה"חזו"ן דעת" לליסא שעל שמה הוא נקרא "ר' יעקב מליסא". בגלל הצרות והרדיפות שסבל מכת החסידים המקומיים חזר שוב לקלוש ומשם עלה למשך שנתיים על כס הרבנות בסטרי. שם נפטר בשנת 1882.

זכה הרב לגדל תלמידים הרבה ביניהם גדולי הדור וחזון תחית הארץ
ושיבת ציון, ר' אליהו גוטמכר ור' שמואל קלישר שהם היו אח"כ מראשוני
חובבי ציון. זכו אלו האחרונים שבגלל חזונם ותקותם ומסירות נפשם לענין
שיבת ציון יושבים אנו תלמידי־תלמידיהם ומגשימים הלכה למעשה את אשר
הם חלמו. מזכירים אנו אותם גדולי ומאורי הדור הראשונים ברטט של
קדושה ואהבה ומתפללים לפני ה' יתברך שנהיה ראויים להיות מקיימי
תקות החולמים והלוחמים.

אלה דברי יהודה־מישל בר' משה זויערברג הקטן שבאחים ממשפ' זו,
שארית הפליטה מכל המשפחה המסועפת והגדולה. הוא אשר לקט ואסף
וקיבץ כל אותם הדברים שנאמרו ונכתבו על בעל הקצות החושן.

רבה האחרון של רוזניאטוב הרב ר' יוסף מנחם מצנר

ווכרנני, בהיותי עול ימים בבית אבא ז"ל הופיע פעם ר' משה וויזר, השוחט מרוזניאטוב בלויית אחי אברהם ז"ל. ר' משה הנ"ל היה מחותנו, היות שבנו ר' זיידה לקח את ברכה, בת גיסו ר' יוסף-שמעון שטערן לאשה. הם באו להתייעצות לפני אבי מורי ז"ל בדבר המחלוקת הגדולה בין השו"בים ברוזניאטוב: בין ר' משה וויזר הנ"ל ובין השו"ב ר' דוד רוט בדבר חזקת השחיטה במקום. היות שאבי ז"ל הכיר והוקיר את הדיין שלנו ר' יחיאל-אלטער נעבנצאל בתור יהודי פקח מאד ובורר ידוע בסכסוכים דומים, הציע לר' משה שו"ב לגשת אתו לראב"ד הנ"ל ולהציע לו לקבל עליו להיות טוען מטעם ר' משה שו"ב בענין המחלוקת.

מכיוון שידעתי כי נכדו של ר' יחיאל אלטר נבנצאל, הרב מצנר, היה אח"כ לרבה של עיירתנו וכל הפרטים עליו ועל בחירתו לכס הרבנות לא ידועים לי, החלטתי לסור לביתו של ר' שמואל נבנצאל, גיסו של הרב ונכד הראב"ד, לשמוע מפיו הסבר בסוגיא חמורה זו.

כשבאתי אליו, השריד היחידי ממשפחת נבנצאל הידועה מסטניסלבוב, הגר כעת בתל-אביב, ע"מ לקבל ממנו פרטים על גיסו הרב מצנר רבה האחרון של רוזניאטוב, הוציא הלה מארון הספרים ספר שו"ת בשם "מנחת יחיאל" שמחברו הוא ר' יחיאל אלטר נבנצאל זצ"קל והראה לי בסימן ק"א תשובה מפורטת בענין הד"ת בין השוחטים ר' זיידה וויזר ור' דוד רוט, דין-תורה, שהמחבר היה הטוען מצד ר' משה וזיידה השו"בים והשו"ב הצעיר ר' יעקב האכמאן, ומצד השני הרב הגאון מדוקלא ר' טיבלה מטעם השו"ב ר' דוד רוט. השלישי ביניהם היה רבה של פשעמישל ר' שמעיהו שטערנבערג.

בספר שו"ת הנ"ל מביא הרב נבנצאל תשעה נמוקים ואסמכתאות לצידוק דבריו ופסקו לדחיית טענותיו של השו"ב ר' דוד והרי כאן תמצית הענין:

בספרו הנ"ל בסימן ק"א מביא ר' יחיאל-אלטר נבנצאל את תשובתו בענין המחלוקת בצורת מכתב לרבה של רוזניאטוב כדלקמן:

„ב"ה א' וישב תרצ"ב.

לכבוד ידידי הרב המאה"ג חו"בכו כש"תמוה יהודה צבי קארן שליט"א, ראב"ד ראזענטוב.

בדבר אשר ישבתי כסאות למשפט גדון השוב"ים ד"ק ראזענטוב, אף שלא יצא פס"ד לאורה מטעם הידוע עם הני שני שו"בים: ר' יעקב ור' זיידה אשר קנו חזקת השו"ב מר' דוד:

א. השו"ב ר' דוד טוען אמת, שמכר לשני השובים ר' יעקב האכמאן ור' זיידה וויזר חזקתו בעיר רוזענטוב ונתקבל בעיר פרעמישלא ושהה

שם במלאכת השו"ב מן חודש שבט תרצ"א עד חשון תרצ"ב, אך מחמת שאשתו אין רצונה לעקור דירתה מכאן אנוס הוא בזה ורוצה לחזור מהמכירה ולחזור המעות, ואף שכבר מחל להקהל ונתן רעזיגנאציע, רוצה לחזור גם מזה ושיתקבל שם מחדש ויסלקו שני השו"ב"ים מעבודתם, אף שכבר נתקבלו מהקהל ועובדים עבודות השו"ב"ים — ודעת הרה"ג הנכבד הנברר מצד ר' דוד שהדין עמו מחמת שאנוס הוא, כי אשתו אינה רוצה ליסע עמו לפרעמיסלא וכא' דמבואר בחו"מ סי' ר"ז שע"י ג' במוכר קרקעותיו לילך למקום פלוני ונמנע הדרך לעלות שמה שנתבטל המכירה מטעם אומדנא שלא מכר, אלא כדי לעשות דבר פלוני והרי לא נעשה, אך לפ"ע אין הנדון דומה לשם כלל וכלל מכמה וכמה טעמים.

וכאן מביא המחבר תשעה טעמים נמוקים מפורטים ומבוססים על מקורות רבים, וגומר: ע"כ הדין ברור ופשוט מאד כי אסור לר' דוד שו"ב מפרעמיסלא לשחוט בראזענטוב ואם יעבור חלילה ע"ז דינו מבואר ב"בית שלמה", שהבאתי לשונו לעיל באו"ז, ויסע בחזרה לעירו לפרעמיסלא ויהי' שלום". בהיות ר' יחיאל-אלתר געבענצאהל לרגלי די"ת הג"ל כמה וכמה פעמים ברוזניאטוב התענין במצבה הדתי והרוחני של בני העיריה, ומצא כי מאז פטירתו של הרב הקודם, הרב האמערלינג מיארוסלב ז"ל אין מנהיג רוחני שינהל את העדה התוססת של יהדות רוזניאטוב. במחשבתו עלה רעיון להציע את נכדו שהתחתן לא מזמן למשרת רב מקומי.

והנה קם לו למכשול ממקום אחר. ממקום שלא ציפה לו כלל וכלל. פתאום, סמוך לזמן שנקבעה בו בחירת הרב מצנר לרבה של רוזניאטוב, הופיע מועמד אחר ממשפחת הרב הקודם שטען דין חזקה ותבע את הרב מצנר לדין-תורה.

בעיתונים הופיעו התראות מטעם המועמד החדש שמתרה במועמדים למשרת רב ברוזניאטוב שיסירו את מועמדתם בטענת "חזקה" ותשובות חריפות בעיתונים נגדו מטעם הרב מצנר.

הד"ת בין המועמדים התקיים לפני הרב...

הרב מצנר זכה בדין והוכתר לרב ברוזניאטוב ברוב פאר.

מוצאו של הרב ר' יוסף מנחם מצנר, ממשפחת חסידי סנדז ובובוב, מקראקוב, בנו של יו"ר ועד הקהלה בקראקוב ר' דוד מצנר ונכדו של ר' גודל מצנר, סוחר ידוע ומבאי ביתו של הרבי מבובוב. הרב מצנר למד בקראקוב בקלויזים ואצל גדולי הלומדים בעירו.

כידוע היו יהודי קראקוב, גם בחוגים הדתיים, מדברים ביניהם בשפת המדינה, לכן לשון הפולנית היתה שגורה בפי הרב מצנר. פעם בחגיגת יום העצמאות הפולנית, בשלישי למאי הופיע הרב בתור נואם, בבית הכנסת הגדול, והקסים את כל שומעיו בלשון הפולנית הצחה והמקסימה. בין היושבים בחגיגה היה גם קצין המחוז ומאנשי השלטון המקומי. כשמוע קצין המחוז את נאומו המזהיר של הרב, פנה לראש הקהלה שישב לידו

ואמר צריך לשלוח את הכומר לרב ללמוד איך מדברים פולנית ואיך נואמים".

הרב היה נואם בחסד עליון. גם בעל תפילה ובעל מגן יוצא מהכלל. לשמוע את תפילותיו התאספו מכל בתי התפלה זקן ונער ובלעו כל מלה שיצאה מגרונו.

נעים הליכות, ידע איך להתחבב על בני קהילתו, גם על אלה שהיו מקודם בין מתנגדיו. לאט-לאט השלימו מתנגדיו הודות לחן האישי שלו וליושרו הרב. בין באי ביתו, מכבדיו, מעריציו ומוקיריו היה גם אחי אברהם ז"ל.

הרב מצנר בהכנסו לעול הרבנות במקום ולעסקי צבור, מצא מצב פרוץ למדי. השוחטים והקצבים היו מסוכסכים ביניהם, והקצבים בינם ובין עצמם. הרב השכיל להשכין שלום בין הקצבים של שתי המחנות, בין תומכי השלטון הציוני ובין תומכי ר' זכרי' ליברמן.

באסיפה שלפני הבחירות לקהילה, שנקראה מטעם הציונים בקלויז, היה צריך לנאום אחד מאישים הבולטים של הציונים, התאספו מתנגדי הציונים ולא נתנו לנואם לדבר וניפצו את השמשות של הקלויז. למחרת, כשהיה צריך להופיע ר' זכרי' ליברמן, גמלו לו בני הנוער הציוני כגמולו, והעיריה היתה כמרקחת.

בשקט ובתבונה קירב את הלבבות, השלים בין היריבים וניהל את עדתו על מי מנוחות. עד שפרצה הסערה וסחפה וגרפה את כל העדה הקדושה עם רבם בראשם. חלק מבני עדתו הוגלו למחנה בדולינה הסמוכה ושם מצאו את מותם וחלק הוגלה לקאלוש. בין גולי קאלוש היה גם הרב מנצח ומת שם מות קדושים בתוך בני עדתו ביום כ"ז תשרי תש"ג (8.10.42).

יהי זכרו קדוש וברוך.

יהודה הר־זהר־זויערבערג

בית הרב

המרא דאתרא, רבינו ר' יצחק-צבי היה איש נוח לבריות ועניו גדול. התפרנס בקושי וניהל בית כאחד הבעלי-בתים הפשוטים שבעיירה. לא אחת קרה, שהרבנית יצאה לדרכה לאחת העיירות שבסביבה או לקרוביה או לילדיה והרב נשאר לבדו וביקש מאחד הבחורים שבקלויז לבוא לביתו ולישון בביתו. ולא פעם קרה שאני הייתי אותו הבחור. הרב היה קם בלילות-חורף הקרים בשלוש לפנות בוקר, מדליק את התנור שיהיה חם בחדר, מתיישב ליד השולחן הפשוט בלי המפה, מוציא מאצטבא ספר ומתחיל ללמוד. בשעה חמש היה מעורר גם אותי לקום ללמוד קצת תורה לפני התפילה. קשתה עלי הקימה כה מוקדם בלילות הקרים, אבל הרב היה מעודדני במילים רכות: "קום, בני, קום לעבודת הבורא". היה מוציא מן המדף ספר "יורה דעה", מקריא ואני קורא אחריו, שואלני באם הבינותי את הסעיף וחוזר עליו עוד פעם, בעדינות וברכות. אח"כ ישבנו ללמוד דף גמרא, שואלנו על הסבר הענין וכה המשכנו עד שהגיע הזמן של המנין המאוחר האחרון, "מנינו של הרבי". התפללנו. אני הלכתי לענייני והרב המשיך בלימודיו. כל יומו היה גדוש ומלא בתורה. באו אליו לשאול עצה בענייני העיר, או שהשוחט נכנס לשיחה קלה בעסקי שחיטה וקצבים, נכנסת אשה בשאלה על תרגולת שנדמה לה כי היא "לא בסדר", והרב היה משתדל בכל כוחו להכשיר, כי הכיר את בני עדתו העניים המרודים, שבאם יטרף את התרגולת לא יהיה ליהודי הזה מה לאכול. לכן השתדל, עיין בספרים, חיפש וחיטט צד הכשר עד שמצא, וכשמצא אמר בשמחה רבה:

"כשר, כשר! יהודי יקר, אכלו ושבעו!".

בני-היכלא

כל אחד משארית הפליטה, בלי הבדל של השקפתו וגישתו לענייני הדת כשמגיעים הדברים לעניינים שברגש כל אחד מתמסר כל כולו לרגשותיו שבלב ולזכרונותיו מימים שעברו ואינם עוד, ימי הילדות והנעורים, רגשות שמעלים אותך עד לשמי מרום, עולם של חסד וחסידות, עולם של ניגונים חרישים-עצובים של בין הערביים של שבתות, עולם של מנגינות עליונות בימי חגים ומועד, ניגונים של פורים וחנוכה, ופרצופים יהודיים יקרים בעלי צורה והדר, בעלי זקן לבנים צחים כשלג היורדים להם על בגדי האטלס

השחורים ומבריקים עם אבנטיהם הרחבים החוגרים — עוטפים את מתניהם הדקים, יהודים בעלי זקן אדומים, שחורים, ישרים ועגולים, בעלי זקנקנים קצרים, עשויים בטעם מודרניים ומטופחים, יהודים גוצים ושמנים, טרודים ובהולים, סוחרים, בעלי מלאכה ובעלי עגלה וסתם יהודים וכשאתה נזכר בהם נעשה עצוב על הלב, עולם של יהודים יקרים שהיו ואינם עוד. יהיה זכרם ברוך.

שבת לפנות ערב בקלויז אפלולי, צללים של בני אדם, המסתובבים כה וכה, אחדים נגשים לכיור המים ונוטלים ידיהם ומנגבים אותם במגבת הרטובה והמזוהמת ומשמיעים באנחה את ה"שאו ידיכם קודש", מתישבים ע"י השולחן, בוצעים כזית חלה, טובלים במלח ומברכים בקול: "ברוך המוציא לחם מן הארץ". אחדים עונים אחריו: "אמן", מגישים על צלחת גדולה חתיכות דג-מלוח. בקצה השולחן יושב לו האברך יענקהלי של השוחט ומתחיל בקול חרישי ואיטי את ה"בני היכלא" ו"מזמור לדוד". אחדים עוזרים לידו בנגונו. הקול העצוב והחרישי הולך וגובר, הולך ומתחזק עד שנשתתק. פתאום שומעים את קולו הערב של זיידה, בנו של משה'לי שוחט, מתחיל "בידיד נפש" בנגון שכל כולו געגועים עזים "לאב הרחמן".

"כי זה כמה נכסף נכספתי לראות" — בוכה ומתחנן קולו הערב של זיידה וחוזר על הפסוק שוב ושוב ומתחנן הקול: "אנא, אל נא, רפא נא, הגלה נא", ועוד פעם מתחנן "הגלה נא", "ופרוס חביבי עלי את שלומיך"! והניגון העצוב ומלא געגועים "לאב הרחמן" הולך ומתמשך עד שמסתיים בהבטחה שקטה ובטוחה: "וחננו כימי עולם" והיהודי היושב ע"י השולחן נרגע ומתנחם ומחכה להבטחת הבורא עולם "האב הרחמן" שיגאל אותם ויפרוס עליהם את סוכת שלומו.

היושבים משתתקים. מי שהוא נאנח בקול ומתחיל בקול שקט וקצת עצוב להגיד דבר תורה מפרשת השבוע. מהצד השני מתעורר קולו של יהודי אחר שמוסר בשם צדיק פלוני ורבי אלמוני רעיון אחר על הפסוק שבפרשת השבוע. על הקירות מרצדות ומרקדות צללי בני אדם. נעשה חושך גמור. הילדים נצמדים להורים היושבים מסביב לשולחן הארוך. מישוהו מגיש "מים אחרונים" לנטילה לברכת-המזון.

השמש מכה בידו בשולחן לאות תפילת מעריב.

ר' קופל השמש מדליק את המנורות שעל גבי התקרה והקירות. לילדים נעשה קצת יותר שמח על הלב.

בבית, האמא משמיעה את "אלהי אברהם יצחק ויעקב". השבת קודש חלף ועבר ומגיע אלינו השבוע הטוב שיביא אתו אך טוב וחסד ורחמים וכו'.

הנשמה היתירה של שבת-מלכתא הסתלקה ואיתה שלווה נפשו של היהודי הטרוד כל ששת ימי המעשה ומצפה לשבת הגואל הפודה ומצילו מכל צרותיו ודאגותיו.

הרינה והתפילה

ידועה האימרה, כי בחודש אלול גם הדגים שבנחל רועדים. האוירה היא רצינית כולם דואגים, כולם רועדים לקראת הימים הנוראים הקרבים ובאים עלינו לטובה. מתחילים לפשפש במעשיהם, להיטיב דרכם עם הבריות ועם ה'. מקפידים בתפילה וככל שהימים קרבו לר"ה וליו"כ כן הרצינו הפנים וגדל הפחד לקראת "היום הגדול והנורא", ימי הסליחות והרחמים ועמהם הקימה באשמורת הבוקר לאמירת סליחות והתקיעות המעוררות את העם. "היתקע בשופר והעם לא יחרד?"

החודש הוא גם חודשו של השו"ב והחזון שלנו ר' דוד רוט. בחודש אלול הוא מתחיל לתרגל ולחזור על התפילות של הימים הנוראים עם חברי המקהלה שלו ורבים מתאספים מסביב לביתו לשמוע "אל הרינה ואל התפילה".

ר' דוד שו"ב, יהודי בעל הדרת פנים, זקן שחור ומטופח ועם קול בריטון חזק, מקסים כל שומעיו בתפילותיו המרנינות נפש כל לב. מחבר הוא בעצמו את המנגינות לתפילותיו ומתרגל אותם עם חברי המקהלה לקראת הימים הנוראים. בין חברי המקהלה היו: האחים מרדכי וזכריה רכטשפן, יעקב קעללער, יעקב פרוכטר ועוד.

יחד עם ההתעוררות הפנימית-הנפשית התעורר אצלנו גם ההרגשה החיצונית מיפיי-הנוף וממזג האויר הצח והנאה המרענן את הנפש והגוף. עברו חלפו הימים החמים של הקיץ הלוהט, הגיעו הזמנים של קצת גשם וקצת שמש. של שלכת בעצים עם שקיעת חמה נהדרת, ימי סתיו נהדרים בפולין הקטנה.

הרבי מאולסק

ר' מנדאלי אייכנשטין זכר צדיק לברכה, שמקום משכנו היה בלבוב. אמי היתה, "חסידה" אמיתית. האמינה ברביים, במיוחד ברבי מאולסקא, מאוד התרשמתי מקלסתר פניו הטהורים והקדושים, כל כולו היה דביקות בהשפעתה נסחב גם אבי לחסידי אולסק ובהשפעת שניהם זכיתי גם אני להימנות לחסידי אולסק. פעם גם זכיתי להיות אצלו ביום כפור כשנסעתי בלויית אבי ללבוב ע"מ לספוג לתוכי מקצת אמונת צדיקים וחסידות, מאוד התרשמתי מקלסתר פניו הטהורים והקדושים, כל כולו היה דביקות בד'. סיפרו, שימים שלימים היה ניצב ע"י החלון ומסתכל ומצפה לעקבות המשיח.

עם היותו בעל משפחה גדולה ובעל הכנסה מצומצמת פיזר כל כספי ה"פדיונות" לצדקה. לא פעם התלוננה הרבנית לפני הגבאים שאין לה במה לקנות לצרכי שבת. כשידע על איזה מקרה מיוחד שיש לתמוך באיש או להשיא בת או להעמידו על הרגליים בכדי שיוכל להמשיך בעסקו — לא נרתע מללכת לבדו בין נדיבי עם על מנת לקבץ כספים עבור המטרה

המיוחדת. והיהודים כבר ידעו באם הרבי הולך בעצמו לקבץ כספים, הרי זה מטרה גדולה, ותרמו בעין יפה. הרבי נספה ביחד עם חסידיו בימי השואה הגדולה.

יהי זכרו ברוך.

י. רכטשפן

ישראל-לייזר-בנצ'ר — הל"ו

כידוע שאין קיום לעולם אלמלא הל"ו צדיקי עולם המגינים עליו בכל דור ודור. דור דור והל"ו צדיקים שלו. הם הם המגינים והדואגים לשלום העולם בכל הדורות. ומי יכול היה להעלות בדעתו כי דוקא אנו, בני רוח'ניאטוב, נזכה בכך, כי אחד מהל"ו הצדיקים ישכון ויפרוש כנפיו דוקא אצלנו.

כי האיש הוא אחד מהל"ו — לית מאן דפליג, זהו ר' ישראל-לייזר שלנו. מי הוא האיש ומה הן פרטי קורותיו, מאין הוא ולאן הוא הלך? — אף

ישראל לייזר „הל"ו" עומד ע"י בית חנינא ויסמן מימין חנה פרידלר, מאיר פליק, לוטסי פריד וכתריאל רכטשפן

אחד לא ידע על בוריו, היו כל מיני שמועות עליו. אמרו עליו, כי בצעירותו בא לכאן ועזב אח"כ למקום תורה ע"מ ללמוד סתרי תורה. אמרו עליו, כי הוא עלוי גדול, אבל למעשה אף אחד לא הצליח לתהות

על קנקנו ולדובבו, כי פשוט האיש לא דיבר כלל. ויהי היום והבחור הזה חזר מלימודיו אי שם מאחת הישיבות שאף אחד לא ידע את מקומה וכל אחד מאנשי ר'ו'ניאטוב רצו לזכות בבחור חמד זה. נשלחו שליחים ושדכנים כל אחד רצה להכניסו לביתו ולקחתו לחתן עבור בתו — אבל הוא החזיר את כל פני הפונים אליו ריקם. חשבו, צעיר עדיין, אינו חושב ברצינות, נתן לו שהות, עוד קצת, עוד שנה שנתיים.

בינתיים שנים עוברות-חולפות והבחור אינו מתחתן. היה קצת משונה, בעל גוף חסון ובריא, אבל זקן לא צמח לו רק שתיים-שלוש שערות לצדו הימני של הזקן והשמאלי. ועוד נוסף לזה בידו האחת היה לו שש אצבעות במקום חמש, אחד כנראה כתוספת, אבל מי מתחשב בקטנות כאלו? העיקר הבחור בודאי בעל מידות הוא, אמנם לשבת בבית-המדרש או בקלויז ליד גמרא אף אחד לא ראה אותו. גם בתפילה עמד ליד הסף, אבל בלי להתפלל בשפתיו. אולי התפלל בתוכו בלי אומר וכלי לנוע בשפתיו, אבל להתפלל אף אחד לא ראה אותו.

ערב החגים נעלם האיש ואף אחד לא ידע לאן. באחרונה, כשהתחילו להתייאש ממנו, ראו בו גם קצת זרות. התלבש כפשוטי עם, אפילו בבגדים בלויים וקרועים. נכנס לגור בחדרון קטן וצר ד' על ד' בלי שום ריהוט, שולחן או כסא. היה שם רק תנור גדול, שהיה נוהג לעלות עליו ולישון או לנוח. בכל החדר היו מפוזרים על הרצפה כל מיני ספרים. האם קרא בהם? איש אינו יודע. במה התפרנס האיש? בעיקר מסבלות. הוא היה איש חסון, ענק, בעל שרירי פלדה, נוהג לפרוק אוטו משא מלא שקי קמח, סוכר או סחורה אחרת בזמן קצר ביותר, ללא שום מאמץ, בבוקר השכם יכולת לראותו יושב כבר על סף החנות של שרה בר, בתו של וואלף. שם, בפניה חיכה לעגלות, ע"מ להיות הראשון לפרוק אותם. היה מרוויח המון כסף, אבל מה עשה עם הכסף? לאן נעלם כספו הרב? שאלו בתמהון, עד שביום בהיר אחד נפתרה התעלומה וסודו התגלה ברבים.

באחד הימים הגיע לעיירה סוחר אחד מסוחריו זלוטשוב הסמוכה. בגמר המו"מ והקניה כשעמד להפרד, נזכר ופנה אל הסוחר:

מקנא אני בכם, אנשי רוזניאטוב, אשריכם וטוב לכם!

במה הנך מקנא אותנו? — שואל אותו הרוזניאטובאי.

ענה הסוחר:

«כי יושב בתוכם איש נדיב לב ועשיר מופלג, שפזר נתן לאביונים וצדקתו עומדת לעד».

«מי הוא האיש?» — התפלא היהודי.

«הלוא זה הנדבן הגדול שלכם שבזמן שזלוטשוב עלתה באש וגם בית-הכנסת שלנו עלה באש ועמו כל הספרים שהיו בתוכו... כעבור זמן לא רב קבלנו מתנה מאת האדון רב החסד, הנדבן הגדול שלכם, הלוא הוא ר' ישראל-לייזר בענצער ירום כבודו. הוא שלח לנו כל הש"ס של וילנא עם

כריכה טובה וכן כל הספרים הנחוצים לנו, חומשים, משניות ועין-יעקב לרוב. כולם ספרים חדשים".

השמועה הזאת על מעשיו המוזרים של ישראל-לייזר השתקן נפוצה חיש-מהר בכל העיירה וכל העיירה היתה כמרקחה. האיש שוב נעלם.

כעבור זמן, כאשר התבגר ולא יכול היה יותר לעבוד בסבלות התחיל האיש למכור דברי קדושה, ספרים, מחזורים, טליתות, ציציות ומזוזות, בעיקר הקפיד על מכירת טליתים ולבישת ציציות. ביקש מהילדים לבדוק באם ציציותיהם בסדר וכשרות ולא — נתן לו ארבע כנפות חנם... האמא כבר דאגה לתשלום.

בחשאי היה מכנים ספרים חדשים שהיו נחוצים לקלויז או לבית-המדרש, שאף אחד לא ידע מי המנדב ומי הוא התורם.

בהיותו מקבל ע"י הדואר מהוצאות ספרים שונות חבילות של ספרים ראו אנשי המס לנכון לעקוב אחריו ולדרוש ממנו מיסים עבור עסקיו המסועפים לשם זה נשלח ממרכז המיסים מוורשא איש מיוחד ע"מ לחקור את האיש ואת עיסוקיו המרובים, איך הוא מתחמק מלשלם מיסים לממשלה, וביום בהיר אחד הופיע איש המכס ושואל את העוברים איפה חנותו של בעל מוכר הספרים האדון-אליעזר בענצער ברוזניאטוב, כשהראו לו את מקום משכנו של ישראל-לייזר וכשאך פתח הדלת וראה מה שנעשה בו, איך ישראל-לייזר קרוע ובלוע שוכב על התנור ומסביבו ערימה של ספרים ועתונים ו"שמות", צעק מתוך פחד: "בוז-ע-מוי" "רבוננו של עולם" וסגר אחריו מהר את הדלת.

פנה לאחד השכנים, התיישב שם, הוציא גליון נייר וכתב לכל אורך הנייר מלה אחת בלבד: "ז'עבראק", ז"א: "דלפון, עני-ואביון".

ישראל-לייזר דאג לילדים שצריכים להגיע לגיל הבר-מצוה, דאג להביא לבתייהם זוג תפילין נאה, ספרים, ציציות וכדומה.

כולם היו משוכנעים, כי לייזר-ישראל עם התנהגותו אינו אחר מאשר אחד מל"ו הצדיקים.

הרב המרלינג

היו לה לעיירה רוזניאטוב רבנים גדולים ותלמידי חכמים. זאת אנו יכולים לקרוא מעל גבי המצבות העתיקות אשר בבית העלמין שלה, בהיותי נער סיפרה לי פעם אמי כי זוכרת היא עדיין בהיותה נערה צעירה שספרו מעשה ברב אחד, גדול בתורה ופיקח מאד, שכיחן בעיירה ובאו לפניו זוג צעיר להתגרש, מנהג ידוע היה אצל הרבנים כשבא זוג לפני הרב בדרישה להתגרש מתחיל הרב לחקור אותם, לדבר על לבם, שולחים בינתיים הביתה ע"מ לחזור כעבור חודש חדשיים ובינתיים משלים הזוג ביניהם ולא מופיעים כבר לפני הרב, והנה מופיע לפני הרב זוג צעיר, וכשהרב מזמין את הבעל לחדרו לשמוע את טענותיו, אומר הוא לרב: אבי חיתן אותי עם האשה הזאת, רק לפני יום התחתנו. אבל איני יכול לגור איתה. מה הטעם שואל הרב? — היא מכוערת ואיני סובל אותה, שולחו הרב מלפניו וקרא לחדרו את הכלה, לא שאלה דבר, רק הסתכל יפה יפה בפניה ואח"כ קרא לשמשו ואמר בקיצור: צוה לסופר שיכתוב גט פטורין כדת וכדין. גירש אותם ואיחל לכל אחד בנפרד זיווג טוב ומאושר. כאלה היו רבניה של רוזניאטוב.

והנה זכתה גם רוזניאטוב למחלוקת, אחרי פטירתו של הרב הקודם, חלק מן הקהל תמך במועמדותו של קרוב משפחתו של הרב הקודם ר' איציקל ומתנגדיו רצו דוקא במועמדותו של הרב המרלינג. ראש הישיבה של ירוסלב שבגליציה המזרחית, והוא הוכתר ברוב פאר וכבוד בתור רב מקומי, ואחרי הכתרתו גם מתנגדיו קיבלו את הדין עליהם.

הוא היה בעל קומה ממוצעת עם זקן לבן-אפור לבוש תמיד במגבעת רבנית שחורה ומעיל רבני שחור. בשבתות חבש כרגיל שטריימל לראשו. עדין-נפש היה ואהוב על הבריות. המלמד שלי, ר' יהודה'לי או "יודעל מלמד", כפי שכינהו בעיירה, היה נוהג לשלוח אותי תמיד לבית הרב בענין "שאלה" שהיתה לו בקורקבן של התרנגולת, בכבד מוגדל וכדומה. לשבתות היה נוהג המלמד לשלוח את תלמידיו לרב "לבחינה" על ידיעתם בחומש ורש"י או בדף גמרא. כשהופענו לבית הרב בשבת אחרי הצהריים לבחינות היה הרב מכריז בקול חגיגי לרבנית: רבנית, הנה הילדים באו. הגישו נא כיבוד עבורם" והרבנית היתה מכבדת את הילדים שעמדו בבחינה עם פירות מיובשים דברי מתיקה ושתייה קרה. הילדים תמיד אהבו את בית הרב או משום דברי המתיקה שהיו מקבלים שם או בגלל הלטיפה שהיו מקבלים מהרב בלויית דברי עידוד "טוב-מאד, טוב מאד" אפילו לאלו שקצת מגממו ולא עמדו כל כך בבחינה. את כולם ליטף בלחייו באהבה רבה ואיחל לכל אחד שיזכה לעסוק בתורה ומצוות ויעלה מעלה מעלה בלימודיו.

בשבת "שובה" היה נוהג הרב לדרוש — כנהוג בכל בית ישראל — לפני הציבור בענייני דיומא. אמנם לא היה מחונן בכוח הדיבור. לא היה נואם מקצועי. אבל באו מכל בתי הכנסת ומהקלויזים, תלמידי חכמים וסתם יהודים לשמוע את דרשת הרב והקשיבו לדבריו ביראת הכבוד. דרכו בהלכה לא היה להחמיר בענייני כשרות, תמיד חיפש דרך איך להתיר, איך להכשיר. ידע את בני קהילתו ואת מצב פרנסתם ולכן עמל קשות, עיין, חיפש, עד שמצא נימוק לקולא. לא נתן למבקש לחכות אף רגע. הוא נימק את הדבר, שלבו המר של העני דופק במהירות ואי-סבלנות. כאשר נפטר הרב נסגרו כל החנויות ואחרי הלוויתו הלכו כל תושבי העיירה בנעריה וזקניה. אבדה גדולה אבדה העיירה במות מנהיגה הרוחני.

הדיין ר' יהודה צבי קורן

מילא את מקומו, עד לבחירתו של הרב החדש, הדיין ר' צבי קורן, תלמיד חכם גדול, בעל זכרון נפלא, שהיה אומר לך מיד את ציון וסעיף ההלכה ואת דף הגמרא. הוא היה אנצקלופדיה תלמודית חיה. חי חי צער ודחקות אבל לא התלונן חס וחלילה על גורלו. היה שמח בחלקו. היותו לבד חי בדחקות הבין לרוחם של השואלים אצלו שאלת כשרות והשתדל בכל כוחו למצוא צד היתר להכשיר את העוף. לפני פרוץ המלחמה הראשונה נתקבל ברוזניאטוב רב צעיר נכדו של הדומ"ץ, ר' יחיאל גבנצהל מסטניסלבוב, הרב מצנר.

אנשי כלי-קודש

מחוץ לרב העיר ובית דינו נמנים לאנשי כלי הקודש: השוחטים, מוהלים, סופרים גבאים ושמשים. כל אלה אנשי כלי קודש התפללו עם המגין האחרון בקלויז בשעה 9 לפני הצהריים. לרוזניאטוב היה מזל להעסיק שובי"ם מן הטובים ביותר, אתחיל מהם:

שובי"ם

ראש השוחטים והמכובד שבהם, שאני זוכרו, היה בזמנו ר' משה'לי ווייזר, יהודי בעל הדרת פנים, ממוצע קומה עם זקן שחור מטופח ובעל מצח גבוה, וכשהוא מדד אותך מיד בשתי עיניו המבריקות והאומרות חכמה ופקחות וידעת מיד כי לפניך עומד יהודי בן תורה וירא שמים. היה נותן שיעור קבוע בקלויז לבחורים המבוגרים שגם אני נמנית עמיהם. הוא לימד אותנו שיעור בהלכות „יורה דעה", היה מסביר נפלא, וכאשר הבחין במי שלא הבין, חזר על דבריו והסביר עוד פעם עד שההלכה יצאה ברורה

ומובנת לכל. השו"ב"ם לא הסתפקו רק במלאכתם, מלאכת השחיטה. הם עסקו גם בהדרכת העם, בלימוד תורה וחכמה, בהוראת דרך לדורשים, „איך ללמוד“ ולמי — חומש ורש"י, או אור"החיים ודף גמרא. עם הבחורים „יורה דעה“ וכדומה. כל אחד היה ראוי להיות לא רק שוחט ובודק כי גם לרב מכובד ובקי בתורה.

בנו של ר' משה/לי, ר' זיידה, כשהתבגר ונשא לאשה את הגב' ברכה בת ר' יוסף-שמעון שטרן, נכנס גם הוא לענייני שחיטה. אברך-משי, עדין פנים ועיניו מאירות בחיבה וטוב לב. עוד אברך אחד היה בזמני חברו למקצוע של ר' זיידה ווייזר, ר' יענקלה הוכמן. בני הדור התורני, לבם הלך שבי אחרי יופי האמת הבהקת מהגיונם.

היה גם שו"ב ברטשפין, יהודי בעל הדרת פנים, גבה קומה עם זקן שחור, לבוש מהודר וכל מעמדו אומר כבוד, עזב את העיירה בשנות ה-30 ועבר לגור לצכוסלובקיה בתור ראב"ד. השו"ב השני במשקלו האישי, שהתבלט במיוחד בעיירה, היה ר' דוד שו"ב רוט.

כאשר ר' זכריה-דוד ליברמן כיהן בעיירה בתור ראש הקהל ולמרות שהיה צורך בשוחט נוסף, לא איפשרה קופת העיירה הריקה להחזיק שו"ב נוסף במשרה שלימה. אולם היות ונודע לר' זכריה-דוד הנ"ל כי לר' דוד רוט יש גם קול ערב, שילב שתי משרות בעיירה: שוחט וחזן למשרה אחת. וכשנתקבל ר' דוד רוט לשוחט הותנה איתו, כי בתוקף תפקידו הוא צריך להיות גם חזן ובעל תפילה של בית-הכנסת הגדול או בית המדרש, וכי לפחות עשר שנים צריך הוא לכהן במשרה זו ואסור לו לפני תאריך זה לעזוב את משרתו זו.

ר' דוד בתור אברך שחיפש משרה מתאימה עבורו היתה זו הצעה מקסימה, קפץ על המציאה וחתם עם ר' זכריה-דוד על ההסכם הזה.

ר' דוד שו"ב היה בן למשפחת חזנים. אח אחד שלו כיהן בתור חזן בארה"ב וכשהלה המציא איזה מנגינה או ניגון לתפילה מיד העבירם לאחיו ר' דוד. גם ר' דוד חיבר כמה ניגונים מפריי-מחשבתו וגם הוא העבירם לאחיו. ר' דוד היה בעל קול ערב מאד ובעל תפילה יוצא מן הכלל. הוא קנה את עולמו בתפילותיו הערביות שעוררו את מאזיניו לכוונה, והניגונים שחיבר היו שגורים כולם על בני העיירה. יסד גם מקהלת בחורים ולימדם לקרוא בתוים, להבין את יסודי המוסיקה והחזנות.

שימעו יצא גם מחוץ לגבול העיירה. באו לכאן והתעניינו בו בתור שוחט ובעיקר בתור בעל תפילה יוצא מהרגיל. ומתחיל לקבל כל מיני הצעות מקסימות למשרות הן לשו"ב והן בתור חזן. גם מסטניסלבוב קבל הצעת משרה בשכר גבוה מאד, אבל ר' דוד היה קשור לפי כתב ההסכם עם ר' זכריה-דוד בזמן קבלתו ולא יכול היה לזוז מן המקום. עד שתמו עשר

השנים והוא יכול היה לקבל את משרתו המכובדת שהציעו לו בפשעמישל ואמנם חתם אתם על הסכם, ואז מכר כאן את חזקתו בתור שו"ב לר' יעקה'לי הוכמן ועזב את העיירה.

ר' דוד היה בעל הדרת פנים, גבה קומה ויפה תואר וגברתן. פעם בלכתו בערב לקלוזו התחילו להתגרות בו ארבעה שקצים גויים ורצו להכותו, תפס ר' דוד אחד מהם הרימו והכה בו את יתר השלושה, שבקושי הספיקו להסתלק מן המקום.

נספה עם יתר בני הקהילה בימי השואה.

מוהלים

כמעט כל השוחטים היו גם מוהלים אבל היו גם בעלי בתים שהתעסקו במלאכת הקודש של הכנסת בני ישראל לבריתו של אברהם אבינו, לשם שמים שלא ע"מ לקבל פרס. להיפך היו גם נותנים מכספם למשפחות עניות ומטופלות בילדים. בין המוהלים שלא על-מנת לקבל פרס היה ר' יוסף שמעון שטרן.

יהודי עשיר, בעל נכסים, תלמיד חכם ובעל משפחה גדולה. בת אחת שלו התחתנה עם בנו של השו"ב ר' משה'לה זיידה, שנהיה ג"כ לשו"ב בעיירה.

רביים

אחד החזיונות שעוררו ענין עמוק בחיי יהדות פולין, היה, ללא ספק, החסידות, שקיבלה על אדמת גליציה המזרחית נוסח משלה. בגליציה חיו על פי רוב מפשוטי העם שכל ימיהם חיו חיי צער ועוני. לא ידעו שמחה מה היא כי כל דאגתם היתה איך לכלכל ולפרנס את בני המשפחה הגדולה, איך לפרוע חוב, איך להחזיר גמ"ח, והחסידות, היא שהביאה להם אור חדש ובטחון, גירשה את העצבות ומילאה לב כל יהודי שמחה, צירפה אותו כחבר לעדת החסידים.

ובבוא איזה רבי לעיירה, היו נוהרים אליו יהודי העיירה, שבאו לרבי לשפוך את לבם ושיח-יגונם המר ולשאול לעצתו. זה בא לרבי לשאול בענין הבת, שהגיעה לפרקה ואין בידו לתת אף פרוטה לנדוניא. השני בא לרבי בעניני מחלת בנו שאין לו מרפא. שלישי בא בענין ריב בינו לבין אשתו. אחד בא סתם לשאול בעצתו של הרבי בענין חכירת הקרקעות מהרוזן המקומי כל אחד וענינו הפרטי שלו. בבואם לפני הרבי ובשפכם את לבם לפניו כבר הוקל על לבם. כבר הרגישו מרגוע לרוחם. הרבי היה עבור היהודים הפשוטים הרופא, הפסיכולוג והיועץ.

כרגיל באו האדמו"רים ביום ה' בשבוע וגשאו בעיירה עד יום ה' הבא.

היו רביים שהיו להם חסידים קבועים ונאמנים בעיירה, וכשנודע להם כי הרבי בא לשבת זו, היו יוצאים לקראתו עד לתחנת הרכבת שבקרכוביצה מהלך של 7 ק"מ ומביאים את הרבי בשירה ובזמרה לעיירה.

הרבי היה סר לביתו של אחד החסידים שלו ושם היה מקבל את פני חסידיו "לשלום" ושומע מהם את מבוקשתם, בלילי שבת היו עורכים את השולחנות בקלויז הישן, לשם באו חסידיו אחרי שאכלו בביתם את ארוחת השבת שלהם והיו מבליים עם הרבי עד השעות המאוחרות של הלילה בשירה ובריקודים וברוממות נפש גדולה.

גדולה היתה אמונת החסידים ברבם הצדיק, דמות דיוקנו היתה מרחפת תמיד לנגד עיניהם והיו קשורים ודבוקים בו בכל נימי-נפשם.

הרבי מבולכוב, הרב פרלוב היה מתאכסן תמיד בבית אבי מורי, ביתו המרווח של ר' הרש רכטשפן. הרבי מגלינה, ר' בצלאל, חתנו של ר' חיים מצנו היה מתאכסן אצל ר' יעקב שנירסמן. באו לעיירתנו גם הרבי מבורשטין ואחרים, שלכל אחד היו חסידים משלהם. הם האמינו בו באמונה שלימה ועל פיו הקדוש היו יוצאים ובאים, נושאים ונותנים, שתו בצמא את דבריו ולמדו ממעשיו. בבית הרבי היו מוצאים פורקן לנפשם וזווערת, צרי ומזור לכל מכאוביהם.

מכיון שהיהודי הפשוט האמין ברבי שהוא איש אלקים, קדוש ויש לו פתחון פה לבקש רחמים על ישראל — האמין גם שישנם עוד רביים קדושים, גדולים אחרים, והיה נוטה לנסוע גם לרבי אחר ולא רק לרבי "שלו", ולפרוש לפניו את בקשותיו וצרכיו. לא כן החסידים — תלמידי החכמים. מכיון שבחרו ברבי שידעו שהוא גדול בתורה, בקי בש"ס ובפוסקים — דבקו בו ורק בו. לא ידעו ולא נסעו לרבי אחר, ולא פעם קרה שהחסידים שהאמינו ברבי זה התנגדו לרבי האחר ומוזה יצאו כל מיני מריבות וקטטות שלא כאן המקום לעמוד על זה, אני רציתי להביא כאן רק רשימה קטנה של אדמו"רים, שהיו רגילים לבקר את העיירה שלנו, כשבא איזה רבי שהוא לעיירה היה בא כרגיל בלוויית גבאי או שניים.

סופרי סת"ם

ר' ברוך גליק, שהיה גר מחוץ למרכז העיר ב"עיר העתיקה", היה הסופר סת"ם של העיירה. סיפק את כל צרכי הקדושה לבני העיירה. כתב ספרי-תורה, מזוזות ותפילין. צנום גוף, בעל זקנקן צהבהב, תמיד מצוחצח ונקי וכל אחד הכיר בחצוניותו מיד כי האיש מתעסק בעניינים רוחניים.

י. רכטשפן

מרדכי שטרן

הקלוז' הישן ומתפלליו

הקלוז' הישן או הו'דיצ'ובאי, כפי שרבים קראו לו, התבלט כבנין עתיק יומין. זקני המתפללים היו מספרים, כי עדיין זוכרים שאף זקניהם קראו לקלוז' הזה "הקלוז' הישן" — די אלטע קלוז'.

"ו'דיצ'ובאי" — משום שרוב חסידי האדמו"ר הו'דוּצובאי היו מתפללים בו. גם רביים אחרים, שפקדו את רוז'ניאטוב מדי פעם, התפללו בתוך הקלוז' הו'דיצ'ובאי והעיקר לקבל את פני שבת מלכתא בתוך קהל חסידים ואנשי מעשה. חסידי ז'ידצ'וב היו גאים שאף אלה אשר אינם נמנים עם קהל חסידותם באו להתפלל בקלוז' שלהם. לכן מתפללי הקלוז' ידעו לחלק כבוד גם לזרמים האחרים ולאדמו"רים מהשולות החסידיות השונות שבאו בצל קורתם.

זוכרני, איך שהרבי מבולחוב היה נוהג לפקוד את רוז'ניאטוב מדי שנה בשנה ולבקר את חסידיו. כרגיל התפללו רוב חסידיו בבית המדרש הגדול ורובם דוקא במנין הראשון. הרבי היה עובר לפני התיבה בקלוז' את קבלת השבות. רק יהודי אחד ויחיד התנגד להזמנה זו. היה זה ר' מרדכי קריגל ז"ל, הסבא של הגב' צילה פטמן, כעת בקבוץ רמת הכובש. ר' מרדכי היה חסיד צ'ורטקובאי, תקיף גדול בתורה והרשה לעצמו להתנגד בגלוי לרבי מבולחוב והפגין את התנגדותו בזה שלא בא להתפלל באותו ליל שבת לקלוז'.

מקום האכסניה של הרבי ר' אברהמצ'י אייכנשטיין מו'דיצ'וב ויתר השושלת הו'ידאצ'יבר היה בבית אבא, ברחוב אשר קראו בתקופה יתר מאוחרת בשם רח' הרצל, הבית מול הנוטר ואחר כך עבר לידי ר' יהודה ויסברג. בשנים האחרונות היו מתאכסנים אצל אלי שפיגל.

כן נזכר אני, הרבי היה נוהג להגיע לעיירה עוד ביום חמישי לפני שבת והחסידים היו יוצאים לקראתו לקבל פניו עד לתחנת הרכבת בקרוביצה. בין החסידים היו גם פני העיר וביניהם ר' אלעזר יצחק לב. למרות זיקנתו המופלגת יצא לקראתו לקבל את פניו, גם הזמינו להתפלל לקבלת שבת בבית הכנסת הגדול. ואכן נענה הרבי ובליל שבת קודש התפלל בבית הכנסת הגדול אשר גם הוא היה צר מלהכיל את כל הקהל, שבאו לכבוד הרבי. רבים נשארו בחוץ והתפללו בחוץ, כי האדמו"ר מו'דיצ'וב היה ידוע ברבים בתור בעל תפילה ממדרגה ראשונה. קולו הנעים משך מתפללים הרבה גם מחוץ למסגרת חסידי ז'ידצ'וב ויודע־נגן הללו מאוד תפילתו.

גם חסידים של שושלות חסידיות אחרות, כגון צ'ורטקובאים ואחרים באו לשמוע את תפילתו ואת "תורתו" ונהנו הנאה מרובה. את "השולחן"

של ליל שבת קודש ערך בקלויז הישן. שם אפשר היה להשמיע לפני קהל החסידים מאמר חסידי או רעיון חסיד או סתם דבר־תורה, כי לומדי תורה לא חסרו בקלויז הישן. היו אמנם כאלה גם בבתי תפילה אחרים אבל ברובם התרכזו בני־תורה ותלמידי־חכמים בקלויז הישן.

והיתה זו מעין התרוממות, אירת חג בקלויז, כי שבת אחרי שבת היה פוקד רבי אחר את ר'ו'ניאטוב וראה חובה לעצמו, לפחות בליל השבת, להתפלל בקלויז. כך התנהגו הרביים מסטרטין, מדולינא ואחרים.

בקלויז התפללו הלמדנים וגדולי התורה, הרב המרלינג, ר' חנינא ויסמן, ר' צבי־הרש מגדל ארטמן, ר' בנדיט הורוביץ, ר' פייוול רייזלר, ר' בעריש פרידלר, ר' שבתאי שפיגל, ר' איצי קרוביצר, ר' מרדכי קריגל, ר' משה ווייזר השו"ב, הדיין ר' יהודה צבי קורן, ר' שמואל וירט.

ר' שמואל וירט היה מין טיפוס מיוחד במינו. מקומו בקלויז תמיד בסוף, כלומר לא במזרח, לא רחוק מהכניסה, לא הבליט את עצמו, לא השתתף בשום ויכוח. נר בידו, וספר זוהר או ספר מוסר אחר תמיד לפניו ולומד; לא לקח חלק בענייני ציבור וקהילה. לעומתו היו חתניו המרובים בעלי הדעה בענייני צבור וגם בענייני רוח, והם: יוסף־שמעון שטרן, אברהם זוירברג, קלמן הלפרן, בעריש ווייס, ישראל קורנבליט — כולם התפללו בקלויז. רק פעם בשנה, ולא דוקא בקלויז, היה ר' שמואל מבליט את עצמו. זה היה כל שנה ושנה בחג שמחת תורה. באותו יום היה שמח ומשמח את הקהל, רוקד ומרקיד את כל סביבתו, יוצא לחוצות העיירה בשירה וזמרה, כשאנו הנערים נוהרים אחריו בשמחה וקורא אחרינו:

"שישו ושמחו בשמחת תורה".

אנו הצעירים והילדים התעיפנו מרוב הרקודים, והוא, למרות גילו הגבוה, המשיך ורקד ורקד, וקול שירתו היה ממלא את כל הרחוב. בין המתפללים של הקלויז ולומדיה נמנו גם ר' דוד רוט, השו"ב יהודי נאה וגאה, בעל תפילה ויודע־נגן ותלמיד חכם; ר' ליפא טנה, ר' משולם קלינגר ואליעזר בר קלינגר, ר' קלמן פרנקל, ר' ישראל צבי לונדנר הכהן וחותני ר' לייב פאליק, ר' יעקב המרמן, מרדכי טיש, המלמד יהודה־לה קויפמן, ר' צבי אקסלרד, ר' יוסף רובינפלד, יהודי ישר־לבב ור' משולם הכהן פרוכטר. מקומו היה בקלויז בדיוק ע"י מקומו של אבי. ותמיד הייתי מסתכל בדיוקנו ובקלסתר פניו העדין. היה זה איש נחמד, בעל נפש יקרה. אף פעם לא גער בילדים המפריעים.

נוהג היה בקלויז שלומדי התורה היו משכימי קום ולאור נרות היו יושבים ולומדים, מעיינים בספר חדש. אחדים הקפידו להתפלל ,,,,עם הנץ" ואחרים המשיכו ללמוד עטופים בטליתות עד השעות המאוחרות של הבוקר. בקלויז למדו משעות הבוקר הקטנות ובמשך כל היום.

אציין כאן אחדים: ר' איצי פסברג, ר' זיידה וויזר ואחיו איצי, האחים: לייביש ויעקב הוכמן, בניו של ר' משה־לה אלי. הן ר' זיידה והן ר'

יעקב ירשו מאבותיהם את זכות השחיטה ונהיו לשוחטים ברוז'ניאטוב. והיו עוד, כמו סגדר רוזנברג, מרדכי שפיגל, האחים דוד ומונטי-מרדכי שטרן, בני יוסף שמעון, יעקב קלר, יעקב פרוכטר, שמעון רכטשפן, שמואל ליב רוזנבוים (נפטר בישראל), גיסי דוד אקסלרד, שמואל לונדנר, כולם נרצחו ע"י קלגסי הנאצים. בין המעטים שנשארו בחיים אציין את משה פרוכטר ויהודה המרמן-ויצנר (בארצות הברית), מרדכי ויעקב רכטשפן (אוסטרליה), ר' צבי פסברג, אברהם פרידלר (שרף) ואחי דוד (ישראל) ודוד נוסבאום. בקלויז לא היו נזקקים לבעלי תפילה או חזנים מבחוץ, משום שהיו בעלי תפילה מבין מתפללי הקלויז. אני נזכר שבזמני כשעדיין הייתי ברוזניאטוב, התפללו לפני התיבה בימים הנוראים: ר' משה'לי שו"ב, ר' דוד רוט השו"ב, ר' ראובן געצל הייזלר. בחגים היו עוברים לפני התיבה: ר' וועווע הופמן, ר' אברהמצי זויארברג, ר' גדליהו וובר ועוד. בימים נוראים היה בקלויז תמיד "המתחיל הישיש ר' יעקב-מאיר נוסבאום; סבו של ידידנו וחברנו דוד נוסבאום-רובינפלד. היה זה יהודי יקר המציאות. אחרי פטירתו ירש את מקומו, בתור "מתחיל" בקלויז, הדיין שלנו, ר' יהודה צבי קורן. היה זה איש עניו מאד, הצנע לכת עם אנשים ואלקיו. התרחק תמיד מעניני צבור, לא התעניין בדבר אחר חוץ מעניני דת ודין. במקרה, הכרתיו יותר מקרוב, היות ובזמן מלחמת העולם הראשונה, כשביתו נפגע בהפגזה, עבר עם משפחתו לגור לבית גיסו מישל ארטמן שהיה שכנו, אולם ביתו היה צר מלהכיל שתי משפחות, ולכן נכנסה משפחת הדיין ללון אצלנו. הדיין ישב יומם ולילה ולמד. ממש לא פסק פומא מגירסא. "בעל קורא" כל שבת וחג היה ר' משה ווייזר רב הפעלים בעניני צבור.

באחת השריפות מני רבות אשר פקדו את רוזניאטוב ניזוק קשה גם הקלויז הישן ואי אפשר היה להמשיך להתפלל וללמוד בו. לקהילה ולעסקניה לא היו די אמצעים כספיים להקים מחדש את בנין הקלויז, לכן עד שיבנה הקלויז ויקום על תילו התפזרו מתפלליו לכל מיני מקומות תפילה. אחדים הצטרפו לקלויז בבנינו של ר' איציקל ואחרים לבתי תפילה אחרים. חלק גדול עבר להתפלל לבית הכנסת של צבי רכטשפן. בבית הכנסת הזה נקבע שעור תורני. נותן השעור ר' ישראל צבי לונדנר הכהן. בלילות שבת וכן בכל ימות השנה נמשכו לשעורים נער וזקן.

בתקופה זו נפטר הרב הגאון המרלינג והיתה זו אבידה גדולה. כל בית ישראל ברוזניאטוב היה אבל. באחד ימי השבעה הספידו ר' ישראל צבי לונדנר בשעת השעור בבית כנסת רכטשפן. לא היה זה "הספד" מוכן מראש ולרבים נודע לזה, רק אחר כך. בין אלה היה שמשון רכטשפן. בשעת השעור השני נגש שמשון ודוד בן יוסף-שמעון שטרן ובקשו מר' ישראל צבי לונדנר לשאת את דברי הספדו מחדש. היה זה נאום רב רושם, חידושי חידושים וגם חזר על חידושי הרב הנפטר.

בהיותי כבר בגרמניה נשלח ע"י הקהילה והקלויז ר' שלמה טייטלבוים

המכונה "שלמה די בארד" מצוייד במכתב וחתום גם ע"י משה וויזר השו"ב. לאסוף כספים למען הקים שוב הקלויז הישן ברוזניאטוב ההולך ונבנה. כמובן, שעשיתי כמיטב יכולתי בין יוצאי רוזניאטוב בגרמניה. ובבוקרי בשנת 1934 את רוזניאטוב הביעו לפני גבאי ועסקני הקלויז את תודתם על עזרתי באיסוף כספים למען המטרה הקדושה.

הקלויז הישן שנבנה מחדש המשיך הלאה במסורת החסידית, איכסן בתוך כתליו חסידי ז'דאצ'וב וסתם חסידים ולומדי תורה ואף אחד לא הרגיש את עצמו מקופח חלילה בהיותו חסיד של שושלת אחרת מאשר ז'דאצ'וב.

הגבאים של הקלויז היו יהודים טובים, מתנדבים, שעשו ועזרו וטרחו למען הקלויז לשם שמים ללא שום תשלום. הגבאים האחרונים של הקלויז היו עד כמה שאני עדיין זוכר: ר' ישראל צבי לונדנר, ר' מאיר פרנקל ור' בנימין קלר.

הכיכר, צולם בשנת 1929. רעכטס — הבית של קריגעל, קעלער און געלאבטער

ר' בנימין זה, איש פשוט, עם לב יהודי חם. רץ כצבי למצוה גדולה כקטנה, ותמיד ידע להגן על איזה עוול ונוטה תמיד לתרוץ לכף זכות. אהב את משחק השח-מט. יכול היה אף ביום "היריד" לעזוב את החנות ולחפש איש שישב עמו לשחק שח-מט.

אביו של ר' בנימין, ר' ברוך של ר' שמואל הרש קראו לו. יהודי עליו, ושמת. אבל גם עני ואביון היה, ידע לבדח את הבריות על חשבוננו הוא. מספרים, זוגתו דרשה ממנו עצים, להסקת התנור בחורף הקשה והקר, ואמרה לו: "ברוך, לך ותראה עצים". (ביידיש: גיי זע האלץ צום הייצן). הלך ר' ברוך לשוק וחזר כלעומת שבא, בלי עצים. שואלת אשתו: "נו, ברוך, מה עם

העצים? ראית עצים?" עונה אחריה ר' ברוך: "עצים ראיתי ולזה שלחת אותי". הוא ידע כל ה"יארצייטן" של כל הרבנים ושל כל המתפללים בכל בתי הכנסת ומדי בוקר היה רץ מבית כנסת אחד למשנהו, על מנת לשתות "לחיים" עם בעלי היארצייט, וכנראה שזו היתה גם ארוחת הבוקר שלו.

המשמש בקודש בקלוזי זה היה ר' קופל ועוד אחד בשם לייב פרעס. וקראו לו על שם אמו לייב מירציס. לפניו היה עגלון ומסיע במרכבתו נוסעים מרוזניאטוב לרכבת שבקרכוביצה ובחזרה. הוא היה ידוע בתור בעל עגלה מיוחס עם כרכרה של שני סוסים אבירים, ולייב מירציס הסיע תמיד בכרכרתו היפה רק את המיוחסים ובעלי היכולת.

לבסוף נמאסה עליו פרנסה זו והעדיף את השמשות בקלוזי. לעבודתו היה מתייחס כלמלאכת קודש. היה דואג לנקיון הבית, לחימום, בכוונה שגם העניים והקבצנים יהיה להם מקום להתחמם בלילות חורף הקשים. גם הבחורים הצעירים שהיו צריכים להתיצב לצבא והתחילו להסתגף ולהיות ערים בלילות על מנת "לרזות", מצאו מקלט בקלוזי. לא פעם השאירו אי סדר וגרמו ללייב מירציס הרבה עבודה וטרחה. אבל לא לייב מירציס יגער בהם. לא הוא ידרוש מגבאי הקלוזי לסגור הקלוזי לפני הבחורים בלילות לפני התיצבות לועדה הצבאית. אדרבה, היה דואג למשקה חריף, שיעודד אותם לא להרדם. המשמש לייב מירציס לא סוגר את הקלוזי לפני יהודים. עניי בני עירך הם או אורחי פרחא.

בודאי ובודאי זכאים גם רבים אחרים מבין מתפללי הקלוזי הישן שאזכירם ולהציב להם מצבה, לו רק במלה אחת, אבל, מי מסוגל כעבור עשרות שנים לזכור ולתת ציון לאנשים? לכן יסלחו לי אלה שעליהם פסחתי ותהא רשימה זו שרשמתי כאן זכר למקדש מעט לקלוזי ולכל באיה ומתפלליה אשר נרצחו ע"י קלגסי היטלר ומרעיו.

התנועה הציונית

ח. נ. ביאליק

**— — יבואו דורות שידברו עליכם, ואתם
תחרישון. ישירו שירים ויחברו דרמות עליכם
מבלי להכירכם. אם יש מי שלא ידע כי דיבר
פרוזה כל ימיו, אתם אינכם צריכים לדעת כי
עשיתם שירה כל ימיכם. אבל אם חושבים אתם,
שיש לכם סיבה להתיאש, משום שלאחר עשרות
שנים השגתם מעט — טועים אתם טעות גמורה.
מפעלכם הוא הוא תחילת ההבראה של גופנו.
הדם החי החל זורם בצינורות שנקרשו ונסתמו.
הלב החל דופק מחדש.**

רוזניאטוב בימי חזון הציוני

הימים ימי חזון הציוני, שמילא את כל ישותי עד שלא ראיתי עולם מלבדו ואת דרכי מצאתי בפעילות החשאית באירגון הסטודנטים בסטרי. בתקופה זו, היסודית בחיי, ביליתי את החופשות ברוזניאטוב, בה מצאתי צעירים מאורגנים בתנועה הציונית, חריפי-שכל ובעלי לבבות רגישים, ערים ופעילים.

הפעילות העיקרית התבטאה באירגון קורסים לעברית ובשקידה על טיפוח החיבה העזה לארץ-ישראל. באולם של "חברת ציון", על-יד ביתו של ד"ר וסרמן, מול ה"צרכה", אירגנתי יחד עם הפעילים הרוזניאטובאים הרצאות ושיחות על נושאים בתורת הציונות.

נחרתו בזכרוני דמויות צעירי-רוזניאטוב, חפץ המעשה וכווח העמידה שלהם. רחוקים מכל הפשטה ראו את המציאות כמו שהיא וההתרגשות הפנימית היא שנתנה תוקף למעשיותם, היא שהיתה האש בפעילותם.

עמדתי בקשר ער ומתמיד עם פעילי רוזניאטוב. בשנת 1908 הומינו אותי להרצות ביום הזכרון של בנימין ז. הרצל. האולם היה מלא מפה לפה. יהודי רוזניאטוב השתוקקו לשמוע את הרצאתי בעברית מודרנית, במבטא הספרדי וקיבלו בתשואות את ההשקפה היסודית של הרצל, כי מנרת הציונות היא נורמליזציה של חיי העם היהודי על אדמת הלאום.

אשתי ברוניה לבית ליפשיץ מברודי הוזמנה לעתים קרובות להרצות על הדרך מן האידיאל להגשמה ולהקרבה עצמית. מטבעה של חלוציות שמענים נרתמים לה, שכן חלוצים בחירים הם, בחירים לעזו ולהעזה, בחירים לזנוק אל הדרך ולהמשיך, בחירים לגבור וללמוד וכאלה היו צעירי רוזניאטוב.

כאלה הם בני רוזניאטוב בארץ, חולמים ואנשי-חזון, חלוצים מגשימים ואנשי-מעשה, אשר עמדו בכל קשיי המלחמות והתחתיתים בזיעה, בדם ובדמעות, ולכן פעלה גם אשתי באירגון יוצאי רוזניאטוב בהושיטה עזרה לשארית הפליטה שעלו ארצה, לעבור את קשיי הקליטה ולהשתרש בארץ. וכך נטענו גם בלב בננו את החיבה ליוצאי רוזניאטוב, ואמנם זכה לכהן כפרופסור במכון וייצמן ובעד עבודתו המדעית בכימיה הוענק לו פרס רוטשילד במעמד חגיגי בכנסת, ולמרות שהוא שקוע ראשו ורובו בעבודתו הוא מתעניין בפעילותם של יוצאי רוזניאטוב ובספר הזכרון לקהילתם שנחברה ובה נספו רוב קרובינו.

הסתדרות הציונים

אחרי הקונגרס הציוני בבזל הגיעה בשורת התחיה הלאומית ושיבת בנים לגבולם גם לעיירתנו. ראשוני הציונים בעיירה החליטו ביניהם להתארגן לחבורת "חובבי ציון", לייסד מקום תפילה מיוחד לאנשי שלומנו, ולכבוד המאורע החגיגי לכתוב ספר-תורה. כמובן שמיד קמו בתוך העיירה מתנגדים לרעיון שיבת ציון וגם לכתיבת ספר תורה. מיד גייסו פסוקים מן התורה, כתנא דמסייע ליה: "אם ה' לא יבנה בית, שוא עמלו בוני בו". ומי אתם שתכתבו ספר תורה? כאילו כתיבת ספר תורה והכנסתו להיכל ד' זה שייך רק להם ומה לציונים ולספרי תורה? וזה למרות שכל אנשי חובבי ציון היו יהודים יראים ושלמים, תלמידי חכמים, המתנהגים בכל דבר כיתר בני העיירה, אלא ענין ארץ-ישראל ושיבת ציון נגע ללבם ו"למען ציון לא אחשה" החלו לפעול בכל התלהבותם.

כאשר גמרו את כתיבת ספר התורה סידרו חגיגת הכנסת-הספר ברוב שמחה ופאר, שרו ורקדו בחוצות העיירה והשמחה היתה רבה.

בהתחלה כולם היו מאוחדים ומאוגדים בחברת "חובבי ציון". לא היו חילוקי דיעות והבדלי השקפות ביניהם, כולם התנהגו כפי אותו מנהג, כולם היו שומרי תורה ומצוות וכולם שאפו למטרה אחת ויחידה: "ותחזינה עינינו בשובך לציון ברחמים".

כעבור 20-30 שנה התחילו להופיע ראשוני הפלגים. הראשונים שהתחילו להתארגן כפלג נפרד בתוך הסתדרות הציונית, היו אנשי פועלי-ציון. הם נפרדו מן ההסתדרות הכללית בתור אנשי-עבודה, ואחרי מלחמת העולם הראשונה החילו כבר אנשים להוריד מעצמם את עול התורה והיראה והתקרבו למעמד הפועלים וטבעי היה שיתארגנו לפלג הפועלי שבהסתדרות חובבי ציון. אחריהם באו אנשי "סתם ציונים" וארגון הנוער שלהם "אחווה" ואח"כ הסתדרות המזרחי-בני עקיבא, גורדוניה, השומר הצעיר ועוד.

כל ההסתדרויות האלה מנו מאות על מאות חברים ופעילים שבאו ערב-ערב למועדונייהם ובילו שם את זמנם הפנוי בשיחות שונות על נושאים ציוניים. למדו תנ"ך, את השפה העברית, שרו שירים עבריים, אירגנו ערבי-שאלות-ותשובות, וויכוחים, הרצאות, והנוער למד רקודי "הורא" המפורסמים.

כל האירגונים הציוניים היו מאוגדים ביחד באיסוף כספים לטובת רכישת אדמה בא"י בשם "קרן הקיימת לישראל". לקק"ל שלח כל ארגון 2 ב"כ, שהם היוו בעיירה את סניף קק"ל. בין ארגוני הנוער היתה תמיד

התחרות: מי יהיה במקום הראשון באיסוף כספים עבור קק"ל וירשם בתעודת הקק"ל "כמתרים ראשון במעלה"?

להנהלת הקק"ל נשלחו רק אנשים מכובדים מבין ארגוני הנוער. אחי שמשון רכטשפן היה היו"ר של הקק"ל משך הרבה שנים, למרות שאני נוגע בדבר בכל זאת ארשה לעצמי לציין כי אחי זה היה ההתגלמות של עדינות נפש וישוב הדעת וכל ימיו התמסר לענייני ציבור. היה גם הרבה שנים היו"ר של הסתדרות הציונים הכלליים וע"י עסקנותו הזניח את משפחתו וגם פרנסתו. כמו כל אחד מאתנו שאף לעלות לא"י אבל לא הצליח להשיג את הסרטיפסקט (רשיון-עליה) משלטון המנדטורי של אז עדי הגיע היום המר והנמהר של החיסול הטוטאלי של קהילת רוזנטוב ויחד עם בני-משפחתו עלה על המוקד.

ציונים כלליים

הציונים הכלליים קראו לעצמם סתם-ציונים וביניהם התרכזו בדרך כלל בני המעמד המבוסס והאינטליגנציה. ההסתדרות הציונים הכלליים היתה הראשונה מכל המפלגות הפוליטיות שפעלו בעיררתנו. היו"ר שלהם היה: משה רוזנברג.

הפעילים:

מימין: שמשון רכטשפן, ישעיהו לוטוק, שולי טנה, שבתאי פאליק

הקרע שחל בתנועת הציונים הכלליים בפולין בשנות העשרים לא פקד את הציונים בעיררתנו.

„פועלי-ציון“

למפלגת „פועלי-ציון“ עבר חשוב כי היתה מן הראשונות שהתארגנו בעיירתנו. החברים התייחסו ברצינות ובנאמנות לפעולתם הציונית. בין הפעילים ביותר היו מגיסטר לייב מייזלעס הי"ד וגם משה מוניו לוסטהויז שנפטר בישראל. הם ניהלו פעילות רבה בכל מיני שטחים, השתייכו לה בעיקר מהשכבה העובדת, פועלים, פקידים ובעלי מקצוע. הם פיתחו פעילות רחבה בשטח התרבותי, ניהלו ספריה גדולה ומסודרת בהנהלתו של בן-ציון הורוביץ וגם הקימו חוג דרמטי מבין חבריה שהציגו הצגות שונות ובהצלחה רבה.

בצד ימין: יהודה צבי שטרן
בצד שמאל: מרדכי הופמן

כדאי להדגיש את הקשיים התקציביים שהחמירו לפעמים עד לבלתי נשוא את מצבם של העושים במלאכה, אולם גורם רבי-כוח היה הרצון החזק של הפעילים למלא את תפקידם כראוי ולא להיות בבחינת כלי-זמרים בחתונה וידעו היטב מה מעשים יעשו כדי להתגבר על הקשיים, וזה נתן להם את העוז להופיע לפני הציבור ולדרוש בלב שלם את העזרה הנחוצה לעבודה התרבותית. לבוריהם של צעירים ומבוגרים היו נפתחים לקראתם.

כאמור לעיל היו אנשי פועלי ציון הראשונים שהתארגנו לחוד בתור הסתדרות נפרדת מתוך הארגון הכללי של חובבי ציון והיו כל מיני גורמים לזה. בכדי לחפש מקורות-ממון להתארגנותם החליטו להקים להקת חובבים להצגות שונות וההכנסות יהיו קודש לארגון.

להקה התפתחה יפה והם הציגו ברוז'ניאטוב כל מיני הצגות מיצירות שלום עליכם, פרץ, אש וגולדפדן. השתתפו בלהקה סטודנטים, בחורים ובחורות ובהצלחה יוצאת מן הכלל. כמובן שהיו להם הכנסות רבות מההצגות

וכל ההכנסות היו קודש לרכישת ספריה גדולה, כי נשאו נפשם להרחיב את אופקיו ולהעמיק את עולמו של הנוער. על הפעולה הברוכה של הספריה אפשר ללמוד גם ממספר הגדול של הקוראים שפנו אליה להשאלת ספרים בכל מיני שפות. באו גם הגויים וביחוד האינטלגנציה שבהם, המורים והפקידים. הזמן עשה את שלו, עמדו אחר מלחמת העולם הראשונה, גם הדלות וההתדפקות אחרי פרנסה הביאה לשורות פועלי ציון המונים והם היוו את רוב רובם של בני הנוער של העיירה. היו"ר ורוח החיה שבארגון היה לייב מיזליס. מוני לוסטהויז היה המזכיר והפעיל בארגון. כעבור שנים נהיה גם ליו"ר הארגון. וכשעברתי אני מארגון הפועל המזרחי וסכיתי שמאלה, נכנסתי לפועלי ציון וקיבלתי עלי את התפקיד של המזכיר משך זמן מסוים. שנים אחדות לפני פרוץ המלחמה נבחרתי גם ליו"ר שלה.

„המזרחי“ ו„צעירי מזרחי“

כשאני רוצה לכתוב כאן על תנועת המזרחי וצעירי מזרחי אני מוכרח לזהות אותה עם האישיות המזהירה, מיסדה ופטרונה ר' אברהם זויערבערג ז"ל.

צעיר לימים הייתי עדיין כשר' אברהם זויערבערג יסד את תנועת המזרחי בעיירה. לכן אני יכול לתאר את ראשיתה ואת פעיליה מחוץ לר' אברמצ'יע הנ"ל.

הכרתי את האיש ואת משפחתו כי הם גרו לא הרחק מביתנו. היו לו ארבעה ילדים, שתי בנות ושני בנים. הבת הבכורה, מרים, נמצאת כעת בישראל עם משפחתה. היינו שנינו באותו גיל ותמיד אהבתי לשוחח אתה. היתה פיקחית, אינטליגנטית ומאד דומה בתכונותיה לאביה.

בתור נער הייתי רגיל תמיד לראות ביהודים המזוקנים היותר קשישים, יהודים קפדנים, רגזנים, לומדים ורועשים, מתווכחים ותמיד מזהירים אותנו, הנערים, לא להפריע להם. אבל איזה ניגוד גמור היה זה לאישיותו של ר' אברמצ'יע זויערבערג, אישיות קורנת טוב לב ואהבה. תמיד עם חיוך קל על פניו. בוקנו השחור והמטופח יפה, במצחו הגדול ובעיקר עיניו המאירות אהבה וחיבה.

תלמיד חכם היה היהודי וזהיר בקלה כבחמורה, ועם כל זה בקי היה בהיות העולם הזה. בספרות העברית החדשה, שלט בשפה הגרמנית, קרא עתון גרמני ומעורב בין הבריות. אהוב על הדור הצעיר, דאג לקרבם.

ביתו היה פתוח לרווחה. במוצאי שבתות היו נאספים אברכים וסתם בחורים ומשחקים בביתו שחמט וזוגתו טיללע היתה מגישה כיבוד, תה חם ומטעמים. הוא היה היו"ר והרוח החיה בסניף המזרחי במקום.

כעבור שנים וסניף של תנועה זו התפתח והיווה גורם בעיירה ובעיקר בענייני הקהלה ומוסדותיה, יסד ר' אברהם את הארגון של „צעירי מזרחי“

ו"בני עקיבא". עד לפרוץ המלחמה האחרונה היה ר' אברהם זויערבארג הי"ר של כבוד של המזרחי ושל צעירי מזרחי. פטרונה של תנועת הנוער הדתית בני עקיבא. את חיבתו העזה לציון החדיר בחוגי הנוער החרדי לכל שכבותיו.

הצעיר אליעזר יצחק נוסבום, ילד טיפוחיו, נתמנה על ידו בתור מזכיר וגם כותב השורות האלה היה שנים רבות בין פעילי המזרחי וצעיריה, היה נוסע לוועידות ארציות ללבוב, עוזר בארגון הכשרות לחלוצים בסביבה. משאת נפשי ונפש כל צעירי העיירה היתה — עליה. הדבר לא היה קל בימים אלו, זה היה תלוי במכסת הרשיונות, שממשלת המנדט היתה מקציבה לחלוצים. היו חלוצים שחיכו לתורם 3-4 שנים ובינתיים בילו את זמנם ב"הכשרות" בכל מיני עבודות קשות. ולא אחת גרם אי קבלת סרטיפיקט אחרי הכשרה של 4-5 שנים בקבוצות לאכזבות רבות למפח נפש. זוגות שעמדו להתחתן ולעלות ביחד נפרדו כי לא יכלו לחכות יותר כי לא קבלו סרטיפיקט לעליה. מאושר היה זה שזכה לקבל סרטיפיקט, כל העיירה ערכה לו נשף פרידה, באו מכל הסתדרויות הנוער לברכו. ללוותו לרכבת שיצאה לסטניסלבוב ומשם דרך רומניה לחופי הארץ. כשעה לפני בוא הרכבת שרו שירים עבריים ורקדו "אנו עולים ארצה — אנו עולים ארצה". זו היתה המשאלה הכי גדולה של הצעיר בעיירה. אשרי מי שזכה לזה.

„אחזה“

בין האירגונים הפעילים והמפותחים בעיירה היתה "אחזה" של הציונים הכלליים, בה היה אחי, הי"ר משך שנים. גם ד"ר דוד ויסמן, משה רוזנברג ואחרים לקחו חלק פעיל ונשאו עול בתפקידים שונים.

הרוח החיה בארגון נוער של „אחזה" היה דוד וייסמן.

בתחילה היתה ההסתדרות הציונים הכלליים נחשבת בתור הסתדרות בלתי מפלגתית שיכולים לדור בכפיפה אחת פועלים ואזרחיים דתיים ופורקי עול הדת רק שהמטרה הכללית הציונית נגד עיניהם.

אחרי מלחמת העולם הראשונה, כשהתנועה הציונית התחילה להתפתח וההסתדרויות התחילו לפעול כל אחת במישור שלה, גם הסתדרות הציונים התחילה לקבל צביונה המיוחד, התרכזו בה על פי רוב מהחוגים האזרחיים, סוחרים, פקידים, האינטליגנציה מבין הנוער. אפשר היה לשמוע שם מדברים בשפה הפולנית, אולם השפה השולטת שם היתה כמובן יידיש וגם קצת עברית.

„בני-עקיבא“

לנוער החרדי ברוזניאטוב היתה כבר מסורת של חלוציות, הקרין אליהם מאישיותו ר' אברהם זויערבארג והשפעתו היתה ניכרת בהתנהגותם ובלימודם.

„בני עקיבא“ ניהלו פעילות תרבותית רבה, בעיקר בין חובשי בית-המדרש וצעירים דתיים הטיפו לדרכים ולעקרונות חדשים, להשקפות ארץ-ישראליות.

„גורדוניה“

נוסדה במטרה לארגן את הנוער בכל שכבות הציבור היהודי, אולם נתקלה בקשיים גדולים. שלא יכלו להתגבר עליהם. הצעירים שדגלו בחלוציות ועבודה בא"י, נהרו לתנועות שונות, וגורדוניה נשארה תנועה חלשה, ובזמן האחרון אפילו אולם לאסיפות לא היה להם. השפעתם לא חרגה מתחום הווי הנוער. אלה המעטים השתתפו במסירות רבה בכל פעולה ציונית ציבורית.

„השומר הצעיר“

קן „השומר הצעיר“ ברוזניאטוב שימש ביטוי לתקוות גדולות וגלי ההתעוררות הכבירה בקרב הנוער היהודי. התסיסה הקיפה בעיקר את חוגי הנוער הלומד אם כי נתקבלו לשורות „השומר הצעיר“ גם בני נוער משכבות חברתיות עממיות. האוירה בקן היתה ספוגה געועים להגשמה ולעליה. אלו שהשתייכו לו היו פעילים מאד והצטיינו ביותר בהבהרות אידאולוגיות, וויכוחים פוליטיים וציוניים וצלילי השירים העבריים והארץ-ישראליים הטביעו את חותמם על הווי הנעורים הנרקם. בקן נעשתה פעולה חינוכית

צעירי רוזניאטוב בהכשרה 1936
ראזניאטאווער חלוצים אויף הכשרה אין יאר 1936

בסיסית שחינכה את הצעירים להודות מלאה עם דרכה הרעיונית והחלוצית של התנועה.

„בית־ר” — הרויזוניסטים

התנועה הרביניוניסטית גדלה והקיפה שכבות רחבות של כל חוגי הנוער בעיירה. הנוער הזה שהיה צמא לתוכן חדש, מצא את מקומו ונהפך לגורם רציני. קסם לו ביותר הרעיון הצבאי והמשמעת הצבאית. אולם לא נכון יהיה לחשוב שהסתפקו אך ורק בהכשרה גופנית ובחינוך צבאי. היתה תנועה ערה ותוססת, שריכוזה בתוכה את כל הנוער שלא היו תמימי דעה עם ההנהגה הציונית ורצו לראות בה שנוי דרסטי. רבות פעל הסניף ברוזניאטוב גם בשטח ההכשרה התרבותית והרוחנית של הנוער ולסיגול העברית כשפת הדיבור שלו.

„סתם־חלוץ”

בעצם תנועת נוער חינוכית, שהיתה קשורה בתנועה הציונית וחינכה את חבריה לקראת עליה והגשמה חלוצית. המטרות: לימוד השפה העברית, איסוף־כספים לקרנות ציוניות, חינוך לאהבת העם והמולדת. גיבוש האישיות הן כפרט והן כקבוצה. עם כל זה היא היתה תנועת נוער שמאלנית שלא הסתפקה עם הלך רוחה של „פועלי־ציון” או „התאחדות”, עשתה רבות להעלאת המתח החלוצי, להתחיל את החינוך החלוצי מגיל צעיר יותר, כדי להכשיר גרעינים, שעיקר שאיפתם היתה עליה לארץ ולבנותה. ובאמת משורותיה רבו העולים והחלוצים. מהם יצאו רוב החלוצים להכשרות. המיסדים והפעילים של תנועה חלוצית זו: דוד רובינפלד־נוסבאום ומרדכי טראו, יהודה־צבי שטרן, מרדכי (מוטי) הופמן ואייזיק ברניק.

„הקזינו”

היה ברוזניאטוב עוד „קזינו” איפה שהתרכזו סתם אנשים לקריאת ספר או עתון, למשחק שח־מט ולשיחת ריעים. בלי גיוון פוליטי ובלי שום שאיפה ומטרה ציונית.

היה גם ארגון בעלי מלאכה ששם התאספו בעלי המלאכה בערבים לדון בענינים שלהם. היה גם ארגון הסוחרים והיתה גם להקת שחקנים — חוג דרמטי שניהל פעילות יפה, בהופיעו בהצגות שונות.

אלה הן הארגונים הרשמיים של המבוגרים והנוער שרישומם היה ניכר, מי יותר ומי פחות, בחיים הציבוריים ברוזניאטוב.

היה עוד ארגון נוער בלתי רשמי אלה הן הקומוניסטים שלא היה להם מועדון משלהם אבל ניהלו פעולות די נרחבות במחתרת והשלטון הציק להם ורדף אותם. היו הרבה מאסרים ביניהם, במיוחד בימים המיועדים להפגנות או שביתות.

„ארגון ברית טרומפלדור“

1. שורה (פון לינקס): דבורה האפנונג, רחל ברניק, חיים פרישס טאכטער
און ביילטשע קאסנער.

„ברית טרומפלדור“ בשנת 1933 שורה 1. מצד שמאל ישעיהו אקסלרט
שורה 2. 1. יוסף שפירא

הספריה העברית

U
 ם פרוץ מלחמת העולם הראשונה נסגר בית-הספר העברי שהיה קיים בעירנו במשך שנים רבות, אך בשוך המלחמה והתבססות השלטון הפולני בסביבתנו ועם שוב החיים התקינים למסלולם, נפתח בית-הספר העברי מחדש. והיה זה משה ברניק ז"ל, אשר קבל על עצמו את ההוראה והוא שהנהיג את ההכרה הספרדית במקום האשכנזית שהיתה מקובלת לפני כן.

עבודתו היתה ברוכה אך קצרה מאוד, משום שעזב את עירנו ועבר למטרופולין לבוב, שם היה לפניו כר פעולה נרחב יותר. אך לא אלמן ישראל, וצבי פסברג – הנמצא אתנו בארץ – קיבל לידו את שרביט ההוראה ומילא את מלאכתו בנאמנות ובהצלחה מרובה. עלי לציין בהוקרה את מסירותו ולהיטותו להקניית הלשון לכל דכפין גם מחוץ למסגרת בית-הספר, וזכיתי להיות בין אלה שהיתה להם דריסת

כיתה בבי"ס עממי, 1938
 א קלאס אין דער פאָלקס-שול אין ראָזניאַטאָוו, 1938

רגל לחדרו הסמוך לאולם ביה"ס, כדי לקרוא ולעיין בספרים שהיו ברשותו וכן לקבל ממנו הסברים והבהרות בדברים שהתקשיתי בהם. המחסור בספרי קריאה לא נתן לנו מנוח והיו התלבטויות כיצד להתגבר על-כך ולהקים ספריה עברית ולו בזעיר אנפין, והנה הועלה הרעיון על "יום סרט" בשוק הבהמות שהיה מתקיים בשטח "הטרגוביצה", דהיינו לאסוף כספים ע"י הצמדת סרט לדש הבגד. התפקיד הזה הוטל על יהודה אקסלרד (המרמז), החי בארה"ב, ועלי. יצאנו לפעולה ברגשות

חגיגת ל"ג בעומר בבי"ס תרבות, 1936
ל"ג בעומר-פייצרונג אין ראזניאטאווער תרבות-שול אין יאר 1936

מפוקפקים, ובכספים שאספנו נרכשו ספרים אשר היוו הבסיס לספריה עברית ונתנה כבר האפשרות — אמנם מצומצמת — להשיג ספר עברי תמורת דמי חבר מינימליים.

בחיפוש דרכים נוספות להרחבת הספריה חלה הפוגה כי מר פסברג עזב בינתיים את עירנו וצפינו לבאות.

והנה הגיע לעירנו מורה ליטאי בשם רייניש אשר התערה במהרה בחיינו. כשנוכח לדעת, כי אין במתכונת הספריה הקיימת כדי לספק את הצרכים, הגה את הרעיון של הצגת מחזה עברי אשר ההכנסות תהיינה קודש לספריה.

הענין נדון גם ע"י ועד בית-הספר, אשר בראשו עמד מר יוסי רוזנברג והוחלט על כך בחיוב.

המחזה שנבחר היה "יעקב ועשו" ואחרי חזרות מרובות הוחל בהכנות להצגה שנקבעה ליום מסוים בחורף 1921/2, באולם של סנדר פרידלר, כגון: הדפסת פלקטים, סימון מקומות וכולי וכן הוחל במכירת כרטיסים.

הנהירה היתה גדולה מהמשוער ומרוב התפעלות על הביקוש לא הושם לב לדבר אלמנטרי ביותר והוא: כי מספר המקומות שהכיל האולם היה מוגבל וכרטיסים נמכרו לכל דורש.

כשהחלה ההצגה והאולם מלא מפה לפה והדוחק בו רב, נשמעו לפתע קריאות מהאולם: „להפסיק את ההצגה... סכנת נפשות!“ בדלית ברירה הופסקה ההצגה, תוך הודעה לציבור כי למחרת היום תתקיימה 2 הצגות: הראשונה לנוער וילדים והשנייה למבוגרים וכמובן שלהצגות הופיעו גם כאלה אשר לא רכשו כרטיסים בכלל. ההצלחה היתה מעל למשוער ונרכשו ספרים למכביד והספריה גדלה והתרחבה.

כעבור זמן מה נסגר בית-הספר מחוסר תקציב, אך הספריה המשיכה עדיין לפעול, ברם היה חשש לגורלה בידענו שחסרו האמצעים אפילו

בית ספר העברי, 1922

לתשלום שכר דירה, ולפיכך טכסנו עצה להציל את הספריה, וכיצד? היינו נכנסים לספריה: שמשון רכטשפן, ליב מייזלס ואני — ויוצאים עם ערמת ספרים תחת בית השחי שאוחסנו בארגזים אצל ליב מייזל. לימים, כאשר על ליב מייזלס היה לעבור ללבוב לשם למודים באוניברסיטה, הוחלט להעביר את הספרים לספריה הכללית בבית לייבצ'י יקל, והיוו חלק ממנה. אלה הן קורות הספריה העברית.

ר' בנדיט אלימלך הלוי גרוס „המבשר ציון” מרוזניאטוב

ראשוני מעורריה והוגיה של „תנועת חובבי ציון” היו רבני ועסקני היהדות הרוסית כמו הרב ר' ש. מוהילבר הרבי אלקלעי, הרב קלישר וכו' המוני-העם בגליצ'יה המזרחית עדיין שרויים היו בעולמם המסורתי ועל-פי-רוב פה ושם הופיעו משכילים שנתפסו גם הם להתעוררות לשיבת-ציון, פיתחו פעילות לטובת התנועה, התחברו ופעלו לרעיון של שיבת-ציון. אחד מבין אלה שהגו ופעלו „למען להחיות לבות בני ישראל ולעורר לב נרדמים ומפוזרים בארבע כנפות הארץ לעשות ישוב בארץ הקדושה”, היה היהודי החסיד, הלמדן המופלג בתורה ובחכמה, ר' בנדיט אלימלך גרוס מרוזניאטוב.

ר' בנדיט-אלימלך קיבל עידוד רב מעסקני חובבי ציון בגליציה ולפי בקשתו המיוחדת של יו"ר מרכז אגודת „אהבת ציון” בטרנוב, הד"ר אברהם זלץ, כתב חוברת הסברה לרעיון חיבת-ציון ולרעיון התישבות ממשית על אדמת ארץ ישראל, שכן מרומז שבראשונה תתישב הארץ על דרך הטבע ואחר כך יצמח בן-דוד ובא לציון גואל.

הוא כתב והוציא בשנת תרנ"ח בדפוס בדורוהוביץ. (גליציה המזרחית), חוברת בשם „קול מבשר ותורת אמת”, שם הוסבר בשפה ברורה ובעברית מליצית את רעיון של שיבת ציון והתישבות על הקרקע לעבודה ולשמרה. לחוברת צורפה הסכמה של הרב ר' פייעל הלוי שרייאר, רבה של בוהורודשין ועשתה רושם רב על היהדות הנאמנה ובעיקר החסידית שבגליציה. החוברת הגיעה עד לד"ר הרצל, וכשהוסבר לו תוכנו וצורת כתיבתו, שיבח אותה מאד וחשבה בתור חוברת תעמולה רבת ערך עבור היהדות הדתית.

„אהבת ציון או „חובבי-ציון” הוא כורח חיים וכל מי שיראת ה' בלבו מחוייב להחזיק בחבורה קדושה זו בכל כוחו ובכל מאודו — שזה הוא צמיחת קרן של בני ישראל וזוהי אתחלתא דגאולה (”קול מבשר” עמוד ה').

המהדורה השניה של החוברת הופיעה כעבור שנה בשנת תרנ"ט, בשנת „והביאני לציון בקול רנה לפ”ק”.

ר' אלימלך גרוס בתור יהודי תלמיד חכם השתמש להנמקת רעיונותיו בפסוקים וברמזים מן התורה ומדברי חז"ל:

על הפסוק "בונה ירושלים ד', נדחי ישראל יכנס, הרופא לשבורי לב, ומחבש לעצבותם" מסביר הוא כדרכו ולפי מהלך מחשבתו: "בונה ירושלים ה' — זוהי היסוד וההבטחה אלקית לבניה וליסוד ירושלים ממשיה "נדחי ישראל יכנס — סימן כשיתחילו בבניה ירושלים — יקבץ את כל הגלויות "הרופא לשבורי לב" — ירפא את כל פצע עם ישראל ומשיח צדקנו יבוא "ומחבש לעצבותם" — רמז לתחיית המתים.

ר' אלימלך כלל לא חשב שגייע קצו וילך בדרך כל חי, הוא חכה כל רגע לביאת משיח צדקנו והיה משוכנע כי יהיה מיד תחית המתים והחיים כלל לא ימותו, היה משוכנע כי הרעיון של חובבי ציון והתישבות ממשית בארץ הקדושה של "לעבדה ולשמרה" היא "אתחלתא דגאולה" ממש.

למרות היותו יהודי תלמיד חכם ברח מכבוד ורבנות והתפרנס מבית מוֹזִיגָה שהיה לו במרכז העיירה ועברה בירושה לבנו והיתה קיימת עד לחורבנה של העיירה. הבית היה ידוע בתור "בית החומה של גרוס" "גרוס מויער".

ככר מקום לבעלי עגלות ובית של חנינא ווייסמן. בצד ימין בית גרוס
דאָס אָרט אין מאַרק פאַר בעלי־עגלות, קעגנאיבער חנינא ווייסמאַנס הויז.
רעכטס — דאָס הויז פון דער משפּחה גראַס.

החינוך היהודי

בית ספר עברי "שפה ברורה" 		
בעיר 16/37		
תעודת בית-ספר		
שם התלמיד	ד"ר פרומא	שם הוריו
התעודות נכנסות	משקלות	
נפקד במקום	שעות	מכון המוסק
יום 16/37	לחודש 11/11	שנת תר"ע
המנכ"ל	המפקד	נשיא המועצה
		
		

**חנוך לנער על פי דרכו, גם
כי יזקין לא יסור ממנו.**

(משלי)

והיו עיניך רואות את מוריך...

בן-דוד שווארץ

מורי ומלמדי

דאמר רבא: לא קם איניש אדעתיה דרביה
עד ארבעין שנין...
סנהדרין ק"ט

בדחילו ורחימו אני ניגש למשוך בעט סופרים ולהביע את רחשי תודתי לרוזניאטוב בכלל ואת רגשי הוקרתי לכל מורי ורבתי, אשר העניקו לי מאוצר חכמתם, מחשבתם וידיעותיהם.

בימים ההם כשבת הקיסר פראנץ יוסף הראשון על כס מלוכת המונרכיה ההבסבורגית, שנקראה אז אויסטריה-הונגריה ומלך על למעלה מעשר מדינות ועממין, חיו היהודים ברוזניאטוב באין מורא ופחד מפני „הגויים“, כי הקיסר הגן עליהם מכל מרעין בישין, ושונאי ישראל לא העיזו להרים ראש או יד. ר' וועוויזאב-האפמאן, יהודי בעל הדרת פנים שזקנו ירד על מידותיו, בר-אורין ותבונה נבחר או נתמנה ע"י הרשות לראש העיירה וניהלה לשיעור רצון כל האוכלוסיה לרבות „הגויים“.

בימים ההם כיהן ר' קופל „השמש“. נוסף לתפקידו הרם כשמש הקלוזין, גם כראש „מקיצי הנרדמים“, ועם סוף אשמורת הלילה האחרונה, כשכל בני העיירה שקועים היו בתרדמה עמוקה, בקע קולו של ר' קופל ... שטעהט אויף לעבודת הבורא, כי לכך נוצרתם... בניגון ספוג תוגה וצער בבחינת „שכינתא בגלותא“ ובהלמות פטישו על דלתות הישנים, העירים לקום ולעמוד לפני אבינו שבשמים, מי בתיקון חצות, מי באמירת פרקי תהילים ומי בלימוד דף גמרא... ואל ר' קופל זה נלויתי אני ועוד כמה מבני גילי (בני 10—12) בקיץ ובחורף בשעות הקטנות (4—5) ללכת אל „החדר“ של רבי ומורי.

ר' יצחק בארניק

רבים הם המלמדים שאת „החדר” שלהם בקרתי ואת מי בארם שתיתי, כגון: ר' יודלי, אלתר מאיר, ר' אליעזר ק. משה'ס ועוד, אך „החדר” של ר' יצחק בארניק שמור בזכרוני לטובה עד היום הזה, בהתאם לדברי „דבי ינאי — כל הלומד תורה מרב אחד אינו רואה סימן ברכה לעולם, אמר רב חסדא משמיה דרבה, אמר להו — הני מילי — סברא, אבל גמרא מרב אחד עדיף. (ע”ז—י”ט/א).

ר' יצחק בארניק, שהיה תלמיד חכם מובהק, בא לרוזניאטוב מעיר קאלוש, שהיתה אז מפורסמת בלומדי תורה ומאדיריה ורבים מגדולי התורה מצאו שם אכסניה נאה. וכשירד ר' יצחק מנכסיו, השתמש בתורה קרדום לחפור בה.

שני בנים היו לו, יהודה, שבנו אריה לייב חי ופעל אתנו כאן ורק לפני מספר חדשים נפטר ללא עת, וכן בת — מטיל אשר באמריקה ודינה שנפטרה, ומשה אשר כיהן לפני מלחמת העולם הראשונה כמורה לעברית בכמה מקומות שבסביבת רוזניאטוב וגוייס אח”כ לצבא. עם שובו בתום המלחמה הביתה, נשא לאשה את בת ר' יצחק רוזנבאום — שרה’צי — ועברו אח”כ ללבוב, לנהל שם הסת. „תרבות”. בשנות השלושים עלה לארץ ובשנת 1940 בערך נפטר בעודו באבו.

ר' יצחק בארניק גילה לפני את אוצרות התורה, החל מלימוד גמרא בעיון, יורה דיעה — הלכות בשר בחלב ומליחה — וכלה בפרשת השבוע בכל ליל חמישי בשבת עם „אור החיים” וכו' וגירסא דינקותא זו מלווה אותי עד היום תוך הכרת תודה והוקרה, על שזכיתי לצקת מים על ידי.

ר' יצחק הרצברג

רצה הקב”ה לזכות את רוזניאטוב ושלח אליה את המורה הרצברג, יחיד ומיוחד במינו, בעל כושר אירגוני יוצא מן הכלל, בעל שיטה פדגוגית יעילה ומועילה, אהוד וחביב על התלמידים והבריות ואשר כיהן 3—4 שנים כמורה לעברית ולתנ”ך וכו' בביה”ס אשר בבית אברהם גרול, עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה. הוא נמלט עם משפחתו שיסדה ברוז', לוינה והמשיך שם בעבודת קודש זו, בניהול בי”ס עברי מטעם הקהילה היהודית דשם. בשנות השלושים עלה לארץ וחי כאן עד שלהי שנות הארבעים.

אצל המורה הרצברג למדתי לא רק עברית ודקדוקה אלא גם ובמיוחד תנ”ך והיסטוריה יהודית, ובכתה הגבוהה גם עין יעקב. הרצאותיו התנכ”יות על פרקי ישעיהו-ירמיהו התחבבו מאד על התלמידים וכל הדגשותיו והטעמותיו היו על משפט זה או מלה זו או מאורע זה, שמורות אתנו עד היום הזה.

זכיתי אני לקבל ממנו עוד ברוז'ניאטוב ואח"כ בביקורו בפרסבורג,
כמה משיריו, מעניני דיומא, אשר היו מוקדשים לי כתלמיד מצטיין, וגם
בארץ חידשנו את הקשר והיה מבקר אצלי במשרד לעיתים קרובות לשם
שיחת חולין של ת"ח על דא ועל הא, מהימים היפים ברוז'ניאטוב.
זכרו ותורתו הברוכה שמורים אתי עד היום הזה.
זכרון כולם יישמר אתי לברכה ולהכרת תודה.

ר' יהושע רייטער

כנראה היה הוא המורה העברי הראשון ממעם חבורת „שפה ברורה“,
אשר נפטר אחרי מחלה ממושכת (שחפת). למדתי אצלו רק זמן קצר
ואני אז בן 8—9 ודיוקנו שמור בזכרוני, ודומה היה בקלסתר פניו לזו של
אליעזר בן יהודה. לשבחה של רוז'ניאטוב ייאמר כאן כי האדרת תורה
לשמה והרבצתה, שמישה נר לרגליה וכי כבר בראשיתה של המאה הנוכחית
קיימה בי"ס לעברית.

דר. ליפא ליאופולד אדלרסברג

כיהן ברוז'ניאטוב כמורה־דת בבית"ס העממי מטעם. הוא היה גם מורי
לגרמנית ודקדוקה וכן לחשבון, לפני התעוורותו ואחרי כן. דירתו היתה

מימין לשמאל: דבורה ברנד, מרים הייזלר־יונגרמן, פרידה רוטנברג, גיטלה־טובה
פרידלר, יהודית פרידמן (הייזלר־יונגרמן)

בשכנותנו וע"כ נוח היה לי להיעזר על ידו כשהחקשיתי בהכנת השעורים. נהניתי מאד משיטת הוראתו ומדרך לימודו וכן נוכחתי לדעת שרק פדגוג מעולה יכול להקנות לתלמידיו אופן לימוד, שהיא במידה ידועה החשובה ביותר וזה הקריאה. פיסוק בקריאה, תורה היא ולימוד היא צריכה, וזו למדתי אצל דר. אדלרסברג. עד היום בקראי איזה ספר או מאמר בעיון, מרחפת לנגד עיני דמותו של האי גברא אשר בעפרונו המיוחד כאילו "מעביר קולמוס" על השורות המודפסות, מסדר את הפיסוק והניקוד ומגלה בזה את סודות הקריאה. ולרבותא ייזכר שבהיותי בן 12—13 קראתי בעזרתו את נתן החכם מאת לסינג.

מימין לשמאל: דבורה ברנד, מרים הייזלר-יונגרמן, פרידה רוטנברג, נטקה רוטנברג, גיטלה-טובה פרידלר, יהודית פרידמן (הייזלר-יונגרמן)

צבי פסברג

ר' יחיאל מעכיל פאסבערג

אביר אביו ואביר רבו
אביר רבו קודמת,
שאביו הביאו לעולם הזה,
ואילו רבו, שלמדו חכמה,
מביאו לחיי עולם הבא.

(משנה בבא מציעא ל"ג-א')

רבי מורי ר' יחיאל מעכיל בן ר' יעקב פסברג ז"ל נולד בשנת 1876 בעיר בולחוב. אביו היה הרב ר' שמשון פסברג, רב בז'ורבנו, ולפי שספרו לי היה גם אדמו"ר. בימי נעוריו למד למודי גפ"ת וגם ידע תנ"ך עם המפרשים. ביחוד למד את פירושי רש"י, אבן עזרא, ספורנו ואור-החיים. הוא למד גם ספרי חקירה, ובין ספריו היו: מורה נבוכים, חובת הלבבות, בן המלך והנזיר וכו'.

אבי נשא לאשה את אמי לאה מרים, בתו של ר' שמעון פישביין הכהן, והשתקע בכפר הולין שבמחוז קאלוש. בהולין עסק בהוראה. הוא הצטיין בשכלו הוז' ובהגיון ישר והשפיע השפעה רבה על תלמידיו, שכבדוהו ורחבבוהו עד מאד. לא רק בלימודי קודש הורה אלא גם למודי חול: כגון גרמנית, פולנית, חשבון ולימד גם דקדוק גרמני. ממנו למדתי את יסודות הידיעות המעטות שיש לי.

בשעות הבוקר בחורף היה מקדים לקום ועד היום מצלצל באזני קולו הערב של הנגון שבו למד גמרא. בעיני צבור לא התערב הרבה ומעולם לא היה גבאי, אלא בראש השנה היה תוקע בשופר ואצלו היתה התקיעה ענין של אמנות, של „חכמה ולא של „מלאכה.

עם פרוץ המלחמה בשנת 1914 ברח עם משפחתו לרוזניאטוב. אני לא הייתי אז בבית, רק ברוסיה, ואח"כ ישבתי כשנתיים בטרנופול. בינתיים נקרא לצבא עד סוף מלחמת העולם הראשונה. אחרי גמר המלחמה התיישב בקרוביץ שבמחוז דולינה.

בשנת 1936 נפרדתי ממנו ועליתי ארצה. ולפי שספרו לי נרצח בכ"ב אלול בשנת 1942.

להורי היו שני בנים וארבע בנות עד שבא היטלר והרג את כולם ואני לבדי נשארתי בחיים.

עד כאן הם דברי הבן צבי, אשר מטעמים מובנים מקמץ בשבחי האבא, בבחינת „תני ושייר“. ברם אני מרשה לעצמי להוסיף מרחשי לבי ובטוחני שלא אחטא על „כל המוסיף גורע“.

זכיתי להכיר את ר' מעכיל פאסבערג וב"ב ובמיוחד את הבנים איצ'י והערשל, בהיותי נער בעת ביקורי אצל אבותי הזקנים ר' לייב יוסף ופערל קעניגסבערג בהולין. לא אפריז אם אומר, כי חוטיחן וחיוך שובה-נפש היו נסוכים על פני ר' מעכיל, ונועם הליכותיו ודבריו הרכים עם הזולת הם אשר אפיינו האי גברא רבא, ובאלה רכש את לבי ונמשכתי אחריו כל זמן היותי שם. בעל הדרת פנים היה, אשר קרנו אור וטוב לב, ואם כי למעלה מיובל שנים עברו שלא ראיתיו, הרי עדיין דיוקנו ועינינו החמות לגד עיני, וחש אני עוד על לחיי את לטיפותיו האבהיות. חבל על דאבדין ולא משתכחין.

ב-ד. שוורץ

יחזקאל נויבואר

ילדי רוזניאטוב

י' ראשון של סליחות אצל הילדים היה כמו לילה לפני התיצבות לצבא אצל מבוגרים. בלילה הזה היו הילדים בגיל 12-15 פורעים את חובותיהם לכל אלה שהציקו להם במשך כל השנה. והנה כמה מתעלוליהם :

העזים של שלמה טיטלבוים

בשנת 1934 נבחר ר' שלמה טיטלבוים לגבאי בקלויז והיה שומר על מקום קדוש זה. ובעיקר סבלו ממנו הילדים, לא נתן להם לדבר בקול אפילו לא בשעת התפילה, לא נתן להם לפצח גרעינים, לא נתן להם לשחק בסוכה שבנה ע"י בית הכנסת וכו'. והנה התאספו כל ילדי העיירה וכותב השורות ביניהם, והחליטו פעם ולתמיד להעניש אותו. ומהחלטה לביצוע. אחד מפלוגת העונשין היה שמשון גרוס, בנו של מרדכי, בעל בית מלון ואולם לחתונות. והנה הגיע ליל הסליחות. ארבנו לר' שלמה כשהלך עם אשתו לפנות בוקר לסליחות, פרצנו את הדיר, קשרנו את פיות העזים שלא יוכלו לגעור והעלינו אותם עד לקומה השלישית וקשרנו אותן למרפסות. למחרת בבוקר כששלמה חזר מתפילת שחרית הלך לחלוב את העזים, וכאילו בלעם האדמה... מרוב יאוש החליט להודיע למשטרה. בצאתו מהבית

ראה, שע"י ביתו של גרוס עומדים המון אנשים וצוחקים בקול רם. ניגש לשם ומה הוא ראה — העזים שלו עומדות על המרפסת קשורות למעקה. מיד הבין שיד הילדים בזה ומאז שרר שלום בינינו.

ה"נקמה"

כשבא הרב יוסף מצנר לשאת את נאומי לפני בחירתו לרב העיר היו לו כידוע, הרבה מתנגדים, אשר הפריעו לו בשעת נאומו. ר' זכריה דוד ליברמן ניסה בכל כוחו להשתיק את המפריעים, אבל העלה חרס בידו. אז מרוב כעס החליט לנקום בילדים, אשר משום מה ראה בהם מפריעים. הוא ניגש ליעקב, בנו של ר' יוסף שמעון שטרן, נער בן 14 ונתן לו סטירת לחי מצלצלת. כמובן, שהגדולים לא עברו על זה בשתיקה והיה ביניהם דין ודברים חריף מאד, אבל גם הילדים החליטו לנקום כבוד חבריהם. בליל זוסליחות הראשון קנו החברה אצל ר' מרדכי טיש דלי גדול עם סיד. ביום ששי שלפניו הכינו קופסת צבע שחור ובנו של לייוער-בער קלינגער סיפק שתי מברשות וכולם ביחד נגשו לעבודה. סידו כל השמשות של ביהכ"נ עם סיד לבן עם צלב שחור. את הרושם והצחוק שהענין עשה בעיירה קשה לתאר. אבל ר' זכריה דוד למד לקח ונזהר יותר לא לנגוע בילדים.

הרמז

כשהילדים השלימו עם ר' שלמה טיטלבוים וחשבו שמותר להם קצת להשתולל, קם פתאום ר' משה פרידלר והתחיל לעשות שפטים בילדים, בזה גער, לזה נתן צביטה, אפילו מכה עם מקלו לא חסך. ואז שוב נכנסה פלוגת העונשין לפעולה. מובן, שזנק גדול לא רצינו לעשות, היות וידענו מצבו הכלכלי הירוד. החלטנו לנקום בו בצורה אחרת. לקחנו שלושה פחי פרסומת של משחת נעלים "ארדל", אשר הסמל המסחרי שלהם היה צפרדע, וביום ששי לפנות ערב הדבקנו אותם אחד במקום מושבו בבית הכנסת ושניים אל השטנדר שלו. כל המתפללים התכנסו לקבלת שבת, ראו את הפרסומות וכמוהם גם הוא הבין את הרמז וידע שיד הילדים בזה. מאז שרר שלום בכל החזית.

המלמדים בעיירתנו

מושג "מלמדים" אנו מבינים מורים שלימדו ילדים ובני נוער לקרוא בסדור ובחומש להבין פירוש המילים וללמוד תורה והמפורשים, בין "המלמדים" היו כמה סוגים. היו מלמדי "דרדקי" זאת אומרת "מלמדים" שלימדו ילדים מגיל שלוש, עד להתחלת גמרא. סוג שני היה, "מלמדי גמרא", סוג שלישי היו "אומרי דף גמרא", אלו היו מבארים ומתעמקים בסוגיא מסוימת, הופכים אותה על כל צדדיה, מפריכים אותה ושוב מקימים אותה על מקומה. זה נקרא "חידוד המח". על פי רוב לא היו ל"מלמדים" אלו כל הכשרה מקצועית, לא גמרו אף פעם איזה בית-ספר להוראה, הכל תלוי בכושרו הפרטי של כל מלמד ומלמד. היו מלמדים שנחוננו מטבעם בכוח הסברה.

"החדר" היה אחד מחדרי מגוריו של המלמד שהיה גר עפ"י רוב או בשני חדרים ולפעמים גם בחדר ומטבח אחד. באותו חדר היה מעמיד שולחן ארוך אחד ושני ספסלים ללא משענת. הלימוד נמשך ללא הפסקות, משעות הבוקר עד צהרים ומצהרים עד לפנות ערב.

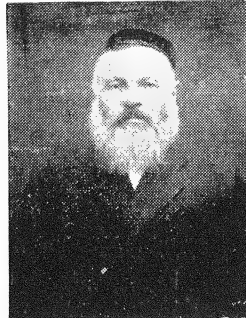
ברו'ניאטוב היו מספר מלמדים מן הסוגים השונים אתחיל במלמדי "דרדקי" אלו שמלמדים לקרוא מא"ב, מספרים, כי הצדיק מיסד השושלת של ריזין, ר' ישראל, כשהיו מתקבצים אצלו חסידים שהיו בהם גם מגדולי התורה והוראה היה מושיב על ידו בראש השולחן את מלמדו הדרדקי, באומרו: "מילא, את המלמדי הגמרא באם הם למדוני טוב את הבנת הדף הגמרא או פירוש המילות זאת איני יודע אבל את תורתו של מלמד הדרדקי שלי שלמדני לקרוא את הא"ב, זה בטוחני שהצליח ב"ה. לכן אני צריך לכבדו בראשונה.

ר' דוד מלמד

"חדרו" היה במרכז העיירה. היו לו סה"כ שני חדרים. בחדר הגדול היה "החדר" ובשני, הקטן והמטבח, היו גרים בני ביתו. הוא היה מזהיר את הילדים שלא רצו להקשיב וללמוד כי יכניסם לחדר השני החשוך במקצת "לקינו". זה היה מין מעצר או עונש שאף אחד לא ידע את טיבו. אף אחד גם לא הגיע לידי עונש זה, אם כי תמיד היו מנפנפים באזהרה ששימנו "בקיננו" בתור עונש.

ר' דוד מלמד היה בצעירותו יהודי בעל הדרת פנים עם זקן שחור מהודר, זקוף קומה ואיש נאה. גם בימיו האחרונים, לעת זקנתו, ניכר היה

עליו את עקבות הדרו. על פניו העדינים תמיד היה נסוך ארשת של חן וחסד, היה מספר לילדיו-תלמידיו או תלמידותיו כל מיני ספורים שובי לב וברצון היו יושבים על יד השולחן ומקשיבים קשב רב לדבריו.

המלמד ר' אבא

תחושת-חובה שבעבודתו, ותחושת-כבוד שבמשמעת-מרצון — איפיינו את האוירה ב"חדר" של ר' אבא מלמד, באופן ההולם את מטרת החינוך היהודי בעיירתנו.

ר' אבא טאנע ואשתו טאלצי גרו לא הרחק מביתנו. ר' אבא היה נוהג לדבר לתלמידיו בלשונם הם, לשון הילדים, היה לו החוש האמיתי של מחנך, למרות שלא היה לו מושג בפדגוגיה, משחק אתם במשחקם. והיה אהוב על ילדי "החדר" היה לו שני ילדים: בת בשם יוטא ובן בשם לייביש שחי כיום בא"י.

ר' חיים שמעון לוטבק

הוא היה כבר בין המלמדים המודרניים יותר. אצלו כבר למדו תנ"ך, וזה היה חידוש גדול בין המלמדים. הוא היה מלמד "משכיל", אצלו ידעו התלמידים את פרקי התנ"ך יותר טוב מאשר את דפי הגמרא. הוא גם חנך את ילדיו ברוח זו. ילדיו כבר למדו גם בגימנזיה. הגדול שבבניה, משה, שחי כעת בארה"ב, למד בבי"ס גבוה למשפט והוא עו"ד. השני ישעי' — מרפא שניים, דנטיסט, האחרון עבר את שבעת מדורי הגיהנום של השואה בימי היטלר, ואחרי גלגולים רבים הצליח להגיע לארה"ב ולהצטרף לאחיו משה.

ר' יהודה ברניק המלמד

אני הכרתי אותו אחרי שעזב את ה"מלמדות" ונשאר לו רק השם. בזמני היה משמש בקודש בבהכ"נ הגדול והממונה על כספי הצדקה עבור העניים שבאו והתקבצו לרוזניאטוב לקבץ נדבות מנדיבי לב. מנהג היה בעירינו כי הממונה על הצדקה היה נותן פתק-הוראה לגבאי הצדקה, ר' יהודה ברניק, לתת לנזקק פלוני סכום כזה וכזה, ואסור היה לעניים ללכת

על פתחי הנדיבים שבעיירה לקבץ נדבות. הם קבלו את קצבתם איש כפי כבודו וערכו ישירות מגבאי הצדקה.

ר' יהודה ברניק היה גר על יד בית הקהילה בדירתו הקטנה עם שלש הבנות מאטיל, דינה ורחל ושלוש בניו; דוד, לייב ואייזיק. אני הייתי היוצא ונכנס לבית זה, התחברתי לילדים שלו ובמיוחד לאייזיק, חברי הטוב. לייב עלה לישראל. אייזיק שאף ג"כ לעלות ארצה. עבר כל מיני הכשרות אבל לא עלה בידו ואח"כ עבר לגור בגרמניה עד ששלחוהו הגרמנים בחזרה למקום הולדתו.

אייזיק השתתף בכל מיני ירחונים חדשיים לספרות. חבר נוסף היה מנדל הורוביץ וגם פסחיה טורטלטויב, בחורים משכילים שידעו לצטט פרקי תנ"ך שלמים בעל פה, קראו עתונים עבריים וידעו להשתמש בשפה בעברית בכתב ובעל פה וכן בקיאים בספרות העולמית. אני הייתי הצעיר שבחבריה אבל ידעתי ללמוד מהם הרבה וכל אשר יש לי בהשכלתי, מהם רכשתי.

ר' יהודאלי קויפמאן (קנייפר)

קראו לו בכינוי הזה, "צבטן", כי למרות היותו נמוך-קומה וצנום, והיתה לו כתה גדולה של ילדים בחדר, גדולים וקטנים, ידע הוא להטיל את מוראו ופחדו על כולם. אי ואבוי לילד שאיחר לבוא לחדר או שלא הקשיב איך שקוראים בסדור או בחומש, מיד היה ניגש לאותו ילד, נתן לו צביטה, מצליף בפניו, צועק וזועק ומטיל פחדו על כולם. הרבנית התערבה לא פעם בכדי להציל ילד ממכותיו.

עם כל זה שהיה קפדן וצעקן היה יהודי ישר, מוכן להתמסר לכל אלה שהיו להם חשק ללמוד, ללא גבול של שעות ולהורות להם וללמדם תורה. אולם התלמידים חיפשו דרך איך להתחמק מהלימודים, ופעם באחת הערבים התחיל מישוהו פתאום להשתעל, רמז להתקפת שיעול כללית, וכולם השתעלו עד שהמנורה שעל השולחן כובתה, וכל התלמידים קמו ממקומותיהם בחשיכה וברחו מהחדר.

הד המרד נפוץ חיש מהר בין כל תושבי העיירה והיתה לשיחת היום. המלמד הצטער אח"כ צער רב והנהיג שיטה חדשה ללימודיו. הוא בחר מבין כל תלמידיו 7-8 מצטיינים ובעלי זכרון טוב והקריא לפניהם בהתחלה את הפרשה עם פירוש רש"י ואח"כ כל בחור לימד עם קבוצה של 6-7 ילדים אחרים, ככה שעד השבת ידעו התלמידים-המדריכים את פרשת השבוע כמעט בעל פה ויתר התלמידים ידעו ג"כ את הפרשה כי הקליטה מן התלמידים ללא מורא ופחד היתה יותר טובה ויותר יעילה. שבת היה יום המבחן.

בערב שבת למדו רק חצי יום או היה הרבי קצת יותר מתון יותר שקט

ולא כל כך קפדן כמו כל השבוע. היינו יושבים בחדר ולומדים את "הפרק" של השבוע, את פרשת השבוע הבא, לפעמים היה מוציא גם ספר מוסר ומקריא לנו איך להתנהג בחיים בעולם השקר ומלא צביעות, איך צריך להזהר מן היצר הרע הרוצה להורידך מן הדרכ הישרה; על "גן העדן" והגיהנום עד שהגיע לפרשת "תשובה".

ענין "תשובה" היה הנושא הכי מעניין אצל המלמד שלנו. הוא באמת חשב הכל לשם שמים ודיבר מתוך הלב. ולמרות שכל התלמידים קיבלו ממנו לא פעם מכות נמרצות, צביטות וקללות, אבל את תורתו לא שכחו לנצח. מה שהכניס בנו בצעירותנו עדיין נשמר היטב היטב בזכרוננו עד היום. מאות תלמידים שלו יזכרו את המלמד ר' יודאלי קנייפר באהבה ובאהדה כל ימי חייהם.

היה לו בן מאיר קויפמן שהתחתן והוליד בנים ובנות.

ר' משה ויינרוב

הוא היה "מלמד-גמרא" לתלמידים יותר מתקדמים, מעל גיל הבר-מצוה, כשנעשו כבר אחראים בפני אלוקים ואדם.

היה תלמיד חכם גדול. ודרכי לימודיו היו הנגוד הגמור של המלמד ר' יודאלי. דיבורו היה בשקט ובנחת. הסברותיו מלאות ומובנות לכל, והסוגיות המסובכות נראו מחוורת יתר, כשמן התפשטו בעצמות... .

אף פעם לא ראיתי אצלו פנים זועפות. תמיד הסביר לתלמידיו בסבר פנים יפות, ויכול היה להתפאר בתלמידיו: הכל כמונח בקופסא, נקלט במוח. אשתו חנצי-פעריל עזרה לו בפרנסתו הדחוקה במכירת דברי מכולת ולחם והרבי ר' משה לימד עם תלמידיו בחדר המגורים שלו.

היו בעיירה גם מלמדי חוץ, ז"א לא-מקומיים. באו לכאן ללמד ואח"כ חזרו למקומותיהם. כדאי גם להזכיר אותם שגם הם תרמו את תרומתם להרמת קרן התורה בעיירה. כל אחד לפי דרכו ולפי כשרונותיו.

כולם ביחד יזכרו לטובה שבאו ללמוד וללמד את דברי תורתו לאהבה וליראה.

מוסדות חינוך

ה"חדר"

נתברכה רוזניאטוב במלמדים שבאו מחוגים שונים ומשכבות שונות, ביניהם למדנים ומשכילים, בעלי מידות ונימוסים טובים, שרכשו אמונם של תלמידיהם בדרכי נועם ואחרים שלא נרתעו מלהעניש את "החוטאים". לכל מלמד היה "חדר" משלו. הלימודים בקיץ גמשכו מ־8 בבוקר עד חשכה, ובחורף עד 8 בלילה, עם הפסקה של שעה לארוחת צהריים. בחדר למדו תפילה, חומש ורש"י, תנ"ך ראשית גמרא, כתיבה תמה וחשבון. שעות הלימוד המרובות לא השפיעו לרעה על התלמידים ולא שיעממו אותם. החדר לא היה בית-לימוד בלבד, אלא בית-חינוך ממש. הרבה מישחקים ושעשועים המציאו התלמידים לעצמם. כל ילד תרם מכשרונותיו לכל החברים, אם בליצנות וחקיוי של גדולים או באופנים אחרים. גם המישחקים המותאמים לעונות השנה סייעו להוציא חלק ממרצם והעשירו את חייהם של התלמידים, כמו מישחקי כפתורים, אגוזים וכו'.

ה"תלמוד תורה"

בשנת התר"פ נוסד ברוזניאטוב ה"תלמוד תורה", שעמד תחת פיקוחו של ועד והוא היה מורכב מחשובי העיירה, וביניהם: ר' יצחק ליב, ר' מרדכי גלר, וועווע הופמן, ר' ישראל צבי לונדגר, השו"ב ר' משה ווייזר, דמות מעוררת כבוד, היה בוחן את התלמידים. אחרי גמר ה"זמן". פעם בחצי שנה התקיימו הבחינות בגמרא, חומש ורש"י. המנהל, ראש הישיבה היה הרב ישראל הלר מדולינא. כולם פעלו רבות למען קיומה וביסוסה של המוסד, שלא על מנת לקבל פרס.

בדרך כלל העסיקו את התלמידים שעות רצופות במסגרת השיעורים וחייבו את התלמידים לשנן על פה פרקים שלמים. בכיתה הגבוהה למדו גמרא עם תוספות ומהרש"א, והתלמידים יצאו מכאן מצויידים בידיעות בגמרא ובלימודי קודש אחרים. בבית הספר "שפה ברורה" למדו התלמידים לקרוא ולכתוב עברית.

ה"שפה ברורה"

המורה צבי פסברג, הנמצא אתנו בארץ, לימד עברית, דקדוק וכתיבה תמה. שעוריו משכו את לבות התלמידים והם עברו תוך שקט ומשמעת. הוא

היה חביב על תלמידיו, כי לא ידע רוגז והטלת מרה. תמיד היו דבריו
 בנחת נשמעים. בראש דאגותיו היתה התקדמותם של תלמידיו. בי"ס זה
 היה מיוחד בצביונו הציבורי ולמדו בו גם תלמידי ה"תלמוד תורה".
 לפני מר פסברג היה המורה יצחק הרצברג ולפניו יהושע רייטר,
 דמות אצילה, מורה ידע לטהח אהבה לשפה העברית.

סימה לטיצבסקי – מבית ויסמן

קורות בית הספר העממי ברוזניאטוב בשנים 1937–1940

רוזניאטוב, זהו שמה של עיירת מולדתי הקטנה. היא שוכנת בהרי הקרפטים המזרחיים, מוקפת משני עבריה שני נהרות שופעי מים. מימין זרם נהר טשצ'בה ומשמאל – דובה. מקור מימיהם ממעינות הנובעים בהרי הקרפטים המכוסים יערות עצי מחט זקופים ותמירים וירוקי עד. בימי החורף מבריק עליהם השלג הלבן ובאביב ובקיץ מרהיבים הם עין כל רואה בירקותם הרעננה, באווירם הצח ובשפע הפטריות והגרגרים האדומים והסגולים שהיו מקור פרגסה למלקטים שעטו עליהם מסביב. במרכז העירה נמצא אגם מים שממנו הגיח פלג מים שמימיו הגיעו גלגל ענק של טחנת קמח.

יהודי העיירה התגאו ביופיו של ה"טייד", היאור המפיג את חום האויר בקיץ. בחורף היו הנערים והילדים מחליקים על הקרח במחלקיים פשוטים מעשה ידיהם, לא פעם חזרו מספורט זה ברגל נקועה או בעצם שבורה. ביניהם גם אחי אהרון ז"ל.

מסביב לאגם היה מעקה-גדר ולאורכה נמשכה כ"ל מרוצפת. בערבים, כשמזג האוויר היה נוח, הרבו לטייל במקום הנאה הזה זוגות צעירים או בודדים שקבעו פגישות עם בחירי לבם.

מעל האגם התנשא הר שנקרא בפי אנשי העיירה, "הבארג". על ההר התנשאו חורשות ושדרות עצים. לאורך השדרות נקבעו ספסלים, עליהם נחו המטיילים. בשבתות נהגו היהודים לעלות עם משפחותיהם בהר, היו פורשים שמיכה על העשב הריחני ונהנים מהאויר הבשום. היו מרבים לטייל בשדרות ונופשים על הספסלים שלאורך הטיילת, לפעמים הדרך את מנוחת היהודים השומר הרשע של בית הסוהר שהיה מגרש את היהודים על שרמסו את העשב שנועד למרעה פרותיו.

על במת ההר התנשאו שני בניני אבן גדולים: בית הסוהר שעליו היה בנוי גם בית המשפט. זה היה בנין גדול מעורר רושם. לשמחת יהודי הקהילה נכלא שם יהודי רק לעתים רחוקות מאד.

במרחק לא רב מבית המשפט התנשא הבנין המפואר והגדול ביותר של העיירה ששימש בית הספר היסודי הממלכתי, בו למדו כל ילדי העיירה, מגיל שבע עד חמש עשרה, בני כל השכבות :: יהודים, פולנים ואוקראינים. שפת ההוראה היתה פולנית. כל המקצועות נלמדו בפולנית. המורים והמורות היו פולנים נוצרים. רק מורה אחד היה אוקראיני ומורה אחת היתה יהודיה שלימדה דת ישראל בשפה הפולנית. בזה הביעו השלטונות

הפולניים את הסובלנות הדמוקרטית. לילדי היהודים היה מותר ללמוד ספורים מתורגמים ומעובדים מספורי המקרא, שעה בשבוע, אך נמנעו להקנות להם ערכים מהתנ"ך. זו היתה השעה היחידה שילדי היהודים לא ישבו יחד עם ילדי הפולנים והאוקראינים ולא ספגו מכות ועלבונות. בבית הספר הממלכתי הזה נתקלו ילדי היהודים באנטישמיות הגסה מצד המורים. הם הביעו את שנאתם החייתית במכות על הגב או בסרגל על הידיים הרכות של הילדים היהודים. האמידים והעשירים קנו יחס טוב לילדיהם על ידי מתן תשורות. הורי השכבות העניות לא יכלו לעשות כך ועל כן הפנו המורים האנטישמיים את זעמם על גביהם ועל ידיהם של ילדי היהודים העניים, שלמרות זאת היו התלמידים הממושמצים והטובים ביותר בבית הספר.

למזלם לא היו הילדים האלה גלמודים. כמעט בכל כיתה היו ילדי היהודים 50% ויותר – והשאר היו ילדי האוקראינים והפולנים. אמהות ילדי ישראל, ידעו והרגישו את הזוועות העוברות על ילדיהן וחיכו לשובם על סף הבית וקבלו פניהם בחיוך אמהי ובאהבה. לא פעם שאלו הילדים בשובם הביתה לסיבת המכות והשנאה. ההורים התחמקו בדרך כלל ממתן תשובה ולפעמים ענו: „ווייל דו ביסט א ייד“ – מפני שהינך יהודי. היו הורים שהסבירו לילדים את סיבות השנאה ליהודים וטפחו בהם רגש גאווה לעמם ולדתם. הילדים האלה גדלו זקופי קומה וקבלו את המכות במבט המביע שאט נפש כאילו ברצונם לומר: לא אתם המכים אלא המוכים.

בבית הספר הזה למדתי גם סבלתי מהיחס המשפיל ומאי-הצדק כלפי היהודים. תודות להורי הציונים שנטעו בי רגש גאווה לאומי עברתי כל זה בקלות.

בינתיים חלפו עברו שנים. אחרי שסיימתי את לימודי בבית הספר היסודי עברתי להמשיך לימודי בעיר הגדולה בתיכון ובסמינר והייתי למורה. אולם בבית ספר ממשלתי לא יכול היה יהודי להשיג משרת הוראה ונאלצתי להסתפק במתן שעורים פרטיים.

והנה הגיעה שנת 1939 שהמיטה שואה על היהדות. רבים מבין הצעירים ובייחוד הגברים העמיסו תרמילים על הגב והיו מוכנים לברוח מזרחה לברית המועצות לאחר ששמעו על הזוועות באזור שנכבש על ידי הנאצים. הרצון להשאיר בחיים גבר על כל תוכנית אחרת. והנה קרה נס. במקום הנאצים הגיעו לעירתנו חיילי ברית המועצות ושחררו אותנו ואת אוקראינה כולה מידי הפולנים ומאימת הנאצים.

אבי ז"ל היה ציוני נלהב. איש משכיל ונאמן לספרות העברית. הוא למדני לדבר עברית עוד בהיותי בגיל הגן. גם האחות טשארנה שהחליפה את שמה לשחורה, דברה עברית נאותה. היא יסדה את „החלוץ“ ברוזניאטוב והצעירים עמלו ולמדו חקלאות באחוותו של „שומלר“. וכך דברתי עברית

בהיותי בת חמש. זוכרת אני, כי הילדים הגדולים נהגו להתלוצץ עמי, צחקו על הרצון שלי לדבר עברית והיו שואלים אותי על כל צעד: „סימה'לה, הגידי, סוס'לה זה פערדעלע? וכך קבלתי כינוי חדש „סימה'לה, סוס'לה, א פערדלה“.

ביום פלישת הצבא האדום הציץ אבי דרך החרכים שבתריס על הטנקים ועל החיילים הסובייטיים שעליהם, ודמעות של שמחה זלגו מעיניו ואמר טוב שבאו הקומוניסטים האדומים ולא הנאצים האלימים. ואכן צדק. החיילים הסובייטיים לא הרגו, לא רצחו ולא השפילו את היהודים. הם רק רוקנו את החנויות מהסחורות שבהן. הם היו קונים מצויינים. קנו הכל ושילמו ברובלים בלי לעמוד על המקח.

וכן קרה דבר מוזר. יהודי העירה שהיו ברובם סוחרים וחנוונים קיפחו את פרנסתם. הסחורות המועטות שהיו להם נמכרו במשך ימים אחדים, אך לא יכלו לקנות תמורת הפדיון סחורות חדשות. החנויות התרוקנו והחנוונים נשארו דלים משהיו לפני בוא הצבא האדום.

בתקופת השלטון הפולני היתה סחורה וקשה היה למכור אותה ברווח שיאפשר פרנסה בכבוד ואילו בימי השלטון הסובייטי היה כסף ולא היה מהיכן לקנות סחורה חדשה. המונים עמדו בטורים ארוכים לפני החנויות לקנות משהו — אך יצאו בפחי נפש. לא היה כמעט מה למכור. כעבור שעות מעטות ננעלו החנויות.

לעומת זאת השתנה מצבם של ילדי היהודים. רעבים היו, יחפים התהלכו, אולם צוהלים ושמחים הלכו לבית הספר. אין לפחד עוד מהמורים האנטישמיים רעי'הלב. הללו סולקו מבית הספר. ילדינו חופשים, אהובים ורצויים.

לבית הספר הגיע צוות מורים חדשים. גם אני זכיתי להיות אהת מצוות המורים והייתי מאושרת שאוכל להורות לילדינו. הילדים קבלו את פני בחיור לבבי ובגאווה. הלא גם אני למדתי בילדות בבית הספר הזה. הופעתי נטעה בלבם בטחון ואומץ. ילדי האוקראינים וילדי הפולנים לא העיזו עוד לפגוע בילדי היהודים ואם ניסה אחד מהם לשים ידו על ילד יהודי — ספג כפליים ויותר.

מהמורים הפולניים הקודמים נשארה רק אחת, מורה לציור ושמה פאני ברנובה. כאב לה מאד בראותה שילדינו נשאו ראשם בגאווה. הם יכלו כל רגע לבוא אלי ולהתאונן על כל פגיעה ובכלל לשוחח, כמו עם אם או עם אחות בכיתה.

היהודים נצלו את ההזדמנות הטובה שנתנה להם בחוקה הסובייטית שאפשר להתקבל למוסדות הלימוד התיכוניים והעל-תיכוניים. יהודים נתקבלו למשרות שונות בפקידות. הנוער שלנו אוהב ללמוד והמונים נהרו למוסדות ההשכלה התיכוניים והגבוהים ונתקבלו חינם, בלי שכר לימוד.

רבים פנו ללמוד מקצועות פרודוקטיביים, לא בחלו בכל עבודה שהיא, המקצוע של הסוחר או החנווני נחלש וכמעט נעלם והיה צורך לפרנס את המשפחה, את ההורים הזקנים ואת הילדים. הבחורים והבחורות, הנערים והנערות היהודיים פנו לכל מקצוע שנודמן ולכל עבודה שרק מצאו בכדי שיוכלו להביא לחם לשובע. לאט לאט חדלו האנחות והגעגועים לזמן שחלף ויהודי העיירה התרגלו לחיים החדשים, למקצועות פרודוקטיביים.

לילדי בית הספר נתנה האפשרות לעסוק בענפי ספורט שונים. שיחקו כדור-רגל וכדור-סל ומשחקים אחרים להנאתם. מגרש הספורט שהיה בזמן שלטון הפולנים נעול בפניהם נמסר לרשותם והמורה האנטישמית הפולניה, גב' ברנובה התפוצצה מקנאה. לבה כאב לה בשמעה את קריאות השמחה של ילדינו ועיניה חשכו בראותה את ילדינו משחקים עליונים וצוהלים כאילו ששחררו מכלא ממושך.

אותי היא לא יכלה לסבול וכל יום התלוננה לפני מזכיר המפלגה הקומוניסטית ברוניטוב: איך מחזיקים ציונית כזו שעוד בימי ילדותה הלכה עם קופסת קרן קימת ואספה כסף בשביל פלסטינה; אחיה ד"ר ויסמן, מנהיג ציוני — תמיד נואם ומארגן את הנוער לארגונים ציוניים וגם הוא מורה לעברית בגמנסיה העברית בפינסק — איך מחזיקים ציונים כאלה ומשלמים להם עוד משכורת ממשלתית?

רבו הצרות — לאחי מאתו זמן עשו שטיפות-מוח ולא פעם הזמינו אותו לק.ג.ב. (משטרה חשאית) בעיר פינסק. איתי נהגו ברכות — הייתה צעירה מאד, יפה ולמדתי לחלק חיוכים. לא פעם קראו לי למפלגה ולא פעם שוחחו איתי כדי להשפיע עלי ולהוביליני לדרך הקומוניזם. אפילו הציעו לי להשתייך למפלגה הקומוניסטית. עניתי בנימוס שאני עוד לא מוכנה — עוד לא בשלה — לא מספיק יודעת על תורת המפלגה, להכיר כתבי לנין, להשתחרר מן הישן ואז כשאהיה באמת מוכנה בנפשי אחליט. הם שמעו בסבלנות וחכו בלי ללחוץ עלי ונתנו לי להמשיך בעבודתי כמורה להיסטוריה ואזרחות הסובייטית — זה היה כבוד גדול ואמון בלתי רגיל.

ואני לאט לאט המשכתי בעבודתי, להחדיר בטחון עצמי לנפש ילדינו, כבוד לאומי בהיותם יהודים — לאהוב איש את רעהו, פיתחתי בהם אחריות קולקטיבית וכיוצא בזה.

הילדים שלנו פיתחו את כשרונותיהם בכל הכיוונים. בסוף שנת הלימודים ערכנו מסיבה וגם הכנו הצגה. לא אשכח את השחקנים והשחקניות המוכשרים שלנו, את לוצקה כהנא, את פינצה רכטשפן, את טונציה ויצמן, את אהרון וסרמן, את משה דיאמנד, את דוד וולפרס (בן אחותי) — ילדים בגיל 13-7, בעלי חוש הומור, בעלי קולות נפלאים, שרו, רקדו, דיקלמו, ידעו הכל.

תמיד היו בחברתי וחיים בזכרוננו, אף פעם לא אשכחם, ילדי רוניאטוב הטובים והיקרים שלי — אני כאילו המצבה החיה שלכם. אהבתי אינה דועכת, אלא להיפך, משנה לשנה היא עוד גוברת — אני מזדקנת ואתם עומדים תמיד לפני עיני חיים, שמחים וטהורים.

זכרונכם מחזק בי את אהבתי לילדי ישראל. אני שמחה בהשגיהם ושומרת עליהם, על אוצר שלנו, שלא ידעו מה זה צער.

אני ממשיכה לעבוד בהוראה בבית ספר תיכון עירוני „ט"ז" תל-אביב.

קבלת פנים לבן עירנו שמואל ריוזנבוים מארגנטינה בשנת 1953

הווי אישים ודמויות

חנינא ויסמן

דמויות הוד

„והיו עיניך רואות את מוריד,
ואזניך תשמענה דבר מאחריך
לאמור : זה הדבר לכו בו !”
(ישעיהו, ל')

המדור הזה מעביר לפנינו את ההווי והדמויות, תלמידי-
חכמיה ועסקניה של רוזניאטוב ; אלה שחיו ופעלו כאנשי רוח
בדורות שונים ואלה שנשאו גורלם באורד-רוח, פשוטי-עם
שהיכו שרשים עמוקים במסורת היהודית, כאשר אהבת ישראל
וארץ-ישראל, ובעיקר אהבת האדם טבועה עמוק-עמוק בלב-
תיהם, ותכונותיהם — ענווה ודרך-ארץ בין אדם למקום, אולם
לא פחות מזה בין אדם לחברו. עמוקה ומקיפה היא מסכת
חייהם של אישי-הרוח המופלאים והרבה הרבה יש ללמוד מכל
פרט שבהליכות חייהם, לרבות שיחת-חולין שלהם וכיוצא בה.
לפנינו קשת רבת-גוונים של אנשי-רוזניאטוב נערצים בקרב בני-
קהילתם, ופשיטא שאין האישים הללו אלא קבוצה חלקית
מתוך הקיבוץ היהודי בעיר, כי לא היה ביכולתנו לאסוף את כל
החומר. כתבנו כפי שיכולנו וספדנו את אשר זכרנו. אנשי-
רוזניאטוב משארית-הפליטה מספרים בפשטות ומעלים לפנינו
במדור זה את אשר שמרו בלבותיהם, והם פרטים רבים וחשובים,
ובידם לצרפם, פרט לפרט, ולשחזר בליבם ובמחשבתם את עברה
של הקהילה, פארה והדרה, דמויות אצילות של „פני” ועסקנים
ושל אותם הצנועים והאלמונים, בני-תמותה פשוטים ודלים,
אולם אלה שראו אותם בעלבונם ובגדולתם, בששון-ענוגם
ויגונם, הכירו אותם יפה ובקיאם באורח-חייהם — יודעים לספר
עליהם, לתאר את החכמה ואת המוסר, את הקדושה וכל אותן
המידות הנעלות שהיו בהם ועולות להוד שבחסד ולתפארת שב-
זכרון.

ה ע ו ר ד

יעקב רכטשפן־ריץ

מלבורן, אוסטריה

רשמי הווי

העיירה היתה מרוחקת כ־ק"מ מתחנת רכבת ובכל זאת לא היתה סתם עיירה במרחקים. רוזניאטוב היתה בעצם ישוב יהודי עתיק, יחד עם כל התכונות שהעתיקות מקנה להווי מקומי, משפחות מסועפות, זכרונות משותפים, שהופכים במשך הזמן להיות כבדי־מסורת בתולדות הישוב. רוזניאטוב היתה מרכז לסביבה גדולה וממנה היו באים לעיר בענינים שונים. בעיר עצמה גרו כ־5000 תושבים, כמחציתם יהודים, המחצית השנייה אוקראינים ומעט פולנים.

במרכז היתה הכיכר ובה רוב החנויות היהודיות. למרכז קראו „העיר” ממנה הובילה דרך לרובע שנקרא „הכפר הישן”. דרך צרה הובילה מן הכיכר לעבר מקום מאוכלס דליל, שם התקיים שוק הבהמות בימים הקבועים ל„ירידים”. ע”י הכיכר, שנקראה בפי הפולנים „רינק”, עמד בית הכנסת הגדול, ולידו בית המדרש. לגמרי מן הצד עמד ה„קלויז הישן”.

בכל בתי־התפילה שרר סדר מסויים של לימוד, שעבר מדור לדור. בשעות הבוקר ובין מנחה למעריב היו קוראים פרק משניות,, „עין יעקב”, התקיימה גם „חברת ש”ס” ללימוד גמרא עם כל התוספות והמפרשים השונים. היו צעירים, חובשי בית המדרש וה„קלויז”.

בפנים הקלויז, בכניסה — היה הכיור עם מים ועל הקיר היו תלויות מגבות גדולות. באמצע־השולחן — „העמוד”. קיר המזרח היה עבויר חשוכי העיר. ממול — אצטבאות מלאות ספרים, מהתקרה עד לרצפת העץ. ע”י האצטבאות עמד תנור גדול ורחב ובעונת החורף היה מוסק יומם ולילה.

את האהבה לספר ירשנו מהורינינו. ידעו אבותינו לרכו בבתי התפילה בעיירה ספרים למאות, ספרי ש”ס, בבלי וירושלמי, עם פירושים ראשונים ואחרונים, ארבעת חלקי „שולחן ערוך”. בגמרות היו משתמשים לומדי ש”ס, וכל מי אשר לבו חשקה בתורה. כשנפל ספר על הרצפה, היינו מרימים אותו, נושקים ומניחים במקום. אין תימה שאהבה זו לספר נשארה חרותה היטב בזכרוננו ולא בכדי כינו אותנו „עם הספר”.

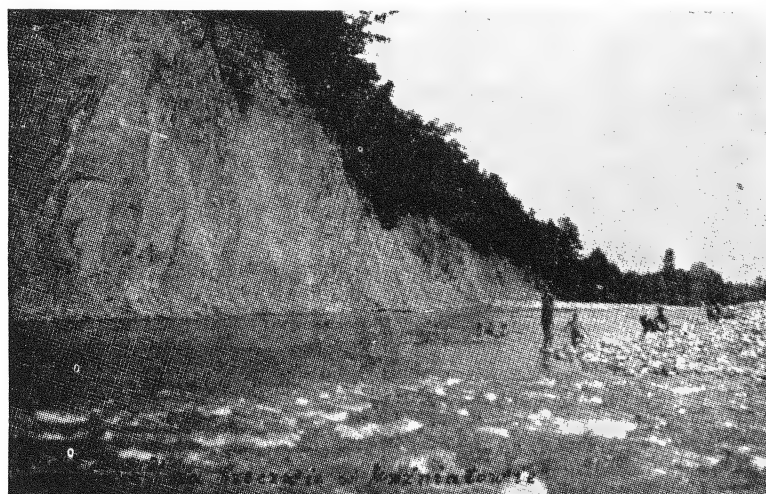
כאשר בחור היה כבר מסוגל ללמוד גמרא מקומו היה בקלויז הישן. ע”י השולחנות הארוכים ישבו בחורים צעירים ובמשך כל ימות השנה לרבות הלילות לא פסקו הלימודים ו„ניגוני אביי־ורבא נשמעו ברחוב. ועמדו נשים צדקניות ויאמרו: אשרי הבנים שבתורה עמלם ואשרי האבות כמוהם גידלו. ואבותיהם, חנוונים ובעלי־מלאכה, שבעו נחת מצאצאיהם.

ע"י התנור נהג לשבת מיכאל החייט, נמוך-קומה, רוה, עם זקנקן שחור-אפור, מכונס בעצמו מבלי לשים לב למתרחש מסביבו, שינן פרקי-תהילים. יהודי שתקן היה, אחד מאותם היהודים הפשוטים, נוחים ובלי פרטנסיות, שדאגת פרנסה מטרידה אותם בכל ימות החול, פרט לשבת ואותם הערבים, שפרקו את עול הפרנסה ואז התפנו לתפילה ולעתים לשיחת חולין באכסדרא של הקלוז.

אחרי מלחמת העולם הראשונה התחילו רוחות חדשות מנשבות בעיירה, בחורים ובחורות התחילו ללמוד לרקוד ריקודים מודרניים. בין חובשי הקלוז היו כאלה שהיו „מגניבים“ ספרי-חקירה והשכלה. עם הזמן פחת והלך מספר הבחורים העושים תורתם אומנותם, גזרו את פיאותיהם וגלחו את זקניהם, התחילו לבקר בתיאטרון שהגיע לעיירה, לאט לאט אירגנו עבודה תרבותית וחינוכית בין הנוער.

בטיולים שנערכו ביער ניהלו וויכוחים ושרו שירים עבריים. הבחורים שבאו מהעולם הגדול הביאו אתם את בשורת התרבות המודרנית.

מסרתי את הדברים בקצרה על אורותיהם וצלליותיהם, בלי כחל ושרק, למען ירשמו בספרנו זה חייהם ומעשיהם של יהודי רוזניאטוב, בעלי לב יהודי חם ויד מוכנה לעזרה לנצרך, אנשי עבודה, בעלי עסקים ומקצוע, שנסתם עליהם הגולל. האשמדאי הנאצי לא הפלה בין אדוקים למשכילים, צעירים וזקנים. כולם טהורים וכולם קדושים ונשמותיהם מזהירים כוזהר הרקיע.

נהר הצ'צבה

דער טשעטשווע-טייך הינטער דער שטאט

שומרי העיר

היו אמנם בבתי היהודים מזוזות על גבי דלתות בתיהם לשמירה נגד מזיקים שונים אבל כפי הנראה הגנבים הגויים וגם היהודים לא התחשבו בהם והגניבות בבתי העיירה התרבו, התישבו ראשי הגויים והיהודים לדון איך להתגבר על פגע זה והוחלט כי יש למנות שומרים על העיירה לשומרה נגד הגנבים. היות והעיירה מעורבת, הוחלט למנות שומר אחד יהודי והשני גוי.

כמועמד יהודי בא בחשבון ר' דוד וואהל, יהודי בעל זקן צהבהב, צנום גוף הלוכש קפוטה מרוטה וקרועה, אבל ישר מאד ושקט. שותפו הגוי היה, "וואידקה הסנדלר". קראו לו כך משום שמקצועו היה גם סנדלר שבקושי ידע לתקן טלאי על גבי נעל קרוע או לחבר סוליה לנעל. עיקר עבודתו ופרנסתו היתה לו מן היהודים, לכן היה תמיד בין היהודים, וידע את שפת יידיש על בוריה כיהודי ממש.

היה לו לוואידקה זה עוד מקור פרנסה אחר, היה מלווה ומשמשו של הכומר בשעת לויות. היה מחזיק בידו את ספר־התפילות של הכומר, נושא בראש ההלויה את הצלב או את הפעמונים. היה בעל עין אחת ונקרא גם "הסנדלר בעל עין האחת" והשמירה על העיירה היתה מושתתת איפה על שלוש עיניים.

היות ושני השומרים היו כבר בגיל העמידה, בקושי ולאט התהלכו ברחובות ושוחחו ביניהם, ידעו הגנבים לנצל את העובדה, ועד שהשומרים הגיעו לקצה אחד של העיירה הספיקו כבר הגנבים לרוקן כמה דירות או חנויות בצד השני של העיירה.

עגלונים

עיירתנו היתה מרוחקת מתחנת הרכבת שבקרעכאוויץ בערך 7 ק"מ. היה זה מגרעת עבור הסוחרים שהיו צריכים לבזבז את זמנם לקניות סחורות ממרחקים, אבל היה זה רק לטובה ומקור פרנסה עיקרי לבעלי־עגלות, שהיו מובילים את הנוסעים הלוך וחזור לתחנת הרכבת. בראשונה, לפני זמנים רבים, מספרים, כי היו רק שני עגלונים יהודיים: ר' זוסיא ור' פנחס. להם היו שתי עגלות פשוטות מרופדות עם קש ווהנוסעים היו מתיישבים בתוך העגלה על הקש כשרגליהם נתונים בתוך הסולמות שבדפנות ותלויים למטה, וככה לאט־לאט מבלי למהר היו נוסעים ומשוחחים ביניהם בדרך עד הגיעם לתחנת הרכבת.

באחרונה השתנו פני הדברים. הופיעו כבר בחוצות העיירה עגלונים עם עגלות של גלגלי גומי. עם שני סוסים לבנים או שחורים. המרכבה היתה מסודרת בצורה נוחה, עם מושבים נוחים וגם עם כסוי לשעת צורך. הן נגד גשם והן נגד שמש. הראשון שהופיע בחוצות עם עגלות גומי, "כרכרת פאר", היה אהרן צימרמן. השני לו "מלך בעל הכרכרה" כבר לא נקרא "בעל העגלה" כי אם בעל-הכרכרה". היו גם אחרים שהובילו נוסעים לרכבת אבל כבר בכרכרות פשוטות ועם סוסים מזדקנים וקצת רעבים כמו בעליהם. עניים היו בעלי העגלה ובקושי יכלו לפרנס את בני משפחתם לכן אין פלא שגם הסוסים רעבו אצל בעליהם המסכנים.

לאחרונה לפני פרוץ המלחמה הופיעו כבר בעיירה אוטובוסים להובלת נוסעים גם לרכבת וגם לעיירות השונות שבסביבה ועד לסטניסלבוב הגיעו. אבל יהודים העדיפו לנסוע עם הכרכרות.

העגלונים היו ברובם אנשים ישרים ופשוטים, לבשו בשבתות על ראשם שטריימל, התפללו במנין הראשון ואחה"צ באו לבהכ"נ שלהם לומר כמה פרקי תהילים או לשמוע ממגיד את הדרשה על פרשת השבוע. יהודים יקרים ותמימים שהתפרנסו בקושי רב, ר' אלטר "החרש", יהודי חביב ופקח, במקצת חירש, היה מסייע את עגלתו פעם לרכבת ופעם לאחת העיירות שבסביבה או לדולינה או לקלוש. כשניגש נוסע למגרש הכרכרות לבקש כרכרה הבין מיד מצורת הפניה לאן שהנוסע צריך לנסוע.

לפעמים, כשהיה חסר עוד נוסע אחד היה פונה למי שרצה היום לנסוע דוקא לדולינה חצי ברצינות וחצי בהלצה: "אולי תסע היום לקלוש?".

כשפגש ביהודי עני שאין ידו משיגה לשלם עבור הנסיעה היה פונה לנוסעים ואומר להם: פנו מקום לעוד יהודי. אין דבר. היה עומד בעגלתו כדי לפנות לו מקום לשבת. "צריך לרחם על יהודי" — היה אומר ל'נוסעים. היה דואג להכניס לביתו, למרות מצבו הדחוק, אורח לשבת.

ר' שבתאי המוזג (שפיגל)

כ אשר התחתן עם אשתו איידעל זכה לא רק בנדוניא גדולה במזומנים כי אם בדבר יותר גדול מאשר בכסף זוהי דירה נאה ומרווחת עם הרבה חדרים והעיקר עם "חלון לאלקים", ז"א חלון שפונה לצד הרחוב, לצד השוק, מקור הפרנסה, מבלי לחשוב הרבה החליט לסדר בחדר שפונה מצד השוק בית מרווח או מסעדה קטנה, שלעסק כזה לא דרושים

הרבה כספים להשקעה. בס"ה צריכים קצת בקבוקי י"ש, קצת דגים מלוחים ולחמניות, העיקר דרוש לזה הרבה חדרים, בהם שהלקוחות הגויים ישבו וילגמו בנחת מכוסיותיהם.

עם כל התמסרותו לבית המרוז לא שכח את העיקר שהוא יהודי. קם בהשכמה, הספיק עוד לחטוף כמה פרקי תהלים ומיד נכנס לחנות, פתח את הסורגים לרווחה, הכניס לתוך החלון בקבוק ריק של י"ש וצלחת עם חתיכות דגים מלוחים לסימן כי כאן מוכרים י"ש וקנוח סעודה.

ראשון הקונים היה הסנדלר הפולני קראביץ שהיה נוהג תמיד, בגמר העבודה על זוג מגפיים, לחלק את שכר העבודה בינו לבין אשתו, לה היה נותן כמחצית שכרו וביתר היה נכנס מדי פעם לבית המרוז של ר' שבתאי ומבקש כוסית קטנה עבור 30 גרוש והלך לו. כעבור זמן מה נכנס שוב וביקש מנה קטנה של י"ש שלם והלך לו. כך התהלך הלך וחזור משך כל היום עד שנגמר לו הכסף.

הקונה השניה הקבועה שלו היתה "אננה השיכורה". כך קראו לה כל יודעיה. היא היתה עובדת בתור כובסת בבתים של היהודים וכל מה שהרוויחה הוציאה על השתיה אצל ר' שבתאי המוזג.

מי זו היתה הגויה אננה? רווקה או נשואה? מאין היא ומה עברה? כנראה שהיה מר על לבה ורצתה ע"י המשקה להשכיח את הכאבים שבלבה. עוד קונה קבוע היה לר' שבתאי זה השמש של הקלויז. כשהיה איזה "יום זכרון", יאהרצייט של איזה צדיק או רבי או סתם יום דהולאל, שלחו את השמש של הקלויז לקנות אצל ר' שבתאי המוזג קצת י"ש נקי 96%.

עוד אחד מן הקבועים היה "אליהו מהשוק", שטרם שהלך בהשכמה לכפרים בסביבה לקנות איזה עגל או בהמה ע"מ למכרה בקצת רווח ומה להוציא את פרנסתו הדחוקה, נכנס הוא לר' שבתאי לשותות כוסית קטנה וזו היתה גם ארוחת הבוקר שלו, כי לא היה לו מספיק כסף לקנות ארוחת בוקר.

כך היה עסוק ר' שבתאי מ-5 בבוקר עד שעה 8 בערב, ובעת שהבנות שלו עזרו לו למכור ללקוחות, אז בין קונה וקונה הספיק ר' שבתאי "לחטוף" איזה פרק תהלים שזכר בעל פה. משעה שמונה היה הזמן כולו קודש לתפילה ולצדקה ולחסד, יצא החוצה, פגש ביהודי ושוחח אתו על עניני דיומא ומיד ניגש עוד יהודי ומצטרפים ביחד.

המניין האחרון בקלויז היה ב-9 בבוקר, במנין זה התפללו כל הכלי קודש שהזמן לא דחקם והתפללו בנחת ובכוונה, הצטרפו אליהם אלו שבאו מהדרך או שלא הספיקו עדיין להתפלל בגלל עיסוקם או סתם מאחרים להתפלל. כאן בקלויז הרגיש ר' שבתאי את עצמו יותר טוב מאשר בביתו. שם הפריעו את שלוותו ואת מנוחתו כל מיני גויים, שיכורים או סתם שתיינים. כאן בקלויז הוא היה עצמאי, אף אחד לא הפריע לו בתפילתו ובלמודיו.

כשבגרו הבנות והתחתנו עזב ר' שבתאי לגמרי את עסקי בית המרוז

ומסר אותו לגמרי לאשתו והוא היה כולו קודש לתפילה וללימודים. היה מקפיד בתפילתו מלה במלה כמונה כספים; נאנח קשה על השעבוד של הגלות ועל זה שהצעירים מהדור הזה עובדים קשה במנסרה והעמסת עצים בקרונות, מכשירים את עצמם לעלות לארץ ישראל ולבנותה מחדש. הלואי רבנו של עולם, יהי רצון! כל מיני גזירות מגזירות שונות עוברות כעת על בני עמו, אולי זוהי אתחלתא דגאולה? אולי צריך באמת לצפות לעקבתא דמשיחא? אולי הם, הצעירים שמוסרים נפשם על עליה ובניה בארץ ישראל, הם הם השליחים של הקב"ה? — מי יודע?

מתיישב הוא ללמוד דף גמרא ולחפש מקורות כי הדרך האמיתית לימות המשיח, לגאולה היא שיבת ציון, שהגאולה תבוא בדרך טבעית לאט-לאט. ושתחית המתים תהיה בעת שיעלה הרצון מאת הבורא יתברך שמו ור' שבתאי מתחיל להתעסק ברעיון הגאולה ובחבלי הגאולה, אמנם את חבלי הגאולה מרגישים אנו כבר היטב אבל מי יודע מתי תגיע כבר הגאולה הממשית, הנזכה? היזכה גם הוא?

השעה מתקרבת כבר לצהריים ור' שבתאי עדיין יושב בקלויז. בחוץ יורד שלג דק. פתאום הוא שומע אנחה, ועוד אנחה. פונה לכאן ולכאן והנה האנחות יוצאות מלב שבור של היהודי ההולך בין הכפרים לקנות ולמכור ולפרנס את משפחתו. והפרנסה קשה כקריעת ים־סוף. אין פרנסה בבית, הבנות גדלות והגיעו לפרקן ואין ממה ובמה לשדכן ולחתנן. אין ממה לשלם למלמד את שכר המלמדות. נאנח קשה היהודי ונשאר עם כאבו בקלויז. כאן בקלויז יש מקום גם לאנחות. אף אחד לא מפריע לך.

נשבר הלב של ר' שבתאי לשמוע אנחותיו של היהודי המסכן ואין לאל ידו להושיעו. אבל לפחות מלה טובה נחמה, להפיח ביהודי תקוה. ר' יוסף זה, הידוע לו היטב הוא מטבעו בעל מזג טוב, אבל גורלו המר לו. כל פרנסתו הוא הכפר סטריטוני, משם מוציא את פרנסתו ומביא לעיירה תרנגולת, קצת חמאה, קצת ירקות ולפעמים גם אווז או ברווז, מה שמכניס לו קצת פרוטות שחוקות להחיות בקושי רב את בני ביתו. ניגש אליו ר' שבתאי ושואלו על מה נאנח.

«אני נאנחתי? שואל בתומו ר' יוסף. לא הרגיש המסכן איך האנחות יוצאות מלבו. ר' שבתאי מעודדו ואומר: «כאב בלב איש ישיחנו, אולי אוכל לעזור לך במקצת».

ניכר היה בפניו של ר' יוסף שבלבו מתחוללת סערה, אך הוא מתאמץ למשול ברוחו:

הנה החורף קרב ובא. ואין עצים לחמם את הבית והבית מלא בילדים קטנים אין במה לשלם עבור שכר לימוד. אין לקנות להם בגדים חמים לחמם את גופם, יש בת שהגיע לפרקה, הפרנסה הולכת ומצטמצמת... .
«כמה אתה צריך לנדוניא לבת? — שואלו ר' שבתאי — וכמה צריכים

לבגדי־ילדים. להסקה, שכר לימוד? בכך הגיעו לסכום עגול בערך של 2000 זהובים.

עונה לו ר' שבתאי:

„למה לך להתאנח בכל מקרה ומקרה ועל כל סכום פועט ופעוט. תתאנח פעם אחת על סכום עגול והגון ופטור הענין... אל תדאג, השם יתברך ידאג וימלא את משאלות לבך לטובה“.

כשיצא ר' שבתאי מבית המדרש הביתה לוו אותו כל אנחותיו של ר' יוסף ולא נתנו לו מנוח, לבו הרחמן של ר' שבתאי המוזג התמלא בצערם של כל ישראל על קשיי הפרנסה ועל הצער של גידול בנים, והוא נשא עיניו השמימה בתחינה:

„רבונו של עולם, ראה נא בצערם של היהודים ותיטע גם בלבם את מידת הבטחון, שלא ידאגו דאגות־פרנסה!...“

ר' משולם פרוכטר

היו לנו הרבה שכנים, יותר קרובים וקצת יותר מרוחקים, אבל משפחה זו משפחת פרוכטר חרותה בזכרוננו היטב עוד מימי ילדותי.

ראש המשפחה, ר' משולם ואשתו רבקה זכורים לי היטב היות ובימי נעורי הייתי מבלה רוב זמני עם ילדיו יעקב ומשה.

אבי המשפחה יהודי בעל קומה ממוצעת, פנים מעודנות ולמרות היותו כהן ולפי שכתוב „כהנים רגזנים הם“, הוא היה דוקא בעל מזג טוב ונעים הליכות. גם אשתו רבקה היתה שקטה וצנועה ובנתה הליכות ביתה כאשת חייל ממש, טובה ונוחה לבריות ולילדיה. בת אחת היתה להם בשם ראשיא. את עסק הבדים שלהם ניהלה בדרך כלל האשה ור' משולם התמסר יותר לעניני ציבור.

זוכרני בהיותי נער כאשר התקרבו ימי הסוכות ור' משולם ניגש לבנות הסוכה הגדולה שלו, התקבצו ובאו לשם כל ילדי הסביבה. זה תופס פטיש ומכה בו וזה מסמר וזה משור. כולם רוצים לעזור לבנות הסוכה. ומרוב העוזרים כמוכרן רק הפריעו לו אבל הוא לא גער בנו הילדים. חייך: שיעסקו הילדים בדבר מצווה. הוא בנה סוכה גדולה בכוונה תחילה שיוכלו לאכסן גם שכנים שלא בנו להם סוכה פרטית או שלא יכלו לבנות מחוסר זמן או עצים. הוא הביא לוחות עצים מעצים שונים, גדולים וקטנים, נסרו וישרו ולבסוף יצאה סוכה מפוארת, אנחנו הילדים התחלנו בכסוי הגג בסכך ובקשטים פנימיים.

הוא דאג לבניו שילמדו תורה בהתמדה, וכשראה פרי מעמלו קרנו פניו מאושר. הבנים: יעקב ומשה היו חריפים מאד בלימודיהם. לו היתה להם האפשרות ללמוד ולהשתלם בלימודים חיצוניים־כלליים, בודאי היו בין גדולי המדענים.

ישב הנער משה בקלויז הישן ולמד תורה וכשהגיע פרקו דאגו הוריו לחתנו כדת וכדין, ככל גברין יהודאין.

עדיין הנני זוכר עצותיו שאשתדל להשתלם בלימודים חיצוניים ושאוכל לצאת מכאן לעולם הגדול. לצערי הרב לא יכולתי למלא אחרי עצותיו ושאפותיו ונשארת תקוע בעיירה הקטנה עד המלחמה הגדולה.

עליו שמעתי שמועה רחוקה כי עבר את כל מדורי הגיהנום של השואה והתגלגל עד לארצות-הברית ושם הגשים הוא את אשר יעץ לי בצעירותי. בתור איש מבוגר מעל לגיל הארבעים התחיל ללמוד באופן עצמאי לימודי חול עד שהגיע לגמר וקבל משרה בתור אקדמאי של כימאי מדופלם. הקים שוב משפחה וחי חיים שקטים בארה"ב הרחוקה.

המצפה למשיח

יה אצלנו יהודי עני ואביון שכל מחשבותיו וכל הגיונותיו היו **ה** צפיה לביאת המשיח. לא פסק מלדבר על זה ומלקוות ליום בואו. למרות דחקתו בפרנסה, למרות כל צרותיו שפקדו את ביתו הדל, אשתו מתה עליו בצעירותה, בתו היחידה חולנית, בכל זאת תמיד היה שמח בחלקו ולא ידע עצבות מה היא. רגיל היה לצטט את הפסוק שמנחמים אבלים: "בלע המות לנצח ומחה ד' אלקים דמעה מעל כל פנים".

בהיותו תמיד שקוע במחשבות בגאולה וצפיה לקץ הנכסף, לא ראה מה שנעשה מסביבו, על הצרות והעוני שפוקדות אותו.

בוודאי ידע את המאמר בגמרא על ימות המשיח: "אין בין ימות המשיח לזמן הזה אלא שיעבוד מלכיות" — ומכיון שהשעבוד היה קשה והרגישו על גופו לכן גברה עליו הצפיה למשיח.

כזה היה ר' יוסף לב שלנו.

בעל הגמ"ח

"גדולה גמילת חסדים יותר מן הצדקה, שצדקה לעניים, וגמילת חסדים בין לעניים ובין לעשירים".

רוצה אני כאן להזכיר ולציין תושב אחד מרוז'ניאטוב שהצטיין במעשיו בתור איש הגמ"ח, היה זה ר' יוסף קסנר, שלא היה איש ברוזניאטוב שזקוק היה לגמ"ח, גדול או קטן, שלא יפנה לר' יוסף זה ונענה תמיד בחיוב.

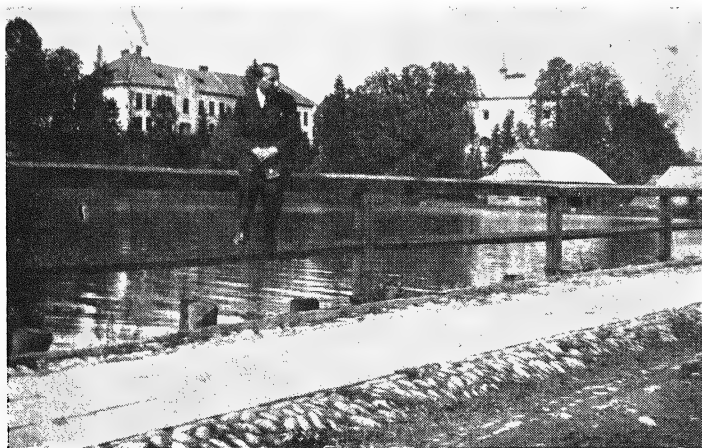
היהודי הזה אימץ לו את מצוות הגמ"ח כאילו שלשם זה נוצר, להושיט עזרה וסעד לנוקם, והתמסר למצווה זו בכל נפשו ומאודו, וכאשר קרה לפעמים שלא היו אצלו כספים לתת לפונה אליו לגמ"ח, שלח מיד את

בנו סאניע (נתנאל) לדאוג ולחפש כסף אצל מי שהוא ולא להחזיר את פני המבקש ריקם.

היו עוד יחידים שהתמסרו לגמ"ח אבל הוא שמר על מצוה זו וקיימה בשלימות ובנפש חפצה.

החייט יצחק מאיר הויזלר

הנ"ל היה איש תם וישר וירא־אלקים, החי מיגיע כפיו, שומר מצוות, גדולה כקטנה, התרחק מרכילות ומאבק גזילה. ממקצועו חייט ונוהר היה שלא ימדוד חס וחלילה קצת יתר על המדה, בעל צדקה ומכניס אורחים. בשקט ובענוה עשה את מלאכתו, התפלל עם בעלי המלאכה "עם הנץ" וכל מבוקשתו מהבריות היה שלעת מצוא, כשיגיע זמנו, יטמנוהו וישימו את קרש הגיהוץ והמדידה לקברו שיעידו על יושרו. כזה היה ר' יצחק־מאיר החייט.

האגם — די שטילע אָזערע אין ראָזניאַטאָוו

יהודי „הכפר הישן” שלי

לכרונות אלה מתיחסים עד לפני מלחמת העולם הראשונה, מחיי ברוזניאטוב, בה נולדתי וגדלתי, בה ביליתי שנות ילדותי ונעורי והיא חיה בלבבי ובגעגועים אני נזכר בה מדי פעם בפעם, כל מה שעבר עלי ומה ששמעתי מפי אבי ר' לייבוש פרידלר ומפי זקני העיירה. כמו חיה היא עומדת לנגד עיני, אף על פי שחלפו כבר למעלה מחצי יובל שנים מאז שנפרדתי ממנה ומתושביה. אז לא עלה על דעתי, כי ימים יבואו והפינה החבויה בירכתי הקרפטים, זו שעזבתי אותה, תהיה למאכולת אש.

בין גויים חיינו, אך צביון יהודי היה לו לכפר הישן, ממנו צמחה עיירת ריוזניאטוב. כל חג ומועד יהודי הטביעו חותמם עליה. לא פעם נדמה לי, כי אף הגויים החיים עמנו שמחים בבוא חגיגנו וחיים עמנו יחד את חווית החג היהודי.

הכפר הישן היה מוקף נהרות, הרים, ויערות קדומים, אשר סופות מגור לא יכלו לו עד שהתישבו היהודים ובא פלא התפתחותו של הכפר עד שנהפך לשוב עירוני, בנוי לפי תוכניות. על זה מעידה הכיכר הגדולה ומסביב חנויות, רחובות וסימטאות.

היהודים הראשונים בכפר הישן היו הגיסים. אחד מהם שמו גרנר. פה בארץ פגשתי את נינו, איש בא בימים והוא אישר את הפרטים הללו. שני הגיסים לקחו בחכירה את האחוזת סקארבק יחד עם משרפות-יין, לייצור אלקוהול מתפוחי-אדמה. את שלושת הבתים הראשונים בכפר הם בנו לעצמם ועבור היהודים שהעסיקו באחוזתם. הם גם בנו את הקלויז להתפלל בו בציבור.

לאחר שעבר תאריך החכירה מכרו את הבתים וחזרו שני הגיסים לסטניסלב, בה גרו לפני יציאתם לרוזניאטוב.

את הבית בו נולדתי קנה מהם סבי, ר' סנדר פרידלר. את שני הבתים האחרים קנו: ר' לייב ברמן ור' שלום הורוביץ. עם הזמן נוספו עוד בתים, עד הגשר הגדול.

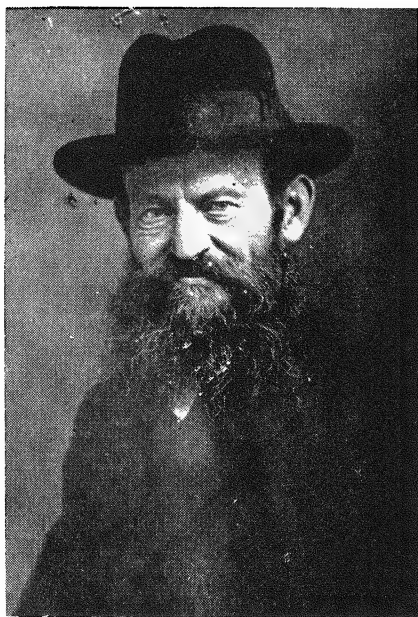
עד היום אני רואה לנגד עיני את ספר התורה שהם השאירו במתנה לקלויז וקראו לו: „הספר הישן”.

זוכרני כאשר ר' לייב ברמן תרם לקלויז ספר-תורה. מן העיר הגיעו אז הרבה יהודים עם ספרי-תורה בזרועותיהם ובראשם צעד ר' שמואל ווירט. הם שרו ורקדו. מחזה מרומם-נפש.

כל הלילה היו מזמרים ומשמחים לבם עד עלות השחר. על ספסלי קיר המזרח ישבו נכבדי העיירה ומסביב שני השולחנות הארוכים ישבו הצעירים וכל שאר המתפללים.

חווייה עמוקה זו על סף נעורי נשארה חרותה בזכרוני והיתה לסמל אהבת-התורה של יהודי רוזניאטוב.

הרבה טרחות טורח והרבה יגיעות יגע היהודי של כל ימות השנה בכפר, בנפשו יביא לחמו. כל ימות השבוע יטרח ויגע ויסתפק בפירורים של קיום, הכל בכדי להכניס את צרכי השבת לקדשה ולפארה.

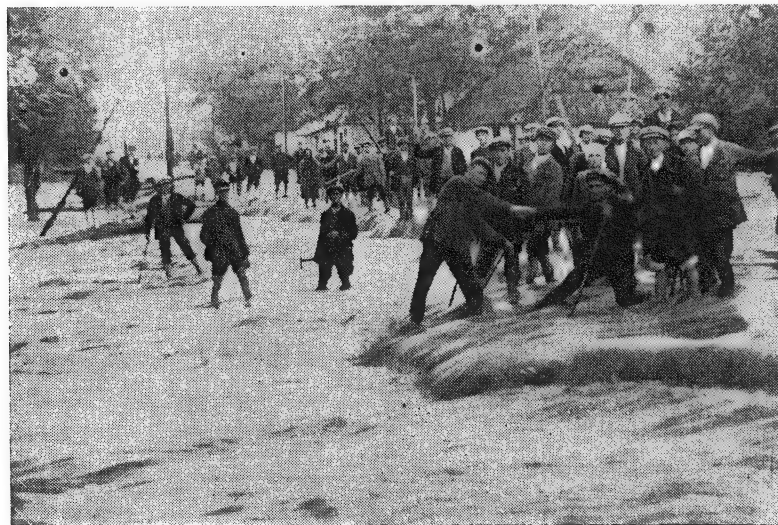

לייביש פרידלער ז"ל

לא אבוא לתאר את כל היופי והנשגב של השבת בכפר, כמה חן וחסד היה שפוך על יום המנוחה וכמה רגשות עדינים הרעיף עלינו, ונסך אצילות ונועם על כל פנים.

אחרי שעת התנומה בצהריים פסע סבי, ר' יצחק גלר, מהבית לקלויז ויחד עם ר' שלמה יונגרמן, ר' שלום הורוביץ ועוד התענגו על לימוד אור החיים, יורה דעה, דף גמרא או מדרש מענינא דיומא. תלמיד חכם מופלג היה סבי מקובל על בני עדתו, שהעריצוהו והוקירוהו. הוא הסביר פנים לכל, כגדול כקטן, היה מושיט עצה, תושיה וסעד נפשי

לפונים אליו, וקהל המתפללים עושה אזניו כאפרכסת למשמע דבריו, סברותיו ופלפוליו החריפים, מלאים ענין וטעם, תוכן ומוסר. אחרי תפילת מנחה — הסעודה השלישית בצוותא, תפילת מעריב וברכת "המבדיל". כך התנהלו חיי היהודים בכפר הישן עד פרוץ המלחמה העולמית הראשונה. סבי נפטר בשנת 1915. הספידו אותו ע"י בית הכנסת הגדול הרב המרלינג ור' חנינא ווייסמן. לא מעטים הזילו דמעות וזכרו לא ישכח.

השטפון 1927, "אלטן דורף"

הקלויז עם הככר הירוקה והנחל היו בשבילנו, הילדים, טבורו של עולם. פה שיחקנו ופה גם לימד אותנו את האלף-בית ר' שאול-בונים המלמד-דרדקי. גם הילדות למדו אצלו עד שכבר ידעו להתפלל כל התפלות. כשהגענו לרמה יותר גבוהה נאלצנו ללכת דרך רחוקה העירה, שם למדנו חומש וגמרא אצל מלמדים שונים. שעות הלימוד הסתכמו בערך 10-12 שעות ליום. כשחזרנו הביתה כבר היה חושך וחכינו אחד לחברו, כי פחדנו ללכת לבד, שלא יתנפלו עלינו ה"שקצים", כמו מיכן יגילוביץ' ואחרים, שארבו עלינו בחשכת הלילה.

אגב, אותו מיכן יגילוביץ' היה בתקופת השואה אחד מחסידי אומות העולם, הציל שש-עשרה נפשות יהודיות והודות לו נשארו בחיים. ונחרתו בזכרוני ה"ימים הנוראים". לפני ראש השנה היו משכימים

והולכים ל"סליחות", בחצות הלילה, באשמורות של בקריסטיו, ערפלים, צינה, וקול שופר של אלול חדר ללבבות. הקלויז לבש מראה שונה מן הרגיל. ר' שלמה יונגרמן, לבוש ב"קיטל" הלבן עמד לפני התיבה וקולו ספוג התלהבות: "הנשמה לך והגוף פעלך..." ניגונו לא נשכח חיש ובכוחו היה לעורר בתפילתו עדי כדי דמעות והתעמקות מחשבתית לתוך המהות הפנימית. רעד וצמרמרת חלפו באותן השעות. בראש השנה הקלויז התמלא מפה אל פה. ניגוני התפילות עוררו לתשובה והיו כאלה שהיתה להם "חזקה" לזימרת קטעי תפילה ואזינו הקשיבו ברצון לזימרתו של ר' שמואל ארבר בקטע "אל דר במרים". והניגון

שטפונות 1927 פגעו ביתו של מרדכי מרק

מרדכי מארקס הייזקע בעת דער פארפלייצונג אין יאר 1927

שלו נשאר בזכרוני עד היום. לבנו לייב היה טנור חזק. מימי ילדותי ועד למלחמת העולם הראשונה הייתי מאזין לתפילתם מדי שנה בשנה וניגוניהם נשארו שמורים בלבי לעולמים. התפילה בציבור בראש השנה וביום הכיפורים אצרה בתוכה חלק רב מן ה"תודעה היהודית" שלנו. האוירה שספגנו לתוכנו בימי נעורינו בקלויז, מלווים אותנו כל ימי חיינו נשארו טבועים בנשמותינו. גדולה היתה החדווה בשמחת תורה, כשהילדים לבושים בבגדי חג חדשים באו עם הדגלים בידיהם וכיבדו את כל אחד בהקפה ואין גבול לשירים ולריקודים. גדולה היתה דאגתו של אבי לסידורים בקלויז, לניקיון יום-יום ולחם בימות החורף. המפתח של הקלויז היה תמיד בכיתנו.

בלילות שבת הארוכים היו כל יהודי הכפר יושבים בקלויז כבני משפחה אחת והיו מספרים, זקנים וצעירים, על אורחי-חייהם של אדמו"רים ורבנים, ושמחה ומנוחה שלטו מסביב.

לכאורה נדמה היה שהחיים ב"כפר הישן" התנהלו על מי-מנוחות, אך כל משפחה לחד היוותה עולם בפני עצמו, עם דאגותיו, הצלחותיו ואכזבותיו, אולם המאחד את כולם היה הבטחון בתורת חויה המקנה סדר-עולם ומובן רוחני, יהיה מחירה כאשר יהיה. זאת קבלת מעגל-החיים כדבר החייב להיות, והאמונה שהקדוש-ברוך-הוא, התורה, ישראל וארץ-ישראל חד הם, ויחד עם זה היתה אצורה בתוכם הרבה מחכמת-החיים, כנות ואהבת-אדם עמוקה, שקט-נפשי, חריצות ושכל בריא, חיי משפחה טהורים ותוכן רוחני. כבוד רב חילק הדור הצעיר לקשישים, אפילו "הנוער המתקדם" התיחס להוריו הזקנים בכבוד ודרך-ארץ ולמרות הניגודים שבהשקפת-עולם היו כל חיי העיירה חיים של צוותא, של יהודים טובים ומסורים, שהלב אינו יכול למצוא מרגוע על אבדנם.

הנה כוזאת היתה דמות הכפר הישן שלי, בה חיו יקירינו את חייהם בימי שמחה ובימי אבל ויגון, ובה ניספו יחד עם ששה מיליונים קדושים וטהורים מבני-עמנו.

אנו לא נשכחם לעולם. ספר נספר אודותם ועל אודות קהילתנו, שנחרתה עמוק-עמוק בלב, לבנינו ולבני-בנינו אחרינו, עד סוף כל הדורות.

יתגדל ויתקדש ...

אחרי מלחמת העולם הראשונה

1 יהי בשנת 1918. כאשר חזרתי לרוזניאטוב מגלות רוסיה בחודש ספטמבר שנת 1918, מצאתי לפני עיירה חרבה ושדודה כמו אחרי פוגרום, ללא שלטון יציב, הכול היה הפקר, האוקראינים הצעירים התארגנו לקבוצות שהתנפלו על היהודים, שדדו, חמסו והכו כל הבא לקראתם. ובדרכם. היהודים לא היו בטוחים בחייהם הן בחוץ, בדרכים והן בביתם. לא היה שלטון שיגן עליהם ועל חייהם. וכולם היו מופקרים ליצרם הרע של האוכלוסיה האוקראינית העויינת יהודים.

האוקראינים השתוללו בכל הסביבה במיוחד בכפרים. בכפר סווארצ'וב היו רק חמש משפחות יהודיות; בסטריטין, ובעוד כפרים סמוכים לרוזניאטוב, שם היהודים המעטים היו לגמרי מופקרים ונתונים לחסדם הטוב או הרע של שכניהם הגויים האוקראיניים.

בכדי להגן על יהודי הכפרים האלה התארגנו ברוזניאטוב כל יוצאי הצבא הרוסי, צעירים ברובם ויצרו מעין "הגנה עצמית", הזדיינו בכל מיני כלי זין, מי באקדח ומי ברומח או ברובה מיושן, ומי בסתם מקל עבה, אבל ברצון חזק להגן על היהודים המסכנים יושבי הכפרים שמופקרים לגמרי בידי החוליגנים האוקראיניים שעושים בהם שמות.

כל ערב נשלחו קבוצות-קבוצות של אנשי „המיליציה היהודית“ לכל כפרי הסביבה והגויים כבר ידעו שהיהודים שלחו הגנה עצמית שהיא גם מזוינת ולאט-לאט הפסיקו מלהתנפל על היהודים הכפריים שבסביבה. גם ברוזניאטוב גופא פסקו ההתנפלויות והחיים האזרחיים התחילו להכנס למסלולם הרגיל.

סיבה נוספת להפסקת ההתנפלויות והשוד והחמס היתה כניסת חיילי הצבא הפולני לסביבה, צבא ההלרצ'יקס שהתחילה להתנקם מיד בראשי המארגנים האוקראיניים ומנהיגיהם. הם שלטו ביד חזקה, הוציאו להורג רבים מהם וכן אסרו את הפעילים האוקראיניים. גם ביהודים לא חסו והתחילו בקציצת זקנים ופיאות, סגירת חנויות ושדידתם, הוציאו את היהודים לעבודות כפיה לצורך ושלא לצורך. כך דרכה של חליפת שלטון כל שהיא בגולה, תמיד היהודים הם הקרבנות הראשונים, הן מהשלטון העוזב והן מהשלטון החדש הנכנס.

הקלוב הדרמטי הראשון

באותם הימים, ימי ראשית השלטון הפולני, אחרי מלחמת העולם הראשונה, לא היה קיים שום ארגון יהודי ברו'ניאטוב; העסקנים הוותיקים הציוניים או שמתו או שהגרו לחו"ל, נעלמו מן האופק. לא היה שום עסקן ציבורי בעל משקל; הספריה היהודית רב הכמותית נשדדה ונשרפה ולא נשאר ממנה זכר. במצב כזה כל העדה היהודית היתה מופקרת ולא היה קיים איש או גוף רשמי שיוכל להופיע אצל השלטונות בשם הציבור היהודי המקומי.

נסינו להתארגן מחדש ובחרנו בעו"ד ד"ר וסרמן בתור יו"ר "הסתדרות חובבי ציון"; האיש היה זקן, חולני ולא יכול היה לארגן מחדש את החיים הציבוריים בעיירה, ראינו כי ההסתדרות "חובבי ציון" הולכת ודועכת מחוסר פעילות ומעש ומכיון שלא רצינו להשלים לגמרי עם חוסר המעש החליטו מספר צעירים ציונים להתארגן בהסתדרות צעירים שיקרא "הסתדרות פועלי ציון".

לא קל היה להגשים רעיון זה, הן בגלל סרובם של העסקנים הוותיקים, שלא רצו להוציא את רסן השלטון מידם והעיקר מצד השלטונות, כי כדי להיות מוכר צריכים להוציא רשיון וזה היה כרוך בתנאים מסוימים: מה כתוב בתקנון ההסתדרות? מי ומי המנהיגים והאחראים בארגון החדש? מה יחסם למשטר הפוליטי? ועוד כל מיני קשיים. על האישור היה צריך לחתום מושל המחוז בדולינה וגם שם היו צריכים להתגבר על מכשולים רבים.

נוסף לזה לא היו לנו מקורות כספיים לממן את פעולות הארגון, לשכור אולם, תאורה וכל מיני פעולות התלויות בכסף. האפשרות היחידה לאסוף כספים היתה להקים להקה דרמטית שתציג לפני הקהל, וההכנסות יהיו קודש לכל מיני פעולות הארגון. אבל גם ללהקה דרמטית שתופיע בצורה רשמית יש צורך בתקנון ובאישור השלטונות. לכן החלטנו להגיש בקשה לארגן "מועדון לתרבות יהודית" בלתי מפלגתי ובתוך פעולות המועדון יהיו גם הצגות וכן ספריה ועוד מיני פעולות תרבותיות, להן קשה היה לשלטונות להתנגד.

בכדי להחיש את הענין ובכדי שיהיה לנו יותר קל להשיג את אישור השלטונות לפעולתנו פנינו לעו"ד ד"ר ספיר, שהוא יקבל עליו את האחריות בתור יו"ר הארגון כלפי השלטונות ואכן קבלנו מיד את האישור הנחוץ מטעם השלטונות.

לועד המועדון התרבותי נבחרו האנשים הבאים: ד"ר שמעון ספיר, יו"ר; ד"ר ספיר אדוארד, שלום רכטשפן; עו"ד ליאון הורוביץ, אנדוזה קנר — נרצחו ע"י הנאצים; לוטוק משה, ז"ל; ברמן יצחק, סטודנט,

חי בחיפה: הורוביץ בן-ציון נפטר בישראל; ישעיהו לוטוק, חי בארה"ב
סנדר פרידלר (נפטר בארה"ב) וד"ר ברגר בנדט (נפטר ברוניאטוב).
לועדת הבקורת נבחרו:

מאגיסטר ליאון הורוביץ, אברהם הופמן, בן-ציון הורוביץ ומאיר טויב.
בכדי להתחיל בפעולות היינו צריכים מיד לכספים ומקור הכספים
היה כאמור רק בעזרת כל מיני הצגות המכניסות כספים, נגשנו מיד
לארגון קבוצת שחקנים בשם "קלוב דרמטי" שע"י ארגון לתרבות עברית.
ומיד ראינו שלא דבר קל הוא. היו כל מיני הפרעות, הבדלי השקפות,
הבדלי מעמד סוציאלי, הבדלי רמה תרבותית. הבדלי מין. כל הדברים
שכיום אולי נראים כה פשוטים וכה מובנים, אז, עם התחלת שנת העשרים
למאה זו, היו בעלי ערך והיו גורם חזק בחיים הציבוריים. היינו צריכים
להתגבר על כל המכשולים האלה ולהנהיג משטר חזק של משמעת, אחרת
לא היינו יכולים לפעול שום דבר, מי שלא קיבל עליו את חוק המשמעת
ללכת לאן שישלח ולשחק עם כל מי שיצווה, לא נתקבל כלל לקלוב.
חיסלנו כל מיני דעות קדומות של מעמדות ומצבים אישיים והתחלנו
בהכנות להצגות. ההצגה הראשונה היתה "חסיה היתומה" של יעקב גורדון.

למעלה משמאל:
ד"ר נוניק לוסטהוויז, אנדושע קאנער, משה לוטוואק, ד"ר הורוביץ ליאון,
לאה האראוויץ-קלטש.

המשתתפים ב"קלוב הדרמטי" היו:
נשים: נמליך פריידה (נפטרה), נמליך גיטל, רייס אדלה, קנר אנדה,
לויפר טוני, הורוביץ הניה, וויידנר שענדל, פרינץ מטילדה (נרצחו ע"י

הנאצים); ברגר טענצי — חיה בישראל; וויינלו שיינצי, וויינלו עטקה (פולין), גלובטר דורא (ארה"ב).

גברים: הופמן אברהם, הורוביץ ליאון, דיאמנט שמעון (סופלר), רכטשפן שלום (נרצחו ע"י הנאצים); פרל פיליפ (נפטר), לוטוק משה, לוטוק ישעיה, המרמן יהודה (ארה"ב), פרייער יהודה, שפרלינג פרץ. מנהל הלהקה: בן-ציון הורוביץ, נפטר בישראל.

ההצגה הראשונה נערכה באולם "הסוקול" הפולני באולם מלא וגדוש ובגלל ההצלחה הרבה ודרישת הקהל שלא יכלו להשיג כרטיסי כניסה להצגה הראשונה, היינו צריכים להציג מיד בפעם השניה ג"כ באולם מלא בהצלחה מרובה. ההכנסות מהצגות חולקו: 50% לצרכי סעד ולנצרכים שונים ו-50% האחרים לרכישת ספרים. לאור ההצלחה המרובה החלטנו להכין תוך חודשיים מחזה חדש, כל חדשיים להחליף את המחזה ולהציג אותה משך כל הזמן לפי דרישת הקהל.

הצלחת "הקלוב הדרמטי" היתה לצנינים בעיני המנהל והאחראי של "הסוקול" הפולני. ההצלחה היתה לא רק כספית-קופתית כי אם והעיקר מוסרית-ציבורית. ראו שהצעירים היהודים מסוגלים להוציא לפועל דבר תרבותי יפה שיעשה רושם על כל הציבור. על ההצגה דברו יומם ולילה הן ברוזניאטוב והן בסביבה. מנהל האולם "הסוקול", רוקח, אנטישמי, דרש מאתנו שכל הצגה השניה שאנו מציגים תהיה גם בשפה הפולנית עבור הקהל הפולני שאינו מבין יידיש וגם הם זקוקים "לתרבות" ולהצגות ולא רק היהודים. כשדחינו מיד ובצורה קטגורית את דרישתו התחיל לאיים עלינו שלא ירשה לנו להציג באולם "הסוקול". תשובתנו היתה, שאנו נדאג שאף יהודי לא ידרוך על סף "הסוקול" לשום הצגה, הן פולנית והן אוקראינית, וזה היה איום רציני, כי רוב המבקרים להצגות הפולניות והאוקראיניות היו היהודים. הלהקות האוקראיניות עמדו אתנו כל הזמן בקשר, כי הם היו מעוניינים בנו ובקהל היהודי וגם השתדלו בין היתר להכניס הצגות עם תוכן יהודי של סופרים יהודיים. באו גם להקות יהודיות מלבוב ומסטניסלבוב כמו גולדפדן וזיגמונד טורקוב ואחרים. וההצגות הכניסו לפולנים בעלי אולם "הסוקול" די כספים. האוקראינים במקום הצטרפו דוקא אלינו וג"כ התנגדו לדרישתו של הרוקח האנטישמי. כשראה הפולני את החזית החזקה ושלדרישתו אין שום סיכוי התחיל לדבר אלינו למצפון הפטריוטי שלנו. סו"ס אנו בפולניה ואנו צריכים להבין אותו וכו' וכו' ושלא נצטרף לאוקראינים השונאים את הפולנים. התחיל גם לנצל כל הקשרים שהיו לו בשלטון והם לחצו עלינו בכיון זה, הזמינו את האחראים ורמזו ששמעו מה שהוא בענין הצגות וכו' וכו' עלינו לציית ולפייס את מנהל "הסוקול" ברוזניטוב. הלחצים יצרו פילוג בתוך אנשי הלהקה. היו כאלה שאמרו שצריכים לשמור על היחסים עם הפולנים ושדרישתם היא צודקת. אולם הרוב התנגד לטענות שלהם ואמרו: "אנו להקה יהודית

ונציג רק בשפה היהודית". בינתיים הפסקנו ללכת להצגות שבאולם "הסוקול" והאולם התרוקן. הפולנים ראו שאין אפשרות להמשיך בצורה זו ונכנעו. אנו המשכנו להכין הצגות חדשות והקלוב התחיל להתפתח ולשגשג. קבלנו עודוד רב מכל התושבים.

הלחץ של הפולנים אילץ אותנו לחשוב לחפש לנו מקום אחר להצגות. בינתיים קרה מקרה שעזר לנו להוציא את מחשבתנו לפועל בצורה כזו שלא חלמנו אפילו על זה.

הקבוצה הקטנה של אנשי הלהקה שצדדו בדרישות הפולנים לא השלימו עם רוב אנשי הלהקה ובחשאי החליטו לביים הצגה בשפה הפולנית בשם "דגים שמנות" הם התקשרו עם הרוקח והלה עם הכומר הפולני, והם קבלו עודוד רב לפעולתם. אנו החלטנו לא לאפשר להם להציג. בהגיע יום ההצגה נסע הכומר במיוחד לברושניוב להזמין באופן אישי את הנהלת מנסרת "גלזינגר" הידועה וכן הפקידות הבכירה וכל תושבי ברושניוב הנוצריים, ב"כ של השלטון מדולינא וכן מראשי העדה הפולנית. ההצגה היתה צריכה להיות מפגן נצחון נגד הלהקה היהודית ונצחון לפולנים לדרישתם ולשלטונם במקום.

בחשאי שלחנו שליח מהימן לברושניוב כאילו להודיע מטעם הלהקה, שצריכה הערב להציג "בסוקול", כי בגלל מחלתה הפתאומית של השחקנית ההצגה נדחת לזמן מה.

בערב, האולם נדלק חגיגית, הכומר והרוקח וכל הפמליה לבושים חגיגית, התיישבו באולם הריק כמעט. השחקנים מתעצבנים, כולם כבר דרוכים והקהל לא בא, לא המקומי ולא מהסביבה. בסוף, הכומר הבין כי היהודים סידרו אותו, והכריז בקול אבל וכמעט בבכי, כי ההצגה נדחת בגלל מחלת השחקנית...

נצחון היהודים עשה לו כנפיים בכל הסביבה, הפולנים רתחו מכעס, וידענו כי מעתה אולם "הסוקול" סגור ומסוגר עבורנו ועלינו לדאוג מיד לאולם חדש.

אחדים מראשי הלהקה נקראו לשלטונות לחקירות: מי סידר את זאת? מי הפריע להצגה? ואף אחד מהלהקה לא ידע... אחרי זמן מה וכל הענין נשכח לאט-לאט. ראשי הפקידות ב"גלזינגר", ברובם יהודים, שמחו מאד על שברו של הכומר והרוקח ואירגנו ביניהם תרומה של עצים ולוחות עבור בניית במה ללהקה היהודית. בהשפעת הפקידות תרמה גם הפירמא תרומה הגונה להקמת אולם הצגות עבור הלהקה היהודית, פעל רבות בזה המנהל היהודי באור, לוקשטיין והאחים היוזמן.

לסנדר פרידלר היה מחסן גדול ובסמוך לו גם דירה החלטנו לחבר את הדירה עם המחסן הגדול וקבלנו אולם הצגות ענקי, עוד יותר גדול מאשר "הסוקול", התחלנו לשפץ ולתקן במהירות האפשרית את האולם, להכינו

להצגה הבאה. "במה" מוכנה מעץ קיבלנו מהפירמה גלזינגר וכן ספסלי ישיבה ולהצגה הראשונה באולם הגדול והמפואר באו כל הפקידות של הפירמא כולל גויים וכל אנשי הסביבה. אחרי ההצגה החגיגית התקיים במקום נשף גדול עם רקודים ושירה ושתייה עד אור הבוקר. ההצלחה של להקתנו היתה מלאה. ההכנסות גדלו ועם זה גדלה הספריה שלנו שלאט-לאט הפכה להיות הגדולה במקום. רוב האנטליגנציה הפולנית, עורכי-דין, רופאים, פקידים, אם רצו לקרוא ספר טוב, היו נאלצים לבוא אלינו. אני התעסקתי בספריה החל משנת 1920 עד שנת 1935 בהתנדבות.

האינטליגנציה היהודית לפני מלחמת העולם השנייה

עם כל קטנותה ודלותה של העיירה רוזניאטוב היה בה גרעין של אינטליגנציה יהודית ופולנית, רופאים, עורכי-דין ובאחרונה גם סטודנטים צעירים. הם היו פעילים בחיים הציבוריים ותרמו תרומה נכבדת לחיים התרבותיים והפוליטיים בעיירה. אנסה לשרטט כאן אחדים מהם עד כמה שאני ידעתי והכרתי אותם.

(1) ד"ר סאבאט

יליד צ'כיה-פרג, שם למד בהתחלה טיאלוגיה ועבר אח"כ לרפואה, הגיע עם הצבא הצ'כי-הונגרי בשנת 1918 לרוזניאטוב. כאן הכיר צעירה נוצריה, בתו של מהנדס העיר מדולינא. חותנו סידר אותו מיד בתור רופא ממשלתי ברוזניאטוב והסביבה. הוא לא התרחק מן היהודים, היה לו לב יהודי חם, התעניין בכל הנעשה בעדה היהודית, תרם בעין יפה למוסדות היהודיים ועזר רבות לפונים אליו בכל העניינים.

בקרב חבריו הרופאים הנוצריים לא התבייש עם יהדותו, להיפך, בכל הזדמנות הפגין אותה, גאה בלאומיותו היהודית, התעניין בנוער היהודי והיה פטרונה. כשאשתו הנוצרית נפטרה בשנת 1942 סידרו לה הלוויה נוצרית, כומר וצלבים, כנהוג אצלם. לא היו להם ילדים; התחתן שוב עם אשה יהודיה. בזמן המצור של הגרמנים איפשרו לו לעבוד באין מפריע, כי האוקראינים המליצו וגם הגנו עליו. אבל כשהתחילו החיסולים וההריגות והלה לא היה יכול לשבת במנוחה ולראות איך עמו נהרג ונשמד לעיניו החליט להבריח את הגבול לצ'כיה. בדרך נתפס ע"י קבוצת אוקראינים והרגוהו במקום עם אשתו, חותנתו ועוד קבוצת יהודים, שהיו בדרך לגבול הצ'כי, ביניהם הדנטיסט ברנט ליטאווער, לוקשטיין, שפירא, דירקטור שטיין. פקיד בכיר מפירמא "גליזינגר". הפורעים השאירו את הנרצחים בדרך הפקר וברחו. תושבי הסביבה, שהכירו את הנרצח ד"ר סאבאט ואת הדירקטור שטיין, שהיו מוכרים בכל הסביבה, אספו את הנרצחים וקברום בקבר מיוחד כ-16 ק"מ מרוזניאטוב והקימו גדר מסביב לקבר. בשנת

1946 כשחזרתי מרוסיה, באתי לאותו מקום והגויים הראו לי את מקום קבורתם.

הרופאים: ד"ר לוסטהויז, בנו של אסתר לוסטהויז; ד"ר אדלערסבערג, בנו של המורה לדת יהודית; ד"ר פריד, חתנו של פרידלר שמואל; ד"ר פייער, בנו של איזידור פייער העו"ד; מרפא שניים ליטאוער ברנדר, מרפא שניים בלוי, בעלה של פרינץ מטילדה.

עירכי דין:

ד"ר וסרמן, ד"ר פייער איזודור, ד"ר ספיר שמעון, ד"ר כהנא, ד"ר מנקס, עו"ד הורוביץ ליאון, מגיסטר וויינפלד, מגיסטר מייזלס לייב, ווייסמן דוד פרופסור לפילוסופיה.

ראובן וינטראוב

איכם?

איכם? הוי, איכם יהודים
של „בל נדרי“, ו„נתנה תוקף“,
יהודים של שמחת תורה,
יהודים של תיקון חצות?
הוי, קהל קדושים וטהורים,
מזוקקים ביסורים,
שלחמכם לחם דוי
ויין ששונים מהול בדמעות.

פעילות ציבורית למופת

פנחס קנר

לזכרם של חנינא וייסמן ומשפחתו

דב, חנינא וייסמן, נולד ברוז'ניאטוב בשנת 1840, לסוחר תבואה וקמח. ארבעת אחיו הגדולים של סבי נפטרו בילדותם, ולכן, כשנולד סבי, נלקח אל האדמו"ר מוויז'ניץ שיתן לו את ברכתו. האדמו"ר הסב את שם סבי לדוד ואף נתן לו סגולה לאריכות ימים, עגיל כסף, שענד סבי לאוזנו עד הגיעו למצוות. במעמד טכס בר המצווה הוסר העגיל, ושם סבי הוחזר לשמו המקורי — חנינא. ואמנם הגיע סבי לשיבה טובה, היה בעל הדרת פנים והופעה מרשימה.

ילדותו ונעוריו עברו עליו בלימודים בשיבה, ובסיומם הוסמך לרב. הוא אף רכש לו את השפה הגרמנית על בוריה. סבי נשא לאשה, בהיותו בן שמונה עשרה, את ציביה לבית מנדלבאום אשר הוריה היו בעלי הכפר קרסנה, בסביבות העיירה. לאחר הולדת בנו הראשון — דוד — יצא סבא מביתו וישב במשך שלוש שנים בחצרות האדמורי"ם מבעלו ומצ'ורטקוב. שם חי חיי פרישות והתעמק בקבלה עד שהגיע הזמן לחזור למשפחתו. סבי הקים משפחה — שלושה בנים ושלוש בנות. שלושת בניו נפטרו בגיל צעיר. הבת הגדולה — אסתר, נישאה לברוך מינץ ולהם נולדו שני בנים — משה ויעקב. הבת השנייה — מתילדה, נישאה לצבי אנגלברג והם היגרו אח"כ לאמריקה. הבת השלישית — רבקה, נישאה למרדכי קנר, אבי, ואני הייתי להם בן יחיד, ואחרי נולדה להם בת — חנה, שכינויה היה אנו'יה.

בבית סבי לא חסרה הפרנסה. לסבא היה מלון, מסעדה ומסחר במשקאות חריפים. עסקים אלה נוהלו, למעשה, ע"י סבתי, ואילו סבי הקדיש את כל זמנו לעבודת הקודש, במתכונת היהודים האדוקים דאז, נהג להשכים עם שחר ולעסוק בלימודי הקבלה (ספר הזהר וכו') והמשנה. לאחר טבילה

במקווה ותפילה בבית הכנסת היה שב לביתו ורק אז טעם פת שחרית. לאחר מכן היה מקדיש מספר שעות לקריאת עתון ומנוחה. אחר הצהריים היה מקבל בביתו אנשים וחוזר לבית הכנסת להתפלל מנחה. את שעות הערב היה מבלה בבית הכנסת, שם היה מלמד שולחן ערוך ותלמוד לתלמידים מובחרים.

בפעילותו הציבורית היה סבי משמש כמוהל לעיירה ולסביבתה, ואף חינך שבעה מוהלים, שביניהם היה מחלק את מצוות ברית המילה בכל האזור. את טכסי ברית המילה אצל ידידיו או אצל אנשים עניים ניהל בעצמו. דבר זה עשה או כמחווה כבוד או כמעשה צדקה, וכך היתה דרכו של סבי, בהיותו עבד נאמן לעולמו ועבד לו בכל הנוי שלו ובכל כוחו, כבודו וחכמתו.

לפני שכיננו בחירות למועצת מחוז גליציה, היה סבי חבר מועצה, ממונה מטעם הממשל האוסטרי, והיתה לו השפעה בחוגי האדמיניסטרציה האוסטרית. לעתים קרובות היה נוסע לדולינה, סטרי או לבוב ומנצל את השפעתו לטובת זולתו או בענייני ציבור. לאחר שהנהיגו בחירות בגליציה העניק את תמיכתו למועמדים ציוניים — מעשה יוצא דופן בקרב החסידים האדוקים. הוא תמך ברעיון לימוד השפה העברית וגם התערב לטובת המורה הראשון לעברית שהגיע לעיירה מרוסיה כפליט, תמך בהקמת בית עם ברו'ניאטוב, דבר שלא יצא לבסוף לפועל עקב מלחמת העולם הראשונה.

למרות אדיקותו הבין את ההתפתחויות ואת רוח הזמן ולא מנע מנכדיו לימודים בגימנסיה, כפי שלא עמד על כך שבנותיו תגזוזנה שערן בעת חתונתן. בזכרונני עולים שני מקרים, בהם לקחני סבי אתו, למרות גילי הצעיר, בהצהירו כי מטרתו בכך היא לחרות בתודעתי ובזכרונני את מנהגי היהדות. במקרה אחד נלוויתי אליו כשהלך בליל שמחת תורה לשותות כוסית יין אצל ידידו ליוריצחק לב, שאצלו נאספו מנכדי העיירה. במקרה אחר, בערב פסח 1914 לקחני סבי אל המקום בו אפו מצה שמורה, אם כי הייתי צעיר מכדי להשתתף בשירת ההלל. אחד מזכרונות ילדותי קשור באתרוגים שהיה סבי מקבל מדי חג סוכות מארץ הקודש. הוא היה נותנם בהשאלה לרב, לדודי ברוך מינץ, לבן דודו מיכאל וייסמן ולידיד נעוריו צבי מנדל ארטמן, היחידי בעיירה שפנה אליו בגוף שני.

לסבי יצאו מוניטין של יהודי למדן וצדיק. אנשים רבים פנו אליו — בקושיות וכן בעניינים אישיים, בהם בקשו את עצתו או עזרתו. מענה לשוננו משובץ היה במשלים מהתלמוד והמדרש. והפתרונות שמצא לבעיות השונות נבעו מחכמת החיים מושרשת עמוק.

בהגיעו לגיל שבעים ושמונה נפל סבא למשכב וחלה בדלקת ריאות, ממנה לא קם עוד, ותוך שבוע נאסף אל אבותיו. הוא נפטר באביב 1918. אנשי העיירה חלקו לו כבוד אחרון ע"י סגירת כל בתי העסק בעת הללויה. ארונו הוכן מלוחות השולחן בבית הכנסת, שלידי היה לומד ומלמד תורה משך

שני דורות. לקברו הוכנסו איזמל המוהלים שלו ושקית עפר מארץ הקודש, אותה נהג לקחת עמו לכל מסעותיו. את „הקדיש“ אחריו אמרו מספר מתלמידיו, אשר בעודו בחיים התחייבו לכך מתוך חיבה והערצה. הכל היו קשורים אליו בעבותות אהבה, כן גם הוא מגודל אהבת־תורה שפעפעה בישותו כולה, היה מחבב כל בן־תורה כילד טפוחים שלו.

ברצוני לציין את זיקת משפחת וייסמן לארץ הקודש, דוד סבי נסע, לעת זקנה, לארץ הקודש על מנת להבטיח שיטמן בעפרה לאחר מותו. הוא התגורר בצפת, ותרם חלונות לבית כנסת בעיר, עליהם ניתן עוד כיום לקרוא את השם וייסמן.

ביום השנה למות סבא, לאחר הדלקת נר הנשמה נפלה סבתי ציביה למשכב והרופא קבע את מותה הפתאומי. סבתי נפטרה גם היא בגיל שבעים ושמונה.

מתוך בני המשפחה נפלו קרבנות בשואה: דודי ברוך מינץ, אשתו אסתר (לבית וייסמן) ובניהם משה ויעקב. אמי ואחותי נספו בשואה בעיר סטניסלבוב. בן־דודו של סבי מיכאל וייסמן, אשתו ובנם המוכשר מאוד — ד״ר דוד וייסמן, גם הם נספו.

יצחק ברקאי – ברניק

**אבי משה ברניק
מבכירי בניה
של רוזניאטוב**

משה ברניק

רוֹזְנִיאָטוֹב זְכוֹרָה לִי כַּמְּבֻעַד לַעֲרֶפֶל, כְּסִיפּוֹר יְלָדִים בְּנוֹסֶחַ הִיא הִיְתָה... וְאִכֵּן זְכוֹר לִי הַשּׁוֹק בְּמִרְכּוֹ הָעֵיִירָה, הַבִּנְיָן הַגָּדוֹל עַל הָהָר, זֶה בֵּית־הַסֵּפֶר, וְאִגָּם וּבְתִים קִטְנִים שֶׁל הַיְּהוּדִים. זְכוֹרוֹת לִי הַכִּרְכּוֹת בְּהֵן נִסְעֵנוּ עַד לִרְכַּבַּת וְהַאוֹטוֹמוֹבִיל הָרֵאשׁוֹן. „הַחֹדֶר” הָרֵאשׁוֹן בּוֹ בִּילִיתִי חֲדָשִׁים מִסֵּפֶר. כַּמְעוֹרְפֵל זְכוֹרָה לִי שִׁרְפָה גְּדוֹלָה, כִּשְׁשִׁמְשׁוֹת הַבִּנְיָן שֶׁעַל הָהָר הָאֲדִימוֹ. זְכוֹרִים לִי קִטְעֵי תַּמוּנוֹת, פִּינּוֹת גְּדָחוֹת. זֹהִי רוֹזְנִיאָטוֹב, בַּה נּוֹלַדְתִּי וּבַה נּוֹלַד אֲבִי מֹשֶׁה בְּרִנִּיק ז”ל. אֲנִי עֲצָמִי עֲזוּבָתִי אֶת הָעֵיִירָה בַּהִיּוֹתִי בֵּן 3–4 לְאַחַר שְׁנֵתִיתִמְתִּי מֵאֲמִי ז”ל שֶׁרָה לְבֵית רוֹזְנִיאָטוֹב. מִסִּפּוֹרֵי אֲבִי וִידִידָיו הַצְטִיִּירָה בְּעֵינֵי תַּמוּנָה שֶׁל יָמֵי נְעוּרָיו שֶׁל אֲבִי; כְּרֹב בְּנֵי נְעוּרִים בְּרֵאשִׁית הַמָּאָה הַזֹּאת נִדְּדוּ גַם מֹשֶׁה בְּרִנִּיק לְקִנּוֹת תּוֹרָה בְּלִבּוֹב בִּירַת גְּלִיצִיָּה וּבִוִּינָה הָרְחוֹקָה, בִּירַת הַמוֹנִרְכִּיָּה הָאוֹסְטְרו־הוֹנְגְּרִית. מִרְכּוֹ רוֹחֲנִי לִיהוּדֵי מִזְרַח וּמִרְכּוֹ אִירוּפָה דָּאָה. בֵּן אַרְבַּע־עֶשְׂרֵה הָיָה אֲבִי כְּאִשֶּׁר עֲזַב־בְּרַח מִבֵּיתוֹ אֶל מִרְכּוֹזֵי הַתּוֹרָה. בּוֹוִינָה גָּמַר אֶת סְמִינַר הָרַבָּנִים, בְּרֵם לֹא לְמַעַן שִׁמְשׁ בְּקוֹדֶשׁ, אֲלֹא לְהַרְחִיב דַּעַת. —שֶׁם נִדְּבַק בַּחִידֶק הַצִּיּוֹנִי וְנִשְׁבַּה בְּקִסְמֵי הַשְּׁפָה הָעִבְרִית. לֵה חֲחִלִּיט לְהַקְדִּישׁ אֶת חַיָּיו.

בינתיים פרצה מלחמת העולם הראשונה ואבי גויס לצבא הוד מעלתו הקיסר פרנץ יוזף ונשלח לחזית הרוסית. עם גמר המלחמה חזר הוא לרוז'ניאטוב ומתחיל את דרכו הציונית בהפצת שפת העבר בגליציה המזרחית. אבי, משה ברניק נעשה המורה לעברית בעיירה וזכה בה למעריצים רבים. תלמידיו הרבים נפוצו על פני תבל כולה, ומעשה שהיה ישמש דוגמה לכך:

פגישת ילידי-רוז'ניאטוב בשטוקהולם

לפני שנים הזדמנתי בדרכי מאמריקה לטינית לישראל לשטוקהולם, שם היה עלי למסור דרישת שלום ליהודי מטרנפול מחברו במונטווידאו. האיש היה בזמנו קומוניסט פעיל ונשלח לשוודיה כנספח מסחרי של ממשלת פולין הקומוניסטית. בגמר תפקידו החליט לבקש מקלט פוליטי ולא לחזור לארצו.

באתי אליו, ואנו משוחחים על מכרנו המשותף ונכנסת לדירתו אשה בעלת תווי פנים נורדיות ומחליפה אתו מלים בשוודית. בינתיים הוא הסביר לה מי אני והיא פנתה אלי במפתיע בשפה הפולנית. חלפה בי מחשבה, אם כן אין זו שוודית אלא ודאי פולניה גויה, לפי תווי פניה. אולם להפתעתי התברר לי כי לפני יהודיה. היא התחילה כרגיל לשאול למוצאי ואני עניתי לה שגולדתי בסביבות לבוב. משום מה היא המשיכה לחקור: „האם מלבוב עצמה?“ עניתי: „מעיירה קטנה ע"י לבוב אולם ודאי בלתי ידועה לך“. לאחר הפצרות עניתי לה: „אני מרוז'ניאטוב“.

פניה החווירו:

„אתה מרוז'ניאטוב? הרי אני מרוז'ניאטוב“.

כאשר הוצגתי בפניה מסרתי את שמי — ברקאי. עכשיו לא הרפתה ממני ושאלה לשמי המקורי לפני ששניתי אותו בישראל.

עניתי:

„ברניק“.

האשה החלה להתרגש כשדמעות בעיניה:

„אתה בנו של משה ברניק, המורה שלי!“

כך נפגשנו שני ילידי רוז'ניאטוב, ציוני מישראל החוזר משליחות מדרום אמריקה הביתה וקומוניסטית יהודיה, אשר ברחת מפולין „מולדתה“ בשטוקהולם הרחוקה, כאשר החוליה המקשרת בינינו — משה ברניק, אבי. אולם, כאמור היתה רוז'ניאטוב רק תחנתו הראשונה של משה ברניק. המקום קטן ואפשרויות מעטות. אבי נוסע ללבוב, עיר ואם בישראל. עם בזוא מוצעים לו תפקידים שונים והוא בוחר בניהול מוסד חינוכי בכפר ליד לבוב.

המחנך שבו תובע ממנו להתמסר לחינוך בני נוער יהודים, יתומים

ברובם, להכשרתם המקצועית והציונית לעליה לישראל, אולם באותו זמן מופעל עליו לחץ לקבל על עצמו את התפקיד של מנהל כללי של רשת בתי ספר עבריים „תרבות” בגליציה המזרחית. בתפקיד זה מצא משה ברניק סיפוק רב. כאן מצא סדן לפתח את כשרונותיו הפדגוגיים והארגוניים. חיש מהר הופכים קורסים לעברית לרשת מסועפת של בתי ספר, גני ילדים, קורסים למבוגרים גמנסיה עברית ואף סמינר למורים.

יושב: יצחק ברקאי, שורה 2 מימין:
סושה שטרן, מטילדה הופנונג, בטי רוזן
בוים, אטקה שטרן, אסתר רוזנבום, שבתי
רוזנברג, רוזי פאליך, אשצי טראו, אסתר
וידמן, אברהמלה הופמן

היה זה נוער בריא בגופו וברוחו ושאיפותיו היו לעלות ארצה ולבנות את עתידו בישראל, מבלי לחשוב על המצב הקשה בארץ אז ותנאי הקליטה הקשים. הצטיינו בצמאונם לשיעורי היסמוריה, לידיעות גיאוגרפיות על ארץ-ישראל.

תקופה זו זכורה לי היטב ואני נער צעיר המלווה את פעילותו של אבי מרחוק. היום בראיה רטרוספקטיבית הנני נזכר בערבים, כאשר היה אבי חוזר עייף ויגע מבקוריו בעריה ועיירותיה של גליציה המזרחית ומספר לנו בסיפוק על פתיחת בית ספר בעיירה פלונית או הרחבת מערכת הקורסים לעברית בעיירה אלמונית וכו' וכו'.

השנים סוף שנות השלושים של המאה. אט אט מתרחבת רשת בתי הספר העבריים של „תרבות”. ביתנו הופך למקום מפגש לעשרות מורים עבריים; מוקמת הסתדרות מורים עבריים בגליציה, כאשר הועידות השנתיות

נערכות בעת חופשות הקיץ בהרי הקרפטים ביארמץ'ה, מיקוליצ'ין ויתר מקומות נופש לאורך ה"פרוט". חולפות שנים ובלבוב מוקמת גמנסיה עברית של "תרבות" בה מלמדים מקצועות שונים בעברית. אני עצמי הופך לתלמיד הגמנסיה וזכורה ההרגשה היותי בנו של המנהל, החייב לשמש דוגמא.

ביאליק וסתוי ברוזניאטוב

ב־1934, כך נדמה לי, מבקר אצלנו המשורר ח. נ. ביאליק ואחריו הסופר משה סטבסקי (סתוי). שניים אלה מביאים לראשונה לביתנו את משב הרוח של ארץ ישראל. גם קודם לכן שמעתי וידעתי על א"י. היא שימשה מרכז כל לימודיני, אולם עד אז היתה א"י עבורי מושג ערטילאי, מופשט. ביאליק ועוד יותר סטבסקי הביאו לביתנו את א"י הממשית.

זכור לי ביקורו של סטבסקי בבית האכר האוקראיני, אצלו התגוררנו בקיץ; הסופר העברי נעמד בין האכרים והחל קוצר בחרמש ויכולת לחוש את ההתפעלות; יהודי ויודע לקצור וכאשר החל סטבסקי לפרזל את הסוס בידו האמונה, לא היה גבול לדרך-ארץ שזכתה א"י בין חבורת הגויים שבהרי הקרפטים.

בקורים אלה של ביאליק וסטבסקי משפיעים כנראה גם על אבי. הוא מחליט לבקר בארץ ישראל. איננו יכול להמשיך כתמול שלשום. פתאם מרגיש הוא כי עליו לשמש דוגמא לאחרים. איך אמשיך לחנך אחרים, כאשר אני עצמי נשאר כאן. כי עבור אבי לימוד השפה העברית לא היתה למידה סתם; עבורו היה זה אמצעי להשגת המטרה. עברית למען עליה וחיים בא"י.

השנה שנת 1935 ואבי נוסע לבקורו הראשון לארץ ישראל, כדי להחליט שם על עתידו. כעבור חדשים מעטים הוא חוזר מלא התלהבות והחלטה נחושה — לעלות. הארץ הקסימה אותו. מתחילים לשדלו לדחות את עליתו עד שימצא מחליף; אולם תשובתו חד משמעית: „לא ימצא לי מחליף עד שלא אעלה". אכן שנה אחר הבקור, ב־1936 מקבל אבי „סרטיפיקט" יקר המציאות, כמנהיג ציוני, ועולה ארצה.

הימים ימי העליה החמישית. ראשית „המאורעות", יום יום נופלים קרבנות, אולם דוקא מצב זה מזרז את אבי לעלות. ימיו הראשונים בארץ היו קשים ביותר. עברו עליו קשיי הסתגלות, כפי שעברו על מרבית עסקנים ציוניים. הוא, ראש וראשון בין מאות מורים ועסקנים, מגיע לארץ חלומותיו... וכאן „לא יודעים את יוסף..."

הוא מתגבר על אכזבותיו, מתחילות להגיע הצעות, מוצע לו התפקיד של מנהל מח' החנוך של ע.ת.א., מרכז לתרבות של ההסתדרות, אולם הוא מחפש תפקיד בו יוכל להתחיל מבראשית; ליצור יש מאין. זוהי הסיבה שהוא מעדיף להקים ארגון של בעלי-בתים בישראל מלקבל תפקידים קוס-

מים יותר. המילה „אתגר“ לא היתה אז עדיין בשימוש, אולם לאבי קסם תפקיד המטיל עליו לארגן ולחזק צבור בלתי מאורגן, בלתי אהוד ולא פופר-לארי כגון „בעלי בתים“.

תוך זמן קצר מצליח משה ברניק להפוך צבור אינדוידואליסטי זה למרכז התאחדויות בעלי בתים בא"י; מוציא ירחון כלכלי „הבונה“, משקיע את כל מרצו בשטח החדש. אולם אין זו יותר אהבתו הראשונה — „תרבות“. בשנים 9—1938 מוצא אבי נושא הכובש אותו כולו. השנים שנות מצור ומאורעות, מוקם „כופר היישוב“ ואבי לאחד מחברי הנהלתו. הוא משקיע את עצמו במלאכת קודש זו ומוצא סיפוק, כאשר הצעותיו לפעולות המוניות של התנדבות, של תרומת תכשיטים ועוד מתקבלות.

אולם כאן משיגו הגורל האכזר. יתוש נושא קדחת תוקף אותו ותוך ימים מספר נפטר כשהוא בסך הכל בן 44. על מצבתו חרתו ידידיו ומוקירי זכרו לאמר: „פ"נ משה ברניק, ראש הלוחמים לתרבות העברית בגליציה המזרחית“.

ביתספר העברי 1922

ברוך קלר

היתה בעירנו דמות של יהודי יקר, אשר על אף מצוקתו היה תמיד שמח בחלקו ע"י בדיחות הדעת והיה נקרא בפי כל: ר' ברוך שמואל הערשענס. והנה כמה בדיחות הזכורות לי ואשר ברצוני להעלותן על הנייר:

כשנשאל פעם: „ר' ברוך האט איהר שוין אויף פסח?“ ענה בתמימות: „איך האב שוין אויף מצות, אויף וויין און אויף פלייש“.

„פונואנען האט איהר דאס?“

„פון פאראירן איז מיר געבליבן א קויש אויף מצות, פלעשער אויף וויין און א טאָפּ אויף פלייש“.

פעם נודמן בבית הנתיבות בקרוביצה וראו אותו ממשמש בכיסיו, כאלו אבד לו משהו. כשנשאל מהו מחפש, ענה: „תראו, הלכתי ברגל הנה, על-מנת לחסוך כמה זהובים והנה הם אינם“.

בעת מצוקה פנה לחברה קדישא שיתנו לו כסף כדי לקנות תכריכין עבור אשתו ואח"כ כשבאו להעביר את המת, הוברר שאשתו בריאה ושלמה ופנו אליו בתמיהה על זה. ענה להם:

„הריהי בין כה וכה שלכם, ואם לא עכשיו, הרי לאחר זמן... על כל פנים היא לא תתחמק מכם“.

פעם פנה ר' ברוך לצבי פסברג בהצעה שיתן לו זהוב והוא יראה לו דבר שלא יהיה בידו לחקות!

כשנענה נטל את קצות זקנו ושם לתוך פיו ואמר:

„אדרבא, עשה אתה כמוני...“

אברהם זויערברג — האיש ופעלו

א.

ב ין יתר ערים ועיירות קטנות שבגליציה, מפורסמות ופחות מפורסמת, נמצא עיירה קטנטונת, מרוחקת מעורקי תחבורה ראשיים, על שפך נהר הביסטריצה לתוך הדנעסטר, עיירה ושמה יעזופול וביידיש המדוברת: אזיפולי, הסמוכה לעיר מחוז גדולה סטניסלבוב. בעיירה זו דרו שתי משפחות יהודיות עיקריות, ראשי בית אבות לכל יהודי יזופול. משפחת ערליך ומשפחת לובליין. הראשונה ספקה את כל משפחות הדייגים בעיירה והסביבה, והשניה את יתר בעלי בתים של העיירה שעסקו בפרנסות שונות.

הבעלי בתים, תלמידי חכמים, חסידי צ'ורטקוב וזידיצ'וב, התרכזו בקלויזים שלהם והיו כעין משפחה אחת. חתנו את בניהם בינם לבין עצמם וכמעט שלא התערבו בין מחצית השניה של תושבי העיירה. כל החיים הציבוריים והחברתיים התרכזו בקלויזים ובבתי המדרש, הם היוו מקומות לימוד, בידור, התועדות חסידית מקומות חתונה ושמחות מצווה.

ב.

קרני ההשכלה והדי קריאת ראשוני חובבי ציון החלו לחדור דרך פרצות תריסי בתי המדרש והקלויזים. פה ושם יכולת למצוא מתחת לספסל בית־המדרש בחור מסתתר עם "אהבת ציון" של מאפו או עם "חבצלת" ביד, מי שהוא פזם "על אם הדרך", לבות צעירים החילו לפעם ביתר שאת בשמעם הדי עקבות ראשוני עולי ציון והדי קולות מרי וירי ברוסיה הרחוקה, זו משהו באוירה השקטה והשלווה של העיירה. קולות דרור וחופש בוקעות ועולות ממרחקים וחודרות דרך תריסי הברזל של בית־המדרש לתוך ספסלי בתי־המדרש והקלויז שביזופול ומפיחות בלב הבחור הצעיר אברמצי' תשוקות חדשות, למרחקים סתומים. המח והמחשבה שהיו רגילים על סוגיות קשות, על "שיטה מקובצת", לחפש תירוץ על מקום קשה ברמב"ם, על שאלות נוקבות בספר "מורה נבוכים", לחיפוש הבלתי־פוסק ומתיחות שבלב, התחילו פתאום לקלוט צלילים לא ידועים להם, זרים לסביבתם.

מי זה האיש וידע את הפלא הגדול אשר התחולל בלבבותם ובמוחם של בחורי הישיבה, אשר לא עזבו את ספסלי בית המדרש, לא ביקרו אף

פעם בבתי ספר חילוניים, ובבת אחת כאילו אור חדש נדלק בלבבותם. רבים רבים נטשו את מקורם וצור מחצבתם, הלכו לשתות מבארות זרים והפכו להיות בין המורדים והמתקוממים נגד סדרי העולם הישן, סללו דרך חדשה וקוראי דרור וחופש.

המעטים אשר סערת הזמן טלטלוהו בחזקה ועמד בה, נעמד איתן בין ספסלי בית המדרש הישן, בין הגוילין הבלים-הישנים ויחד עם זה קול הדרור והחופש לא פסח גם עליו. בין דף גמרא לדף גמרא. בין מנחה למעריב מצא זמנו להעלות על הניר מהרהורי לבו ומגעגועי נפשו, לא קולותם של תנאים המחליפים דיעה על ביצה שלא נולדה, כי אם על אם עניה ומרודה, על בית הנוטה ליפול, על התנשאות הגבירים ועל השפלת הדלים. מהרהורי הזמן ומסממני הזמן. קל כתיבה וקל בטוי. החרוזים כאילו נשפכו מעטו מעצמן, על שולי גליונות עתונים כתב, על פתקי חשבונות, לעשרות, כולן נאבדו או הושמדו, על אחדים אשר בדרך מקרה נשתמרו נעמוד כאן, ונעתיקם.

קשה היה לאבא להפרד מבן יקר זה, עוזרו ומשענו, אבל מה לעשות נגד הכתוב: על כן יעזוב... צירף ברכתו לברכת אם אוהבת ונסעו לרוזניאטוב להשיא את בנם בכורם בשעה טובה ובמזל טוב להאי בתולתא תהילה, בת ר' שמואל ווירט, כשמשאירים בבית את התינוק בן הזקונים שלהם בעריסה.

ג.

הנער אברהם הופך להיות "האברך ר' אברמציע מיעזופול" בין אברכי המשי שבעיירה. קובע לו מקום בקלויז וקובע עתים לתורה, נכנס לעסקי הקמח של מחותנו כשאשתו הצעירה עוזרת לידו.

ירחי הדבש לא נמשכו זמן רב. פרצה מלחמת העולם הראשונה, אברהם האברך נלקח לצבא האוסטרי ומיד נשלח לחזית כשאשתו הצעירה מלווה אותו ממרחקים בצום שני וחמישי. ממשיכה בעסקי הקמח של בעלה, ומתחת לסינור על כרסה הטפוח מסתירה מתנת אביו, צדקה בסתר. קצת קמח לחלות שבת, קצת חמין ליולדת עניה. ובבית אביון אחד מחזירים אותה מעלפונה. יום שני היום, יום הצום הפרטי שלה, לבריאותו וחזרתו המהירה של אלוף נעוריה, והיא בדרכה כיום יום לבתי העניים שכחה לטעום מה שהוא בעבור יום הצום. והלב החלוש התעלף.

לרעם התותחים והפגזים, בין מזי רעב ועוני, אחרי חבלי לידה קשים, וקריאות רחמים בבתי התפילה ועל קברות אבות נולדת הבת הבכורה, קטנה וצנומה, חיוורת וחסרת דם. אור נדלק בבית. אבא מקבל חופשה קצרה לחבק את בתו שנולדה לו בין קרב לקרב. וכשחוזר לחזית לתעלות המגן חולם הוא חלומות מתוקים על קן חם ועל אפרוחים רכי נוצות ושולח מכתבים מלאי-אהבה וגעגועים הביתה לאשתו הרכה והענוגה ולאפרוחו שזה עתה בקע ויצא לאויר העולם. בבית הוריו יגון ואנחה, ארבעת

האחים גויסו לצבא. ההורים הוגלו להונגריה, נעים ונדים ממקום למקום וסוחבים איתם את הילדים הרכים. הקשר איתם נותק. בשוך הסערה, רבה השמחה, הבנים שבו לגבולם ולצור מחצבתם. בריאים בגופם ושלמים בנפשם.

בהגיע האברך אברמצי זוערבערג אחרי המלחמה בחזרה הביתה מצא כר נרחב לפעילות ציבורית. פה צריך לשקם משפחה שנהרסה עקב פעולות המלחמה, לבנות מחדש את בית המדרש שנשרף, החנונים נחנקים תחת עול החובות שאין בידם לשלם. צריך להקים את קופת הגמ"ח, לעזור לכושל, לאפשר לבעל מלאכה לקנות קצת סחורה ולגלגל את מחייתו עם הזמן.

אברהם משאיר את אשתו הצעירה בחנות וביחד עם רוזנברג או אחר טובב בין בעלי היכולת ובכפרים הסמוכים לאסוף עבור קמחא דפסחא או דבר מצוה אחר. מארגן בביתו חוג לשחמט ומקהלה של משוררים צעירים בראש החזן — השוחט ר' דוד.

ד.

בחיזוניתו היה אברהם דומה לחסיד מובהק, לבוש מעיל שרעין קפוטא, ולראשו שטריימל, בעל זקן שחרחר שמספריים לא נגעו בה, ובכל זאת יכולת למצוא אותו מטייל בלילי שבת אחר סעודת הישיבה בלויית בתו הבכורה ברחבת המטיילים, בדרכו מעמיד בחור צעיר זה או אחר, מספר בדיחה, הלה מעבירה לאחר ובין רגע מתאספים מסביב לר' אברמצי כל הנוער הרזונאטובאי, בחורים ובחורות וצוחקים מרוב הנאה על הלצותיו ובדיחותיו.

היה בעל שיחה נאה. יכול לספר ולספר ולרתק סביבו הרבה סקרנים השותים בצמא את דבריו המתובלים בהומור ובבדיחות הדעת. למרות חזונו החסידית החיצונית לא בוש היה בחתונה להיות ראש המשמחים והמרקדים את החתן ואת הכלה. חיש מהר הוריד את גלימתו העליונה ומגבעתו, ובכיפה לראשו התחיל לזמר ולפזם "כיצד מרקדין, כיצד מרקדין", ובהתלהב קהל המזמרים והרוקדים, חיש מהר אירגן ריקוד הידוע "הקפרוש", הוא המוליך, הוא המצוה והוא המפקד. ואוי לו לאותו רקדן שלא הספיק לחלוץ את נעלו מהר לפי הפקודה, או להוציא את ציציותיו מארבע הכנפות. שלם ישלם לבעלי הכלי זמר במיטב כספו.

אהוב על הבריות ונחון בתבונה רבה, לכן הפך להיות הבורר ב"ה" הידועה בעיירה. כל סכסוך קשה בין שני שותפים הובא לר' אברמצי. הוא בשכלו הרב והמתון ידע איך ליישר הדורים, למנוע ריב ומרירות.

נמצאת כלה שאין בידה לסלק את המעט שהובטח לחתנה, גואל הוא אותה ממצוקתה, קונה במיטב כספו עוד מקום בבית המדרש, נוסף על השלושה שרכש בדומה למסיבות אלו. כך דרכו, בצנעה, בשקט הולך הוא

את דרכו, משום-כך אהבו אותו והעריצו אותו, הוא היה האיש שגילם בתוכו תורה ומידות טובות ואהוב על כל נִכְרִיו.

ה.

...ובערוב היום והחושך כסה את הארץ והשקט ודממת מות לא מופרע, לא ע"י קול ענות גבורה של הרודנים ולא ע"י קול הגוועים וגוססים, רק קול דק וחרישי של להבות אש המחרכות גוילין ושרידי קדושים הנשרפים בלילה. פה ושם אפשר לראות איך הארץ שקלטה בתוכה את גופותיהם הקדושים והטהורים של המעונים מזדעזעת וקופצת מכאב ומבושה. גופה שסועה ופצועה מזדחלת בשארית כוחה אחרי שהצליחה לצאת מהבור שהרבה גופות מעונים כסוה. עודה נושמת את נשימתה האחרונה.

הדי היריות של קדושי רוזניאטוב שנורו לא הרחק מכאן, מבית הכלא של דולינה, הגיעו לאזניהם של ששה הבודדים שנכלאו. הם מחכים לגור דינם. ביניהם זינדלער, אברמצי זויערבערג ובנו הקט פיניאלי. ביום ראשון גמרו עם כולם. היום יום רביעי בשבת, אברמצי לא פסק מלחזור על מזמורו של יום ד': אל נקמות ה' אל נקמות הופיע — חוזר ומשנן ומתנחם. עוד לא נתקה השרשרת! עוד יש שכר לפעולותיך! לא אלמן ישראל!!! שם במרחקים בפאתי המזרח, איפה שהלב והמחשבה לא פוסקת מלהגות בהם יש עוד שארית פליטה! אוד מוצל מאש. והיה האוד לאש והאש ללהבה שתבער ותאיר את חשכת הליל הנורא. ...ולמחרתו, עם קריאת הגבר, עת מבדילים בין תכלת לכרתי, זמן קריאת "שמע" של שחרית, הוצאו הששה מבית-הכלא שבדולינה ליער הסמוך. עוד הספיק אברהם לחגור את מתניו בחבל כבאבנט משי לקראת הקרבת קרבן עולת הבקר, וקידש שם שמים בקריאת "שמע" כאשר כדורי הרוצחים מספיקים לכרות חמשה מתוך ששת הקרבנות, והניצול היחיד זונדלר זכה לקיים את צוואת חבריו לזכרם ולהנציחם ולנקום את נקמתם.

אברהם זויערבערג זכה והשאיר אחריו בארץ אח. יהודה הכותב בדמע ובת מרים ושתי נכדות תמר ודבורה, ואסתר רית הילה המזכירים ברטט את זכר המשפחה הכבודה. יתגדל ויתקדש שמה רבא!

אברהם זויערבערג

(תורגם מיידיש בתרגום חפשי)

כל המשוררים והפיטנים עליו שרו
ובנאוה לשירתם הקשבת.
אני תהילותיהם לי זרו,
דעתי עליהם — לגמרי אחרת.

כל החורף לך ציפינו,
עת השלג על גגותינו רבין,
הקור והצינה בביתינו קוננו,
לאורח קבוע השתקע אתנו.

עת השלגים דרך החורים חדרו
לפנים הבית ולכל פינתיו,
מרטיבות ומקור קירות פקעו,
לך שמש־פז לב אדם ומחשבותיו.

אבל אכזבתי אליך היא רבה.
חונפת הנך! זאת אגיד לך בפנים.
לכתי שואים וגבירים פנים קורנות מראה,
ומדלים ואביונים קרנותיך נמנעים.

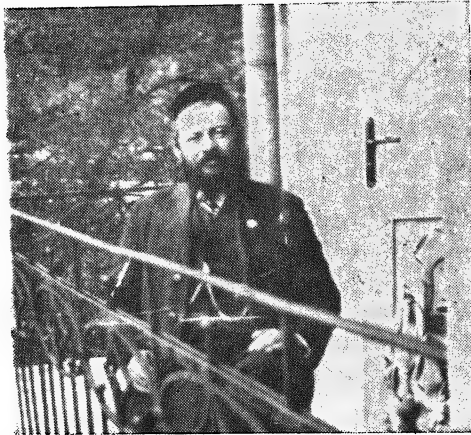
חודרת הנך לתוך אלפי ארמונות,
על שמיחי פאר הנך חנה,
ואת מליוני הדלים הנך זונחת —
היכול זאת לשאת חן בעיני? אלא?

החושבת הנך מעגלי־הזהב תודה לקבל?
אסבירה לך זאת בפירוש קבל אל,
בבתי מרגוע ובעוכי היערות מפניך הם מסתתרים,
מקרנות שמשך הם יראים.

אעוצה לך עצה:
אלינו הביתה הכנסו נא,
קירות מעופש יבשי נא,
גבה החלדש של אמא חממי,
ידיה ורגליה החולות תרפאי.

(רוזניאטוב, 14.5.1939)

אסתר הרזהר

סבי אברהם

אברהם מטשע זויערבערג

הדות הגולה, העיירה היהודית לכל גוניה, חסידים בעלי הדרת פנים, בתי מדרש, קלויזים, חצרות, יהודים ויהודיות, מעשיהם והליכותיהם בינם ובין עצמם ובינם לבין הגויים שבתוכם הם חיו, כל זה מצטייר לפני עיני רוחי על יהדות הגולה בקראי בסיפורי ביאליק ועגנון. במיוחד בסיפורי עגנון אשר נולד וגדל בסביבה שגם הורי וסבי וכל משפחתי חיו, היטיב לתאר את חיי היהודים שם לפי ששמעתי אותם לעיתים מפי הורי אשר ספרו לנו הבנות על חיי הסבא, הדודים והדודות.

"סבא" — זה מושג רחוק מאתנו, אף פעם לא זכינו להרגיש את המבט הלבבי של סבא, את ידו הרכה של סבי המחזיקה את ידי ומספר לנכדיו מעשיות ומשתעשע ומרגיע את נכדיו בשעת קטטה בינם לבין עצמם על צעצוע או תפוח.

תמונתו של סבי אברהם ז"ל במיטב שנותיו עומדת על ארון הספרים שבבית הורי, יום אחד כשנגבתי את האבק בארון הספרים נתקלו עיני בתמונה, הבטתי בה, נזכרתי: זה סבא שלי, זהו האיש הקרוב אלי ביותר ושכה רבות שמעתי עליו ואני לא הכרתיו, ודמעות זלגו מעיני, הבטתי שוב בתמונה וראיתי בת צחוק לבבי בעיני סבי המסתכלות אלי וכך עמדתי שעה רצופה מבלי יכולת לזוז מהמקום. אכן אדם יקר, איש צדיק היה סבי תלמיד חכם גדול, למד תורה ולימד תורה לאחרים. אב אוהב ומסור לילדיו ולבני משפחתו, אוהב על הבריות. כולם אהבוהו, כולם העריצוהו. בימי שמחת חתן וכלה או ברית מילה או שמחת מצווה עמד תמיד סבי במרכז השמחה. ידע גם לנגן על כנור מבלי שלמד זאת והיה משמיע מגנינות חסידיים ומרקיד את הקהל וכל כולו חדור חדות-חיים ושמחה. היה עסקן וטורח בצרכי צבור שלא ע"מ לקבל פרס, הן לטובת

הקהלה שבה תפס עמדה מכובדת, והן בין הנוער שלהם דאג, הביא מורה לעברית, אירגן מקהלה והכניס את הנוער לתורה ולציונות.

מפי אנשים ניצולים מאנשי רוזניאטוב שמעתי כי סבי הלך למוות תוך גבורה ועידוד אנשים שעמהם היה, שלא יפלו ברוחם, חיזק את לבם לקראת הליכתם לקדש שם שמים.

על אצילת רוח ועדינת הנפש של סבתי טיללה ז"ל שעל שמה אני נקראת שמענו אנו הבנות רבות מפי האמא. תמיד ביום חמישי כאשר מתחילה להכין לצרכי שבת, מבשלת את הדגים ומטעמי השבת ומכינה הכל לקראת שבת המלכה, מספרת לנו כי בימי חמישי היתה האמא שלה ז"ל שולחת אותה עם חשיכה להביא דברי מאפה ומצרכי שבת שונים לעניים נסתרים ולמשפחות שירדו מנכסיהם שיהיה להם במה לקבל את פני השבת.

מעשה שהיה. בליל חמישי אחד בלכתה כרגיל לבית אחד הנוקקים עם מתן בסתר, שכחה כי לבדה עדיין לא טעמה כלום אחרי הצום שלה ביום חמישי שנדרה לצום כדי שסבי יחזור בריא ושלם מהמלחמה והתעלפה ברחוב מרוב חולשה.

כשיושבת משפחתנו הקטנה ליד שולחן השבת ומזמרת מזמירות השבת, מאותן המנגינות שהיו מזמרים אותם משפחותנו בגולה, עומדות בעיני הורי דמעות. מספרים הם לנו כשהם מזמרים את אותם זמירות השבת מצטיירת לפנייהם תמונת שולחן השבת של בית אבא, שולחן מלא ילדים וסבא בראש השולחן שר את זמירות השבת והבית מלא אורה ושמחה. כבה האור והושבתה השמחה ונשארו רק אוד מוצל מאש, ניצוץ קטן משלהבת גדולה. הנני מקוה שמהנצוץ הקטן תצא אורה ושללהבת גדולה שתאיר את חשכת חיינו. יהי זכרם קדוש וברוך.

נשים צדקניות

נ כיון שכותבי הזכרונות והרשימות שבספר הזכרון הם בעיקר גברים, ברצוני אני בתור אשה לרשום לזכרון ולהנציח מספר נשים צדקניות, אמהות, דודות ושכנות טובות, שעשו עבודה רבה בשקט ובהצנע לכת. ברצוני לעמוד כאן על מידותיהן התרומיות ועל מעשיהן הטובות של מספר נשים מן העיירה שלנו שעשו את מעשיהן בלי להיות עובדות מדופלמות סוציאליות או אחיות סוציאליות, בלי טלפונים בלי ישיבות והתיעצויות, רק עם הלב היהודי החם עשו מה שהכאיב להן רגש האחריות ועשו את מה שהטילו על עצמן בשקט ובהסתר, בלי פרסומת, אספו פה ושם קצת קמח, קצת סוכר או מצרכי מזון אחרים והכניסו אותם בשקט למשפחות הנצרכות, "מתן-בסתר" מבלי שאיש ירגיש בהן, שלא לבייש את המקבל או שלא יתגלה ברבים כי "נצרך" הוא. באישון לילה, מתחת לצעיף גדול נשאה לה בשקט האשה הצדקנית לבתים זקוקים, לחולים, או משפחות כאלו שהיו מעדיפות לגווע מרעב מאשר שיתגלה ברבים כי נזקקים הם ורעבים ללחם.

חרותים לי היטב בזכרונות מספר נשים צדקניות כאלה, אחת מהן היתה האשה שרה, אמו של אברהם שרף-פרידלר, בליל שבת קודש, מיד אחרי הדלקת נרות השבת, התלבשה האשה בצעיף גדול ובידה שקית לבנה והתחילה במלאכתה מלאכת הקודש, הלכה מבית לבית ואספה חלות, עוגות ומצרכים שונים והכניסם בהסתר ובשקט, שאף אחד לא ירגיש בה, לבתים נזקקים, ששם בודאי ציפו לה בכליון עיניים.

זוכרני בהיותי עדיין ילדה קטנה, נכנסה אלינו בליל־שבת קודש בגשם שוטף וכולה רטובה האשה הטובה ואספה את חלותיה ושמה בשק. תמהתי על האשה כי ידעתי ושאלתי את האמא, הבאמת עניה היא כל כך וזקוקה שגם בגשם שוטף הולכת ומקבצת לחם וחלות. "דעי לך בתי — ענתה לי האמא — ככל שהמאמץ הוא יותר גדול כך היא המצווה יותר גדולה. לא בשביל עצמה היא אוספת את החלות היא מחלקת אותם לנזקקים, לנצרכים שאין להם, שגם בליל גשם הם זקוקים לאכול, ודוקא ביום גשם המצווה היא יותר גדולה".

בלי רעש ובלי פרסומת עשתה את אשר עשתה, בלי ישיבות והחלטות של עסקניות רעשניות. עוד אשה צדקנית אחת שעשתה ופעלה בשקט ובצנעה למען המצווה הגדולה של "מתן-בסתר" זוכרת אני ורוצה להזכירה כאן לטובה בין יתר הנשים הצדקניות, היא הגברת אטל טרוי.

נזכרת אני, פעם ביום רביעי בערב נכנסת הגב' טרוי לבית שלנו
ופונה לאמי בזו הלשון:
"תילה, בואי מהר".

נבהלתי מן הקריאה הזאת, מי יודע מה קרה, והנה היא אומרת לאמא:
„היום הוא היריד השבועי, יהודים הכניסו קצת כסף. אני זקוקה לכסף
לדבר מצווה גדול ובמהירות, לכן את אספי כספים בין אחיותיך ומכיריך
ואני אעשה זאת גם־כן ונציל משפחה זקוקה מחרפת רעב".

אומר ועושה, האמא עשתה את שלה והיא את שלה ובלי שהיות רבות
הכסף הנחוץ נאסף ונמסר מיד ליעודו; בלי בקשות ללשכות הסעד בלי
חקירות רבות ובלי שפיכת דמים. מתן־בסתר במלוא מובן המלה.
רק הלב החם של האשה הצדקנית הרגיש הגיב ופעל מיד וללא שהיות
רבות. לשבחם של יהודי רוניאטוב יש להגיד שלא היה כמעט בית יהודי
שנתבע לתרום, לתת ולא נענה, אם במעט ואם בהרבה, איש איש כפי
יכולתו.

על עוד אשה צדקנית אחת נזכרת אני שבאו אליה הביתה בצנעה
לקבל מנת מרק חם או קצת טשולנט וכדומה, זוהי האשה נדיבת לב,
הגברת עטיל רעכטשפן. היא בחכמתה הרבה ובידה הרכה ידעה איך להגיש
סעד, איך לתמוך נופל מבלי שהמקבל ירגיש בזה, בעדינות ובצנעה, רק
מעטים ידעו את מעשיה ופעלה. את רעיון "מתן בסתר" ידעה היא היטב
איך להוציא לפועל מבלי להעליב ומבלי להכאיב.

הכנסת אורחים

על עוד מושג נעלה ויפה שהיה בעיירתנו הנני רוצה לציין כאן על
"הכנסת־אורחים".

נזכרת אני על מקרה אחד, בליל־שבת קודש בליל גשם, בגלל קרבת
מקום הקלויז של ר' הירש רכטשפן למקום מגורנו הלך אבי להתפלל לשם
— כי בדרך כלל התפלל בקלויז הגדול — וחזר מהתפילה כרגיל אצלנו
עם אורח לשבת, לא הספקנו לאמור את ה"שלוש עליכם" ולקדש על היין
עד שנפתחה הדלת ונכנס אורח שני, "הוא" התחיל להתנצל באומרו:
„אמנם הוזמנתי ע"י כמה אנשים להתארח אצלם והעדפתי לבוא לכאן
אפילו בלתי מוזמן, ידעתי מגיונותי הקודמים, כי כאן בבית הזה אני לא
מרגיש את עצמי כמו "אורח לשבת" כי אם כמו בן־בית, כאחד מכם".

כמובן שנתקבל בסבר פנים יפות והסב אתנו על יד השולחן.
וזאת לדעת, כי הזמנים היו ימי "המורטוריום" המפורסמים שהכריזה
ממשלת פולין האנטישמית על כל החובות שהיו לאכרים למלויהם ובעיקר
היהודיים. הממשלה הכריזה על השמטת כספים למלויהם עד 20 שנה.
החוק הזה פגע בעיקר בסוחרים היהודיים. וברובם הסוחרים הזעירים

שהתמוטטו לגמרי. פשיטות רגל המוניים היו על סדר היום בכל עיירה ועיירה, התרבו היסורים והפרנסה התמעטה. היו סוחרים שמצבם הכספי הדחוק היה כה קשה שהגיעו עד לפת לחם, ממש לא היה להם במה לפרנס ולהאכיל את בני משפחתם ובמקום שמכירים אותם לא יכלו לצאת לקבץ נדבות, לכן התפשטו בכל הארץ, ברובם סוחרים זעירים מסכנים, שהושמט מהם מטה לחם והם קמצו מאוכל פיהם ושלחו לבני משפחתם להחיות את נפשם.

מהם הגיעו גם לרוזניאטוב ועליהם היו צריכים להתייחס לגמרי אחרת מאשר למקבצי נדבות סתם כאורחי פורחי. היו ביניהם תלמידי חכמים, עדיני נפש שירדו מנכסיהם, הם ישבו על יד שולחן השבת כידידים ותיקים, שרו זמירות, הביאו איתם ולימדו ניגונים חדשים ולא הרגישו את עצמם כ"אורח לשבת" סתם.

בענין "הכנסת-אורחים" יש הרבה מה לספר. הן לגבי עצם המוסד "הכנסת-אורחים" שהוא מקום לינה עבור עוברי דרך עניים שאין להם מקום לינה בעיירה והן לגבי המושג "הכנסת-אורחים" במובן הרחב ביותר. היו ברוזניאטוב יהודים, שהיו מכניסים אורחים לשבת לבתיהם מידי שבוע בשבוע, לא התיישבו ליד השולחן כשאין לידו אורח. ולא פעם קרה שקם ריב בקלויז או בבית-המדרש בגלל "אורח-לשבת" זה אומר שלי הוא וזה אומר שלי הוא.

והיו כבר אורחים קבועים שהלכו בשבת ישר "לבתים שלהם" כדבר המובן מאליו. האורחים הרגישו את עצמם לא כאורחי-פורחי, נחותי דרגא הסמוכין על שולחן אחרים, אלא כבתוך ביתם.

כל יום רביעי בשבוע היה יום השוק והתקבצו ובאו לכאן יהודים מכל הסביבה ע"מ למכור את מרכולתם או הקדרות שהיו בידם. ולכל יהודי היה כבר מקום איכסון מוכן, מין הכנסת-אורחים קבוע עבור סחורתו ולהניח את חפציו האישיים. ובינתיים התפללו תפילת שחרית ובעלת הבית הכינה כבר כוס חמין או כוסית י"ש נקי. זו היתה הכנסת אורחים עממית-כללית שכמעט כל בית היה נוהג בו ולא הקפידו כלל שהבית הופך ביום ד' לאכסניה ציבורית.

מעשה במצוה ועבירה

היה היו זמנים קשים לסוחרים הזעירים ולבעלי מלאכה שונים, כסף נעשה יקר המציאות. לקבל מסתם יהודי גמ"ח לכמה ימים נעשה מיום ליום יותר קשה. אפילו אצל יהודים עם לב פתוח שאפשר מהם תמיד לקבל גמ"ח, כיום נעשה הדבר יותר קשה. יום אחד נכנסת אלינו אשת סוחר ידוע וכמעט פורצת בבכי: "ר' אברמציע — פונה היא לאבי — אתה מוכרח לעזור לי היום, באם אני לא אקבל היום איזה גמ"ח הגון ע"מ שאוכל לשלם את השטר עלול בעלי להאסר על אי קיום תנאי

החוזה. אין לי כבר לאן לפנות... בכל מקום שפניתי ענו לי כי כיום כסף אין ואין להשיג בשום מקום גמ"ח. נסה נא, ר' אברמציע, להכנס לאותו גביר הידוע ולקבל ממנו גמ"ח עבור נזק גדול". כשאבי נענה לבקשתה ונכנס לאותו גביר ע"מ לקבל ממנו גמ"ח עבור נזק, מצאוהו כשהוא עומד נשען ע"י התנור החם ואת אבי קבל בסבר פנים יפות, ושואלו מה הביא אותו אליו ומה מבוקשתו ענה לו אבי:

„באתי ע"מ להציל יהודי ממאסר. אני זקוק לגמילות חסד".

אמר הוא לאבי:

„כשמלווים כסף ליהודי זוהי מצווה, אבל כשתובעים ממנו בחזרה, עוברים עבירה. אינני רוצה במצווה שמביאה לידי עבירה". בכל זאת אבי לא יצא ממנו בידיים ריקות.

פרומצ'ה־בריינה

מבין "הנשים הצדקניות" שאני מנסה כאן לתאר עבור הדור הצעיר "שלא ידע את יוסף", שלא הכיר את הסבתות שלו ואת הנשים התמימות, העדינות והשקטות, שעשו את עבודתן בשקט "ובהצנע לכת", היתה אשה אחת בשם "פרומציע־בריינה הכעכנית" — בייגעל מאכערין ז"א האופה כעכים. זה הכנוי שקראו לה. היא התאלמנה מבעלה במלחמת העולם הראשונה ונשארה לאנחות עם שלושת יתומיה. היא היתה צריכה לדאוג לפרנס את משפחתה, לחנך את ילדיה ולמכור את מעשה ידיה. לכן היתה קמה יום ב־3 לפנות בוקר ע"מ לאפות את הכעכים ואח"כ לצאת למכור אותם, להאכיל את הילדים ולהכניס לבי"ס, והכל נעשה בדירה קטנטנה של חדר ומטבח שהיה גם החדר־אוכל וגם מקום הלינה והכנת השיעורים והמשחקים. הכל הכל נעשה באותו חדר קטן, ובכל זאת בית מסודר למופת, אם כי בעניות אבל מסודר והכל במקומו.

התפרנסה בקושי רב. לא פעם היתה צריכה ללכת וללוות את הכסף עבור הקמח שהיא צריכה לאפות בו את הכעכים ורק כשמכרה את תוצרתה החזירה את ההלוואה.

אבל לא זו כוונתי כשאני רוצה להזכירה. כונתי להזכיר כאן את האשה העניה הזאת שחיתה לבד בדחקות ובצער אבל כאשר ראתה ילד מבית עני הולך לחדר או לבית הספר וידעה שטרם אכל ארוחת הבוקר, כי אין בבית לחם, דחפה לו בידו כעך בהסתר, שאף אחד לא יראה זאת ולא לבייש את הילד.

אני בעצמי ראיתי לא פעם איך שהיא עשתה זאת בחפזון ודחפה בידו כעך וחמקה מהר שלא ירגישו בה.

זאת סיפר לי גם מכובדנו, כעת תושב ארה"ב, יהודה אקסלרד, שלא

פעם בלכתו לבית־הספר כשהוא רעב ללחם, דחפה לו כעכים והחיתה את נפשו.

זוהי צורת מתן בסתר. יהי זכרה קדוש וברוך.

בענין "נשים צדקניות" מרוזניאטוב יש בודאי הרבה הרבה לכתוב ולספר וביחוד עבור הדור הצעיר שנולד אחרי השואה. אני בעצמי איני יכולה להזכיר את כולן ולספר על כולן משני טעמים. ראשית אני הייתי נערה צעירה כשעזבתי את רוזניאטוב ולא הספקתי להכיר את כולן וגם איני זוכרת את כולן ושנית בודאי ובודאי היו "נשים צדקניות" אחרות שפעלו עוד לפני שנולדתי, וגם עליהן היה כדאי לכתוב ולספר אולי יעשו זאת אחרים מגיל יותר מבוגר שזוכרים את הדורות הקודמים.

בקור חולים

היה ברוזניאטוב עוד מוסד סוציאלי חשוב שעבדו בו יהודים בהתנדבות ובנפש חפצה, זהו מוסד "בקור־חולים". בזמנים ההם שטרם היתה ידועה התרופה של פנצילין ועוד תרופות אנטיביוטיים חדישים. קרה פעם שליחודי היה חום גבוה והיו צריכים להוריד את החום, היו עוטפים אותו בסדינים רטובים משך כל הזמן עד שחמו ירד, וכל בני־משפחה החולה היו עסוקים בטיפול, היו מזניחים את מסחרם ועבודתם ונפלו מכוחותיהם מרוב טיפול ועבודה מסביב לחולה.

כשהתארגנה חברה בשם "בקור־חולים" התחילה לחלק בין חבריה כל מיני תפקידים של עזרה לחולה ובעיקר בלילה בכדי לאפשר לבני המשפחה לנוח מעמלם.

אני זוכרת את מר משה רוזנברג וקלמן הלפרין, אלייזונה קורל, אבי ועוד יהודים טובים שהביאו את עזרתם לחולים בהתנדבות ובהתמדה.

קופת גמילות חסדים

ועוד מוסד סוציאלי חשוב היה ברוזניאטוב וג"כ בהתנדבות. זהו מוסד קופת גמ"ח.

כאשר הימים היו ימים קשים ליהודים משבר גדול שרר בין הסוחרים ובעיקר בין הסוחרים הזעירים, הפדיון ירד פלאים ואנשים ירדו מנכסיהם וכולם היו זקוקים להלוואות ולגמ"ח, לכן מן ההכרח היה ליסד מוסד כזה שהלווה כספים לסוחרים לזמן קצר וללא ריבית.

לא פעם קרה שאשה נכנסה בבכי הביתה ואמרה:

„תרחמו עלי, הצילו אותי ממאסר ותנו לי גמ"ח לכמה ימים בכדי שאוכל לפדות את השטר של מחר ולא — יאסרו אותי כי גם את השטר הקודם לא פרעתי“.

כאלו מוסדות צדקה וחסד היו ברוזניאטוב ויהודים טובים התמסרו להם ועבדו בהם בכל נפשם ובמסירות ללא גבול.

משה פרוכטר

משכילים ואנשי השכלה

השה יהיה לאיש מן הצד להבין את פשר הדבר איך שבעיירה קטנטונת כעיירתנו, היה בין הנוער והמבוגרים מספר כה ניכר של אנשי תורה ואנשי מדע ומשכילים? מאין זה בא ואיך הגיעו לכאן רופאים, עורכי דין, סטודנטים במכללות שונות בארץ ובחוץ לארץ, נוער אינטליגנטי ומשכיל? מאין זה נובע ומי נתן להם את הדחיפה והתשוקה לתורה ולחכמה ולדעת?

איך זה כי האבות מדור לדור העבירו לצאצאיהם את התשוקה לתורה ולחכמה, כי הם חיינו ואורך ימינו ובהם נהגה יומם ולילה. הנוער היה צמא ללימודים ולקריאה, בתי-המדרש והקלויזים היו מלאים לומדי תורה ואלו שפרקו את עול התורה מעליהם קבלו עליהם עול אחר מרצון. עול הסוציאליזם, הקידמה והשחורר, אלו שידם השיגה נסעו למקומות לימוד ולמכללות שונות, בהן עדיין אפשר היה ליהודים ללמוד, ואלו שלא השיגה ידם לצאת מגבולות העיירה נכנסו לספריה הגדולה שהתנהלה בידי בן ציון הורוביץ וקנו שם חכמה ודעת.

התשוקה לתורה ולדעת היתה מנת חלקם של כל ילדי ישראל מקטנותם. עוד בעריסותם שרו להם האמהות היהודיות את השיר הידוע: "תורה תלמד — כי היא הסחורה הטובה ביותר" כשמי שהוא מן הילדים לא רצה ללמוד תורה שאלו האבא "אז מה יהא בסופך? גוי, בור ועם הארץ". דרך ארץ היה כלפי בן-תורה ואיש מדע. כולם כיבדו אותם והם שתפסו מקום בראש החברה. הנוער התרכז בארגוני נוער שעסקו בשאלות פוליטיות וציוניות. נשפי שאלות ותשובות, נשפי חנוכה ופורים, והעיקר בעליה לארץ.

שמחה גרוס

ש. שלום ברוזניאטוב

ברצוני לספר כאן לפני הקוראים איך שהמשורר והסופר הידוע בארץ ובין קוראי הספרות העברית ש. שלום בקר פעם בהיותו ילד ברוזניאטוב.

פעם הגיע לרוזניאטוב לשבות שבת אחת האדמו"ר מדרוהוביץ והביא אתו, בין יתר מלויו, נכד קטן שהיה לבוש כולו בבגדי שרעין ועל ראשו חבוש ספודיק כאחד הרביים הזקנים.

גם לרב המרלינג ז"ל רבה של רוזניאטוב דאז היה נכד יתום ילד קטן בשם מעכאלי גם הוא היה לובש בשבת בגדי שרעין וספודיק על ראשו כמנהג הרבנים.

שני הילדים, לבושים בשרעין ובספודקים נוצצים ומבריקים, החזיקו שניהם בידיהם ויצאו לטייל להנאתם לרחובות העיירה.

כל העיירה יצאה לראות במחזה הנהדר של שני «רביים» קטנים עם ספודיקים על ראשם כשהם מטיילים ומשוחחים ביניהם.

מה גורלו של אחד מהם הנכד של הרב המרלינג ז"ל מעכאלי החי עדיין ולא ידוע לי איפה בדיוק, אבל על הילד השני ידוע לי היטב — הלא זהו המשורר הלאומי שלנו ש. שלום המפורסם, שחי אתנו פה בארץ עד מאה ועשרים שנה.

הנאהבים והנעימים

גודל שוואלב וגודל יאמפעל היו נכדיו של שכנו ר' משולם קלינגר, יהודי נמוך קומה, מהיר לכת וזריז, אמיד ובעל חנות גדולה לכלי בית וכו'. לפרנסה ולעסקנות עזר לא מעט בנו היחיד, אליעזר-בר-דב, אברך משי. כל יום היה מקדים לקלוז, ולפני התפילה היה לומד דף גמרא יום יום. ואליעזר בר, כמצוות אביו, מתעניין אצל השכנים: מי לגמילות חסדים זקוק, ולא די בכך. מתעניין היה גם בקביעת מחירים לסחורה, על מנת שלא להזיק לחנוונים אחרים הנאבקים קשה על פרנסתם.

הוריו של גודל שוואלב, ר' ישראל שוואלב תושבי רוזניאטוב ואילו הוריו של גודל יאמפעל תושבי הכפר ספאס היו.

ר' משולם הדואג לבנים דואג גם לבני בנים העוסקים בתורה. שני הנכדים גרים אצל הסבא על מנת לדאוג לחינוכם בהשגחתו. בני גיל אחד היו. למדתי יחד אתם אצל המלמד ר' יהודה'לה קויפמן, ובבית הממלכתי בכתה אחת. שני הגודאלים ישנו במטה אחת, יחד התחלקו בדברי מתיקה של הסבתא רסיה, ויחד הגיעו לבר מצוה. שניהם למדו ברצון רב ובהתקדמות גדולה והגיעו להישגים לא מעטים. גם יכולתם בשפה העברית רכשו על ידי לימוד עצמי ושלטו בה יפה. היעוד של שניהם היה עליה לא"י. לשכנותו של משה רוזנברג המנהיג הציוני היתה השפעה לא מבוטלת.

את גודל שוואלב פגשתי בשנת 1934 ברוזניאטוב בחדשי החורף לפני עלייתי ארצה. היה זה בערב נשף בסוקול. ההצגה לטובת "קרן להוצאת נסיעה לא"י לחלוצים נצרכים מטעם ארגוני א"י העובדת". לפני עמד בחור ממושקף, בעל הופעה נאה וכלל לא הכרתי. לאחר מכן נודע לי שגודל הנו מראשי המדברים בתנועה הרביוניסטית. התפלאתי וכנראה שהרגיש בכך, אבל בשביל גודל לא היתה זו עילה להחרים הצגה של תנועה יריבה. הוא לא היה מוכן לוותר על דעותיו הרעיוניות, אולם מאידך מוכן היה לעזור לחלוצים הרוצים לעלות, כי אין מטרה יותר נעלה מזו. היתה זו פגישה מאד מעניינת והחלפנו זכרונות מהעבר. והיתה זו פגישה אחרונה עם חבר נעורים מספסל הלימודים, חבר למשחקים, כי לא פעם ישנו במטה אחת. על בן דודו גודל יאמפעל הוא מספר, שחזר להוריו בכפר ספס, לעזור להם בעבודה החקלאית.

שאיפת שניהם לעלות לא"י גם כבלתי-ליגאליים, אבל ההורים מונעים זאת. ושניהם מקיימים כבוד אב ואם ולא עוזבים את בית הוריהם, ומניין לקבל סרטיפיקט, תעודת עליה? — הוא מסיים.

בקיץ של שנת 1936 מופיע שליח הסוכנות מר ליברמן, המורשה גם מטעם ממשלת המנדט להביא צעירים יהודים, מומחים לחקלאות לעליה לא"י. לגודל יאמפעל נפתחה האפשרות לעלות ארצה בתור מומחה חקלאי. הוא נרשם וקיבל אשור. טרם נסיעתו נשא גודל יאמפעל את אהובת נפשו, את בת דודו, אחותו של גודל שוואלב לאשה. גודל עלה לבדו ארצה והתיישב בפתח-תקוה. עד מהרה רכש לו סוסים אבירים וכעבור יומיים גודל שלנו עוסק בחריש אצל הפרדסן והמשורר שטרייט. מנהל ומשגיח הפרדס היה בן עירנו וחברי הטוב שמשון לוסטיג ז"ל. לזכותיהם יאמר, בפרדסו של שטרייט עבדו רק פועלים עבריים. קשוי קליטה, קשוי שפה, חוסר עבודה — ממנו והלאה, ומסירותו לעבודה — ללא גבול. הצלחתו היתה גדולה. בפנקסו הקטן רושם היה שמות האכרים הממתינים לעבודתו. בטוח בהצלחתו דורש גודל את אשתו לארץ והגיש בקשה לשלטונות ההגירה של המנדט. במרכז המושבה הוא שכר לו דירה ומחכה לאשתו. אבל לא כן חשבו השלטונות. הוא נאסר בעודו ישן במטתו. מיד התחלתי לטפל בשחרורו ועוררתי לפעולה את המוסדות הלאומיים. בערב יום כפור שוחרר ממאסרו לאחר שהבאתי את הדבר לידיעת

נשף פורים לטובת קק"ל 1935

יושבים מימין: ברונקה ברגר, דבורצ'ה געלובטר, רוזה מינץ, מטילדה פרינץ, סלקה הורוביץ ואחותה, רייזשע רכטשפן, מטילדה הופנונג, ד"ר מנקס ואשתו, אטקה אדלשטיין, בלומצה רכשפן, מאחור: שבתאי פליק, אשצי טראו, מרק רוטר, רוזיה פאליק, יהודה הרש שטרן

שורה 2 מימין למעלה: ד"ר לעאן מייזלעס, מקס אדעלשטיין,

יותר גבוה, פיליפ פרשט

במרכז מחזיקים את המגילה, שבתאי רוזנברג, גודל שולב

א פורים-באל אין יאר 1936

מר משה חיים שפירא, שהיה אח"כ שר הפנים בממשלת ישראל. ערבות כספית ניתנה מאת בן עירנו ישראל'קה הורוביץ בן שלמה שמערל ז"ל ומאת הלוחם הציוני ד"ר רמן יב"ל מפ"ת.

כעבור יומיים-שלשה נאסר שוב. השלטונות המנדטוריים תירצו את מאסרו במסירת ידיעות בלתי נכונות למחלקת העליה של הממשלה הבריטית, והוא, רווק בתעודותיו. הם דחו כל תביעה למשפט צדק הניתנת אפילו לפושעים מועדים. העתונים העבריים לא מלאו פיהם מים והזכירו את המקרה המוזר המיוחד הזה.

גודל יאמפל היה חלוץ נלהב. הוא חלם על התנחלות באחת המושבות שבגליל, השתייך ל"עובד הציוני" ומטרתו היתה להעלות את אשתו ואחר כך להעלות את הוריו, אבל הוצא בכח מהארץ ובעל כורחו חזר לרוזניאטוב לאשתו, להוריו ולכל המשפחה ולבן-דודו-גיסו-חברו גודל שוואלב. שניהם לא זכו יותר לעלות לארץ-ישראל ולראות בתקומת מדינת ישראל.

כל המשפחה הענפה היקרה הזו נפלה טרף לתליין הנאצי, גודל שוואלב וגודל יאמפל בחייהם ובמותם לא נפרדו.

יהי זכרם ברוך.

שעיה פריש ונכדיו

הכרתי משפחה זו שהיתה גרה במרחק כמה בתים מביתנו. בכיכר "רינק". חנות בדים גדולה היתה לר' שעיה, ממנה התפרנס בכבוד וברוח. סוחר גדול ואמיד היה. מתומכיו הראשונים של ר' איציקל ולחם את מלחמתו בלהט. יחד עם גיסו ר' צבי רכטשפן ור' חיים שורץ דאגו לכך, שר' איציקל יתקבל ויהיה רב בעיר, למרות ההתנגדות העזה מצד החלק המכריע מתושביה.

בפרוס המלחמה העולמית הראשונה עקרו ר' שעיה וכל המשפחה, כולל בתו חנה ובעלה מלך לוסטיג והילדים לוינה. שמשון חברי בא להפריד עם הוריו וזקניו וכך המשיכו מבית לבית עד בית גיסו רכטשפן. הבית הגדול של פריש עמד שומם וריק, אבל לנו, הילדים וחבריו של שמשון, יצא לשחק ע"י הבית הזה דוקא. היה זה כעין שמירת נאמנות וברית ידידות. בגמר המלחמה חזרו שעיה פריש ואשתו לרוזניאטוב ואלו חנה ובעלה והילדים נשארו בווינה. מה היתה שמחתנו שכעבור זמן בא חברנו שמשון לבקר את סבו, ועוד באותו יום נשלח למלמד יהודה קויפמן. היחס בין שמשון הנכד והסב היה קרוב ביותר.

ברוזניאטוב לא חסרו „שריפות". התושבים האוקראינים ברצונם לנקום את נקמתם ביהודים, היו מוצאים בזה את פורקנם באמצע הלילה. אמצעי כבוי כמעט שלא היו, והבתים לרוב היו בנויים מעץ. כאשר פרצה שריפה

שאיע פריש

הנצי' פריש

מלך לוסטיג

חנה לוסטיג (פריש)

החריבה חלק מהעיר. חנותו וביתו של פריש ב"רינג", מרכז מסחרי, שם גם התקיים כל שבוע היריד השבועי, לא פעם עמד בסימן השריפות

בשנה זו חגגו כל תושבי העיר בבית פריש את חג שמחת-תורה. העבירו את הסחורה והרהיטים והעמידו לרשות החוגגים את כל הבית והחנות. שם ערכו שול-חנות מלאים כל טוב. מה רבה וגדולה היתה השמחה במעונו של שעה פריש.

כעבור שנה מכר את הבית לבן ציון יקל, עזב את רוזניאטוב ועלה לא"י. את נכדו שמשון מחמד לבו הוא דרש לצרף אליו.

שמעון לוסטיג

למשפחות פריש ורכטשפן היו קרובים בפתח-תקוה, האחים שטרייט ז"ל, עסקני צבור, מנהלי ומיסדי בנק החקלאי, בעלי פרדס, מיסדי גמנסיה ע"ש אחד-העם ואחד מהם סופר עברי ידוע. האחים שטרייט קבלו ברצון פועלים עבריים במשקם, היה זה בתקופת "עבודה זולה" והישוב סבל מחוסר עבודה. האחים שטרייט יעצו לשעה פריש להתיישב במושבה הצעירה הרצליה, שם בודאי ימצא שמשון עבודה וגם סיכויים טובים לקנות חלקת אדמה ובית. שמשון עבד בכל עבודות הפרדס המפרכות. הזקנים הסתכלו על זה בהרגשה מעורבת. הקליטה היתה קשה. האקלים החם השפיע על הזקנים. שעה פריש היה ברוזניאטוב עשיר ידוע ומקובל על הבריות והחלטתו לעלות לארץ-ישראל הייתה גלים ברוזניאטוב, ואילו כאן בהרצליה, במושבה החדשה, היה בודד והגיע לאפיסת כוחות. לא התחרט חלילה ושמח בחלקו, והעיקר אשר זכה לעלות לארץ ישראל עם נכדו האהוב שמשון.

בזמן שנכתבות השורות האלו הגיעה בשורת האויב על פטירתו של אחיו היחיד ר' זכריה ז"ל, היה גר ברמת-גן ואהוב על כל הסובבים אותו. בשמחה נפגש עם אנשי רוזניאטוב, למרות שבכלל לא זכר מרוזניאטוב מאומה. היה שומר מצוות קלה כחמורה. הניח אשה ושני בנים. יהי זכרם ברוך.

שמשון לוסטיג

בהיותו בגיל רך עברה משפחתו ליונה, ושם קיבל את חינוכו. הוריו זקניו חזרו אחרי המלחמה לעיירת מולדתם, אולם לאחר שחנותם נשרפה שלוש פעמים, החליטו לעזוב את הגולה ולהשתקע בארץ.

שמשון, אשר בעת ההיא היה בהכשרה חקלאית באוסטריה, הצטרף אליהם, ובשנת 1925 עלו כולם ארצה.

ראשית דרכם בארץ היתה אל קרובי משפחתם. האחים ישעיהו ושלום שטרייט בפתח-תקוה. לפי עצתם של האחים שטרייט התישבו הזקנים ונכדם בהרצליה, מקום שם לא היתה קיימת בעיית העבודה העברית, כברוב מושבותינו בימים ההם. כספם של הזקנים הספיק להם לקנות בית ומגרש קטן בלבד, ואילו לפרנסה דאג שמשון.

לאחר מותם של סבו וסבתו נשא שמשון את אשתו תבדל לחיים יונה לבית כנר, אותה הכיר בבית השטרייטים, קרוביהם המשותפים. שנים אחדות גרו בני הזוג בהרצליה, ולאחר מכן עברו לדור בכפר גנים שבפתח תקוה, שם בנו את ביתם והקימו את משפחתם.

ראוי לציון פועלו של שמשון להעלאת הוריו מחוצה-לארץ, עם פרוץ מלחמת העולם השנייה. אביו נאסר על ידי הגסטאפו, והסרטיפיקאטים שניתנו כאן, בארץ, היו ספורים. שמשון לא חסך עמל וטורח מעצמו, ובמשך שבוע תמים, יומם ולילה, שקע על משמרתו לפני דלתות הסוכנות, עד שלבסוף השיג את רשיון העליה המבוקש, ובדרך זו הצליח להוציא את הוריו ממלחמות החיה הנאצית. אחותו הצליחה להמלט לאנגליה. אולם הוא לא זכה עוד לשוב ולראותה.

כל שנותיו בארץ עבד בעבודות חקלאיות, עלה מדרגה לדרגה עד שנעשה מפקח על פרדסים.

כל ימיו חי חי עמל, צנועים וישרים, ובגלל טוב לבו ושמחת החיים אשר פעמו בו היה אהוב על כל מיודעיו.

שנתו האחרונה, השנה בו פקדה אותו מחלתו האיומה, היתה קשה מנשוא, אבל שמשון אפילו בעת ההיא לא לעצמו דאג, אלא לבני משפחתו והשתדל להסתיר את מכאוביו למען הקל את סבלם של היקרים לו.

הוא היה מאלה אשר להם בודאי התכוון משוררנו הלאומי בשירו:

“יהי חלקי עמכם ענוי עולם”...

מרדכי שטרן

ד"ר סאבאט

ד"ר סאבאט נולד בצכיה אשר היוותה בימים ההם חלק מאוסטריה. במלחמת העולם הראשונה מילא תפקידו כרופא צבאי. עם נסיגת כוחות הכיבוש הרוסי חזרו כוחות אוסטריה לאזורנו וביניהם גם ד"ר סאבאט. זו היתה הפעם הראשונה בה נפגש ד"ר סאבאט עם ה"אוסטיודע", שהשאיר עליו רושם כביר, ולמרות לבושו המשונה והתנהגותו השונה, לא התרחק ממנו, אלא להיפך, ניסה לקשור קשרים עם יהודים אלה.

במהרה נוכח לדעת שאלה הם אנשים עדיני-נפש ובעלי הגיון בריא. שבתה את לבו העזרה ההדדית אשר הגישו איש לאחיו למרות מצבם הקשה בזמן המלחמה.

בשנת 1917 פרצה מגיפת הטיפוס ברוז'ניאטוב והסביבה, וד"ר סאבאט, כרופא צבאי, הקדיש עצמו למלחמה במגיפה. ביתו של יהודה ויסברג, שהיה שייך לנוטריון, סודר כבית חולים, אולם מחוסר מקום, הועברו חלק מהחולים לבית חולים אשר בדולינא. אנשים בריאים, אשר לא נפגעו, הועברו למחנות הסגר בקרוביצה. המחלה פגעה ברוב המשפחות ברוז'ניאטוב. העיר ידעה סבל רב ואבל ירד בבתים רבים.

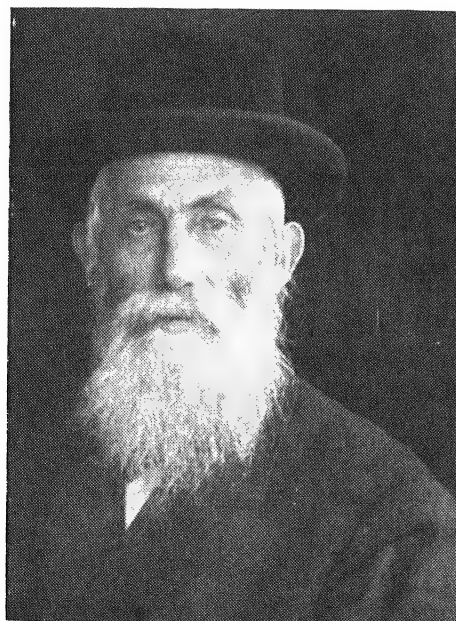
במשפחתנו חלו ארבעה אנשים והועברו לבית החולים בדולינא ואני אתם. ד"ר סאבאט עבד יומם וליל כדי להציל אנשים ושמו נישא בפי כל, בתוספת כנוי הערצה: "מלאך מן השמים". ליד כל מיטה שהה זמן רב ולמרות עבודתו המעיפת תמיד היה מלא הומור. נימוסיו הנפלאים, אדיבותו, צהלתו לקראת כל איש, היו לשם-דבר.

עם גמר המלחמה, לא חזר ד"ר סאבאט לצ'כוסלובקיה, רק נשאר בפולין והתיישב ברוז'ניאטוב.

ביתו שכן מול בית משפחת פאליק וקויפמן, וקשרי הידידות עם יהודי העיירה נתהדקו עוד יותר, ובהיותו רופא מפורסם — תפס מקום מרכזי בחיי החברה בעיירה, ידע לעודד ולאמץ, לחזק ידיים רפות מבוקר עד אישון-לילה.

בסבלנותו כי רבה ידע להתייחס ברצינות ובכובד ראש לכל פניה ולכל מי שנוקק לטיפול רפואי, והרבה מן הנוקקים היו דלי-אמצעים והוא תמך בהם מכספו.

בחגים ביקר בבית הכנסת הגדול ובין הציבור הרב הוא חש את מקומו הטבעי, מושיט ידו לכל אחד, דומה שכאן מקום חיותו.

וועווע הופמן

ראש עיריית

רוזניאטוב

(בירגערמייסטער)

וועווע הופמן היה מאלה שהמנהיגות ניתנת על שכי-מם בזכות מעשיהם הרבים, מעשים מצטרפים, אשר כל אחד מהם עיקר הוא באותה שעה, ועושהו מתמכר לו מ-תוך להט שבמזג והכרת חשיבות המעשה בשעתה. למעמדו כראש העיר הגיע וועווע הופמן בדרך ארוכה רפודת מעשים שהשעה הי-תה צריכה להם, ומעשיו היו רבים ומגוונים למען הכלל, למען פיתוחה ושגשוגה של העיריה.

וועווע הופמן נולד בקאלוש ונשא לאשה את בתו של מאיר טנה, פולה מרוזניאטוב. בימים הללו היה מאיר טנה ראש העיריה, אחרי פטירתו נבחר ולשנוביץ כראש עיריית רוזניאטוב. יהודי העיריה חשבו שלמען שלום בית עם הגויים, יהיה יותר טוב לבחור בגוי, אולם לא עברו ימים רבים, ונוכחו לדעת די ולשנוביץ אם כי לא היה שונא יהודים, אולם איכות באי-יכולתו לנהל את עניני העיר ולהגן על האינטרסים של תושביה ולפעול לעיצובה ולהעלאתה של רמת החיים.

היתה אז עידן המודרניזציה והתקדמות טכנולוגית ואנשי רוזניאטוב באו במגע עם העולם החיצוני, היו נוסעים ללבוב, לוינה, לגרמניה ולאמריקה, קראו עתונים, ספרים והתמצאו בחדשות וחידושי הציבילי-זציה. נוסף לזה היתה רוזניאטוב משובצת בין כפרים ונמצאת 14 ק"מ מדולינה, ולכן היו בה התנאים להתפתח למרכז מסחרי ותעשיות שונות, אולם במשרדים המחוזיים בדולינה נתקלו יהודי רוזניאטוב בקשיים שנערמו בפניהם והכבידו על כל יוזמה. המאבק היה קשה וכשהגיעה ההזדמנות לבחור בראש-עיר העדיפו יהודי רוזניאטוב במועמד היהודי, וועווע הופמן, שהיה איש אינטלגנטי מאוד, בעל השכלה רחבה, שלט בפולנית ובגרמנית. המעמד המכובד בא לו בזכות המעשה שלא על מנת לקבל פרס, מעורה בחיים הציבוריים, ומכיוון שנבחר לראש העיר התייצב כאב וכפטרון נאמן, דאג לכל צרכי העיריה, אך כל מענייניו היו נתונים בעיקר ליהודי עירו, למצבם החומרי ולשמירה על התנאים הסאניטריים,

נשא בעול הכלל ונכנס בעובי כל ענין שעמד על הפרק והצטיין ביוזמה ותושיה, דאג לסלילת כבישים ומדרכות, לתאורה ולבתי-ספר. חלקו היה גדול בבניית בנין הדואר ובמיוחד התגאה בבנין בית הכנסת הגדול, לו הקדיש מאמץ עליון.

וועווע הופמן, האיש האציל ובעל שאר-הרוח, היה דייקן ופדנט, ואף כי עמד על דעתו בתקיפות ולא חת מפני איש, היו הכל מחבבים אותו. דמותו הנדירה, חסון, עם זקן ארוך, כארי ברעמתו, הטילה דרך-ארץ על כל הבא אתו במגע, אולם כעבור שעה קלה היה איש-שיחו חש מיד ברוך ובנועם ששפע ממנו. בעצם הופעתו ונוכחותו היו יוצר השראה נעימה על כל הבאים במחיצתו וכולם חדרו לקראתו בהערצה גלויה. אדיקותו לא הפריע לו בהבנתו לדור הצעיר. למרות שהוא בעצמו לא היה ציוני למדו כל נכדיו עברית וכאשר נכדו מוטעק טראו עולה בגיל 15 לארץ-ישראל, בדרך בלתי-ליגאלית, נתן לו הסבא את ברכתו ועזרתו. בימים הנוראים עמד וועווע הופמן לפני התיבה בבית הכנסת הגדול. בשאר רמי החגים עבר לפני התיבה בקלויז. הוא היה בעל-תפילה לבבי, קולו ערב, ובכוחו היה לעורר בתפילתו ובזמרתו עד כדי דמעות מרוב שמחה ועונג.

בשנת 1914, כשפרצה מלחמת העולם הראשונה והצבא האוסטרי נסוג מו העיר, התכוננו האוקראינים לעשות פרעות ביהודים המבוהלים ונפחדים עד מוות. וועווע הופמן הפעיל אז את כל מרצו נגד הפחד והבהלה, יצא בדגל לבן לקראת הצבא הרוסי, העמיד לרשות הקצינים דירות והבטיח שכל חייל רוסי יקבל בחנויות בלי כסף כל מה שיתחשק לו, בתנאי שירשמו את שמו, וכך מנע מהם לעסוק בשוד וברצח; קיבל מהשלטונות רשות לגייס יהודים צעירים למיליציה עירונית, לעמוד על זמשמר נגד כל נסיון של התנפלות.

האוקראינים הלאומניים נטרו לו איבה וארבו לנפשו וכאשר הוחלפו יחידות הצבא התחילו מיד בהסתה נגדו והשלטונות החדשים לא התמהמו להפגין את נחת זרועם נגד היהודי ועצרו אותו בכוונה לגרשו לסיביר. אמנם כאשר הגיע ברגל לקאלוש הצליח להשתחרר, אבל נאלץ לחיות במחתרת עד שהצבא האוסטרי חזר לרוזניאטוב ולעבודתו למען הכלל.

עבודתו הציבורית גרמה להזנחת עיסוקיו הפרטיים ורבות השתדל להשתחרר מתפקידו כראש העיר, אבל זה לא עלה בידו. בכנותו ויושרו כבש את לבבות התושבים והממונים עליו והיה נערץ גם בין מתנגדיו המעטים, וכשהפצירו בו להשאר, לא עמד בו הכוח לעמוד בסירובו ונענה. וועווע הופמן היה דמות בולטת של אישיות אחידה המייצגת התעלות על הפרטי-אינטרסנטי, מיזוג של חכמה ורצון טוב, התגלמות הטוהר, המוסר והאחריות.

* עיקרי הדברים נמסרו לי ע"י בתו טאובה הופמן ז"ל.

דוד שטרן

משפחתנו — מדור לדור

משפחתנו, — משפחת שטרן, ישיבה בגליציה דורות רבים והיו ביניהם אנשי התהילה ויקר, שהיכו שרשים עמוקים במסורת היהודית, כאשר אהבת ישראל וארץ ישראל ואהבת האדם טבועה עמוק-עמוק בלבותיהם ומשרות מרוחם ומהוייתם על כל המסובב אותם; אנשים בעלי מידות ומלאי הערצה למדע התורני והאנושי, שכן הם מגזע של ענקים וגאונות, מורשתם.

שלשלת היוחסין של משפחתנו מגיע עד להרה"ג ר' דוד בן שמואל הלוי סגל (1586—1667), אשר כיהן פאר כמרא-אתרא בקהילת לבוב והעלה כבודה ברבים, כי היה מפורסם כאדיר התורה ופוסק הלכות והאיר עיני הלומדים בשיטת למודו המזוקקה שבעתיים, בספרו „טורי זהב“, שהוא פירוש ל„שולחן הערוך“ ומפליא במקוריותו, בעמקותו, בחריפותו ובחירתו לאמיתה של תורה. כענק הרוח התגלה גם בספרו „דברי דוד“, פירוש לרש"י על חמשי חומשי תורה, בו פתח שערי אורה בהבנה והעמקה נפלאה.

בשנת תכ"ד (1664), בח' באייר, נערכו פרעות ביהודי לבוב ואז נהרגו גם שני בניו של בעל „טורי זהב“, ר' מרדכי ור' שלמה, הי"ד.

פרק זה הוא אחד מני רבים במגילת היוחסין של משפחתנו במשך דורות. הרבה מעלות ומידות טובות קרנו גם מסבי, ר' מרדכי שטרן, נינו של הרה"ג ר' דוד שמואל הלוי, ומוניטין יצאו לסגולותיו האישיות. עיסוקו כבעל טחנת קמח ושדות לא הסיח אותו מיגיעת התורה.

עוד בנערותו ונכחו כל מכיריו כי לב רחום ופתוח לו, חנון לכל נפש. הוא נולד בשנת 1809 במיזון שע"י דולינא, ועל פי דרישתו של האדמו"ר הזקן מזדיצ'ב ר' הרש זצ"ל עבר לגור בכפר ע"י רוזניאטוב. במדותיו התרומיות שימש כסמל ומופת לכל וכשנפטר בגיל תשעים וחמש, בשנת 1904, השתתפו בהלווייתו כל יהודי העיירה, וביום זה סגרו את החנויות ובתי המלאכה.

ששת בניו: צבי-יעקב זליג, אברהם, חיים, משה ושלמה ושלוש בנותיו: חנה, אלצה ופייגה הצטיינו באצילות ועדינות-נפש. אבי שלמה שטרן היה בעל חנות למיני קמחים ומכולת ועם כל עיסוקו ופעילותו הרבה מצא זמן וענין רב לטפל בבעיות הכלל. גם אמי, בת ר' מאיר פרוכטר, בהלכה בדרכי אבא, נהגה למסור לזולת — הכל. ביתנו היה פתוח וכל הנכנס בו נתקבל בסבר-פנים.

היינו שבעה אחים ואחיות. מהם נשארו בחיים האחים: משה, דוד ומרדכי שעלו ארצה בשנות השלושים וחיים בה עד היום, ועמם ברוך תור, בנה של לאה, ואחותו רחל שהגרה לארצות הברית. אבינו שלמה ואמנו אסתר, אחינו יהודה צבי הירש, אחיותינו לאה ומרים נספו בשואה האיומה בשנת 1942.

משה רוזנברג

שמו הלך לפניו. כל בני העיר, צעירים וזקנים הכירוהו. הוא היה עמוד התווך, מסור ונאמן לציון, עסקן ב"חסד עליון. הימצא בינינו, רוזנאטובאים, מי שיוכל ל"תאר לעצמו פעולה ציבורית יהודית, ציונית בלי משה רוזנברג, חתנו של ר' פייבל רייזלר, עיקר עבודתו, תפ"קידו ועסקיו, שהתמלאו ב"התמדה, ברצון וללא ליאות הרי היו למען הציבור, וב"יחוד למען הציונות. הוא

היה המעורר, המתרים, הדואג לתרבות, לתעמולה, וגדולה היתה שמחתו כשליוו את מישוהו לארץ. האושר קרן אז מפניו.

לפני עיניו היתה הגשמת החלום של שיבת-ציון, להתמסר באהבה לבניין העם והארץ, לשנות את חיינו ולהעמידם על יסודות בריאים.

יהודה הר־זהר

היה היו ימים

ברצוני לספר לכם ילדים ונכדים, "הדור אשר לא ידע את יוסף", מקצת מן המקצת מן המנהגים, ההווי וההתנהגות בימי שבת וחול, בימי שמחה ואבל, איך יהודים התבררו ואיך יהודים רקדו, איך עמלו בעולה של תורה ובעולה של פרנסה בקיצור, קצת מן החיים היהודיים שברזניאטוב. כותב אני עבורכם, ילדים ונכדים, למרות שיודעני כי למדתם או לומדים עדיין בבתי הספר העבריים, בספרות עברית, על כתבי "שלוש עליכם", מנדלי, פרץ ועגנון, שכל אחד ואחד מהם השתדל במיטב כשרונו לתאר את חיי היהודיים בעיירות שברוסיה או אוקראינה, פולין או ליטא. עגנון, כיליד גליציה המזרחית, השתדל בסיפוריו לתאר את חיי יהודי גליציה כפי שעדיין זכורים לנו היטב. ואין ברעתי להתחרות בכשרונו, רוצני רק להנציח את קדושי עיירתנו. אלה הם פרקי חיים של הוריני, הסבים, הרודים והרודות שלנו, וכדאי להכירם.

ימי התודעות ושמחות אצל הסבים שלנו

בימים ההם, כאשר התקשורת לא היתה כמו בעידן שלנו, ימי הסילונים והבואינגים, כשאתה חפץ לבקר את הרבי מלובביץ, טס הנך מכאן לשם תוך 12 שעות טיסה מרווחת ומהירה והנך בנוי־יורק אצל הרבי שלך. בימים ההם, כשהוריך או סביך רצו לנסוע לשבת או לחג לרבי מבלכוב או האולסקאי או זוּדיצבאי, היו כמה חסידים ביחד לוקחים עגלון עם שני סוסים. מרפדים את העגלה בקש ושמים עליה שמיכה, מעמיסים בעגלה דברי אוכל, כמה בקבוקי י"ש, מתיישבים בה ונוסעים לרבי. בהגיעם למחוז חפצם, לחדרו של הרבי, בערב שבת או בערבי החג, מצפה להם דחק ולחץ של המוני חסידים שבאו והתקבצו גם הם לכאן, לשבת ביחד אצל הרבי הקדוש או להתפלל עם הרבי בימי החג. בבית עזבו את האשה ובני הבית שעושים את שבתם או חגם בלי ראש־המשפחה. יש והאבא לוקח איתו לרבי את בנו בכורו שבעוד כמה שנים יגיע למצוות ויצטרך להיות לאיש, ע"כ מן החובה של האבא להרגילו ולחנכו לחסידות למרות שזה קשור בתלאות וביסורי דרך רבים.

בליל שבת קודש, אחרי שהחסידים גמרו איש איש במקומו ובאכסניתו את סעודת השבת שלו, התקבצו כולם אצל שולחן הרבי. מאוחר בלילה הרבי היה מתחיל להגיד את "שלום-עליכם" ומדגיש מילה במילה את רבון כל העולמים. מסביב לשולחן מצטופפים מאות חסידים, מקשיבים קשב רב לכל הגה היוצא מפי הרבי. שקט הושלך באולם הגדול, שם הרבי היה עורך את סעודת השבת והחג שלו.

הרבי עטוף בטלית, כולו בוער מאש פנימית ומהתלהבות של קדושת השבת. משמיע את ה"קידוש" ומדגיש כל מילה ומילה. לוגם מהכוס של כסף הגדול ומגיש לבני ביתו. אשתו הרבנית והבנות שומעות את הקידוש

ר' צביהירש רעכשאפן — חסיד הרבי מגלינא

בעזרת הנשים. המשמש מגיש גם להן את כוס הברכה של הרבי. מגישים לרבי קערה לנטילת ידיים והוא נוטל ידיו, מרימם כלפי מעלה "שאו ידיכם קודש וברכו את ה'", מברך על החלה וסעודת השבת אצל הרבי מתחילה. עד להגשת האוכל מתחיל הרבי או אחד החסידים לפזם בשקט איזה

ניגון, בלי מילים. מקורבי הרבי, נשואי-פנים, מתחילים להתיישב ע"י השולחן. הגבאי מזמינם, איש לפי חשיבותו ואיש לפי ערכו. היו רביים גדולי תורה ומחשבה, שכל מגעם עם העם היה דרך מחשבת התורה, דרך אימרה שנונה, חדושי תורה, חידושי דרך החסידות. שכל שאיפתם היה לגדול בתורה ולימוד התורה ובהפצת התורה. ברוז'ניאטוב היו חסידים בני תורה ואנשי מעלה והיו חסידי סטרליסק בורשטין, טשורטקוב, וסאסוב, חסידים עממיים מפשרטי העם. אלו ואלו שמרו על ימי התודעות חסידית, בימי זכרון של צדיק פלוני או אלמוני, עשו מסיבה קטנה, לגמו מן הכוסיות של יי"ש ואיחלו זה לזה ויצאו בריקוד חסידי ומלא התלהבות.

במפגשים החסידיים אצל הרביים, מקום שנפגשו המוני חסידים מכל קצווי הארץ, התיידדו אלו לאלו ועשו גם הסכמי מסחר שונים ולעיתים עשו "תקיעת כף" ביניהם לשדך את ילדיהם זה לזה. היו מקרים כי החסידים כה התיידדו ביניהם ונתחבבו אחד עם השני עד כי בהגיע לפעמים ידיעה מהבית לאחד החסידים שאשתו ילדה לו בשעה טובה ומוצלחת בן, קפצו עליו הרבה חסידים חברים ובקשו ממנו לעשות תקיעת כף לשדוך ביניהם ובין בתם שנולדה באותו זמן לחסיד השני.

בכדי להדק את הקשר בין הרבי ובין "העם" היו נוהגים הרביים "לרדת אל העם" היו מגיעים לעיירה פעם, פעמיים בשנה. מתאכסנים אצל אחד החסידים האמידים כשבוע ימים ומקבלים את פני החסידים ערב ערב עד השעות המאוחרות של הלילה. בשבתות היו עורכים את השולחן בקלויז. רבי שידע להתפלל לפני התיבה בקול יפה היה מתפלל בעצמו בשבת זו. ולא — התפלל אחד מן החסידים המובהקים בעל קול ערב ויודע זמר, ואז הופיעו כל יודעי זמר ונגן, מי לבדו ומי במקלה, והזמירות של "השולחן הרבי" עברו מפה לפה והושרו בפי העם משך כל ימות השנה, עד שהרבי הגיע והשמיעו נגון חדש.

„בחדר“

על עוד דבר ברצוני לספר לכם, הצעירים, שלא ידעתם ולא הכרתם את חיי הגלות, חייהם של היהודים מאז, כן, בודאי קראתם ושמעתם על בית-ספר שהיו קוראים פעם "חדר", בו היו לומדים ומלמדים את התינוקות של בית-רבן. כאשר הגיע הילד לגיל שלוש היה כבר "גדול" כי אחריו היה עוד אח קטן או שניים. ובכדי להכניסו לעול התורה החליטו ההורים למסור אותו "למלמד דרדקי". משך השנה הספיק הילד ללמוד את האלף-בית והתחיל לקרוא בסדור. שמחה מיוחדת היו לילדים ביום בו הרבי היה לוקח את הילדים הקטנים מגיל 3-5 "לקריאת שמע" באחד הבתים שבו נולד בשעה טובה ילד קטן והיו צריכים לשים את הרך הנולד בעריסה. טרם ששמו את התינוק בעריסתו אספו ילדים קטנים מן ה"חדר" הסמוך

וקראו "שמע ישראל", זרקו לתוך עריסה סוכריות ובוטנים והשמחה אצל הילדים היתה רבה.

יום גדול היה גם להורים ולבני המשפחה וכמובן גם לילד הקטן ביום שהתחיל בו בשעה טובה ומוצלחת ללמוד חומש. הלבישו את הילד הקטן בבגדי השבת שלו, אבא או דוד טוב ענד על צוארו שרשרת גדולה של זהב עם השעון הגדול שנפתח על ידי לחיצה לשני הצדדים. התאספו כל בני המשפחה, הסבא והסבתא משני הצדדים של האבא ושל האמא, הדודים והדודות, האחים והאחיות והבית היה מלא וגדוש. הדליקו מתוך חגיגות את הפמוט של שבת, העמידו את הילד הקטן על השולחן המלא מגדניות ומתנות לילדים והרבי היה ניצב על יד הילד הקטן, אוחז בידו שלא יפול מן השולחן ושלא יתרגש ויתבלבל ויגרום צער ועגמת נפש לרבי שלא למדו כראוי. ומתחיל לשאול אותו בזו הלשון: "מה הנך לומד, ילד קטן? ", "חומש למזל טוב" — עונה הילד בקול חגיגי, "מה פירוש חומש?" שואל שוב הרבי. "חומש פירוש חמש" — עונה שוב הילד.

"מה זה פתאום חמש? שואל הרבי — אולי חמש אגורות עבור כעך?" "לא! — עונה בצחוק ובבטחון הילד — "חומש" פירוש חמשה ספרי קודש". "אולי הנך יודע למנות אותם לשמותיהם?" — שואל שוב הרבי. "כן! — עונה הילד — הנה "בראשית" זה אחד, "שמות", זה שניים, "ויקרא" — שלוש, "במדבר" — ארבע, "דברים", זהו הספר החמישי". במנגינה מיוחדת חננית, שכל הנאספים מתמוגגים מצחוק ומתענוג. האמא מנגבת בהסתר את הדמעה מעיניה מרוב נחת מ"האוצר" שלה. הרבי ממשיך בשאלותיו:

"ואיזה ספר אתה הולך ללמוד?" "בספר השלישי, "ויקרא" — עונה לעומתו הילד. "למה זה דוק ויקרא?" — שואל הרבי. "כי בספר ויקרא מדברים על דברים קדושים, ואני נער יהודי המתחיל ללמוד תורה במזל-טוב, הנני ג"כ קדוש. לכן הנני מתחיל בספר ויקרא".

ימי חופש

מעטים היו ימי החופש לילדי החדר, הלא כתוב בפירוש: "והגית בו יומם ולילה", ואיך אפשרי לתת ימי חופש ולהתבטל מלימוד התורה. בכל זאת כמה ימי חופש ושמחה זכורים לנו ילדי החדר. ראשית את ימי "קרישמע ליינען", ימי "קריאת שמע" כפי שספרתי לכם כבר מקודם, שהלכנו בצוותא עם הרבי לבתי היולדות וקבלנו סוכריות ודברי מתיקה; יום ל"ג בעומר, כשיצאנו עם הרבי כשבידנו חץ וקשת עשויים מקני-סוף או מקלות רכים. היינו הולכים לקצה היער שם היינו משתוללים, יורים בחיצים, מקפצים על העצים והיה מאד שמח.

בעוד יום היינו שמחים וצוהלים מאד, זה היה יום שהלכנו לנהר ולאגם "לתשליך". המבוגרים הלכו בראש השנה והתפללו מ"המחזור", ואנו,

הילדים, דאגנו להשיט "סירות" עם נרות דולקים על גבי הנהר. למרות שאסור להדליק נר בחג מי שהוא דאג לנו לנרות ועל גבי לוחיות וקרשים וכל מיני כלי שייט אחרים השטנו "אוניות" וסירות ורדפנו אחריהם במהלך הנחל והיה מאד שמח.

בחנוכה היינו משחקים "קוויטלעך" או "בדריידלך" — סביבונים. ובפורים התחלנו כבר לשחק באגוזים "זוג או פרד". באגוזים לא היה מחסור ותמיד הסתובבו הילדים עם כיסים מלאים אגוזים. המשחק היה נפוץ ומאוד אהוב על הילדים.

בעונת החורף, כשהלימודים התחילו מיד אחרי החגים והימים נעשו יותר קצרים, המשכנו ללמוד בחדר גם בלילה וחזרנו הביתה מאוחר, בחושך, והילדים פחדו. היו הורים שצידו את ילדיהם בכל מיני פנסים שיאיר להם הדרך הביתה. פעם, בלכתי הביתה עם פנס דלוק בידי, התנפלו עלי שני שקצים והוציאו מידי את הפנס וברחו. הגעתי הביתה כולי רועד מפחד. ההורים הרגיעו אותי, ואחר כך הלכנו הביתה קבוצות קבוצות, ובכדי להפיג את הפחד היינו שרים כל הדרך, עד שהגענו בשלום הביתה.

מיר געדענקען

בנשף חנוכה 1958 בתל־אביב משמאל: נויבויער יחזקאל, זכריה פרידלר, נחמיה טנא, מרדכי טרוי, אלמנתו של ארצי ברגר. גב' טנא, גב' טרוי, ליסצי טרוי, גב' וויסמן, רוזי שטרן־פאליק, מרדכי שטרן.

מרדכי שטרן

הורי שלמה ואסתר שטרן

עניו היה האיש, כפי שהכרנוהו בחייו. עניו ומצניע לכת, מעולם לא התיימר להיות עסקן ציבורי וגם לא הסכים להיות אפילו גבאי בקלוזו. מחסידי ז'ידיצ'וב היה וגם לר' בצלאל, הרבי מגלינא, היה נאמן וכשהגיע לרוזניאטוב חילק לו כבוד רב. והנה קרה שהרב מגלינא, אחרי יציאתו מרוזניאטוב, הגיע לבולכוב ובהתקדש ליל שבת יצאה נשמתו ברגע שאמר את המילים: „אור זרוע לצדיק“, ואז בשבת הקרובה נשלח אבי מטעם הקהילה להיות נוכח בהכתרת בנו ר' חיים למלאות כסא האדמו"ר. לפי עצת האדמו"ר עזב אבי את הכפר צינובה ובשנת 1907 עברנו לגור ברוזניאטוב, והמשיך להתנהג לפי דרכו של יהודי ירא-שמים, נחבא אל כליו, מקטנות לא ברח וגדולות לא פילל, שולח את חיוכו הלבבי אל כל אדם שהוא פוגש ברחוב, ובמסחרו לא הסכים אף פעם לתבוע מישהו לבית המשפט או לדין-תורה, כדי שלא לגרום לשבועה. קרה גם שבן אחיו, דוד בן משה מכפר סליבקה, השאיר ירושה לקהילה והיא נהפכה לסלע המחלוקת בין פרנסי העיר, וכשהגיע הענין לערכאות ואבי הוזמן לפני בית המשפט, התנגד בכל תוקף להופיע ולהעיד בשבועה.

האכרים קראו לו: שלומקו ז'יטלני ז'יד, ז"א יהודי ישר, והוא שופע אהבת אדם וידידות.

אמנו אסתר היתה ידועה כאשה עדינת-הנפש ואצילת-הרוח, שלטה בשפה הגרמנית ועם כל השכלתה היתה שומרת מצוות וכל שבת הלכה להתפלל בבית הכנסת ועד סוף ימיה נשארה נאמנה לדרכה. מנת חלקם כגורל כל היהודים. הם גורשו לדולינא ונספו בשואה.

משה בן מאיר פרוכטר הכהן

דודי משה פרוכטר, אחיה היחיד של אמי, שנולדו לאביהם מאיר בצינובה, כפר נודע לשמצה בשנאת ישראל, ממנו יצא הכומר סוויקה, שהיה ציר בפרלמנט האוסטרי בווינה. מהכפר הזה יצאו האינטליגנציה והמנהיגות האוקראינית בלבוב, ידועים בשנאתם ליהודים. סבי מאיר היה בין אלה שלחמו למען ר' איציקל, שיתקבל כרב

ברוניה טוב, והיתה זאת השפעתו שהכריעה למענו. כך סיפרו לי זקני רוניה טוב.

לילדיו הביא סבי את טובי המלמדים והם למדו בין היתר גרמנית ופולנית, אולם משאת נפשו היתה הרבצת-תורה ולימוד-התורה. בזמן הכיבוש, כשצבא רוסיה הצארית שלט באיזור גורשו מהכפר סבי דודי משה ורכושם — שתי טחנות קמח, בית מווג וחנות — הוחרם. הרוסים התעללו בזקן ואילו את דודי משה לקחו כ"ערב". כעבור זמן שוחרר הודות להשתדלותו של הבארוך וואליש, שהיה מידידיו של סבי. כתוצאה מההתעללות חלה דודי משה, ובאותם הימים התחיל לקבל תלמידים וללמד אותם תורה וכתובה לועזית. האיש היה משכיל, מלומד, אוהב פשטות ועניי. גדלותו היתה בענוותו. אשתו, חיה עטי, היתה בת אחותו נסי. כולם נספו בשואה. יהא זכרם ברוך.

לייב וחייצי פאליק

לייב פאליק, בן שבתאי, נולד בכפר ע"י חודורוב, נשא לאשה את חייצי בת וועווע הופמן. הם עברו לגור בכפר סטרוטין, כי שם היתה המנסרה וגם החנות שלהם.

בשנת 1908-9 עברו לגור בעיר. את ביתם היפה והמרווח בנו ע"י הבארוך וואליש.

כל יום, בשעות המוקדמות, היה נוסע למפעלו, בו העסיק יהודים ולא-יהודים ועם כולם קיים יחסי-אנוש. כל שבת ושבת בא להתפלל בקלויז.

איש צנוע היה והתרחק מכל פעילות ציבורית ולא נקט עמדה בשום מחלוקת באיזה ענין שהוא בעיר. שניהם קיימו יחסים טובים ומהודקים עם שכניהם והיו מכובדים על כל תושבי העיר. הצטיין בסבלנותו ולא ראו אותו אף פעם כועס. בשקט ובשלוות נפש השתדל לשכנע את הצד שכנגד.

אשתו חייצי, עקרת בית למופת, ניהלה את הבית ברוח טובה, גידלה את משפחתה ברוכת-ילדים ברוח סבא, ידעה להקנות לילדיה נמוסין יפים ועל הכל לכבד את הזולת.

בכל הסביבה יצאו להם מוניטין, שכל מי שבא לביתם נתקבל תמיד במאור פנים.

אחרי יום עבודה מסורה ומייגעת מצאה פנאי לקריאה בספרים, בעתון ומעל לכל היתה צמאה לידיעות ומאמרים על ארץ-ישראל.

התליין הנאצי לא פסח גם על ביתם.

יהא זכרם ברוך!

אטיל וישראל טרוי

אטיל, בת שניה לוועווע הופמן; בעלה ר' ישראל טרוי, מבאי הקבועים ב"פרלמנט" של יוסף קאסנר. זכריו השמיע בטעם ובסדר, נימוקיו היו משכנעים. רשות הדיבור לא היה צורך להגות. בהקשבה ובענין רב האזינו לו.

ר' ישראל הצטיין בתכונות נפשיות נעלות, תמיד אופטימי ותמיד במצב רוח טוב. תלמיד חכם היה ומעורה בעניני ציבור, אבל התרחק מכל פעילות ציבור ולא הסכים להיות בין ראשי-מדבריה, למרות הדרישות הרבות שהופנו אליו.

לאטיל וישראל טרוי חנות קמחים הגדולה ביותר בעיר ובסביבה. קונים רבים מכל הסביבה פנו אליהם. השרות הטוב, סבר פנים ויושר מסחרי היה מובטח לכל.

אטיל טרוי הגישה עזרתה הנאמנה לנצרכים באהבה ומסירות נפש.

פערל וחנה

שתי הבנות הצעירות יותר של וועווע היו: פרל וחנה. פערל נשאה לאלייזנה קוראל, שנולד בבולחוב וחנה נשאה לשמואל בנו בכורו של בעריש פרידלער המכובד. שניהם: אלייזנה ושמואל היו מכובדים בין בני העיר ותושביה. שניהם היו תורמים ידועים לקרנות א"י ולכל צרכי הקהילה. למען "הכנסות כלה" וכו' פנו לראשונה לאלייזנה קוראל ולשמואל פרידלער. שניהם ידועים היו כמלומדים וכמשכילים, דבקו במסורת. חינכו את ילדיהם לרעיון הציוני, אלייזנה התהלך בחינוך חינוכי ונוה לבריות. שמואל פרידלר חונן בטהר-המחשבה ולכן רבים סמכו ידיהם עליו ובקשו את עצותיו, הביעו לו אמון רב וחיבה מלאה.

פערל וחנה היו ידועות בניהול ביתם הטוב, המסודר והמסורתי. אלייזנה היה סוחר קמח, סיטונאי ואילו שמואל פרידלר רכש את בתו של חנינא וייסמן והעביר גם את חנותו הגדולה והמרווחת לבית זה.

האחים שלום ולייבאלה-אריה

בני וועווע הופמן היו: שלום איש זריז, מסודר ומהיר. בעל חנות גדולה ומסודרת למזון. אשתו לאה היתה עזר שנגדו, הסבירה פנים לגדול ולקטן; לייבאלה המשיך והלך בעסקי אביו. שלום היה פעיל בעניני ציבור, לא קיבל הכל כמוסכמות ולא חסך בביקורת. את יושרו וכנותו הציבורית העריכו כולם, כי ידוע היה כאיש דובר אמת בלבב. לייבאלה ידוע היה כמשכיל, בצעירותו למד אצל ר' יהודאלי קויפמן והוא הביא את ידענותו וחריצותו של לייבאלה כדוגמא קלאסית.

שניהם היו ישרים ונאמנים למסורת. תנועות ומפלגות ציוניות מצאו בלבם מקום רחב. אבל לא רצו להזדהות עם אף אחת מהן למען לא לקפח שניה. הם היו בין מתפללי בית הכנסת הגדול ולעתים מזומנות נמצאו בין מתפללי הקלויז בקרבת אביהם.

ר' אפרים ופערל רכטשפן

ר' אפרים בעל טחנת קמח בעיר ע"י האגם הגדול (הטייד) היה איש מעשה ובעל מידות טובות. רבים קראו לו "דוד אפרים", יכ ר' אפרים היה דוד וידיד לכולם. בשם זה היה ידוע לקרובים ולרחוקים, לקטנים ולגדולים.

סיבות רבות היו לבקר בטחנה ולהתבונן בה ובמעשיו של בעל הטחנה דוד אפרים. בקרבת המקום נמצא החדר של ר' יהודאלי, הנהר בקיץ ובחורף, הטיול ל"אלטן דארף", רחיצה בריניקה או בנהר, ועוד ועוד. תמיד נתקבלנו בחיוך ובסבר פנים. הדוד אפרים אף פעם לא כעס על הילדים שהפריעו, בסבלנות קיבל את פנינו וענה ברצון לשאלת כל אחד ואחד.

יצא לי להיות פעמים רבות במחיצתם של ר' אפרים ובת זוגתו פערל בעת שנשלחתי לטחנה בשליחות אבי בענינים שונים. הייתי גם בביתם עם חברי לספסל הלימודים, בנם כתריאל-שרל יב"ל הגר באנטרופן. שם גרה גם אחותו רייזל. הבית היה פתוח לרווחה. פערל ואפרים רכטשפן הושיטו עזרה נאמנה בצנעה ובשקט לכל נצרך. אפרים רכטשפן היה מתפלל בבית הכנסת הגדול. רבות ראיתיהו בין מתפללי הקלויז וזוכרני שנתקבל בכבוד ובסבר פנים אשר היה ראוי לו.

לייצי-לאה בת לייב פאליק

נשאה ללייזר בן ברוך געלער המכובד והידוע. ללייזר חנות בדים גדולה והלקוחות שמרו לו אמונים. כי בנאמנות וביושר הגיש לקונים את שרותיו. הפרנסה היתה בשפע. נחשב בין הבעלי הבתים הצעירים והמבוססים. התעניין בכל עניני ציבור והיה גם פעיל בארגונים שונים. למד אצל ר' יצחק בארניק. לייזר נחשב היה כלמדן בלימודי יהדות וגם לימודים כללים לא היו זרים לו.

לייצי ואליעזר געלער מצאו שדה פעולה רחבה בבית-ספר לעברית ותמכו בו בפעלו למענו במסירות נפש. התרחקו מכל פולמוס וראו בכל דבר רק את הטוב ואת החיוב.

כל המשפחות הושמדו על ידי הצורר הנאצי.
יהי זכרם ברוך!

יעקב החיגר

ברצוני להזכיר כאן לבני רוזניאטוב יהודי אחד ששירת אותם כל ימי חייו בנאמנות וסיפק להם מצרכי מזון שונים כמו עופות, ביצים, דגים ולפעמים גם חמאה כשרה מהמשק שלנו בכפר סווארציוב. הלא הוא יעקב החיגר או כפי שקראו לו כולם בידיש "יענקאלי דער קרומער".

גר היה היהודי הזה בודד ומבודד בתוך הגויים שבכפר סבריציוב, הרחק מהמשק של הוינפלדים שגרו באותו כפר, והוא קנה אצל הגויים שבכפרו כמה ביצים או כמה עופות ודגים וקצת תפוחי־אדמה או תפוחי עץ. העמיס את כל הסחורה בסלים ובשקים, ולמרות נכותו הקשה השתרך ברגל, בדרכים לא סלולות, מרחק של 10 ק"מ, עד הגיעו לרוזניאטוב, ושם ריחמו עליו, נתנו לו לשתות, לאכול וקנו ממנו את סחורתו הדלה. וכך התפרנס יענקעל החיגר שחי חיי צער ודחקות. יהודי יחיד בתוך המון גויים כפריים, הוא ואשתו ושני ילדיהם.

כמה נסיונות וכמה צרות ותלאות עברו עליו, אולם בקשריו עם יהודי רוזניאטוב כל אחד הראה לו רגש מלא אהבה ואחווה, פתח את לבו וביתו לארח אותו וזה השפיע עליו ופניו קרנו אז משוב לב ותקווה טובה.

יחזקאל נויבואר

(פתח־תקוה)

זכרון להולכים

דבר אין כפי ובלשוני מלה
על שבר בת עמי, כי גדול הוא כים,
על היהודים התמימים, אנשי הקהילה
קהילת רוזנאטוב, שהיו ואינם.

* * *

ביום ובלילה, בהקיץ ובחלום,
אני זוכר אותם כאילו רק אתמול
חייתי אתם בידידות ובשלום,
אשר לזה את כולם בכל דרך ומשעול.

* * *

ובמציאות — נשאר רק צער וכאב,
האוכלים את לבי עד אין מנום,
על הילדים הקטנים שנטרפו ע"י הזאב,
שהשקה את עמינו רעל מלוא כוס.

* * *

את זקני העיר אנשי התורה,
איך אפשר לשכוח אף לרגע קט
שנמחקו מעל פני האדמה כלאחר יד,
בימי המחנות ובשואה הנוראה.

אלה אזכרה

את ר' יהודה־הירש הדיין הקשיש,
את ר' מנחם־יוסף הרב הצעיר,
את ר' משה־לי ווייזר זקן השוחטים,
ואת ר' זכריה־דוד ליברמן סגן ראש העיר.

חורבן וכליון

...ויקב הדם את התהום
ויזנק דם רצח,
דם יונק ושב על כתנתך
ולא ימח לנצח, לנצח...

(ח. נ. ביאליק — „על השחיטה“)

פתח דבר

הלב מתפלץ מכאב, וזעקה מרה מתפרצת וצועקת מקצה העולם עד קצהו ומקוננת את הקינה הגדולה על בית עמי ועיר מולדתי, זו רוזניאטוב החמודה. מאין הקינה הגדולה שקונן הנביא הגולה על שבר בת עמו:

„מי יתן ראשי מים
ועיני מקור דמעה
ואבכה יומם ולילה
את חללי בת עמי“!

(ירמיהו ח' כ"ג)

מי יודע איזה שבר גדול ממשניהו. שם הוגלו מארצם, כאן הושמדו ולא השאירו אף זכר, אף חרבה לא השאירו, גם מקונן לא קם עדיין לבכות על השריפה אשר שרף ה'. איה האיש, שיקום וינסה להעלות על הכתב את אשר קרה? איה הכח הפיזי והכשרון האנושי להתגבר על הכאב בזמן שהנך מתחיל לחשוב על מה שקרה ומאלץ את עצמך לכתוב איך שהוא ומה שהוא למען הדורות הבאים, „למען ידעו דורותיכם” מה שעוללו לעמי ולעיר מולדתי? ובכדי שזכרון הדברים שעדיין שמורים אתי מימי האימים שעברו עלינו בימי השואה בשנים 1939—1942 לא ימוגו כליל ולא יהיה מי שיזכיר גם להסטוריונים שיבואו לאסוף חומר איך זה קרה ומה שקרה. אשתדל בכוחותי הדלים ובכשרוני הספרותי המצומצם להעלות על גבי הנייר בצורה כרונולוגית מה שקרה לבני עיירתי רוזניאטוב ולהוסיף לבנה אחת למצבה הצנועה לזכרם של בני קהילתי והסביבה; מצבה לקדושים וטהורים שנהרגו על קדוש השם.

„כי דורש דמם אותם זכר, לא שכח צעקת ענויים”
(תהילים ט' י"ג)

ישעיהו לוטוק / נייריוק

בשנות השואה

„למען ידעו דור אחרון,
בנים יולדו יקומו ויספרו לבניהם”
(תהילים ע"ח ו')

לפנים — במקום שנקרא פעם גליציה המזרחית במחוז סטאניסלבוב, ע"י העיר דולינא בין הרי הקרפטים, בין שני נהרות, הצ'רבה והדאנובה שכנה לה פעם עיירה קטנטונת ושמה רוזניאטוב, בעלת אוכלוסייה של 500 משפחות יהודיות וכ־1.800 נפש בתוך ישוב גדול של גוים למיניהם, מהם רעים ומהם טובים.

סבבו את העיירה הזאת עשרים וכמה כפרים של בני המיעוטים בעם הפולני, הלא המה בני העם האוקראיני הזכור לשמצה מימי הפרוגרומים והשחיתות של גיבורם-רוצחם פטליוורה ימח שמו. ובתוך הכפרים האלה ישבו עוד כמה עשרות משפחות יהודיות שהיו מבודדים ומפוזרים בתוך קהל גויים שבסביבה.

קטן היה שטחה של רוזניאטוב. ציון דרך אחד היה בין ביתו של בנדיט ומשה ימפל וזושיא אריה קופרברג מאחורי העיר. ציון דרך שני ע"י ביתם של אלטע קסנר וישראל הרש לונדנר מול ביתו של משולם פרוכטר. ציון דרך שלישי היה ע"י ביתה של חיה אדלר מול מרדכי דויטשר בכפר „העתיק“.

רוב התושבים היהודיים, התרכזו במרכז העיירה, היו מורכבים מסוחרים וזעירים, בעלי מלאכה, ובעלי השכלה ופקידים-שוליות. לא היו חסרים כמובן, כמו ברוב עיירות גליציא, עניים מרודים, גלויים „נסתרים“, שהשתדלו לכסות על מצוקתם הכלכלית ע"י לבוש נאה שנשאר להם לפליטה מימים „הטובים“ שהיה להם בעבר הרחוק או לא רחוק.

יום השוק, היום היחידי שהכניס פרנסה לרוב תושבי העיר, היה יום רביעי בשבוע. באותו יום נקבצו ובאו לרוזניאטוב גויים מכל הסביבה עם מרכלותם על ראשם, עם רכבם. מי שהביא פרה למכירה, מי סוס ומי תפוחי אדמה, חיטה או שעורה מפרי אדמתו ומפרי עמלו, והיהודים היו קונים מהם או מתווכים בין קונה ובין מוכר להרויח כמה פרוטות להחיות את נפשו ונפש בני ביתו.

כולם ציפו ליום המיוחל, הוא יום השוק, הפודה ומציל מן המצוקה, מאפשר לפדות שטר שיום פרעונו כבר עבר מזמן. לא פעם קרה שסוחר מסוים עמד לפני התמוטטות עצבים ולפני הרס חיים בגלל זה שיום המצופה הגואל, יום „השוק“ לא עמד לצדו ולא מילא את תקוותו שתלה בו, ואינו יכול לקיים את התחייבויותיו כלפי המלווים הרבים שמהם לווה כספים ע"מ להחזיר להם אחרי השוק. היו טרגדיות גדולות בין הסוחרים הקטנים שבן יום חרב עליהם עולמם, נגדע מטה לחמם ונעשו לעניים מרודים המחזירים על הפתחים.

ככה התנהלו חיי התרבות והכלכלה על מי מנוחות למי יותר טוב ולמי פחות טוב עד שהגיעו ימי האימים והשואה.

אתחיל בצורה כרונולוגית לרשום את קורות בני עיירתי רוזניאטוב בתקופה איומה זו עד כמה שידי מגעת ועד כמה שזכרוני לא יטעני ועד כמה שאוכל להתגבר על רגשותי האינדיבידואליים. ויהי רצון מלפני בורא עולם שאוציא מתחת ידי דבר מתוקן ושלא אכשל ושלא יכשלו בי ושלא אכשיל אחרים חס ושלום להוציא לאור עולם את האמת לאמיתה למען ההסטוריה ולמען יוכלו ללמוד מכאן לדורות הבאים.

1938

עם גירושם של יהודי פולין מגרמניה דרך הגבול הפולני-גרמני זבונשין באמצע הלילה, אחרי שהעירו אותם משנתם מבלי לתת להם האפשרות אף להתלבש, הוצפו עיירות גליציה ופולניה עם יהודים מגורשים אלו הלבושים רק בפיג'מות ובנעלי בית, מוכים בתדהמה איומה ועולמם חרב להם בין לילה. בהרבה עיירות הוקמו מיד מטבחים וועדות תמחוי ע"מ לטפל בזרם המגורשים שהלכו וגברו מדי יום ביומו. גבירים של אתמול, בעלי מסחר ענקיים בגרמניה, בעלי מקצוע חפשיים נהפכו בין לילה לקבצנים המקבלים את מנת מזוןם ממטבחי הקהילה שלשם הועברו בכח.

רבים קיפחו את חייהם שלא יכלו לעמוד בפני העלבון הגדול הזה. בהלה ואי שקט שררו אז בעיירות גליציה, וכל אחד השתדל במיטב יכולתו לעזור לפליטים. הארגונים השתדלו לעזור להם בהלוואות לשקמם ושיוכלו לעמוד על רגליהם הם ולא ליפול למעמסה על הצבור הדל בלאו הכי. עד כמה שאני יכול להיזכר היו בין זרם הפליטים שגורשו בלילה דרך הגבול המשותף גם אחדים מתושבי רזניאטוב:

מאיר אונגר — חתנו של משה ואשתו, מנשה ימפל ואשתו, בנדיט קסנר בנו של אלטי בני קסנר, בנו של יוסל קסנר, זלכה וסרמן עם בנה ובתה, אברהם קאהן, חתנו של הרש רכטשפן וכל משפחתו, אהרון ווייסמן ומשפחתו, אברהם קורנבלו, בנו של מכיל, דוד ורניק חותנו של ברל ברגר ומשפחתו. בתו של מנשה רזנברג חיה, בעלה וילדיה, שלמה גרוס, בנדוי קלינגר, חיים ולגשפן, סנדר רזנברג, יוסל לאופר ומשפחתו, קלמן הורוביץ, בנה של שרה-אסתר, לייקה הורוביץ ובעלה. כל אחד מאתנו השתדל לעזור לאומללים האלה.

הפלישה — 1939

יום השישי הראשון לספטמבר 1939 המר והנמהר שישאר לזכרון עולם הוא יום הפלישה של צבאות היטלר בשמי פולין. הבהלה בתוך האוכלוסיה הייתה גדולה, לא ידעו איך ומה לפעול. הצעירים שבתוכנו הבינו שעליהם להתיצב מיד בנקודות הריכוז הצבאי וכן עשו. אחדים חיכו לצווי גיוס ולקריאות התייצבות, אבל שום צווי גיוס לא הגיעו, גם אלו שהלכו להתייצב חזרו כלעומת שבאו כי לא היה לפני מי להתיצב. גם בשורות הצבא הסדיר היה תוהו ובוהו. רק מעטים מבין המתייצבים לצבא קבלו מדים. אחדים קבלו נשק ללא מדים.

ביום 3 לספטמבר, יום ראשון לשבוע, גיסו עוד כמה מהסוחרים „החכמיים“ את מזלם להגיע לסטאניסלבוב ע"מ לרכוש סחורה, אבל בהגיעם לסטאניסלבוב מצאו עיר חצי חרבה, הרוגים ופצועים ברחובות. הגרמנים הפציצו את העיר משך כל יום ששי ולמחרתו וגרמו להרס גדול בעיר.

בחזרה הביתה טעמו גם כן את טעמה של הפצצה אווירית. אווירן גרמני רדף אחרי האוטובוס שלהם והפציץ אותו ובנס ניצלו.

הפחד והאימה הולכת וגוברת, הלילות חשוכים, אף אחד אינו מעז לצאת מפתח ביתו. למי שיש רדיו מקשיב לחדשות בלב פועם. בעיירה מתחילים להופיע ראשוני הפליטים שנמלטו על נפשם מערי הכיבוש שנפלו קרבן כבר ביום ששי הראשון לספטמבר. לעיירה חזרו: ד"ר ווילק אדלרסברג, שני אחיו זיגו ולאניק, ד"ר ליאון הורוביץ ואשתו ידיגה ספיר, ד"ר גונק לוסטהאוס ואשתו אירנה פייער, ד"ר אברהם פריד, חתנו של שמואל פרידלר, שרה גלר ועוד.

ביום ששי 15 לספטמבר ניסו לעבור את הגבול הרומני: ראש הקהל ר' זכריה ליברמן, הרב יוסף מצנר, שבתאי רוזנברג וגיסו ברנרד מצנר. כשהגיעו עם הכרכרה של מיילך לנדסמן עד קצה ההר של קרסנה סרבו הסוסים להמשיך ללכת. הנוסעים החליטו כי זה כנראה אות מהשמים שאין להשאיר את העיירה ללא הנהגה וחזרו הביתה כלעומת שבאו. ביום ראשון, 17 לספטמבר, בבוקר השכם, שמעו ברדיו את נאומו של שר החוץ הסובייטי מולוטוב, שהצבא האדום המשחרר עומד כל רגע להיכנס לאוקראינה המערבית.

למחרת, ב-18 לספטמבר, היינו למופקרים, בלי שום שלטון, גם המשטרה ברחת דרך הגבול ההונגרי ואנו, הצעירים, חששנו שכל רגע יכולים הפורעים להתחיל בפרעות בנו. לכן החלטנו בחשאי להתארגן בתור הגנה עצמית עם כל מיני כלי הגנה, שכל אחד היה יכול להשיג ולעמוד על נפשו. האוכלוסיה חיה במתח עצום. לא יודעים אם יש לשמוח או יש לחשוש מפני כניסת הצבא האדום בגבולנו. בעיר סטרי נמצאים הגרמנים הרוצחים, ובסטניסלבוב — הצבא הרוסי, ואנו לא יודעים מי יושיענו. מאין תבוא עזרה?

האוכלוסיה האוקראינית שבעיירה כשנודע לה מפה לאוזן כי הצבא האדום עומד כל רגע להיכנס לעיר צהלו ושמחו כאילו משיח שלהם בא. אם כן יש לעשות שמח. ובמה? כמובן ביהודים. ומיד מתחילים להשתולל, והקרבת הראשון שנפל לידיים הרצחניות היה ראובן דיאמנד, בנו של ביני אנשיל.

ביום רביעי בבוקר, ב-20 לספטמבר, הצליח לדוני בנו של הרש לנדסמן להתחמק מהעיירה עם עוד שני חברים, רצו עד הכפר הולין ומשם חזרו מלאי נצחון רכובים על גבי טנק רוסי, הראש-גשר של הצבא הרוסי שנכנס לעיירה.

מתחילה פרשת קבלת השלטון והשלטת סדר ע"י הצבא האדום. ראשית כל התחילו בהלאמת הרכוש: בתים, חנויות ובתי מלאכה. מי נפל הקרבן הראשון? כמובן היהודים. „הבורז'יים-הגבירים". אז הלאימו את הבתים: ישראלצ'י רוזנמן, מרדכי גרוס, יעקב לב, שמואל-לייב,

אייזי פרידלר, אייזי רוננברג, מאיר פרנקל, שלום פרנקל, שלום הופמן, אטל רכטשפן, לייזר געלער, ישראל-לייב ארטמן, יוסף קורץ, מטס ווילנר, אחים שלמה ויוסף ברגר, פיני ברגר, סאסי הלר, לייב פליק, ווצ'י טנא. מקורות הפרנסה נסגרו וכל אחד השתדל לקבל איזה שהיא עבודה או להיכלל במקום עבודה. כי בלי כרטיס עבודה לא היתה אפשרות להתקיים. הסיסמה היתה: „אין עבודה — אין אוכל“, ובלי כרטיס עבודה, פחדו לצאת החוצה כי עלול היה להישלח לסיביר כבלתי פרודוקטיבי. הרוב התחיל ממש לעבוד. אחדים, שהיה להם עדיין קצת כסף ויכלו להסתדר בלי לעבוד, הצטיידו בכרטיסי עבודה שהפכו להיות סחורה דרושה העוברת מיד ליד. אחדים התחילו בסתר לסחור עם כל מיני סחורות שהצליחו להסתיר מידי עיני הבולשת הרוסית.

מיד עם הכרזת המלחמה בין רוסיה וגרמניה היתה מורגשת בעיירה אנדרלמוסיה גדולה בין התושבים. הרגישו שעומדים לפני מאורעות גדולים. הפקידות הרוסית עם משפחותיהם פינו את העיירה ואחריהם גם הצבא הסדיר. עד כמה שזכרוני לא מטעיני, היה זה ביום שני ה-30 ביוני 1941. עזבו ביחד עם הצבא הרוסי בערך 150—200 יהודים, מי ברכב ומי ברגל ומי בכל מיני כלי הובלה, ברחו בכדי להגיע ברגע האחרון לרכבת העוזבת לסטניסלבוב. דרך אחרת לברירה לא היתה. אבל גורלם של אלו שהצליחו לעלות על הרכבת היה רע ומר. הגרמנים הבחינו ברכבת המתחמקת בין היערות והפציצו אותה ללא הרף ועד שהגיעו להוסיאטין אף אחד לא נשאר בחיים.

לא אשכח זאת אף פעם איך ששלום רכטשפן בברירתו עם משפחתו דרך העיירה צעק בקולי קולות: „יהודים, למה אתם מחכים? עזבו את רכושכם ובואו אתי“.

בבהלה הזאת עלה בידי להיפרד מקרובי וידידי ברוך הורוביץ. דבריו האחרונים עדיין מצלצלים באוזני: „למה אתה משתהה כאן? למה אינך עוזב את רכושך ובורח? החבל לך על הרכוש?“

כאשר אחרון החיילים הרוסיים עזב את העיירה השתרר תוהו ובוהו ואנדרלמוסיה גדולה. הכל נעשה הפקר. בינתיים התחילו הגויים, כמו בזמן כניסת הרוסים, להשתולל ולשדוד את בתי היהודים שעזבו בבריתם, ואת חנויות הרשמיות של הרוסים והקואופרטיבים שיסדו בזמן שהותם במקום.

אחרוני גייסות הצבא האדום הנסוגים נתקלו בנסיגתם באחת הקבוצות של המתפרעים על יד אחת החנויות הרשמיות שהפורעים שדדו אותן, בחמתם הוריד אחד החיילים את רובהו וירה בקבוצת הצעירים שצחקו על החיילים הנסוגים ופגע בבנו של וסיל שלאפק. היריה הזאת היתה אות וסימן להתחלת פוגרום והתפרעויות בממדים רציניים נגד היהודים. קרבן להתפרעות זו היה משה, בנו של יעקב שטרסמן, שעבר באותו זמן לתומו ברחוב וספג מכות נמרצות מידי המרצחים.

ביום ששי, 4 ליוני 1941, נכנסו לעיירה ראשוני הצבא ההונגרי, אבל

למעשה מיד עם עזיבת הצבא האדום קבלו לידיהם את ניהול העיירה האוקראינים בראשותו של ד"ר קורבאס, ד"ר שלאפקאס הכומר, קוסטיוק לופינצקי, קובל ועוד. באותו יום אחה"צ הוציאה הועדה הזמנית של האוקראינים הוראה וצו ליהודים שעליהם לגשת תו"מ לנתן את פסלו של לנין שהוקם ע"י הצבא האדום במרכז העיר, ע"י מיכאל ווייסמן.

בליל ששי, מאוחר בלילה, הופיע בדירתו של מרדכי גרוס אחד מחסידי אומות העולם, האיכר איוואן וישינסקי והודיע לו בסודי סודות כי כרגע שמע על החלטת הועדה האוקראינית שלמחרת בשבת בבקר כשיצאו היהודים עם טליותיהם מבתי הכנסת, המיליציה האוקראינית תעצור את כולם בכיכר, ע"י פסל לנין המנותן, ותאלצם להביא מבית העלמין את ארון המתים ולהכניס לתוכו את שברי הפסל ולערוך לו לוויה גרנדיוזית כשהיהודים עטופים, בטליותיהם והגויים המסובבים אותם מתופפים אחריהם.

הגוי החסיד הזה שגילה את מזימתם של הרשעים למרדכי גרוס ביקשו, באם רצונו למנוע מהיהודים את החרפה הזאת, לסלק מהר את שברי הפסל מהמקום עד הבקר.

ר' מרדכי גרוס לא היסס רגע לחלל את השבת, ניגש אחרי חצות לילה והעיר משנתו את בנו של חיים ריוואלי השומר וביחד נגשו בשקט ולקטו את שברי הפסל לעגלה ובמהירות האפשרית הובילו את השברים מחוץ לעיר ע"י בית המטבחים וזרקו אותם בתעלות השופכין.

כל הידידות שהיתה כביכול בין היהודים והאוקראינים משך שנים ואולי דורות נמוגה בין לילה. המיליציה האוקראינית, באמתלה של חפוש אחרי קומוניסטים וסחורות בלתי כשרות, נכנסה לבתים היהודיים ושדדו מכל הבא לידם.

בין השעות 7 לפנות ערב עד אור הבוקר, למרות החום הגדול של חדשי הקיץ, הסתגרו היהודים בבתיהם מפחד השודדים האוקראינים שהשתוללו ועשו ביהודים כטוב בעיניהם. אחוזי פחד ישבו היהודים וציפו לבאות. בלילה אחד פרצה קבוצת אוקראינים לביתו של הזקן ד"ר איזידור פייאר וחিপשו את חתנו הד"ר נוניק לוסטהאוס, שאתו היה להם חשבון פרטי ורצו כעת לנקום את נקמתם, הואיל ולא מצאוהו בבית, הוציאו את הזקן ד"ר פייאר והרביצו לו מכות רצח, הוציאו מביתו שק קמח וציוו עליו לשאת אותו על גבו עד לאחד הבתים של הפורעים. ללא סיבה עצרו את איצי ריין, נכדו של קלמן פרנקל ועזריאל וסרמן ועוד כמה יהודים, הרביצו בהם מכות ושלחום הביתה.

פעמיים בשבוע, בימים ב' וה', נאלצו היהודים להופיע בכיכר השוק למכור סחורותיהם ולרכוש את מצרכי מזון להחיות את נפשם. לעיתים נדירות עלה למי שהוא לקנות או להחליף סחורה או חפץ יקר במצרך מזון. הגויים לא הביאו לשוק שום מצרכי מזון למכירה.

בהיותי גר בכיכר המרכזית בביתו של מרדכי גרוס ראיתי לא פעם

כל מיני התעללויות ואכזריות מצד השכנים הגויים. ביום אחד ראיתי במו עיני איך שפינצי ברגר, יהודי זקן, שבור ורצוץ, נשען לקיר ביתו של מוטיל פרידלר, ניגש אליו גוי צעיר יאנעק שאיוק — הממזר של האנקע — ובלי להגיד למה ומה הנחית לו מכות אכזריות, הפילו על הארץ ודרך עליו ברגליו.

בעזבו את פינצי ברגר מונח על הארץ, הגיע עד לביתו של דוד ריינר, שם פגש הממזר את לייב ווייצנר והתנפל עליו, אבל ווייצנר היה צעיר ומלא מרץ ולכן עלה בידו להתחמק ממנו ולברוח כל עוד נפשו בו. אברהם-הרש, בנה של מרים בינס, הנכה ברגליו, נגש יום אחד לד"ר קורביס לבקש ממנו איזה דבר. הרשע אפילו לא רצה לשמוע את בקשתו, הוציא ממנו את המקלות שהיה נשען עליהם וכשהנכה נפל, דרך עליו הרוצח ברגליו.

בכל יום היו היהודים צריכים למלאות את מכסת הפועלים לעבודות הצבוריות כביכול. המציאו כל מיני עבודות טפלות ומיותרות במטרה להתענות ביהודים.

לי יצא פעם לנקות את האורווה של המשטרה על ההר ממול בית המשפט ביחד עם ישראל בנו של פיני ברגר ועם המגיסטר מרק רוטר. העבודה היתה קשה ומסריחה ובכדי להחיות את נפשו הוציא ישראל חתיכה של נקניק יבש שהשיג איך שהוא וחילקה בין כולנו. במקרה עבר באותו זמן המיליציונר אטאמנצוק וראה שאנו לועסים משהו. כחיה טורפת התנפל על כולנו והכה אותנו ברובהו.

התפלאתי על ישראל שיהיה גברתן ולא סבל אף פעם עוול, איך הוא יכול לכבוש את יצרו ולא להשיב לחזיר הזה מנה אחת אפיים. אבל לעולם לא אשכח את שאלתו ששאל אותי פעם: „שייקה הנקום פעם נקמתנו?“

יותר גרוע היה עם העובדים היהודיים שנשלחו לעבוד בתחנת הרכבת בקרקוביצה פעם אחת נשלחה קבוצה שמנתה 25 יהודים ע"מ לנקות את סביבת פסי הרכבת במו ידיהם — ללא כלים וכלי עבודה, את הקוצים והברקנים ואבני החצץ. בקבוצה הזאת היו בין השאר: ד"ר ליאון הורוביץ, מגיסטר ליאון מייזליס, שמשון רכטשפן, שבתי פליק, שבתי רוזנברג, גיסו ברנרד מנצר, שלום דויטשר, ועוד אחרים שאת שמותיהם איני זוכר כעת. את העבודה היו צריכים לעשות כשהם כפופים ולזחול צעד-צעד. אוי ואבוי היה לאותו יהודי שניסה לפחות לרגע להתיישר או לשאוב רוח לרגע קט. מיד התנפל עליו השומר הגרמני והנחית עליו מכות רצח.

יום אחד קרה שליב מייזלס נחלש מרוב עבודה וצנח ארצה ובכדי שאיש הגסטפו לא יראה אותו הסתירו שלום דויטשר בגופו. ובכל זאת הרגיש איש הגסטפו שקרה משהו בעבודה וכששאל מי התיישב, ענה מיד וללא הסוס שלום דויטשר: אני. ובו במקום קבל את מנתו בצורת מכות מידי הגרמני.

שלום אף פעם לא הזכיר זאת לשבח, וכששאלתיו פעם דרך אגב למה עשה זאת, ענה לי בפשטות: עשיתי זאת יען כי ידעתי שלייב לא יחזיק מעמד יותר אחרי המכות שיקבל וזה יהיה סופו.

פעם יצא לי לעבוד אתו ביחד בפירוק האנדרטה שהרוסים הקימו ונאמר לנו כי אוי ואבוי יהיה לאיש אשר יפגע חלילה בלוח אחד, או לא יוציא את המסמר ישר כשם שנכנס. האנשים עבדו בכל כוחותיהם להשביע את רצון הגסטפו ושלום רץ מאחד לשני בכדי לעזור, כששאלתיו שוב: „שלום, למה אינך נזהר על עצמך? למה הנך רץ מאחד לשני כדי לעזור לו?” ענה לי: „איני רוצה לראות את הגרמנים עומדים מרחוק וצוחקים ומתלוצצים על חשבון היהודים, והאוקראינים עומדים בצד, מסתכלים ומתמוגגים מנחת בזמן שנקבל מכות מידי הגרמנים”. כזה היה האיש שלום, כזה גדלה רוזניאטוב.

הועדה העליונה של האוקראינים שעבדה יד ביד עם הגרמנים הוציאה הודעה לתושבים היהודיים, כי החל מיום 5 לאוגוסט 1941 עליהם לענוד טלאי צהוב על זרועם הימני לאות היכר. הואיל ויום ט' באב של שנה זו חל בדיוק יומיים לפני התאריך הנקוב ז"א ביום ה-3 לאוגוסט הקדימו הרב מצנר, ראש הקהל זכריה ליברמן וד"ר פייער לענוד את הטלאי הצהוב והגויים בראותם זאת התמוגגו וקראו להם „המיליציה היהודית”.

עד לפרוץ המלחמה הייתי עם ד"ר כ"ץ ואשתו הנוצריה אלמנת השופט לזוינסקי ביחסים ידידותיים מצויינים. בזמן מצוקתם הכספית לויתי להם לא פעם כספים והייתי יוצא ונכנס לביתם כידיד אמיתי, תמיד קבלוני בסבר פנים יפות ובכבוד. בזמן שבעיירה היה מצב של הפקר ותוהו ובוהו, ללא שלטון יציב, וממש פחד היה להתהלך ברחובות, נכנסתי פעם לידידי הד"ר כץ ובקשתי ממנו שיאפשר לי להשאר אצלו יום אחד עד יעבור זעם. ד"ר כץ הסכים מיד, אבל אשתו המרשעת ענתה מיד: „בדי-רתי אין מקום אפילו עבור היהודון שלנו”. עזבתי מיד את הבית ואת בעלת הבית הארורה ולבי נתמלא רחמים על ד"ר כץ המסכן, הסובל בשקט מאשתו הגויה. כמוכן שהוא בעצמו נפל קרבן לראשונה מבין כל היהודים. על עוד מקרה אני רוצה לספר.

אצל הנוטריון עבד פקיד גוי צעיר בשם מלניקוביץ. משך כל השנים היינו מיוודים, חברים טובים. בזמן שלטון הרוסים הצלתיו ממש ממאסר לשנים רבות, כאשר איחר פעם לעבודה והועמד למשפט בגלל זלזול בעבודה, והיה עלול לקבל מאסר 6 שנים. המצאתי לו אישור רפואי שהיה חולה משך 3 ימים, ואני לבדי באתי להעיד לטובתו לבית המשפט ויצא זכאי לגמרי. כעת עם הפינוי הרוסי וכניסת הצבא הגרמני, הוא נעשה לאישיות ראשונה במעלה. תחת פקוחו היתה חלוקת כל מצרכי המזון לעובדים. כשבאתי פעם אחת אליו בבקשה קטנה והיא: את המנה הזעומה שהם מחלקים בין כה לעובדים היהודיים את מנת הלחם של 100 גרם ליום שהם מקציבים להם שיתנו אותם דרך המרפאה שאני עובד בה בכדי שנוכל

לחלק אותם לעובדים בטרם צאתם לעבודה ולא לפי שזה נעשה עד עתה, שאת המנה מחלקים משך היום בזמן שהעובדים נמצאים כבר בעבודה ללא לחם.

ברכתיו לשלום ואף לא ענני, רק התחיל לצעוק בכעס: מדינתנו היקרה צעירה היא עדיין ואין אנו יכולים לספק את רצונם של כולם. אנו צריכים לדאוג קודם כל לעצמנו.

יום יום נתחדשו הגזירות, מיום ליום נעשה יותר קשה לחיות ובמיוחד כשהגיעו היהודים שגורשו מהכפרים הסמוכים ומלאו את הבתים והכבדו על המצב הכלכלי ועל אספקת המזון שמחלקים רק לעובדים, וכל האוכל-לוסיה — גם הלא עובדת — צריכה לחיות מהמנות המוקצבות לעובדים. למרות השוחד בדברי ערך יקרים מאד ולמרות המו"מ עם השלטון ע"י ידידים כמו הד"ר סאבאט, ד"ר ספיר וליברמן החליטו הממונים האוקראיניים להיפטר מכל היהודים בזמן הקרוב ביותר ולגרשם לגמרי מהמקום.

ה ג י ר ו ש

ביום ג' 27 באוגוסט לפנות ערב נמסר לד"ר סאבאט מטעם הוועד האוקראיני לבטחון כי עליו להודיע ליהודים כי עד 1 לספטמבר 1941 אסור שברונוציאטוב ישאר אף יהודי אחד. הברירה נתנה להם לבחור בארבעה מקומות „הגירה“: האליץ, דולינא, קרעכוביצה, וקאלוש.

ברחוב התהלכו לפני כן שמועות כי הגויים מתכוונים לגרש את כל היהודים ע"מ שיוכלו לשדוד אותם באופן חפשי ואחר כך להחזיר אותם הביתה. „כי מה איכפת להם יהודים עניים ומרודים“ — כך התנחמו היהודים והתחילו לקבור את כספם וכלי כסף וזהב שבידם. לעובדי רפואה שבין היהודים, שלהם היה היתר מיוחד להתהלך בערבים ברחוב, נמסרה הידיעה המעציבה שעליהם להודיע ליהודים שיתכוננו לעזוב את העיירה. התהלכנו עם בשורת איוב מבית לבית והזהרנו את התושבים.

למחרת בבוקר השכם ראינו והנה אנו מוקפים ע"י אלפי גויים ועגלות וכרכרות וכל מיני כלי פריצה והובלה. הם באו כאילו להיפרד „מידידהם“ היהודים ולקבל מהם מתנות „פרידה“. בשום כסף אי אפשר היה להשיג עגלה או כלי רכב אחר רק בעד כסף, זהב, פרוות או בגדים בעלי ערך רב, מכונות תפירה וכו'. רבים מהגויים באו לעיירה לראות בחוויה של גירוש יהודים מעיירתם, שבה חיו דורות על גבי דורות. הואיל וקשה היה להשיג עגלות להסיעם מכאן, נאלצו כמה משפחות ביחד לשכור עגלה אחת והעמיסו עליה את הילדים והדברים הכי נחוצים שרק יכלו לקחת איתם. כשעלתה משפחה אחת על העגלה לא חיכו הגויים עד שיתרחקו מהמקום ומיד התחילו בשוד הבית. העלו על עגלותיהם שהביאו איתם מכל הבא לידם. וכל אחד הזדרז לבל יקדמנו חלילה אחר. היתה בהלת שוד לעיני כל ישראל. היהודים עומדים עדיין עם מטלטליהם ברחוב והנה ביתם

ורכושם נשדד לעיניהם ע"י ידידיהם מאתמול, הטובים שבהם ניגשו ליהודים והבטיחו להם מצרכי מזון תמורת החפצים רק, "כשירחיב" להם כי, גם לנו אין כעת מה לאכול". היהודים עשו את עצמם כלא רואים, כי פחדו פחד מות, טוב שלא ירצחו אותם במקום.

כיכר השוק היתה מלאה ודחוסה בעגלות וחבילות וביהודים שפינו בכל המהירות, כי פחדו שהמאחרים לא ימצאו מקום לאן להיכנס. על הכביש הראשי, שהיה מלא עגלות, עצרו האוקראינים באכזריות את העגלות, היכו והכריחו את האנשים לזרוק את כל החפצים. מאושרת היתה המשפחה שעברה כבר את המשמר האוקראיני והמשיכו בדרך הבריחה. הימים ימי אוגוסט האחרונים חמים מאד, החמה יצאה מגרתיקה וכאילו הוסיפה מחומה סבל על סבלם של הבורחים. ללא טפת מים או משקה, הילדים יללו וצעקו: מים! מים! ואף גוי אחד מהשכנים שדרכם עברה השיירה לא ריחם עליהם להגיש להם טיפת מים.

כרגיל ביום קיץ חם פותחים את סכר הנחל שעובר את כל העיירה ומרענן ע"י זה את האויר, היום בכוונה תחילה לא פתחו את הסכר וכל האפיק היה יבש ללא טיפת מים. ממחנק החום והעיפות התעלפו רבים מבין הבורחים. הראשונה שהתעלפה היתה פייגה אשת השוחט, אחריה שרה לינדבאום ועוד אנשים שאיני זוכר כעת את שמם.

היהודים בנסיגותם מהעיירה לא שכחו לקחת איתם את כל היקר להם: את ספרי התורה הכשרים. ספרי תורה הפסולים וכן ספרי קודש, סדורים מחזוריים ועוד דברי קודש שנמצאו בבתי הכנסת ובבתי המדרש ארזו היטב בארגזים וקיוו כי בחזרם הביתה יפתחו הכל מחדש והכל יוחזר למקומו. כעבור כמה שבועות נודע לנו כי הד"ר קורביס הוציא את כל ספרי הקודש שהיו ארוזים בארגזים והעבירם לקאלוש ואת יתר הספרים וכלי הקודש שדדו הגויים והשתמשו בהם לצרכיהם הפרטיים. אלה שחשבו, כי אחרי הבדיקות והמכות של המיליציה האוקראינית כבר שוחררו מהעיניים והחיפושים, טעו טעות גמורה.

האוקראינים הודיעו לגסטפו בקלוש, כי הטרנספורט עם היהודים המגור-רשים מוכן לדרך והם באו לראות במו עיניהם את הפלא, שזכו שמלאכתם נעשתה ע"י אחרים. אנשי הגסטפו באו, הסתכלו ביהודים וצוו לספק להם 4 שמיכות ו-2 שקי קמח. את השמיכות ספקו להם בהתנדבות תיכף ר' לייזר גלר ושותפו ישראל לייב הארטמאן. את שני שקי הקמח הדרושים קיבלו עליהם לאסוף ד"ר נונק ודולק לוסטאהאוס, ד"ר ליאון הורוביץ, שמשון רכטשפן ועוד.

קשה לתאר את המחזה קורע הלב מה שקרה בזמן שניתנה הרשות לזוז ולעזוב את העיירה. היהודים התחבקו התנשקו ופרצו ביללה כללית, ים של דמעות ירד מעיניהם ובקושי יכלו להרים את רגליהם ולזוז ממקומם וללכת אחרי העגלות עם טפם ובני משפחתם שלא יכלו ללכת לבד ברגליהם.

רוב היהודים פנו לדולינא ובולוכוב. לקליש פחדו ללכת, מכיון שנודע להם מקודם כי לפני שבוע ימים אספה הגסטאפו בעזרת האוקראינים, לפי רשימה מוכנה מראש, את כל המשכילים שבעיירה, רופאים, מהנדסים, רוקחים ומורים והוציאו אותם ליער סמוך וכולם נורו במקום. במקרה באותו שבוע נסע לקלוש בענדיט שפיגל מברושניוב ע"מ לשכור דירה בעוד מועד כי אנשי ברושניוב היו צריכים לפנות את המקום קודם לכן — ונתפס ביחד עם כל המשכילים ונורה אתם ביחד באותו יער.

בדרך, בעברם את כפרי השכנים כגון סבריצי'וב, סטרוטין, ספאס, התנפלו עליהם הגויים נוסף על הקודמים, הגויים „השכינים” הידועים ליהודי רוזניאטוב בשמותיהם, כידידים מדורות על גבי דורות, כעת, בעת שברם, „ויזנבו בכ הנחשלים”, התנפלו גם הם עליהם ושדדו מהם את הנשאר להם לפליטה מהשוד הקודם. מאושרים היו אלה שזכו כבר להגיע לדולינא או לבולוכוב. אנו הגענו לדולינא. ומחזה נהדר של אחוה ואהבה והשתתפות בצער הראו לנו יהודי המקום.

בגלות דולינא

מצוקת הדיור אי אפשר היה לתאר. בכל חור או פינה שאפשר היה רק להכניס שם מטה, גרו משפחות. בחדר אחד גרו שתי משפחות. רבים שלא הצליחו להשיג דירה אפילו בכסף או שוה כסף התגלגלו ממש ברחוב. מזל שהימים היו ימי-קיץ ואפשר היה לישון בחוץ. לדולינא הגיעו גם מגורשים ממקומות סמוכים כמו מיוון ויגודה ולדזיש ועוד. אלה שהצליחו להסתדר, להסתיר קצת כסף חיפשו דירות בפרברי העיר אצל הגויים שבעד כסף טוב הואילו לתת את האורווה או אחד האוסמים או המחסנים הריקים שלהם לדיור. כמובן שכל בתי התפילה והשטיבל'ך ובתי המדרש נתפסו מיד ע"י זרם הפליטים הגדול. הצרה הגדולה התחילה עם התחלת ימי הסתיו הגשומים והלילות הקרירים.

לפי הצו של ה-ס. ס. קומיסר בעבעל היו צריכים לארגן תוך 24 שעה את ה„יודן-ראט”, שעליו מוטלת החובה למלאות את פקודת ה-ס.ס. ולספק להם כל דרישתם מאת צבור היהודים. ראשית, על כל יהודי לשלם להם מס „כופר נפש”, למסור כל דברי ערך בכסף ובזהב ועל ההספקה המדוייקת אחראי „היודנראט”. כעבור כמה ימים נדרשו היהודים לספק רהיטים חדשים. מאין יקחו היהודים האומללים רהיטים ומה גם חדשים שכל כולם מתגוללים כמה משפחות בחדר אחד וכל הריהוט בחדר מורכב מכמה מיטות ומזרונים רקובים.

סוסים ופרות אסור היה להחזיק, פרוות אפילו השטריימלים, שהם מזנבי פרוות ושיירי פרוות אסורים ליהודים. הכל צריכים לספק לצבא הגרמני שחדר כעת עם כל כוחותיו לרוסיה הרחוקה והקרה. כל בוקר מוטל היה על „הועדה היהודית” לספק את מספר האנשים

לעבודות שונות ועוד מספר עובדים שצריכים להיות מוכנים לכל מקרה. אין לקנא באנשי הועדה היהודית. קשה היה תפקידם ואחריותם וביחוד חל תפקיד קשה על יו"ר הועד, הד"ר יוליוס וינרב. טבעו היה איש שקט ובעל מצפון ואופי מצויין, ולא פעם נעמד לפני משבר קשה איך לפעול, הלמלאות את צווי הגסטפו והס.ס. או לא ומה תהיינה התוצאות כלפי הצבור בגלל סרובו. אחריות עצומה הוטלה עליו ובשמחה היה עוזב את תפקידו לו ניתנה לו האפשרות לכך.

מדי פעם הגיע מסטאניסלבוב לבקור פתע קריגר או מילער. מקלוש בא שולץ, מבלי לדבר על המפקדים המקומיים בעבעל ואחרים. הרוצחים הנהיגו משמעת ברזל. כל פקודה היתה צריכה להיות מבוצעת לרגע. על אי הספקת פרווה לזמן הדרוש נלקח לסטאניסלבוב דובצי וינליו ומשם כבר לא חזר. אותו גורל קרה למרים דייטשער, אלמנתה של מרדכי דייטשער ובתו של שמואל שוינדלער בגלל שלא הקפידה לתפור את הטלאי הצהוב במקום הנכון. לא אחת פגשנו את מכובדנו, יקירנו, האהוב על כל היהודים, סגן היו"ר מועצת היהודים אפרים ווינגארטען מתרוצץ מבית לבית עם סל ביד ומתחנן לפני כל אחד: „לכל הפחות ביצה אחת תתנו, ביצה אחת בשביל הגרמנים כי בחיינו הוא“.

היהודי הראשון, שהגרמנים חתכו לו את הזקן והפיאות, היה לייביש קלוגער מדולינא. מאז החלו היהודים לפחד מפני הנגישות כמו הורדת הזקן עם סכין ברחוב והחליטו להוריד בעצמם את זקנם. אחדים שלא יכלו להתגבר על הכאב של הורדת הזקן התהלכו אפילו בביתם כשהם עטופים על פניהם במטפחות.

פעם ישבתי בתורנות בתור „אח“ בבית החולים היהודי, נכנס אחד פנימה ופונה אלי: „לוטוק יקירי, רוצה אני לבקש ממך טובה קטנה“. אני מסתכל אליו ורואה לפני יהודי צנום, אבל איני מכירו. „מי אתה, ר' יהודי? איני מכירך“ — אני עונה לו. היהודי פורץ בבכי מר ומתוך הגניחות והבכי אני שומע: „משיח — צייטען, משיח — צייטען“ כלומר ימות המשיח באו, איין ברודער דערקענט נישט דעם צווייטן — אח את אחיו לא מכיר. „הרי אני הוא יוסף שמעון שטרן“.

אני רוצה שאלו מהקוראים הזוכרים עדיין את פרצופו של ר' יוסף-שמעון שטרן, בעל הזקן הארוך ובעל ההדרת פנים, איך היה נראה בעיניו כעת יהודי קטנטן מגולח, צנום, שבור ורצוצ.

מיד אחרי הגירוש מעירתי רוזניאטוב רק התחלנו להסתדר בדולינה התחילו פוקדים גשמי זעף, שהשמידו את כל היבול מהשדות. הגויים אמרו שזה עונש מהשמים, עונש מאלוהי ישראל על הגירוש. אמנם כל היבול שלהם, כל עמלם הלך לטמיון, אבל הם היו חפשיים בתנועתם, החלו להביא תבואות ומצרכי מזון ממקומות רחוקים שהשיגו תמורת דברי ערך ששדדו מהיהודים. לא כן המצב אצל הפליטים היהודיים. המחסור החמור של

מצרכי מזון התחיל להראות את אותותיו בין היהודים. להשיג קמח לא חלם אף אחד, כי גם לאוקראינים אסור היה להעביר קמח. כי היו צריכים לספק לצבא הגרמני כמויות מסוימות של קמח ומצרכי מזון אחרים. הם לא הלכו לטחנות לטחון את החיטה בפחדם כי שם יקצצו מהם חלק בשביל הצבא הגרמני לפי החוק. גם תפוחי אדמה הפכו להיות מצרך דרוש ונדיר. אפשר היה להשיגם רק תמורת דברי ערך יקרים. למשל, בעד ק"ג 1 ת"א—חליפה, בעד ק"ג 1 תירס — כר או שמיכת צמר טובה. הרעב והמחסור התחיל להראות את אותותיו בחוץ. ביחוד סבלו הפליטים שלא מאנשי המקום. הרעב לא חס ולא פסח על אף אחד. כולם הכירוהו. לבושים בבגדים נאים זכר לימים טובים שהיו להם פעם הסתובבו בחוצות דולינא מאות אנשים רעבים לפת לחם. החורף והקור התקרב ואתו הלך וגבר הרעב. פסקו אנשים לצאת לרחוב, או בגלל חוסר כח או משום שהתביישו להראות איך שהם נראים בעניים. אלו שהצליחו להשיג כמה גרעינים של שעורה או גריסים או תירס, טחנו אותם בטחנות קפה שהיה עדיין בביתם שהגויים לא הפסיקו לשדוד אותם או פשוט טחנו במכתשים, בפומפיות פשוטות ועשו מקמח התירס השעורה איזה מין תבשיל שנקרא „צ'ער“, אבל עד שהגיע האביב גם קמח התירס והשעורה אול. הגויים הפסיקו לגמרי מלהביא מצרכי מזון העירה. באין ברירה החלו היהודים לחפש בשדות ובחצרות ובכל המקומות האפשריים משהו שאפשר להכניס בפה וללעוס. כל מיני צמחים, טובים ורעים העיקר להשקיט את הרעב וכאבי הבטן. מיום ליום התרבו המתים. תעסוקת החברה קדישא שע"י היודנראט מלאה. האנשים הפסיקו כבר להתבייש ובקשו רחמים אחד מהשני: „כף אוכל לפה“, „פרור לחם תן לי ואתן לך כל מה שיש לי“.

עד כמה שהרעב היה גדול אספר כאן ספור ששמעתי מפיה של הגב' הנצי' שפירא בתו של דודי רייחלס הורוביץ.

גוי אחד צעיר בשם סטאש יורצקי בנו הצעיר של הרין היידוק קיבל מהנצי' שפירא תמורת חליפה חדשה שק שבו צריך היה להיות 20 ק"ג תפוחי-אדמה ושקיק חיטה שצריך להיות בה 8 ק"ג חיטה. כששקלה אחרי שהסתלק מצאה, כי במקום 20 ק"ג ת"א היה 30 ק"ג ובמקום 8 ק"ג חיטה — 12. בפגישה השניה אמרה לו כי מצאה את הטעות, ומה עליה להוסיף בעד המציאה. הלה ענה לה כמתנצל וכמבויש: אין דבר בפעם אחרת תוסיפי משהו. באמת אני יודע כי מה שהבאתי הוא מעט בעד החליפה וכשתהיה לי עוד הזדמנות אוסיף להביא מצרכים אחרים.

כל בוקר הייתי פוגש את שלום הופמן בנו של וועווע הופמן כשהוא מתהלך עם סל ובתוכו קצת אוכל מבושל והולך מבית לבית איפה שידוע שישנם יהודים כאלו שאין להם פשוט הכח לצאת החוצה ולחפש אוכל או שמתביישים וגוועים בשקט מרעב מבושה, ומחלק להם, לזה כף אוכל, לזה פרור לחם רק בכדי להחיותם. הוא היה גם אוסף כסף בכדי לקנות קרשים

לארונות ותכריכים למתים. מתי-הרעב התחילו להיות מוטלים בחוצות מאין אוסף אותם.

לאט-לאט התרגלו גם למתים שהיו מוטלים ברחובות.

הרש גלובטר

אני רוצה בזה למלאות חובה מוסרית-מצפונית כלפי איש בעל שאר רוח גבורה. בזמן שהיה רפיון ידיים ודכאון אצל הפליטים התרומם איש מפשוטי העם למרומי שחקים ועזר במסירות-נפש ממש לכל יהודי באשר הוא יהודי.

יהודי אחד בשם הרש גלובטר, בנו של סוסי-פייגע גלובטר מרוזניאטוב שהיה גר בכפר הסמוך קרעכוביצה ע"י תחנת הרכבת, בזמן הגרוש הגלה ביחד עם אשתו ובנותיו לבולכוב ונכנס לגור אצל בתו הנשואה געניא סאליטיר.

באקציה הראשונה של הגרמנים בבולכוב איבד את אשתו ושתיים מבנותיו. אחר כך עבר לגור לדולינה והתיישב במקום שבניו עבדו, ברוצ'קוב, במנסרת פפר. ימים שלימים התהלך בין הבתים היהודיים לראות במה יוכל לעזור לחלש ועני, לעזור במצוקה, היותו סוחר בהמות ידוע הכיר הרבה גויים מהסביבה ולמרות סכנת נפשות שהיה צפוי לנתפש באיזושהו מסחר, התחיל לסחור עם גויי הסביבה בכל מיני מצרכי אוכל על מנת לספק ליהודי המקום במחיר שקנה אותם. השתדל לקנות עגל או בהמה גסה ובצנעה שחט אותה לכשר וחילק את הבשר לחלקים קטנים מבלי להעדיף עשיר לעני. בערב היה מגניב את הבהמה או העגל לרפת של גיסי מרדכי קורנבלט שהיה גר מחוץ לעיר ובכל יום רביעי ידע השוחט שצריך להגיע בהסתר לשם ושחט והכשיר את הבשר ולפי רשימה מוכנה מראש, בלי שום רווח לעצמו, חילק את הבשר בין הנצרכים. הדבר היה כרוך בסכנת נפשות, לו נתפש חלילה היה נורה במקום, את המעיים ועצמות ושאריות בשר שם בשקיות בכיסיו ונתן גם לאחותי שתחלק אותם בין עניי העיר שרובם היו בני רוזניאטוב. כך מדי שבוע בשבוע. אחותי מנצי הגדילה לעשות, מהעצמות והשאריות בשלה בקדירה גדולה מרק בשר ובכל יום חמישי היתה מתהלכת בין הבתים וחילקה מנות מרק עם חתיכות קטנות של בשר.

זוכרני, פעם הגיע לדירתנו כתריאלצי קופליס שהיה מבאי ביתנו ומקבל מדי פעם משהו מבושל לטעום ולהחיות את נפשו. פעם פנה לאחותי מנצי ואמר לה ככה: „שמעי, מנצי, אולי תתני לי היום את המנה של יום חמישי כי חוששני שלא אוכל לקבל את המנה ביום חמישי.“

ככה התנהג הרש גלובטר כמה חדשים. לא היה בית, לא היה יהודי שלא ידע ולא הכיר אותו ואת אשר הוא עושה עמהם. מעשה שהיה, והוא פגש בקבוצת יהודים תשושים וחלופים שהנוגש הגרמני עומד עליהם ומכה

אותם ברובהו. ניגש געלובטער לגרמני ה-ס.ס. והתחנן לפניו: „אנא רחם על הזקנים המסכנים והתשושים האלה, הנח להם ואל תכה אותם.“
הניח הגרמני את היהודים הזקנים והתחיל להרביץ את גלובטר ברובהו. למרות גילו הגבוה — הוא הגיע כבר לגיל 60 — אבל חסון היה האיש ושרירי, תפש את הגרמני בשתי ידיו, חיש מהר הוציא את רובהו מידי והתחיל להכותו ולנשכו בשיניו והפילו לארץ ומרביץ בו בכל כוחותיו. הגרמני מוטל על הארץ מתבוסס בדמו כחזיר שחוט. היהודים, העומדים מסביב ורואים את המחזה המחריד, רועדים מפחד.

גלובטער ברח והסתתר באחד המקומות הנסתרים בעיר. אמנם מקום מחבואו היה ידוע כמעט לכל היהודים, אבל כולם שמרו את סודו ולא נמצא אף בוגד, אף מלשין, כי כולם אהבוהו וכולם העריצוהו על מסירות נפשו ואומץ לבו.

כל הזמן חיו היהודים בפחד ואימה וחוסר ודאות.

הרש גלובטר ואשתו
הערש געלאבטער
און זיין פרוי

היודענראט — מועצת היהודים — בעצמו העלים עין ממנו למרות שהם היו אחראים לו, אפילו אנשי המיליציה האוקראינית המקומית שידעו מי האיש ויכלו לחפשו ולמצאו, לא עשו עסק מכל הענין, כי גם הם פחדו שמא יודע הדבר לצורר קריגער בסטאניסלבוב מה שיהודי עשה לאיש ה-ס.ס. ודי בזיון וקצף.

גם אנשי הגסטפו בדולינה לא רצו לעשות שום דבר מתוך בושה שיהודי העיז להכות איש ס.ס. וגם חששו שהדבר יודע למוסדותיהם העליונים.

הערש געלובטער דיבר תמיד ואמר לפני האנשים כי מתפלל לפני ה' שלא יפול חי בידי הגרמנים, ומבוקשתו התמלאה בצורה דרמטית והרואית רבה.

אחרי הליקודיציא של דולינה-ברושניוב מצאוהו כשהוא מוטל בדירתו כולו מנוקב בכדורים וגרון בידו הקפואה והמגואלת בדם.
כאשר נכנסו לביתו אנשי ה-ס.ס. ביום חיסול הגיטו ורצו להוציאו להורג, פגש אותם בגרון שבידו והרג כמה מאנשי ה-ס.ס. הרבה זמן עמד במרדו ונלחם כארי בגרון שבידו עד שכרע ונפל על קדוש השם והעם!!
יהי זכר צדיק קדוש וגבור לברכה לעולמי עד.

על אלה אני בוכיה, עיני עיני יורדה מים,
כי רחק ממנה מנחם, משיב נפשי.
הוי בני שוממים כי גבר אויב!

(איכה א ט"ו)

כלו בדמעות עיני, חמרמרו מעי,
נשפך לארץ כבדי על שבר בתי-עמי,
בעטף עולל ויונק ברחובות קריה.

(איכה ב' י"א)

הרעב הלך וגבר, מיום ליום נעשה יותר גרוע, אנשים פשטו בשדות, נברו בכל הסדקים והחורים למצוא דבר מה לאכול ולא מצאו.
האנשים סיכנו את חייהם והלכו לכפרים שבסביבה עם כל מיני דברי ערך ע"מ להחליפם באוכל. כך קרה עם יוסף האלפרין שהלך בדרך לכפריים שבסביבת רוזניטוב שעמהם היה לו מו"מ, מצאוהו הכפריים בדרך והרגוהו במקום. בתו של איצי רוטבאום מקרוביצה הלכה ביחד עם בעלה טישענקעל לכפריים ע"מ להחליף דברים על מצרכי אוכל, בדרך פגש בהם הצורר קריגער, היכם והתעלל בהם ולבסוף ירה בהם והרגם על אם הדרך.

הצורר מילער בנה מחנה מות בווישקוב. מדי פעם היה מופיע בעיר, תפס כמה יהודים ברחוב, היכה אותם ואח"כ ירה בהם ברחוב. הקרבן הראשון שלו היה חתנו הצעיר של יוסף קאסנער בעלה של באלצי קאסנער — מאיר נעסטעל. כעבור כמה ימים פגש אותו המנוול בתוך קבוצת יהודים עובדים בחור צעיר ויפה שעיה שטערן ממיוון. הזמינו למשרדו הוציא בשקט את אקדחו ובלי אומר ודברים, בשקט מוחלט, כאדם שעושה את מלאכתו הרגילה, ירה ישר לתוך פרצופו הנחמד והרגו. מיד גייס כמה עובדים יהודיים לגנות היטב את הרצפה, "מדם החזיר הזה" שלא ישאר שום סימן וזכר ממנו.

כל שבועיים מוטל היה על מועצת היהודים לספק למילר 25—30 יהודים למחנה המות ווישקוב לעבודה. קשה היום לדעת את המניעים לכך שהמונים התנדבו ללכת לעבוד שם למרות שידוע היה שאף אחד לא חזר משם.
הגרמנים קבעו עם מועצת היהודים כי העובדים יוחלפו מדי חודש.

ולשבחם של עובדי מועצת היהודים הנני רוצה לציין כאן, כי למרות עבודתם הקשה והאחריות העצומה שהיתה מוטלת עליהם למלאות ולספק כל דרישות הגרמנים לא אבדו אלו את צלם אלוקים ולא הפכו להיות נוגשים יהודיים כפי שדמו הגרמנים לעשותם. מכיון שלא היה ברור המצב מה נעשה שם ביהודים בוישקוב ובכדי לברר היטב את המצב, נסע לשם בשליחות מהועד המנהל והאחראי של המיליציה היהודית עדוי פאפאר ביחד עם קבוצה חדשה של עובדים יהודיים, כמובן שגם הוא לא זכה לחזור לדולינה.

הועד השתדל להחזיק קשר עם מכרים וידידים בכל עיירות הסביבה, להיוודע מה המצב שם בכדי להיות מוכנים לאותו גורל בבוא היום.

קיימתי קשר הדוק עם קרובי משפחה וידידים מהסביבה לדעת מה נעשה אצלם, מה נשמע בסטרי ומה בסטאניסלבוב, בולכוב וקלוש. עם כמה חברים בקלוש קשרתי קשר הדוק מאד. חברי שבתי רוזנברג ביקר אצלי למשך שבוע ימים. גם לוניק בנו של ועוזי טנא. כשבאו אלי שמשון רעכטשאפנץ ובתו פנצי הפצירו בי שאלך לבקר את ידידי בני רוזניאטוב שהוגלו לקלוש. איזה מין הרגשה היתה זאת בהם שלחצו אלי לבקר את ידידי מי יודע אם זו לא בפעם האחרונה.

הימים ששהיתי בקלוש היו ימי בהלה איומה. לא הספקתי להפגש עם הרבה מידידי, כי פשוט הסתתרו בבתיים ופחדו לצאת החוצה. בחדרים היתה צפיפות גדולה, 15 עד 20 איש בחדרון אחד. היות ובני קלוש טעמו כבר את טעמה המר של „אקציה“ וראו במו עיניהם מה שעושים עם הפליטים, אחזה בהם אימה ופחד לקראת הבאות. הם הרגישו שמהוא הולך וקרב אליהם. קשה היה להכיר את היהודים. פשוט אבדו את צלמו של אדם, התהלכו בחוצות כצללים. מעיניהם קראת את האיש והכליון בלי אומר ודברים, בלי להוציא הגה מפיהם, הסתכלו אחד בשני בעיניהם המיואשות כאילו נפרדים. עיניהם אמרו דברי פרידה נצחיים.

לעולם לא אשכח את מחזה קורע הלב איך שהילדים נדבקו אלי ביללות ובבכי מר. את פנצי של שמשון, את טאנצי ואיזו של רבקה. הם פשוט לא נתנו לי לחזור „הביתה“ לגיטו דולינה. צער ויגון אפפו את הגיטו. הכל נודעזעו ונחרדו, ואלו שלא רצו לשבת בחיבוקידיים חיפשו דרך איך להתחמק ולצאת מגיא הצלמוות הזוה מבית הקברות, תכננו דרכים שונות. ד"ר נוניק לוסטהאוס ואשתו אירנה, בתו של ד"ר פייאר ובתם ואמם, הגב' אסתר פייאר עברו לגור בכפר ויטויצה בתור רופא. לכפר ספאס בא ד"ר הילמן, לכפר יסינוביץ, באו ד"ר פריד ואשתו לוטי פרידלר, בכפר ליפוביץ באו ד"ר פולד־קרף ואשתו אווא. בכל אותם המקומות שעבדו בתור רופאים הרגישו את עצמם בבדידות גמורה. השאירו קרובים ידידים ובני משפחה ולא ידעו מה גורלם. ארבע משפחות יהודיות נשארו עדיין לגור ברוזניאטוב והם: ד"ר סבת ואשתו מבית וינרב, ליטאוער, ד"ר מינה פרוימן ובעלה

פישל ובתם אביבה והרוקח מרגלית. מדי שבוע בא אחד מהם כמתגנב לדולינה לדעת מה נשמע אצל היהודים והקרובים שלהם, לשאוב קצת עידוד ורוח יהודית ע"מ שיוכלו להמשיך להתקיים שם בין הגויים. הם שישבו כפי שאפשר להגיד על „סיר הכשר“ קנאו בנו היהודים הרעבים והגוועים מרעב ומיסורים ומפחד, הם הבינו כעת את משמעות האימרה: „צרות רבים — חצי נחמה“.

ביחד עם מגורשי רוז'ניאטוב, קרעכוביצה ועוד מקומות שבהם חיו יהודים והוגלו לדולינה הגיעו גם כמה מאות מגורשים מהונגריה. בסוף חודש אפריל 1941 הוציאה המפקדה הגרמנית הודעה כי כל יהודי הונגריה יכולים לחזור לביתם עד לאחד במאי. אחר כך ייסגר הגבול. יהודי הונגריה התחילו בריצה ובבהלה לגבול, ביחד אתם הצטרפו הרבה יהודי גליציה בחשבם שע"י בריחה מהמקום אולי יצילו ביחד עם יהודי הונגריה. הגרמנים ריכזו את כל היהודים על הגבול ובראשון למאי הגיע למקום המפקד קריגר ביחד עם אנשי ס.ס. על שני אוטומובילים ורצחו על הגבול את כל הנאספים, למעלה מ-500 יהודים, זקנים טף ונשים, לא נשאר אחד מהם לפליטה.

כשנודע ליהודי דולינה דבר הרצח האיום על הגבול התחילו לרעד מפחד ובעיר נעשה אי-שקט. הגרמנים הרגישו מיד בנעשה והתחילו להרגיע את היהודים. נאמר להם, כי לאנשי דולינה לא יעשה שום רע, להיפך, הם נחוצים להם מאוד ולכן אין להם מה לפחד. על ועד היהודי רק לשלם עבור הכדורים שהוציאו באקציה של ההונגרים. גם הוצאת הנסיעה ועוד דברים קטנים בקשר לאקציה. חשבון זה חשבון. סדר מוכרח להיות. הנני רוצה לספר כאן מעשה שהיה ומשקף עד כמה שהיהודים היו הפקר.

המפקד של הגסטאפו בדולינה, שולץ, היה נוהג להתאמן ביריות על צפורים עפות בגינת ביתו. פעם, בעומדו בגינה באימון-ירי, עבר במקרה ינקל לב, מהכביש הישן שע"י בית המשפט, עם שני דליי מים בידיו מבלי לחשוב הרבה כיוון שולץ את האקדח שבידו ישר עליו ורצחו במקום. מצב ההפקר, הרעב והיאוש עשו את שלהם. היהודים נעשו אדישים לחייהם. כבר לא הסתתרו בבתייהם, לא פחדו מהגסטפו ברחוב. לא היה איכפת להם לקבל כדור בראש. לא פחדו כבר מהמוות, שהיה יכול רק להציל אותם מיסורי רעב. יום יום מצאו יהודי הרוג ברחוב, או שפלוגי נלקח לסטאניסלבוב שמשם לא יחזור.

בגיא ההריגה

בשבת ה-29 לאוגוסט 1942, ערב „יום ההריגה“, נפגשתי במקרה עם רודעק קארפ, אחיו של ד"ר ליאופולד קארפ, שחזר לשבת מעבודתו ב־כפר הסמוך, סוכאדול, גם את דולעק לוסטהאוס ובוראל פגשתי. הם היו בין אלו שעבדו מחוץ למקום ושוחררו הביתה. עצם השחרור לשבת היה תמוה

בעיני וגם בעיני אחרים. הגרמנים אינם משחררים סתם ללא סיבה. וכשאני אומר זאת לרודק הוא טופח לי בכתפי ואומר בחיך מר: „מה כבר יכול להיות? יהרגוני, אז מה? היום אני, מחר אתה“.

במוצאי שבת מאוחר בלילה הביא לי שכני שעה טייכמאן את הבשורה, שבעיירה, ממנה הוא כרגע בא, מהומה גדולה. כמה אוטובוסים מלאי צבא ואנשי הגסטפו ובראשם הצורר קריגר הגיעו ומקיפים את העיירה. קריגר ומילר יושבים ביחד עם מועצת היהודים ומתדיינים ומתמקחים עם ד"ר יוליוס ויינברג. תיכף הודענו על המתרחש בעיר לשכנינו שיתכוננו לבאות. אבל לתמהוני הרב הדבר לא עשה רושם ולא הפחיד אותם כבר. יהרגו אותנו? אז מה? טוב למות מיד מאשר לגווע לאט לאט מרעב. טובים חללי חרב מחללי רעב.

הראשונים ליציאתם מברלין לארה"ב אחרי המלחמה
די ערשטע צו עמיגרירן פון בערלין קיין אמעריקע נאך דער מלחמה.
די שטייענדיקע — שייע לוטוואק, סאשי געלאבטער ווידמאן, מאיר אונגער

יום ראשון, 30 לאוגוסט 1942, י"ז באלול תש"ב, הוא יום ההריגה. בארבע לפנות בוקר שמעתי יריות, הספקתי לשים מנעול גדול על הדלת החיצונית של הרפת שהיתה מלאה עצים מסודרים ובתוכם סדרנו מעין מקלט, שבו היו מוסתרים אני ואחותי מנצ'י, מרדכי וילדיהם שרהלי ודבורה. במהירות רצתי לבית הורי גיסי במקום שאחותי השניה הנצ'י היתה ובקשתי מהם לברוח מהר אלינו. אבל אחותי בשום אופן לא רצתה לעזוב את הבית. בהאמינה כי לא יקרה שום דבר רציני, להיפך, ביקשה ממני להשאר איתם.

פתאום ראינו המון אוקראינים ובידיהם גרזנים וכלי משחית אחרים, משולהבים ובצעקות איומות שברו את הדלת בגרזניהם, וצעקו כחיות טרף: „יהודים, לצאת החוצה!“ בגרזניהם וברוביהם התנפלו עלינו ועל כל הבא לידם. צעקות היהודים המוכים והנסחבים החוצה בקעו ועלו עד לשמים. האוקראינים הוציאו את כל מי שהיה בחדר החוצה, אני בעצמי לא יודע עד היום איך זה קרה. באותו רגע הייתי במקרה במטבח האפל ובאופן אינטסטנקטיבי צנחתי מיד מתחת למטה והסתתרתי שם. עד היום איני יודע מאין לקחתי באותם הרגעים הספורים שעמדו לרשותי להתגבר על הפחד. אני שומע ברורות איך שרוצח אחד אומר לשני בפולנית:

הערש ראטנבאך ישעיהו לוטוואק ביים
אנקומען אין בערלינער ד.פ.לאגער 1946

„חבל שלא לקחתי אתי פנס חשמלי“ ועוברים על-ידי מבלי להרגיש בי, כעבור כמה רגעים שרר שקט בבית. אני שומע איך הרוצחים סוגרים את דלתות הבית בקרשים, בדלתות הקדמיות והאחורניות. אני יוצא ממחבואי בזחילה על הבטן ורואה שעל החלונות מודבקים מודעות בוו הלשון: „מי שישדוד את הביית יירה ע“י הגסטפו“.

מוחי עובד במהירות הבזק. אני רואה כי לעת עתה יצאתי מהסכנה. אף אחד לא יעיו בינתיים אחרי ההודעה החמורה הזאת לפלוש לבית ע"מ לשדוד אותו. בשקט עליתי לקומת—הגג מתחת לרעפים ודרך הסדקים של הלוחות יכולתי לראות ולשמוע את כל הנעשה בחוץ. עיני רואות איך אנשי ה-ס.ס. ועוזריהם האוקראינים מזויינים בכל מיני כלי משחית סוחבים מהבתים היהודיים את כל הנמצאים בתוכם. ה-ס.ס. ביחד עם האוקראינים מעמידים בחמש שורות קהל עצום של עצורים ומתחילים להובילם לככר המרכזית של העיר. בשני הצדדים של הדרך נצבים אנשי ה-ס.ס. מזויי-

נים כשרוביהם מוכנים לירי. אחריהם נוהר קהל עצום של אוקראינים משולהבים ושמחים לאד, נוהרים אחרי המובלים היהודים, שכניהם וידידיהם מאתמול.

את מחזה האימים, הצעקות והיללות של היהודים שנאספו בככר המרכזית לא יכולתי לראות מביתי, אלא פרטים מדויקים על הנעשה שם שמעתי מפי עד ראיה סאני קאסנער, איתו נפגשתי כעבור כמה חודשים בגיטו סטרי. הוא סיפר לי כדלהלן: אחרי הרצחו של גיסו מאיר נסטל בגיטו דולינא הוא יצא מגיטו בולשוב והגיע לבית בדיוק ביום ששי, יומיים לפני ההריגה ההמונית ולא הספיק כבר לצאת משם, כי כל העיירה היתה מוקפת ע"י אנשי ה-ס.ס., אין יוצא ואין בא. ההורים גרו בככר המרכזית, בבית שבחלקו נתפס ע"י הגרמנים למשרד ובחלק האחורי גרים צופים בחדרון אחד.

היות ובחלונות של חזית הבית שהשתייך לגרמנים היו כל מיני חודעות ופלקטים בגרמנית, פסחו הגרמנים על הבית הזה ולא נגעו בו לרעה. מאותו בית, שהיה במרכז העיירה, יכלו הם לראות במו עיניהם מה שהתרחש בככר. „במרכז הכיכר נצטוו היהודים לכרוע ברך כשידיהם על ראשיהם, ואזי ואבוי למי שלא היה יכול להחזיק מעמד והוריד את ידיו. מיד התנפלו עליו אנשי המיליציה האוקראינית ואנשי ה-ס.ס. והיכום מכות רצח ברוביהם ובמקלות. לא אחד נורה במקום. כשראו הגרמנים ילדים בזרועות הוריהם הוציאום בכוח מידיהם והיכום בראשם בערמת האבנים שעל שפת הכביש ואח"כ זרקום הרוגים לעיני ההורים. הצעקות והיללות שהיו שם אין לתאר במלים. במו עיני ראיתי רוצח אחד נגש למשה שולמן, חתנו של אברהם שטרומוואסר, בעלה של חיה, ורוצה בכח להוציא ממנו את ילדו הקטן. התנפל עליו שולמן והתחיל להאבק עמו ולחנקו, מיד הגיעו למקום אנשי ה-ס.ס. והרגוהו במקום. ראינו את אהרון ואחותו מינצי עניס כשהם נאבקים עם הגרמנים ואינם רוצים שיובילו חיים לגיא ההריגה. הרוצחים ירו בהם במקום, עניס הספיק עוד להפעיל רימון יד תוצרת בית והרג בו כמה רוצחים. מהככר הובילו את היהודים כשהם חצי ערומים, פצועים וזוהי דם, בחלקם ללא הכרה, ללא מחשבה וללא רצון לחיים, ישר לבית העלמין היהודי, שם עוד מקודם כרו היהודים שלושה בורות ענקיים“.

כעבור כמה ימים ספר לי ד"ר וואשקוביץ, חתנו של קארדש, פרטים על מה שקרה ליהודים בבית הקברות, ששמע מפי אחד המיליציונרים האוקראיניים שהשתתף ברצח ההמוני הזה.

בבית הקברות היהודי נצטוו היהודים להתפשט לגמרי ערומים, ולצלילי מנגינת תקליטים גרמניים של מרש עליו הובילו את היהודים בשורה ערפית עד לקצה אחד הבורות שעליו לוח עץ עד לעברו השני של הבור ועליו נצטוו היהודים לעבור. ממול הבורות עמדו גרמנים עם מכוונות יריה ובלי הפסק ירו בהולכים על לוח העץ, יש ונפגעו ישר מהכדורים ונהרגו

במקום ויש שנפצעו רק אז כלל לא נפגעו, אבל כולם — נפלו לתוך הבור זה אחר זה והבור הלך והתמלא עם הרוגים וחצי הרוגים וגם עם חיים שלא יכלו להתרומם ולצאת מתחת לערמת ההרוגים שהיו עליהם.

עד לשעה אחת בצהריים עבדו מכוונות היריה של הגרמנים וכרתו את כל גזע בית ישראל אנשים ונשים וטף, אחים ואחיות, חתנים וכלות, זקנים וזקנות, תינוקות של בית רבן, חסידים ואנשי מעשה ביחד עם משכילים ואנשי עבודה. דמם של אלו ואלו התערבבו ביחד לנחל אדירים שהציף את כל הישוב היהודי, שבו חיו, עבדו, חלמו דורות על גבי דורות יהודים יקרים על חיי שתוף עם שכניהם, על חיי תורה ועבודה, חיי צדק ואשר.

משך כל יום שני בשבוע למחרת יום השחיטה של היהודים גייסו הגרמנים המונים של גויים על מנת לנקות את הרחובות מדמם של היהודים, לאסוף מהבתים והחצרות והרחובות את ההרוגים שהתגוללו שם והובילום לבור נוסף שנחפר לשם זה. ראיתי איך שהצליחו לתפוס את לייזער געלער ובנו הקטן בודזו, את הערש-מרדכי שוואלב ואשתו וילדיו וחוננו מרדכי-לייב בונים, את יוסף בלוי הדנטיסט בעלה של מטילדה פרינץ; את אחיו סאליק בלוי ואת אברהם ראטנבך וינקל יאמפעל בנו של משה. הנתפסים ממקומות סתר נאספו במקום אחד ונהרגו ביחד במכוונת יריה. ביום שני בערב, כשמסביב הכל שקט ריק מאדם, החלטתי שהגיע הזמן לרדת מהגג שבו אני שוכב זה יומיים ללא ניע. בשקט, כשאני זוחל על גחוני ומרחרח מסביב על כל פסיעה ופסיעה, הנני מגיע עד לאוסם הקש והעצים ומשם, דרך פירצה בלוח עץ, אני יורד לרפת שבו הסתתרו כל יקירי שנשארו עדיין בחיים: אחותי מנצי ובעלה וילדיהם שרה'צי ודבורה. מצאתי שם מוסתרים בתוך ערמת שחת את ידידי היקרים: יאסי לינדבאום וחיים בנו של ואלף וגדורוביץ, שנמלטו בזמן השחיטה ונקלעו לשם במקרה וניצלו לעת עתה. מידידי לינדבאום נודע לי כי כאן אין לנו שום תקוה להשאר בחיים, כי העיר דולינא הוכרזה כ"יודען רייז" — ז"א נקיה מיהודים. וכי כל אנשי המועצה היהודית נשחטו גם הם ביום השחיטה הגדולה.

ציון לנפש יקרה

ידידי יוסף לינדבאום סיפר לי פרטים על ימיו האחרונים ועל קצו המר של יושב ראש המועצה היהודית הד"ר ויינריב הקדוש והטהור שלזכרו אני רוצה להקדיש כמה שורות.

יליד דולינא, יהודי עם לב חם ורגיש, ציוני נלהב, שקט ועניו, לא חיפש גדולות, וכשהוטלה עליו המעמסה הכבדה והאחראית לא איבד לרגע את צלם אלוקים, ידע את מקומו ואת גורלו המר שהוטל עליו מההשגחה העליונה, וניסה בכל כוחותיו לעזור לבני העדה שהיה ממונה עליה מטעם הרשות. פרסם הודעות והוראות ליהודים על מלוי חובה, לספק מצרכים

דרושים לגרמנים, עובדים, שמירה על הסדר, פיקוח על החברה קדישא שהיתה עסוקה מאוד, אבל עד כאן ולא יותר. כשהגיעו הגרמנים במוצאי שבת לדולינא ובראשם קריגר ומילר ודרשו ממנו לספק להם 1.200 יהודים להשמדה, ענה להם ד"ר ויינרב בגאווה ובכבוד: אני ממונה על הרכוש היהודי, על כוח העבודה, אבל על גופם ונפשם אינני ממונה. זה תלוי רק בידי אלוקים שהוא הוא השולט והשופט את הכל. תשובתו הגאה של ויינרב העלה את חמתם של הרוצחים קריגר ומילר. סופו של ד"ר ויינרב היה רע ומר. בהתחלה נלקח למפקדה של ה־ס.ס. בדולינא ושם עונה והוכה מכות נמרצות ולבסוף ביקש מילר למסור אותו לרשותו ולהעבירו לסטאניסלבוב. אף אחד לא יכול לתאר לעצמו את צורת העינויים והנגישות שהנאצים התמחו בהם כדי לענות את קרבנותיהם, ביחוד כשרצו לנקום באיש או להענישו. למילר היה מקום מיועד לעינויים בסטאניסלבוב, בתחנת רודולף, שם היה לו צוות מומחים לעינויים סדיס-טיים, לשם הובל הד"ר ויינרב ושם נפח את נשמתו הקדושה והטהורה. יהי זכרו קדוש וברוך לעולמי עד.

דרך נדודי

ראיתי שאי אפשר יותר להשאר בבית, כי האוקראינים שמו מצור ע"י כל בית במקרה שנשאר איזה יהודי מסתתר שיש להורגו או למסור אותו לידי הגסטאפו לטיפול.

ביום שלישי בלילה עזבנו את הבית ופנינו ליערות הסמוכים שע"י אודעניצה. בדרך נתקלנו בגויים וקיבלנו מהם מכות, אבל נתנו לנו להמשיך בדרכנו. בתוך היערות פגשנו כמה יהודים ניצולים שברחו לשם. כך המשכנו ללכת ביערות בלילות ובימים שכבנו. אוכל לא הגיע לפינו זה ארבעה ימים.

תשושים, עייפים ומלאי מרירות ויאוש הגענו ביום חמישי לתוך יער, בו היה לנו גוי מכר בשם סטעפאן קארדאש חתנו של ד"ר איבשקיביץ. הוא קיבל אותנו באהבה ובחמלה, הגיש לנו מים לרחיצה, והרשה לנו להסתתר אצלו כמה ימים מתחת לרצפה של הרפת. כל היום היינו בשכיבה מתחת רצפת הרפת, ובלילה היינו יוצאים לשאוף קצת אויר צח וליישר את הגוף שקפא כמעט בגלל שהיה כל הזמן ללא תנועה.

ד"ר איבשקיביץ ואשתו אולגה היו מגישים לנו תבשיל חם ומכינים גם אוכל עבור היום הבא בזמן שנשכב מתחת לרצפה.

הגיע יום ראשון, התאספו בחצרו של הד"ר איבשקיביץ ידידיו הגויים וכל השיחה שלהם נסבה על השחיטה של היהודים, ואנו, במחבוא, שומעים אחד מהם מספר, בהורשה. מול בית הקברות היהודי, אמרו לו כי מיד שהגסטאפו והמיליציה האוקראינית סתמו את הבורות של ההרוגים, פשטו כולם כארבה על הבגדים של הנרצחים, חיפשו דברי־ערך, כספים, טבעות.

הבור התרומם כל הזמן וקולות בכי ואנקות מרות בקעו ועלו למרומים. הרוצחים נאחזו פחד וברחו מבית הקברות. כמה ימים אחרי השתיטה ראו עדיין שהאדמה רועדת, עולה ויורדת. עדיין נמצאו בתוך הבורות יהודים קבורים חיים או פצועים שמנסים להחלץ מבור המוות ולא יכולים.

סיפורים כאלה שמענו מפיו היושבים בחצר. כל אחד מוסיף מה שראה ללא נקיפת מצפון וללא כאב, כאילו סתם ספור מענין. ראינו כי כאן אין המקום מובטח בשבילנו והחלטנו לעזוב מיד את המקום. חשבנו גם שיהיה צפוי היה להם עונש מוות מצד הגיסטאפו.

הגיסטאפו הדביק מודעות גדולות בשפה האוקראינית, כי כל המביא עמו יהודי חי או מת יקבל בתור פרס חצי קילו סוכר וחבילת טאבק או בקבוק י"ש. לפתוי גדול כזה לא יכלו הגויים לעמוד. הם פשטו בשדות, ביערות ובבתים וחיששו יהודים חיים.

את הסיפור סיפר לי מאיר אונגר, בעלה של דורה געלובטער (כעת היא חיה בארה"ב):

סמוך לבולשוב תפס פעם גוי אחד ביער גערה צעירה יהודיה ומיד הביאה לגיסטאפו ע"מ לזכות בפרס הגדול של חצי ק"ג סוכר וחבילת טאבק, אבל טרם שמסר אותה לידי הגיסטאפו אמר להם כי הוא דורש בוסף לפרס המקובל שמגיע לו, גם כי יורידו לו את השמלה מעל הנערה לפני שהיא נרצחת ע"י יריה. למה? — שאל איש הגיסטאפו. «פשוט, אני רוצה שמלה ללא חור של הכדור». המחיר הזה תמורת הנערה היהודיה חרה מאד גם לאיש הגיסטאפו ובלי אומר ודברים הוציא את האקדח ובכדור הראשון הרג את הגוי ובשני את הנערה היהודית.

לד"ר איבשקוביץ' נודע, כי בברודשקוב, במקום שמקודם היו גרים איכ"רים ממוצא הגרמני נמצאים מוסתרים עוד כמה יהודים. הוא התקשר איתם והודיע להם עלי. היו שם בת דודתי עטיל ובעלה שמואל געלובטער. הם הורו לי את הדרך איך להגיע אליהם ובלילה, דרך שדות ויערות וכל מיני מחבואים הגעתי סמוך לברודשקוב. שם ביער הסמוך פגשתי באנשים מזי רעב וללא כוחות ומלאי פחד מפני כל צל ורשרוש של עלה נידף. שם פגשתי, בין היתר, את מרים קירשנבאום, אשתו של לייב קוניס, בתו של יצחק שוינדלר מהכפר, חנצי שטראסמן אשתו של משה שטראסמן, בתה של חיה אדלר. במקום לא יכולתי להשאיר יותר משלושה ימים. משך כל היום שהיהו-דים עבדו בתור פועלים חקלאיים בשדות הייתי מסתתר בגג ביתו של ידידי שלום דייטשר. בערבים הייתי מתגנב למרדכי גרוס ולזישיא אריה קופער-בערג שגרו ביחד בדירה אחת. שם בבית הקטן יכולנו לשוחח על שברנו הגדול ועל כל שעבר עלינו בימי אימים אלו. איחלנו אחד לשני שנוכח להיפגש בזמנים יותר טובים.

את ברושקוב עזבנו ללכת בדרך לבולשוב. ושם שהיתי רק מעט לעת כי הפחד להישאר שם היה גדול. משם עברנו לסטרי. שם עזר לי יעקב לב,

שהיה כבר עם משפחתו, למצוא לי מקום להניח את ראשי ולהנפש קצת מכל נדודי. אבל מנוחתי במקום לא ארכה הרבה זמן. שהיתי שם כ־3–4 שבועות.

בחודש נובמבר התחילה שוב אקציה גדולה של „טיהור העיר מהיהודים“, הובילו את יהודי סטרי למקום המשרפות של בלוז'ץ. למעלה מ־2000 יהודים ניספו באותה אקציה, ביניהם גם ידידי ומטיבי יעקב לב וכל משפחתו. גטיל אדלר, שרולצי' רוזמן, אברהם פוגעל וכל משפחתו שהיו אז בסטרי. אותי תפסו אנשי הגיסטאפו והרביצו לי מכות רצח עד שהתעלפתי ונפלתי בין המתים ושכבתי בתוך שלולית דם ובזך ברחוב לבובסקה עד שהחשיך, ואז התחלתי לזוז עד שהגעתי לקצה הבית שהיה הרוס כולו מהתפוצצות ובתוך החורבות צנחתי על הארץ ונרדמתי.

כשהתעוררתי אחרי שלושה ימים היה חושך. יצאתי מתוך החורבות ולא ראיתי שום דבר רק חורבן וכליון. בינתיים אספו הגרמנים מהחורבות את המתים. היהודים שנותרו בחיים אחרי האקציה התהלכו כסהרורים. התחלתי להסתובב בין החורבות. אבל ההפוגה לא ארכה הרבה זמן. כעבור כמה ימים אספו את היהודים לתוך בית הכנסת שבקושי יכול היה להכיל בתוכו 500 איש והכניסו בו למעלה מ־1500 איש. אנשים שהיו צריכים לעשות צרכיהם עשו זאת במקום בו עמדו מטעם פשוט כי לא יכלו לזוז צעד קדימה, רבים מתו מתוך חולשה או רעב והמתים שכבו במקום בין החיים. לא נתנו לנו טיפת מים. הנשים צעקו: „מים, תנו לנו טיפת מים להחיות את נפשנו“. רבים מהם נטרפה דעתם עליהם מיסורים מרעב ומצמא. הגרמנים שנוקקו עדיין לכוחות עבודה וביחוד לאינטלקטואלים החליטו שחבל להם להשמיד את כל האנשים הדרושים להן עדיין. כשנודע להם, כי אני דנטיסט ואח מדופלם העבירוני מיד למועצת היהודים להירשם אצלם בתור כוח עבודה נדרש.

כעבור כמה ימים נפגשתי במקרה עם עוד ניצולה מרוזניאטוב, היא סאסי ויצמן (כעת חיה בארה"ב), בתו של יוסף געלובטער אשר סיכנה את חייה והלכה ברגל מבולכוב עד לסטרי בכדי לנסות אולי יעלה בידה להציל את אביה או בני משפחתה מגיטו סטרי או לפחות להיפגש אתם ולראותם בחיים.

כמה ימים הייתי ביחד עם דרעזל פריש, בתו של מאיר פריש ועם בעלה שאותו הצליחו להוציא מהריכוז של בית הכנסת ברגע האחרון לפני המשלוח לתא הגזים של בלוז'ץ. אבל בשהותם בבית הכנסת בתנאי זוהמה וצחנה וצפיפות נוראה, נדבקו במגיפת הטיפוס ששררה אז בין היהודים ומתו מתוך יסורים גדולים.

נשארתי כעת אני לבדי, גלמוד, חלוש. ככלב נודד התרוצצתי מחורבה אחת לשנייה, ללא אוכל וללא מקום לינת לילה אחת עד שריחמה עלי סוסי וייצמן-גלובטר והכניסוהני לבית דודתה חנצי סובל, בתה של פיני

ברגר, שהיתה גרה בגיטו סטרי. שם מצאתי לרגע קט פינה להניח את ראשי, ולאכול מה שהיה עדיין לאכול.

מספר יהודים שנשארו בחיים מעירות סמוכות הצליחו בלילות להתגנב לתוך הגיטו הריק למחצה. בין המתגנבים היה גם ד"ר ליאון הורוביץ, בנו של שמואל בנדויס, מאטיל הופמן בנו של שלום הופמן ובן דודו מרק רוטר, יעקב ימפל, בנו של בנדיט ימפל ובני דודם בוני וציפי אנגעלמן, חיה שטרן, בתה של גולדה ובתה הקטנה עדוץ, בת החמש. ד"ר ליאון הורוביץ לא רצה להישאר בגיטו סטרי ושאל לציאת משם עם אחותו קלרה ביגלאיזון לגיטו לבוב.

כעבור יומיים נודע לי כי בדרך ללבוב תפסו אנשי המיליציה האוקראינית את ד"ר הורוביץ, הובילוהו ישר לגסטפו ושם נורה במקום. מאטיל הופמן ובן דודו מגיסטר מרק רוטר בלית דודו בלושטיין מסטרי הגיעו לסקולה והתחבאו שם אצל גוי מכר שלהם, שמסר להם מקלט תת־קרקעי. כעבור חודשים נודע לי כי אותו מקלט שהיו בו עוד כשלושים וכמה יהודים התגלה או שהלשינו עליו, וכל היהודים שהיו בו נורו במקום.

מבולוכוב, איפה שעדיין קיים היה שם מחנה עבודה במקום שהיהודים קיוו להחזיק מעמד עד שיבוא יום הגאולה, החלו יהודים אחדים להתגנב לגיטו סטרי. בין היתר הגיעו סאני קסנר ואשתו, אחותו בלצי וילדה, רבקה פרוכטר, אשתו של משולם ובת דודתה ציפה קרייטר בתה של ציפי קרייטר, בנו של מאיר צימרמן, אברהם יחזקאל, מאיר לויפר, הרמן לויפר הנכד של אפרים רכטשאפן, משה מילשטיין — בעלה של בלומה, חתנה של חיה־גיטל שטרסמן, שעיייה שטרסמן געצעל וישראלקי פרנקל, בניהם של מאיר פרנקל, בני החייט יעקב־יהודה, יענטי, חיים, וולף ושמשון. מאנשי דולינה שניצלו והגיעו לכאן היו מרדכי טייכר ואשתו ובתם ביילה בעלה ובנם, משה לנדס בעלה של גיטעל עניס. ד"ר הרמן ניהויזר, שלמה רטנבך ואשתו, איציק הקר, יוסי לאנדנבוים ואחותו מלצי, יעקב קליערספלד ואחיו הצעיר, מוטקה לייטר ואחיו, משה גלר ואשתו וילדתם.

רבי משה'לי שוחט – ווייזר

קשה לי במילים לעמוד ולספר על הטרגדיה הגדולה שקרה עם משפחת השוחט ר' משה ווייזר הי"ד. אין לי די מילים לתאר את הכאב והצער והוועות שעברו על משפחה עדינה זו.

את סיפור המעשה הצלחתי לקלוט ולאסוף מפי נכדו, נער כבן 16—17, יענקלי ווייזר, בנם של זידה וברכה ווייזער, כאן בגיטו סטרי.

כ־10 ימים אחרי השחיטה הגדולה בדולינה התגנב חברו הטוב וידידי לוי יצחק באחת הלילות מהבונקר, שבו הסתתרו מספר רב של יהודים שעמדו על סף מות בגלל רעב וצמא היותם כל הזמן באותו מקלט גדול ואפל ללא מזון וללא מים. לוי החליט על דעת עצמו לציאת ולחפש

באישון לילה איזה דבר מזון שאפשר ללעוס ולהחזיק בפה או למצוא טיפת מים להרוות את הצמאים למים. הבונקר המבוצר היטב היה במרתפו של ד"ר רעדיש ונמצאו בו מחוץ להוריו גם ליפא טנא ואשתו, ר. משה'לי שוחט ואשתו פייגה, בנם זיידה ואשתו ברכה בת יוסף שמעון שטערן ושתי בנו- תיהם חיצה ורייזאלי ובנם המספר יענק'לי. היו שם גם השוחט הצעיר השני, בנו של משה עלי, יעקב הוכמן ואשתו ושני ילדיו ועוד אחרים.

לוסי הסתובב וחיפש עד כמה שאפשר היה לו ולשוא, לא נמצא דבר שיכול היה להביא אתו למקלט ע"מ להחיות את הנפשות שגוועו שם מרעב ומצמא. הוא ראה רק את המצב בעינים פקוחות, בדולינה כבר לא היו יהודים, ולא ראה שום מפלט למסתתרים. אולם למרות שיכול היה לברוח משם ולא לחזור למקלט, לא עשה כן. החליט: עם למות אזי ביחד עם כולם, עם כל הנאספים במקלט. ביאושו הגדול החליט לשים קץ לסבל הרב ולמצב הגסיסה במרתף.

היו שם כמה משפחות יקרות ולא יכול היה לראות יותר בירידתם ובסבלם האיום. ועשה מה שעשה. הגרמנים באו לשם, גילו את הבונקר, הוציאו את כל היהודים שנמצאו שם חצאי מתים שבקושי יכלו לראות את אור היום והובילום ישר לבית הקברות לשחיטה.

ר' משה שוחט כל עוד נשמתו בו לא הלך כי אם רץ לקראת המות. עיניו קרנו מאושר. הרים את עיניו כלפי השמים והתחיל לשיר את מזמור לדוד: "גם כי אלך בגיא צלמות לא אירע רע — כי אתה עמדי". ובשירה ובזמרה הובילו ישר לקבר הפתוח אשר על שפתו עמדו אנשי ס.ס. עם מכות יריה והחילו לירות באנשים כשהם מובילים אחד אחד ישר לבור.

הכדורים פצעו את יענק'לי בידו והוא קפץ לבור והשתטח בשפתו על יד הקיר. בינתיים נופלים עליו ועל ידו עוד ועוד עד שגמרו עם כולם והתחילו לכסות את הבור. יעקב השכיל ליצור לו מרחב לקצת אויר שיחדור לתוך הבור ועם החשיכה ע"י תנועות זריזות הצליח להשתחרר מהגופות שהיו מונחות עליו ועל ידו, ולאט לאט התחיל לצאת מן הבור. כלב לא נבח, ציפור לא צייץ. כאן שלט המות.

יענק'לי, שנפצע פצעים קלים בידו, התגבר על מכאוביו ובכוחות לא ידועים לו התחמק מהר מהמקום והחל לברוח לתוך היערות שבסביבה, עד שהגיע לגיטו סטרי וסיפר לנו את סיפורו העצוב. אבל גם כאן רדף אחריו המוות. באחד הימים של סוף אוקטובר 1942 באקציה נתפס והומת.

הרבה הרבה זמן כשחשבתי והתחלתי לחזור ולחשוב על סיפורו של הנער יענק'לי ווייזר ואת אשר קרה עם סבו הקדוש ר' משה ווייזר, באיזה מין התלהבות הלך לקראת המות. רק מאמינים בני מאמינים יכולים למות בקדושה ובטהרה כזו ולהתעלות במין רגש כזה של אמונה. אין זה מות פחדני מות של צאן המובל לטבח, זה מוות של קדושים, בני מלאכים או מלאכים ממש.

שמעתי כל מיני סיפורים שניצולים אחרים סיפרו לי איך יהודים הלכו לקראת המות. איך שהגרמנים גילו בונקר ובו משפחת מאיר, בתה הצעירה של קוצי מאיר, איך היא בלעג ובכזו צעדה בעוז ובכבוד לקראת המוות וצחקה לגרמנים לעיניהם עד שהתחילו לצעוק מכעס וחרפה.

בתו של משה סאניס, הגברת קלרה פאטריך מיהרה להיות הראשונה ושלובת זרועה עם בעלה קפצו ביחד עוד טרם שנורו לבור הפתוח. לא, זה לא היה מוות של פחד כי אם מוות של גיבורים, גבורים שהעלו את עצמם מעל הרוצחים המזוינים והלכו למות בכבוד ובגבורה. אמנם אתם הורגים את גופנו אולם את נשמותינו לא תהרגו. אנו עולים עליכם ברוח, אתם, עם של גיטה ושילר, עם המרצחים.

כל יהודי חי בגיטו בהרגשה שהנה המות עומד לפניו וכל רגע הוא עלול לפגוש אותו, ובינתיים צריך להסתגל ולנצל את השעה ואת היום כל עודך חי. "ב"ה יום יום" — זו היתה הסיסמה של כל אחד ואחד.

עד שהמוות יקח אותך תחת כנפיו צריך לאכול, צריך לשתות, ואיך שהוא לאפשר לגוף לנוע. צריך לחיות, לעבוד, צריך כרטיס עבודה. איך להשיג כרטיס עבודה? ומסביב להשגת כרטיסי עבודה התפתחה תעשייה שלימה של אנשי קשר ופרוטקציה ובתשלומים ו"כרטיס העבודה" הפך להיות בחיי אנשי הגיטו כעין מטרת חיים, לי היה מזל בתור "אח" מדופלם, בעל כרטיס תנועה חופשי הייתי מסתובב בכל המקומות באופן חופשי. זמן מה עבדתי בתור אח בביה"ח היהודי, בתור תברואן ובתור שכזה היתה לי גישה גם לבית המעצר העירוני, ניצלתי זאת בכדי שיהיה לי קשר מתמיד עם העצורים היהודיים האומללים שנמצאו שם למסור להם מהנעשה בעיר ובקרב הקרובים שלהם שנשארו עדיין בחיים, לברר למה נעצרו ומה אפשר לעשות להצלתם ולשחררם. יצא לי לפגוש במעצר את אסתר לוס-טהאוז וכלתה אורנה פייער וילדתה אנא-מאריא. שנינו בכינו על גורלנו המר. בקשתי לשמור את הקשר, לדעת מכל הנעצרים, מי שנמצא שם ומה שנעשה אתם. נודע לי כי ד"ר נונק לוסטהאוז שנמצא בתור רופא בכפר ויטויצא ע"י בולשוב מחפש דרך איך להמלט משם ולעבור לגיטו סטרי. הוא העדיף להיות בין אחיו הסובלים במקום "הגן עדן" הגויי, אבל בדרך בריחתו הרחק מבולשוב, לפני סטרי, נתפס ע"י הרוצחים הגרמניים, הובילו אותו לסטניסלבוב ושם נרצח ע"י מילר. את אמו, אשתו וילדיו העבירו בינתיים למעצר בסטרי. לשחרורם של משפחת לוסטהאוז התמסר הרבה יעקב, בנו של בנדט יאמפעל. הוא הצליח לרכז כל מיני דברי ערך ל"פדיון נפש" להציל ולשחרר את המשפחה אבל בינתיים יצאה הוראה של חיסול מספר נפשות יהודיות והראשונים היו אלו שהיו במעצר.

בכדי לחסוך מעצמנו יסורי הגיהנום, שהיו צפויים לכל נתפס בגיטו, השתדל כל אחד לרכוש לעצמו כמה גרעיני "ציאן-קלי". הוציאו את הפרו-טה האחרונה, החליפו במצרכי מזון חיוניים רק בכדי שיהיה בידם מנה

זעירה של אותו סם המות הקטלני, „הפודה ומציל” מן היסורים שבגוף ובנפש ושם קץ מידי ליסורים.

היהודים שרכשו את הסם המסוכן הזה ענדו אותו על צוארם כקמיע ולא משו מגופם לרגע. התחילה רדיפה וחיפוש אחרי מצרך חיוני זה, התפתח גם „שוק שחור” ונעשו גם זיופים, לא אחד שילם את כל כספו והונו לרכוש את הגרעין הזה ולבסוף הכניסו לידו גרעין קטן מזויף, גרעין סאכ־רין פשוט.

על־מנת למצוא מחסה ומקלט מפני החיפושים המתמידים לפני ואחרי כל השמדה המציאו היהודים כל מיני פטנטים והמצאות שונות לבניית המקלטים והעיקר להסוות אותם, אחדים מהם נעשו מומחים לדבר, כל אחד מהם הכניס את מיטב כשרונו ויוזמתו ע”מ לשכלל את המקלט והעיקר איך להסתירו מפני עינא בישא. אחדים מהיהודים האלו שהתמחו בבניית מקלטים היו ידועים לתושבי הגיטאות ושילמו להם במיטב כספם ע”מ לבנות עבורם מקלט להם ולבני משפחתם. לפי זכרוני התמחה בבניית בונקרים כאלה ינקעל בנו של בנדיט יאמפעל, בוני אנגלמן בעלה של ציסו, הרמן לויפער — נכדו של אפרים רכטשפן, מאיר לויפר, בנו של יעקב לויפר ואב־רהם יחזקאל צימרמן, הנכד של סאשי־פייגה. בין ההמצאות השונות להסוואת המקלטים ברצוני לתאר כאן מקלט אחד בכדי שיהיה לקוראים מושג־מה איך נראה היה „בונקר” — מקלט.

בגיטו סטרי, ברחוב לבובסקה 14, בבית ווליען־מילשטיין גרו בצד החזית איפה שהיה פעם חנות לנעלים משפחות אלו: לייבוש פלדמן ושתי בנותיו: צילי ומינקה. בוני אנגלמן ואשתו ובתם עדו־יא בת 4, בוני מיל־שטיין ואנכי, כל אלו „גרו” בחדרון אחד, במטבח הקטן הצטופפו: קרוב של משפ’ מילשטיין, גב’ שרה, בתה חנה ובנה משה שקפץ פעם מרכבת נוסעת עם משלוח למשרפות ובנופלו שבר רגל ונשאר בחיים. אתנו היה עוד נער צעיר ונחמד, משה־לי הויזער.

בחדר הפונה לחצר גר היה מגיסטר העסי הופמן עם אמו הזקנה וה־חולה והאחות ליבציה, לפעמים הגיע אלינו עוד אורח, יעקב יאמפעל, ללון לינת לילה.

בחצר הגדולה והסגורה היה גם בית שמוש שגבל עם מחסן קטן, מתח־תיו חפרו בור עמוק, ועליו בולי עץ עבים וקרשים, כיסו אותם באדמה שחפרו מהבור ונעשה תקרה מצויינת וחזקה. ע”י הקיר השאירו חור קטן שיחדור קצת אוויר. הכניסה לבור־המקלט הזה היה דרך בית השימוש. הרימו שם לוח עץ מהרצפה ודרך מדרגות עץ צרות נכנסו למקלט, במחסן שמו כל מיני גרוטאות של כלים וכסאות שבורים והיה בו תוהו ובוהו. על פתח המחסן שמו מנעול גדול וחזק ונעלו אותו. עשינו תרגיל כניסה ויציאה לבור ועשו חשבון שהכניסה לוקחת כ־5 דקות לכל דיירי הבית הזה. זהו מראהו של בונקר־מקלט שהרבה יהודים גרו והסתתרו בו וכאלו

ששהו בו אף חדשים ועיניהם כהו, כי לא היו רגילים לאור היום והשמש, היו כאלה שגבם שחה מזה שכל הזמן היו צריכים להיות במקלט בקומה כפופה בגלל עומק הקטן של המקלט. אלו שגרו במקלטים זמן ממושך נהגו לצאת בלילה לעשות את צריכתם, והעיקר, לחפש קצת מזון ומים להחיות את נפשם ואת נפשות יתר דיירי המקלט. דיירי המקלט היו כמו משפחה אחת. הצרות איחדו אותם, וכולם עודדו אחד את השני והשתדלו לעזור כאח לאח.

בגיטו סטרי

בסוף דצמבר או התחלת ינואר 1943 החלו הגרמנים בבולכוב לרכז את הגברים המוכשרים לעבודה ברכוזים מיוחדים. הזקנים והילדים או שהושמדו זה מכבר או שהסתתרו, העיקר, לא ראינו לפני עינינו שום צעיר — נער או ילד או זקן. באותו זמן בערך הובא או הוכנס לגיטו סטרי הרבי מבולכוב, ר' שלמה פרלוב וכל משפחתו. בירת כבוד יוצאת מהכלל התייחסו אנשי הגיטו ובתוכם גם היודנרט, לרבי מבולכוב. כולם התנחמו בלבם וקיוו כי בזכות הצדיק הקדוש שנמצא אתם בתוך המחנה יקלו החיים גם לאחרים. אבל מיד נחלו אכזבה מרה. מדי יום ביומו הורע המצב ונעשה יותר קשה וכל תנועה היתה קשורה במסירות נפש. דיברנו בינינו כי כל הקללות של התוכחה ירדו על ראשנו ועוד פי כמה, ובכל זאת האנשים לא אבדו את צלם אלקים השתדלו לעזור איש לאחיו, עזרו לכו-שלים ולחלשים.

יום אחד הופיע קרן אור במחנה בדמותה של אשה צעירה בשם בלומקה הורוביץ—לויפר. אחרי הטבח האיום בדולינה, הצליחה להנצל ולחזור לרוזניאטוב, שם שכבה משך 6 חדשים בתוך ערימת שחת אצל הגוי מציל יהודים סטאש יורצ'קו, בקצה היער סמוך לרוזניאטוב. פעמיים בשבוע היה נוהג סטאש זה להעלות לה דרך סולם אוכל להחיות את נפשה שלא תגוע מרעב. במקרה שחקו פעם הילדים במחבואים ונכנסו לשכבת השחת להסתתר ונתקלו בגופת אדם. הם סיפרו זאת לסטש ומיד הבין את מצבו ובאותו יום העבירה, בעזרת חברתו דוויא דודנקו, לתוך הגיטו סטרי. קשה לתאר במלים מה שקרה בין הנאספים בשמעם את שמה מפי הגוי. אין לי הכשרון לתאר לכם את התדהמה. לפנינו עמד שלד אדם שבקושי יכולת לדעת החי הוא או מת. הדיבור נלקח ממנה משך ששה החדשים שלא הוציא אה הגה מפיה. לא יכלה להסתכל באור היקום וכל הזמן החזיקה את עיניה עצומות, ודבריה כמעט ולא נשמעו מרוב חולשה. עברו כמה שבועות עד שיכלה להוציא מפיה משפט ברור והתחילה איך שהוא לעכל את האוכל שהוגש לה בזהירות. לאט-לאט חזרה לאיתנה והפכה להיות יצור אלקים. סטאש ודוויא היו באמת מחסידי אומות העולם, הם יעצו לנו להתארגן בקבוצת פרטיונים, להסתתר ביערות ולהלחם עם נשק ביד נגד הגרמנים.

סטאס הציע לי שאבחר קבוצה של 10–15 איש שברצונם להסתתר אצלו וללחום נגד הגרמנים בבוא הזמן. הוא מוכן להכין מקלט-בונקר לא רחוק מביתו. —בקצה היער, להכין מזון וכל הדרוש לקבוצה כזו. כשבאתי עם הצעתם לפני ד"ר כהנא ועוד שני ידידים, שהיו להם עדיין אמצעים כספיים למטרה זו אמרו לי שאסור להאמין לטיפוס כזה, להתמסר לו ועוד לשלם לו מזומנים. הגנתי עליו, הייתי משוכנע שיש לסמוך על האדם הטוב הזה שרוצה באמת ובתום לב לעזור לנו. מכל ההצעה לא יצא כלום. נשארו בזכרוני דבריו האחרונים שהפנה אלי: "כשתמצא במצב קשה — תפנה אלי ואעזור לך"!!

באותו זמן הופיע בגיטו סטרי הירש ראטנבך, בנו של דוד וממציא רא-טנבך מדולינא. אתו הייתי מיודד עוד מצעירותי, למדנו יחד בגימנסיה דולינא. ממנו נודע לי כי ביערות בסביבות דולינא נמצאים יהודים מכל מיני מקור מות שבסביבה ומסתתרים שם בעזרתם של האחים סטאס והרין באבן. לא פעם סיכן הירש ראטנבך את חייו בלכתו להוציא מגיטו סטרי ובולוכוב יהודים ולהביאם ליער. הירש תיכנן גם להוציא את הרבי מבולוכוב מהגיטו, אבל בינתיים הלשינו עליו ובקושי עלה בידו להמלט על נפשו, וכך נכשלה פרשת הצלתו של הרבי מן הגיטו.

הרבי ר' שלמה פרלוב — הרב מבולוכוב הי"ד

לי היתה זכות מיוחדת לשהות במחיצתו כל יום ששי אחה"צ בזמן שבגיטו היה שקט. היה לי הכבוד להיות שמשו ולהובילו לבית המרחץ שע"י ב"ח היהודי. מדי ערב חפשתי לי הזדמנות להכנס לביתו ולשהות במחיצתו. שם גם יכולתי לפגוש אנשים שהביאו עמם חדשות מן המתרחש בגיטאות האחרים. קרבו ימי חג-הפסח ורבים התחילו לדאוג איפה יסבו את לילי הסדר ומה בדבר קיום מצוות „אכילת מצה“, והנה אסף הרבי קרוב למאה איש לביתו וכל אחד קיבל חצי מצה, כשרה למהדרין. מאיפה השיג לי הרבי את המצות — זה עד היום לי לפלא.

קשה לתאר את הרגשתם של המסובים ל"סדר". נשמעו אנחות ובכי, ים של דמעות נשפך ומילא את כוסות היגון. כל אחד נזכר בקרוביו שאינם כבר בחיים וגם לקבורה לא זכו. הפחד היה גדול פן יתנפלו עליהם הגרמנים בידועם כי חג ליהודים היום וירצו להתנקם בהם כדרכם. העמידו שמי"ה מעולה למשך כל הלילה ואנשים התחלפו ביניהם. השמירה הועמדה בפינות הרחובות בצורה כזו שיוכלו מהר להודיע בהתקרב מי שהוא זר לגיטו ולהזהיר את המסובים לסדר. השומרים עמדו בפינות רחובות: לבובסקה, בטורגו לונה-פרק, קושניעבסקה וברקו יוסלביצ'ה. כמו אצל ה-מסובים בבני-ברק ישבנו כל הלילה ותכננו תכניות הסדר הדל ותכננו איך לברוח מן הגיטו. אחדים יעצו ללכת לאלו שנמצאים כבר ביערות. אחרים הציעו לעבור את הגבול ההונגרי, כי שמעו שהמצב שם עדיין לא

כל כך נורא כמו כאן, אח חתנו של הרבי הרשלי, בחור פיקח ואינטלגנטי, הביא אתו הצעה מפורטת איך לעבור את הגבול ההונגרי, והיו אחדים שניסו ללכת לפי התכנית הזאת, והקבוצה הראשונה בת עשרים איש, בתוכם ד"ר שיף, נלכדה ונורתה במקום.

אני נגשתי לרבי וסיפרתי לו על חברי הירש רטנבך המסתתר ביערות דולינה והתיעצתי אתו אם עלי ללכת בדרכו. הרבי לקח את ידי לתוך ידיו ובחמימות רבה לחץ אותה ואמר: "לא את כולם יצליח הימח שמוניק לה" שמיד. לך, בני, לך ותצליח בדרכך"...

מחוץ לעבודתי בבית-חולים בתור אח ובתור דוינפקטור עבדתי גם יומיים בשבוע בהנחת מסילת הברזל בתחנת הרכבת בסטרי. עבודתי שם כללה: חצי יום עבודה בחומר ובלבנים וחצי בתור אח להגשת עזרה ראשונה לנפגעים בעבודה. המרפאה שלי היתה בתוך סככה של לוחות ופחים בלויים שעליו שלט "עזרה ראשונה". בעבדי על פסי הרכבת יצא לי לא פעם לעבור דרך רחובות של "האריים" ומה כאב לי הלב בראותי איך החיים שם זורמים בשקט ובבטחה כאילו לא קרה כלום. הילדים מתרוצצים וצחוק בפיהם, ברחובות נערות מטיילות להן לאטן, בשמלות נהדרות. ונזכרתי מה שעוללו לעוללים וליונקים שלנו מה שעשו עם הנוער היהודי, באיזה מיתות משונות נהרגו והושמדו, סבלותי הנפשיים עברו לפעמים על הסבל הגופני שסבלתי כאן יום-יום.

פעם בעברי ברחוב הארי נתקלתי בחבורת ילדים כשהם משחקים משחק "בצוע אקציה", ז"א מעשה הריגת יהודים. בידיהם חרבות עץ קטנות ובצעקות ובצחוק הם תופסים איזה ילד וצועקים עליו "יודע-ראוס"! בעבדנו הם התגרו בנו, צחקו וזרקו בנו אבנים. ההורים שראו את "גבורת" ילדיהם התמוגגו מנחת. בחזרי למחנה אמרתי בלבי: יותר אינני יוצא לעבודה זו.

הבריחה מהמחנה

בדיוק באותו זמן הגיע לראשי המחנה הזמנה לספק לבית חרושת לחביות בבולכוב 100 עובדים יהודיים. וכאן התחילה ההתרוצצות בין היהודים, כולם רצו להיות בין ה-100 "המאושרים" היוצאים מכאן והמחיר הגיע עד ל-20 דולר לאיש. לי לא היה הסכום הזה ולא יכולתי לקוות להיות בין המאושרים. הממונה על כוח האדם במחנה, ד"ר כהנא לא רצה לשלוח אותי לא בגלל שלא היה לי כסף. הוא ראה בי עובד חשוב בגיטו וניסה לשכנע אותי כי אפשר עדיין להמשיך זמן מספיק בגיטו ואין להחפז לצאת ממנו.

כולם ידעו כי אין ברצוני להמשיך בעבודתי ואני מחפש דרך לצאת מהגיטו. ד"ר אלרהנד, סגנו של מנהל מחנה סטרי, שהיה ממונה על מבצע הספקת ה-100 איש למחנה בולכוב רמז לי כי עלי להיות מוכן ולהתאסף

במקום הריכוז של היוצאים. לפני יציאתי מהרתי להכנס לדירת הרבי ע"מ לקבל ממנו ברכת פרידה. הוא החזיק בידי ומלמל בלחש. הבנתי שזו תפילה וברכה ליציאתי, טפח על שכמי ואמר: "צא לשלום ותזכה לישועה". בקושי התאפק מלבכות. רבים מבין ידידי במחנה ליווני עד למקום הריכוז. במקום הריכוז חיכו לנו שתי משאיות מכוסות בברזנט. אחד הנהגים היה מכר טוב שלי, היה נהגו של ארצי ברגר ביל, גוי פיקח, ואחרי כמה מילים שהחלפתי אתו הבין מיד מה כונתי. לקח ממני את חפצי האישיים, הכניסני בתא הגלגל הרזרבי, כסה אותי בסמרטוטים ובמעיל הגשם שלו וכך הגעתי למחנה החדש בלי לספור אותי ובלי שידעו על קיומי. שוקה ווידמן עזר לי שם הרבה. הציג אותי לפני מנהל המחנה היהודי, רומק סמואל, חתנו של לייזר שינפלד, הודיע לכמה מחברי על בואי והגיעו אלי מגר' זלמן שוסטר, נכדו של מישל ארטמן והדנטיסט בומק המבורגר מוא"י גילוב. הם דאגו להשיג עבורי כרטיס עבודה.

התערבתי בין האנשים היוצאים מדי יום לעבודה וחזרתי עמהם. בעבודה פגשו אותי כל מיני ידידים ומכרים, ביניהם סאשה גלובטר, ינטי פרודנברג, קלמן מסטריטן, שלמה'לי שפיגל ועוד. הגב' ריוא וידמן הביאה לי כמעט כל ערב משהו לאכול. היא עבדה במחנה אחר ויצאה משם דרך כל מיני סדקים ופרצות רק כדי לספק לי קצת אוכל.

בהשכמת הבוקר של יום א' ב-6 ליוני 1943 העירו אותי משנתי והור' דיעו לי בבהלה גדולה כי כל המחנה מוקף עם אנשי-גסטפו ואוקראינים. לא הספקתי להבין מה שקורה כאן וכבר סחבו אותי בכותנת על עורי לחצר. כאן נודע לי כי הגרמנים אוספים את העובדים שהועברו לכאן מגיטו סטרי וכנראה רוצים לגמור אתם.

למזלי הגיע באותו רגע המנהל היהודי ראמק סמואל ואמר לאיש המי-ליציה האוקראיני שהובילני שיתן לי להכנס לדירתי להתלבש. ובעיניו קרץ לי, שאדע למה הוא מתכוון. במקום לחזור לדירתי הסתתרתי מתחת לעצי הגג. עוד הספקתי להגיד לבלומקה קלמן מסטריטן שתסיר את הסולם למקום אחר, בין רגע תפסתי לי מתחת ללוחות והקרשים מקום צר ואפל, שם נשכבתי. שמעתי שאנשים נכנסים לדירה והחלו לחפש, והנה מתחילים לעלות גם לגג, צמרמורת עברה על גופי, אבל שכבתי בשקט, ובחושך לא הרגישו בי וירדו.

הגרמנים אספו באותו יום את כל המאה איש שהועברו מסטרי, הוסיפו עליהם את כל אנשי היוגדרט המקומי ועוד כמה עובדים "מיותרים" בס"ח כ-300 איש, הובילום לבית עולם היהודי וגורו לתוך בור שהיה מוכן מאת מול.

אחרי הפעולה הסתלקו הגרמנים ומלוויהם האוקראינים והנשארים בחיים המשיכו בעבודתם הרגילה. ירדתי ממקום מחבואי ובדרך פגשוני שלמה'לי שהביא לי איזה מעיל.

סוסי גילובטר הביאה לי לחם, קצת סוכר ונעליים. הם הובילו אותי בדרך כים עקלקלות עד לקצה היער, מקום שהיו כבר כמה יהודים, ביניהם: יחזקאל צימרמן, בנו של מאיר צימרמן, מאיר, בנו של יעקב לויפר, הסי רזונמן, ברון ואחותו מקלוש. רוצה אני להזכיר את דברי הפרידה שנאמרו לי ע"י רבצי נוסבאוס יעקב מאיר ואחרים: "לך, שייקה, והנצל. אז ישאר כדור נוסף עבורנו"...

ביערות דולינא

ההחלטה של הבורחים היתה לברוח לתוך יערות דולינא ולהסתתר עד ביאת הגואל. אבל מי יוליכם את הדרך מי יודע ומי מכיר את דרכי היער העבות והמסוכן? עלי הוטלה המשימה ואני הייתי צריך להיות המדריך והמוביל את קבוצת האנשים שברחו מהמחנה לתוך עובי היער ושם לתכנן את החיים, איך להמשיך ואיך להתקיים. לכל אחד מאתנו היה משהו להתגונן, לאחד סכין, לשני מקל עבה. לאחד היה גם אקדח עם כדורים. הוסכם בינינו שאנו קבוצה מאוחדת, נלך ביחד ונמות ביחד ונלחם ביחד.

עם ערוב השמש התחלנו בדרכנו, המשכנו לצעוד כשעה וחצי, והנה פתאום הופיע בלתי צפוי משביל צדדי לגמרי גוי צעיר מחומש ומזויין ואומר לנו בפולנית ישר לענין: "אני יודע מי אתם ולאן פניכם מועדות וברצוני להצילכם. אל תלכו הלאה בדרך זו, תמשיכו בשביל הזה, שלא תפגשו בכנופיות של גרמנים ואוקראינים השורצים כאן בדרכים ואורבים ליהודים..."

הודיתי לפולני הצעיר ואמרתי לו שיש לנו תוכנית ברורה ואנו יודעים את הדרך אשר לפנינו. הפגישה בינינו ובין הצעיר הפולני היתה בדיוק בפרשת דרכים ובאינסטינקט פנימי החלטתי ללכת דוקא באותה הדרך שהוא ציין לנו למרות הסכנה שבדבר שיכול להיות שזה פח שטמן לנו האויב. אנחנו המשכנו ודרכנו בשבילים עד שהגענו למקביל של פסי הרכבת כשי לפתע פתאום ראינו לאור הירח כי צילו של אדם הולך אתנו כל הזמן. היות ואנו היינו ששה בקבוצה והצל היה יחידי התגברנו מהר על הפחד, נעמדנו וצעקנו לו להתקרב אלינו. התברר כי זהו פועל אוקראיני שקיבל חופש מעבודתו והוא מתושבי המקום ומכיר היטב את הדרכים. הלה ספר לנו כי לפני כמה ימים ב־6.43 החלה האקציה האיומה של גיטו סטרי ורבים רבים נהרגו שם. בקשנו ממנו שידריך אותנו. אמנם זו היתה סטיה גדולה מדרכו הביתה, אבל בדברי שכנוע רבים ובקצת "מתן" שוכנע והתחיל לרוץ אתנו בדרך לא דרך עד שהגענו לשפת הנהר הביסטריצה והגענו עד לגשר הגדול, ומכאן חזר על עקבותיו.

כשצעדנו בשקט על הגשר בא לקראתנו איש מזויין ברובה. בראותו כי אנו קבוצה גדולה נרתע במקצת והחזיק את עצמו בשפת הגשר ואנו המשכנו את דרכנו על הגשר בשפתו השני והגענו לכביש ראשי המוביל לדולינא.

היינו עייפים מהמתח הרב שעבר עלינו באותה לילה, סטינו מהכביש ונכנסנו לתוך שדה פתוח וכולנו נפלנו בתוך השחת ומיד שקענו בשינה עמוקה.

איזה כוח פנימי בלתי ידוע העיר אותי משנתי העמוקה, ובכוח התיחלתי לעורר את יתר בני הקבוצה והמשכנו בדרכנו בדרך הראשית לדולינה, כשעדיין היה חושך מוחלט.

כבר הגענו לקצה הכפר השכן של דולינה ברודצקוב כשפתאום פנס כיס מאיר אותנו בעיניים. צמרמורת עברה על כולנו, הנה נפלנו בפח, ישר לזרועות הגרמנים. אחרי רגעי תדהמה ראינו דמות מוסתרת בשיחים. האיש החזיק ביד אחת את פנס הכיס ובשניה רובה אוטומטי מכון ישר עלינו הוא התחיל לדבר אלינו באוקראינית: „אני סטאך ואחי הרין באבי עוזרים ליהודים הבורחים מהגרמנים. כרגע באתי מהגיטו סטרי, שם הייתי בשליחות מיוחדת מרגינה פילזען מקלוש, להביא את אחיה מגיטו סטרי ועוד שניים אחרים ואחד שייקע לוטוק“.

מדבריו ראינו לפנינו איש דובר אמת המשתף פעולה, אמנם עבור בצע כסף — אבל נאמן לתפקידו. ולשכנע אותנו עוד יותר אמר: „הנה אני מחכה כאן לאיש אחד בשם ליזרקה שיפמן שהלך לכפר להכין לנו אוכל ואח“כנחזור ליער“.

עם ליזרקה שיפמן הייתי מיודד עוד מימי היותנו בדולינה, והכרתיו טוב. עוד אנו מדברים והנה הוא הופיע עם תרמיל מלא על גבו וכשהוא ראה אותי התנפל עלי, חיבק ונשק אותי והתיפח בקול.

כולנו הצטרפנו אליהם ונכנסנו אתם לתוך מעבה היער הם הובילו אותנו עד שהגיענו לעמק מלא עצי אורן שנקרא פעם „גאות קיץ“ של יעקב לויפר. באותו מקום הנפלא מלא עצים ונחלים קטנים המפכים ויוצאים מסלעי היער היה ליעקב לויפר (בעלה של בלומקה הורוביץ) ולאחותו ולאחיו לייבאלי לינק מעון קיץ נהדר. ליזרקה ונחנו לנו הוראות איך להתנהג כאן בשטח היער מה היא הסיסמה הסודית של הקבוצה והוראות להסתדר במקום. יחד עם זה הודיעו ליתר שוכני היער שהיו מפוזרים בכל מיני מקומות סתר על בואה של קבוצה חדשה של פליטים יהודיים ושיקה לוטבק בתוכם.

איה הכשרון איה העט שיכולה לתאר לפניכם את הרגשתנו עת שנחנו בתוך מעבה היער בתוך דשא נפלא בין עצי אורן ואויר הרים נפלא כאילו באמת אנו כאן בתור מבריאיים ולא פליטי חרב הבורחים מאימת המוות. היתה לי ההרגשה כי ברכתו של הרבי מבולכוב מלווה אותנו. ועד שאנו מתחילים להסתדר במקום החדש הגיעו אלינו שוכני יער שונים. הראשון שהגיע אלינו היה ראש הקבוצה הרין באבי שדיבר אתנו בדבריינועם כדבר אב לבנו. איתו באה רגינה פעלזען שהביאה לנו לחם ותפוחי אדמה. אחריהם באו משה קליין (כעת בארה"ב) אברהם האבר, סרולקה הלפער ועוד

אחרים שלא הכרתים. אחד מהם הביא אתו סיר מרק, האפשר לתאר מה זאת מאכל מבושל אחרי שלא הגיע לפינו זה ימים? מאכל חם מבושל מובא ע"י ידידים בתוככי יער עבות בסביבות דולינה?

למחרת היום, אחרי תשלום הגון של "קשים", ז"א דולרים מזהב טהור החל הרין להוביל את הסיו ואת שני הבארונים לתוך יערות פרהינסקו במקום שנמצא שם גיסו של הסיו ועוד קרובים שרצו להיות ביחד ביער. יחזקאל צימרמן ומאיר לויפר חזרו למחנה בולכוב לקחת משם דברים נחו- צים להם ואולי גם כמה מידידיהם ולהביאם ליער. אבל המזל לא האיר להם פנים. הם נתפסו ונרצחו במקום.

ביער ירד גשם שוטף ומלווה רעמים וסערות. הגשם חודר מבעד בגדיך הרטובים עד ללשד עצמותיך, הנך נוקש שן בשן, רועד מקור, אין לאן לנוס ואין איפה להסתתר. מכל ענף יורדות עליך טיפות שחודרות לך לתוך נשמתך ועושה ממך חתיכת סמרטוט. אבל הרבה זמן לא נתנו לנו ידידנו להיות מטרה לגשמי זעף וללא מחסה. מיד נשלחו אחדים מהם והם ספחוגו "למעונם", עמוק באדמה, שהתקרה מכוסה עם שברי עצים וענפים ועליהם שכבת אדמה וענפים רבים שאינם נותנים למי הגשמים לרדת לתוך המ- אורה. היו שם סידורים לשינה נוחה על דרגשים של עץ ואפשרות של ישיבה נוחה. זה הכל אשר נחוץ היה לנו כעת.

לא הרחק מאתנו ישבה עוד קבוצת יהודים: יוסף פרישר מדולינה וחנה דייטשער ועוד אחרים ממקומות שונים. להם היה כבר קשר עם איזה גוי מהסביבה שבעד בצע כסף טוב הביא להם מצרכי מזון חיוניים. "המור- מחה" להשגת מצרכי אוכל בכל מיני דרכים היה משה קליין. הוא היה מסור- גל להביא פעם עגל חי או עשרים עופות בתוך תרמילו, שהשכיל להשיג בכל מיני דרכים.

השתדלתי להיות לתועלת בכל מיני דרכים הן בהחזקת נקיון, בבישול ובהגשה. הייתי כאחד ממשפחת תושבי היער.

באותו זמן החלו הגירושים וההשמדות בכל ערי גליציה ומכל מיני מקו- מות החלו לזרום ליערות יהודים גמלטים על נפשם. במצב כזה התחיל לקנא באחיו ובמעשיו ובעיקר בעושרו האח סטאס שגם לו היה קצת יהו- דים תחת פיקוחו. הלה החליט להגדיל את "מלכותו" ואת מקום חסותו והחל לאסוף יהודים מהבא ליד כמובן בעד בצע כסף עובר לסוחר, בזהב ובנחושת ביהלומים ובדברי חן יקרים. כרגיל כל גמלט ליער מביא אתו כל מיני מצרכים ודברים יקרים על כל מקרה שיהיה, והוא היה אוסף אותם ו"שומר" עליהם. היו גם כאלה שלא רצו את חסותו ביער והיוו קבו- צות עצמאיות בין אלה היו הפעלזונים, הלפער והאבר, אזי לינדנבוים וועלוועל קופאליס — קומרשמיד, ישוע טייכמן מדולינה, זליג עבער ואחו- תו מהכפר ריבנו ושני האחים פייער מסטרי, שלמה וזאני ראטנבך עם שני בני אחיותם, סאבעל מסטרי, וחנ'לי בת אברמציע זילברברג.

בקבוצת הרין היו עד כמה שאני עדיין זוכר האנשים הבאים: שיקה וינקה שרגר, מוני ואחותו פנקה קנדלר, מונדיק זאהן וריטה, קרל איסטר, פיצר, לייב ודבורה שויצר (מסטניסלבוב), וילקובל (מנדבורנא) וילך וסיונך גרפינקל (מסטרי), פרעד קאואלער ואחותו לוטטי ואמו, דעסיו זילב-ערמן — לנדסן והנכד (מקלוש). אהרן ואשתו רגינה וואלקנטרייבר, חרש קצמן, דונצי הוכפלזען (מזויראונע), ד"ר גויהויר (מדולינא), ד"ר שטרן ואשתו ובתם, פיניו שטרן (ממיוון), הדנטיסט שינדלר ואשתו (מבולכוב) מקס וסביניה כץ (סטרי), שמואל שלאקס ושמואלקו טייטלבוים בנו של הרב מניסאנדו, אתו התידדתי עוד בזמן האוקופציה בדולינה בבית הרב. אחר-כך פגשתי הרבה פעמים בביתו של הרב מבולכוב בגיטו סטרי. גם בסדר פסח אצל הרב מבולכוב בגיטו סטרי הוא השתתף.

כעת פגשתי כאן ביער והוא סיפר לי כי בהיותי עדיין בגיטו סטרי היה התפקיד שלו בקבוצת העובדים לקבור את כל אלו שהומתו או מתו ע"י כל מיני מיתות משונות בקבר אחים אחד גדול. פעם אחת בהתעסקו בקבורה נתקל לפתע בגופו של הרבי מבולכוב, ר' שלמה'לי פרלוב הי"ד, הוא סיכן את נפשו לסלק את הגופה בחשאי, וכשגמר את עבודת הקבורה של יתר המתים התחיל בדחילו ורחימו להתעסק בגופתו של הרבי, רוחצו במים החליף את בגדיו בבגדים נקיים, כרה לו קבר מיוחד, הטמינו לחוד ואמר „קדיש“ אחריו, בשקט ובקדושה.

כאשר גברו החיסולים של הגיטאות והמחנות התרבו כאמור הפליטים שנמלטו על נפשם והגיעו ליער. בין אלה הגיעו מאירקה טורטלטיוב ובנו איצילייזר. על עזרתו וגבורתו עוד יסופר כאן במקום אחר. לאט-לאט התחילו חיי היער להכנס למסלולם. הדיירים התחילו להתרגל גם לחיי השקט והפחד של היער. אוכל היה מספיק כי היו אנשים שהתמסרו לזה ודאגו להספקת מזון, בחורים אמיצים, המוכנים ללכת לכל קריאה. בין האמיצים היו וילוש וינפלד שלנו ומאירקה טורקלטיוב ועוד. להרשקה ראטנבאך היתה רשימה מוכנה של גויים שעשו פעם צרות ליהודי הסביבה והם היו תמיד המטרה של „החברה“ שדאגו למזון והתנפלו עליהם בלילות והוציאו מהם כוח הזרוע כל מיני מצרכי מזון. פחד נפל על גויי הסביבה מה „פרטיונים“ היהודיים תחת הנהגתו של האחים סטאס והרין באבו. כל מיני אגדות התהלכו על מעשיהם ותעלוליהם וגבורתם של הפרטיונים ועל עצמתם כי רבה היא. אמרו כי מספרם הגיע עד 10,000, אולי עוד יותר.

תפילות הימים הנוראים ביער דולינא

הקיץ עבר, התקרב הסתיו ואתו ימות הגשמים והצינה והרטיבות. אנו עומדים לפני הימים הנוראים של בני ישראל, וימים גוראים תרתי משמע. שני ימי ראש השנה עברו עלינו איך שהוא באנחות ובבכיות, כל אחד עשה את חשבון נפשו ביחידות בינו לבין הקב"ה בשקט, בבכי עצור. אבל בהגיע

יום הגדול והקדוש, יום הכיפורים, התאספו כל אנשי היער בלי שום יוצא מן הכלל, דתי וחופשי ביותר. כולם כאחד הרגישו את הצורך להתייחד עם קונם בצוותא.

הבעל תפילה שלנו היה דוד ליברמן ויזכר לטוב על עמלו של ר' משה קלמן שהמציא באופן פלאי מחזור אחד שבו התפלל החזן ויתר הקהל הקשיב והתפלל אחריו מלה במלה. מקום התפילה היה בחצרו של סטאס. הנשים מצאו איך שהוא גרות והדליקו אותן בזהירות שלא יקרה, חלילה, דליקה. קשה לתאר כאן איך עבר עלינו ליל „כל נדרי“ ביער. הבכי העצום של כל העדה האומללה, היהודים הנרדפים על צוארם. כל אחד נזכר בקרוביו, הוריו, ילדיו ובני משפחתו, שנשחטו ונהרגו והומתו ע"י כל מיני מיתות משונות ע"י הגרמנים או שכיניהם האוקראינים. הבעל תפילה ר' דוד השתדל להתפלל לאט, שכל אחד מאתנו יוכל להתפלל אחריו, אבל בכל פעם תפילתו נפסקה ע"י בכי גדול של כל העדה שלא יכלה לעצור בעד הדמעות שחנקו את גרונם.

לא כל אחד מאתנו הבין פירושם של התפילות אבל לא היה צריך להבינם, לתרגם. ר' דוד בתפילותיו, בזעקותיו ובאנחותיו, בתנועות ידיו כלפי מעלה, המחיש בדיוק את פירוש המילות וכל אחד מאתנו הרגיש כאילו הוא לבדו אמרם. הרגשנו הפעם כי תפילות כאלו בודאי בוקעות ועולות השמימה, ויושב בשמים ישמע ויושיעם ויפתח לפניהם שער הרחמים. תפילות יום-כיפור ביערות דולינה הדהדו רחוק-רחוק עדי יערות עד והגיעו עד לכסא הכבוד — אם לא למעלה מזה.

הקרב וההרג ביער דולינא

ביום שמחת תורה לפנות ערב שמענו לפתע רעש של גלגלי מכוונות כבדות ושרשרות טנקים הקרבים ובאים אלינו, ומיד הגיעה האזעקה וכל אחד, כפי המדובר, נס על נפשו. התפזרנו לכל עבר ורק מתי מספר נשארו במחנה ביער הופיעו הטנקים ועליהם הולסוביצים — הצבא הבוגד של הגנרל הרוסי ולסוב בפיקוד גרמני — הם פתחו באש ופשטו מהר בכל המחנה, החריבוהו תוך רגע ולא נשאר ממנו זכר. באותה ההתקפה נהרגו: חנה, אחות של הרשקה רטנבך; דאניא שורץ ואמיל בריל מקרקוב, חתנו של הוגו פישר. כעבור כמה ימים התחלנו שוב להתארגן והפעם ביתר רצינות וביתר זהירות, העמדנו משמרות בקצות היער. עברנו יותר עמוק לתוך היער והגענו עד למקום הידוע בשם „מקום הצלב“.

התהלכו שמועות כי הגרמנים החלו בהתקפות על הפרטיזנים שביערות. כי יצאה פקודה מן המפקדה העליונה לטהר את היערות מהפרטיזנים בדרך הנסיגה של הצבא המובס בשערי סטלינגרד. סוכם בינינו כי במקרה של התקפה חדשה על קטע היער שלנו עלינו לסגת לכוון יערות ויגודה, ורקוב וקרעכוביצה.

בשבת הבאה התחלנו כולנו לארוז את המטלטלים ולצאת למקום החדש. בערב התחלנו ללכת בתוך היער ליעד החדש ולפנות בוקר יום ראשון כשהגענו ל"באביובקה", בתוך חורשה צעירה ודלה שזה לא מזמן נטעה, הגיע אלינו בריצה מבוהלת וכולו מכוסה זיעה סטאס באבי ובישר לנו את הבשורה המרה כי נפלו בפח גרמני, נכנסנו בדיוק ללוע הארי. כל היער מוקף צבא גרמני המחכה להסתערות ולנקוי השטח מהפרטיונים.

עוד אנו מדברים בינינו ומתיעצים לאן לסגת והנה מתחילה תזמורת איומה של כל מיני כלי יריה המכסה כל שטח היער, לא משאירים מטר בלי הפגזה. השתתפו בתזמורת כלי יריה אוטומטיים, רובים, מכונות יריה וגם טנקים. האדמה מתחתנו רעדה מההפצצות. מסביבנו לא היה שום מחבוא, העצים היו גמוכים, כמעט שיחים, והכל היה גלוי ופתוח.

לפתע השתתק הכל והתחילה ההסתערות החזיתית של הגרמנים. אחד ליד השני וברובים מכודנים התקדמו, חיפשו תחת כל שיח. מתחת לשיח אחד, לא הרחק מאותו שיח שאנו ומאירקה שכבנו, גילו שני אנשים מסתתרים וציוו עליהם לקום, היו אלה: בנו של השוחט מבולכוב גרטנברג ונערה מקלוש. נשמע צורר של מכונת יריה ושניהם נפלו במקום. היינו מרוחקים מהם לא יותר מ-3—5 מטר וראינו כל זאת ועד היום אני שואל את עצמי: מהו הכוח העליון וסוד החיים שברגע והנך רואה את המוות מול עיניך הקרב ובא סר ממך כל פחד. להיפך, איזו הרגשת שלוה עברה בכל אברי. אני מאחל לעצמי, כשיגיע זמני להסתלק מהעולם שתהיה לי הרגשה כזו שהיתה לי אז בראותי איך שהגרמנים הולכים וקרבים אלינו, עוד צעד, עוד צעד, והנה... התפללתי בליבי בלי אומר וחיבקתי חזק את מאירקה השוכב על ידי ורועד, התקרבותי אליו ונשקתי ולחשתי לו באזנו: "מאירקה, עוד רגע ויהיה לנו יותר טוב".

והנה במקום לצעוד את צעדם הבא ישר לקראתנו ולגלותינו הם משנים פתאום את כיוון צעדתם לעבר אחר. מה קרה שם? בצעדם לאיטם גילו על יד השיח של הקודמים רדיו וחוטם וכשהרימוהו והתבוננו בו מיד שינו את כיוון צעדם לפי כיוון החוטם שנתגלו לפניהם. והנה קרה לנו נס גלוי ואני מאמין באמונה שלימה כי יד אלקים בזה, הקב"ה רצה להשאיר עד למען יספר לדור הבא אחריו את אשר עוללו לנו הגויים יימח שמם.

באותו יום גהרגו ביער למעלה מששים יהודים ולמען להפחיד את גויי הסביבה שלא יביאו עזרה כל שהיא ליהודים, נתפסו 20 גויים סתם מהרחוב ותלו אותם בכר הכפר למען ישמעו ויראו. הדבר עשה רושם עצום על הגויים והתחילו לרעוד מפחד ומאז התחילה עבורנו תקופה איומה של יסורים, רעב וגיהנום. נרדפנו על צוארנו ככלבים. הזהירו אותנו כי הגרמנים תפסו כמה יהודים וע"י ענויים שונים אלצום לגלות להם מקומות מחבוא של הפרטיונים ולכן עלינו לעזוב את כל מקומות הסתר שלנו ולהסתלק. השתרר מצב של יאוש ודכאון בין אנשינו.

כל הזמן הייתי בחברתו של מאירקה וכעת התוסף אלינו עוד זוג, מאיר היה כל הזמן בעל יוזמה והעיו לעשות דברים נועזים ומסוכנים. גם כעת בזמן שאצל כולם שרר רעב ועוני ומצוקה העיו מאיר לגשת לכפר סמוך לגוי מכר שלו מזמן, למרות שהדבר היה כרוך בסכנת נפשות לשניהם, הן לגוי המושיט עזרה ליהודי, והן למקבל העזרה. באחד ממוצאי שבת ניגש בשקט לכפר קריווע לאיכר מכר ודפק בשקט בחלון. האיכר פתח את הדלת והגיש לו קערה מלאה מרק תפוחי-אדמה, כמה ביצים קשות וככר מקמח תירס וביקש אותו להסתלק מהר.

אין לתאר את השמחה ואת מעשה הגבורה שעשה מאיר. אני רוצה רק לציין את אופיו העדין והאציל. אף פעם לא אכל לבדו, תמיד חילק את פתו עם אחרים ואת העזרה לזולת הושיט בשמחה רבה אף כי לא פעם היה זה כרוך בסכנת נפשות. שנינו חיינו כמשפחה אחת, התחלקנו עם האוכל. התיעצנו ביחד על עתידנו, על מצבנו, על כל מיני תוכניות של בריחה וכדומה. שום דבר לא הפריד בינינו, שנינו שאפנו וקוינו לעבור ביחד את הזמנים הקשים ולהגיע ביחד לימים יותר טובים.

המצב נעשה מיום ליום יותר קשה ויותר עצוב, בעיקר מצב הבטחון, האפשרות להשיג מזון, האיכרים הפסיקו לגמרי להושיט לנו כל עזרה במזון אפילו בעד הון כסף. הם פחדו לגפושם ולחיייהם. ללא עזרה מבחוץ שום מחתרת לא יכולה להתקיים. איפה שהיינו ביום לא יכולנו להשאר בלילה, נדדנו ממקום למקום, ההתנפלויות של הגרמנים התרבו. והתרבו גם החללים, יום-יום נודע לנו על חבר אחר שנתפס ונהרג במקום. כחיות המחפשות מחסה כן היינו.

כוחותי ירדו ולא יכולתי כבר להחזיק יותר מעמד. ראיתי שאני מתחיל להכביד על תנועותיו של מאירקה. הוא היה מזויין ברובה והשתייך לקבוצת האמיצים-הלוחמים בין אנשי היער, לא כן אני. לכן בקשתיו שנפרד קצת ואני אחפש לי מחסה ביער. הוא לא עזבני לגמרי, מדי פעם בא אלי לבקרני, הביא לי מזון, התיעצנו והבטיח לי כי בשום אופן לא יעזבני לבדי ביער, באשר ילכו אלך גם אני. קבוצת הלוחמים תכננה לעבור את הגבול ההונגרי. בגלל התקשרותי החזקה עם מאיר רצו לקחתני עמם לעבר הגבול ההונגרי. גרי אבל ידעתי מראש כי כוחותי אפסו ואני לא אחזיק מעמד במאמץ קשה כזה, לעבור הרים וגבעות עד למעבר הגבול, ואהיה להם רק למפגע. לכן בקשתי מהם שיעזבוני לנפשי כאן ואני אתחבר ליתר המסתובבים ביער ובתוכם האחים באבי.

חוץ מהרעב, הקור והרטיבות וחוסר גג מעל הראש קם עלינו עוד מכה מהתוכחה, מכת הכינים. מהכפור קפאו הנהרות והאגמים ולא היתה לנו האפשרות לרחוץ את גופנו ובגדנו ובגלל שלא היה לנו מה להחליף לא הורדנו את הבגדים מעלינו שבועות וחודשים, ואין כל פלא איפוא שמכת הכינים ירדה עלינו ואכלה את בשרנו בכל פה.

האנשים התאספו בחורבה ללא גג וללא מזון, סתם ישבו או שכבו מרוב חולשה על הרצפה וציפו לנס. למי שהיה עוד כוח, קם וחיפש בשדות איזה צמח, תפוח אדמה שנשאר במקרה בשדה, או איזה ירק, הדליק כמה ענפים יבשים וצלה אותם באש ואכל, הגיש גם לאחר שיטעם. אחדים גוועו ממש מרעב על הרצפה. היתה בעיה של קבורת המתים. לא היו לנו כלים במה לחפור קבר. האדמה היתה קפואה ולנו לא היו כוחות לחפור בידיים. באין ברירה הוחלט להביא את המת הרחק ביער ולכסותו בענפים ובעצים וזה הכל. אמרתי בלבי, הנה עוד מעט גם אתי יהיה אותו הדבר, ואולי כבר לא ימצאו ענפים במה לכסות את הגוויה, וצמרמורת עברה בגופי. לא, לפחות שיקברוני. החלטתי לעזוב את היער ולחפש את מזלי במקום אחר, שם אזכה שיקברוני ככל המתים, ולא להיות מוטל על פני האדמה.

בעזבי את גיטו בולכוב הגיעה אלי שמועה כי איזה גוי מרוזניאטוב חיפש אותי ואמר לאנשים שאם במקרה וימצאו אותי שימסרו לי כי הוא מחפש אותי ורוצה לעזור לי.

נודע לי כי אהרן וידמן שמע על הסיפור הזה. הוא היה רחוק ממני, בקבוצה אחרת, דרך שליח קבלתי ממנו תשובה על שאלתי כי שם המחפש אותי הוא יגלוביץ מיסקי. התיעצתי כמובן בכל העניין עם מאירקה. הוא טרם החליט לעזוב את היער, אולם הבטיח לי שאם אני אחליט סופית לעזוב, הוא ילויני כל הדרך עד לפני רוזניאטוב ולא יתן לי ללכת לבדי.

והנה קרה כאן מקרה מוזר שחרץ את גורלי. ביום אחד, יום ראשון בבוקר, רואה אני את פיניאלי שטרן ממוזון עטור בתפילין, נשען על עץ ומתפלל בכוונה, ומשיח בינו לבין עצמו בקול: „למה לי להשאר כאן ולגוע מרעב, אלך לי לכפר סטריטין — ויזנע, שם נמצא אצל גוי מסוים עגל שלי, אקחו ממנו בכוח ונחיה את נפשינו... אקח אתי את הסיו ומוני פקר...“ אמרתי לו: „אני מצטרף אליכם...“

הודעתי למאירקה על החלטתי והרגשתי שכוחותי חזרו אלי.

לפנות ערב התחלנו לזוז. מאיר הצטרף אלינו.

ירד שלג. קפאנו ונרטבנו עד לשד עצמותינו. לא היה איפה להסתתר. והגענו עד לאגם, ודרך הגן הגדול שמעבר לאגם הגענו מול בית שבו שני דיירים. מאירקה אומר לי: „ראה, שיקה, בצד אחד של הבית גר מוסקא, איני יודע באיזה צד“. הוא נעמד מרחוק עם רובהו מוכן לכל מקרה, ואני נגשתי לחלון ובוהירות רבה דפקתי בו. וילון נקי הוסת הצדה ובחלון הופיעה דמות של נערה צעירה, מסתכלת בי ומיד ניגשה לפתוח לי את השער הגדול של החצר. בחשש גלוי אני שואל, מי גר פה, היא עונה לי: „פה גר דודי מוסקו יאגעלאוויץ“ למרות שהייתי מגודל פרא והפלתי אימה ופחד על כל רואי, היא הכירתיני מיד. אבן נגולה מליבי. אכן, זהו הבית שבו אני מקוה לקבל מחסה ומנוחה נגד רודפי, אני משמיע הסיסמה שלנו ביער ומאירקה מופיע מיד בבית. היא, סטפקה, הכירה אותו מיד, הכניסה אותנו לבית ובלי

אומר ודברים נכנסה למטבח והביאה שתי קערות מרק תפוחי־אדמה, חתיכת בשר ולחם שלם.

בחיוך על פניה אמרה: „בבקשה, סעדו את לבכם”.
אני מתאפק וגם לא נותן למאירקה למהר לאכול, פן יזיק לנו המאכל אחרי זמן כה רב של רעב. זה יכול רק להזיק לנו. אנו אוכלים לאט־לאט, טיפה אחרי טיפה.

סטפקה עומדת מן הצד ומסתכלת בנו, ניגשת לארון ומוציאה משם קצת טבק ונותנת לנו לעשן.

אחרי הארוחה פרשה סדין לבן נקי על גבי השטיח שעל הרצפה, וב„לילה טוב” יצאה מן החדר.

מי פלל אחרי שנים של רעב ומצוקה, ללא קורת גג, נרדפים ככלבים מצורעים ממקום למקום, לקבל ארוחה כה דשנה וטעימה ולישון על סדין לבן בתוך בית חם.

למחרת בבוקר השכם נכנסת אלינו סטפקה עם „בקר טוב” לבבי והביאה אותנו לחלק השני של הבית, וכשנכנסנו נדהמנו לראות לפנינו את אידזי, בתו של החושב־הרוזניאטובאי הידוע הרש לנדסמן. היא התנפלה עלינו, התנשקה ופרצה בבכי גדול, כלל לא ידענו כי למוסקו עלה להוציאה ישר מן הקרון שהוביל אותה לגרמניה לעבודה והכניס אותה לביתו.

קבלנו מיד ארוחת בוקר טובה ובינתיים הכינה עבורנו סטפקה אמבטיה חמה שזה שנים לא ידענו את טעמה ואחרי התספורת והגילוח החלפנו בגדינו המזוהמים והקרועים.

בשעה זאת מסקו לא היה עדיין בבית, הוא היה בסטנוסלבוב לרגלי סידוריו השונים. סטפקה פחדה מפני אנשי המכס שיכולים כל רגע להכנס. לכן יעצה לנו לעזוב את הבית לזמן מה עד שהבדיקות של אנשי המכס, המחפשים טבק ויין ללא רשיון, יעברו מכאן. מקודם חשבנו להסתתר ביער הסמוך, אבל הקור הרב והרטיבות עוררו בנו הרהורים עגומים, רק מאירקה עם חושו הבלשי מצא מקום סתר עבורנו. לא הרחק מהבית היה גר פנקובסקי ושם בחצרו מצאנו סככת קש גדולה מוגנת נגד גשם ורטיבות. קפצנו למעלה, הוצאנו מתוך הערמה הגדולה כמה חבילות קש, עשינו בתוך הערמה חור גדול כדי שנוכל לשכב שם ולשבת, וכך סידרנו עבורנו „בית” מגורים חדש למשך כמה ימים.

שבת בערב נכנסנו שוב למסקו, מאירקה החליט לחזור בליל א' ליער להביא משם רופא. רצה להצילו ממוות בטוח ביער.

דוויא הביאה אותי לאיכר אחד, סטאס, והוא הובילנו ישר למחסן תבואה ומשם הוציא כמה חבילות קש והתגלה לפני דלת כניסה לתוך האדמה. בוחילה נכנסתי לתוך הבונקר החשוך ולאור פנס קטן ראיתי לפני את אהרן ווידמן ומאיר אונגר, בעלה של דורצי געלובטער. אין ביכולתי לתאר

לפניכם את רגשי הפגישה הפתאומית בתוך הבונקר אחרי כל מה שכל אחד מאתנו עבר עד עתה.

הצטרפתי לחבורה הזאת ומרוב עייפות ומרוב רשמים שעברו עלי משך הימים הספורים נרדמתי במקום ונתנו לי לישון 24 שעות רצופות. הם אמרו, כי השינה תחזק אותי.

כשקמתי משנתי הרגשתי רעב חזק אבל לא היה לי במה להשקט את הרעב. פשוט, לא היה שם מה לאכול.

סטאס הכניס לבונקר עבורי כף, כוס ובקבוק לצרכי הפיזיולוגיים. איני רוצה להרבות במילים על תיאורים ורעיונות אידיאולוגיים או מוסריים בין הנרדפים והמסתתרים ביערות ובבונקרים. זה אני משאיר לסוציולוגים ולחוקרים אחרים. אני רוצה כאן לציין איך אנשים גם יכולים להתרומם עד למרום שחקים.

בהתחלה כשסטאס הכניס את קערת האוכל אלינו לבונקר היה סדר האוכל בסדר זה, את הכף הראשונה טעם מאיר אונגר, אחריו בתור היה אהרן ווידמן ואח"כ אני הייתי בתור. והנה אני רואה פתאום כי זה כמה ימים, כשהאוכל בקערה מתחיל להגיע לסופו, מנגב מאיר את הכף ועושה פרצוף כאילו נמאס לו כבר האוכל. אותו דבר עושה אהרן, מתחיל לעשות עם השפתיים כל מיני העוויות ואומר: „די. איני יכול יותר. אולי תגמור אתה את קצת המרק“, אחרי כמה ימים תפסתי מה הולך כאן, שהם חסכו מפיהם, למרות שאף פעם האוכל לא היה מספיק, בכדי לאפשר לי להבריא קצת ולחזור לכוחותי.

כעבור זמן מה עבר מאיר אונגער לבונקר של מוסקו במקום שנמצאו הרולד. מזמן לזמן היו האונגרים, שנמצאו אצל מוסקו ע"י דוויא שהיתה באותו בית, מעבירים אלינו לבונקר כל מיני מצרכי אוכל שהם השיגו בעד כסף רב, פעם העביר אלינו לחם שלם וכמה בצלים ושום ובקבוק י"ש מנדיל לנדרמן ואשתו חנה שהיו ג"כ בבונקר של מיסקי.

מעשים כגון אלו חיזקו את הרוח והרצון להמשיך לסבול אולי בכל זאת נזכה בישועה ונצא מאפלה לאור גדול.

אבל המצב במחתרת נעשה מיום ליום יותר קשה ויותר רציני, חדשים לא יצאו לאור עולם ולא התרחצנו ולא החלפנו את בגדינו, בפנים מחנק וצחנה. האנשים החילו לרדת מהכוחות, אהרן ווידמן הפסיק לגמרי לאכול ולאט לאט התחיל לגווע כאן בתוך הבונקר. סטאס התחיל להתייעץ אתנו על מקום חפירת קבר נסתר עבורו שלא יתגלה לאחרים.

ניצני החופש

מיד אחרי פסח, בחדשים אפריל-מאי 1944, התחילו להגיע אלינו שמועות טובות מן החזיתות. אמנם מצבנו היה בכל רע. ללא מזון מספיק ללא טיפת

אור צח ואור אבל התקווה והשאיפה לחופש ולגאולה נתנו לנו את הכוח להתחזיק מעמד.

בהתחלת חודש אוגוסט כבר שמענו בתוך הבונקר הדים מהפצצות הרוסיים, לכל נפץ של פצצה שמח לנו, כי ידענו שהוא נופל על עמדה גרמנית כאן בסמוך וכי סופם קרוב לבוא. ההד של ההפצצות היה כה חזק שסתם לנו את החור שדרכו שאפנו קצת אור צח.

כעבור חצי שעה שמענו כי הרוסים כבר נמצאים בגבולנו ועל ידינו. בליל שישי הופיע מאירקה שלנו עם חייל רוסי והוציא מכאן את הרולד ולקח אותו למיסקו, ביום השבת שמענו על קרבות קשים ע"י דולינה ורוזני-אטוב, יצאנו כבר מהבונקר שלנו וישבנו במחסן התבואות, ביום ראשון ראינו דרך הסדקים איך המון גויים עם נשותיהם וילדיהם ובקרב עוזבים את הכפרים והולכים לכיוון היער. כולם היו בין משתפי פעולה עם הגרמנים ולכולם היה חלק רב בהשמדת היהודים וידעו כי הצבא הרוסי יתנקם בגרמנים ובעוזריהם.

גם סטאס לקח את כל אשר לו עם הבקר ויצא עם העוזבים בכדי לא להיות בין החשודים. כשראינו כי גם המגן והמציל שלנו עוזב וכי כל המסתתרים אצל מיסקו לקחו אוטו משא וברחו לסטניסלבוב המשוחררת כבר, החלטנו אני ואהרן וידמן — שהחלים בינתיים — והלכנו לאור היום דרך השדות עד שהגענו לדרך המובילה לריבני ומשם לסטניסלבוב. כשהגענו להר שבקרסנה פגשנו שם עוד יהודים שיצאו מהיערות ומבונקרים והולכים לכיון סטניסלבוב. ביניהם מצאנו את הירש רטנבך, דוד וצילי קייש, הסוי ומוניו פאקר, קלרה סגל, ווילך קנוהל. כולנו הלכנו כעת ביחד כקבוצה והגענו עד לגדבורנא לביתו של וילך, שם גשארתי כ-2—3 שבועות, כי לא יכולתי יותר להמשיך בדרך. כעבור כמה שבועות שהרוסים התבססו כבר בסביבה החלטתי לחזור הביתה לרוזניאטוב, סרתי עוד לכמה ימים לסטניסלבוב וכמה ימים לקלוש לראות מי עוד נשאר בחיים.

עם חשיכה הגעתי לרוזניאטוב, לנתי בבית עוזב ובבוקר הלכתי לראות את בית הורי ומקום הולדתי אשר בו ביליתי את מיטב ימי ושנותי.

באתי עד לבית-הכנסת והסתכלתי מרחוק על הסימטא בה גרתי אני עם כל בית אבי, וחשכו עיני. ממש לא ראיתי כלום, לא יכולתי להאמין למראה עיני — מכל הבתים שהיו באותה הסימטה, החל מבית יצחק — שע"י קצמן, אחריו אברהם הופמן, הינדי, זישיע צירינג ובני ריקל שואלב : חיה ואסתר ומשפחתם קוני ולייב קרטשמן, חיים שמעון לוטוק, אחרינו — אברמציע, מרק, יאסל רובינפלד, אברהם איציק ומינדיל לנדרמן, סומי צימרמן ושמואל-הירש ווכטר — מכל הבתים האלה לא נשאר זכר. האדמה חרושה מגודרת לחלקות שונות ומעובדות בתפוחי אדמה. ממול עמד רק ביתו של שמואל רוזנברג (שמוקל) ובית המרחץ ועל פי זה יכולתי לדעת את כיוון הבתים ולהתמצא במקום.

בשברון לב גדול, כולי המום ממראה עיני, נשענתי בקצה הגדר שהקיף
את מקום ביתי ומגרוני צעקה גדולה ומרה:
נקום ה' נקמת דם קדושים וטהורים. זכור את אשר עשו לך הנאצים.
— יתגדל ויתקדש שמה רבא —

הגבורים שלנו

עם גמר כתיבת זכרונתי מימי השואה ואת אשר עבר עלינו הנני
רוצה לדחות בתוקף את כל האשמות והרינונים כאילו שהלכו ללא
התנגדות למות כצאת לשחיטה. מבלי שאף אחד מן המאשימים יכול
לתאר לעצמו מה היה עושה הוא אילו היה במקומם, בזמן שהגרמנים
עשו הכל בכדי להוציא את כל המרץ והרצון לחיות, בזמן שכל מחשבותיו
של היהודי היו רק חתיכת לחם ולהחיות את נפשו. היהודי היה מושפל
ונרדף, כל ידידיו ואוהביו עזבוהו.

לא היה לו מקום לאן לברוח לאן להסתתר. גם ביערות ובשדות התנכלו
לחיו. במרומי העצים ובעמקי האדמה רדפוהו הרוצחים ובכל המצבים הכי
קשים, עדיין לא אבד את תקותו. והרצון לחיים ושאפת החיים נתן את
הכוח חזק ואימץ את הנחשלים בתוך המחנות. יכולנו לראות איך אנשים
שנשלחו למחנות מעמים אחרים אבדו מהר את צלם אלקים, התייאשו מן
החיים ולא החזיקו מעמד אפילו חדשים מספר. מה שאין כן אצל היהודי,
בכל המצבים הקשים, ללא לחם, ללא אויר לנשימה, נרדפים עד הצואר,
נלחמו על חייהם ועל קיומם בתקווה שיזכו עוד להתגבר על הזמן הקשה
ויגיעו ימים יותר טובים ויותר נעימים.

אסור בהחלט למי שלא נתנסה בזה להוציא משפט על המחבלים
והרשלנות מצד הנרדפים שלא עשו די להתנגד לאויב ולמות מוות גבורים
בהתנגדות ובלי להכנע, היו ג"כ כאלה אבל רובם זקנים ונערים שלא עמד
להם הכוח הפיזי להתגבר עזרו והעריצו בכל מקרה שראו גלוי של התנגדות
בכוח מצד היהודים נגד עם המרצחים. על מקרה אחד מיני רבים שאני
הייתי עד לו, עד ראיה, הנני רוצה בזה לספר, ובעיקר לקוראים הצעירים
שלא יחשבו שלא היו מקרים של גבורה עילאית. היו גבורים, שעוד יכתבו
עליהם ועל גבורתם בדברי ימי עולם.

שני בחורים צעירים היו איתנו ביערות דולינא אחד מרוזניאטוב בשם
מאיר טורטלטויב, בנו של איצי לייזר טורטלטויב והשני בשם הרש
ראטענבאך, בנם של דוד וממצי ראטענבך מדולינא.

מאיר — או כפי שאנו קראנוהו "מאירקע" והרש — הערשקא, שניהם יכנסו ללא שום ספק לתולדות ימי עם ישראל כגבורי ישראל, ומצוה לספר עליהם ועל גבורתם. וטוב שיש לי האפשרות בספר הזכרון לאנשי רוזניאטוב להנציח ולכבד את פעלם ואת גבורתם, וזו תרומתי הצנועה לכבודם.

בפרוץ המלחמה ב־1939 שרת מיארקע בשרות הצבא הפולני בארטיילריה. פצוע ברגל הוא חוזר הביתה כשבועיירה כבר שולטים הסובייטים. בתור נכה מלחמה הוא מתערה בחיי הנוער שעדיין נשארו בבית ומתחיל להתעניין בחיי הספורט. חיש מהר נהפך למארגן ולראש המדברים בקלוב הספורט. בפרוץ המלחמה בין הגרמנים לבין הרוסים מתנדב מאירקע לצבא הרוסי ונשלח מיד לחזית ובזמן קצר ביותר שוב כפצוע חוזר הביתה איפה שמוצא כבר את הגרמנים שולטים בה והוריו הוגלו לדולינא והוא מצטרף אליהם.

החיים שם בין כל הגולים שהוגלו מכל הסביבה לגיטו דולינא נעשים מיום ליום יותר קשים. הרעב הולך וגובר. יהודים גוועים בחוצות העיר מרעב. יום־יום גזירות חדשות ואחת קשה מהשניה. מאירקע בעל הטמפרמנט הער אינו יכול לסבול זאת ולשבת ללא מעשה ולקבל עליו את הדין.

והנה קרה המקרה, יום אחד באו מקלוש אנשי הגסטפו כדי ללמד את אנשי המיליציה הדולינאית איך להתנהג עם היהודים ואיך להכביד עליהם את עולם והנה פגשו ברחוב נער צעיר שעל זרועו הושמט אות הקלון בצורת "יודע" למטה מלפי הדרוש ולפי הפקודה. זה היה בדיוק מאירקע. לקחוהו למשרד היודנרט ללמדו פרק במשמעת ו"בסדר" ולמען ישמעו ויראו.

כעבור כמה ימים אחרי המקרה נפגשתי עם משה צירינג ("להכעיס") שהוא היה במקרה שם באותו מעמד שרצו ללמד את מאירקע לקח ו"סדר". כשהתחילו לצעוק ולהתנפל עליו במכות לקח כסא מן המשרד ובכעס עצום התחיל להכות בו על ימין ועל שמאל, לא היה בכוח איש לעצרו, עד שהצליח להתחמק מהם ולברוח משם.

הוא לא שקט על שמריו, תכנן תכניות איך לברוח מכאן מן הגיהנום הזה, איך לעבור את הגבול ההונגרי ומשם יראה כבר לאן לפנות ומה לעשות.

בוישקוב, על גבול ההונגרי, נתפס ונאסר באזיקים מובא לבית הסוהר אשר בדולינא, הוחלט להעבירו לידי קריגער למקום העינויים המפורסם שלו בסטניסלבוב, תחנת קמח של רודולף. מאירקע מובא לאוטו משא כשידייו באזיקים וכאן מתחילה פרשת העינויים העל אנושיים עם עבודות פרך ללא מזון. הוא מתחיל שוב לחשוב מחשבות איך להנצל מהגיהנום הזה. הוא מצליח באופן בלתי מובן לגמרי עד היום לקפוץ מעל לגדר תיל גבוהה, להתחמק בין הבתים הסמוכים ולהגיע איך שהוא לקלוש, אולם

היהודים מפחדים להכניסו לביתם, מציידים אותו בשק ריק, תרמיל על שכמו, כגוי ההולך לעבודתו, והוא ממשיך בדרכו ומגיע אחרי נדודים רבים לעיירה רוהטין, במקום שהיו שם קרוביו, נכדו של מנדיל-נעכים.

בשנת 1943 בראשית חודש יוני, כשבכל עיירות גליציה המזרחית החילו לפנות את הגיטאות ואת מחנות הריכוז של היהודים ולהובילם להשמדה, מתחמק מאירקה מעבר לגדרות הגיטו ועובר לגיטו סטרי, אבל בדיוק הגיע לשם בזמן אקציה גדולה שמאות יהודים מובלים לטבח. מנסים לעצרו והוא מתחמק מידיהם, בורח עד לגשר, יורים עליו, אולם הוא קופץ קפיצה נחשנית למעמקי הדניסטר.

בין ערבי הנחל מסתתר הוא עד שמגיע החושך ובחשכת הלילה שוב מתחיל את נדודיו, ביום הוא מסתתר ובלילות הוא משרך את רגליו וכך הוא מגיע עד לשערי גיטו בולקוב. הוא נשאר שם להחליף כוח ולהמשיך בנדודיו עד שיגיע שוב לגבול. בדרך בריחתו מבולקוב נתקל מדי פעם באוקראינים שמתנפלים על עוברי דרך היהודיים. על ידו נהרגים ע"י הבנדיטים האוקראינים ששיתפו פעולה עם הגרמנים — שמשון קצמן, בנו של שעי' קצמן והרמן לויפר, נכדו של אפרים רכטשפן מרוזניאטוב.

כל דרך נדודיו בדרכים היא פרשה אחת גדולה של ניסים. לא אחת נדמה הנה נופל הוא ישר לידיהם הטמאות של הגרמנים או עוזריהם האוקראינים. סוף-סוף עולה בידו להגיע עד ליערות דולינה ושם הוא פוגש אותו המסתתרים זה כמה זמן מפני המרצחים. הוא נכנס עם כל מרצי לחברה, נעשה אהוב וחביב על כל הנמצאים ביער.

היות והבעיה העיקרית של הלוחמים ביערות היתה השגת נשק וחומרי לחימה אחרים הוטלה המשימה הזאת עליו. עליו לחפש קשר עם הגויים ולהשיג מהם נשק וחומר נפץ וכדורים, הוא מחליט לצאת לכיוון רוזניאטוב איפה שמקווה שבין ידידיו וחבריו הקודמים ישיג נשק ועזרה. לפי התכנית עליו לחזור למחנה כשהוא מצויד עם כלי נשק או בלעדיהם. והנה עברו שבועיים וממאירקע אין קול ואין עונה, כאילו נבלע באדמה.

ביום בהיר אחד מופיע סטאך באבי, אחד מחסידי אומות העולם, שעזר לנו רבות והיה המקשר בינינו ובין העולם החיצוני. אמנם עשה זאת לא בחנם וקיבל תשלום הגון על זה, אבל בזמן הזה היתה זו גבורה גדולה להסתכן ולעזור ליהודים אפילו בכסף. שום גוי לא רצה להושיט לנו שום עזרה, סטאך באבי מביא לנו הידיעה כי איזה בחורצ'יק צעיר, יהודי, הרג איש גסטפו ונמלט על נפשו, וכל דולינא כמרקחה.

כעבור כמה שעות מופיע סטאך זה עם דמות אחת שנראית כבן אדם. הוא כל כולו פצע אחד, פניו נפוחים וכחולים, בגדיו קרועים ובלויים, אין שום סימן מנפש חיה, רק חתיכת בשר כחול, קשה להכיר ולזהותו מי הוא, הצעיר הוא או זקן. הוזה האיש שהרג את איש הגסטפו ונמלט?

כולנו, כל אנשי היער נזעקנו חיש מהר לראות בגבור האלמוני שהתמודד עם איש הגסטפו ונצחו, אבל כולם הסתכלו בו ולא הכירוהו עד שבקושי רב התחיל האיש להוציא איזה מין קולות מגרונו ואז הבינונו שהוא לא אחר מאשר מאירקע.

כעבור זמן, אחרי שחזר לאיתנו אחרי הטיפול הקשה שעבר כאן ביער ללא שום חמרי רפואה וללא רופא נודע לנו פרטי הרפתקאותיו, אחרי שיצא מכאן בשליחות להשגת נשק.

בהגיעו לרוזניאטוב נפגש עם אחדים של חבריו לספסלי הלימודים, ידידים מימים עברו. להם גילה את מבוקשתו ומטרתו בואו לכאן. הם המליצו לפניו את ידידו וחברו משכבר הימים, הממזר וסיל, שעבד אצל הברון וואליש. וסיל יעץ למאירקע להסתתר באחד האסמים שבבתים הקיצוניים, לשם יביא לו קצת אוכל ושתיה ואח"כ יראה מה לעשות בענינים שלו.

מאיר טורטלטויב

מאירקע נכנס לחצרו של נושא המכתבים יגעלוביץ ושם, באחד המחסנים, חיכה עד שידידו וסיל יביא לו אוכל. ובמקום להביא לנרדף אוכל הלך וסיל להזעיק את כל השכנים ואנשי המיליציה האוקראינית ובראשו יאראש הגרמני. המיליציה הקיפה מיד בשרשרת את כל הבתים הסמוכים של המחסן שבו הסתתר מאירקע והתחילו להתקרב אליו. מאירקע ראה את כל החיל הרב הזה שהביא לו ידידו והבין מה שנעשה כאן ובאין ברירה הרים ידיו להכנעה. אחרי כמה ימים של עינויי נפש וגוף במיליציה המקומית הם מחליטים להעבירו לבית הסוהר לדולינה.

בבית הסוהר מצליח ע"י מסמר שהסתיר אצלו במכנסיו לעשות חור בקיר ולהוציא לבנה ראשונה ממקומה ואח"כ חשב להמשיך בזה עד שיעשו חור בקיר כדי שיוכל לחמוק מבית הסוהר. אבל מזימתו התגלתה ע"י שומרי בית הסוהר. הוא נתפס במעשיו והושלך כשהוא אסור באזיקים לתא

הצינוק. שם בחושך הוא עושה כל מיני נסיונות איך להשתחרר מן האזיקים וע"י חוט ברזל שהצליח להסתיר אצלו מצליח להכניס במנעול האזיקים ולפתוח אותם. הוא חוזר על נסיונו כמה פעמים ותכנן כבר צורת הבריחה מכאן.

כעבור כמה ימים מוציאים אותו כשעל ידיו האזיקים ומעלים אותו על אוטו משא להביאו למקום בלתי ידוע. בתא הנהג נכנס שומר כשהוא חמוש עם נשק אוטומטי ועל האוטו על ידו ממש מתישב שוב גסטפוביץ גרמני השומר עליו. כשהאוטו התקרב לבית הקברות היהודי בדולינא, והמקום הררי במקצת, והאוטו מאיט מהלכו, אז החליט מאירקע כי הגיע הזמן להשתחרר. הוא מכניס את החוט למנעול והאזיקים משתחררים ועד שהשומר מבין מה קרה כאן מאירקע כבר קפץ מן האוטו ומתחיל במרוצתו הנואשת לחיים או למוות.

האוטו נעצר. מאיר רץ לאחת הגדרות ומנסה לעברו בקפיצה, אולם השומר פותח ביריות עליו ופוצעו בירך ועד שמאירקע מחזיק בכל כוחותיו בחוטי התיל ע"מ לעלות עליהם ולעבור את הגדר מגיע השומר בעל הנשק וסוחבו בחזקה לארץ כשהוא מכהו ברובהו על ראשו. כשמאירקע פצוע קשה וכולו זב דם מתחיל להאבק עם השומר ובאזקי הברזל שהיו עדיין על ידיו המשוחררות גותן הוא מכה ישרה בפרצופו של הגיסטפו ומיד נפל השומר ארצה כשמכל פרצופו נוזל דם. מאירקע מוציא ממנו את הרובה ומנסה לירות בו, אין כבר כדורים הוא מתחיל להכות כל עוד נפשו בו בשומר הגוסס עד שגומר אותו, תולה אותו על הגדר ומתחיל במנוסה מבוהלת. בינתיים אסף השומר השני אנשי מיליציה מכל הסביבה והללו החילו לחפש אחרי המתקומם היהודי שרצח איש גסטפו. הם התפרסו בין כל המצבות שבבית הקברות הקרוב והחלו לחפש אחריו אבל לשוא. מאירקע מצא מקום מחבוא עד הערב ובערב התחיל ללכת לכיוון היער עד שסטאך בבי פגשוהו והביאו לכאן כשהוא כולו פצוע ועוד נפשו בו.

אחרי כמה חדשים של החלמה ורפוי פרימטיבי של פצעיו ואחרי המצור שעשו הגרמנים על אנשי היער ובגסי נסים איך שנצלנו שם כל זה מסופר בזכרונותי מימי השואה, אנו חוזרים לרוזניאטוב... אני מסתתר אצל אחד הגויים אצילי נפש מוסקו יאגעלאוויץ ומאירקע אצל סטאש יורעצקו.

אחרי שחרור רוזניאטוב ע"י הצבא הסוביעטי פונה מיד מאירקע לצבא ומבקש לגייסו שוב בכדי שיוכל לנקום את נקמתו על הרציחות של הוריו ובני עמו ונשלח מיד לחזית ונלחם את מלחמתו עד הנצחון. כיום חי הוא עד מאה ועשרים עמנו עם בני ביתו כאן בגור'יורק חיים שקטים ושלוים.

ועל עוד גבור אחד

כאשר אני מתחיל לדפדף בזכרונותי דף אחרי דף את כל אשר עבר עלי בימי נדודי החל משהותי בגיטו סטרי ועד לבריחתי ליערות דולינא ואת אשר קרה לי ואיך הגעתי עד הלום איני יכול לעבור על כך מבלי להזכיר במילים ספורות את הרש רטנבך ואת מעלליו ואת גבורתו למען הציל את אחיו מבני עמו.

היה זה הרשקו שסיכן את חייו ונכנס לגיטאות של סטרי ובולשוב למען להוציא משם יהודים ולהעבירם ליערות. ורק הודות לו נצלו אלה שנצלו ועברו אתו ליערות. הוא התאמץ גם להוציא מגיטו בולשוב את הרבי מבולשוב ר' שלמה פרלוב, אבל לא עלה בידו.

כשלעצמו יהודי שקט, נוח ומקבל כל אדם בסבר פנים יפות, מוכן לעזור, אבל כאשר מדובר היה לעשות נקמה בגויים ולהלחם בהם לא ידע רחם ורדף אותם עד חרמה. לאחר שחרור השטח מן הגרמנים, כשהתאספו השרידים שנשארו בחיים מן היערות ומן הבונקרים והחילו בחיים מחדש והרשקו ראטענבאך ביניהם, התקרבה אל היהודים נערה נוצריה, מהמעטות שעזרו ליהודים בזמן מצוקתם ובזמן השואה. אח"כ כאשר היהודים החליטו לעזוב את דולינא בגלל הנגישות של האוקראינים היה זה הרשקו ראטנבאך שהחליט כי בכדי להציל את הנערה מנקמתם של הגויים שבודאי ירצו להתנקם בה בגלל עזרתה ליהודים והתקרבותה אליהם לקחתה אתם כאשר ילכו. וככה הצטרפה לקומץ היהודים שהלכו ממקום למקום לחפש להם מקום מנוחה.

להרשקו נודע כי במנזר קטולי בלבוב נמצא איזה ילד יהודי שנמסר להם לשמירה. הוא מצליח להוציא את הילד מידיהם ומצרפו למשפחתו. בדרך נדודיו חזרה מצא אצל גוי ספר תורה, פודה הוא אותו בכסף רב ומגיע למחנה הפליטים שבברלין עם אשה גויה, ילד יהודי נצול וספר תורה נגאל. האשה התגיירה ומנהלת בית יהודי כשר ובינתיים נולד להם ילד משלהם ושניהם מנהלים כעת בית יהודי שקט וצנוע. הכבוד והתהילה לגבורי ישראל.

קורותי בשנות השואה

מִים קודרים החלו להופיע ועננים כבדים כיסו את השמים למרות שאנו בעיצומו של קיץ. ביולי 1939 עזבתי את רוזניאטוב ועברתי לגור בבוריסלב הלא רחוקה מאתנו. כעשרה ימים הייתי תחת שלטון הגרמני ולמחרתו של יום-הכיפורים נודע לכל היהודים, כי הצבא הרוסי שם מצור על בוריסלב וכי היא מוקפת עם טנקים וכלי רכב שונים. בינתיים הגרמנים שדדו וחמסו אצל היהודים מכל הבא ליד. נשמעו קריאות חס וועקות שבר ואין עונים.

שניים מחברי החליטו לעזוב את המקום ולעבור דרך שבילים בלתי ידועים את הגבול ולהצטרף לצבא הרוסי. אני הצטרפתי מיד אליהם. בדרך עברנו את משרדי הדואר והנה אנו רואים כי הגרמנים שודדים את הדואר, מוציאים כל הציוד, הטלפונים והמכשירים ומתכוננים לעזוב.

כאשר פגשנו בדרך במשמר רוסי, בקשתי מהם להובילי אל מפקדם. את שני חברי השאירו במקום תחת משמר של אנשי הצבא ואותי הובילו ישר למפקד הקטע. הקצין הוביל אותי לאוטו־משא מכוסה. היו שם שלושה קצינים, אחד מהם קולונל. כשעניתי על שאלתו כי יהודי אני, ראיתי חיוך קל על פניו.

הוא הקשיב לסיפורי על הנעשה בבורסלב וכשסיפרתי כי בעברנו את משרדי הדואר ראינו את הגרמנים מפרקים משם כל הציוד הטלפוני וכל המכשירים ומוציאים את המיטות מבתי החולים הקולונל התאדם מכעס ומיד נתן פקודה להביא לו מכונה משוריינת ושני טנקים ואמר לי להיכנס לתוך המכונה.

בקשתי שיצווה על המשמר לשחרר את שני חברי העצורים והוא נתן פקודה מתאימה ואמר שמוטב שיחכו שם עד שנחזור. טנק אחד התקדם לפנינו, אנו באמצע וטנק אחד אחרנו. התקרבונו לדואר הראשי. הקולונל ירד מהמכונה ופגש בכניסה של הדואר קצין גרמני בדרגת „האופטמן“. הגרמני הצדיע והקולונל מלא כעס מראה באצבע על השעון שלו וצועק: „איה הדיוק הגרמני? בשעה 11 לא היה צריך להיות מכם זכר כאן ועדיין הנכם שורצים כאן ככנים... תוך 20 דקה תחזירו את כל ציוד הטלפונים שגזלתם מכאן, אחרת אני מצוה לפתוח עליכם באש שלא תמצאו לכם מקום להסתתר“.

כשחזרנו נתנה פקודת אזעקה להיות נכונים לקרב. הטנקים התפרסו וכל הצבא הרוסי במקום תפס עמדות קרב. התחילה התוזה הכבדה של המכונה

המלחמתית של הרוסים ובשעה 3 אחה"צ בורוסלב היתה בידי הרוסים, אולם הגרמנים לא מלאו את פקודת הקולונל ולא החזירו את מרכזית הטלפונים והציוד, ולכן נתנה הוראה לצבא לרדוף אחרי הצבא הגרמני ולא לצם להחזיר את כל הציוד השדוד. בדרך לסמבור השיגו אותם הרוסים ובאיומי אש נלקח מהם כל הציוד השדוד והחזירו לבורוסלב.

הקולונל הכובש נתמנה למושל העיר בורוסלב והזמין אותי אח"כ למשרדו וכשהיינו לבדנו גילה לי את סודו כי גם הוא יהודי ורוצה לעזור ליהודים. אמרתי לו כי אני מרוזניאטוב וברצוני לחזור לעיירת. הוא צייד אותי עם רשיונות מתאימים ובאתי בשלום לרוזניאטוב וקבלתי מיד עבודה.

בהתחלת השלטון הרוסי במקום הכבוש בגליציה המזרחית הגהיגו הם כל השיטות הבדוקות שלהם של „חופש שויון” והתחילו להוציא את כל הסחורות מהחנויות היהודיות, אסרו את הפעילים הציוניים והיגלו אותם לסיביר. הוציאו פקודות למסור להם כל הפרוות, כסף וזהב, הרדיו, והעם התחיל להיות „עם חופשי”, חפשי מדאגת פרנסה, כי לא היתה כלל פרנסה.

כשהגרמנים פתחו את התקפתם על הרוסים ללא הכרות מלחמה ב-28 לח' יוני, 1941 עזבנו את רוזניאטוב. מצד אחד נכנס הצבא ההונגרי ומצד השני הגרמני, והצבא הרוסי נמצא במנוסה ללא סדר וללא משטר.

כל הדרכים הובילו לסטניסלבוב, שם עוד שרר משטר הרוסי ואפשר היה עדיין לברוח הלאה. אבל גם סטניסלבוב הופצצה קשה. הדרך מרוזניאטוב לסטניסלבוב היא בערך 50 ק"מ וכעת נסענו עשרים שעות, כי כל הדרך הופצצה ולא יכולנו להתקדם.

כשהגענו סו"ס לסטניסלבוב, העיר היתה בוערת באש ההפצצות הקשות. יחד איתנו ברחו פקידים ואנשי מפלגה והם השיגו בתחנה צדדית קטנה איזושהו קטר וכמה פלטפורמות פתוחות וקרונות לבהמות, ולמרות הגשם החזק שירד התחלנו, לשמחנתנו הרבה, לזוז מהמקום, אבל האוירונים הגרמניים רדפו אחרנו והפציצו אותנו כל כמה דקות. הם היו השליטים היחידים במקום, ולא די שהותקפנו מהאוויר ע"י הגרמנים הותקפנו גם על גבי הקרקע ע"י הכנופיות הרוסיות שהשתוללו בדרכים ועשו שמות ברוסים הבורחים ובאוכלוסיה וביהודים שנשארו עדיין בתחנה אחת. בפשוורסק התקיפו אותנו מהכפר, אולם כעת הצטרפו אלינו חיילים עם כלי רכב צבאי, טנקים ומכוניות יריה כבדים, והחילו להפציץ את הכפר, פגעו פגיעה ישירה בכנסייה ומאז נשתתקו היריות.

הרכבת שבה יצאנו בהתחלה מסטניסלבוב הלכה וגדלה ככל שנסענו הלאה. בכל תחנה ותחנה חיכו לנו המונים בורחים וקרונות מלאים שצירפו אותם אלינו. בדרך נסיעתנו הארוכה התקיפו אותנו מטוסי-קרב גרמניים, קרונות התפוצצו על נוסעיהם, היו המון הרוגים ופצועים אבל לא היה מי שיחבוש את הפצועים, מי שיגיש עזרה ראשונה. בהפצצה זו נהרגו מהמכרים שלי עד כמה שאני זוכר עדיין: חייצי לויפר, אשתו של יעקב לויפר, מרדכי

סגל, בעלה של ביילה, חתנו של שמואל רוזנברג, „שמוקל“, שעה זמל, בנו של אהרון זמל ושמואל אחיו, רוזה קלמן אשתו של אדלסברג ומשולם קלמן אחיה, ברוך צימרמן, חנה פרעס, בתו של משה פרעס, הירש פרידנברג, בנו של לבצי והלצי, מאיר רבינוביץ מפרהינסקי, ברוניה ברנד, בתו של חנינא ברנד. נפצעו קשה: אחותי פרייל הירוביץ, בידה צימרמן, יחזקאל בנו של מאיר צימרמן, ולייב לויפר בנו של ינקל לויפר. חנה רבינוביץ מפרהינסקי. אני נפצעתי קל בברכי השמאלי. הייתי עסוק בהגשת עזרה לאחותי הפצועה קשה, החזקתי כל הזמן את ידה השותת דם רב ופחדתי כי תמות מאבידת דם לכן החזקתי אותה למעלה והדם נזל עלי ועל גופי. כל מי שראה אותי נבהל כי חשבו שכל הדם הוא ממני.

אחרי ההפצצה האיומה הזו היו כאלו שפחדו להמשיך הלאה עם הרכבת הזאת ללא שום הגנה וללא מחסה, הנתונה כולה לחסדם של המפציצים הגרמניים, והחליטו לחזור הביתה. שלום רכטשפן ואשתו ושני ילדיה, יחזקאל צימרמן, לייב צימרמן ויעקב צימרמן, חיה רבקה צימרמן, בניהם של מאיר ומרצי.

הרכבת שלנו עם הניצולים מההפצצה זוה והמשיכה בדרכה עד שהגענו להושיאטין. בדרך שוב הופצצנו הגיחו מטוסים גרמניים ופגעו בהרבה נוסעים ברכבת. כעבור זמן נודע לי כי בין ההרוגים בקרון אחר שלא ידעתי היה גם אחי ברוך, הירש פרוסט ואשתו.

אחרי ההפצצה השניה, כשנרגעו במקצת, עלו על הרכבת אנשי ג. ק. וו. ד. ומשטרה והחילו למיין את המתים והפצועים הקשים והקלים. את המתים הוציאו למקום מיוחד והפצועים הקשים למקום אחר ואח"כ העבירו את הפצועים לרכבת-חולים מיוחדת עם סניטרים צבאיים ורופאים. למתים נכרה קבר מיוחד לאנשי צבא וקבר אחד לאזרחים. סדר העליה לרכבת החולים היה: מקודם אנשי צבא ואחריהם באם נשאר מקום על הרצפה או בפרוודורים של הרכבות העלו גם אזרחים. לאנשי הצבא היו תחבושות אישיות וכל אחד חבש את עצמו או אחרים חבשו אותו בתחבושת שהיתה אצלו. לא כן האזרחים הפצועים, עבורם לא היה שום תחבושת והם נסעו כשפצעייהם פתוחים ושותתים דם.

לפני הנסיעה הכניסו לרכבת חתיכת לחם וקצת שתיה. אחותי פרייל לא יכלה לאכול ובקשה רק לשותות. היה לה חום גבוה ומצב הפצע הורע. הרכבת זוה אבל לכיוון בלתי ידוע. המצב בחזית הורע. גם בקיבו וגם בחרקוב התחילו להוציא את הכוחות הלוחמים והאזרחים. שוב נסיגה. ואין לאן להביא את הרכבת עם הפצועים ולאשפוזם בבתי חולים או לפחות בבתיים. במיטות ולא על הרצפה ובפרוודורים של הרכבות.

באחת התחנות עלה לרכבת הפצועים רופא והלה התחיל מיד לטפל בפצועים. כשהגיע לאחותי פעריל ראה את היד שהיא היתה במצב של

גנגרינה, כולה ירוקה ושחורה, החליט להוריד תיכף את היד. אחותי התנגדה, העדיפה למות מאשר להשאר ללא יד.

אחרי נדידה בין ערים ותחנות שונות הגענו בסוף 11 יום נסיעה ברכבת לקרמנצ'יק וכל הפצועים הקשים אושפזו בביה"ח המקומי לטיפול, אותי הוציאו מביה"ח כעבור שלושה ימים, כי הפצע שלי הלך והגליד ומתרפא. לא כן אצל אחותי. היא היתה צריכה להמשיך ולהשאר בביה"ח, אבל בלעדי לא הסכימה להשאר. למרות התנגדותם של הרופאים לשחררה מביה"ח לחצה על ההנהלה לשחררה, וההנהלה השתדלה להעביר אותנו לכפר נידח ושם נתנו הוראה לראשי הכפר לאפשר לחולה טיפול יום-יומי אצל רופא מחוזי.

עבדתי במשרד בחלוקת מזון עבור העובדים אבל גם שם לא מצאנו מנוחה. הצבא הגרמני התחיל להתקרב והיה כבר במרחק של 60 ק"מ. התחלנו שוב לחשוב על נדידה, הרופא התנגד נמרצות, בהבטיחו כי אפילו אם הגרמנים יגיעו הוא יגן על אחותי ויגיד שהיא אחותו, פניתי לממונים על הכפרים וסיפרתי להם כל קורות ההפצצות שהיו לנו כל הזמן ולכן אנו מבקשים שישלחוני למקום עמוק יותר בתוך רוסיה, שם נוכל קצת להרגע ולנוח אחרי כל מה שעבר עלינו עד כה.

הם צירפו אותנו לשיירה שהתחילה לגסוע לכיוון סטלינגרד, אותנו שלחו להתאכסן בכפר „ליפאוקה“, אצל איכר עני, שהציע את משכבו על הרצפה. העבודה התחילה ב־6 בבוקר ונגמרה עם החשיכה. לא רעבנו והיה שקט כאן. אולם כעבור זמן מה קבלתי הודעה להתייצב וגייסו אותי לצבא ושלונוני מיד עד לוולגה, לשמירה על מחסני הצבא בשם „סטאלין“. בנובמבר נשלחתי משם לסאראטוב. שם היתה נקודת איסוף. מסאראטוב שלחוני לאיזה קולכוז, העבירוני ממקום למקום עד שהגעתי בסוף לסטלינגרד כחייל רוסי בחזית. כאן התחלנו כבר להרגיש את המלחמה בכל עוצמתה. באחד ההפצצות הקשות נפגעתי ומצאוני ללא הכרה והעבירוני לבי"ח שם מצאו אותי רק הלום קשה מהדף ההפצצות אבל שום פצע לא היה לי. חזרתי ונמצאתי תדיר במתקפה. צעדתי קדימה עם הצבא האדום עד ברלין.

ברזניאטוב אחרי המלחמה

ב־21 ליולי, 1945 הגעתי בחזרה לברזניאטוב. הימים האלה השאירו לי זכרונות רבים. אולי אתאר אי-פעם לפחות חלק מהדברים שראיתי בחזורי לשם אחרי החורבן הקשה, כל הבתים היהודיים שנבנו מעצים או צורה אחרת נשרפו או הושמדו ולא נשאר מהם זכר. הבתים מאבן ולבנים היו חצי חרבים ובאלו שעדיין נשארו שלמים גרו גויים רוסיים. כל המחסנים, שהיו מכוסים בפח, מכרו הגרמנים לגויים הכפריים שבסביבה ויתר הדברים גמרו כבר האוקראינים לבד, הם העבירו כל דבר מועיל ונחוץ שנשאר עדיין לכפרים, לבתיהם.

בינתיים אני רואה מאחורי — זוועות, קברים וחורבות. בעיירה מצאתי את הניצולים היהודיים שנשארו לפליטה אחרי החורבן: ד"ר קרף ואשתו, מאיר אונגר ואשתו דורא גלובטר ושני ילדיהם, סושיא גלובטר, שייקע לוטוק ומאיר טורטלטוב. כולם היו רשומים במשרדי השלטון לעבור לפולין כי משם היה להם סיכוי לעבור לארץ אחרת. מי לארץ ישראל ומי לארץ"ב. אני לא יכולתי להסתגל למראה העיירה החרבה. הבית־מדרש עמד בלי חלונות ובלי דלתות. הבית־כנסת הגדול נהפך למחסן. בבית המדרש הריק וחצי חרב נשארו עדיין על הקירות הציורים היפים, „רץ כצבי“, „גיבור כאריה“. אבל הוא נהפך לבית שימוש ציבורי. בקשתי משלטונות העיר שיפרקו לגמרי את קירות הבית, והם נענו להצעתי וכך הצלתי את בית־המדרש מלשמש בית כסא ציבורי. „הקלויז“ נהפך למערכת עתון מקומי.

בשנת 1945 עזבו את העיירה כל אלו שנרשמו לעבור לפולין ונשארת היהודי היחידי בכל רוזניאטוב. אחותי היתה עדיין בקזסטן הרחוקה ולא ידעה ממני כלום. אני עבדתי במפעלי „גלזינגר“ כמקדם והגויים אהבוני ושמרו עלי נגד ההתנפלויות של הבנדרובצים שהשתוללו באותו הזמן בסביבה. בברושוב נמצא אז יהודי בשם להרפלד, התנפלו עליו הבנדרובצים והרגוהו. בינתיים חזרה הביתה אחותי אחרי שפצעה הגלידה במעט וכן עוד מספר יהודים וביניהם: נחמיה שפירא וחיים גולדשמיד.

עד שנת 1953 עבדנו כולנו במפעלי גלזינגר ללא הפרעות. באותו שנה באה קבוצת חוקרים רוסיים לבדוק אפשרויות קידוחי נפט. אחד מהם התייצב פעם באמצע הכיכר והתחיל לדבר לפני האזכרים נגד הרופאים היהודיים. היתה תקופת סטלין ומשפט הראווה נגד הרופאים. והוא גמר במשפט ידוע: „הכו ביהודים והצילו את רוסיה המולדת“. הפנית את הענין לממונים על בטחון הציבורי של העובדים היהודיים וקבלתי את התשובה הבאה: „אצלנו ברוסיה יש חופש גמור לדבור ולמחשבה. כל אחד יכול לדבר מה שהוא רוצה לדבר. אין אנו יכולים להפריע לאף אחד לדבר מה שהוא רוצה“. בשמעי זאת התחלתי לחפש דרכים לעלות ארצה.

נודע לי כי מצ'רנוביץ עולים יהודים לישראל וכי בכל ערב בשעה מסוימת אפשר לשמוע את „קול־ישראל“ ביידיש. ההאזנה לשידורי חוץ־לארץ היתה מסוכנת ולכן העמדתי תמיד את אחותי מחוץ לדלת לשמור עלי לפני הפתעות והקשבתי תמיד „לקול ישראל“ מירושלים, וידעתי כי יוצאים הרבה יהודים מפולין ומרומניה. הגשתי בקשה לשלטונות ואחרי תלאות ופחדים שנמשכו עשרה חדשים, קיבלתי הודעה כי עלי לגשת לסטני־לבוב. שם מסרו לי שבקשתי נתקבלה והודיעו לי בסבר פנים יפות, כי צריך לפנות לציר הרוסי בתל־אביב ולבקש ממנו כל עזרה שאצטרך משם ואני יכול לחזור „הביתה“ כל עת שארצה.

כעבור חודש קיבלנו הודעה, כי עלינו לשלם ב„היאס“ סך 1,600 רובל

כדמי נסיעה ועם הקבלה להגיע לקצין מחוז בסטגיסלבוב ע"מ לקבל את האישור של הנסיעה לחו"ל. בספטמבר 1956 עזבנו את רוזניטוב לעלות לארץ החדשה עם תקוות חדשות ולהתחיל פרק חדש בחיינו. בהושענא רבה, 29 לספטמבר, הגענו לחיפה ומשם ישר לרמת-גן לידי דים ולקרובים שציפו לי שם. כאן נגמרו נדודינו בעולם שכולו שקר וצביעות. וכאן אנו מקוים לחיות חיים צודקים.

המצילים שלנו

(מחסידי אומות העולם)

בזמן משטר האימים של הגרמנים בגליציה המזרחית כשכל אוקראיני או פולני שלא נגע לרעה ביהודי נחשב כבר לגוי טוב, מה יש להגיד ואיך אפשר לכנות איש שסיכן ממש את חייו על מנת להציל יהודים ממוות בטוח, לעזור ליהודי ככל שידו מגעת אם כי לא קיבל ממנו שום טובת הנאה.

אחד מחסידי אומות העולם הוא מסקו יגלוביץ, אין בפי מילים איך לפאר, לרומם ולהלל את האיש ואת מעשיו ואיך שסיכן את נפשו על מנת להציל, להסתיר יהודי מפני רודפיו. היה בעל לב טוב ועשה זאת למען מצפונו לבד.

הנה אספר לכם עובדה אחת שמאפיינת את האיש ואת דרך מחשבתו בחיים. בהתחלת שנת 1943, עת הגרמנים החילו בחיסולם של הגיטאות ומחנות הריכוז היהודים נכנס מיד מיסקו ילוביץ לד"ר (סאבאט) והציע לו את עזרתו להעבירו למקום נסתר ובטוח. בינתיים תיכננו הד"ר סאבאט ואשתו גיזו ממשפחת ויגרב, מאוסמלודה הדגטיסט ברקו ליטאוער, המנהל פאהר, שפירא ודיאמנד מאוליק לעבור את הגבול ההונגרי וויתרו

על הצעתו של מישקא. כשהגיעו יחד עם הגוי הידיד ובן הבית של ד"ר סאבאט ליד יער סוכודולה התנפל הוא בנשקו על כל החבורה שניהל אותם ורצחום נפש.

אחרי השחרור ואחרי המלחמה כשנפגשתי פעם עם הד"ר קארף סיפר לי הלה כי בהיותו בזמנו הרופא של הועדה המחוזית שניהלה את החקירה בדבר מותם של כל בני הלוייה ביערות סוכודולה קבעו כולם פה אחד כי היה כאן רצח מחושב מראש ובדם קר. הגויים שהגיעו למקום והכירו את ההרוגים וביחוד את הרופא ד"ר סאבאט, שהיה מוכר וידוע בכל הסביבה, קברו אותם במקום והקיפו את הקבר בגדר תיל לציין מקום קבורתם. כעבור שנים כתב לי ידידי ושאר בשרי בן ציון הורוביץ שנמצא כעת בארץ ישראל שבהיותו עדיין ברוזניאטוב אחרי השחרור פגש ברחובות רוזניאטוב משוגע אחד שהיה מסתובב בחוצות העיריה מטושטש ומטומטם. לפני מותו של המשוגע — ספרו לו אנשים — התוודה לפני הכומר שברוזניאטוב שהוא זה שרצח את כל החבורה של ד"ר סאבאט ביער.

מישקו הסתיר 18 יהודים, דאג לבטחונם ולכלכלתם. בין השאר היו אצלו מוסתרים היהודים הבאים: מנדיל לנדסמן ואשתו חנה, שניצלו בדרך נס מגיטו קלוש בזמן החיסול; שלום שפירא ואשתו ובנו ועוד ילד אחד מקלוש. מיסקו שלח את סטאס יורדקו ודווי דידקו לגיטו ובולכוב להציל משם כמה יהודים והם הביאו עמם את דורה גלובטר ובעלה מקס אונגר ובנם הרמן ובתם פרידי, אחותה שושיע גלובטר ואהרן וידמן. מיסקו הבין כי לקבוצה גדולה כזו, במצב בריאותם הרופף אחרי ימי הרעב שעברו עליהם בגיטו קלוש ובולכוב, יש צורך ברופא שיפקוד אותם מדי פעם ושיגיש להם עזרה בזמן הצורך. לכן התקשר עם ד"ר אברהם פריד, חתנו של שמואל פרידלר מרוזניאטוב שעדיין עבד כרופא בכפר הסמוך שלגו סוריטשוב. פעמים הביא אותו אלינו לשם טיפול דחוף.

כשהרגיש שהמצב עבורו נעשה יותר רציני שלח את אשתו לד"ר פריד ובקשו לבוא אלינו להסתתר עם יתר המסתתרים. אולם ד"ר פריד רצה לסדר קודם את הילדים בין הגויים ולהגיע אליו כעבור יום יומיים. אבל כבר לא הספיק לעשות זאת. הגרמנים תפסוהו וחסלוהו בו ביום.

מיסקו היה נדיב לב. לא סרב אף פעם לעשות טובה או לבצע מבוקשו של אחד מן המסתתרים אצלו. הוא טיפל בהם כאב נאמן ובמסירות גם כשלא קיבל כסף ממנו. הבעיה העיקרית אצלו היתה איך לכלכל חבורה גדולה כזו ושלא ירגישו שכניו ואנשי כפרו בזה, ולכן העסיק לעזרתו את הגויים הבאים שהם דאגו למזון עבור החבורה בצורה נסתרת. עבדו עבורו: סטאס יורצקו זכור לטוב על מעשיו ודוויא דודנקו. להם גם הכניס לטיפולם האישי ושמירתם את היהודים אהרן אונגר, וידמן וגם אני הוכנסתי אליהם והם הם שטיפלו בנו בנאמנות וסיפקו לנו את כלכלתנו. סטאס זה העסיק אצלו לעזרה כאילו למשק ביתו את בת הדודה שלו סטפקה. כלפי השכנים

והמכרים היה זה כאילו שהיא מנהלת עבורו את משקו ומבשלת ומסדרת, אבל עיקר עבודתה היה לבשל ולספק אוכל חם עבור היהודים. לה היה גם תינוק, ומספרים, כי מיסקו קילל את התינוק שלה שלא יוכל לדבר ובאמת הילד הזה התחיל לדבר רק בגיל 3—4. כל זה עשה למען בטחוננו שהילד בתמימותו לא יגלה חלילה את מחבואינו או מציאותנו.

מיסקו האמין כי ה' עוזר לו בתפקידו הגדול של הצלת יהודים. מעשה שקרה, בהתחלת שנת 1944, בזמן שכבר לא היו יהודים בעיירות ולא היה את מי לרדוף ולהרוג, התחילו האוקראינים להתנפל אחד על השני, התארגנו קבוצות טרור שונות והתחילו לרדוף את הפולנים וגם חלק מן האוקראינים שלא היו נאמנים לקו שלהם ולהשקפתם. הם התנפלו, רצחו ושדדו ביניהם לבין עצמם והיה מצב מסוכן מאד.

פעם בשבת, לפנות ערב, התנפלו על ביתו של מיסקו, הפכו את כל מה שמצאו בחצר ביתו וחיפשו את מיסקו על מנת לרצחו נפש. הוא תיכף הבין שכאן לא רק הוא בסכנה כי אם כל המסתתרים אצלו. הוא קפץ ממקום מחבואו מתחת לגג ובדרכים עקלקלות הגיע עד לנחל ושם הסתתר עד בוא הערב. כשעזבו הפורעים את הבית אחרי ששדדוהו חזר הביתה ואמר לנו כי רק הודות לזה שהוא עוזר ליהודים הוא ניצל ממוות בטוח והודה לה' על הצלתו. אבל הבין כי אין זה כאן כבר מקום בטוח עבורו ועבר לסטרי ומשם הדריך את אנשיו איך לנהל כל עניני המשק שלו. פעם עשה גם מעשה נועז התחפש לקצין הונגרי, הופיע בבית ונתן כל מיני הוראות ולעוזריו הורה לשמור את מחבוא היהודים שלא יאונה להם כל רע.

עזרו לידו הגויים סטאך והרין בבי, סלסקו קוזאיק, ד"ר ושקביץ, סטאש יארצקו, דאזיא דידיקו וסטפקה. ביערות ליפאוו עזרו ליהודים: קירילא לוטאק, הנאט הרבלנסקי, אירינה ורוזמן פאריפא.

אחרי השחרור התנפלו על סטאש יארצקו הבנדרוביץ ופצעוהו קשה. ד"ר קרף עשה כל המאמצים להצילו, בקושי רב עלה בידו לקבל אותו משא ולהעבירו לסטניסלבוב. נשאו אותו גם אשתו אוה, אשתו של ד"ר קרף ואני. בדרך לפני המנסטור הוציא את נשמתו.

בשנת 1945 מתו המצילים: קירילא, קנאט ואירינא. מיסקו יגלוביץ מת בשנת 1962 בפרושקוב.

יהי זכרם ברוך ויזכרו לטובה כחסידי אומות עולם.

במקום ההריגה בבית-הקברות בדולינה אחרי השחרור

עם כניסת הצבא האדום לסביבה שלנו בין יערות דולינה, בח' אוגוסט של שנת 1944, יצאו ממחבואם מהיערות כל אלו שנשארו עדיין בחיים והתחילו לחפש להם מקום לאן לגשת, להסתדר. החלטתי לגשת לרוזניאטוב ולהסתדר שם באיזו שהיא עבודה. מצאתי אז ברוזניאטוב רק שני יהודים, זוג, שגם הם יצאו מן היערות.

מכל הבתים שהיו בנויים מעץ לא נשאר זכר, הכל היה שרוף והרוס ועל המגרשים גדלו כל מיני ירקות. הגויים מן הסביבה חלקו ביניהם את המגרשים ועיבדו אותם. בתים אחדים שהיו בנויים מאבן נשארו על תילם וגויים נכנסו לגור בהם. בבית-הקברות היהודי ברוזניאטוב לא נגעו. מצאתי שם מצבות.

לא כן בדולינה.

כמה יהודים שנשארו בחיים מכל הסביבה נתלקטו פעם ביחד והחליטו לגשת למקום ההריגה בבית הקברות בדולינה. הייתי היחידי מסביריזוב. מרוזניאטוב לא היה אף אחד, מדולינה היו אתנו הסיו פקר ואשתו קלרה ואחיו מוניו פקר. מהכפר ספס היה יעקב אדלשטיין, ומדולינה היה בחור אחד שעבד פעם כעגלון, ושמו פיניאלע ועוד אחד בשם ליזרקה.

יחד הלכנו לראות את המצב בבית-הקברות, שם נטבחו היהודים מכל הסביבה ביום הטבח האיום. כל המצבות של בית הקברות ללא יוצא מן הכלל הוצאו ממקומם והאוקראינים הפכו אותן לחומרי בנין לבתיהם. מהגדר מסביב לבית הקברות לא נשאר זכר. הקברים נעלמו והאדמה יושרה. הכל חלק כמו שדה, אבל שום צמח לא גדל שם, כי הגרמנים שפכו סיד על הגופות ועל האדמה שכיסתה את הבורות הענקיים, ולכן האדמה לא הצמיחה כלום. במקום אחד ראיתי רגלי סוסים בולטות מהאדמה והבנתי כי הגויים עשו כאן מקום-קבורה לפגרי בהמותיהם.

באותו בית הקברות נקברו בשנת 1943 גם 40 אוקראינים, גברים, נשים וילדים שנהרגו ע"י הגרמנים בגלל שהסתירו יהודים בבתיהם. הדבר עשה בזמנו רושם עצום על התושבים ומאז לא העיז אף גוי אחד לתת עזרה כלשהי ליהודים. הנהרגים היו קרוביהם של שלושה גבורים אוקראינים, שהגנו על היהודים ונתנו להם מחסה ואח"כ לחמו איתם ביחד ביערות דולינה נגד הצבא הגרמני. והם: בבי טטק ואחיו הרניו בבי וסלבקו קוסטצקי.

שם היו קבורים עוד שמונה קצינים רוסיים שלחמו ביחד עם הפרטיזנים נגד הצבא הגרמני. במבצע טיהור היער, שכמעט כל האנשים שהיו שם נהרגו, נתפסו גם השמונה קצינים הרוסיים. הם נתלו בחוצות העיר דולינה ואח"כ קברו אותם בבית הקברות היהודי לאות קלון ובוז.

אחרי שחרור דולינה ע"י הרוסים, כשנודע להם על קבורת 8 הקצינים בבית הקברות היהודי וכן על הפרטיזנים האוקראיניים ומשפחותיהם, הוציאו את כל 'הגופות האלה' ועשו להם הלוויה ממדכאית וקברו אותם בבית הקברות הנוצרי ברוב פאר. ובבית הקברות היהודי נשארו רק פגרי הסוסים. מוניו פקר רצה לקחת נקמה מן הרוצחים הגרמנים ועזריהם, לכן התגייס לצבא הרוסי ונכנס מיד למשטרה החשאית ואחרי זמן מה נרצח בסביבת סטרי ע"י הבנדרובצים האוקראינים, ששרצו אז ביערות ובסביבה ופעלו נגד הצבא הרוסי.

פינאלע העגלון התגייס לצבא הפולני ובדרך לברלין נהרג. לייזרקה מדולינה הלך פעם אחרי השחרור עם שוטר רוסי לכפר סטרוטין במקום שהפקיד אצל ידיד אוקראיני שעון זהב ועוד דברי ערך. התנפלו עליו הבנדרובצים והרגוהו במקום והשוטר נעלם.

יעקב אדלשטיין חי ונמצא כעת בחיפה, ואני, הכותב בדמע, חי בחדרה...

חסידי אומות העולם

וילוש ויינפלד

סטאך באבי – מציל יהודים

בחורף 1942/43 כשהייתי מסתתר ביערות דולינה נגד רודפי אנשי ס.ס. הגרמנים ועוזריהם המיליציה האוקראינית, הייתי ישן בבור שהכנתי לי במקום סתר בתוך היער או בערמת שחת באחת הסככות של גויי הסביבה ששם התגנבתי ללינת לילה אחת או שתיים שלא ירגישו בי, ביום הייתי משוטט בשדות ומלקט לי שאריות של ירקות או תפוחי אדמה, אוסף ביער ענפים יבשים, מבעיר אש קטנה וצולה לי את הת"א או מבשל בתוך פחית את הירקות שאספתי מהשדות. לפעמים עלה לי גם להתגנב לאחת הרפתות שבסביבה וחלבתי לי קצת חלב לתוך בקבוק או שתיתי די צרכי במקום וגם ישנתי באחת הפינות שברפת עד לפנות בוקר. כך חייתי והמשכתי לחיות בודד ביער משך כל החורף עד התחלת שנת 1943. בערך בחודש מרץ 1943 פגשתי ביער את יעקב אדלשטיין מהכפר הסמוך לרוזניאטוב, ספאס. הוא עם עוד יהודי של אותו כפר בשם ביטקובר הסתתרו ביערות בסביבות דולינא. נשארנו שלשתנו ביחד כקבוצה ודאגותינו היו משותפות, הן דאגות המזון והמחיה והן דאגת הבטחון העצמי. לאחרונה פגשנו בגוי, מכר של אדלשטיין, שאצלו השאיר את כל הבגדים ודברי ערך שלו והגוי הזה ברוב טובו הסכים לתת מחסה לנו ללינת לילה אצלו בסככות הקש והשחת והיה לנו קצת חם בלילות הקרים. לפעמים היה משאיר לנו קצת תפוחי-אדמה או חתיכת לחם לפעמים קצת חלב.

בוקר אחד כשיצאנו לתוך היער נודע לנו שנמצאות ביער שתי נשים ובודאי הן יהודיות והן מסתתרות כמוני. ואכן כעבור זמן מה שמענו רשרוש של עצים דולקות וכשהתקרבנו למקום ראינו לפנינו שתי נשים עלובות יושבות ומתחממות נגד האש שסידרו מענפי עץ יבשים. מיד הכרנו אותן: אשתו של פיליפ פערשט מרוזניאטוב והאלמנה גולדה, בת-דודה של יוצי פרוש או פישר מדולינא (היום הוא חי בארה"ב עם אשתו חנצי לאופר מרוזניאטוב). הנשים האלה היו אסורות בבית הכלא של דולינא. ביום פריצת בית הכלא ע"י פרטיזנים ובראשם הפרטיון סטאך באבי, ברחו הרבה מהכלואים בו והנשים המסכנות בתוכן, שהספיקו להגיע עד ליער הסמוך לדולינא.

הנשים היו חולות, מכוסות בפצעים בפנים ובידיים מחוסר תזונה, תשושות וכמעט נפלו מרגליהן. בקשו אותי שלא לעזוב אותן לבדן ביער.

להן היה קצת קמח תירס וקמח שעורה וכן אספו בשדות ת"א. אצל אחד הגויים, אצלו השאירה הגב' פרשט את כל רכושה וכן מעיל פרוה יקר-ערך ובעד זה העיזו לגשת בחשאי וללון אצלם ללא ידיעתם, כי לו ידעו בודאי שהיו מגרשים אותן למרות כל הרכוש שהשאירו אצלם.

בתקופת הרשע של הכיבוש הנאצי בפולין, כאשר רובו של העם הפולני היה מושפע מן התעמולה האנטישמית הארסית ורבים עזרו בעצמם בפועל לנאצים במלאכת ההשמדה של העם היהודי, יש להזכיר את אלה, אשר תוך סיכון חייהם, הצילו יהודים. אחד מאלה היה גם סטאש באבי, אציל-הנפש, גיבור ולוחם נאמן נגד ה-גרמנים.

מציל יהודים סטש באבי לפני ביתו
סטאש באבי ביי זיין שטוב

פעם בישבי ביער שמעתי רשרוש של עצים ושל אש וידעתי שוב כי בודאי נמצא שוב איזה שהוא מסתתר ביער שמתחמם שם באש. ואכן היה זה יהודי מדולינא בשם טרפנר, מכיר שלי מזמן החיסולים בדולינא. אחרי חסול הגיטו ברח טרפנר יחד עם אביו בן ה-80 ליער, אבל אביו העדיף למות בביתו, ואמנם חזר הביתה ושם מת. טרפנר היה גם כן בין הבורחים מבית הכלא שנפרץ ע"י באבי סטאש וארגונו. הוא היה גבר כבן 40, בריא וחזק, זריז מאד בענין השגת מזון. הצטייד בדלי גדול, גרון ושק והלך בין הכפרים וגנב מן האכרים תרנגולות, אווזים, ביצים וכל מה שניתן להשיג בחוץ ע"י כוח הזרוע שלו. חזותו הפרועה הפילה אימה ופחד.

האנשים בקבוצתנו התרבו יתר על המדה ולכן התחלקה הקבוצה לשתיים: אחת אדלשטיין וביטקובר, השניה: שתי הנשים טרפנר ואני. למרות הפחד התמידי נעשו החיים יותר מעניינים, כי היה לי כבר עם מי לדבר, למי לדאוג, עם מי להתיעץ, וקוינו ביחד לזכות בחופש ובדרור.

בחודש אפריל 1943 הופיעו שוב ביער שני אנשים מסתתרים, האחים פעקער. הכרתי את כל משפחתם שהיו גרים בכפר הסמוך לדולינא, אדניצא. הכרתי את האבא שלהם את האחות, בעלה ואחיה הצעיר יוועק,

הם היו בעלי אחוזה קטנה בכפר הנ"ל. המשפחה הזאת היתה מכובדת ואהובה על כל תושבי הכפר האוקראינים וגם על תושבי הסביבה. היתה זו משפחה עדינה מאד וישרה. בזמן "החיסול" בדולינה ברחתי לשם והתאכסנתי אצלם בבית.

סטש באבי, אחד מחסידי אומות העולם
איינער פון די חסידי אומות העולם —
סטאניסלאוו באבי

כעבור זמן מה הופיע גם יוסף לינדנבוים שבזמנו עשה טיול גדול בכל אירופה, גם בארץ ישראל היה. הפקרים הביאו אתם ליער עוד צעיר אחד בשם ברוניסלב קרעמער, נוצרי. אמא שלו היתה פולניה ואביו גרמני והיו גרים בגליציה. והצעיר ברוב עדינותו לא היה יכול לראות את סיבלם של חבריו לבית-הספר והלימודים ולמרות היותו גרמני ויתר על הכל והצטרף עם חבריו לסבל והלך אתם גם ליער. האחים פקר עבדו מקודם במחנה עבודה בבולקוב בתור "עובדים דרושים", היו פועלים זריזים וטובים.

בחודש מאי 1943 נודע לנו, כי ביערות הסמוכים ליד העיר וולדזיש נמצאים קבוצות יהודים ובראשם הגביר הנוצרי סטעפאן באבי אחיו של סטאך באבי. גם סטאך באבי היה גבור גדול ולוחם נאמן לצד הרוסים, נגד הגרמנים ונגד הכנופיות האוקראניות. אגדות שונות התהלכו על

הקבוצות הלוחמות שלו ביערות ועל פעולותיו הנועזות. האחים פקר ואדלשטיין החליטו להצטרף לקבוצות הלוחמות.

על סטאך באבי יש הרבה לספר וזאת עשו גם אחרי שכתבו על אותה התקופה ביערות דולינה. הוא חי כיום בפולין ואני עומד אתו בקשר מכתבים. פקר אחד חי כאן בארץ באחד הקיבוצים ע"י נתניה, אדלשטיין חי בחיפה. טרפנר, ביטקובר, הגב' פרשט והגב' גולדה ניספו ביערות קרפטים בשנת 1943, בלחמם נגד הגרמנים. לינדנבוים ואשתו נהרגו על הגבול ההונגרי, בנסותם לעבור לשם. מוני פקר נספה בסוף המלחמה בהיותו בשרות ה.נ.ק.ד. הרוסי בפעולה נגד הבנדרובצים האוקראינים ע"י סטרי.

ילד יהודי במאורת כלבים

אחרי שיצאתי ממחתרתי מן היער בסביבות דולינה ונכנסתי לאחת החצרות של איכרי הסביבה, ראיתי לתדהמתי הגדולה באחת הפינות שבחצר בתוך מאורת הכלבים יחד עם כלב גזעי גדול רובץ שם ילד קטן. כשפניתי לבעל החצר לפשר הדבר, פניו צחקו מגאווה על מעשה אבירות מצדו וסיפר בזו הלשון: „זהו ילד יהודי שמצאתי בדרכים עזוב לנפשו. ריחמתי עליו והכנסתי לחצרי, והנה הוא חי ונוזן ביחד עם יתר בעלי החי שבחצרי, תראו כמה הוא נחמד“.

הסתכלתי בו וראיתי לפני ילד כבן 5-7 יושב בתוך הסככה שעשה עבור כלבו וניזון מתוך אותה הקערה שהכלב מקבל את מנת מזונו. אותו מזון ואותם המים. הכלב והילד התיידדו מאד וחיו את חייהם הכלביים ביחד. כשבקשתי מהילד לצאת אלי — סירב, נוח לו שם עם הכלב. ידע רק שקוראים לו אלי.

הילד גדל והתקשר מאד לבית ולבעל הבית. בעל הבית הכניסו כבר לאחת האורוות החמות בין בעלי החי הגדולים, הוציאו כבר לעבודה לרעות את האווזים באחו. הילד למד מבני האיכרים שבסביבה להצטלב לפני הצלבים שבדרכים ולכרוע ברך לפניהם, למלל כמה תפילות שלהם ולהיות כאחד הילדים הגויים שבסביבה.

פעם קרה כי הרוסים סבבו את הכפר, נכנסו לחדר של אותו בעל הכלב הגזעי, ירו בכלב והרגוהו במקום. כשראה הילד מה שקרה לכלב נפל לרגליו, נשקו ולטפו ונסה בכל כוחותיו להחיותו, וכשהדבר לא עלה בידו פרץ בצעקות איומות כאילו פגעו בו וירו בו.

נסיתי בכל מיני דרכים לשדלו שיעבור אלי. כי אני רציתי להצילי מידי הגויים אבל לא הצלחתי. התחלתי לחקור את הגוי — כבדרך אגב, מכיון שהאמין שגם אני רוסי — ונודע לי כי באחת הגיורשים של היהודים מסטרי השאירו היהודים את הילד בשדה והוא הכניסו לביתו. מפחד כי שכניו יגלו לגרמנים כי הוא ילד יהודי.

פרהינסקי

נוער פרהינסקי תרצ"ח
יידישע יוגנט אין פערעהינסקא אין יאר 1931

העיירה פרהינסקו

וכנת בפלך סטניסלוב, הקרפטים דרום ודרום-מערב, שרשת הרים ממזרח מנהר לומניצה. עד לשנת 1929, בה קיבלה מעמד של עיירה, נחשבה לכפר הגדול ביותר.

בשנים 1929/30 קיבלה מעמד של עיירה כדי שיוכלו לגבות יותר מסים (מובן מיהודים) בגליציה המזרחית, עם למעלה מ-13 אלף תושבים, מהם 12 אלף אוקראינים וכמה משפחות פלניות ו-1000 נפשות יהודים. חוץ משלושה בתי-פילה "בית מדרש הישן", "בית מדרש החדש" ו"קלויז קויים קופת גמילות חסדים ובית הכנסת אורחים.

התנועה הציונית קמה לתחיה בשנת 1919, באמצע מלחמת העולם הראשונה, וזכרני, ואני אז בן עשר, כשהאחים המבוגרים באו הביתה והתחילו להתלבש בגדי חג ורמזו גם לי לעשות כך. והיה זה ב-2 לנובמבר, ביום הצהרת בלפור, יצאנו מהבית והגענו למרכז העיר מול בית הספר הכללי, שם מצאתי את כל הנוער היהודי. כל אחד החזיק בידו דגל כחול-לבן. גם אני קבלתי דגל והתחלנו לצעוד ברחוב הראשי. חשבתי שזה לסיום המלחמה, אז הוסבר לי שזה לכבוד הצהרת בלפור להקמת בית לאומי. זה היה ביום שני לנובמבר. המארגנים היו שלושה בחורים, שחזרו מלימודיהם בווינה, אויסטריה והם :

הילמן אלתר, מינץ פישל, ולויבר יהושע-יוסף, האחרון השאיר שני בנים בארץ, הצעיר אליאב פנחס, פקיד בכיר במשרד החוץ, והגדול, מרדכי אליאב, פרופסור לתולדות ישראל באוניברסיטת בריאלין. נפתחו סניף "הרצליה" "התקוה" ו"שחר" והרעיון הציוני מצא תומכים נלהבים והדי התסיסה האידיאולוגית בתוך ההסתדרות הציונית במזרח גליציה הגיעו גם לפרהינסקו, וכל מפלגה הקימה את סניפה, "התאחדות" "גורדוניה", בית"ר ונוער הציוני.

בשטח אחד לא היה שום פילוג, וזה בחוג הדרמטי אשר העלה על הקרשים את המחזות "חסייה היתומה", "יעקב הגפח", "כלנדרין", "קשה להיות יהודי", "הזר", "הקמצן", "מירלה אפרת", "השודדים" ועוד.

בכל חג, מסורתי או לאומי, אורגן נשף ועבור הכספים שנאספו קנו ספרים לספרייה, שהכילה 3000 ספרים, פתחו בית ספר עברי.

בשנת 1932, בחנוכה, חנכו את "בית עם" אשר בנינו ובו רוכזה הפעילות התרבותית וכל יתר הפעולות. היה שם אולם גדול להצגות ולנשפים. כל יהודי העיירה חוץ מאלה אשר שמשו בכלי קודש, כמו הרב, השוחטים והמלמדים, תרמו ונדרו בעלותם לתורה לקרנות לאומיים.

וקרה שסוחר אחד סירב לתרום לק.ק.ל., אבל כשרצה לעבור לפני התיבה, הנוער התנגד ולא נתן לו להתפלל בפומבי עד שהבטיח להבא לתרום לקרנות בתוספת קנס.

כמו כן פעלו "חברה לינת צדק, "ביקור חולים", שתפקידם היה לבקר חולים לשבת בלילות, לספק אוכל אם היה חולה בודד ובלי אמצעים. בשנת 1929-30 כשהתחילה הפציפיקציה והאוקראינים התחילו להתארגן לפעולות החבלה, להצית את התבואות בשדות, את החוות וכמובן שלא פסחו על בתי יהודים, ובכל לילה הציתו בית יהודי, אורגנה הגנה-עצמית שתפקידיה לשמור ולהציל את הרכוש היהודי במקרה של שריפה, כל לילה היתה לקבוצה אחרת תורנות ואלה אשר לא היו בתורנות ישנו בבגדים מוכנים לכל קריאה.

וקרה שהציתו את בית דוד רוזנבוים, השוחט, איש צדיק, ישר וירא שמים, השתדלנו להציל את המכסימום שניתן להציל, הוצאנו את הרהיטים, הורדנו את הדלתות והחלונות וכאשר בא סוכן ביטוח לאמוד את הנזק, לא נתן השוחט לבנו שמואל לייב לנהל את המשא ומתן, פן לא יספר את האמת ויסתיר מהסוכן את הדברים אשר הוצלו, והוא בעצמו, אף-על-פי שלא ידע פולנית, סיפר את כל האמת, הסוכן לפי דבריו התפלל שיהודי אמר את האמת.

סוחר סוסים ושמו ויסמן נסע לעיר סטרי יום לפני השוק והתאכסן במלון מול תחנת הרכבת. בערב יצא הנ"ל מהחדר ונתקל בפרוודור בגברים ונשים מלובשים בגדי חג, מתלחשים ומסתודדים, וסופר לו, כי עומדת להתקיים חתונה של יתומה, אולם היות שהבטיחו נדוניה 500 קרון ויש רק 300, החתן לא רוצה ללכת לחופה, ניגש ויסמן לשוחח עם האב של היתומה המאומצת והציע שהוא יוסיף את המאיתים, בתנאי שירשו לו לרקוד עם הכלה את הריקוד הראשון (מצוה-טענצעל). מובן, שהסכימו והשמחה היתה גדולה.

האבא של נחום ויסמן היה ידוע כגברן, ומוכן היה יומם ולילה לעזור לזולת, פעם ראה שאוקראיני מרביץ ליהודי, ניגש לגוי ונתן לו סטירה. הגוי התעלף ולקחו אותו בלי-הכרה לבית חולים. אחרי כמה ימים מת. באה המשטרה ואסרה את היהודי ויסמן, הסבא שלי קנול יצחק (הגויים קראוהו איצקו הולובטי) נסע לוינה לקיזור פרנץ יוסף והביא שיחרור עבור ויסמן.

איני יכול לפסוח ולא להיזכר את דמותו של מוטקה שרנצל הסנדלר שהצטיין במידת הכנסת אורחים וכל יום התארחו בביתו עד 8-10 אורחים. האנשים, שהבאתי כאן אלה מעט שבמעט, ואשר כל אחד היה עולם מיוחד במינו, ואין באפשרותי להעלות את כולם, אולם כל איש מאתנו יכול להעלותם בזכרוננו עוד כהנה וכהנה, מושרשים כולם בעומק-נפשנו ולא יטושטשו לעולם, כל עוד הנשמה בקרבנו.

א. ברנדווין

הרב ר' דוד רוזנבוים זצ"ל שו"ב ומורה צדק דק"ק פערעהינסקי — גליציה

רדוד בן הרב הגה"צ המקובל ר' שמואל-ארי' דומ"ץ היה מגזע היחס מהמגיד הגדול מנדבורנא ונכד להרה"צ ר' דוד זלאטיס, היה ידוע כגדול בתורה ובקי גדול בש"ס ופוסקים ובעל הוראה למעשה. איש נכבד מאד ואהוב על הבריות, ה' מקבל כל אחד ואחד בסבר פנים יפות, אנשי קהילתו מאוד חבבוהו והעריצוהו והיו נכנסים אליו להתברך מברכתו ולקבל עצה ותושיה הן בעניני הפרט והן בעניני הכלל. איש אמת היה ובעל מידות תרומיות, בעצמו היה הולך כל ערב שבת לבדוק אם הערוב תקין. היה זריז מאד לכל דבר מצוה. יום-יום היה מגיד שעור בבית המדרש לבעלי בתים וגם לאברכים ובחורים שבאו לביתו. פזרן גדול לצדקה ובמיוחד היה אוסף ושולח כספי-צדקה לארץ ישראל. יהודי חם ובעל רגש. כשהיה עובר לפני התיבה בימים הנוראים היה מתפלל בהשתפכות נפש ובמתיקות גדולה. היה מהמקורבים לאדמו"ר הרה"ק מבלזא ולמחותנו חותן בתו שרה תבל"א. האדמו"ר הרה"צ ר' יחיאל-מכילע, הרב מטארקא-סטרעטין. נפטר בשם טוב בר"ח שבט תרצ"ו (1936).

זוגתו הרבנית שפרה, בת הרב הצדיק ר' יהושע'לי לנגנאווער מזידיטשוב, היתה אשה צנועה וחסידה מפורסמת כצדקנית במעשיה הטובים. נפטרה בר"ח תמוז בדמי ימיה והשאירה אחריה חמישה ילדים רכים. זוגתו השניה של ר' דוד, הרבנית פייגה, לא זכתה לילדים משלה ולכן התמסרה בכל לבה לגידולם ולחנוכם של היתומים שנשארו בבית. בחיבה יתירה טיפלה בילדים הקטנים ואף הם החזירו לה כבוד והערצה כערכה.

גורלה היה כגורל כל יתר בני הקהילה הקדושה אשר ניספו באש ובמים וע"י כל מיני מיתות משונות. הי"ד. לר' דוד היה בן יחיד וארבע בנות.

בנו ר' שמואל אריה, היה תלמיד חכם, סלל דרך בלימוד התורה בפני רבים, צעירים וזקנים.

בת אחת, חנה (חנטשע) נפטרה עוד לפני המלחמה. בת שניה רחל'ה היתה נשואה להרה"ח ר' ישראל לפיובקר מחסידי בויאן ושו"ב במקום מגוריו, ולהם בת ובן, שפרה ודוד. אף עליהם עלה הכורת ונספו עם בני הקהילה. בת הזקונים חיה'לה נספתה בשואה עם יתר בני הקהילה. בארץ נשארה בת יחידה, שרה, שתבדל לחיים טובים וארוכים, הנשואה להרב ר' נחום ברנדווין שליט"א מבני-ברק והקימו משפחה עניפה ומושרשת בארץ.

משתדלים להמשיך בשרשרת האבות הקדושים. ומהם קבלנו את הפרטים על השו"ב מפערהינסקו.

אבות הישוב

היתה זאת עיירה טיפוסית בגליציא המזרחית, עם נוף נהדר הצופה למרגלות הרי הקרפטים היפים. היו בה כעשרת אלפים תושבים ביניהם כמה מאות יהודים שחיו בה בשלוה יחסית. היו אלה סוחרים, פקידים, אומנים, בעלי בתים, כלי קודש ופשוטי-עם, שחיו על יגיע כפיהם ונתנו צדקה ועזרו לזולת.

בתקופת השואה גם עליהם עברה כוס היגון ונספו בחמת זעם ע"י הקלגסים הנאצים ועוזריהם ימ"ש. מלבד שרידים בודדים שנמלטו בחמלת ה' עליהם ואשר הם צריכים לשמור על גחלת הזכרון לקדושים אלה. יהודי פרהינסקיא היקרים והנעימים בחיים ובמותם לא נפרדו ורובם ככולם נהרגו על קידוש השם — ה' ינקום דמם.

סבנו הרה"ח ר' יצחק יונר זצ"ל הי"ד

יהודי ישר, צנוע, עניו, חסיד בכל מעשיו ותמים, תלמיד חכם וירא שמים, ערך כל לילה חצות ושוב קם לפנות בוקר לעסוק בתורה ובתפילה. לשמוע את אמירתו „מודה אני לפניך" כל בוקר ואת ניגונו בשעת לימוד התורה — היתה חויה מיוחדת שהרטיטה את הלבבות. דבריו היו יוצאים מן הלב ונכנסים ללב. היה נערץ ואהוב על הבריות ובמיוחד על הבנים והנכדים. בית-סבא האציל עליהם מהודו והדריכם מישרים.

מידת הכנסת אורחים היתה טבועה בדמו, בנה חדר מיוחד להכנסת אורחים, ואורחים שעברו דרך עיירה זו ידעו כבר את הכתובת של טוב הלב המפורסם. כל הלך עני קבל אצלו אש"ל וצדקה ביד.

סבא נהג בהשכל ודעת עם עניים חשובים ובפרט כאשר באו לעיירה כמנהג באותם הימים איזה רבי או „נכד", אז הסבא לקחם לחדרו והסתא חנה ז"ל, עזר כנגדו, הלכה לישון בחדר אחר. כל הבית הוקדש למען האורח החשוב שהיה עורך שם שולחנותיו בליל שישי ויום השבת בנוכחות יהודי העיירה.

הסבא היה סוחר אמיד ונאמן, בעל שם טוב ומידות תרומיות שלא פגע ולא העליב שום אדם. נוסף לזה היה בעל תפילה נעים, בימים הנוראים היה עובר לפני התיבה בקביעות. כשהיה מזכיר את שם ה' בתפילה — כותלי בית-המדרש רעדו. היתה זו חויה נהדרת באותו יום כשכל העיירה חגגה את המאורע החשוב בזמן הכנסת ספר תורה שסבינו ז"ל תרם לבית הכנסת של העיירה.

הסבתא מרת חנה ז"ל

לסבתא חנה יצא שם של „אשת חיל“ הן במסחר והן בהכנסת אורחים. היא טרחה והכינה וקיבלה בסברפניספות את כל האורחים והעניים שבאו לביתה, בחריצות ובחרדת קודש היא עזרה לסבא למלא את משימותיו הנעלות וכל מוצא פיו היה קודש בעיניה.

אבינו ומורינו הרה"ח ר' ישעיהו יונר זצ"ל

היה בעל הדרת פנים ונעים הליכות. בת צחוק של טוב לב ריחפה תמיד על שפתיו ורלב לא נמצא על בגדיו. הוא ירש מאביו את מידת הכנסת אורחים וידוע היה ומפורסם בצדקת פזרונו לכל נצרך ומר נפש. אבינו שימש כראש הקהל בעיר וכגבאי בקלוין, בביתו היו קבועות כל קופות הצדקה והוא עצמו נתן מעל יכולתו לעניים. בשבתות הסבו לשולחן עובדי דרך שאספם מכל בתי הכנסת מחשש שמא ח"ו ישארו ללא סעודת שבת.

רבות הצדקות שעשה בימי חייו, דאג שעניי העיר יקבלו עצי הסקה מספקת, השתדל להשכין שלום בין אדם לחברו ושצרכיהם של תלמידיו החכמים יסופקו. נתן מכספו למען א"י, בימי ט"ו בשבט הגיש לבני ביתו פירות מא"י ועורר בלבותינו אהבה לציון; שילם משכורת למורה מיוחד שהזמין, כדי ללמד את השפה העברית ותנ"ך לילדי המקום. גם את הקול הנעים ירש מאביו. הוא התפלל ברגש ובדבקות ושימש כש"ץ בחגים ובימים הנוראים.

אהוב ונערץ היה האיש על כל הבריות לרבות הגויים, ישר, דובר אמת בלבבו, קובע עתים לתורה, בעל מידות סגוליות, נוהג לפנים משורת הדין, חסיד בלז, אוהב ישראל בכל נפשו ומלמד זכות על כל אדם. בשנת 1937 זכה לעלות לארץ הקודש כתייר ושהה בה כשלושה חדשים. כשחזר לביתו היה ברצונו לחסל את עסקיו בגולה ולעלות עם כל משפחתו לישראל.

„רבות מחשבות בלב איש ועצת ה' היא תקום“ — המלחמה פרצה והאיש לא זכה להגשים את חלומו.

אמנו מרת שרה איטה יונר הי"ד

בתם של חוה ור' ברוך פרנקל תאומים — דור רביעי להגאון ר' ברוך פרנקל תאומים (בעל מחבר ספר „ברוך טעם“) חותנו של הגאון רבי חיים הלברשטאם מצאנז.

רוב רבני גליציה, כגון הורוביץ, באבד וכו' היו מקרובי משפחתה המיוחסת, הוד של מלכות וקדושה היה נסוך על פניה האציליים. עזרה לבעלה

שרה-איטה יונאי

„חכמת נשים בנתה ביתה“
(משלי יד, א)

רבקה אסינגר בת ר' יצחק יונאי

ר' ישעיהו יונאי

מי שהכיר אותן ואת
התנהגותן הבין את דברי
שלמה המלך שקבע כי
חכמת הנשים מסוגלת לה-
קים בית, ולא בית סתם
ולא בית קורן אצילות ו-
חמימות לבבית, פתוח לרווח-
הה לכל דבר שבצדקה.

אשה ישרה מאוד היתה
 חנה יוגר, ברה כתוכה, לא
 ידעה ולא אהבה העמדת-
 פנים. במסירות לדוגמה טי-
 פלה בבנותיה והשתדלה
 ככל האפשר לגדל אותן
 לכבוד ולתפארת בזה ובבא.

במרכז חנה יונה ולימינה בתה צילה סיגטר
 ולשמאלה בתה קרטנשטיין

ציפה רוטנברג לבית ר' יצחק יוגר

מגזע אצילי זה יצא חוטר
 חדש, שהמשיך במעשים
 טובים, שניזונו מנהייה ל-
 עדין ולאציל. בנות משפ-
 חות יוגר שפעו אהבה ו-
 חסד לבריות, זוהר ועדנה,
 עשו צדקות בכל עת, הכ-
 ניסו אורחים, חשו לעזרת
 הדרך והאומלל, שלחו זרור-
 עות לחבק כל סובל ונענה.

במילוי תפקידו הרוחני והציבורי ובחינוך הילדים לתורה ולמע"ט, ושימשה מופת לילדיה בצדקתה, בנועם הליכותיה ובחכמתה.

אמנו יסדה קופת צדקה שמטרתה היתה מתן כסף לצרכי שבת מדי שבוע בשבוע לעניי העיר. היא היתה נוהגת לתת צדקה בסתר. בלילות

ילדי ר' ישעיהו
קינדער פון ר' ישעיהו יונר רבקה, בתיה ברוך

היתה שולחת את ילדיה עם מצרכי מזון עד לקצה העיר — ליולדת או לאשה ערירית.

אמנו דאגה לכך שנלמד גם מדעים, אולם כבת שושלת רבנים עמדה על המשמר שח"ו לא נשכח את מקור מחצבתנו ותורתנו, דבריה נחרתו היטב בלבותינו והם משמשים לנו נר-תמיד עד היום.

בזמן פרוץ המלחמה שימשו בערי גליציה רבנים ממשפחתה בעיירות יבורוב, פשבורסק סטניסלבוב, ירוסלב, הליץ ועוד.

אנו, ילדיה, מתפללים לה' שנוכל להדמות להורינו — במידותיהם התרומיות ובהקרבתם העצמית למען הוולת.

האחים והאחיות

תשעה אחים ואחיות היינו, מהם נותרנו רק שלושה. היד הטמאה לא השיגה אותנו, אנו עלינו ארצה עוד לפני פרוץ המלחמה. אחותנו הבכירה, בלה, טובת-הלב והצדקנית ובעלה ר' יצחק ברטלר, בר אוריין ויפה תואר, בן החסיד רבי רפאל ברטלר ושני ילדיהם היקרים ינטע וצבי. גם עליהם עלה הכורת — לעולם לא נשכח את ברכות הפרידה ואת השתדלותם בעלותנו ארצה.

מימין: ר' יצחק ברטלר ואשתו בילה, ואביו ר' רפאל
פון רעכטס: ר' יצחק ברעטלער און פרוי בילה,
בת ר' ישעיהו יאנער און פאטער ר' רפאל
ברעטלער פון דאלינא

ויתר אחינו — שמם הטוב הלך לפניהם הן בכבוד הורים ומורים והן באהבתם לבריות — כולם נגדעו בגיל רך. חוה היפיפיה, רבקה הפקחית, ברוך החינני, בתיה הפילוסופית ויעקב בן הזקונים.

הדודים והדודות

הדודה רבקה, אחותו הבכירה של אבינו, אשה אצילה ועדינה ובעלה ר' צבי אטינגר מקולומיה, בעל סמיכות לרבנות, הגה בתורה יומם ולילה ולהם היו שלושה בנים: נטע, משה וזליג.

הדודה ציפי, אחותו השניה של אבינו אשת חיל ובעלה ר' יהודה צבי רוטנברג בן הרב מסקולה. הוא היה חכם שנון, פקח ולמדן. שימש

כבורר שלא על-מנת לקבל פרס בסכסוכים שונים. להם היו שלושה ילדים, עדינים וחריפי שכל: רבקה, יוסף וטובה. כל מאוויים היה לעלות לארץ-ישראל, אך לא זכו להגשים את שאיפתם.

ינטה וצבי ברטלר, נכדיו של ר' ישעיהו ושרה-איטה יאנר.

אייניקלעך פון ר' ישעיהו יאנער און שרה-איטה יאנער, יענטי און צבי ברעטלער

ה ד ו ד ה ר ח ל , אחותו השלישית של אבינו, אשה עדינת נפש ובעלה ר' אייזיק קרטנשטיין מסטניסלוב ושני ילדיהם יונה וצבי.

ה ד ו ד ה צ י ל ה , אחותו הרביעית של אבינו ובעלה ר' מגדל פינטר, ממשפחת רוקח מבוריסלב, ממשפחת הרבי מבלז. הוא היה חזן מפורסם בעולם ולאחרונה שימש כחזן בעיר רוטרדם בהולנד. כולם עם ארבעת ילדיהם נהרגו על קידוש השם.

קשה להשלים כי ממשפחות כה מפוארות ומיוחסות נשארו רק מתי מעט, ואנו, הבנים שנותרנו לפליטה בחסדי ה' בישראל, משתדלים ביראת הכבוד לדלות את זכרונות העבר, ללמוד וללמד את בנינו ללכת באורחותיהם. תהא נשמתם של כל הקדושים והטהורים צרורה בצרור החיים.

משה פרנקל (יונר).

מלכה ברטלר (יונר).

אפתר בורנשטיין (יונר).

יהודה ברלפין

בין דפיו של ספר „יזכור“, נרות הנשמה לקדושי ברושנוב, באתי להדליק נר זכרון לסבי יהודה בר ברלפין.

אמי ספרה לי רבות על אביה ובעיני הצטיירה דמותו הנשגבת של סבי. קורותיו ודאי אינם שונים משל רבים אחרים באותה תקופה: יהודי אמיד, שחזר מאמריקה לפולין, אל משפחתו העניפה, מאס בחיי העיר ופנה אל ברושנוב — עיירה בראשית התפתחותה. שם בנה את ביתו, בתחילה עסק בענייני חקלאות ואחר-כך פתח חנות.

ביתו, זאת ידעו הכל, היה פתוח לכל עובר אורח נזקק, ובראותו שאין די מקום בביתו לכל הנזקקים, בנה חדר מיוחד בחצרו לאותם קבצנים חשוכי-גורל שנעו בדרכים. כמו ידיו סידר משכבים, מיטות ומזרונים וכדומה. תמיד נמצא דורש למיטה חמה ולקורת-גג בימות הקיץ ובימות חורף.

בעצם ידיו היה מטפל באותם נדכאים, פורס להם מפתו ולפעמים אף מלווה כסף לזקוקים לו, מתוך ידיעה ברורה שזו הלוואה שאין תמורה לה, כי אותם עלובים היו עוזבים עם בוקר את העיר שלא עלי-מנת לשוב עוד. אחרים היו באים ותופסים את מקומם. לעולם לא היתה מיטה ריקה, לעולם לא ארע שהמשפחה הסבה לשולחן בגפה.

אל לכם לחשוב שרק יהודים הסבו אל שולחן סבי, ביתו היה פתוח גם לגויים, האוקראינים שהערצתם אליו לא ידעה גבולות, כל זאת עשה בצנעא ולא הכריז על נדיבות לבו ועל מעשיו הטובים, אך סופו של הטוב להיגלות, אכן, כולם ידעו כי לבו לא נתנו לראות אדם כושל בעולמו של הקדוש-ברוך-הוא. והלצים בחבורה היו אומרים: שוב יש מנין „טוריסטים“ אצל ברלפין, לעיתים היו אף יותר ממנין.

גם למשטרה המקומית נודע הדבר וכשבא אדם עם ערב למשטרה לבקש מקום לינה, שלחוהו לברלפין: שם בלי ספק ימצא מקום עבורו. יכולה אני לראותו, את סבי, מתעורר באמצעו של לילה, בימי חורף קשים כשקול דופק בדלת, קול קורא לעזרה, אדם לא מצא מקום לחמם עצמותיו והוא קופא בחוץ... וסבי על אף הקור השורר בחוץ, יוצא אל האיש מזה הרעב והקור, מציע לו משכב ומגיש לו מעט מזון חם להשיב רוחו.

נסיתי במלותי הדלות לתאר את גדולתו אולם אין בכוחן של מלים לתאר מה שכלנו אנו, נכדיו, והעולם כולו.

אין ספק בכך: רק בזכות צדיקים כמוהו עומד העולם על כנו, ולו ננוחם בזאת.

לזכר קדושי פרהנסקא

כמה מילים מאחד ויחיד מנצולי משפחת ר' שלום ופרידה רחל רוזנבוים הי"ד.

פרהנסקא, עיר הקטנה השוכנת לרגלי הקרפטים בסביבת רוזניאטוב, עם קיבוץ יהודים לא גדול, בערך 150 משפחות, שרובם הושמדו ע"י החיה הטורפת הנצית. קיבוץ יהודי מגוון מכל השכבות, רבנים, סוחרים, בעלי מלאכה, אינטליגנציה וסתם יהודים.

נוער למופת, נוער חלוצי פנימי, נוער העובד והלומד — רובם השתתפו בהכשרה לעליה ארצה, וחלק אף הספיק לעלות ולהמלט מהשואה. קדושי פרהנסקא, שכל חייהם היה קודש לה'.

לדוגמא, הרה"ג ר' אברהם מרדכי בב"ד זצ"ל כיהן ברבנות בפרהנסקא עד להשמדה, יהודי צנוע ושקט, שמח בחלקו, וירא-שמים, היה אושרו. הרב ר' אברהם מרדכי בב"ד היה תלמיד חכם מופלג בתורה ומחונן במידות נעלות, מסר את נפשו למען כשרות וטהרת העיר, לא דאג במאומה לעצמו ולבני ביתו. היה מנהיג רוחני למופת.

מי לא זוכר את המשפחה הדגולה של ר' יצחק יונר זצ"ל. בנו ר' ישעיהו, חתנו הרה"ג ר' צבי עטינגר זצ"ל, חתנו ר' יהודה צבי רוטנברג, נכדים ונינים — תורה וגדולה במקום אחד, סוחרים ישרים ובעלי תורה ממדריגה ראשונה. בעלי תפילה בחסד עליון ובעלי צדקה. הכנסת-אורחים והכנסת כלה זה היה מנת חלקם.

מי שנכנס רעב לר' יצחק יונר זצ"ל יצא שבע, מדוכא — יצא שמח. בעצתו אפשר היה למצוא פתרון לכל בעיה.

ר' יצחק יונר לעת זקנה כשבנה בית חדש בנה גם בית-כנסת פרטי. ועל חגיגת הכנסת ספר תורה לבית הכנסת שלו אמרו: מי שלא השתתף בשמחה זו, לא ראה שמחה מעולם.

„תורה וגדולה במקום אחד“

אבי ומורי ר' שלום בן ר' שמשון רוזנבוים זצ"ל, תלמיד-חכם, שומר מצוות חי כל ימיו בקדושה ובטהרה, היה קם מדי לילה לערוך תיקון חצות. אמי מורת פרידה רחל בת ר' שמואל לוסטיג היתה סמל אדיבות ויושר, אשת חיל, אשר דאגה בכל עת ובכל התנאים לתת חינוך טוב לילדים, וכל רצונה להחדיר בילדיה תקווה ואמונה באלוקים. היא לימדה אותנו לא להתייאש ברגעים הכי גרועים ולצעוד בבטחון מלא לקראת הבאות ולקבל הכל באהבה.

לא אשכח עד סוף ימי את הרגע האחרון כשנפרדתי מאמי ומכל המשפחה, זה היה ביום א' דחזה"מ סוכות בשנת ת"ש לפ"ק, 1940, עזבתי את הבית, את העיר, בה נולדתי וגדלתי, ונלקחתי לשרת בצבא אדום, על גבול יפאן.

הפרידה היתה קשה למדי. הבכי של אבי ושל אחי ואחיותי וכל הסובבים אותי קרע את הלב, הייתי הצעיר היהודי הראשון שעזבתי את העיר. רק אמי החכמה נפרדה ממני בנשיקה ובברכה לשלום מבלי להזיל דמעה, בכדי לא לגרום לי צער, ובזכות האמונה שהחדירה בי יכולתי לעבור את כל המכשולים שעמדו לי בדרכי מאז עזבתי את הבית ועד הלום, ולהשאר לפליט היחיד למשפחה עניפה ודגולה למשפ' ר' שלום ופרידה רחל רוזנבוים, שעלו למרום ביחד עם הבנים והבנות והנכדים בזמן השואה. יהא זכרם ברוך לנצח.

עוד דוגמא של יהודי נפלא

דודי ר' דוד ב"ר שמוא לייב רוזנבוים זצ"ל, שו"ב בפרהינסקא, צדיק גמור, שמעולם לא פגע בזולת. עבר לגור אצלנו לשנה אחרי שביתו נשרף. הייתי כבן 10 שנים ודודי הזמין אותי לישון אתו. הייתי מאד מאושר. בחצות הלילה היה דודי קם לערוך את תפילת תיקון חצות, ואני התעוררתי שוכב ומתבונן בו, והוא ניגש אלי ומלטף על ראשי ואמר: "תישן, ילדי" ומתיישב לעבודת הבורא עד אור הבוקר. כל יהודי בפרהינסקא עולם בפני עצמו ואינני מסוגל להעלות על הנניר את סגולותיהם כי רבים הם. בכל בית אפשר היה למצוא מקום לינה, וקל וחומר אוכל ושתייה.

מוסדות בפרהינסקא

בתי"הכנסת: בתי"הכנסת הישן (דאס אלטע בית המדרש) והחדש (דאס נייע בית המדרש), הקלויז, בית הכנסת הפרטי של ר' יצחק יונר ועוד מנינים פרטיים.

בית מיוחד להכנסת אורחים ע"י הקלויז, תלמוד תורה, המלמד הוטיק ביותר היה ר' פייבל פרידמן, אצלו למדנו החל מא"ב. זוכרני את השבת המאושרת בחיי כשמלאו לי חמש שנים והתחלתי ללמד חומש, בשבת ערכו חגיגה יפה והמלמד בא לבחון אותי, את הדרשה הנפלאה "וואס לערנסטו יונגלי?" וכל המשפחה היתה מאושרת שידעתי לענות יפה על כל השאלות של ר' פייבל פרידמן. מאז עברתי ללמוד אצל ר'

יוסף זיסר ואחר כך, בגיל תשע, אצל ר' משה ולדר מטרנפול. אצלו כבר למדנו רש"י וגמרא.

בפרהינסקא היה קיים גם בית ספר ממשלתי במרכז העיר ובו למדנו מחצות היום, אחר הצהריים ועד לשעות הערב למדנו שוב בחדר, יום הלימודים היה איפוא גדוש ביותר. בחורף היינו חוזרים מן החדר עם פנס "מתוצרת פרהנסקא", עשוי מקרטון, בפנים תפוח אדמה עם חור ובו נעוץ נר להאיר את הדרך.

בפרהנסקא היה קיים מוסד נפלא. "בית תרבות יהודי" ובו היו מרוכזות כל המפלגות הציוניות. מדי פעם היו מארגנים בו הצגות שמטרתן היתה קודש לסיוע לנזקקים. לעתים קרובות היו באים לפרהנסקא נואמים ממפלגות שונות. ואף הם נשאו את דבריהם בבית התרבות, מלבד זאת שמש בית התרבות כמרכז לערבי-בידור.

ימות השבוע בפרהינסקא

יום ראשון! החיים שבים למסלולם היום יומי הרגיל, אך הסוחרים אינם פותחים את חנויותיהם כי מן הצד השני צלצלו פעמוני הכנסיה. יום המנוחה המקודש לנוצרים.

עד שעות אחר הצהריים כמעט ולא הורגשה תנועה בעיר. המכירה היתה אסורה למעשה, רק בשעות אחר הצהריים היו נעשות קניות בדלת אחורית למרות עיניו הפקוחות של השוטר.

יום שני: יום שוק. משעות הבוקר המוקדמות היתה העיר שוקקת חיים. החנויות היו פתוחות לרווחה ומכל הסביבה זרמו עגלות עם סחורה מגוונת מכל הסוגים. קונים וסוחרים דגו והתחמקו על טיב הסחורה והמכירה. ועברו מדוכן למשנהו. אך למרות ההמולה לא שכח איש בפרהינסקא ללכת בוקר וערב לבית הכנסת.

יום שלישי: יום שקט יחסי, רגוע, לאחר הרעש של יום האתמול, יום שגרתי ורגיל.

יום רביעי: יום של התכוננות לשוק שייערך ביום המחרת. יומם של עניים לבוא מרחוק, לזכות בנדבה או להשאר בפרהנסקא לקראת השבת.

יום חמישי: יום המקביל בהווי שלו ליום שני מפאת היותו יום שוק, אך סואן יותר בגלל השבת הקרובה. כאן תפסה מקום נכבד בתמונה עקרת הבית שעמלה וטרחה להכין את מטעמי השבת המסורתיים.

יום שישי: התנועה הצטמצמה לקניות מקומיות ולבית פנימה. עקרת הבית השתדלה לסיים מהר את עבודת יומה והכנותיה לשבת. הבתים נוקו וריח הדגים, חמין ומאפה התערבו זה בזה ומלאו את האויר. הילדים היו כבר לבושים בבגדי חג. כשפנתה השמש והודלקו הנרות — הלכו

הגברים והטף לבית-הכנסת לקבל את פני השבת בתפילת "לכה דודי" ובתום התפילה היו חוזרים איש לביתו ולמשפחתו לקדש על היין ולשיר זמירות בסעודה תוך התרוממות הרוח של הנשמה היחידה והתעלות מכל קשיי היום, זמירות השבת שנשמעו מכל בית התמזגו לזמרה אחת עתיקה ואוירה של מנוחה ירדה על העיר, אוירה של שבת המלכה. זוהי פרהינסקא של ימות השבוע, פרהינסקא כפי שהיתה ידועה לכולם, בפשטותה, באנשיה הישרים ונועם הליכותיהם.

הרבה ימים חלפו מאז, אך טעמו של אותו הווי לא פג לעולם והוא חי וקיים בלב כל הזוכרים אותה וכך ישאר לנצח.

ודאי הרבה יותר מן הדברים הנקראים בספר זה כתוב היה עלי גלילי חיהם של ענקי הרוח והמעש. אבל מי אני שאוכל להגשים פריעת חוב לקדושי פרהינסקא ??

זכותם תעמוד לנו ולכל ישראל אמן.

מימין: ר' ישעיה יאנער ואביו ר' יצחק עם האדמו"ר מבלוכוב והגבאי שלו.

יהודה לנגנאור

בית אבא

אבי, ישראל לנגנאור עליו השלום, היה יהודי דתי וירא שמים — תלמיד חכם, ידוע כמכניס אורחים, וביתנו היה מלא אורחים מפה לפה. בלילות שבת היה אבא מארח רבנים מעיירות אחרות. רבנים חיבבו את השבת בבית אבא. לא רק תלמיד חכם היה אבא, אלא גם אמיץ לב, ואומץ ניתן לו בכח אמונתו באלוהים.

בשנת 1931 — יום אחרון של פסח — פרצה בבית הכנסת שריפה גדולה. אבא חש למקום — נכנס לבית הכנסת הבווער והציל מספר ספרי תורה. אבא היה מעורה בחיים הציבוריים של העיירה. בבית הכנסת נתכבד אבא, תמיד, בקריאת מגילת אסתר בפורים, בתקיעה בשופר בימים הנוראים וגם בשמחת תורה היה לוקח חלק פעיל.

אמי, פריידה, עליה השלום, היתה גם כן מקובלת בעיירה. היתה צדקנית. על אף היותה אם לשמונה ילדים ועקרת בית מעולה, נתפתה לעזור לנצרכים ולחולים.

יהושע, האח — הבכור היה משכיל וציוני נלהב. נמנה על ארגון ציוני שהיה בעיירה. הוא יחד עם שפיגל בנדט, שפיגל משה, האוזמן מרדכי — עמדו בראש הארגון הציוני.

יתר האחים — עליהם השלום:

שלמה, דוד, גדי, צבי, ובן הזקונים, יצחק'לה וכן האחיות פיגה — היו נתונים כל אחד לעיסוקיו.

נפרדתי מהם בשנת 1941, 3 חדשים לפני פרוץ מלחמת העולם השנייה בין רוסיה ובין גרמניה. שרתתי בצבא האדום. מאז לא ראיתם עוד.

נזכור את קהילותינו: רוזניאטוב, פרהינסקו, ברושניוב
וסבוריצ'וב שנחרבו ושנמחקו; את בניהן שנרצחו; שהובלו
לטבח בקרונות-מות; שחולל כבודם ונשפך דמם בידיים טמאות
— על קידוש השם.

נזכור את הילדים, טהורים בני טהורים שנגזלו מחיק
מהוריהם, נערפו והומתו במיתות משונות; עוללים ויונקים
שנפצו אל אבני קיר ונקטפו חייהם באיבם בידיים אכזריות —
על קידוש השם.

יִבּוּךְ

צו פאַראייביקן דעם אַנדענק
פון דער חרוב־געוואָרענער
ייִדישער קהילה

ראַזנאַטאָוו

פערעהינסקא, בראשניוון און סביבה

אונדזער יזכור-בוך

אונדזער יזכור-בוך צום אַנדענק פון דער פאַרשני-טענער יידישער קהילה אין ראָזניאַטאָוו נויטיקט זיך נישט אין קיין הקדמות און דערקלערונגען. עס איז די איינציקע מצבה, וועלכע מיר קאַנען שטעלן פאַר די קדושים פון אונדזער שטעטל, וואָס האָט אויסגעטרונקען דעם כּוס התּרעלה ביזן דנאָ. כל זמן עס זענען נאָך פאַראַן לעבעדיקע עדות, איז אונדזער הייליקסטער חוב אויפצוזאַמלען אַלע מעגלעכע מאַטעריאַלן, אַלץ, וואָס מיר געדענקען, ווייסן און פילן וועגן אונדזער שטעטל.

דאָ וויל איך נאָר דערמאָנען ווי אַזוי עס איז אַרגאַניזירט געוואָרן אונדזער פאַרבאַנד, דער אירגון יוצאי רוזניאַטוב און ווי אַזוי עס איז געבוירן געוואָרן דער געדאַנק אַרויסצוגעבן דעם ספר הזכרון געווידמעט דעם אַנדענק פון אונדזער קהילה.

דאָס איז געווען אין די יאָרן נאָך דער צווייטער וועלט-מלחמה, ווען פון פוילן האָט געשטראָמט אַ גרויסע מאַסן-עליה און עס זענען געקומען די ערשטע עולים פון ראָזניאַטאָוו. צווישן זיי איז אויך געווען מיין חבר, וועלכן איך האָב דאָס לעצטע מאָל געזען מיט דרייסיק יאָר צוריק. איצט איז ער געקומען צו מיר פון בית-עולים אין חיפה. עס איז געווען אַ גרויסע פרייד געמישט מיט טיפן טרויער. עס זענען אויפגעוועקט געוואָרן די דערינערונגען פון אַמאָל, די געשטאַלטן פון אונדזערע נאָענטע און טייערע, וועלכע זענען אַזוי גרויזאם אומגעקומען.

אַט ערשט נישט לאַנג, מיט עטלעכע יאָר צוריק האָבן מיר נאָך געקרוגן לעבעדיקע גרוסן, פול מיט וואַרעמער ליבשאַפט און זאָרג, און היינט איז אַלץ פאַרשטומט געוואָרן. טויט!

עס זענען גרויזאם אומגעקומען אונדזערע עלטערן, שוועסטער, ברידער, פריינט און חברים. די נאַציס און זייערע אוקראַינישע צו-העלפער האָבן נישט געשווינט קיין יונגע קינדער, עופעלעך. אונ-דזער שטעטל איז מיטאַמאָל פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ מוראדיק שעכט-הויז, פּונוואַנען עס איז נישט געווען קיין מעגלעכקייט אַרויס-צובאַקומען זיך לעבעדיקערהייט.

פאַר מיר איז קלאָר געוואָרן דער גרויסער חוב, וואָס ליגט

אויף אונדז אלע, אפשטאמענדיקע פון ראָזניאַטאָוו, וואָס געפינען זיך אין ישראל און אין פאַרשידענע לענדער אין גאָר דער וועלט, צו פאַראייביקן אונדזערע קדושים, די אלע יידן, וואָס האָבן גע- לעבט אין ראָזניאַטאָוו און געהאַפט צו זען אין דער צוקונפט אַ בע- סער, רואיקער און שענער לעבן, און האָבן עס נישט דערלעבט. אויפן אַנדערן טאָג האָב איך זיך באַגעגנט מיט אונדזערע לאַנדסלייט: שמואל שפיגעל און אייזיק ראָטנבערג. איך האָב זיי דערציילט וועגן די ערשטע עולם און אויך וועגן דעם שווערן מאַ- טעריעלן מצב, אין וועלכן זיי געפינען זיך. פאַר אונדז איז קלאָר געווען, אַז דער געבאָט פון דער שעה איז צו אַרגאַניזירן פינאַנס- יעלע הילף און שטעלן זיי אויף די פיס. אין מיין וווינונג איז מיט צוויי טעג שפעטער פאַרגעקומען דער ערשטער צונויפקום פון אַ גרעסערער גרופע ראָזניאַטאָווער לאַנדסלייט און אַזוי איז אַנט- שטאַנען דער אירגון יוצאי רזניאטוב אין ישראל.

מיר האָבן אַרויסגעשיקט איינלאָדונגען צו אלע לאַנדסלייט פון ראָזניאַטאָוו און פערעהינסק, פון בראַשניוו און סוואריטשאָוו. גלייכצייטיק האָבן מיר געמאַלדן אויך אין דער פרעסע דאָס אַרט און דעם טערמין פון דער ערשטער אַלגעמיינער פאַרזאַמלונג, וואָס מיר האָבן גערופן.

די פאַרזאַמלונג איז דורך זייער פייערלעך. צום ערשטן מאָל האָבן אין ישראל זיך צונויפגעטראָפן אלע לאַנדסלייט פון ראָזניאַ- טאָוו און פון דער געגענט, די וותיקים און די נייע עולם, וואָס האָבן דורכגעמאַכט פאַרשידענע גיהנומס אין זייער לעבן און האָבן זיך איצט באַגעגנט אין מדינת ישראל.

עס האָט זיך געשאַפן אַ פאַרשטאַרקטע דערנענטערונג און עס זענען געוואָרן אַנגעבונדן ענגערע באַציאונגען צווישן די לאַנדס- לייט. מענטשן וואָס האָבן שוין צענדליקער יאָרן זיך נישט געזען, זענען איצט אַרויפגעפאלן אויף זיך, אַרומגענומען זיך, געקושט און געוויינט.

דאָס איז געווען אַ געוויין פון פרייד און פון ווייטיק. עס איז דעמאָלט אויסגעוויילט געוואָרן אַ קאָמיטעט מיט בען- דעט שוואַרץ בראש, וואָס זאָל אָנפירן מיטן ני-געשאַפענעם פאַר- באַנד. דער קאָמיטעט האָט גענומען אויף זיך די אויפגאַבע צו זאַמ- לען געלט-מיטלען, כדי צו זיין צוגעגרייט אויף יעדן רוף פון אונ- דזערע ברידער נאָך הילף. מיר האָבן זיך געקלאָמערט אין געדאַנק, אַז עס וועלן זיך נאָך אַפרופן אַפגעראַטעוועטע פון טאָל פון טויט, פון פאַרברענונג און אַש. מיר האָבן געשאַפן אַ גמילת-חסד-קאָסע, וואָס האָט זיך אַרויס-

געוויזן פאר זייער נוצלעך. אונדזער אירגון האט געהאלפן נייע עולים ביים איינארדענען זיך, ביים באקומען דירות, אַרבעט א.ד.ג. מיט דער הילף פון אונדזערע לאַנדסלייט אין אויסלאַנד האָבן מיר פאַרגרעסערט דעם פּאַנד פון אונדזער קאַסע. די מיטגלידער פונעם קאָמיטעט זענען שטענדיק גרייט געווען צו קומען צו הילף יעדן, וואָס האָט זיך אין איר גענויטיקט.

מיר באַערן דעם אַנדענק פון אונדזערע קדושים, צונויפקומענ-דיק זיך יעדעס יאָר אויף דער אזכרה אין באַשטימטן יאָר-טאָג נאָך אונדזערע קדושים.

א וויכטיקע אַרבעט איז אָפּגעטון געוואָרן מיטן אויפשטעלן אין יער הקדושים אין ירושלים די מצבה פאַר די קדושים פון אונדזער שטעטל, אָבער גלייכצייטיק האָבן מיר זיך אָפּגעגעבן אַ חשבון וועגן דער אומגעהויערער וויכטיקייט פון אַרויסגעבן אַ יזכור-בוך, דאָס הייליקע ווערק, וואָס יעדער ייד, וועלכער שטאַמט פון ראַזניאַטאָוו, דאַרף צולייגן אַ האַנט, אַליין פאַרשרייבן אָדער אויפנעמען ביי אַנ-דערע זכרונות, פאַקטן און פאַסירונגען, עפיזאָדן, לעגענדעס, אַלץ, וואָס האָט אַ שייכות צו ראַזניאַטאָוו, צו ראַזניאַטאָווער יידן, צו יידיש לעבן אין ראַזניאַטאָוו.

מיר האָבן זיך אָפּגעגעבן אַ חשבון, אַז עס ליגט אויף אונדז אַ גרויסער און הייליקער חוב, וועלכן מיר מוזן באַצאָלן דער טראַג-גיש-פאַרשניטענער ראַזניאַטאָווער עדה, מיט וועלכער מיר האָבן צוזאַמען געלעבט און געליטן, געחלומט, געראַנגלט זיך און גע-שטרעבט צו בעסערע צייטן, צו אַ בעסער לעבן.

אזוי האָבן מיר געטון. קודם כל האָבן מיר אָנגעשטרענגט אַלע כוחות, כדי צו שאַפן די מאַטעריעלע באַזע פאַרן אַרויסגעבן אין דרוק דאָס בוך, וואָס מיר ברענגען איצט פאַר אייך. גרויס איז גע-ווען די הילף, וואָס מיר האָבן באַקומען פון אונדזערע לאַנדסלייט אין אַמעריקע, בעלגיע און אויסטראַליע.

מיר האָבן געטון אַלץ, אַז דאָס ראַזניאַטאָווער יזכור-בוך זאָל זיין אַלץ רייכער און ווערטפולער אין זיין אינהאַלט, אַלץ עסטעטי-שער אין זיין אויסערלעכער פאַרם.

אונדזער שטעטל איז געווען קליין און אַרעם. עס האָט אָבער פאַרמאָגט אַ רייכן לעבנס-שטייגער, איינגעפונדעוועטע יידישקייט און יידישע טראַדיציעס. יידן האָבן געווינט אין ראַזניאַטאָוו הונ-דערטער יאָרן, אויסגעשטאַנען פורעניות און עינויים, גזירות און רדיפות, און דאָך האָבן זיי געשלאָגן טיפע וואַרצלען.

אין ראַזניאַטאָוו איז געווען אַלץ מיט וואָס מען כאַראַקטערי-זירט יידיש לעבן. אונדזער שטעטל האָט פאַרמאָגט אינטערעסאַנטע

טיפפן פון געזונטע פאלקס-מענטשן און שיינע געשטאלטן פון לומ-
 דים, חסידים און משכילים. עס איז פאראן א סך צו דערציילן וועגן
 זיי און מיר האבן זיך באמיט זיי צו פאראייביקן, אויפשטעלן א
 מצבה פאר די אלע, וועלכע מיר וועלן קיינמאל נישט פארגעסן.
 דאס טוען מיר פאר אונדזער פארטיליקט שטעטל ראָזנאָטאָוו.
 מיט געבויגענע קעפ און פארבראָכענע הענט שטייען מיר ביי
 דעם באַשיידענעם דענקמאל פאר אונדזער אומגעקומענער יידישער
 קהילה. מיר פאראייניקן זיך מיט דעם הייליקן אַנדענק פון די דער-
 מאַרדעטע קדושים.

חבל על דאבדיון ולא משתכחין!

זאל דאָס יזכור-בוך זיין אַ שטענדיקע דערמאָנונג לדורי-דורות,
 וועלכע וועלן זען אין דאָזיקן בוך אַ דאָקומענט און אַ שפיגל פון
 אַ רייך שטייגער-לעבן, וואָס איז מער נישטאָ.
 זאל דאָס געשריי, וואָס גייט אויף פון דאָזיקן ספר נישט פאר-
 שטילט ווערן און נישט אויפהערן צו מאַנען ביז דורי-דורות.

זכריה פרידלער

דער ועד ביי אזכרה תשל"א 1971

פון לינקס: ד"ר אלתר בערגער ז"ל און זיין פרוי, בענדעט שוואַרץ, דער חזן בנימין
 אונגער, זכריה פרידלער, יהודה הר זהר-זויערבערג און מרדכי שטערן.

די געשיכטע פון שטעטל

בית ספר העממי ובית הדואר (משמאל).
די געביידע פון דער פאלקסשול. לינקס — די פאסט.

ב א ק ץ

חלפו-עברו חיי העיירה, רעש הירידים ושואן הפחר-
מכר ברוזניאטוב, שככה המולת התגרניות והרוכלים ליד
דוכניהם עם סחורות מסחורות שונות. שוממים ורעבים עומי-
דים הרחובות הסימטאות.

טף וזקן יחדיו הלכו בדרכם האחרונה.

לא עוד יבקע קול התפילה מבית הכנסת ברוזניאטוב,
לא עוד יישמע ברחובותיה ניגון דרדקי החדר וחובשי בית-
המדרש, לא עוד יסופר בה על ימות המשיח והנאולה.

ריקה היא עיירתנו, ריקה מיהודיה, ריקה מאופיה היהודי.

רק קירות הבתים האילמים יזעקו את זעקת היתום
והשכול של עיירה יהודית שורשית, שאבדו לה בניה-בניה.

הכל נחנך וטובע בדם.

רק הדם עודו רותח.

ה מ ע ר ב ת

מיינע יארן

אין ראזניאטאוו

אני הקטן, א ראזניאטאווער בן עיר, קרוב לשבעים, וועל זיך באַמיען איבערצוגעבן מיינע זכרונות, א צושטייער צום יזכור-בוך, וואָס דאַרף אַרויסגעגעבן ווערן לזכר די קדושים פון אונדזער שטעטל, די גוטע און טייערע יידן, וואָס זענען אומגעקומען על קדוש השם. די מעמארן וועלן אַרומנעמען די צייט פון מיינע פריסטע קינדער-יאָרן, זינט מיינע חושים האָבן אָנגעהויבן צו אַרבעטן ווי געהעריק און איך האָב פאַרשטאַנען, אַז איך געהער שוין צו גאָטס וועלט-באַשאַף, קען שוין אויך זאָגן דעות און גלאַט אַזוי אַריינזאָגן אין דער וועלט אַריין, ביז דער צייט אויגוסט 1932, ווען איך האָב פאַרלאָזט ראַזניאטאָוו אויפן וועג צום גאַלדענעם לאַנד, אַמעריקע. די שפּעטערדיקע גע-שענישן ביז צום חורבן היטלער האָט און וועט אייך איבערגעבן מײן ברודער ישעיה, ווי אויך אַנדערע בני עיר, וואָס האָבן דעם חורבן מיטגעמאַכט און מיט גרויסע נסים איבערגעלעבט.

דער אָנהייב

ראַזניאטאָוו ליגט אין מזרח-גאַליציע נישט ווייט פון די מזרח-קאַר-פּאַטן בערג, א זייטיק שטעטל, $7\frac{1}{2}$ ק"מ פון דער באַן-סטאַנציע ראַזניאָוו-טאָוו-קרעכאַוויצע, אויף דער באַן-ליניע סטרי-סטאַניסלאָוואָוו, א קליינער פונקט, וואָס איז אפילו נישט געווען אויף דער מאַפּע. עס פליסן דאָרט צוויי טייכלעך: טשעטשוואַ און דובאַ.

וועגן גאָמען ראַזניאטאָוו זענען פאַראַן צוויי ווערסיעס. אַיינע גייט אַזוי: פאַרצייטן, מיט הונדערטער יאָרן צוריק, איז פאַרגעקומען אַ גרויסע שחיטה אויף די מענטשן פונעם שטעטל. פאַרוואָס? אפשר האָבן די פאַרשקלאַפטע פויערים זיך געבונטעוועט קעגן זייערע באַדריקער, די מאַגנאַטן, פירשטן, גראַפן וכדומה, און דערפאַר האָט מען אויף זיי געמאַכט אַ שחיטה, וואָס הייסט אויף אוקראַיניש רעזניאַ, איז דערפון אַרויסגעקומען פאַרגרייזט ראַזניאטאָוו. די צווייטע ווערסיע שטאַמט אויך פון די צייטן, ווען איבער דער שטאָט און אומגעגענט האָבן געהערשט די פריצים און פאַרשקלאַפט די

פויערים. איינער פון די פריצים איז געווען דער גראף ראזניאטאוו און די שטאט האט איבערגענומען דעם כראביעס נאמען ראזניאטאוו.

פאראן באווייזן, אז די הערשער איבער ראזניאטאוו און אומגעגנט האבן געפירט מלחמות מיט זייערע שכנים. דער טייך האט געדינט אלס א פאר-טיידיקונגס-אביעקט קעגן אן אנגריף מצד אנדערע פריצים. דאס געריכט-הויז איז געבויט ווי א פעסטונג-שלאס מיט א טורעם אלס אבסערוואציע פונקט; דער בארג, אויף וועלכן דאס געריכט שטייט, ווי אויך דער בארג קעגנאיבער וואס פירט אין וואלד אריין, באווייזן דאס זעלבע.

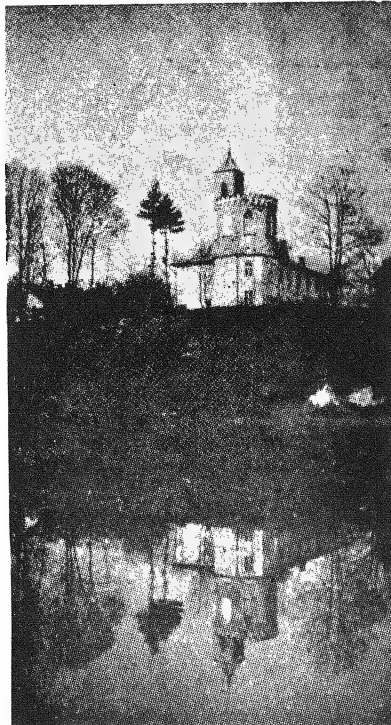
עסטרייך-אונגארן האט געהערשט איבער גאנץ גאליציע, וועלכע איז איר צוגעטיילט געווארן בעת דער חלוקה צווישן די גרויסמאכטן רוסלאנד, פרייסן און עסטרייך, היסטאריש באקאנט אונטערן נאמען „ראזביאר פאלס-קי“ (צעטיילונג), צווישן די יארן 1772—1793. צוערשט האט עסטרייך באקומען מערב-גאליציע (1772) און דערנאך אין 1793 — מזרח גאליציע. אין קאנטראסט צו דער אויסערן-פאליטיק פון די האבסבורגער, וועלכע איז באשטאנען פון פארכאפן, פארנעמען און אנעקסירן פרעמדע טעריטא-ריעס, איז איר אינערלעכע פאליטיק געווען זייער א ליבעראלע, אירע בירגער האבן גענאסן פון אלע פרייהייטן, אן אונטערשייד פון ראסע און נאציע. געהערשט האט צו יענער צייט אין עסטרייך דער האבסבורגער קייזער פראנץ יאזעף דער ערשטער. יידן האבן אים גערופן מלך חסד, גע-ווען באליבט ביי אלע בירגער אין לאנד.

לויט דער פאליטישער אנגעהעריקייט האט די באפעלקערונג פון מזרח גאליציע און יידן בתוכם מיטגעמאכט עטלעכע גלגולים. אונטער דער הערשאפט פון קייזער פראנץ יאזעף האבן יידן גענאסן פון אלע רעכט און פרייהייט מיט אלע בירגער צוגלייך. יידן זענען געווען באשעפ-טיקט אין אלע רעגירונגס-אנשטאלטן און אלע צווייגן פון מלוכה'שן האנדל און אינדוסטריע. עס זענען געווען יידישע ריכטער, יידישע באאמ-טע, און לערער אין פאלקס-און אין מיטלשולן ווי אויך אוניווערסיטעט-פראפעסארן; אפיצירן פון אלע ראנגען אין מיליטער. יידן האבן געוויילט זייערע דעפוטאטן צום פארלאמענט אין ווין.

געלעבט האבן יידן אין מזרח-גאליציע צווישן פאליאקן, אוקראינער און דייטשן. געלעבט האבן אין גאליציע אויך קאראימער ארום האליטש — ארמענער, ציגיינער און נאמאדן. אין גאליציע זענען די פאליאקן געווען אין דער מאיאריטעט. דער לעגאלער סטאטוס פון גאליציע איז געווען אויטאנאמיע, זעלבסטפארוואלטונג אונטער דער קאנטראל פון מלכות עסטרייך. פאקטיש האבן אין גאליציע געהערשט די פאליאקן, שונאי יש-ראל. די לאנדשפראך איז געווען פויליש אין אלע רעגירונגס-אנשטאלטן, אין שול האט מען געלערנט פויליש און אוקראיניש, נאך דייטש איז אויך געווען אבליגאטאריש אין אלע שולן. אפיציעל איז דייטש געווען די

רעגירונגס-שפראך. רעגירונגס-געביידעס האבן געהאט פוילישע אויפ-
שריפט. דאך זענען יידן אנגעגאנגען מיט זייער טאג-טעגלעכן לעבן אומ-
געשטערט. אויב אן אומרעכט איז באגאנגען געווארן קעגן וועלכן ס'איז
בירגער, האט ער געקענט אריינברענגען אן אנקלאגע און די גערעכטיקייט
איז צוריקגעשטעלט געווארן.

בית המשפט דער בנין פון געריכט

דער בנין פון געריכט, חוץ
דעם, וואס ער האט זיך אויס-
געצייכנט מיט זיין אייגנארטי-
קער ארכיטעקטאנישער שיינ-
קייט און ארומיקער לאנדשאפט.
איז זיין באדייטונג געווען גרויס
דערמיט וואס ער האט צוגעגעבן
דער שטאט א באזונדערע חשי-
בות און האט אויך איינגע-
שטעלט אן ענגערע פארבינדונג
מיט דער סביבה. אין ראזניא-
טאו זענען געווען אויסגעצייכ-
טע יידישע אדוואקאטן און זיי
האבן געהאט גרויס אנזען אין
געריכט. די באציאונגען מיט
דער קריסטלעכער באפעלקערונג
זענען געווען קארעקטע.

די גרויסע שריפה

איך געדענק ווי ס'איז אויסגעבראכן די גרויסע שריפה אין ראזניאטאו
און א האלבע שטאט איז אפגעברענט געווארן. איך בין נאך געווען א
קינד, נאך גישט געאנגען אין שול און איך האב געזען ווי נעבן פוילישן
קלויסטער אונטערן בארג זענען געשטאנען מענטשן געפאקט מיט זייער
ביסל ארעמקייט. פאר מיר האט עס אויסגעזען עפעס אויסטערליש. איך בין
ארומגעלאפן און גישט פארשטאנען וואס דאס איז. ערשט מיט יארן שפע-

טער, רעדנדיק מיט עלטערע ראזניאטאווער יידן וועגן דער פאסירונג, האבן זיי מיר געזאגט, אז דאס איז טאקע געווען א גרויסע שריפה. אפגעברענט איז דעמאלט געווארן כמעט א האלבע שטאט.

אנגעפאנגען האט זיך דאס פייער אונטער דער שטאט פון בענדעט יאמפעל (הערצעלעס), לענגאויס אלע הייזער פון דער זעלבער זייט ביז צום רינגפלאץ, ווו יאסל בערגער האט ערשט שפעטער אויפגעשטעלט זיין געמויערט הויז, ווייטער די גאנצע ריי הייזער פון קליין, פרענקל, ביז צום קארנער פון ניסן שינדלערס הויז. שפעטער מיט יארן האבן זיך די גשרפים צוריק אויפגעבויט.

די אלגעמיינע באפעלקערונג צו יענער צייט האט אין ראזניאטאווי באטראפן ארום 3000 איינוווינער, דערפון ביי 180—200 יידישע משפחות. די מערהייט איז באשטאנען פון אוקראינער. א פאר צענדליק אוקראינער זענען געווען רייכע גרונטבאזיצער מיט הייזער, מיט א גרויסן לעבעדיקן אינוועסטאר. די איבריקע אוקראינישע פויערים זענען געווען קליינע ארעמע גרונט-באזיצער מיט א קליינער נידריקער כאלופע (הייזקע), בא-דעקט מיט שטרוי, א קו און א פאר חזירימלעך. געווען אויך אוקראינער רעגירונגס-באאמטע און א פאר בעלי-מלאכות.

יידישע פרנסות

יידן זענען מערסטנס געווען סוחרים, רעגירונגס-באאמטע, בעלי-מלאכות, בהמה-סוחרים, מעקלערס, דארפס-גייער, בעלי-עגלות, מלמדים, פריי-וואטלערער, אדוואקאטן, שרייבער (סאליציטאטארס), א פראפעסיאנעלער שדכן (ראובן געצל), חברה קדישא, עטלעכע קברנים, מארק-זיצערינס, שענקערס-האטעל (חנינה וויסמאנס).

געווען זענען פיר ראזניאטאווער יידן, וואס האבן געהאט פעלדער. לייזער טורטלטויב (געווען אויך מעטריקע-פירער), זיין זון איצי און מאטי, ליפע טאנע א.א. פון זיי האט איצי טורטלטויב אליין באארבעט זייני פעלדער. ער איז געווען דער אמתער יידישער פויער. די איבריקע דריי האבן געדונגען מענטשן צו זייערע פעלדער.

ווייטער גייען אדוואקאטן, דאקטוירים, רופא'ס (פעלדשער), פיאווקע-און באנקע-שטעלערס, אפשפרעכערינס און וואקס-גיסערינס (סאסי-פייגע געלאבטער), כלי קודש, שמשים, זאגערנס און שמש'טעס (שרה מלכה וועכטער), טיקערין, אקושערקע, (זלאטע בערא צימערמאן).

פאליאקן זענען געוועזן מערסטנס צוגעקומענע עסטרייכישע רעגירונגס-באאמטע, עטלעכע איינגעזעסענע ערד-ארבעטער און עטלעכע בעלי-מלאכות.

קיין אינדוסטריעלע שטאט איז ראזניאטאווי גופא גישט געווען, נאר געווען איז אין בראשניאוו, אן 8 ק"מ פון דער שטאט א גרויסע דאמף-זעג

(טארטאק פאראווי) אונטערן נאמען: פירמא פ. גלעזינגער מיט איר צענט-ראלע אין ציעשין. צווישן אנדערע האט זי אויך באשעפטיקט ראזניאטאווער יידן אלס באאמטע און ארבעטער. זי האט געבויט א שמאל-גלייזיק באנדל, אין 1910. יעדן טאג פלעגט עס פארן פון בראשניאוו איבער ראזניאטאו, פערעהינסקא און אנדערע דערפער ביז טיף אין די וועלדער קיין אוסמולו-דע, ביז הארט צו דער אונגארישער גרעניץ, און פון דארט ברענגען דאס אויסגעהאקטע האלץ צו דער זעג צום פארשניידן און אויפן וועג, אהין און צוריק, אויפגענומען פאסאזשירן אומזיסט.

געהאט האט די פירמע אין ראזניאטאו א פאלווארק קעגנאיבער נחמן שיינער דעם איינבינדער. פארוואלטעט האט דעם פאלווארק א געוויסער אונגאר שאלא, א דיקער מיט לאנגע האר, האט זיך אויסגעצייכנט אין האדעווען חזירים. ווייבלעס איז געווען דער עקאנאם, אויך שימקע הילמאן פון פערעהינסקא איז דארט געוועזן באשעפטיקט.

געווען זענען נישט ווייט פון ראזניאטאו נאפט-גרובן, א ראפינעריע אין ריפנע, ווו דער נאפט איז פילטריט געווארן. געוועזן אויך אויפן אלטן דארף א וואסערזעג און אויך א וואסערמיל אויף דער פישארקע. וואס האט געהערט צו וועוויטשי טאנע.

הערש רעכטשאפן האט געהאט אן אלינעצע, א 2 ק"מ פון שטעטל, אויפן וועג קיין סוואריטשאוו, וואס האט אויסגעארבעט ביליקן בויםל, גערופן לאכטינג. גענוצט האבן אים נאר די גויים.

געווען זענען דריי וואסער-מילן, איינע אויפן מאנאסטיר אונטערן בארג האט געהערט צו יעקב מאיר לערער, געארבעט האט יאסל העלפמאן, האט אין אמעריקע א זון, א קליידער-מאנאפאקטשורער. דעם מילנערס זון אלי האט געלערנט ביי אונדזער טאטן. די צווייטע וואסערמיל האט זיך געפונען קעגנאיבער דעם טייך. פון אלע מילנערס פון דער מיל געדענק איך נאר אפרים רעכשאפן. געארבעט האט אין דער מיל חיים קאסנער. גערופן האט מען אים חיים פון דער מיל און געוויינט האט ער נעבן בית המדרש.

אין דארף סוואריטשאוו, א 3 ק"מ פון דער שטאט האט געוויינט דער גוטבאזיצער ליפא וויינפעלד, א רייכער ייד, געהאט א סך פעלדער. זיין זון מויניק האט געלערנט ביים טאטן. זיינס אן אייניקל, סאניע פרייער איז א מעקלער פון הייזער אין ניו-דזשערסי, איז זייער רייך.

דאס צוזאמענלעבן צווישן דער יידישער און קריסטלעכער באפעלקערונג

ווי איז געווען דאס צוזאמענלעבן פון די יידן און קריסטן אין ראז-ניאטאו? די יידן האבן מיט זיי קיין שום מחלוקת נישט געהאט, אויסער אין האנדל-אויסטויש, ווען איינער האט ביים צווייטן עפעס געקויפט און

ביי ענלעכע געלעגנהייטן. וואס שייך אַנטיסימיטיזם, איז ראָזניאַטאָו נישט געווען קיין אויסנאָם פון אַנדערע שטעט. אוקראַינער און פּאָליאַקן זענען געווען אַנטיסעמיטן, ביידנס לאַזונג איז געווען „בי זשידאָ“ אָדער „בעי זשעדאָ“, „זשיד זלאָדזעי“, „פאַרד“ און אַנדערע אויסדריקן: „זשיד זניעבאָ, אַ וויעזשיטש מאָ ניעטשעבאָ“. דאָס ווערטל רעדט שוין פאַר זיך אַליין. דערצו נאָך האָבן די גייסטלעכע פון זייערע טריבונעס געפּרעדיקט האָס און שנאה צו יידן. געווען אין ראָזניאַטאָו אויסנאמען ווי: מאַלי-נאָוסקי, יאַצקאָוסקי א.א.

ס'רוב אוקראַינישע פויערים זענען גווען קליינע גרונטבאַזיצער און פון זייערע ערד־פּראָדוקטן האָבן זיי צו מאַל נישט געהאַט גענוג צו באַש־פייזן די אייגענע משפּחות. געגאַנגען זומער ביז שפּעט אין האַרבסט באַר־וועס, האָבן זיי מקנא געווען די יידן, וואָס האָבן געלעבט בעסער, געקליי־דעט בעסער, און געמיינט, אַ ס'גאַנצע געלט וואָס זיי לייוו בלייבט ביי זיי, נישט געטרויט זיי, געגלויבט, אַז מ'רעכנט זיי הויכע פרייזן, און זייערע פּראָדוקטן דאַרפן זיי אַוועקגעבן כמעט אומזיסט. דערצו זענען נאָך צווישן זיי געווען גענוג אַנאַלפּאַבעטן.

די פּאָליאַקן, ס'רוב רעגירונגס־אַנגעשטעלטע מיט גוטע געהאַלטן, זענען מאַטעריעל געווען בעסער פאַרזאָרגט פונעם יידן און פון פויער, איז אָבער די צרה מיט זיי געווען, וואָס זיי האָבן געלעבט אַ גוטן טאָג, אין אַ קורצער צייט פאַרשכורט כמעט דאָס גאַנצע געהאַלט און ס'האַט געטראָפן, אַז אויף באַרג האָט דער שענקער נישט געוואָלט געבן, האָבן זיי אויך אויסגעלאָזט זייער ביזן האַרץ צו די יידן.

עקאָנאָמיש קען מען די ראָזניאַטאָווער יידן פאַרטיילן אין אַ טייל מיט גוט־אַיינגעאָרדנטע געשעפטן, מיט אייגענע הייזער, פּרנסה ברווח, געלעבט באַקוועם, לויטן לעבנס־סטאַנדאַרט פון יענע צייטן. קיין גבירים, וואָס זאָלן פאַרמאָגן אַ סך קאַפיטאַל, מיט הייזער, פעלדער און וועלדער, זענען אין ראָזניאַטאָו נישט געווען. דאָן קומען די קליינע קרעמער. זיי האָבן שוין געמאַכט אַ געמוטשעט לעבן, אַפילו מיט אייגענע הייזקעס; בעלי־מלא־כות, וואָס האָבן קוים געהאַט אויף שבת, און געווען צווישן זיי אויך ממש אַרעמעלייט.

ביי 90% יידן האָבן געהאַט זייערע אייגענע הייזקעס, ווער אַ גרע־סערס ווער אַ קלענערס. דער הויז־שטייער און גרונט־שטייער איז געווען זייער אַ קליינער, ווייל די רעגירונג האָט געוואָלט דערמוטיקן די בוי־אינדוסטריע, ווי אויך די אַגריקולטור.

אַלע געוועלבער האָבן זיך קאַנצענטרירט אַרום רינגפלאַץ און לענגאויס דער שטאָט, געדיכט, אַ געוועלכ נעבן אַ געוועלכ, און אַמאָל האָט מען פון איין געוועלכ געמאַכט 2, אַפּגעטיילט מיט אַ ווענטל. די אויפּשריפטן אויף די שילדן פון די קלייטן האָבן אויך שוין אַנגעזאָגט, וואָס מ'פאַרקויפט

דארט. געווען קלייטן מיט צעלניק, דאס זענען געווען ארטיקלען פאר פויערטעס, ווי קרעלן, סטענגעס פון אלערליי קאלירן, פאצערקעס, שפיגעלעך, קעמלעך, נאדל, פאדעם, באנוול, ערדענע טעפ, גלאזווארג און נאך שמאכטעס מיט באפונגען.

א שטיק לעדער אויף א שטעקן אנגעשלאגן האט באצייכנט, אז מ'פאר-קויפט לעדער. יאטקעס און מאסארניעס האבן נישט באדארפט קיין שילדן, ווייל דאס פלייש האט שוין ארויסגעשמעקט ביז אין דרויסן.

יארידן

א גאר וויכטיקע און גרויסע ראל אינם פדיון האבן געשפילט די יא-רידן און די וועכנטלעכע מארקטעג, אין א מיטוואך. יעדע שטאט פון דאלינער פאזיט האט געהאט אירע עטלעכע יערלעכע יארידן אין פאר-שידענע טעג פון דער וואך. געטראגן האבן זיי די נעמען ווי: מכאילא, איוואנא, יאקאווא, יוריא א.א. ארויסגעקוקט האט מען אויפן יאריד ווי אויף משיח, ווייל דער פדיון האט געמיינט זייער פיל. פאר זיי. א גוטער פדיון האט געהאלפן אפצאלן וועקסלן, חובות און איינקויפן פרישע סחור-רות. דערפאר האט מען זיך שוין געגרייט דערצו מיט וואכן פריער.

געשטעלט האט זיך אין ראזנאטאו דער יאריד שוין פון פארטאג אן. עס קומען שוין סוחרים פרעמדע און לייגן אויס זייערע סחורות אויף די שטעלעס, צו דער טארגאוויצע ציען פויערים מיט זייערע בהמות און פערד צום פארקויפן, ווי אויך בהמות און פערד-סוחרים. וואו א ליידיקער פלאץ אין מארק און אין די זייטיקע גאסן ווערט פארנומען מיט פויערישע פורן, אנגעלאדן מיט פראדוקטן צום פארקויפן.

דערנאך זענען שענקען געווארן אנגעפילט מיט פויערים, מיט קולות פון שיכורים, כאטש דער יריד איז נאך אין פולן גאנג און ברען, מ'קויפט און מ'פארקויפט, קאמעדיאנטשיקעס באווייזן זייערע אקראבאטישע קונצן, עס טרעטן אויף פייערשלינגערס, איינברעכער, שטאלצענעמער. ארעמעלייט שפילן אויף זייערע קאטערינקעס. פארקויפן לאסן, אזוינע צעטלען ארויס-געצויגן פון א פאפוגייס שנאבל; די צעטלען זאגן פארויס יעדנס צוקונפט. בעטלערס פון כל המינים, קאליקעס, בעטלען מיט זייער סקארבאוון ניגון. עס זיצט אן אלטער בעטלער מיט א וויסער בארד און גרויסע שפאקולן אויף דער נאז, ליענט פון א גרויסן בוך מאנאטאן, געשריבן מיט אן עוואנגעלישער שריפט; קיינער פארשטייט אים נישט. נישט ווייט פון אים זיצט אויף א בינטל שטרוי א בלינדער בעטלער מיט א שירע (אזא מוזיקא-לישער אינסטרומענט), זינגט און שפילט מעלאנכאלישע לידער, אז ס'צופט אזש ביים הארץ, ארומגערינגלט מיט א גרויסע מענגע פויערים, די גויעס פארגייען זיך אין א גרויסן געוויין, ווארפן פארשידענע מטבעות. פון מלך גראס שענק הערן זיך שוין געוואלדן פון שיכורים, זיי שלאגן

זיך שוין צווישן זיך און נעמען זיך צו פאגראמירן דעם שענק. מרדכי גראס
כאפט א באנק און שלאגט איבער די פויערישע קעפ. עטלעכע ליגן שוין
שטיל אויסגעלייגט אויף דער בריק, און אזוי שטילט ער איין דעם שיכרון
עולם.

שפעטלעך פארגאכט צעגייט זיך דער עולם, מ'צעפארט זיך ביסלעכ-
ווייז און דערמיט ענדיקט זיך דער יריד.

צו באזארגן די משפחה מיט חיונה העלפן צו אלע — דאס ווייב מיט
די קינדער, וואס האבן שוין געענדיקט די שקאלע און ארויס פונעם חדר.
געווען ווייבער אין ראזניאטאוו, וואס האבן זיך בעסער אויסגעטויגט אין
מסחר ווי די מענער, געהאט אויף זיך א סוחרישן קאפ, ווי א שטייגער:
אדאלע לייזערס געלערס, פייגע ביילע שלמה פויגעלס, מאמצע יוסף
שמעונס, גיטל חיה אדלערס א.א.וו.

אזוי גייט דאס לעבן אין ראזניאטאוו טאג איין טאג אויס, דער עול
פון פרנסה איז א שווערער, בנפשו יביא לחמו, מיט מי און מאטערניש
קומט אן דאס שטיקל ברויט און צום ברויט. צומערגסטן גייט עס דעם
קליינעם קרעמער, דעם בעל-מלאכה, דארפס-לערער און דעם פארארעמטן
יורד. אין משך פון דער וואך איז מען אפגעקומען מיט אבי וואס, מיט
שווארץ ברויט, קאווע מיט ציקאריע, פארזיסט מיט א שטיקל סאכאריין.
די הויפטזארג פונעם ארעמאן איז געווען: ווו נעמט מען אויף שבת?!
מען האט זיך געפרייט מיט א קעפל, א פיסל מיט א מארד-ביין, א גראשל,
א לונג און לעבער און אנדערע דרייב, א קוגל פון קארטאפל איז אויך
געווען און דרעליע אויף שלוש סעודות האט נישט געפעלט און אמאל
אויך פעציע אדער פעטשיא אויך א שארף מאכל, נאר נישט געפרוירן.
יעדער ייד, סיי רייך, סיי ארעם, האט פון זיך אראפגעווארפן דאס ווא-
כעדיקע, זיך דערפילט גייסטיק דערהויבן ביז מוצאי שבת. דער אנקום
פון דער וואך האט ווידער צוריקגעברענגט דעם עול פרנסה, וואס איז
געווען שווערער ווי קריעת ים-סוף.

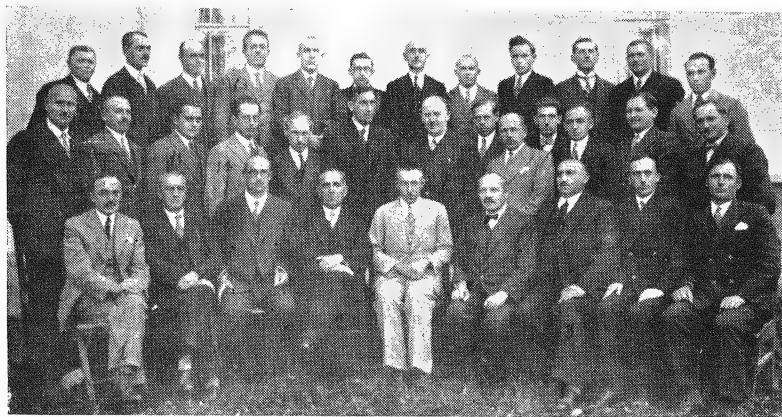
דער פאפולערסטער מאכל אין ראזניאטאוו איז געווען קארטאפל. גע-
ווען שטובן, אין וועלכע מען האט געגעסן קארטאפל דריי מאל א טאג,
אזוי א גאנצע וואך, א גאנץ יאר, ווי ס'לידל גייט: „זונטיק בולבעס, מאנטיק
בולבעס...“ געגעסן האט מען זיי אויף פארשידענע אופנים, אומגעשייל-
טע, „אין די העמדלעך“, מיט הערינג, געבראטענע, געקאכטע בולבעס מיט
יויך, מיט שמאלץ און גריוון. פון קארטאפל האט מען געמאכט א קוגל
אויף שבת, לאטקעס אויף חנוכה און כרעמזלעך אויף פסח. געווען אויך
קניזשעס געפילט מיט קארטאפל: קלוסקעס. ווי רונדע קייקלעך, צוגע-
פרעגלט מיט א ציבעלע.

חסידים און משכילים

אין ראזנאטאוו זענען געווען חסידים און משכילים. לינקע עלעמענטן האבן זיך באוויזן ערשט נאך דער ערשטער וועלט-מלחמה. די השכלה-באוועגונג איז געווען אומפארמיידלעך. חסידישע יוגעלייט האבן געשלוגן גען השכלה ביכלעך און עס האבן זיך באוויזן ענדערונגען אויך אין דער הלבשה, מען האט גענומען טראגן קורצע רעקלעך, לאנגע הויזן, גאנצע שיד, א הארטן קאפעליוש מעשה דייטש, די פאות און בערדלעך צוגע-שוירן, דערצו א הארט געשטייפטער קראגן מיט א שניפס. ווינטער א קורטקע, א קורץ פעלצל אדער א לאנגער פעלץ. שווערער איז צוגעגאנגען די ענדערונג אין דער ווייבערישער הלבשה, בלויז אייגענע האר אנטשטאט א שייטל און א היטעלע אויפן קאפ.

די חסידישע הלבשה איז געווען טראדיציאנעל, א ברייטער טוכענער אדער סאמעטענער קאפעליוש, אדער א ברייטער קאשקעט, א קאפאטע, א טלית קטן, קורצע הויזן, ווייסע זאקן, האלבע שיד, שבת — א שטריימל מיט שפיצן, א זיידענע ושיפיצע, זומער א ראווואליע פון אויבן און ווינטער אן אויבעראק אדער טוליד. בחורים פלעגן טראגן שבת אזא פוטערן היטל, וואס מען האט גערופן ספאדיק.

חסידישע ווייבער האבן אין דער וואכן געטראגן א לאנג קלייד ביו צו דער ערד, זומער האט עס אויסגעקערט דעם שטויב און אין א רעגן-

(1) ד"ר סאפיר, (2) ד"ר פייער, (3) ד"ר סאבאט, (4) ד"ר דיאמאנד, (5) ד"ר רעדיש, (6) דירעקטאר בלאושטיין, (7) ד"ר כהנא, (8) ד"ר כץ, (9) ד"ר מענקעס, (10) מאגיסטער לייב מייעלעס, (11) מאגיסטער לייב האראוויץ, (12) פרינץ, (13) דירעקטאר ראזענבערג.

דיקן טאג האט מען עס מיט איין האנט באדארפט אויפהויבן און אין דער אנדער האלטן דעם אויפגעמאכטן שירעם; א בלוזע מיט לאנגע ארבל און פארמאכט ביון האלו. שבת דאס זעלבע נאָר מיט אַ ביסל צירונג און אַ יאָקל פון אויבן, גערופן יופקע.

די השכלה באַוועגונג האָט מיט זיך געברענגט אויך די ציון-באַוועגונג. פון די ערשטע פיאַנערן משכילים און ציוניסטן אין ראַזניאַטאָו זענען געווען: אונדזער פאָטער חיים שמעון לוטוואַק, די ברידער לייבטשע, מאיר און אברהם יעקל, מאיר קויפמאַן, יודעלע מלמדס זון, בענדיט שפיגל, מענדל האַראַוויץ, ישראל לייב אַרטמאַן, מאיר אַרטמאַן, הערש מענדל, שלום רעכטשאַפן, אהרון ווייסמאַן, די ברידער שלמה און איצי גראַס, וועווע חיה אַדלערס פונעם אַלטן דאָרף, הערמאַן האַראַוויץ, משה באַרניק, דוד באַרניק, יששכר שטערן, לאזער טעפער, די ברידער באַניע און עזריאל רייזלער, יחזקאל נוסבוים, יומצי פריש, בינם געלער, ד"ר אלתר בערער, לאַריכות ימים ד"ר יעקב יעקל, יהושע ארטמאַן. אַ זון פון מישעל אַרטמאַן. דוליק און גוניק לוסטהויז, לאזער טעפער פון ראַזניאַטאָו, זיין געוועזענע פרוי געסטאָוואַ און איר פאָטער פנחס רייטער, ער האָט געדאַוונט אין בית-המדרש, אַן אינטעליגענטער מענטש, געהאַט אַ קייןער באַרד, ווי פראַנץ יאַזעף, געטראַגן אַ צוויקער, געוויינט אַ קורצע צייט אין ראַזניאַטאָו אין מאיר טויבס הויז. און בלומע אייגענמאַכט פון סטרי, ווי איך בין גע- גאַנגען אין גימנאַזיע.

דער טאַטע האָט שוין צו יענער צייט, כמעט מיט אַ יאָרהונדערט צו- ריק, געלייענט השכלה-ביכלעך, און פאַר פיל יאָרן אויך געלייענט דעם העברעאישן וואַכנבלאַט „המצפה“, גישט געהיט זיך פאַר קיינעם. דאָס איז ביי אים געווען אַ זעלבסטפאַרשטענדלעכע זאַך, גישט געווען קיין שום שלעכטס דערין און קיין שום אַפיקורסות. יידן אָבער פון זיין עלטער און סביבה האָבן גישט געקענט פאַרשטיין, ווי קומט אַ ייד, וואָס לערנט תורה מיט יידישע קינדער, ליענט צייטונגען און אפיקורסישע ביכער. דאָס איז געווען אַזוי ווי איינער זאָל חלילה אַראַפגיין פונעם דרך הישר ר"ל. דער טאַטע האָט געקענט גוט לערנען, ווי יעדער אַנדערער ראַזניאַטאָווער בעל הבית אין זיין עלטער און סביבה, געווען אַ בעל-קורא אין בית המדרש, געהאַט אַ שיינע האַנטשריפט, וואָס דאָס איז געווען אַ גרויסע מעלה אין יענע צייטן, האָט געקענט אַנשרייבן אַ גוטן מליצה-בריוו אין לשון קודש.

מיר האָבן געוויינט אין אונדזער אייגן הויז נעבן דער שול, אַפגעקויפט ביי יצחק שוואַלב. אין די יונגע יאָרן האָט ער געהאַלטן די שראַנק אין סטריטן גיזשטנע; דאָס איז געווען אַ ראַגאַטקע, וווּ מען האָט גענומען אַן אַפצאַל פאַר פורן, וואָס זענען אַריינגעפאַרן און אַרויסגעפאַרן פון דאָרף.

קבוצת עסקני ציבור א גרופע געזעלשאפטלעכע טוער:
פון רעכטס: שלמה ווידמאן, פרץ שפערלינג, פייוול וועבער, סענדער פרידלער,
שלום רעכשאפן, הערמאן רובין, אבהם גראל, זישי אריה קופערברג,
לייזער דייטשער, שלום האפמאן

ווען איך בין געבוירן געווארן איז דער טאטע שוין געווען א מלמד,
נישט געמישט זיך אין לאקאלער פאליטיק. די השכלה האט געבראכן דעם
איין אויך אין ראזניאטאוו. מענטשן האבן געלערנט חוץ תורה אויך אנדער-
רע וועלטלעכע לימודים, האבן זיך געקליידעט דייטשיש אין קורצע רעק-
לעך, געטראגן ווייסע קאפעליושן מיט א קנייטש אינדערמיט, ווי אויך
הארטע.

אין יענער צייט איז אפגעהאלטן געווארן אין באזעל די ערשטע
אלוועלטלעכע ציוניסטישע קאנפערענץ אונטערן פארזיץ פון ד"ר טעאדאר
הערצל ז"ל. די משכילים זענען אויך געווען די ערשטע פיאנערן און
מיטגלידער פון ציוניסטישן פאריין אין ראזניאטאוו אונטערן נאמען „חובבי
ציון“. געווען איז דער פאריין אין משה דוד יעקעלס הויז, דארט ווו
אסתר לוסטהויז האט געווינט, שפעטער איז דער פאראיין געווען אין סאסי
העלערס מויער. צו די חובבי ציון מיטגלידער וויל איך נאך אויסרעכענען
דעם בעקער וואלקענטרייבער, וועלכער איז נישט צוריקגעקומען פון
דער ערשטער מלחמה, ד"ר אלטער חיים בערגער, מאיר טויב, שאול
שוואלב, אברהם שוסטערס זון, אונדזער ברודער הירש-מרדכי לוטוואק,
ד"ר אלטער בערגער איז איצט אין ישראל, ווי אויך זיין שוועסטער טינקא,
ארצי בערגער איז געשטארבן אין ישראל. אונדזער ברודער איז געווען
אן עסטרייכישער אפיציר, געווען אין רוסישער געפאנגענשאפט, געקומען

קיין אמעריקע אין 1921, יונג געשטארבן, איבערגעלאזט א פרוי מיט צוויי קינדער. דער זון איז א דאקטאר, טוט וויסנשאפטליכע פארש-ארבעט פאר דער אמעריקאנער רעגירונג און איז א לעקטאר אין קארנעל-אוניווערסיטעט.

ערשטער דראמקרייז

דער פאראיין האט געטאן גוטע ארבעט פארן ציוניסטישן געדאנק, געזאמלט געלט פארן קרן קיימת לישראל און צום ערשטן מאל אין דער געשיכטע פון ראזניאטאוו אויפגעפירט יעקב גארדינס דראמע: „דער יידישער קעניג ליר“. צוליב מיין ברודער האב איך געהאט די זכיה בייצוויי-נען די גענעראל-פראבע ווי אויך די פארשטעלונג. געשפילט האט מען אין משה ראזענמאנס מויער אין א הינטערשטן זאל, ווו די פאליאקן האבן געהאט זייער ספארט-קלוב „סאקאל“. מען האט געשפילט ביי א געפאקטן זאל מיט גרויס דערפאלג.

צווישן די דראמקרייזלעך זענען געווען: שלום רעכטשאפן אין דער הויפט-ראל, דוד משה'לס אלס דער יידישער קעניג ליר, אהרן ווייסמאן אלס שמאי דער משרת, איינער א שרייבער ביי ד"ר סאפיר, מאיר טוב א.א. שאל שוואלב האט סופלירט. דאס אויסטערלישע אין דער אויפפירונג איז געוועזן וואס פרויען-ראלן האבן געשפילט יששכר שטערן און דוד בארניק, פארקליידערט פאר ווייבער. מען האט זיך געמוזט רעכענען מיט די אומ-שטענדן פון יענער צייט, ווען א ראזניאטאווער מיידל וואלט נישט גע-וואגט אפילו א קוק צוטאן אויף א בחור און ווער שמועסט נאך פון שפילן מיט אים טעאטער, דאס וואלט געמיינט אויסגעלאסנקייט ר"ל. ביי די בחורים וואלט איר דאס יא געקענט פועלן. זיי וואלטן גערן געוואלט ראמאנסירן מיט מיידלעך, אבער א באלעבאטיש מיידל האט זיך געמעגט חבר'ן נאר מיט מיידלעך אירס גלייכן.

מען פירט א ספר-תורה אין שיל אריין

פארגעקומען איז דאס אין יאר 1909, חול המועד סוכות. א גרויסע סוכה האט מען אויפגעשטעלט געבן מלך גראס. שפעט ביינאכט האט מען אריינגעטראגן די ספר תורה אין שול אריין, א גרויסער עולם איז געווען אין שיל. מען איז געשטאנען אויך אינדרויסן. הערש רעכטשאפן האט געזונגען לדוד מזמור.

פון דארט איז מען אוועק צו איצי-אלי ראזענבוים, ווו ס'איז פארגע-קומען דער באנקעט לכבוד דעם דעלעגאט, וואס איז געקומען פון דער צענטראלע פון דער ציוניסטישער ארגאניזאציע. מוזיק האט געשפילט און מען האט פארבראכט ביז שפעט אין דער נאכט אריין.

געגרייט האט מען זיך צום סיום הספר מיט א לאנגער צייט צוריק, געזאמלט געלט ביי יעדער געלעגנהייט אין און ארום ראזניאטאוו. געשריבן האט די ספר תורה ליפא סופר פון ראזניאטאוו, שמואלצי סופר'ס פאטער און משה פרוכטער'ס פעטער.

די ערשטע העברעאישע שול איז געווען ביי אלי-מרדכי בראדפעלד. געלערנט האבן מערסטנס יינגלעך. די עלטערע מיידלעך זענען געזעסן אויף סעפאראטע שול-באנק. איך בין אויך געגאנגען אין דער העברעאישער שול. געהייסן האט דער העברעאישער לערער יהושע רייטער, ער איז געווען דער ערשטער העברעאישער לערער אין ראזניאטאוו. נאך אים זענען געקומען אנדערע.

פון אלע העברעאישע שילערינס געדענק איך הערש רעכטשאפנס טאכטער אסתר האפמעל, יונג געשטארבן.

דאס איז געוועזן דער בלי-פעריאד פון דער ציוניסטישער באוועגונג אין ראזניאטאוו. שפעטער איז די אקטיווקייט אפגעשוואכט געווארן צוליב דעם, וואס א טייל מיטגלידער זענען זיך צעפארן, ווער קיין דייטשלאנד, ווער ערגעץ אנדערש, ווו זיי זענען שוין געבליבן, חתונה געהאט. קיין נייע מיטגלידער זענען נישט צוגעקומען. דער צושטאנד האט אזוי אנגע-האלטן ביז צום אויסברוך פון דער ערשטער וועלט-מלחמה.

די טעטיקייט פון דער קהילה און ראש הקהל וועווע האפמאן

ראזניאטאוו איז געוועזן ווי אלע אנדערע שטעטלעך אין גאליציע א טיפיש יידיש שטעטל מיט אלע זיינע מעלות און חסרונות, מיט אייגנ-טימלעכן ערנסט און הומאר, מיט טראדיציאנעלן יידישן לעבנס-שטייגער, ארגאניזירט אין א קערפערשאפט וואס האט זיך גערופן: די יידישע קולטוס-געמיינדע. די יידישע קהילה האט געהאט איר לעגאלן סטאטוס אלס אויטאנאמע קערפערשאפט אונטער דער אויפזיכט פון סטאראסטווע אין דאלינא. די פונקציעס פון דער יידישער קהילה זענען געווען צו זארגן פאר די רעליגיעזע באדערפענישן פון די שטאטישע יידן, ווי אויפצוהאלטן די בתי-תפילה, א רב, דיין, שוחטים; באשטימען גבאים, שמשים, אויפהאלטן די שטאטישע באד, הקדש, ווו מ'פלעגט אראפברענגען בר-מינגס פון די דערפער ארום ראזניאטאוו און דארט טאן זייער רעכט; אויפגעהאלטן דעם בית עולם.

דער פארשטייער פון דער קהילה איז געוועזן וואלף (וועווע) האפמאן און האט רעפרעזענטירט די יידישע געמיינדע פאר דער סטאראסטווע. ער איז געווען א רייכער, בכבודיקער באלעבאס, תמיד ערנסט געשטימט, ענערגיש, א טראדיציאנעלער ייד, שיין געקליידעט, מיט א שיינער בארד, הויך געוואקסן, האט געהאנדלט מיט נאפט און האלץ צום הייצן. געדאוונט

א גאנץ יאר אין קלויז, געהאט א חזקה צו דאווענען איין טאג ראש השנה אין שיל און שמחת תורה אין בית המדרש. פון דארט זענען טרייע מת-פללים געגאנגען צו אים, איך פלעג אויך מיטגיין מיטן טאטן. נאך מוסף האט מען דארט געגעבן קידוש.

וועווע האפמאן איז געווען פרעזידענט פון דער קהילה אין ראזניאטאוו ביז דער ערשטער וועלט-מלחמה. קיין וואלן אויף דעמאקראטישע יסודות געדענק איך נישט. ער איז באשטימט געווען פון דעם סטאראסטע אין דאלינא אלס ראש הקהל און איז אין דער זעלבער צייט געווען אויך ביר-גערמייסטער (בורמיסטש) פון דער שטאט גופא. אויך צו דעם אַמט איז ער באשטימט געווארן דורכן סטאראסטע. ערשט אין די 20-ער יארן, בימי פוילן, זענען פארגעקומען וואלן צום קהל-ראט, ווי אויך צום שטאט-ראט.

האפמאנס קינדער האבן געהאט פרנסה בכבוד. פון דער פארצווייגטער משפחה זענען געבליבן א טאכטער טויבע און עסציע און מאטעק ווייסמאן. זיי וויינען אין גיו-דזשערסי. ראזיע פאליק און עסציע טרוי וויינען אין ישראל. לייב האפמאנס צוויי זין געפינען זיך אין ישראל.

א גאר וויכטיקע ראל האט געשפילט אין קהל און אין שטאט-וועזן זכריה דוד ליבערמאן, פיל יארן געווען טעטיק אין דער פארוואלטונג פון קהל, געווען אויך א געוויסע צייט ראש הקהל און מיטגליד אין שטאט-ראט. האט זיך משתדל געווען פאר יידישע ענינים. געווען אן אדם חשוב ביים סטאראסטע אין דאלינע און מיט זיין מיינונג האט מען זיך גערעכנט. צוזאמען מיט וועווע האפמאן האט ער געהערט צו די פני העיר, געווען אן אינטעליגענטער מענטש, גערעדט גוט פויליש, דייטש און אוקראיניש, פארמאגט א סך לעבנס-חכמה, מאדערן, ריין געקליידעט, געהאט א פאט-ריארכאלישע ווייסע בארד, גוט געפלעגט, געוויינט ווו מ'גייט צום קלויס-טער, פריער געהאט זיין הויז אין רינגלפלאץ און האט עס פארקויפט צו יוסף שמעון שטערן, געפירט אן אריסטאקראטיש, טראדיציאנעל-יידיש הויז, ווו מ'האט גערעדט יידיש און פויליש. א ייד, וואס איז געקומען אין דעם הויז וועגן עפעס אן עסק, האט זיך געפילט היימיש און נישט גע-דארפט האלטן דאס היטל אין האנט. ער איז געווען פאפולער אין דער גאנצער געגנט.

אין דעם זעלבן הויז האט געוויינט לייזער-איציק לעוו, ליבערמאנס שווער, א ייד מיט אן איידל פנים, א זילבערנער בארד, יידיש לעך ריין געקליידעט, אין האנט א שטעקעלע מיט א זילבערן הענטל, העפלעך זיך געגרייט מיט יעדן, אקעגנטראגן דעם גוטמארגן נאך איידער יענער האט צייט געהאט אים צו באגריסן. האט געהאלטן די פראפינאציע מיט יארן צוריק דארט ווו וועווע האפמאן האט געוויינט נאך אין אלטן הויז. איך פלעג קומען אהין יעדן פרייטיק קויפן פאר אנדערהאלבן גרא-

צער בראַנפן אויף שבת. געשטאַנען זענען דאָרט אַנגעשטעלט פּעסער מיט בראַנפן און געאַרבעט האָט דאָרט אַ יידישער בוכהאַלטער, וואָס האָט פאַרקויפט דעם בראַנפן גיסנדיק אין די פלעשלעך, איינעם אַ קליין קוואַל-טירל איינעם אַ גרעסער קוואַטירל. ווען איך בין געקומען אהין דאָס ערשטע מאל האָב איך זיך געווינדערט, וואָס ער מעסט אזוי דעם בראַנפן, זאָג איך צום ייד, גיט מיר אַ ביסל מער בראַנפן, וואָס זשאַלעוועט איר, האָט ער זיך אויף מיר געבייזערט.

לייזער איציקס זון יאַנקל האָט געווינט נישט ווייט, וווּ מ'גייט צום טייך, נעבן יוסף יהודה גדליהס ראַטענבערג, געהייראַט זכריה דוד ליבער-מאַנס טאָכטער.

יאַנקלס ברודער מאַטל לעוו איז יונג געשטאַרבן. לייזער-איציק לעוו מיטן איידעם און זון האָבן בשותפות געהאַנדלט מיט ביר, בראַנפן און אַנדערע אַלקאהאָלישע געטראַנקען. לייזער-איציק לעוו מיט וועווע האַפּמאַן זענען געווען מחותנים.

אויך פון די פאַרצווייגטע צוויי משפּחות זענען זייער ווייניק געבן-ליבן: קלאַראַ דיאַמאַנד, אלמנה פון ד"ר מאָריס דיאַמאַנד, סימאָן (שימקע) ליבערמאַן און אַנדאָ (חנה'לע) שטערנגלאַס — אַלע וווינען אין ניו-יאָרק. דער מרא דאתרא, הרב העמערלינג זצ"ל איז געוועזן דער מנהיג רוחני פון די יידן אין ראַזניאַטאָוו. געווען איז ער אַן ערלעכער און איידעלער, אַ למדן און ירא שמיים, מיט אַ הדרת פנים, געזעסן יומם ולילה על התורה ועל העבודה, געדאַוונט אין קלויז, געווען אַן עניו. געווינט אין זיין אייגן הויז נעבן מאיר טויב. געלעבט פון וואַכנגעלט, וואָס קהל האָט אים געצאָלט. אויך פלעגט ער זיין דער מסדר קידושין אויף חתונות און באַקומען „רחשׁ“. דער רב האָט זיך פאַרנומען אויך מיט דין תורה'ס און געדאַרפט פאַר דעם באַקומען באַצאָלט. אָבער זייער ווייניק דין תורה'ס זענען פאַרגעקומען אין ראַזניאַטאָוו, מערסטנס האָבן זיך יידן געלאָדן אין די געריכטן.

דער ראַזניאַטאָווער רב איז נפטר געוואָרן אין די 20-ער יאָרן. ראַזניאַטאָוו האָט דערווייל קיין נייעם רב נישט אויפגענומען ביז די 30-ער יאָרן. דער ממלא מקום פונעם נפטר געוואָרענעם רב איז געוועזן דער דיין ר' יהודה-הערש קאַרן זצ"ל. דעם טיטל רב האָט ער נישט געהאַט, אָבער איבערגענומען האָט ער די זעלבע פונקציעס פונעם רב.

די הכנסות פון קהל זענען געוועזן: אַן אַפּצאַל פון דער שחיטה, פון פאַרקויפטע עליות אין די ימים טובים, פון פאַרדינגען די באָד, אַן איינ-מאַליקער אַפּצאַל פון בר-מיננס, גענומען פון די יורשים פון פאַרשטאַר-בענעם לויטן פאַרמעגן, וואָס ער האָט איבערגעלאָזט. פון אַרעמע נפטרם האָט מען גאָר קיין אַפּצאַל נישט גענומען.

קהל האָט אויך געהאַט אַ רעכט אַרױפצולייגן אַ שטייער אויף דער אַרטיקער יידישער באַפעלקערונג, אָבער זי האָט עס נישט פראַקטיצירט.

כדי אויסצומיידן שפיכת דמים פון אַרעמעלייט, וואָס וואָלטן נישט געקענט באַצאָלן דעם שטייער.

די שיל, דער קלויז און דאָס בית־המדרש

געווען זענען צו. אַנד. דריי גרויסע בתי־תפילה; אַ שיל, אַ קלויז און אַ בית־מדרש, אַלע קאָנצענטרירט אויף איין אָרט, וווּ מ'גייט אויף דער טאַרגאָוויצע. בימי פּוילן האָט זיך די גאָס גערופן אוליפּאָ באַזשניצאָ. געוועזן אויך אויפן אַלטן דאָרף אַ מנין, וווּ דאָרטקע האָבן געדאָוונט, ווייל ס'איז פאַר זיי געווען ווייט צו גיין אין שטאָט.

אין דער שיל איז געוועזן אַן עקסטראַ חדר, גערופן שולכל, וווּ מען האָט אויך געדאָוונט. אין קלויז האָבן געדאָוונט די חסידים און דער רב; אין שיל — די פּני העיר, אריסטאָקראַטן, אין ימים נוראים — אויך די אינטעליגענץ.

אין בית המדרש האָט געדאָוונט סיי דער פּראָסטער עולם און סיי חשובע באַלעבאַטים, ווי די ברידער פּיניע און יאָסל בערגער, שמואל שווינדלער, חיים ראָטנבערג, מאיר טאנע א.א.וו. גבאים האָבן געוויילט די מתפללים און יעדער איינער האָט געקענט זיין אַ שמש אויב ס'האָט אויס־געפּעלט, ווייל די שמשים האָט די ראָזניאַטאָווער קהילה נישט געצאָלט קיין געהאַלט נאָר מען פלעגט זיי צאָלן פאַר אויפשטעלן יאַרצייט לאַמפּן, געלעבט פון חתונות, בריתן, לוויית. פון שמשות אַליין האָט ער קיין פרנסה נישט געקענט האָבן און האָט באַדאַרפט נאָך עפּעס אַ באַשעפטיקונג.

ערב יום כפור צו מנחה האָט דער שמש געשטעלט אַ טעלער, וווּ באַלעבאַטים האָבן אַריינגעוואָרפן קליינגעלט, אויך פאַר שלאָגן מלקות האָט מען אים געגעבן אַ פאַר גראַשן.

אויך גבאים האָבן נישט גענומען קיין שכירות, פאַר זיי איז געווען אַ כבוד צו זיין אַ גבאי.

געווען שמש אין קלויז אַ סך יאָרן קאַפּל, אַ ייד אַ זקן מיט אַ געדיכ־טער וויסער באַרד, צונויפגעוואַקסענע ברימען, ליב געהאַט דעם ביטערן טראָפּן, און דאָס האָט קיינמאַל נישט געפּעלט. יעדן טאָג האָט אַן אַנדערער ייד געהאַט יאַרצייט, חוץ בריתן, חתונות און אַנדערע שמחות. שיכור איז ער קיינמאַל נישט געווען אַפילו פורים און שמחת תורה, ווען ס'איז אַ מצווה צו זיין שיכור.

דאָס איז געוועזן אַ טיפישע געשטאַלט פון אַ יידישן שמש פון די אַלטע צייטן. שמשות איז ביי אים געווען אַ הייליקע עבודה און ער האָט זיין פונקציע אויסגעפירט בשלמות, געהאַלטן ריין דעם קלויז און זיין ווייב האָט אים אַרויסגעהאַלפן.

קאָפּעלע פלעגט זומער און ווינטער אויפשטיין פאַרטאָג און קלאָפן מיטן האַמער אין די יידישע הייזער, אויסגעזונגען זיין אויסרוף: „שטייט

אויף לעבודת הבורא!" ער פלעגט אויך וועקן צו חצות. געווען א שטילער מענטש, געוויינט האָט ער לעבן דוד ראָטנבאָך, דעם מלמד.

אין די 20-ער יאָרן, איז אין דער נאָכט פון ראש השנה אויסגעבראָכן א שרפה און צווישן אנדערע יידישע הייזער איז אָפּגעברענט געוואָרן אויך דער אַלטער קלויז און אין אַ קורצער צייט אַרום צוריק אויפגעשטעלט געוואָרן אין אַ מויער.

כתריאל בן קפל
דער שמש אין קלויז

דער שמש איז פאָקטיש געווען אַ צענטראַלע פיגור אין קלויז. וווּ די מתפללים האָבן זיך געפילט ווי ביי זיך אין דער היים. דאָ זענען געקומען יידן פון אַלע שיכטן אין שטעטל, גבירים און אַרעמעלייט, לומדים און פשוטע יידן. דער שמש האָט געדאַרפט קענען די באַדערפענישן פון יעדער חברה און אָפטמאל האָט ער געגעבן זיין צושטייער צו דער גוטער אַטמאָספּער אין קלויז.

אין יענער שריפה זענען אַלע ספרי־תורה אָפּגעראַטעוועט געוואָרן. דער שמש פון דער שיל איז דעמאָלט געווען משה קעיוויש, געוויינט נעבן יאָנקל לעוו. בשעת אַ חתונה־צערעמאָניע פאַר דער שיל, נאָכן לייענען אונטער דער חופה די כתובה, פלעגט ער זי צונופלייגן, דערלאַנגען דער כלה מיט די ווערטער: „מאַש קאַנטראַקט נאָ סטאָ דוואַדזשעשטשאַ לאָט". אויך ער איז געווען איבערגעגעבן צו זיין שמשות־שטעלע, כאָטש שוואַך אין געזונט, פלעגט אונטערהוסטן.

איך געדענק נאָך דאָס אַלטע בית־המדרש און די איניציאַטיוו פון שמואל שווינדלער און חיים ישראל יעקבס ראָטענבערג אויפצובויען דאָס נייע בית־מדרש. אומדערמידלעך ביז שפעט אין דער נאָכט אַריין האָבן די צוויי יידן געאַרבעט, שמואל שווינדלער האָט אפילו געקנאַטן ליים און געפלאַסטערט די ווענט און געטאָן אויך אנדערע אַרבעט אַרום דעם נייעם בית־המדרש.

געוויינט האָט שמואל שווינדלער נעבן דער טאַרגאָוויצע אויפן וועג.

ווי מ'גייט אויפן זאריגעק זיך באַדן. אין די יינגערע יארן איז ער געווען עקספּאַרטער פון קעלבלעך קיין ווין, געווען אַן ערלעכער, פרומער ייד, אַ גוטער מענטש פון דער נאַטור, נישט געזוכט קיין כבוד, ווייט פון מישן זיך אין קהל-ענינים, געהאַלטן מיט די אויפגעקלערטע, דאָס האָט ער גע-מיינט די ציוניסטן, זיין גאַנץ לעבן געאַרבעט שווער, געגאַנגען צוויי מאל אין טאָג דאווענען אין בית-מדרש און געקענט אויך לערנען.

ווינטער-צייט פלעגט ער קומען פאַרטאָג אין בית המדרש און אַיינ-הייצן, כדי ס'זאל זיין וואָרעם איידער יידן קומען זיך צוזאַמען צום ערשטן מנין דאווענען. אויף אים קענען אָנגעווענדעט ווערן די ווערטער, וואָס דער בעל תפילה זאָגט שבת פאַר מוסף: „וכל מי שעוסקים בצרכי צבור באמונה". דער ייד האָט עס געטאָן באמונה, מיטן גאַנצן האַרצן, נישט געיאָגט זיך נאָך כבוד. ראש השנה און יום כפור פלעגט ער דאווענען שחרית פאַרן עמוד.

פון וואָנען מען האָט גענומען געלט אויפצובויען דאָס בית המדרש, בין איך נאָך געווען צו יונג צו וויסן. מסתמא האָט קהל געגעבן צושט-ייער, עפעס געלט האָט מען געזאַמלט און איך בין זיכער, אַז די צוויי יידן האָבן אַליין פיל געלט בייגעשטייערט צום בנין. אויף ימים נוראים האָט מען פאַרקויפט אַלע זיץ-פלעצער און דאָס געלט איז געגאַנגען אויפן בית-המדרש.

נאָך די מעלות פון שמואל שווינדלער פרעגט זיך: ווי קומט צו אַזאָ ערלעכן ייד אַזאָ נאָמען „שווינדלער"? איז וועגן דעם ווערט אַזוי דערציילט: געווען איז דאָס אין צייטן, ווען מ'האָט אין עסטרייך געגעבן יידן פאַמיליע-נעמען, און יעדער ייד האָט זיך געקענט אויסוויילן אַ נאָמען, וואָס ער אַליין האָט געוואָלט, אויב נישט האָט דער באַאָמטער אים אַליין געגעבן אַ נאָמען. איז געקומען אַזאָ באַאָמטער צו ר' שמואלס אַן עלטער-עלטער זיידע, וועלכער האָט אים געגעבן אַן אויסמיינדיקן ענטפער, אויף אַלע זיינע פראַגן, אפילו אַ ביסל געחזקט. דער באַאָמטער, אַ נישט צופ-רידענער און בייזער, זאָל אים האָבן געזאָגט אין דייטש: „זי זינד איין שווינדלער און דאָס ווירד זיין איר נאָמען".

אונדזער נאָמען לוטוואַק שטאַמט אויך פון יענע צייטן, נאָר ס'ווערט אַ ביסל אַנדערש דערציילט: אונדזער עלטער-עלטער-זיידע איז אַנטלאָפן פון ליטע פון די רוסישע פאַגראַמען און איז אַריבער אַ צעבלוטיקטער די עסטרייכישע גרענעץ. נאָך דער ערשטער מעדיצינישער הילף האָבן אים די באַאָמטע געפרעגט, ווער ער איז און פון וואָנען ער קומט. האָט ער זיי געזאָגט — פון דער ליטע, דערפון איז אַרויסגעקומען דער נאָמען לוטוואַק.

געדאוונט האָט מען אין אַלע בתי-תפילה אין ראָזניאָטאָו נוסח ספרד, אין אַנדערע קהילות האָט מען געדאוונט נוסח אַשכנז.

שמים

דער שמש פונעם אלטן בית המדרש איז געווען דער אלטער מאיר, אן אלטער ייד מיט א גרויסער ווייסער בארד, פארברוינט פון טאבאק. יעדן חנוכה האט ער געבענטשט חנוכה-ליכטלעך. אין באד האט ער געש-וויצט מיט צוויי בעזעמלעך אויף דער אויבערשטער באנק.

נאך אים איז געווען שמש ברוך-לייב מילראד, פינצי שוואלס שווער, א הויכער מיט א גרויער בארד, געשמעקט א סך טאבאק. חול-המועד פלעגט ער ארומטראגן דעם אתרוג אין די הייזער, כדי ווייבער און קינדער זאלן מקיים זיין די מצוה פון בענטשן אתרוג, דערפאר האט ער געקרוגן באצאלט א פאר גראשן.

נאך ברוך-לייבן האט פינצי שוואלס איבערגענומען דאס שמשות. געווען אין די יונגע יארן א שוסטער, קליין געוואקסן, א בלאנד בערדל, געהאלטן דעם קאפ אן א זייט, שוואך אין געזונט, געהאט א קרעמל מיט פארשידנארטיקע געברויך-אדטיקלעך אויפן ווינקל רינג-פלאץ לעבן מאיר פרענקלס געוועלב. ער איז געווען קלוג און האט זיך גוט אויסגעטויגט אין הלכות שמשות, האט אנגעפירט און פארוואלטעט מיטן בית-המדרש אומ-אפהענגיק, קיינער האט אים קיין דעות נישט געזאגט, איינגעטיילט די עליות צו אלעמענס צופרידנהייט, געלעבט צופרידן מיט אלע באלעבאטיס, געהאט אן אויסגעצייכנטן זכרון און געדענקט אויף אויסנווייניק יעדנס יארצייט. האט עמעץ פארגעסן א יארצייט, האט ער זיך געקענט אנפרעגן ביי פינצי'ן; געקענט האט ער שרייבן און לעזן נאר יידיש, וואלט ער נאך געקענט פויליש און דייטש וואלט ער געקענט ווערן א מיניסטער.

א גוטן זכרון האט אויך געהאט מיכאל ווייסמאן, א סאדע-וואסער-פאבריקאנט. שבת פלעגט מען נעמען סיפאנען אויף בארג, און אזוי ווי שבת האט מען דאך נישט געטארט שרייבן האט מיכאל ווייסמאן אלעמען געהאט אין זכרון. זונטיק איז ער ארויסגעפארן צונויפנעמען די ליידיקע פלעשער און דאס געלט און האט קיינמאל קיין טעות נישט געמאכט. געדאוונט האט ער אין בית-המדרש. זיין סאדע-וואסער פאבריק האט ער געהאט אין רינגפלאץ.

פינצי שוואלס איז אויך געוועזן קהל-שמש. פרייטיק פארנאכט פלעגט ער אויסרופן אין מיטן מארק „אין שיל אריין!“ דאס איז געווען א סימן, אז מ'דארף פארמאכן די געוועלבער און גיין אין שיל אריין צו קבלת שבת. שפעטער האט די פונקציע איבערגענומען דער קלויז-שמש לייב פרעס.

דער משכיל חיים-יואל טאנע

די בתי תפילות זענען נישט נאר געווען א מקום להתפלל, נאר אויך אן ארט ווו שטאט-נייעס זענען אייסגעלופטערט געווארן, און ווו מען

האָט אַרומגע־רעדט אויך לאַקאַלע און וועלט־פּאָליטיק. אַ גרויסער מומחה אין וועלט־נייעס איז געוועזן חיים־יואל טאנע, אַ משכיל, מאַדערן גע־קליידט, געהאַלטן האָט ער אַ לאַטעריע, נאָר פון צייט צו צייט פלעגט ער פאַרן קיין ווין דאָרט אַרבעטן אויף פאַטענטן און זיך זוימען דאָרט אַ שטיקל צייט. ווען ער איז אַהיימגעקומען אויף שבת האָט אים דער עולם אַרומגערינגלט אין בית־המדרש און ער האָט דערציילט וועלט־נייעס אַזוי לאַנג, ביז די ליכט אין די הענג־לייכטער זענען אויסגעלאָשן געוואָרן. ער איז געווען אַ געבילדעטער און אינטעליגענטער מענטש און אַזוי אויך זיינע קינדער. שפּעטער מיט יאָרן האָט ער זיך אַרויסגעצויגן פון דאָרט. געוויינט נישט ווייט פון ליפּאָ טאַנע און נאָך דער מלחמה האָט ער געוויינט מיט זיין בני בית אין ווין. דער גורל פון חיים־יואל טאנע און זיין משפּחה איז מיר אומבאַקאַנט.

יאָסל קאַסנערס פאַרלאַמענט

געוועזן נאָך אַן אַרט און קוואַל פון היימישע און אויסלענדישע נייעס ביי יאָסל קאַסנער אין דער פּראָנטשטוב, וווּ יעדער האָט געהאַט אַ פּרייעם איינטריט, פון אין דער פּרי ביז אין דער נאַכט אַריין, יעדן טאָג אין דער וואָך, חוץ שבת און יום־טוב. אַז איר ווילט איז דאָס געוועזן אַזאַ מין קאַסינאַ, אַז נישט — אַ קליינער פאַרלאַמענט. געהערשט האָט דאָרט אַרד־נונג פון זיך אַליין. יעדער האָט געקענט אומגעשטערט רעדן ווען ער האָט נאָר געוואָלט, און וואָס ער האָט נאָר געוואָלט. די צוזאַמענקונפּטן (איינער אַריין און דער צווייטער אַרויס) און מיטגלידער זענען געווען פערמאַ־נענטע.

געהערשט האָבן דאָרט אויך מאַמענטן פון ערנסט, מ'האָט זיך אַראָפּ־גערעדט פון האַרץ. דער ראש המדברים איז געווען וואַוטשי טאנע, אַ מענטש מיט הומאָר, אויסגעטויגט זיך אין קהל־ענינים, געהאַט אַ האַלץ־זעג (טראַטש) אויף דער פישאַרקע נישט ווייט פונעם באָרג. קיינער ליידער נישט געבליבן פון זיין משפּחה.

געוועזן איז יאָסל קאַסנער בטבעו אַ גוטער און פריינדלעכער מענטש. איינע פון זיינע גרעסטע מעלות איז געווען דאָס מקיים זיין די מצוה פון גמילת חסד. יעדער קרעמער, קליין אָדער גרויס, האָט ביי יאָסל קאַסנער געקענט באַקומען אַ גמילת חסד צו יעדער צייט, קיינעם נישט אָפּגעזאָגט. פאַר אַ סוחר איז דאָס געווען ווי לופט צום אַטעמען. אויך פלעגט ער אַרויסהעלפן סוחרים מיט גרעסערע סומעס געלט. געהאַלטן האָט ער די טראַפיק ד.ה. דעם מאַנאַפּאָל פון טאַבאַק אין ראַזניאַטאָו און אומגעגענט, פאַרקויפט אויך פאַסט־קאַרטלעך, פאַסט־מאַרקעס און סטעמפּ־לען (מאַנאַפּאָל האָט געהייסן אַ מלוכה־קאַנצעסיע אַרויסגעגעבן צו געצייל־

טע יחידים פון א שטאט אויף געוויסע קאמערציעלע סחורות — טאבאק, אלקאהאל א.א.וו. געבליבן איז פון דער משפחה עסציע וואלטער אין ניו-יארק און דוואסיע ארטמאן אין וויען.

הערמאן לומאק

פון זיין פריער יוגנט האט ער זיך אויסגעצייכנט מיט זיינע איידעלע אמביציעס און אינאיינעם ציטיוואלער אונטערנעמערש-קייט. ער איז געווען אן אפיציר אין דער עסטרייכישער ארמיי, איז געווען דורכגעדרונגן גען מיט אהבת ציון און גרינדער פון דער חובבי-ציון-אר-גאניזאציע אין ראזניאטאוו.

די משפחה לומאק

ר' חיים שמעון און זיין טאכטער; דוד משה און שעה

חנינה וויסמאן

אן אדם חשוב און אנגעזעענער באלעבאס אין ראזניאטאוו איז געוועזן חנינה וויסמאן, געפירט א שטרענג ארטאדאקסיש הויז, א קלוגער מענטש, א דעה-זאגער אין קלויז און מיט זיין מיינונג האט מען זיך גערעכנט אין שטאט. ער האט געפירט א האטעל און רעסטאראן אינמיטן רינגפלאץ צוזאמען מיט זיינע צוויי איידעמס: קאנער, א ציוניסט און ברוך מינץ.

זיין ווייב, צביה, פלעגט אויפנעמען די געסט זייער פריינדלעך, געקאכט באטעמטע מאכלים און בארימט איז דער האטעל געווען ווייט און ברייט אַזש ביז קיין ווין.

חנינה ווייסמאן איז געווען אַ תלמיד חכם, אַ חסיד פון גלינער רבין, ר' בצלאל זצ"ל, וועלכער פלעגט קומען יעדן יאר קיין ראַזניאַטאָו און דאָווענען שבת אין בית־המדרש, און אויף אַזאַ שבת זענען אין ראַזניאַטאָו זיך צונויפגעקומען חסידים פון ווייטע מקומות. געזען האָב איך אויך אין אַ שבת אין בית־המדרש דעם ממלא מקום זיינעם, דעם יונגן גלינער רבין. אויך געדענק איך דעם באַלעכאָווער רבין, פערלאָו זצ"ל, אומגעקומען אין חורבן־היטלער. מיר זענען באַקאַנט נאָך רבי'ם, וואָס פלעגן קומען צו זייערע חסידים אין ראַזניאַטאָו.

מיט יאָרן שפּעטער איז רבקהלע קאַנערס הויז פאַרקויפט געוואָרן צו די ברידער פרידלער, געהאַט שניט־געשעפטן אין ראַזניאַטאָו. דער פאַטער זייערער בעריש פרידלער האָט דאָ אַ ברודער נחום און אין ישׂ־ראל — לייב פרידלערס זון, בעריש.

פון דער ווייסמאן־משפּחה, געפינט זיך אין ישראל פיניע קאַנער, זייער געבילדעטער מאַן.

פיוול ריזלער

געווען אין ראַזניאַטאָו אַ ייד אַ חסיד, אַ גרויסער למדן, פיוול ריזל־לער, מיט אַ לאַנגער וויסער באָרד, אַ לעדער־קרעמער אין רינג־פּלאַץ. יעדן פאַרטאָג פלעגט ער אָפּריכטן חצות אין קלויז. זומער און ווינטער, אַפילו אין די גרעסטע פרעסט געגאַנגען אין דער קאַלטער מקוה פאַרן דאָווענען און געדאָונט אויף אויסנווייניק, געציילט יעדעס וואָרט אויפן קול, ווי פערל, און ביז ער איז אַהיימגעקומען איז שוין געווען באַלד צען אַזיגער אין דער פרי.

מרדכי קריגל

אויסגעצייכט האָט זיך מיט זיין קלוגשאַפט מרדכי מאיר בער'ס קריגל, אַ תלמיד חכם, געדאָונט אין קלויז און געלערנט דאָרט אין די ווינטער־נעכט. געווען איינער פון די משגיחים אין די פאַר־פּסחדיקע מצה־בעקערייען, געהאַט אַ שענק אין רינג־פּלאַץ. זיין ווייב סאַסי מאיר בער'ס איז געוועזן אַ פרומע, גאָטספאַרכטיקע פרוי, זייער איבערגעגעבן צום מאַן און קינדער.

איצי גראָס איז געוועזן איינער פון די ראַזניאַטאָווער ציוניסטן, ליב געהאַט יידישע ליטעראַטור, ממש געשלאָנגען שלום עליכמ'ס ווערק, געקענט זיי כמעט אויף אויסנווייניק. ער פלעגט זיך מיט זיי אַרומטראָגן, פון אים

זענען געבליבן פיל יידישע ביכער פאר דער שפעטערדיקער ביבליאטעק אין ראזניאטאוו. אלס יינגל האט ער געלערנט אין מיין טאטנס חדר. ער איז געשטארבן יונג.

זאלן דא דערמאנט ווערן אויך די מלמדים: יודאלע קויפמאן, איציק בארניק, זיינווייל דוד ראטנבאך, אבא טאנע און יאסל אברהם, בלינד געווארן אויף דער עלטער. מיט יארן שפעטער זענען געווען נאך אנדערע מלמדים.

הערש רעכטשאפן

הערש רעכטשאפן, א בכבודיקער באַלעבאַס אין שטאָט. געפירט האָט ער זיך מיט זיין משפחה אין טראַדיציאָנעלן נוסח, געגאַנגען יעדן טאָג דאַווענען, געלערנט, דורכן טאָג זיך אָפּגעגעבן מיט זיינע געשעפטן. אויך די קינדער האָבן זיך געפירט אַזוי ווי ער, געטראָגן קאַפּאַטקעלעך און פאות, געווען זיינע משוררים בעת ער האָט געדאַוונט פאַרן עמוד, נאָר אויף שלומען האָט עס קיין השפּעה נישט געהאַט, ווייל ער איז שוין געווען געכאַפט אין דער מעשה, ד.ה. אין דער השכלה.

געווען איז הערש רעכטשאפן אויך איינער פון די בעסטע שליחי ציבור אין בית המדרש און ימים נוראים, געדאַוונט מיט גרויס כוונה און האַרץ און פאַרצויגן האָט זיך דאָס דאַווענען ביז דריי אַזויגער נאַכמיטאָג.

געבליבן זענען דריי זין: יאַנקל אין אויסטראַליע מרדכי און זכריה אין ישראל.

ווען הערש רעכטשאפן האָט יום כּפור צו נעילה אויסגעשריגן: „פתח לנו שער...” האָט זיך געדאַכט, אַז דער הימל עפנט זיך.

צוליב עפּעס אַ מחלוקת איז ער אַוועק פונעם בית המדרש און זיין אָרט אַלס בעל תפילה און שליח ציבור האָט פאַרנומען גדליה וועבער, אַ לעדער־קרעמער אין מיטן מאַרק, געווען אַ כהן און שיין געדאַוונט. איך האָב מיט יאָרן צוריק געזען זיינס אַ ברודער און טאָכטער.

ר' איציקלס קלויז

געווען נאָך אַ בית תפילה, גערופן האָט מען עס דעם רבי ר' איציקלס קלויז, נעבן איציק באַרניק. ר' איציקל איז נישט געווען קיין אָפיציעלער רבי, נישט געפירט קיין טישן שבת און נישט גענומען קיין קוויטלעך. אין די קינדער־יאָרן בין איך דורכגעגאַנגען דאָס אַלטע הויז כמעט יעדן טאָג, אויפן וועג אין שול אַריין, וואָס האָט זיך געפונען דאָרט, וווּ די געמיינדע איז שפעטער געווען.

דאָס הויז האָט ער שפעטער איבערגעבויט זייער מאַדערן מיט באַדע־צימער און מקוה. געווען איז דאָס אַ גרויס הויז, שפעטער איז עס פאַר־

קויפט געוואָרן צו לייב בערמאַן. דעם רבי ר' איציקל'ס נישטע מלכה'לע, איז געווען פאַרהייראַט מיט ליפא וויינפעלד'ס זון פון סוואריטשאָוו. אַנגעפירט מיטן ערשטן מנין שבת אין בית מדרש האָט אלקנה (קאַניע) קארטשמאַן, געווען אַ שניידער אויך דער ראש פון דער חברה קדישא, אַליין זיך מתעסק געוועזן מיטן בן-מין; אַ פעסטער מענטש, מיט אַ וויסער באַרד, געטראָגן דאָפּל-ברילן. ווען ער איז געגאַנגען אויפן בית עלמין האָט ער געטראָגן מיט זיך אַ דיקן סידור מיט אַלע תפילות פאַר נפטר. ער האָט געווינט נעבן אונדז, ס'נאָנטסטע הויז, אויף דער שול-גאַס. געשטאַרבן אין טיפן עלטער.

ער האָט דאָ קינדער און אייניקלעך, איינער פון זיי איז שמואל קאַר-טשמאַן לייב קאַניעס זון, קומט פון צייט צו צייט צו אונדזערע מיטינגען. נעבן אונדז האָט געווינט חיים לאנדסמאַן, זייער אַ פלימעניק מאַקס שטרומוואַסער ווינט אין ניו-יאָרק; זיין פאָטער, גערופן יאנקל שטרומ-וואַסער, איז געווען אונדזער שכן, געקענט לערנען, געווען אַ בעל-תפילה אין בית המדרש, אין די יונגע יאָרן איז ער אַוועקגעפאַרן קיין דייטש-לאַנד מיט דער משפחה און פאַרקויפט דאָס הויז צו סאַציע רייס, מאיר פרענקלס אַ שוועסטער, איר טאָכטער העניע ווינט אין ניו-יאָרק. צולעצט האָט דאָס הויז געקויפט אברהמצי מאַרק, מלך גראָס איידעם.

מלך גראָס, אַ פרומער, ערליכער ייד, געדאַונט אין בית המדרש, ביי דער מזרח-וואַנט, געהאַט אַ שענק אין רינגפלאַץ, ער פלעגט זיצן אין קאַנטאַר תמיד מיט אַן אָפּענעם ספר צום לערנען. זיין ווייב פריידע, אַן אשת חייל, געהאַלפן פירן די שענק. פון דער משפחה איז געבליבן שלמה גראָס, אין ווין אַדער אין ישראל, צוויי אייניקלעך שמחה און משה גראָס אין ישראל, שפעטער מיט יאָרן האָט מרדכי גראָס אויפגעשטעלט אַן אַיין-שטאַקיק געמויערט הויז, געפירט אַ האַטעל מיט אַ שענק און רעסטאָראַן.

געווען נאָך אַ יידישער סטעלמאַך אין ראָזנאַטאָוו, אברהמטשי מאַרקס ברודער, געווען אַ גוטער בעל-מלאכה, געווינט אויפן אַלטן דאָרף, געווען אַ צייט באַשעפטיקט אין די דזשאַינט-וואַרשטאַטן אין סטרי אַלס סטעלמאַך.

שבת ביים ערשטן מנין האָט זיך אויסגעצייכנט הירש לאַזער וועכטער דערמיט, וואָס ער האָט אַלע שבתדיקע תפילות געקאַנט זאָגן אויף אויס-ווייניק. אריינגעלייגט האָט ער די הענט אין די אַרבל פון דער זשיפעצע, געגאַנגען איבערן בית-מדרש און אַזוי געדאַונט, געווען אַ קברן און אַ בעל-עגלה. ער האָט געווינט אויף דער טאַרגאָוויצע איבערן קליינעם וואַסער (מלינאָוקע). פורים האָט ער אַנטהילגענומען אין דער פאַרשטעלונג „מכירת יוסף“, געהאַט אַ חוש פאַר הומאָר, געזאָגט יידישע גלייכווערטלעך, געפלאַכטן גראַמען, געזונגען פורים-לידער, געקענט נאָכקרימען אַלע ווייבער, זיין ברודער, ראוב'עלע בעל-עגלה פלעגט שפילן די ראָל פון אַחשוּרוש.

בעל קורא ביים ערשטן מנין שבת איז געוועזן יאנקעלע משה אלי'ס האכמאן, און צולעצט געווארן דער הויפט בעל תפילה שבת ביים ערשטן מנין, געדאוונט מיט א שיינער נגינה. איציק מאיר וועכטער האט געהאט א וויסע באָרד, פרום ערלעך, געדאוונט אין שיל, געווען איינער פון דער חברה תהלים אין שיל. האט א זון דא, שמואל וועכטער, קאניעס איידעם.

אדוואקאטן

דער ערשטער יידישער אדוואקאט אין ראזניאטאוו איז געווען ד"ר שלמה וואסערמאן, געוויינט קעגנאיבער דעם רוסישן קלויסטער און דארט געהאט זיין אדוואקאטן-קאנצעלאריע, געווען א הייסער ציוניסט, געהאט א גרויסע קליענטור.

כדי צו פארטרעטן א צד שכנגד איז געווען אין ראזניאטאוו א נאטאר לאקאטשעווסקי האט ער געהייסן, אן אנשטענדיקער מענטש, א ווילער גוי, געוויינט האט ער אין יודל וויסבערגס הויז און דארט אויך געהאט זיין קאנצעלאריע. געווען איז דעמאלט א צייט פון שפע און פראצעסן, פערעהינסקער יידן האבן געקויפט און פארקויפט פעלדער, געהאנדלט מיט האַלץ און וועלדער, פראצעסירט זיך פאר יעדער קלייניקייט, געשריבן קאנטראקטן, און ד"ר וואסערמאן איז תמיד געווען באשעפטיקט.

אלס סאליציטאטאר האט ביי אים געארבעט אהרון מאיר לוסטהויז, זייער א פעיקער און אינטעליגענטער מענטש, אויך לייווער שינדלער איז ביי אים געוועזן א שרייבער. אין די אוקראינישע צייטן איז ער געווען פרעזידענט פון ציון-פאריין און פון יידישן נאציאנאל-ראט, אנגעפירט מיט הילפס-טעטיקייט פאר נויטליידנדיקע יידן אין ראזניאטאוו. זיין זון קארל (לאליעק) וויינט אין ניו-יאָרק און א פארהייראטע טאכטער האליא אין ישראל.

געקומען איז קיין ראזניאטאוו ד"ר איזידאר פייער, געהאט זיין וויינינג און אדוואקאטן קאנצעלאריע אויפן ערשטן שטאק אין סאָסי העלערס מויער, געווען גענעראל-פארטרעטער פון דער פירמע שלעזינגער אין בראשניאוו. בימי פוילן איז ער געווען א קורצע צייט ראש הקהל, דרנאך ראטמאן אין דער שטאטפארואלטונג און אויך בירגער-מייסטער פון דער שטאט. אויף דער עלטער האט ער אנגעהויבן צו באַזוכן יאָסל קאסנערס קלוב, געוואָרן א בעל תשובה, געגאנגען דאווענען און געדאוונט פארן עמוד, ווען ער האט געהאט יאָרצייט.

ד"ר שמעון סאפיר איז געווען קאנציפיענט ביי וואסערמאנען, געעפנט זיין אדוואקאטן-קאנצעלאריע ביי יאָסל בערגער אויפן ערשטן שטאק, געזאגט וויצן און גלייכווערטלעך, געווען א גוטער יוריסט. אין די פוילישע

צייטן געווען ראטמאן אין דער שטאט־פארוואלטונג און ראש הקהל. זיינע קינדער, א זון א דאקטאר וועטערינאר קארל (לאַלעק) און א טאכטער יאדושיא לעבן אין פוילן.

שפעטער זענען צוגעקומען נאך אדוואקאטן אין ראזניאטאוו, ווי ד"ר קורבאס, א נאציאנאלער אוקראינישער שאוויניסט און שונא ישראל. געהאט זיין קאנצעלאריע דארט ווו ס'איז אמאל געווען די מיידלשע שול, נעבן רוסישן קלויסטער. ד"ר מענקעס, ד"ר כץ, ד"ר רעדיש מאטל, רעדישעס זון פון דאלינא, ד"ר לעא האראוויץ, שמואל בענדזיס האראוויצס זון, און א קוזין פון סיימאן ליבערמאן פון ניו-יאָרק; ד"ר סאפירס איידעם. מאַ גיסטער לעא מיזעלס, חיים שלמה מיזעלס זון לעא, א קוזין פון ד"ר לעא האראוויץ. ד"ר כהנא, געוויינט און געהאט זיין ביורא אין ד"ר וואסערמאנס הויז. אלי מרדכי בראדפעלד, א ווינקל־שרייבער, געהאט אן אנונג אין יוריסטיק און פון דעם געמאכט א לעבן. איך האב אלי מרדכי גוט געקענט, ער פלעגט רעאגירן אויפן הויכן קול אויף עוולות, האט מען געמיינט, אז ער גייט שוין מסרן, אבער אינדעראמתן האט ער קיינעם קיין שלעכטס נישט געטאן.

חיים שנאפער (אויף דער מוטערס נאמען) געווען א ייד, וואס האט זיך געריסן אויף א שטיקל אדוואקאט.

דאקטוירים

פון די ערשטע דאקטוירים געדענק איך ד"ר בערוויד, געוויינט ווו וואליש. שפעטער ד"ר סעקאנינע, גערופן פון רעגיימענטספאקטאר, געוויינט ווו ד"ר סאבאט שפעטער. ד"ר אהרון בארט, נישט גענומען קיין געלט ביי אַרעמע, געווען א קרבן פון זיין באַרוף, געשטארבן אויף טיפוס בעת דער עפידעמיע אין שטאט; ד"ר יאָנעק יעקל, ד"ר מ. דיאָמאנט, זכריה ליבערמאנס איידעם. זיי זענען געווען באַקאנט אין דער גאַנצער געגנט. געוועזן גוטע רופאים, גערופן אין ראזניאטאוו פעלדשערס, ווי מאַטיע בערייא, פלעגט רעקאמענדירן רפואות, רייסן ציין, שטעלן פיאָווקעס און באַנקעס; אן ערלעכער, א גוטער, פלעגט ביי אַרעמע מענטשן נישט נעמען קיין געלט פאַר שערן. אויך אַרעמע קראַנקע האָט ער געהיילט אומזיסט. געהאט האָט ער אַ פריזיר־שטוב אין רינגפלאַץ. זיין ווייב זלאָטע, „די באַבע“ — האָט מען זי גערופן, געווען איז זי פון פאך א הייבאַם, אן אַקושערקע און אשת־חיל, א גוטע באַרמהערציקע פרוי, נישט גענומען קיין געלט ביי אַרעמע קימפעטאַרנס. ווען זי איז אַוועק פון דער וועלט האָט דאָס גאַנצע שטעטל יידן זי באַגלייט צו איר אייביקער רו. איר זון משה בערייא, א באַרבער איז דאָ געשטאַרבן.

הערש פראַסט, חוץ אַ גוטער רופא איז ער אויך געווען אַ גאַרטל־מאַכער, געוויינט ביי אונדז אין דער אונטערשטער דירה. פורן פון די

דערפער פלעגן קומען און אים ברענגען צו קראנקע פויערים, וועמען ער פלעגט רעקאמענדירן רפואות. דערביי איז ער געווען א גרויסער וויצלער. עס לעבן דא א טייל פון זיינע קינדער און אייניקלעך. זיין זון מישל פראסט האב איך דא באגעגנט. זיין זון, שלמה איז געווען א גוטער בלע-כער, אויך א גרויסער וויצלער, אזוי ווי זיין פאטער; געווען אויך א געוויסע צייט מיטגליד אין קהל-ראט. פיליפ פערשט איז געווען פרעזידענט פון יידישן ארבעטער-פאריין אין ראזניאטאוו "יד חרוצים", אקטיוו אין דראמקרייז און ביי פארשטעלונגען פלעגט ער כאראקטעריזירן די שוישפילער, האט עס געטון פון ליבשאפט צו טעאטער, פלעגט אליין פארגיסן טרערן בעת דראמאטישע סצענעס.

א צייט שפעטער איז ער ארומגעפארן מיט אן אויטאבוס פון זיין שוואגער אהרון צימערמאן.

עזריעל וואסערמאן, אויך א פריזיר, פלעגט שטעלן פיאזוקעס און באנקעס.

שמואל ווירט (אונקטאם), א חסיד, האט מיט גרויס התלהבות גע-פייערט, געטאנצט איבער די גאסן פון שטאט מיט א קאטשערע אין דער הויך, געווינטשן יידן אלאסגוטס. ווייסע חברהניקעס, וועלכע ער האט גערופן צאן קדושים, זענען אים נאכגעלאפן און נאך יעדער ווינשעוואניע געזאגט אמן... ער האט געהאט זייער געלערנטע איידעם ווי: בנימין שפיגעל, קלמן האלפערן, סרולקי משה מעכלס קארנבליט.

אברהמטשע זייערבערג, אן אינטעליגענטער און מאדערנער מענטש, א בעל מנגן. זיין טאכטער מרים זוהר לעבט אין ישראל און איר טאכטער לערנט דא צייטווייליק העברעאיש. דאווענען פלעגט מאיר פרענקל מיט גרויס התלהבות, ווי ס'ווערט געזאגט: כל עצמותי תאמרנה.

שלמה פויגלס זון, יצחק האט געהאט א געשעפט פון מעל און הערינג איז יונג געשטארבן. עס לעבט דא שלמה פויגלס טאכטער רבקה. עטלעכע קינדער האט היטלער געהארגעט. איין אפטייק איז געוועזן אין שטאט, נעבן שמואל נוסבוים, וועמענס זין מרדכי און לייבטשע וווינען אין ישראל. דער אייגנטימער פון דער אפטייק איז געווען דער אלטער פאליאק סקאלקא מיט א ווייסער בארד. ישראל שוואלב, א קרוב צו פינצי דעם שמש שוואלב, געווען געלערנט, פיין געקליידעט, א שיין בערדל, געטראגן ברילן, ער איז געווען דער אינטעליגענט אין דער משפחה, געווען פיל יארן בעל קורא אין בית המדרש.

די גבאים אין בית המדרש: אברהם גראל, געלאזט מאכן נייע בענק אין בית-מדרש; חיים שלמה מייזעלס, און יאסל האסקלס געלאבטער, פיני בערגערס איידעם. צוויי טעכטער פון יאסל געלאבטער דארא אונגער און זאפיא ווידמאן וווינען אין דער בראנקס.

ביי יאָסל געלאַבטער אין דער יאָטקע האָט געאַרבעט שמואל ראָזנ-
בערג, געווינט אַנטקעגן מרחיק. זיין טאָכטער ביילע לעבט אין ישראל.
יהודה באָרניק, גרויסער לערנער געווען שמש אין שיל, און אַ מלמד.
איין טאָכטער זיינע מאָטל ווינט אין ניו־דזשערסי. זיין זון לייב ווינט
אין ישראל, זיין זון אייזיק ז"ל איז געווען אַקטיוו אין ציוניסטישער טע-
טיקייט. דער צווייטער זון לייב באָרניק איז נפטר געוואָרן אין ישראל.
אויך דוד דער זון פון יהודה איז דערמאָרדעט געוואָרן דורך די נאָציס.
משה באָרניק, אַן אינטעליגענטער מענטש, איינער פון די פירנדיקע
ציוניסטן אין ראָזניאָטאָוו, געווען העבראישער לערער אין זשאראָוונא און
אַ קורצע צייט אין ראָזניאָטאָוו און בעת ממשלת אוקראינע, געשטאָרבן
אין ישראל.

אַ גייענדיקע ענציקלאָפּעדיע איז געווען מענדל האָראָוויץ, געקענט און
געוויסט אַלץ, אַן אויטאָדיאָקט, ביי בעסערע באַדינגונגען און אויפשטענדן
וואָלט ער געקענט אַנטוויקלען זיין אינטעלעקט. ממש פערל זענען אַרויס-
געקומען פון זיין מויל, געווען דערביי אַ פראַקטישער מענטש, צו זיינע
רייד און עצות האָט מען זיך געמעגט צוהערן און אויספאלגן. זיין פאָטער
חיים איז געווען אַ דאַרפסגייער און די קינדער האָבן געפירט אַ געוועלב
מיט ערדענע טעפּ און אַנדער אַרטיקלען. מענדלס ברודער, הערש האָראָ-
וויץ, האָב איך דאָ געזען אויף אינדזערס אַ מיטינג.

ס'זיצן פון לינקס: יולעק טורטעלטאָב, משה לוטוואַק, ד"ר גוניק לוסטהאָוו.
עס שטייען: פנחס קאַנער, לוליק אַדעלסבערג, לעפעל, ד"ר דאָליק לוסטהאָוו

א געלערנטער יונגערמאן איז געווען אלי מרדכי'ס איידעם אברהם'ס שווער. שווער האט געשטאמט פון באַלעכאָו, געווען אַ פּריוואַט־לערנער. געוויינט האָט ביי אונדז אין דער אונטערשטער דירה יאָסל רובינ־פּעלד, אַ גאַנצער וואָך געווען פאַרנומען מיטן עול פרנסה. געקומען שבת, אויסגעטאָן פונעם וואַכעדיקן, געזונגען זמירות מיט אַזויפיל נשמה און האַרץ, קיינער האָט זיך צו אים נישט געקענט גלייכן.

אַ חשובער און ערלעכער ייד איז געווען וואָלף זיסע ראָזנמאַן, אַ דאַרפֿס־גייער, געוויינט אין רינגפלאַץ, אַ כּהן, געדאוונט אין בית המדרש. צוויי אייניקלעך זיינע, משה לייב ראָזנמאַנס קינדער שמעון, לעבט אין קיבוץ און ישראלקע, געשטאַרבן אין ישראל, איין טאָכטער פון וואָלף זיסע, חנה קארנבלי וויינט אין ניו־דזשערסי און אַן אייניקל וויינט אין ניו־יאָרק. זי איז אויך דאָס אייניקל פון מענדל וועכטער, געוויינט נעבן באָרג.

דער טראַדיציאָנעלער עונג שבת איז שטאַרק אָפּגעהיט געוואָרן ביי הערש לאַנדסמאַן. איבערן גאַנצן געסל האָבן אָפּגעהילכט זיינע זמירות, וואָס ער האָט אַזוי שיין אויסגעזונגען פרייטיק־צו־נאַכט און שבת בייטאָג. הערש לאַנדסמאַן איז געווען זייער איבערגעגעבן צו זיינע בני־בית, געווען פון דער נאָטור אַ גוטער מענטש, פלעגט שטיצן אַרעמע מענטשן.

אַ טראַגישער פאַל איז פאַרגעקומען אין זיין משפּחה: זיין זון דוד, נאָך אַלס קינד, איז דערטרונקען געוואָרן אין אַ פרייטיק אין מרחק, אין דער קאַלטער מקוה. פון זיינע קינדער לעבט דאַניע אין סאַוועט־רוסלאַנד, מענדל אין דער בראַנס און אַ טאָכטער אידא אין פראַשקאָו, פוילן; איר מאַן מישקא יאַגעלאָוויטש איז געווען איינער פון די חסידי אומות העולם, עד האָט פיל ראָזניאַטאָווער יידן, וועלכע געפינען זיך דאָ אין אַמעריקע, מיט גרויס מסירות־נפש געראַטעוועט פונעם טויט, אויסבאַ־האַלטנדיק זיי ביי זיך אין הויז.

איך געדענק, ווען יאָסל און פיניע בערגערס מויער איז אויפגעשטעלט געוואָרן אין אַנפאַנג פון 10־טן יאָר. ביידע ברידער זענען געוועזן חשובע באַלעבאַטים אין שטאָט. יאָסל בערגער האָט עקספּאַרטירט קעלב־לעך קיין ווין און פיניע בערגער האָט געהאַט אַ יאַטקע. עס לעבן אין ישראל יאָסלס קינדער: ד״ר אַלתר בערגער (ער צוזאַמען מיט אונדזער ברודער הערש מרדכי זענען געוועזן פון די ערשטע שטודירנדע גימנאַ־זיסטן) און טונציע בערגער און פיניע בערגערס אייניקלעך פון סטרי. אַרציע יאָסל בערגערס איז געשטאַרבן אין ישראל.

בנימין שטערן, אַ רייכער באַלעבאַס, אַ גוטער פאַכמאַן אין האַנדל מיט פערד, איין טאָכטער זיינע חנה יאַמפּעל וויינט אין לאַנדאָן און איין טאָכטער עטל מאַנהיים וויינט אין ברוקלין. בנימיןס ברודער, שלמה שטערן האָט געקענט לערנען, געווען אַן סוחר. שלמה שטערנס זון יהושע לעבט

אין לאַנדאָן. זיין זון יששכר איז נישט לאַנג צוריק געשטאַרבן אין לאַנדאָן, געווען פאַרהייראַט צו חיים שוואַרצס טאכטער, שיינטשע. חיים שוואַרץ איז געווען פון נידריקן ווקס מיט אַ שוואַרצער באַרד, אַ חסיד, געקענט גוט לערנען, אַ גוטער סוחר, געהאַט אין ראָזניאַטאָוו אַ באַנק בשותפות מיט פנחס רעכטשאַפן. און לייב בערמאַן, חיים שוואַרצס אַ טאכטער, חנה פאַנצער און אַ זון שמואלציי וווינען אין ניו-יאָרק און אַ זון בענדעט וווינט אין ישראל. ברוך קעלער שמואל הערשינס איז געווען אַ ייד וואָס האָט געזאָגט גלייכווערטלעך, תמיד אויפגעלעגן. אַ פרומער ייד, נאָכלעסיק גע- קליידעט, מיט אַ ווייסער באַרד, די נאָז תמיד פאַרלייגט מיט טאַבאַק. גע- וויינט האָט ער קעגנאייבער דער קלויז. געוויינט האָט אין דעם הויז אין דער צווייטער דירה אורי אשכנז. זיין זון האָב איך דאָ געטראָפן ביי אַ מיטינג. בנימין קעלער געוויינט און געהאַט אַ געוועלב פון גויישע אַרטיקלען אין רינגפלאַץ. באַרד און פיאות תמיד צעשויבערט, געהאַט אַ שטימע פון אַ לייב, וועלכע מ'האַט אַרויסגעהערט אין דרויסן, ווען ער האָט געדאוונט פאַרן עמוד אפילו ביי פאַרמאכטע טירן. יאָנקל האַמערמאַן געהאַנדלט האָט ער מיט פעל. יודעלע האַמערמאַן (אַקסלאַד) איז זיינער אַ קרוב געוויינט אין ניו-יאָרק, זיין מוטער גערופן דבורה די אַלמנה האָט געוויינט לעבן בנימין שטערן. שלמה מיט דער באַרד (טייטלבוים) האָט געהאַט אַ געדיכטע בלאַנדע באַרד, געוויינט לעבן בערל יואל ראָזענמאַן, האָט גע- האַנדלט מיט שפאַרגאַלן, דאָס איז אַפפאַל פון פאַרשניטן האַלץ אין אַ טאַרטאַק. נחומציי לויפער, בערל יואל ראָזענמאַןס איידעם האָט געוויינט און געהאַט זיין געוועלב ביים שווער קודם מיט צוקערקעס, דערנאָך מיט הילצערנע כלים. איציק ראָזענמאַן האָט זייער געהאַלטן פון דער מצווה שמחת תורה און יעדן יאָר פלעגט ער דעם יום טוב זיין בגילופין. גע- וויינט האָט ער אין דער צווייטער דירה פון ברוך שמואל הערשים הויז, אַ הענדלער פון אויבסט. פרייטיק צו נאכטס און שבת פלעגן יונגע חברה ביי אים איינהאַנדלען שבת-אויבסט און פאַר מיין איבערפאַרן קיין אַמע- ריקע אין 1932 איז ער געווען אַן אַרויסהעלפער אין פיליפּ פערשטס אויטאָבוס-אונטערנעמונג, אַלע זיינע יאָרן געהאַט אַ שווער לעבן, אַן ער- לעכעס. זיין זון יחזקאל לעבט אין האַלאַנד און זיין זון לוי וווינט אין ישראל. אַ ברודער, מאַקס (מעכל) ראָזענמאַן, וווינט אין ניו-יאָרק, איז פּרעזידענט פון דער ראָזניאַטאָווער לאַנדסמאַנשאַפּט.

זייער ברודער נחמן איז טראַגיש אומגעקומען אין די 20-ער יאָרן דורכן רוצח סטעפּאַן לאַפּיאַנעצקי, זייערס אַ שכן.

געשען איז עס, ווען נחמן איז אריבערגעגאַנגען דורכן פּערעלעז, דאָס איז דער נידריקער טויער פון אַ פּלויט דורכצושפּאַנען פון איין זייט אויף דער צווייטער. דערזענדיק דאָס, איז דער גוי אַרויסגעלאָפן און דער- לאַנגט נחמען איבערן קאַפּ מיט עפעס אַ טעמפּן קעגנשטאַנד, נחמן איז

א פארווונדערטער אוועקגעפאלן, מען האט אים אפגעפירט אין שפיטאל אין דאליני און דארט איז ער געשטארבן פון די ווונדן. איך האב אים געזען אין שפיטאל א וואך פריער איידער ער איז געשטארבן. דער גוי איז פארן טויט-שלאג פארשפערט געווארן פונעם סטריער קרייז-גערעכט אויף א יאר תפיסה.

נחמנס זון שלום געפינט זיך אין פיטסבורג, פענסילוואניע סטייט. שאול מרים ביניעס בלייכער פלעגט ערב יום כפור שלאגן מלקות און דערפאר באקומען א פאר גראשן. איך בין זיכער, אז אלע געדענקען נאך, ווען אלע בתי תפילה זענען די בריקן געוועזן אויסגעשפרייט מיט היי. שאול בלייכערס זון אברהם הערש פלעגט זייער ליב האבן דעם עמוד און פלעגט כמעט יעדן שבת ביים ערשטן מנין דאווענען פארן עמוד.

אברהם האפמאן

אן אינטערעסאנטע געשטאלט אין שטעטל, בעיקר צוליב זיין דינאמישקייט און באזונדערע פעאיקייטן. דערביי האט ער גע' האט אן אויסערגעוויינלעכן דורשט צו לערנען און וויסן, האט געלערנט, געלייענט, ממש געשלונגען ביכער און אויסגעאר- בעט זיך אן ערנסטן קוק אויפן לעבן, אייף וועלט און מענטש.

וואלף לאנדסמאן, א דארפסגייער אין די יונגע יארן, תמיד א פאר- כמארעטער, נישט צופרידענער, איז זיצנדיק שבת פארנאכט אין בית המדרש בין השמשות פלעגט ער זיך זייער באקלאגן אויף קאפ-ווייטאג און אזוי רעדן צו זיך און אז ס'איז אים שוין דערגאנגען די יארן פלעגט ער אויסרופן: א שלאק זאל אזא קאפ טרעפן.

סאָשע פייגע געלאבטער פלעגט אפּשפרעכן אן עין-הרע, גיסן וואַקס, באַקן בייגל און פון דעם האָט זי זיך מפרנס-געווען. איר הויז איז געווען אַנטקעגן רוסישן קלויסטער, וווּ ס'האָבן שפּעטער געווינט חיים-לייזער טורטלטיוב, אַ לעדערקעמער. זי איז געווען אַן ערלעכע פרוי און אין די גוטע צייטן האָט אַן אַרעמאָן געקענט אָפּעסן ביי איר צו דער זעט.

סאָשע פייגעס מאַן, מאיר אברהם, אַ קצב, איז געווען אַ ייד אַ גיבור, וואָס האָט מיט זיינע שטאַרקע הענט אַיינגעהאַלטן ביי די אונטערשטע רעדער אַ לויפנדיק וואָגן געשפּאַנט מיט צוויי פּערד. דאָס איז נישט קיין גוזמה נאָר אַ פאַקט.

געראַטן אין אים איז געווען זיין זון הערש געלאַבטער, הויך, ברייט און שטאַרק, אַן אַרטיילעריסט אין מיליטער, געווינט האָט ער אין קרע- כאַוויצע. עס לעבן דאָ זיינע אייניקלעך: דזשעק, סעם, אהרון, סידני און דוד זעמל.

אַן אויטאָדיאָקט איז געווען אברהם האַפּמאַן. געקענט אַ ביסל העברעאיש, סטענאָגראַפיע, בוכהאַלטעריע, כעמיע און פאַטאָגראַפיע. געווען טאַלעראַנט צו יעדן איינעם, ליב געהאַט צו טאָן אַ טובה און געוויסט צו געבן אַ פראַקטישע עצה. אַ נוח לבריות, געהאַט אַ גוטן הומאָר, געזאָגט וויצן, געווען אַקטיוו אין יידישן דראַמאָקרייז. געווינט האָט ער אָנטקעגן דער שיל. זיין פאַטער יהושע האַפּמאַן, אַ פרומער ייד, אַ דאַרפֿס- גייער, געהאַנדלט מיט געטרוקנטע שוועמלעך. די מוטער סאַסי פלעגט פאַרקויפן דזעגעכץ צו שמירן די רעדער פון די וועגענער. שעה (שעה'ניו) קאַצמאַן, אַ מענטש מיט פרינציפן, אַ שוסטער, דערנאָך געמאַכט אויפשיטן ביי וואַסערבריקן, געפירט געשעפטן מיטן באַראָן וואַליש, געליפערט פאַר אים געהאַקטע שטיינדלעך צו ברוקירן די וועגן.

אברהמלע שעהס געוועזענע פרוי גיציע געפינט זיך אין אַמעריקע. ישראלטשע ראָזענמאַן האָט ליב געהאַט צו פאַרנעמען זיך מיט שטאַ- טישער פּאָליטיק, אָבער נישט אַנטייל גענומען אין געזעלשאַפטלעכן לעבן. האָט געפירט אַ שענק אין דער מויער פון רינגפלאַץ. ביי אים האָבן געט- רונקען פוילישע פאַנעס, פריילעכע חברה. ישראלטשע ראָזענמאַנס טאָכטער לאַטקע סאַפיער לעבט אין פוילן און זיינע דריי פלימעניקעס פון דאָלינאַ פיציע און מאַניק עניס וווינען אין ניו-יאָרק און סאַלעק עניס אין ניו- דזשערסי.

די צווייטע העלפט פון דער מויער האָט געהערט צו יששכר פרידלער, משה ראָזנמאַנס איידעם און לייביש פרידלערס אַ ברודער פונעם אַלטן דאָרף. געהאַנדלט האָט יששכר פרידלער מיט אייער (עקספּאַרט).

עס איז נאָרמאַל און נאַטירלעך, אַז עלטערן זאָלן זיין איבערגעגעבן צו זייערע קינדער, נאָר אַזאָ איבערגעגעבנקייט, ווי יששכר און הענטשע פרידלער האָבן אַרויסגעוויזן צו זייער איין-און-אינציקן זון סענדער איז ממש צו באַוונדערן. דער פאַטער פלעגט פון אים דאָס אויג נישט אַראָפּ- נעמען. געהאַט האָט סענדער גוטע קינדעריאַרן, אָבער יששכר פרידלער איז יונג געשטאַרבן אין זומער 1915, אין עלטער פון 56 יאָר.

סענדער האָט געהאַט אין ראָזניאַטאָו אַ גוטע קאַנדיטאָריי, אַ צוקער- ניץ, סיגאַרעטן, סאַדע-וואַסער און אַנדערע גוטע זאַכן צום עסן. די צייטן זענען געוואָרן פון שלעכט ערגער, מענטשן זענען אַרומגעגאַנגען אומעטיק. זיי האָבן געטראָפן, די קאַטאַסטראַפּע איז געקומען, די 2-טע וועלט- מלחמה, און האָרט פאַר דער מלחמה איז סענדער פרידלער מיט דער

מוטער, פרוי און 2 קינדער געקומען קיין אמעריקע און אזוי זענען זיי נוצול געווארן פון אומקום.

אנגעפאנגען האט סענדער דא ווי כמעט יעדער איינער פון אונדז, ווי מ'זאגט דא: אויפן שווערן וועג, ביז ער האט זיך גוט איינגעארדנט אין ברוקלין.

שוין אין די יונגע יארן זיינע האט סענדער פרידלעך ארויסגעוויזן א שוישפילערישן טאלאנט, פארמאגט אן אויסגעצייכנטן הומאר, געשפילט אויף פידל, אין א שבת נאכן עסן האט ער געמאכט ביי זיך אויפן ערשטן שטאק אויפן בוידעם א פארשטעלונג, חברה יונגווארג זענען געקומען צולויפן צו דער פארשטעלונג, איינפירט האט געקאסט דריי קנעפלעך. האט מען געריסן קנעפלעך פון די הויזן און זיי אונטערגעבונדן מיט די שלייקעס פון די רעקלעך, אבי צו זען די קאמעדיע. איך בין אריין אויף בארג, ווייל כ'האב נישט געוואלט אין שבת רייסן קנעפלעך.

אלטע בענק, אונטערגעשפארטע שטולן זענען געווען די זיץ-פלעצער. די בינע איז געווען אין פראנט, אויף אונטערגעשפארטע ברעטער. איינער א' ל' אין א' לאנג קלייד, דער קאפ איינגעוויקלט אין א פאטשיילע, דאס פנים אויסגעשמירט מיט סאזשע, האט פארגעשטעלט, געמאכט גריי מאסן, געשפרונגען, געזונגען און געמאכט קאזשאלקעס. דער עולם האט געהאט גרויס הנאה.

סענדער איז געווען אקטיוו אין דעם אמאטארן-קלוב און זיך אויסגעצייכנט אין קאמישע ראָלן. ער איז געווען דער איניציאטאר און לייטער פון פיל פארשטעלונגען, אויפגעפירט אין יידיש. אין אמעריקע איז ער געווען פרעזידענט פון דער ראָזניאָטאווער לאַנדסמאָנשאַפֿט.

געשטארבן איז סענדער יונג, אין עלטער פון 59 יאר, זיין מוטער איז געשטארבן מיט א פאר יאר פריער אין עלטער פון איבער 80 יאר. סענדער האט איבערגעלאזט א פרוי און צוויי פארהייראטע טעכטער.

הערש מענדל ארטמאן איז געווען אן אנגעזעענער תבואה-סוחר אין שטאט. זיינע אייניקלעך לעא און בוצי טעפער, שרהטשע טעפערס זין, בוציע ווידמאן, שלמה ווידמאן, א תבואה-סוחר וווינען אין ניו-יארק. ד"ר ארטמאן, אייזיק ארטמאן זון וווינט אין פוילן.

ארטמאן האט געווינט אין בראַשניאַוו, געפירט געשעפטן מיט דער פירמע גלעזינגער אין בראַשניאַוו, געהאנדלט שותפות מיט יעקל ראָזנשטאַל פון פערעהינסקא א קליינעם טארטאק אין סליווקע. געווען בין איך ביי זיי באַשעפטיקט אין פערעהינסקא א פאר יאר, געווען א שותף צו דער מיל, ווי אויך צום טארטאק אין סליווקע מיט זיין שוואַגער שמואל רעכטשאַפן.

שלמה ווידמן האט דא צוויי ברידער. נישט לאנג צוריק איז דא

געשטארבן יוסף ארטמאן, הערש מענדלס א זון, א פרומער ייד, געווען פיל
יאָרן אין ווין באַשעפטיקט אין דער שיד-בראָנושע. פנחס רעכשאַפנס
זון יחזקאל, האָט געהאַט אַ פענסיאָן אין חיפה, איז אין ישראל געשטאַרבן,
זיין טאָכטער חנה גלבר וווינט אין חיפה.

יוסף שמעון שטערן איז געווען אונטעראַפיציר אין דער עסטרייכישער
אַרמיי, געווען איז ער אַ חסידישער ייד, געהאַנדלט מיט מעל, טאַבאַק און
אַנדערע זאַכן; געוויינט און געהאַט זיין געוועלב אינמיטן רינגפלאַץ.
געהאַט אַ געדיכטע בלאַנדע באַרד, געווען גבאי אין קלויז. זיין ווייב
מאַמזיע האָט אים איבערגעשטיגן אין מסחר, אויך זייערע קינדער זענען
געווען גוטע סוחרים.

Sprawozdanie

KOMERCYALNEGO TOWARZYSTWA KREDYTOWEGO

(przedtem Komercyalny Bank kredytowy)

stowarzyszenia zarejestrowanego z ograniczoną poręką

w Rożniatowie

Dyrekcya:

Leib Bermann

dyrektor

Chaim Schwarz

kasyer.

Pinkas Rechtschaffen

kontrolor.

Komisya rewizyjna:

Wolf Hoffmann

Berisch Friedler

Feiwei Rosenberg

Leiser Geller

Sacharias Dawid Liebermann

י. ש. שטערנס איידעם איז געווען זיידע, משהלע שוחטס ווייזער, א שוחט און א בעל קורא אין קלויז און זיין ווייב ברכה, יוסף שמעונס טאכטער האט געפירט א שפייז-געוועלכ אין רינג-פלאץ.

יאנקל דיאמאנד איז געווען אן אינטעליגענטער, קלוגער בעל מלאכה, אין די אוקראינישע צייטן געווען פרעזידענט פון פועלי-ציון-פאריין. חוץ סטאלעריי האט ער זיך אפגעגעבן זיין גאנץ לעבן מיט פאטענטן און פון די ביידע פראפעסיעס האט ער קיין לעבן נישט געמאכט און איז יונג געשטארבן אן ארעמאן. זיין געטריי ווייב, אן אשת חיל, האט איבערגע-נומען דעם עול פון פרנסה, שווער געהארעוועט, געבאקן, געטראגן שווערע קווישן מיט געבעקס אויפן אלטן דארף צו פארקויפן. זייערע קינדער זענען געווען זייער געראטענע: שמעון דיאמאנד איז געווען א מצבה-שטעלער, געמאכט שילדן, פאר פסח געפירט א מצה-בעקעריי, געווען א סופלער בעת פראכן פון יידישע טעאטער-פארשטעלונגען אין ראזניאטאוו. זיין ברודער ראובעלע איז געווען א גוטער בלעכער, א שטארקער בחור. געראטן איז אויך געווען דער יינגסטער, אנשל. מאניע דיאמאנד ווינט אין ישראל, ווו ער ארבעט אויף א פאראנטווארטלעכן פאסטן.

ברוך דיאמאנד, א הויכער און ברייט פליציקער, געהאלטן א צייט דאס מרחץ, שפעטער איז ער געווארן שטאט-שמש, איז פורים ארומגעגאנגען מיט די פורים-שפילער, געהאט דא א שוואגער, זיין ווייבס א ברודער, וועלכער איז שוין געשטארבן.

בונים געלער איז געווען א גרויסער למדן און אויסגעצייכנט זיך מיט באזונדער חריפות און פארשטענדעניש פארן אידעאל פון שיבת-ציון. ער איז געווען א מיטגרינדער פון ארטיקן ציוניסטישן פאריין, באגייסטערט ציוניסטיש דעם יונגן דור. אין דער צווייטער וועלט-מלחמה איז ער אוועק ווי א פליט קיין רוסלאנד, האט נישט אויסגעהאלטן די שווערע באדינג-גונגען און איז דארט געשטארבן. זיין זון יצחק לעבט אין ישראל. אנדערע צוויי זין און די טאכטער שרה לעבן אין שוועדן. אן אנדערע טאכטער — אין בעלגיע.

ד"ר לעאפאלד (ליפא) אדלערסבערג, רעליגיע-לערער פאר יידישע תלמידים אין דער פאלקס-שולע, געווען רעליגיעז און א גוטער לערער, בלינד געווארן אויף ביידע אויגן און מ'האט אים געדארפט פירן אין שול צום לערנען די יידישע תלמידים יידישע רעליגיע. ער האט אויך געגעבן פרוואטע לעקציעס, געווען א ספעציאליסט אויף צוצוגרייטן צום אויפנעם-עקזאמען אין גימנאזיע. איך בין געווען איינער פון זיינע תלמידים, גע-לערנט שוין נאכדעם אויסנווייניק. זיינע זין: ווילעק, זיגא און לאנעק זענען געווען זייער אינטעליגענט, ווילעק איז געוועזן א גוטער דאקטאר. הערץ שפירא האט געהאנדלט מיט בהמות, געווינט אין דעם זעלבן הויז האט רחל ווידמאן, געפירט א בעקעריי. אויף דער זעלבער גאס

האָט געווינט לייביש פריש, געהאַט אַ שידוך־געשעפט, געווען הערש מענדל אַרטמאַנס איידעם. שיינציע קאסנער, אלמנה נאָך לייב, פאַרצויגן אייביע קאסנער, געפאלן אין דער ערשטער וועלט מלחמה, האָט געפירט אַ בעקע־ריי ביי זיך אין הויז נעבן בית המדרש און אזוי זיך מפרנס געווען מיט די קינדער.

אברהם, פאַרצויגן אמיע קאסנער, אַ שוסטער, איז געווען אייביעס ברודער, פאַרהייראַט צו שמואל ראָזנבערג'ס טאָכטער, בינע, איז אַהיים געקומען פון דער רוסישער געפאַנגענשאַפט, געווינט נעבן קליינעם וואַסער, יונג געשטאַרבן. זייערס אַ שוועסטער ווינט אין ניו־יאָרק. אַ רע־גולערע בעקעריי האָט געהאַט פאַר דער מלחמה וואַלקנטרייבער, נישט צוריקגעקומען פון דער מלחמה. באַזן ברירה האָט זיין ווייב אָנגעפירט מיט דער בעקעריי. איר פאָטער איז געווען בערל בערגער, געווינט אין רינג־פלאַץ, געאַרבעט אין שלאַכטהויז. געטראָפן האָב איך דאָ מיט יאָרן צוריק זיינעם אַ ברודער. איין זון זיינער געציל איז דאָ געשטאַרבן; אלי ווינט אין קאַליפּאָרניע. נאטע האָט אַ שפייזגעשעפט (גראַסעריע) אין ברוקלין, נאָך אַ פאַרהייראַטע טאָכטער אסתר ווינט אין דזשארדזשיאַ. אַן אייניקל, זיין טאָכטער חיה'ס אַ זון, ווינט אין ניו־יאָרק, איז פאַר־הייראַט.

מיט אַ רעגולערער בעקעריי האָט אָנגעפירט מוניע מינץ, דאָרט וווּ עס איז קאַרעצקיס (שול־דירעקטאָר) הויז. קעגנאיבער בנימין שטערן, זיין פאָטער, ברוך מינץ האָט געאַרבעט פאַר אים.

מוני מינץ האָט געמאַכט מאַטורע אין סטרי. געווען באַפולמעכטיקט פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע צו זאַמלען געלט פאַרן קרן קיימת אין ראָזניאַטאָו און אומגעגנט.

ליפּא סופר האָט געשריבן די ספר תורה, וואָס די ציוניסטן האָבן אַריינגעגעבן אין ראָזניאַטאָווער שיל פאַר דער מלחמה. זיין ווייב תהילה איז געווען אין אַמעריקע, געשטאַרבן מיט אַ פאַר יאָר צוריק און לויט איר ווילן און ווונטש איז זי געקומען צו קבורה אין ישראל. זיינע קינדער ברכה און שמואלטשע וווינען אין ניו־יאָרק.

אויפן וועג, וווּ מ'פאַרנעמט זיך קיין סוואַריטשאָו, האָט געווינט זיסיע אריה קופפערבערג, געהאַנדלט מיט אַגריקולטור־פראָדוקטן. געווען פאַר־שיקט קיין רוסלאַנד בעת דער ערשטער וועלט מלחמה, געקומען בשלום אַהיים נאָך דער מלחמה, זיין טאָכטער אַדעלאַ טעפער ווינט אין ברידזש־שפארט, קאָנעטיקוט.

יעקב יהודה ליינבראַט, אַ שיינער, האָבן די רוסן אויך פאַרנומען קיין רוסלאַנד, ווייל ער האָט געקוקט אויף די אויסגעגרובענע שאַנצן בעת ער איז געווען אין דאָרף ראקאווי וועגן אַרבעט און איז אויך בשלום אַהיים־

געקומען. ער האט ליב געהאט צו דאווענען פארן עמוד. איך געדענק נאך זיין פאטער שמשון, געוויינט אנטקעגן בית המדרש. ליפא טאנע איז געווען א גוטער סוחר, געפירט א באלעבאטיש הויז, געטאן פיל טובות יידן, א שטארקער מענטש, א גוטער שווימער. איין זון וויינט אין ניו-דזשערסי און צוויי טעכטער שלמצי און מערקע וויינען אין ישראל. איין זון ישראל אין ארגענטינע.

ישראל הערש לאנדנער א ברודער פון בערל לאנדנער, וועלכער איז געווען א גרויסער בעל-צדקה, יונג געשטארבן. ישראל-הערש איז געווען א ייד א חסיד, געדאוונט אין קלויז. געהאט א שפייז-געוועלב, געווען איינער פון די ווייניקע יידן אין שטאט, וואס האבן נאך געטראגן א שטריימל שבת און יום טוב. זייער פאטער ר' מאיר-אהרן הכהן איז ביים סוף פון 19-טן יארהונדערט עולה-געווען קיין ארץ-ישראל ווו ער איז געווען ראש הכולל. זיין אייניקל, ר' יהושע שפיגל לעבט אין ישראל. א צווייט אייניקל, יהושע לאנדנער האט געלעבט אין אנטווערפן און זיך אויסגעצייכנט מיט זיין נדב-נות פאר ישראל און א סך געגעבן פאר צדקה-אנשטאלטן.

לייב פאליק, אלי יונה קוראל, ישראל טרוי און שמואל פרידלער זענען געווען וועווע האפמאנס איידעם, אנגעזעענע סוחרים. לייב שניצער, א דארפסגייסער און זיין זון זענען געוועזן שטובן-מאלער. שמשון שטראסמאן, א ספעדיטאר, איז אמאל געוועזן אונדזערער א שכן, געהאט א חזקה שמחת תורה צו זאגן „אתה הראת" אין בית-המדרש.

שלום לויפער, א סוחר און שטילער ייד, אן אנשטענדיקער מענטש. ווען ער האט צום צווייטן מאל חתונה געהאט פלעגט ער פארקויפן צייטונגען, זשורנאלן און אנדערע צייטשריפטן אויף באשטעלונג, שרייבעריי און אנדערע קלייניקייטן. זיין טאכטער, זייער א שיינע, האט מיטגעשפילט יידיש טעאטער, געווען איינע פון די פרימאדאנעס. איר עלטערע שוועסטער, ריבט-שע, איז געוועזן פארהייראט פאר חיים זיינפלד, א רייכער האלץ-אינדוסטריאליסט פון פערעהינסקא און א יינגערער ברודער יאסקע איז אין זיינע פריע יארן אוועק פון ראזניאטאוו. איר שטיף-שוועסטער רעגינא האכדארף איז געוועזן טעטיק ביי געזעלשאפטלעכע אונטערנעמונגען.

שמואל האראוויץ, לייזער איציק לעווס איידעם, אן אינטעליגענטער מענטש, האט געהאט א שפייז-געוועלב אין סאסיע העלערס מויער, נעכסט צו אים האט געהאט זיין שניט-געשעפט מאטעס ווילנער, אויך לייזער איציק לעווס אן איידעם, א שטילער מענטש. שמואל האראוויצס זון, ד"ר לעא האראוויץ איז געוועזן אן אדוואקאט, אנגעפירט א געוויסע צייט מיט דער שטאטישער ביבליאטעק, מיטגעשפילט יידיש טעאטער אין שטאט.

משה יעקב לוסטיג, א סוחר פון בהמות, לאנגיאריקער גבאי אין שול און אויך א בעל תפילה, געזעסן אין שיל אויף דער מזרח-וואנט.

משה מעכל קארנבליט, פארבראכט פיל יארן אין דייטשלאנד, זיין זון

סרולקע האָט געלערנט חזנות, אָבער נישט געענדיקט דעם חזנים-קורס, גע-
האַט אַ שיינע און גוטע שטימע, אָבער נישט געמאַכט מיט איר קיין קאַריערע.
ער האָט חתונה-געהאַט מיט שמואל ווירטס טאָכטער, געהאַט אַ געוועלבל
פון געמישטע סחורות אין רינגפלאַץ.

אהרן ווייסמאַן האָט געהייראַט משה מעכלס טאָכטער. געוויינט אַ לעבן-
גערע צייט אין דייטשלאַנד. אהרן ווייסמאַנס ברודער, ד"ר דוד ווייסמאַן איז
געגאַנגען מיט מיר אין גימנאַזיע, געווען איינער פון די בעסטע שילערס,
דערנאָך — לערער אין אַ פּריוואַטער יידישער גימנאַזיע ערגעץ אין אַ
שטעטל אין מזרח-גאַליציע. מיכל ווייסמאַנס טאָכטער, סימע, לעבט אין
ישראל.

מענדל בעמליך, בן-ציון יעקלס שוואַגער, איז געווען אין דייטשלאַנד
פיל יאָרן, דערנאָך אין אַמעריקע, צוריקגעקומען אַהיים, געהאַט אַן אייזן-
געשעפט. זיינע צוויי טעכטער פריידע און גיטל האָבן געשפילט יידיש
טעאַטער אין ראַזניאַטאָוו.

שרה שמואל'ס ערדמאַן און איר מאַן, פאַרקויפט מעל, זאַלץ, גאַפט און
אַנדערע גוטע זאַכן. געזען האָב איך דאָ מיט יאָרן צוריק ביי אַ מיטינג פון
אונדזער קלוב איינעם פון דער משפּחה אנשלאַ אפרים מיכל, ער זאָל דאָ זיין
אַ שטיקל כלי קודש, אַ רעווענד אָדער אַ ראַבאָי.

יעקל שפיגל האָט געהאַנדלט מיט גאַפט און שפּייז אַרטיקלען, געוויינט
און געהאַט דאָס געוועלבל אין רינגפלאַץ, אויסגעוואַנדערט מיט דער משפּחה
נאָך דער ערשטער וועלט-מלחמה קיין ישראל. דאָס הויז פון אים האָט גע-
קויפט שלום האַפּמאַן, וועווע האַפּמאַנס זון און געפירט דעם זעלבן מסחר.
דוד וואהל איז געוועזן פיל יאָרן אַ שטאַטישער גאַסט-וועכטער און
בייטאָג געשלאָפן. זיין ווייב האָט אָנגעפירט מיט אַ שענקל. געגריסט האָט
זיך דוד וואהל דערמיט, וואָס ער איז אַן אַפּשטאַמיקער פון די וואהלס, וואָס
איינער אַ וואהל פון זיינע אבות אבותיו איז אַמאַל לויט דער פּוילישער
לעגענדע געוועזן אַ פּוילישער קעניג.

הערש צאליס וועכטער, אַ ייד מיט צעשויבערטע רויטע האָר, באַרד
און פיאות. זיין ווייב מלכה איז געווען אַ גבאיטע און זאָגערין אויפן הייליקן
אַרט און אַ קנעטערין ביי מצות אויף פסח. זייער זון לייב איז פאַר פיל יאָרן
געוועזן אַ קעכער ביי וועווע האַפּמאַן, געקאַכט און געוואָשן דאָס געשיר,
געבאַקן, גערוימט און ריין אויפגעהאַלטן דאָס הויז. געוועזן זייער פאַרלעס-
לעך און פאַראַנטוואָרטלעך אין זיין אַרבעט, דער איינציקער אין שטאָט,
וואָס האָט געטאָן די אַרבעט פון אַ פרוי. זיין ברודער ישראל יאַנקל, אַ
האַראַפּאַשנער ייד אַ טרעגער, זיין שוואַגער, גערופן ביעגעס, איז אויך
געוועזן אַ טרעגער און זיין צווייטער שוואַגער, חיים ראובלס איז געוועזן
אַ בעל עגלה.

זיין יינגסטן ברודער געדענק איך אַלס יינגל, גערופן האָט מען אים

אלי פאגאדעס. פאר וואס? דאס פוילישע ווארט פאגאדא מיינט שיין וועטער. טראגן פלעגט אלי זיין היטל אויפן קאפ תמיד פארדרייט, אמאל ארויף, אמאל אין דער זייט, נישט אויפן ריכטיקן ארט, אז ער איז געקומען אינדערפרי צום דאווענען און דאס היטל איז געלעגן ארויף איבער שטערן, האבן די יידן גלייך געזאגט, אז היינט וועט זיין א פאגאדע, ד.ה. א שיין וועטער, א סימן אלי טראגט דאס היטל ארויף איבערן שטערן. טאמער איז דאס היטל געווען אונטערן שטערן, איז דאס געווען א סימן אויף א שלעכט וועטער. אייגנטלעך האט אין דעם נישט געשטעקט קיין גביאות, ווייל זיין געוויינ-הייט איז געווען צו טראגן דאס היטל ארויף אין א שיינעם טאג און אין א רעגנדיקן טאג — אראפ.

געווען זענען גוטע דענטיסטן אין ראזניאטאוו: בערקא ליטווער, בעקעש, בלוי, פרינץ'ס איידעם, שעיה לוטוואק און ווילעק טורטעלטויב, דער לעצטער איז געשטארבן אין פוילן. יעקל שארף, לייביש און יששכר פרידלערס א שוואגער, א סוחר, געוויינט לעבן ד"ר וואסערמאן. זיינע זין סענדער און אברהם וויינען אין ישראל. יאסל קרייטער, א ייד מיט א וויסער בארד, גע-וויינט נעבן קלויז, געהאט א זון הויפטמאן אין דער עסטרייכישער ארמיי. נישט איך און נישט אנדערע אין מיינע יארן אדער אפילו א ביסל עלטערע פון מיר האבן אים ווען ס'איז געזען אין ראזניאטאוו, זינט ער האט פארלאזט די שטאט פארן מיליטער-דינסט. אויך זיין ברודער יאנקל, וועלכן איך גע-דענק גוט, האט אין זיינע יונגע יארן פארלאזט ראזניאטאוו און זיך נישט צוריקגעקערט.

דעם אלטן מאיר'ס א זון האט מען גערופן דער רויטער מלמד, געווען א גוטער בעל תפילה, ס'האט אים געצויגן צום עמוד ווי מיט א מאגנעט. איינעם פון זיינע זין האט מען גערופן חיים דאס רבי'לע מיט לאנגע פאות (שפעטער אפגעשאַרן), געווען מוזיקאליש. יונג געשטארבן. ישראל יקום, וואסערמאן, א שניידער, איך געדענק אים שוין אויף די על-טערע יארן מיט א וויסער בארד, א פיזיש שטארקער ייד, מיט א הויך-קלינגענדיקער שטימע, געוועזן דער ראש פון דער חברה תהלים. יעדן שבת נאכן שלאף פלעגט ער אין שול ביים עמוד מיט זיין קלינגענדער הארציקער שטימע כמעט ווי ארויסזינגען די קאפיטלעך תהלים אין קלארע ווערטער. געהאט דריי זין, אלע שניידער.

איציק אהרן וואסערמאן, ליב געהאט דעם עמוד און גוט געדאוונט, פינציע דעם שמש'ס א שוואגער, געווען א שניידער, דערנאך געהאט א געוועלב פון געברויך ארטיקלען און צולעצט צוריק געווארן א שניידער.

דער צווייטער איז געוועזן יהודה וואסערמאן, א געוועזענער שניידער, געוועזן אין אמעריקע און צוריקגעקומען אהיים. ארויסגעהאלפן דער ווייב זיינער חנה גרונימס, דער מארק-זיצערין.

דער דריטער איז געווען שמחה וואסערמאן, קודם געארבעט

ביי קוניע קארטשמאן, חתונה געהאט קיין יאסין, א דארף, געווען דארט א שניידער.

א שווערע מערכה אין פרנסה האבן געהאט די מארק-זיצערינס: איינע גערופן לייצאניע, דבורה העניע, יוטעלע פנחס לייבס ניימאן, פאליע לאנד-מאנס א שוועסטער און חנה גרונמ'ס וואסערמאן. געהאט האבן זיי זייערע שטעלעס נעבן וואסער ברונעם (א טרעף-פונקט פון אלע שטאטישע דינסטן). געזעסן זענען זיי ביי זייערע שטעלעס ביז שפעט אין הארבסט אריין אין די היצן און אין רעגן, פארקויפט קארשן, יאגדעס, וויינשל, עפל, בארנעס און פלוימען. שווער איז געוועזן זייער לעבן ביי די גראשנדיקע פארדינסטן. מיכל פאסבערג, א תלמיד חכם, א קלוגער ייד, אויפגעקלערט, א מלמד אין ראזניאטאוו בעת דער מלחמה, דערנאך ארויסגעצויגן זיך קיין בראש-ניווו.

פאלקס-שולן

אין מיינע יונגע יארן איז מען געגאנגען אין דער עלעמענטארער פאלקס-שול 6 יאר און געווען איז זי דארט ווי די שטאט-געמיינדע. חוץ דעם זענען די קלאסן געווען צעווארפן אויף דריי ערטער אין שטאט. איינע אין דער טשיטעלניע נעבן רוסישן קלויסטער, איינע ביים שוסטער דאמבראוויטש איבערן קליינעם וואסער (מאלינאווקע) און די דריטע ביי וואלף האראוויץ, דארט ווו שפעטער האט געווינט שטרויכלער, דער זיי-גערמאכער.

די מיידלשע שולע האט זיך געפונען דארט, ווו ס'האט שפעטער געהאט זיין אדוואקאטן-קאנצעלאריע ד"ר קארבאס. פאר אונדז יינגלעך איז דאס לערנען אין דער שול געווען אן אפקומע-ניש, נישט ווייל מיר האבן נישט געוואלט לערנען, נאר דערפאר ווייל אלע לערער אן אויסנאם האבן געשלאגן און געווען איז דאס א ספאנטאנע, זעלבסטפארשטענדלעכע דערשיינונג אין אלע פאלקסשולן, און געשלאגן האט מען פאר יעדער קלייניקייט, פאר נישט גוט לערנען, פאר שפרינגען איבער די בענק וכדומה... די פראצעדור פון שלאגן איז געווען אן איינפאכע, מען האט ארויסגערופן דעם שולדיקן, געלייגט אופן בענקל, אראפגעצויגן די תחתונים און געשלאגן מיט א טראסטן שטעקעלע דארט ווו מען דארף, כדי ווי די לערער און פיל פון אונדזערע יונגע טאטעס זענען געווען ביי דער מיינונג, אז ווען מען שלאגט אונטן גייט עס אריין אויבן, דה. אין קאפ אריין. די מאמעס, צוליב זייער ווייך הארץ, האבן דערפון נישט געהאלטן.

געווען אזעלכע, וואס האבן נישט געוואלט און נישט געלאזט זיך ארויסשלעפן מיט געוואלט פון דער באנק צו באקומען געשלאגן. אין אזא פאל האט מען געמוזט אנקומען צו דער הילף פונעם סטראזש, אנדראס

שפיצאק גראבאָוסקי, אַ גוי אָן אַכזר. דאָס פלעגט אָפט טרעפן מיט אברהמלע האַפּמאַן, די קלאַס איז געגאַנגען ווי אויף רעדער. נאָך אַזא פאַל איז די מוטער זיינע סאַסיל געקומען צולויפן מיט אַ געוויין און אברהמלע איז שוין אַ וואָך צייט נישט געגאַנגען אין שולע. ער האָט אַמאַל דעם לערער קורעצקי אָדער קאָוואַלסקי ביי אַזא געראַנגל אויפגעריסן די הויט פון דער האַנט מיט אַ שפּילקע.

שלאָגן פלעגט מען אויך גלייך דאָרט וווּ מ'איז געזעסן אין דער באַנק. געווען אַ שגץ, שליאַכעטקאָ האָט ער געהייסן און געזעסן נעבן פענסטער, אַז מען האָט אים געשלאָגן, פלעגט ער שפּרינגען דורכן פענסטער און אהיימלויפן. אויף וויפל איך געדענק איז נישט געוועזן קיין פאַל, אַז עמעץ פון די קריסטלעכע אָדער יידישע עלטערן אין שטאָט זאָלן אַרייַג-ברענגען אַ קלאַגע אין געריכט קעגן דעם אומרעכט אָדער אינטערווענירן וועגן דעם אין די העכערע שול-אינסטאַנצן.

אין דער מיידלשער שולע האָט מען נישט אַזוי געשלאָגן. די לערערנס האָבן דאָרט נאָר געשלאָגן מיט אַ ווירע איבער די הענט און דאָס האָט זיך גערופן „פאַצא“.

מיינע לערער אין ראָזניאַטאָו זענען געווען: אַ לערערין, אַ מרשעט, אַן אַלטע, פאַרזעסענע, בייזע און תמיד פאַרכמורעטע מויד, אַ גוטע שלע-גערין, געשלאָגן וווּ זי האָט נאָר געטראָפן. געלערנט האָט זי אונדז נאָר אַ קורצע צייט. דער צווייטער לערער אונדזערער איז געוועזן וואָלדיסלאָו היינריך, בלינד אויף איין אויג, אַ גוטער לערער, נאָר אַ ליידיגשאַפטלעכער אַלקאהאָליקער, פלעגט אַמאַל פאַרפעלן צו קומען אין שולע, ווייל ער האָט זיך נישט געקענט אויסניכטערן פון דער שיכרות. די אַנדערע לערער פלעגן אים פאַרטרעטן. אַ ליבהאַבער פון גימנאַסטיק פלעגט מיט אונדז מאַכן איבונגען אינדרויסן, געווען דער הויפט פון „סאַקאַל“. אַן אויסגע-צייכנטער טענצער, פלעגט איינאַרדענען זומער די פעסטן אונטערן פרייעם הימל אויפן באָרג.

דערנאָך האָט אונדז געלערנט מיכאל קאַרעצקי, אַן אוקראַינער, אַ ליבעראַלער מענטש, אַ גוטער לערער, אַ סאַלידער און אַ גוטער פאַמיליע-מאַן, האָט געהאַט אַ זון, אַן עסטרייכישער הויפטמאַן, זיין פרוי האָט זיך זייער פריינדלעך פאַרהאַלטן מיט יידישע ווייבער. געווען איז ער שוין אונדזער לערער ביז איך האָב אַרייַנגעטראָטן אין גימנאַזיע אין סטרי. אין דער זעלבער צייט וואָס היינריך האָט אונדז געלערנט, האָט אַ קורצע צייט אונדז געלערנט נאָר פויליש פיאָטר ראָוואַני, קאַרעצקי אַן איידעם, געשיקט אין פאַרשידענע האַנדווערק-אַרבעטן, ווי גלעזעריי, שניצעריי א.א. בעת דער רוסישער אינוואַזיע איז ער געווען לערער אין אַ דאָרף נעבן ראָז-ניאַטאָו און געטון אויך אַנדערע מלאכות. געווען איז שפעטער ראָוואַני דירעקטאָר פון ראָזניאַטאָווער פאַלקס-שולע פאַר יינגלעך און פרעזידענט

פונעם סאקאל. דירעקטאר פון דער שולע איז געווען אן אלטער קאוואליער א פאליאק, געהייסן האט ער קאוואלסקי. לערער פון אנדערע קלאסן זענען געווען: טיטוס קארבאנאוויטש, וואלדיסלאווא קיערניצקא, איר מאן איז געווען א שטייער-באזאמטער, אן אלקאהאליקער, פרויליין מאנדשיין, א שיינע, געוויינט ביי חיים יואל טאנע, דארט ווו אברהם גראל האט שפעטער געוויינט. זי האט שנעל אויפגעגעבן איר לערער-קאריערע. קארעצקי איז נאך געווען שול-דירעקטאר פאר מיינע צייטן, שפעטער איז געווען שול-דירעקטאר היינריך, אבער שוין נישט פאר מיינע צייטן. א נייע אויפגעמויערטע פאלקס-שולע איז אויפגעשטעלט געווארן פאר יינגלעך און מיידלעך אויפן בארג א פאר יאר פאר דער מלחמה און די אלטע שולע האט איבערגענומען די שטאט געמיינדע און דארט איז געווארן איר זיץ-ארט. איך געדענק נאך די געמיינדע איז געווען אין אלטן הויז, ווו ס'איז שפעטער געווען מאציאדשינסקיס נייע אפטייק. בירגערמייסטער איז אין דער צייט געווען פעטרא וואלאשינאוויטש, א רייכער באלעבאס, קוים זיך געקענט אונטערשרייבן, געשטאמט פון א פארצווייגטער מיוחסדיקער וואלאשינאוויטש-פאמיליע. זיין זון וואסיל איז מיט מיר געגאנגען אין שולע. מיינע יידישע שול-חברים זענען געווען: אברהם האפמאן, חיים שוואלב, פינטשע שוואלבס זון יונג געשטארבן, ביידע יששכר'ס בערגערס פיניעס און יאסלס, שלמהלע ראזנבוים, יונג געשטארבן, א ברודער פון בלומקע; משה בעריי, יונג געשטארבן אין אמעריקע, ליאניק ערבער, איציע רייס, מאיר פרענקלס א פלימעניק, שיציע דעם דיינס קארן, דוד ריינער, געהאט א מעל-געוועלב אין רינגפלאץ, געקענט גוט לערנען; אזיע פרידלער, יאנקל רובינשטיין, אנשל און אברהם, צוויי ברידער, משה לייבעס לייזער. ער האט געהאט א שוועסטער ריקל, וועלכע איז געווען פארהייראט צו מאיר שואלס קארנבליט פון דאלינא. הערשעלע שרה מאמציס, יאנקל קרייטער און ברוך שמשון חיימס קלינגער א זון. די אלע זענען געווען מיינע שול-חברים. שפעטער האב איך שוין נישט געוואוסט וועלכע ענדערונגען עס זענען פארגעקומען אינעם צוזאמענשטעל פונעם לערער פערסאנאל אין ראזניאטאוו.

די מאביליזאציע

שטיל און רואיק האבן זיך יידן ווייטער געלעבט נישט געשטערט, פארנומען מיט פרנסה-זארגן. קיין נייע גבירים זענען נישט צוגעקומען, די ארעמע לייט זענען נישט ארעמער געווארן, קיין סענסאציעס זענען נישט פארגעקומען. מיט אמאל איז די רואיקייט פון דער שטאט און פון דער גארער וועלט צעשטערט און צעטרייסלט געווארן. געשען איז דאס אין זומער 1914. געווען איז דאס אין א שבת תשעה באב אויגוסט 1914. ווען די אלגע-מיינע מאביליזאציע איז אפיציעל דורך פלאקאטן פראקלאמירט געווארן, פיל רעזערוויסטן האבן באקומען פערזענלעכע איינרופונג-קארטן. יידן האבן

שוין דעם שבת געדאוונט מיט א האלב מויל, געווען איז דאס אן אמתער תשעה באב. אלץ איז געווען אויף די פיס, מען איז ארומגעגאנגען ווי אין א חלום. נאך אזויפיל יארן (בערך 50) רו אזא אומגליק? ס'איז נישט מעגלעך. יידן זענען געווען עסטרייכישע פאטריאטן, האבן פיל נביאות געזאגט, אז די מלחמה וועט לאנג נישט אנהאלטן, מיר פירן דאך עפעס א גערעכטע מלחמה און דער נצחון וועט מיט גאטס הילף זיין אונדזערער. קיינעם איז שוין אין זינען נישט געליגן דאס שבתדיקע שלאפן. אין שטאט האבן זיך שוין פארמירט רעדלעך מיט מענטשן, א רעדל דא א רעדל דארט, יידן זענען געלאפן פון איין רעדל צום צווייטן, נאכשמעקן וואס ס'הערט זיך. אפשר פאראנען עפעס גוטע נייעס. ווי גרויס דער פאטריאטיזם איז נישט געווען אין דער צייט ביי יידן האבן זיי זיך נישט געוואלט שטופן אין פייער אריין. יענעם שבת איז א דעלעגאציע געפארן צום סטאראסטע קיין דאלינא, מיטן ד"ר פייער בראש, וועגן דעם ענין. דעם זעלבן טאג איז די דעלעגאציע צוריקגעקומען מיט גענויער אינפארמאציע וואס ווער און ווען, נאר וואס איז דער חילוק, אויב מ'וועט נישט גיין איצט, וועט מען דארפן גיין שפעטער. גויים האבן געשיכורט, די זשאנדארמען זענען געווען אויף דער וואך, גע- האלטן ארדנונג אין שטאט, וועלכע האט אויסגעזען אויסטערליש, נישט אינדערוואכן און נישט שבתדיק. די מלחמה איז שוין געווען אויפן וועג. דאס צארישע רוסלאנד האט דערקלערט קריג עסטרייך אונגארן און דייטש- לאנד. אלס פארבינדעטע מיט עסטרייך האבן דערקלערט ווידער קרוג צו רוס- לאנד, ענגלאנד און פראנקרייך. די עסטרייכישע ארמיי האט זיך נאך קליינע פאטראל-קאמפן און קליינע שלאכטן צוריקגעצויגן צו די מזרח- און מערב- קארפאטן-בערג. ווי אזוי האט ראזניאטאו אויסגעזען ערב דער רוסישער אינוואזיע און ווי אזוי האט זי זיך געלעבט?

אזוי ווי ראזניאטאו איז געווען א זייטיק שטעטל און דערווייטערט פון דער באן-סטאציע קרעכאוויצע $7\frac{1}{2}$ ק"מ, זענען כמעט קיין מיליטערישע בא- וועגונגען נישט פארגעקומען. באנען האבן געפירט מיליטער צום מזרח פראנט און מיט די הויפטוועגן האבן מארשירט פארשידענע מיליטערישע פאר- מאציעס מיט פראוויאנט און קריגס-מאטעריאלן פאר דער ארמיי.

מענטשן זענען געווען געשפאנט, גערעדט, דעבאטירט, געוואלט הערן גוטע נייעס פונעם פראנט. עס האבן זיך גענומען טראגן קלאנגען וועגן רויבערייען, מארדן, באלעסטיקונגען פון מיידלעך מצד די רוסישע סאלדאטן. איין קלאנג גרויליכער פון דעם אנדערן. די בריקן און וועגן זענען געווארן באוואכט פון ארטיקע לאנדשטורמיסטן (דאס זענען די עלטערע רעזערוויסטן פאר זשאנדארמריע דינסט לאקא, ד.ה. אין דער שטאט און אומגעגנט גופא) דאס האט זיי דער זשאנדאמערע-קאמענדאנט אין דער צייט, פורמאנ- קעוויטש איינגערופן. געשלאסן האבן זיך: דאס געריכט, די שולע, די שטייערמאכט, און די פאסט. דערווייל איז נאך געווען וואס צום עסן, ערשט

שפעטער, ווען עס זענען אנגעקומען פליטים פון די מזרחדיקע גרענעץ-
שטעט קיין ראזניאטאוו איז עס געווען א סימן, אז דער פראנט דערנענטערט
זיך.

די באנען פירן נאך מיליטער, דער האנדל האט זיך אפגעשטעלט, דער-
ווייל האט נאך יעדער וואס צו עסן, ווייל כמעט יעדער האט זיך איינגעקויפט
גאנצע זעקלעך מעל און אנדערע לעבנסמיטל פון דעם געלט, וואס יעדע פא-
מיליע פון א מאביליזירטן האט באקומען אלס געהאלט יעדן חודש, איינע
מער איינע ווייניקער, לויטן מיליטער-ראנג פון מאביליזירטן. חוץ דעם האט
זיך יעדער באזארגט מיט קארטאפל פונעם לאן אונטער דער שטאט וויפל
ער האט נאך געוואלט פאר אומזיסט. די סוחרים פון מעל און אנדערע
פראדוקטן האבן זיך צוריקגעהאלטן מיטן פארקויפן שפיין און די פרייזן
זענען ארויף, ווייל קיין לעבנסמיטלען קומען נישט אריין, אפילו מיט גע-
ווינלעכער פראכט, ד. ה. מיט פורן.

די פראגע פון „מה נאכל?“ האט שווער געטראפן די פארבליבענע
עלטערע רעגירונגס-אנגעשטעלטע, וועלכע האבן שוין קיין שכירות נישט
באקומען, ווי אויך די ארעמערע איינוווינער. צייט איז דא גענוג, גייען זיי
ארום איבער דער שטאט און באקלאגן זיך אויף די הויכע פרייזן. פיל
ערגער איז מיט די טאבאק-רויכערער, פרייזן אויף טאבאק זענען הימל-
הויך און ס'איז שווער, כמעט אוממעגלעך צו קויפן טאבאק. פיל מענטשן
רויכערן שוין טרוקענע בלעטער, צעריבן אויף קליינע שטיקלעך.

עס באווייזן זיך שוין אין שטאט אפטיילונגען פון אונגארישע הונדערן,
וועלכע פאטראלירן אין שטאט און אומגעגענט. א גרעסערע אפטיילונג פון
מיליטער מיט פיל וועגענער מיט פראוויאנט האט געלאגערט אויפן מאס-
שאר אויסער דער שטאט. נאך א פאר טעג פארלאזן זיי די שטאט. אויך די
הונדערן פארלאזן די שטאט. ס'איז איצט א פראגע פון געציילטע טעג ביז
די רוסן וועלן אריין קיין ראזניאטאוו. די יידן באהאלטן זייער ביסל פאר-
מעגן אין די קעלערן ביי זיך אדער ביי אנדערע אויס מורא, אז די רוסן
זאלן עס ביי זיי נישט צורויבן דענקענדיק, אז אין די קעלערן איז א זיכע-
רער פלאץ קעגן רויבעריי.

צוליב די גרויליקע קלאנגען וועגן די רוסישע גרוילטאטן וואקסט דער
פחד פון טאג צו טאג. די שטאט זעט אויס ווי אויסגעליידיקט פון מענטשן,
מ'יצט מייסטנס אין די הייזער.

ענדלעך איז געקומען דער טאג, ווען די נישט געוונטשענע געסט
זענען אריינגעקומען קיין ראזניאטאוו.

געווען איז דאס אין א וואכנטאג, שוין אין הערבסט, פאר די ימים
נוראים. דערמיט פאנגט זיך אן א ניי קאפיטל אין לעבן פון די ראזניא-
טאווער יידן.

געקומען איז אין שטאט אריין א פאטרול פון צוויי קאזאקן אויף פערד.

באגעגנט האט זי דער בירגערמייסטער, וועווי האפמאן, מיט א קלאפעדיק הארץ אין דער באגלייטונג פון פאליציאנט מאיעווסקי. פארענדיקט האט זיך די באגעגעניש מיט א ביסל שרעק. דער קאזאק-פאטראל האט פאר-לאזט די שטאט און נאכדעם האבן שוין אנגעהויבן אריינצוקומען אין שטאט אויך אנדערע רוסישע מיליטער-אפטיילונגען. די מיידלעך, וועלכע זענען געווען באהאלטן אין די קעלערן, האבן אנגעהויבן ארויסקומען, די קלאנגען וועגן גוואלט-טאטן מצד די רוסישע סאלדאטן האבן זיך ארויסגעוויזן צו זיין איבערטריבן. אמת אין אזא צייט זענען פארגעקומען רויבערייען דא און דארט און אנדערע געוואלט-טאטן, נאר מ'האט געקענט זיך פארהיטן פון דעם, געבנדיק אין יד אריין און דאס מיטל האט תמיד געהאלפן.

צום לויב פון אלע איינוווינער אין ראזניאטאוו דארף געזאגט ווערן, אז אין דער צייט צווישן דעם ריקצוג פון די עסטרייכער און דער רוסישער אינוואזיע, ווען די שטאט איז געבליבן אויף הפקר, אן וועלכער ס'איז פאר-וואלטונג, זענען נישט פארגעקומען קיין שום אינצידענטן פון רויבערייען און אנדערע געוואלט-טאטן.

פארלאזט האבן די שטאט פאר דער רוסישער אינוואזיע: דר. וואסער-מאן, דר. פייער, דר. סאפיער, דר. בארט, מישל ארטמאן, וועלכער האט איבערגעלאזט צוויי פארוואלטערס: אהרן וואלף דעם רבינס, פרעס און זיין שוואגער יאנקל רובינשטיין איבערן הויז און מעל-געוועלכ. שעה פריש האט איבערגעלאזט די פארוואלטונג פונעם הויז און שניט-געשעפט צו אייציך אהרן וואסערמאן, פינציע דעם שמש שוואגער.

אלע איבריגע איינוווינער זענען געבליבן אין ראזניאטאוו. די שטאט איז איצט געווארן דער הויפט-טראקט, דער הויפט-שאסיי, וואס האט גע-פירט צו די מזרח-קארפאטן-בערג און לענגאויס די קארפטן האט זיך גע-שאפן דער פראנט צווישן די עסטרייכער און רוסן.

ארום די בערג האט זיך דער פראנט סטאביליזירט. פארשידענע רו-סישע מיליטערישע פארמאציעס האבן געצויגן וואכן לאנג איבער ראזניא-טאוו אין די קארפאטן, פיל רוסישע סאלדאטן זענען געפאלן, ווייל די עסטרייכער זענען געווען אין א בעסערער פאזיציע, ווייל זיי האבן געשאסן פון די בערג ארונטער. אין באראן וואלישעס הויז איז איינגעשטאנען דער רוסישער מיליטערישער קאמענדאנט מיט זיינע געהילפן. א שטרענגער באפעל איז ארויסגעגעבן געווארן צו די סאלדאטן נישט צו באלעסטיקן די ציווילע באפעלקערונג. סוחרים האבן שוין אנגעפאנגען צו האנדלען. אויף צו פארן האט מען געדארפט האבן א דערלויבעניש און געפארן איז מען נאר מיט פורן, מיט באנען האבן ציווילע נישט געקענט פארן נאר מיליטער. פארשטייט זיך, אז לעבנסמיטל איז געווארן טייערער, אבער ס'האט נישט געפעלט. רוסישער טאבאק איז געווען לרוב. געווען אויך א ביליקער טאבאק, אזוי ווי די דריבענע שפענדלעך האט עס אויסגעזען,

גערופן האָט מען עס מאַכאַרקע און דער פרייז איז שוין געווען צוגענגלעך אויך פאַרן אַרעמען רויכערער. אַ גוט שוואַרץ ברויט פלעגט מען קענען קויפן ביי די סאַלדאַטן, מיט בגד ללבוש איז שוין גאָר שווער געווען אויס-צוקומען, אָבער די מענטשן האָבן זיך ווייניקער געקומערט וועגן דעם, ווייל יעדער האָט נאָך געהאַט מלבושים פון די גוטע צייטן און האָט זיי איצט געטראָגן. מיט דער צייט פלעגן מענטשן אָפּקויפן מיליטערישע מלבושים, זיי כעמיש איבערפאַרבן און איבעראַרבעטן ביים שניידער צום טראָגן אָדער זיי טראָגן ווי ס'שטייט און גייט, אויב זיי האָבן געפאַסט. דאָס זעלבע איז געווען מיט שיד. אַז נישט האָט מען געלייגט אַ לאַטע אויף אַ לאַטע און אַזוי געטראָגן.

יידן האָבן שנעל זיך אויסגעלערנט די רוסישע שפּראַך, דאָס הייסט רוסיש ריידן האָבן זיי טאַקע נישט געקענט, נאָר פאַרשטאַנען האָבן זיי וואָס די סאַלדאַטן ווילן פון זיי און אין וואָס ס'גייט. ווען דער רוסישער סאַלדאַט האָט געזאָגט צום יידן: „דאָוואַי טשאַסי“, אָדער „דאָוואַי דיענגי“ האָט ער גלייך פאַרשטאַנען, אַז ער דאַרף אים אַוועקגעבן זיין זיגערל אָדער אויס-ליידיקן די קעשענעס און אים אַוועקגעבן זיין גאַנץ געלט...

ס'האָט זיך איינגעשטעלט אין שטאָט אַ סטאַבילער גאַרניזאָן פון די רוסישע סאַלדאַטן, וועלכע זענען געווען איינקוואַרטירט אין די פּריוואַטע הייזער און אין עפנטלעכע געביידעס און אויך אַ מיליטער-שפיטאַל (לאַ-זאַרעט) אין דער שולע. די דורכמאַרשירנדיקע סאַלדאַטן אויפן וועג צום פראַנט פלעגן לאַגערן אין רינגפלאַץ מיט זייער פעלד-קיך און די סאַלדאַטן האָט מען איינקוואַרטירט אין די הייזער, געשלאָפּן אויף דער בריק אויס-געבעט מיט שטרוי. סאַלדאַטן זענען געקומען און ווייטער געגאַנגען. די באַוועגונג איז געווען אַ פערמאַנענטע.

ביים לאַגערן אין שטאָט האָבן די סאַלדאַטן ס'ערשטע זיך גענומען צו מאַכן פייער און אויפקאַכן טיי און דערביי געבראַכן הילצערנע פאַרקנס צו מאַכן פייער. טיי איז געווען זייער נאַציאָנאַל-געטראַנק און געטרונקען האָבן זיי 4-5 גלעזער, קאַכעדיק, פאַרבייסן מיט צוקער. צוליב זיכערהייט קעגן רויב-אַנפאַלן און אַנדערע געוואַלט-טאַטן איז דער פאַרבאָט אויף אַלקאָהאָלישע געטראַנקען אין די שענקען, טראַקטיר-הייזער געווען זייער שטרענג אונטער די האַרבסטע שטראָפן, אי פאַר די זעלנער, אי פאַר די שענקערס. מען האָט געלייזט געלט פון די סאַלדאַטן, ספּעציעל די טיי-הייזער, וווּ מ'האָט אויך פאַרקויפט געבעקס, ווייס ברויט, קוילעטשן, בול-בעס, זיס געבעקס, טאַבאַק און אַנדערע גוטע זאַכן... יעדע פראַנט-שטוב אין שטאָט איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ טשיינע. חוץ דעם זענען אין מאַרק געשטאַנען שטעלעס מיט עסנוואַרג. דער גאַנצער מסחר האָט זיך קאַנ-צענטרירט אויף לעבנסמיטל און אַ ביסל אויף געברויך-אַרטיקלען פאַרן הויז, ווי נאַפּט, ליכט א. א. עלטערע מענטשן און סתם יידן, וואָס זענען

געווען צייטווייליק אומבאשעפטיקט האָבן דעם אַנקומענדיקן ווינטער פאַר־בראַכט אין קלויז, וווּ ס'איז געווען וואַרעם און דיסקוטירט די אַלגעמיינע פּאָליטישע לאַגע. עס זענען געווען פעסימיסטן און אָפּטימיסטן און יעדער אויף זיין שטייגער האָט באַגרינדעט זיין מיינונג. ביידע האָבן מסכים גע־ווען, אַז די מלחמה איז אַ פאַרצויגענע.

ידיעות פונעם שלאַכטפעלד זענען געווען מאַגערע, דערגאַנגען זענען זיי דורך סוחרים פון אַנדערע שטעט, וועלכע האָבן געהערט דערציילן אַזוי און אַזוי... קיין אָפיציעלער קריגס־קאָמוניקאַט איז נישט אַרויסגעגעבן גע־וואָרן און אויף די ידיעות פון די רוסישע זעלנער האָט מען זיך איבער־הויפט נישט געקענט פאַרלאָזן. ווייל לויט ווי זיי האָבן זיך באַרימט זענען זיי שוין דערגאַנגען ביז קיין ווין.

פאַרגעקומען זענען אייניקע אינצידענטן אין ראָזניאַטאָוו, אָבער דורכ־געגאַנגען זענען זיי גלאַט און בשלום. אַ דאַנק דער אינטערווענץ פון באַראָן וואליש ביים מיליטערישן שטאַט־קאָמענדאַנט, וואָס איז ביי אים איינגע־שטאַנען, זענען וועווע האַפּמאַן און חיים שוואַרץ אָפּגעראַטעוועט געוואָרן פון פאַרשיקט צו ווערן קיין רוסלאַנד. אויך ביי פיל אַנדערע געלעגנהייטן האָט די אינטערווענץ געהאַלפּן. פאַרשטייט זיך, אַז דאָס האָט געקאָסט געלט.

שפּעט אין ווינטער האָבן די עסטרייכער אונטערגענומען אַן אָפּענ־סיווע פון די קאַרפּאַטן־בערג און פאַרויס מאַרשירט ביז ראָזניאַטאָוו און דאָ האָט זיך אָפּגעשפּילט אַ קאַמף זיבן טעג צייט. די רוסן האָבן געגראָבן שאַנצן אויפן באַרג. האַרמאַטן־קוילן זענען געפּלויגן איבער דער שטאַט. אַלע ציווילע זענען געבליבן אין די הייזער און וווּ נאָר דאָס שיסן האָט זיך אַ ביסל איינגעשטילט איז מען אַרויסגעגאַנגען אויף פרישער לופט און מאַנכע האָבן אָפּילו געוואָגט צו גיין ביז אין שטאַט אַריין.

די רוסן האָבן צוריקגעשטופּט די עסטרייכער, וועלכע האָבן זיך צוריק־געצויגן צו די פריערדיקע פּאָזיציעס אין די קאַרפּאַטן־בערג. די געפּאלענע סאַלדאַטן זענען באַערדיקט געוואָרן אַנפּאַנג וואַלד און עטלעכע געפּאלענע רוסן זענען באַערדיקט געוואָרן אין אַרומגעצוימטן גאַרטן פון דער רוסי־שער קירכע גלייך אין אַנפּאַנג. נעבן גלאַקן־טורעם.

די האַרמאַטן־קוילן האָבן באַשעדיקט די שולע אויפן באַרג. די עסט־רייכער האָבן געוואָסט, אַז דאָרט געפינט זיך דער רוסישער גענעראַלשטאַב, האָבן זיי אַהין געצילט און געטראָפּן אייניקע אָפיצירן פונעם גענעראַל־שטאַב, קיין קרבנות פון ציווילע מענטשן זענען נישט געווען, אויסער וואָס אייניקע דעכער פון די הייזער זענען געטראָפּן געוואָרן פון די קליינע קוי־לעכלעך פון די שראַפּנעלן און זיי אומבאַדייטנדיק באַשעדיקט.

אייניקע פאַמיליעס האָבן זיך בעת דער שלאַכט אויפּגעהאַלטן אין

קלויז און אינעם קליינעם שולעכל; זיי האָבן געמיינט, אַז דאָרט וועלן זיי זיין זיכערער געשיצט פון די קוילן.

נאָך די אַכט טעג פון געדריקטער שטימונג און שרעק האָבן מענטשן לייכטער און פרייער אָפגעאַטעמט און דאָס נאָרמאַלע לעבן אונטער די אומשטענדן פון יענער צייט האָט זיך צוריק איינגעשטעלט. וואָס ווייטער איז די גרויסע זאָרג מה נאכל אַלץ פאַרבליבן און אַלע אַנדערע באַדערפֿע-נישן זענען נישט געקומען אין באַטראַכט. האָבן אויסגעפעלט פיל שפייז-אַרטיקלען, ווי אַ שטייגער קאווע, האָבן ווייבער געברענגט גערשטן און דאָס האָט פאַרטראָטן קאווע. אַנשטאָט צוקער האָט מען גענוצט סאַכאַרין אָדער צוקערקעס און אַזוי אויך מיט אַנדערע מאַכלים. קאַרטאָפֿל (בולבע) איז געווען דאָס הויפט-מאכל, געגעסן האָט מען עס דריי מאָל אַ טאָג און אויף שבת אַ קוגל פון קאַרטאָפֿל.

נאָך אַ באַלאַגערונג פון מער ווי 6 חדשים איז געפֿאלן די פעסטונג פשעמישל. דאָס האָט אַריינגעשפּילט אין די הענט פון די פעסימיסטן. די שטימונג ביי די יידן איז געוואָרן אַ געדריקטע, ווייל ביי יעדן איז געווען די האַפענונג, אַז פשעמישל וועט אויסהאַלטן און די רוסן וועלן דאָרט האָבן אַ מפּלה און אויסגעלאָזט האָט זיך פונקט פאַרקערט.

איבערראַשנדיקע געשעענישן

ס'איז שוין נאָך פורים, יידן אין שטאָט גרייטן זיך צום טראַדיציאָנעלן יום-טוב פסח, אַלץ גייט צו גלאַטיק אָן שום שטערונגען, מ'באַקט מצות, יידן מאַכן וויין פון ראָזשינקעס, ווייל אַנדערע וויינען קען מען איבערהויפט נישט באַקומען צוליבן שטרענגן פאַרבאָט צו פאַרקויפֿן אַלקאהאָלישע גע-טראַנקען. אויך שאר ירקות האָט מען איינגעהאַנדלט. די יידישע סאַלדאַטן, וועלכע זענען געווען סטאַציאָנירט אין שטאָט, האָט מען באַזאָרגט מיט מצות און שאר ירקות, מען האָט זיי איינגעאַרדנט ביי די שטאַטישע פריי-וואַטע פאַמיליעס.

אַזוי איז אַוועק דער פסח פון 1915.

מיטן אָנקום פון זומער זענען די געמיטער ביי די יידן געוואָרן מער האַפּערדיק, עס זענען אָנגעקומען ידיעות, אַז ס'רירט זיך אויפֿן פראַנט. ס'האָט נישט גענומען לאַנג און די אָפּענסיווע פון די עסטרייכער און דייטשן האָט זיך אָנגעפאַנגען און מיטן דורכברעכן דעם פראַנט ביי גאַר-ליצע אין די מערב-קאַרפּאַטן זענען די רוסן געווען געצוואונגען זיך צוריק צו ציען כמעט אָן אַ ווידערשטאַנד פון מערב-גאַליציע, ווי אויך פון די מזרח-קאַרפּאַטן און מזרח-גאַליציע. דורך ראָזניאַטאָו און אַנדערע וועגן האָבן די רוסישע טרופן מיט זייערע קריגס-מכשירים זיך צוריקגעצויגן פון די קאַרפּאַטן און געצויגן צו מזרח פון וואַנען זיי זענען געקומען. אין יוני 1915, אין אַ פרייטאָג, אין די מאָרגן-שעהן, איז אָנגעקומען

אן עסטרייכישער פאטרוול פון 5-6 סאלדאטן, האָט נאָך אַ צוואַמענשטויס פאַרטריבן אַ רוסישן פאַטראָל אויפן מאטשאר. קורץ נאָכדעם איז שוין די שטאָט געווען אָנגעפילט מיט עסטרייכישע טרופן פון פאַרשידענע פאַר-מאַציעס. מ'באַגריסט די סאלדאטן, מאַנכע וווינען פאַר פרייד, די שטימונג איז אַ געהויבענע. אין אַלעמענס אויגן איז יעדער סאלדאט אַ העלד, גוט מונדירט, גוט באַוואָפנט זענען די זעלנער, די וועגענער זענען פול אָנגע-פילט מיט פראַוואַנט פאַר די זעלנער. מען זעט פירן רוסישע געפאַנגענע. די האַניק-וואַכן האָבן נישט לאַנג אָנגעהאַלטן און נאָכדעם זענען געקומען די וואַכעדיקע טעג, אַלץ קערט זיך אום צום נאַרמאַלן צושטאַנד. אַלע רעגירונגס-אַמטן האָבן זיך געעפנט צוריק און פונקציאָנירן שוין, חוץ די שולן, וועלכע וועלן זיך עפענען ערשט נאָך די וואַקאַציע-חדשים אין סעפּ-טעמבער. די באַאַמטע, ווי אויך די פאַמיליעס פון די מאַביליזירטע קריגן אויסגעצאָלט זייערע געהאַלטן פאַר דער גאַנצער צייט פון דער רוסישער אינוואַזיע ביז צום צוריקער פון דער עסטרייכישער אַרמיי. די באַנען נעמען אויף ציווילע פאַסאַזשירן, אויב ס'איז נאָר דאָ אַ פלאַץ פאַר זיי, ווייל תמיד זענען זיי געפאַקט פול מיט מיליטער, סוחרים האַנדלען, וואַגן שוין אַרויסצופאַרן פון דער שטאָט. די פליטים קערן זיך אום אַהיים, און די וואָס האָבן געפליכטעט פון ראַזניאַטאָו קומען צוריק אַהיים, ווי דר. וואַסערמאַן, דר. פייער, דר. סאפיער, דר. בארט, מישעל ארטמאַן, שעיה פריש — אַלע צו זייערע באַשעפטיקונגען. עס קומען צוריק די פאַרשיקטע קיין רוסלאַנד: יעקב יהודה קליינבראד און זוסיע אריה קופפערבערג, צבי פאַסבערג, שוין נאָך דער מלחמה.

איבערראַשונגען זענען איצט געקומען איינע נאָך דער אַנדערער. די ערשטע איז געווען דאָס אַריינרופן צום מיליטערידינסט אַלע מענער פון 18—50, נאָכן דורכגיין פריער אַ מעדיצינישע אונטערזוכונג-קאַמיסיע אין דאלינא און קלאַסיפֿיצירט אַלס טויגלעכע.

עס זענען געוואָרן איינגעפירט קאַרטן אויף ברויט, מעל, צוקער, זאַלץ, נאָפט און אַנדערע לעבנסמיטל און געברויד-אַרטיקלען. אויפן פרייעם מאַרק איז דאָס נישט געווען בנמצא. גערופן האָט מען די צוגעטיילטע שפייז-קאַרטן „מאַקסימאַל-קאַרטן“, ד. ה. אַ פאַמיליע האָט געקענט באַ-קומען אַ העכסט באַשטימטע צאָל שפייז-קאַרטן לויט דער צאָל מיטגלידער אין דער פאַמיליע און נישט מער. פון די מאַקסימום-קאַרטן איז געוואָרן אַ מינימום און אַזוי ווי דאָס איז נישט געווען גענוג צום לעבן און נישט גענוג צום אויסגיין פון הונגער האָט מען געמוזט אַנקומען צום שוואַרצן מאַרק, וווּ פאַר געשוואַלענע פרייזן האָט מען אַלץ געקענט באַקומען.

אַזוי ווי די מערהייט מענער זענען געווען אין מיליטערידינסט האָבן ווייבער און מיידלעך מיט אַ ברען זיך גענומען צום האַנדל, זיי זענען גע-פאָרן, אונטער די קליידער אַרומגעגאַרטלט מיט די זעקלעך מעל, מיט

טאבאק און אין הייסע טעג האט דער טאבאק געברענגט זייער לייב אזוי ווי גארשיצע, אזוי האט מען געשמוגלט סחורות און אויב נויטיק האט מען די וואך, וואס האט רעוידירט ביי די באנען די פעקלעך פון די פאסאזשירן אונטערגעקויפט. אויסער דעם האט מען אריינגעבראכט סחורות מיט פורן דורך אומוועגן, כדי אויסצומיידן רעוויזיעס פון מיליטער-וואך. פרייזן זענען געשטיגן פון טאג צו טאג. דער אפעטיט איז געוואקסן און דער שווארצער מארק האט געבליט. עס האט זיך אויך אנטוויקלט אן אויסטויש-האנדל. גויים האבן געביטן זייערע פראדוקטן אויף צוקער, זאלץ, נאפט און אנדערע ארטיקלען.

וואס לענגער די מלחמה האט אנגעהאלטן אלץ מער האט אונטערגע-הונקען די אפראוויזאציע פאר דער ציווילער באפעלקערונג איבערן גאנצן לאנד. אויך די קוואליטעט פון לעבנסמיטל איז געווארן ערגער פון טאג צו טאג. געווען ברויט געמישט מיט קוקורוזע-מעל, מיט געמאלענע בעב-לעך, האבער-מעל, מיט זיסע בורעקעס, וואס מ'האט בשום אופן נישט געקענט נעמען אין מויל אריין. געווען אויך ברויט געמישט מיט שטרוי. אליין מיט מיינע אויגן געזען דאס ברויט. אליין האב איך עס פארזוכט, נאר עסן האב איך עס בשום אופן נישט געקענט.

דער מאנגל אין לעבנסמיטל איז געווארן שארפער פון טאג צו טאג. מענטשן אונטערוועגס האבן מיט זיך מיטגעפירט ברויט, ווייל די רעס-טאראנען האבן דאס נישט סערווירט. טיי-הייזער האבן זיך געעפנט, ווו מ'האט אויך סערווירט דאס געבעקס געמאכט פון געלן קוקורוזע-מעל. די פון געלן מעל געבאקענע קוכנס האט מען גערופן ערזאץ-ברויט. גויים האבן אנגעפאנגען פלאנצן טאבאק. ארויסגעקומען זענען דערפון גרינע טאבאק-בלעטער, וועלכע מ'האט געשניטן און געטרינקט. געווען איז דאס אויך אזא מין ערזאץ-טאבאק, אוודאי איז דאס קיין אמתער טאבאק נישט געווען. די געשאפענע קריטישע עקאנאמישע לאגע איבערן לאנד האט אריינגעשפילט אין די הענט פון די אנטיסעמיטן און זיי האבן באשולדיקט די יידן אין פרייז-טרייבעריי, ד. ה. אין ארויפשרויפן, גערופן די יידן ספעקול-לאנטן, פראפיטירער און אנדערע גוטע נעמען...

אין יאר 1917 האט די רוסישע ארמיי אונטער בראסילוואן אונטער-גענומען די אפענסיווע אויפן מזרח-פראנט און די עסטרייכער האבן זיך צוריקגעצויגן ביז סטאניסלאוו און דארט זיך אפגעשטעלט. אזוי ארום איז די גאנצע געגנט ראזניאטאוו איינגעשלאסן געווארן אין קריגס-געביט.

די געשעענישן פון נאָוועמבער 1918 זענען קיין ראזניאטאוו געקומען אומגעריכטערהייט. פון פריער האבן זיך שוין אַרומגעטראָגן קלאנגען, אז עפעס אן איבערקערעניש קומט פאר אויפן פראנט, נאכדעם ווי די רעווא-לוציע און בירגערקריג האבן אויסגעבראכן אין רוסלאנד. אין א שבת אינ-דערפרי אין נאָוועמבער 1918, האט אן עלטערער עסטרייכישער סאלדאט

פון דער סטאציאנס-קאמאנדע נעבן דער רוסישער קירכע אָנגעלאָדן אויף אַ פֿור פֿראַוויאַנט און אַנדערע מיליטערישע זאַכן, איינגעשפּאַנט צוויי אַקסן און אומגעשטערט זיך געפֿאַרן איבער דער שטאָט, דורכן אַלטן דאַרף אויפֿן וועג קיין אונגאַרן. מיט אַ פֿאַר שעה שפּעטער האָבן אים אָנגעיאָגט ראָז-ניאַטאָווער שקצים, וואָס האָבן זיך אויסבאהאַלטן פֿון מיליטער-דינסט און צוריק געבראַכט דעם וואָגן מיט די אַקסן מיט די אַלע גוטע זאַכן.

דעם צווייטן טאָג, זונטיק, האָט זיך שוין געטומלט אין שטאָט. מער באַהאַלטענע סאַלדאַטן זענען אַרויסגעקראָכן פֿון די לעכער און אין שטאָט איז געוואָרן אַ לעבעדיקע באַוועגונג. סטעפּאַן לאַפּיאַנעצקי, דער מערדער פֿון נחמן בעל-עגלה ראָזענמאַן מיט זיין יינגערן ברודער יאָזיע, קאַמאַנ-דעווען מיט נאָך אַנדערע זייערע מיטהעלפּער, ביי יעדן דורכגייענדן סאַל-דאַט אויפֿן וועג אַהיים אין זיין דאַרף האָט מען צוגענומען די אָנגעפּאַקטע רוקזעק מיט זאַכן און אויב ער האָט זיך געווערט, האָט מען אים נאָך גוט אָנגעשלאָגן. די געוואָלדן און געשרייען האָבן אָפּגעהילכט איבער דער גאַנצער שטאָט. דער צושטאַנד האָט אַזוי אָנגעהאַלטן כמעט אַ וואָך צייט. דעם זעלבן טאָג האָט מען אַנטוואָפֿנט דעם זשאַנדאַרמערע-פּאַסטערונעק און די אָנפֿאַלער האָבן פּאַטראָלירט איבער דער שטאָט.

עס איז אויסגעבראַכן אַ בהלה. יידן האָבן מורא געקראָגן צו פֿאַרן ברענגען לעבנסמיטל, ווייל יעדע שטאָט פֿאַר זיך לאָזט נישט אַרויספֿירן קיין לעבנסמיטל.

דאָס ראָד פֿון דער געשיכטע דרייט זיך ווייטער און עס הויבט זיך אָן דער צווייטער גלגול. דער פּאָליטישער סטאַטוס איז: גאַנץ מזרח-גאַ-ליציע איז געוואָרן אוקראַיניש און צוזאַמען מיט דער אוקראַינע ביים דניעסטער, וועלכע האָט פֿריער געהערט צו רוסלאַנד. איז אויפֿגעשטאַנען אַ נייע מלוכה, אוקראַינע איז געוואָרן אַ סאַציאַליסטישע רעפּובליק.

אַלע אוקראַינער פֿון קליין ביז גרויס מיט ווייניקע אויסנאַמען צווישן דער אינטעליגענץ זענען געווען דורכגעפרעסן פֿון אַנטיסעמיטיזם, גע-אַטעמט מיט האָס און שנאה צו יידן. די ראָזניאַטאָווער שטאָט-פּאַרוואָל-טונג איז אָן שום שוועריקייטן איבערגעגאַנגען אין די אוקראַינישע הענט. אַלס בירגערמייסטער פֿון דער שטאָט איז באַשטימט געוואָרן פּעדאַרענקאַ פֿון יענער זייט וואָסער נעבן מאַטשאַר. ער איז געווען אַ זון פֿון מיכאָני באַראַדאַטי פּעדערענקאַ מיט אַ ווייסער לאַנגער באַרד, אָן אַנשטענדיקער מענטש, אַ ספּעציאַליסט אויף לאָזן בלוט פֿון בהמות, וועלכע זענען געוואָרן שטאַרק אָנגעבלאָזן, ווען זיי זענען אַרויף אויף אַ פעלד און זיך אָנגעגעסן מיט פֿרישער קאַניטשינע. אַלע האָבן אים גערופן אין אַזעלכע פּאַלן, און אַזוי פלעגט ער אַפּראַטעווען פֿיל בהמות פֿון אַוועקפּאַלן.

יידישער נאציאנאל-ראט

די פארוואלטונג פון דער יידישער קולטוס געמיינדע אין ראזניאטאוו (קהלה) איז איבערגעגאנגען צו די ציוניסטן. אין 1919, חול המועד פסח, זענען פארגעקומען וואלן צו דער קהלה, וועלכע האט זיך שוין גערופן „יידישער נאציאנאל ראט“ און דר. וואסערמאן איז אויסגעוויילט געווארן אלס פרעזידענט פון יידישן נאציאנאל-ראט. אויפגעלעבט האט צוריק דער ציוניסטישער פארייך, וועלכער האט זיך געפונען ביי מרדכי גראס אין דעם אלטן הויז אויף יענער צייט.

שלום רעכטשאפן, באגייסטערט פון דער פועלי-ציון-באוועגונג, איז געווען איינער פון די גרינדער פון פועלי-ציון-פארייך אין ראזניאטאוו. יאנקל דיאמאנד, א האנטווערקער איז געווען פרעזידענט, די מיטגלידער זענען באשטאנען מייסטנס פון בעלי-מלאכות. נישט געווען קיין אחדות אין דעם פארייך, ער האט לאנג נישט אנגעהאלטן און זיך אויפגעלייזט. פאר דער צייט פון זיין עקזיסטענץ האט ער נאך באוויזן אויפצופירן יעקב גארדאנס דראמע „כאסיע די יתומה“. עס האבן אנטוילגענומען אין דער אויפפירונג: שלום רעכטשאפן אין דער הויפטראל, מאטיע שטרייכל, טינ-ציע בערגער, חנהטשע טורטעלטיוב, איר ברודער מיליאסי, יעקב ערבער, כאציע דיאמאנד, שפעטער פארהייראט מיט יצחק שוסטער קאצמאן, יאנקל לויפערס א ברודער. מיין ווייניקייט האט סופלירט.

אין פארשידענע שטעט און דערפער, ווו איינצלע יידן האבן גע-וווינט, זענען פארגעקומען אומרוען. אין ראזניאטאוו איז געווען רואיק. איין אינצידענט איז געווען, ווען אייניקע יונגע אוקראינישע חברה-לייט האבן געשלאגן דעם פאליציאנט וואיטקע מיט די באקנבערד, קודם אויף טרוקן, דערנאך אים אריינגעווארפן אין דער מלינאווקע, ארויסגענומען פונעם וואסער און אים געשלאגן אויף נאס. פאר וועלכע מעשים טובים ווייס איך נישט.

די יידן אין מזרח-גאליציע האבן אין דעם קאמף צווישן די אוקראינער און פאליאקן אנגענומען א נייטראלע שטעלונג. מזרח-גאליציע איז געווען ווי אפגעשלאסן פאר זיך, נישט געהאט קיין פארבינדונג מיט אויסלאנד. דער האנדל מיט אויסלאנד איז געווען אפגעשטעלט. דער עקאנאמישער צושטאנד אין ראזניאטאוו איז געווארן ערגער פון טאג צו טאג. די אפרא-וויזאציע אין שטאט האט שטארק אונטערגעהונקען. ס'איז געווען א שטאר-קער מאנגל אין שפיז און אין הויז-ארטיקלען פון ערשטן געברויך. קארטן אויף שפיז און אויף געברויך-ארטיקלען זענען נישט געווען גענוג צו באפרידיקן די באדערפענישן פון די איינוווינער און מען האט געמוזט אג-קומען צום שווארצן מארק, ווו די פרייזן אויף לעבנסמיטל זענען געשטיגן פון טאג צו טאג. עס איז נישט געווען ווו צו פארדינען א גראשן. אין יענע טעג האט זיך געשאפן א קאמיטעט, אנגעפירט פון דר.

וואסערמאן, און פארטיילט שפייז פאר ארעמע יידן אין שטאט אויף וויפל עס איז נאך מעגלעך געווען. מען האט אפילו אויסגערופן א חרם אויף יידישע סוחרים, וועלכע וועלן ארויפשרויפן די פרייזן. כדי אויסצומיידן די קאנסעקווענצן פונעם חרם האבן די סוחרים נישט געוואלט פארקויפן און זיך פארענטפערט. אז זיי האבן נישט, אז מ'דארף ברענגען מעל און ווער עס האט פרייוויליק פארגעשלאגן א העכערן פרייז איבערן מאקסי-מאלן האט באקומען שפייז.

גאר שלעכט איז געווען מיט א בגד אויפן לייב אדער א פאר שייך אויף די פיס. די, וואס זענען אהיימגעקומען פונעם מיליטער, האבן גע-טראגן ווער א פאר מיליטערישע שייך, א מיליטערישע רעקל, א מיליטע-רישן מאנטל אדער מיליטערישע הויזן, כאטש די בגדים זענען געווען פאר-באטן צום טראגן און די מיליטער-פאליציי האט די אלע זאכן רעקוויירט ביי די ציווילע פארן מיליטערישן געברויך.

אין מאי 1919 האט די פוילישע ארמיי אנגעפאנגען די אפענסיווע. אוקראינישע מיליטערישע אפטיילונגען האבן אין זייער ריקצוג דורכמאר-שירט דורך ראזניאטאוו און אין א פאר טעג שפעטער האט א פוילישע סאלדאטן-אפטיילונג דורכמארשירט די שטאט, זינגענדיק אנטיסעמיטישע לידער.

איצט איז געקומען דער דריטער גלגול. די ראזניאטאווער איינוואוי-נער זענען געווארן פוילישע בירגער, פרישע צרות, נייע גזירות. דאך האבן סוחרים שוין געוואגט ארויסצופארן פון שטאט צו ברענגען סחורה, כאטש זיי זענען געווען אויסגעשטעלט אויף דער געפאר, אז די קוליאגאנישע זעל-נער זאלן נישט אפשערן זייערע בערד.

די פאליציי האט ארעסטירט די אנפירער פון דער אוקראינישער שטאט פארוואלטונג. נאכן אויספארשן האט מען זיי פריי געלאזט. די ברידער לאפיאנעצקי האבן זיך אויסבאהאלטן. דער יינגערער יאזיע איז דערשאסן געווארן אויף טויט ביים אנטדעקן זיין באהאלטעניש און פרווון אנטלויפן. נאכדעם האט דער עלטערער סטעפאן (דער מערדער פון נחמן בעל-עגלה ראזענמאן), וועלכער האט זיך אויסבאהאלטן אויפן בית עולם, זיך אליין איבערגעגעבן צו דער פוילישער מאכט, וועלכע האט אים אין א פאר טעג נאכן פארהערן באפרייט.

צו יענער צייט האט דער זשאנדארמערע קאמנדאנט בראיאנאווסקי, א ראזניאטאווער פאליאק, זיך טרויעריק בארימט געמאכט דערמיט, וואס ער האט באפוילן זיינע מחבלים פאליציאנטן צו ברענגען יידישע מיידלעך צו וואשן די בריקן און טאן אנדערע הויזארבעטן אויפן פאסטערונעק און זיי האבן זיין באפעל פינקטלעך אויסגעפירט.

די רעגירונגס-אנשטאלטן האבן אנגעפאנגען צו פונקציאנירן און עס האבן צוריק באקומען זייערע שטעלעס אלע פריערדיקע אנגעשטעלטע, אז

אונטערשיד פון נאציאנאליטעט. דער שטייעראַמט איז איבערגעטרעגן געוואָרן קיין דאָלינא און אויף דעם אָרט האָט זיך איינגעארדנט די פּאַסט. די שטאַט פאַרוואַלטונג איז איבערגעגאַנגען אין קריסטלעכע הענט. די פונקציעס פון דער יידישער קולטוס־געמיינדע (קהילה) האָט איבערגענומען זכריה־דוד ליבערמאַן.

אַ לעבן איז נאָך אַלץ שווער צו מאַכן. פון אַמעריקע קומט אַריין הילף אין לאַנד אין דער פאָרם פון שפייז פאַר דער באַפעלקערונג. אין די מיטל־שולן באַקומען די שילער אַ וואַרמען מאָלצייט, אַ זופּ אָדער הייסע קאַקאַ מיט אַ שטיקל ברויט. די הילף, וואָס אַמעריקאַנער יידן האָבן געשיקט צו זייערע קרובים אין געלט אָדער פאַקעטן פון גענוצטע מלבושים, האָט פיל אַרויסגעהאַלפן אין דער גויט.

אין ראָזניאַטאָוו זענען געווען בלויז געציילטע קאָמוניסטישע אָנהענגער אָדער סימפּאַטיקער, אַבר קיין קאָמוניסטישע פּראָפּאַגאַנדע איז נישט געפירט געוואָרן.

די ערשטע טראַנספּאָרט־געזעלשאַפט אין ראָזניאַטאָוו איז געווען מאַציאָזשינסקי עט קאָמפּאַני (דער פּאַסט מייסטער דענענפעלד און דער ריכ־טער ד"ר מאַיאַקאָווסקי) געבליבן איז ביים רעדן מאַציאָזשינסקי. נאָך זיין אונטערגאַנג זענען געווען מלך לאַנדסמאַן און אהרן צימערמאַן, ביידע בעלי עגלות. זיי האָבן ניט געקענט אָפּצאָלן די חובות און פיליפּ פערשט האָט איבערגענומען דעם אויטאָבוס, ווייל ער האָט גאַראַנטירט פאַר באַצאָלן דער אויטאָמאָביל־קאָמפּאַני און אַזוי איז פיליפּ פערשט געוואָרן אַ בעל עגלה אויפן רעשט פון זיין לעבן.

דעם זעלבן סוף האָט געהאַט מאַנע נאָדלערס אויטאָבוס פון פערע־הינסקאָ, וועלכער האָט קורסירט פערעהינסקאָ—סטאַניסלאָוואַ. פאַרשידענע סיבות האָבן גורם געווען צו די שלעכטע געשעפטן. קודם כל זענען די פוילישע שאַסיין נישט געווען צוגעפאַסט צו מאַטאָריזירטער באַוועגונג, בלאַטיק, מיט גריבער נאָך אַ רעגן. אויפצוהאַלטן די גאַסן אין גוטן צושטאַנד האָט מען אויסגעשפּרייט אַזאַ זאַמדיקע ערד, אָבער מיט קליינע שפיציקע שטיינדלעך, וואָס האָבן געמאַכט לעכער אין די גומענע רעדער פון די אויטאָס. נאָך יעדער רייזע האָט מען געמוזט מאַכן רעפּעראַציעס און אַמאָל האָט אויפן וועג געפלאַצט אַ ראָד און מען האָט געדאַרפט אַרויפּטאָן אַ נייעם. וואָלטן די אויטאָ־אייגנטימער אַליין געווען שאַפּערן און געהאַט אַביסל ידיעות אין מעכאַניק, וואָלטן זיי אויך געקענט איינשפּאַרן פיל הוצאות (א שאַפּער האָט גענומען מער ווי 100 זלאָטעס אַ וואָך). די הוצאות זענען געווען גרעסער פון דער הכנסה.

דאָס לעבן איז ווייטער אָנגעגאַנגען מיט זיין געוויינלעכן גאַנג. אויפן קולטורעלן געביט זענען די פּאָליטישע פאַרטייען אָנגעגאַנגען מיט זייער טעטיקייט, רעכטע און לינקע אָרגאַניזאַציעס. די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציעס

זאציע האָט אויסגעברייטערט איר טעטיגקייט מיט שאַפן די חלוצים־ באַוועגונג, וואָס האָט צוגעגרייט די יוגנט פון ביידע געשלעכטער עולה צו זיין קיין ארץ ישראל.

אין די צוואנציקער יאָרן איז אין ראַזניאַטאָו אַריינגעטרעטן אַ שטיל־ שטאַנד אין דער ציוניסטישער באַוועגונג און זיך באַגרענעצט נאָר מיט זאַמלען געלט פאַרן נאַציאָנאַל פּאַנד און מאַניע מינץ האָט זיך דערמיט אַ צייט לאַנג באַשעפטיקט. די אונטערגעוואַקסענע יוגנט איז געווען פּאַסיוו. אפילו די יידישע לערנער אין קלויז, וועלכע זענען געווען פּראַגרעסיוו און זיך אויך אָפּגעגעבן מיט וועלטלעכע לימודים, האָבן כמעט גאַרנישט געטאָן פאַר דער ציוניסטישער באַוועגונג, כאַטש, זיי זענען געווען נאַציאָנאַלע יידן. שולדיק אין דעם צושטאַנד איז אויך געווען די צענטראַלע ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע אין לעמבערג, ווייל זיי האָבן זייער זעלטן געשיקט דעלעגאַטן קיין ראַזניאַטאָו אויפצולעבן די ציון־באַוועגונג. זיי האָבן זיך באַגונגנט מיט די צוגעשיקטע געזאַמלטע געלטער פאַר קרן היסוד.

די קאָמוניסטישע פּראָפּאַגאַנדע האָט אָנגעהויבן אַריינדרנגען אויך קיין ראַזניאַטאָו. עטלעכע פון דער ראַזניאַטאָווער יוגנטלעכער אינטעליגענץ זענען געוואָרן דורכגעדרונגען מיט דער קאָמוניסטישער אידעע, און אין געהיים געפירט קאָמוניסטישע פּראָפּאַגאַנדע. פּוניה קאַנער איז געווען פאַרמשפט פאַר קאָמוניזם.

דורך אַ מסירה איז פיליפּ פערשט פאַרהאַלטן געוואָרן פאַר קאָמוניזם אין סטריער קרייז געריכט, געהאַט דאָרט אַ פאַרהער, נאָר צוליב מאַנגל אין באַווייזן האָט מען אים באַפרייט. עס איז געווען אַ חזיק שפיל. געווען איז פיליפּ פערשט אַזוי אַ קאָמוניסט ווי דער רב פון שטאָט.

אויפן קולטור־געביט זענען קיין פאַרשריט ניט פאַרגעקומען אין ראַזניאַטאָו. די שטאַט־טאַטעס פון דער ראַזניאַטאָווער קהילה האָבן זיך איבערהויפּט ניט געזאָרגט פאַר יידישער דערציאונג, אַ לענגערע צייט איז ניט געווען קיין תלמוד תורה אין שטאָט און צו געבן כאַטש אַ קליינע סובסידיע אויפצוהאַלטן די העברעאישע שולע, וועלכע האָט זיך געהאַלטן אויף הינערישע פיסלעך, פון דעם איז געווען אָפּגערעדט. די העברעאישע שולע אין ראַזניאַטאָו האָט זיך ווי עס איז געהאַלטן אַ סך יאָרן, כאַטש מיט שווערע מי און נאָך אַ קורצן איבעררייס האָט זיך געשאַפן אַ קאָמיטעט פון ראַזניאַטאָווער באַלעבאַטים מיט ד״ר מ. דיאָמאַנד בראש און געזאָרגט אויפצוהאַלטן ווייטער די העברעאישע שולע און אָנגעשטעלט אַלס העברע־ אישן לערער איינעם מיטן נאָמען קאַמאַראָוסקי.

אין אָנפאַנג איז צוגעגאַנגען גלאַטיק, שפּעטער האָט די שולע אָנגעהויבן אונטערצוהינקען, האָט מען געשפילט יידיש טעאַטער און די הכנסה איז גענאָגען אויף דער העברעאישער שולע און אַזוי האָט מען אָפּגעשפילט עטלעכע יידישע פאַרשטעלונגען און די הכנסה באַשטימט אויף דער העב־

רעאישער שולע. וואָס ווייטער האָט מען דעם העברעאישן לערער רעדוצירט די שכירות. באין ברירה האָט ער אויף אייגענער האַנט אָנגעפירט מיט דער שולע אַ שטיקל צייט און דערנאָך איינגעפאַקט די זאַכן און אַוועק פון ראַזניאַטאָוו.

ראַזניאַטאָוו איז אַ לענגערע צייט געבליבן אָן אַ העברעאישער שולע. געווען איז דאָס אַ צייט פון דער אַלגעמיינער שלעכטער עקאָנאָמישער לאַגע פון די יידן אין פּוילן. די מיטלקלאַס יידן, בעלי מלאכות און דאַרפס גייער און אַנדערע קליינע פאַרדינערס אין ראַזניאַטאָוו זענען איינפאַך ניט בכוח געווען צו צאָלן שכר לימוד פאַר זייערע קינדער אין דער העברעאישער שולע.

**קבצת ספורטאים
אַ גרופע ספּאַרטלער**

ספּאַרט-קלובן

אַ גרופע יידישע ספּאַרטלער פון „חשמונאים“ אין ראַזניאַטאָוו, וווּ אונדזערע יוגנטלעכע האָבן זיך אָפּגעגעבן מיט פיזישער קולטור אויף אַלערליי ספּאַרט-אַפּשניטן, פון גימנאַסטיק ביז ערנסטע פאַרמעסטן אין שפּילן מיט אַנדערע גרופן.

ספּאַרט-קלובן

אין ראַזניאַטאָוו זענען געווען ספּאַרט-קלובן, אַ פּוילישער און אַ יידישער (פּאָגאַן און „חשמונאים“). געשפּילט האָט מען פוטבאָל אויפן מאַטשאַר אויף יענער זייט וואַסער, נאָענט צום קליין-באַנדל פון דער פירמע גליזינגער. געווען זענען דאָס נאָר לאַקאַלע ספּאַרט קלובן, האָבן נישט געהאַט קיין אָפיציעלן סטאַטוס, האָבן נישט געהערט און נישט געהאַט קיין שום פאַרבינדונג מיטן פּוילישן ספּאַרט-פאַרבאַנד און דערפאַר האָבן זיי נישט געהאַט קיין ספּאַרט-פאַרמעסטן מיט אַנדערע פוטבאָל-קלובן. געשפּילט האָבן זיי צווישן זיך אין ספּאַרט פאַרמעסט און אַמאָל מיטן בראַשניאווער פוטבאָל-קלוב, וועלכער האָט שוין יאָ געהערט צום פּוילישן ספּאַרט פאַרבאַנד. אויך ריפּנע האָט געהאַט אַ שטאַרקן פוטבאָל קלוב מיט גוטע שפּילער, האָבן געהאַט אַן אייגענעם ספּאַרט פעלד, גערופן האָבן זיי זיך „טשאַרני“, ווייל זיי האָבן געהאַט שוואַרצע ספּאַרט-אָניפּאַר-מען. אויך זיי האָבן געהערט צום פּוילישן ספּאַרט פאַרבאַנד, געהאַט פאַר-

מעסטן מיט נצחונות. דער אָנפירער פונעם יידישן ראָזניאַטאָווער ספּאָרט-קלוב איז געווען איציע רייס.

צווישן ביידע ספּאָרט קלובן פוילישע און יידישע אין ראָזניאַטאָו איז קיין פריינטשאפט. צוליב פאַרשידענע סיבות, נישט געווען. יעדער קלוב איז געווען פאַר זיך.

צו אונדז זענען אָנגעקומען יידישע צייטונגען וואָס זענען דאָן דערשינען אין לעמבערג, „כוויליא“, „דער מאַרגן“ א. א. וואָס האָבן געבראַכט די נייסטע באַריכטן פונעם לאַנד און פון דער גאַרער וועלט און געהאַט גוטע יידישע שרייבער. ווער עס האָט געוואלט האָט געקענט באַשטעלן נאָך אַנדערע צייטונגען דורך שלום לויפער אָדער דירעקט אַבאַנירן פון דער רעדאַקציע. אַפט האָבן זיך דריי אַבאַנענטן צונויפגע-לייגט צו קויפן איין צייטונג.

יד חרוצים

געווען איז אין ראָזניאַטאָו אַן אַרבעטער-פאַריין אונטערן נאָמען „יד-חרוצים“, וווּ פיליפ פערשט איז געווען דער פרעזידענט. לויטן פראַגראַם האָט דער פאַריין געדאַרפט דינען די אינטערעסן פון די יידישע בעל מלאכות. קיין פאַריין-לאַקאַל האָבן זיי נישט געהאַט. פלעגן זיי זיך צונויפ-קומען צו פיליפ פערשט אין פריזיר-געשעפט. איינער האָט יאָ געצאָלט דעם מיטגליד-בייטראַג און פינף אַנדערע האָבן נישט געצאָלט, אזוי אז עס איז נישט געווען קיין געלט צו דינגען אַ לאַקאַל. זיי האָבן אַפילו באַווירן אויפצופירן אַ יידישע פיעסע און דורכפירן אַ גרויסן טאַנץ-אָונט. פיליפ פערשט איז אַ געוויסע צייט געווען אַ מיטגליד פון קהילה-ראַט אין ראָזניאַטאָו.

דער ראָזניאַטאָווער יד-חרוצים-פאַריין האָט זיך אויפגעלעזט פון זיך אַליין, ווייל דער יידישער בעל-מלאכה האָט זיך שוין געראַנגלט מיט פרנסה פאַר זיין הויז-געזינט און שוין ניט געהאַט מיט וואָס צו צאָלן זיין מיטגליד-בייטראַג. אויך אין דעם פאַל האָט די צענטראַלע אָרגאַניזאַציע פון יד-חרוצים אין לעמבערג זיך ניט געקומען מיטן גורל פון יד-חרוצים-פאַריין אין ראָזניאַטאָו און האָט נישט געשיקט קיין דעלעגאַט צו פרווירן כאַטש צו וועאַרגאַניזירן דעם יד-חרוצים פאַריין אין ראָזניאַטאָו. די זעלבע מערכה האָט געהאַט דער פאַריין פון בהמות-סוחרים, וואָס האָט זיך אָנגעפאַנגען אין יענער צייט מיט דער גרינדונג-פאַרזאַמלונג ביי יאָסל געלאבטער אין הויז און מיט דעם זיך געענדיקט. מער האָט מען פון אים נישט געהערט.

אַ בעסערע מערכה און מער מול האָט געהאַט דער יידישער פאַריין אונטערן שיינ-קלינגענדיקן נאָמען „קאַסינאַ מעשטשאַנסקע“, וואָס האָט זיך צוערשט געפונען אין רבקה קאַנערס מויער אויפן ערשטן שטאַק און דער-נאָך אין סאַסיע העלערס מויער אונטן, אין 2 גרויסע צימערן. לויטן נאָמען

פון דעם פאריין האט מען געקענט מיינען, אז עס געהערן צו אים סאמע מיעשטשאנעס, ד. ה. חשובע, בכבודיקע, ערנסטע, שטעטישע בעלי-בתי, קלוגע מענטשן מיט פיל דערפארונג אין לעבן, מענטשן מיט א ברייטן פארנעם. מאטעריעל גוט איינגעפונדעוועטע, אויף וועלכע מען דארף קוקן פון אונטן ארויף. נאך אין דעם אמתן האבן דאָרט געהערט אזוינע ווי איך און דו און נאך אזעלכע. מייסטנס ניט באווייבטע, מיט ווייניקער זארגן, לוסטיקע חברה.

געווען איז דאָס אַ ריין-געזעלשאַפטלעכער קלוב, וווּ מען פלעגט זיך צוזאַמענקומען, ס'רוב אין די אַוונטן און פאַרברענגען, ווער ביי אַ קאַרטן-שפּיל, מיט קיביצערס אַרום און ווער ביי אַן אינטערעסאַנטן שמועס וועגן אַלגעמיינע און לאַקאַלע אַנגעלעגנהייטן. אידעאיש איז די קאַסינאָ גע-ווען ניט קיין רעכטע און ניט קיין לינקע, גייטראַל. קריסטלעכע מיט-גלידער זענען אין דעם פאַריין ניט געווען.

דער קאַסינאָ מעשטשאַנסקע איז אַ סך יאָרן געווען אַנגעשלאָסן אין דער שטאַטישער ביבליאָטעק, וועמענס אַנטוויקלונג האָט זיך אַנגעפאַנגען נאָך פון די פאַרבליבענע יידישע ביכער פון חובבי-ציון-פאַריין, וואָס איז שוין אונטערגעגאַנגען נאָך פאַר דער ערשטער וועלט-מלחמה. מען האָט אַנגעפאַנגען אויסצולייזן ביכער פאַר אַ געוויסן אַפּצאַל, צוגעקויפט פרישע אַלץ מער און מער ביכער, געלאָזט מאַכן נייע שאַפּעס ביים סטאַליער, וואָס האָבן זיך געפונען אין פאַדערשטן חדר פונעם קאַסינאָ. די צאַל ביכער איז געוואָקסן און מיט דעם די צאַל לייענער אין דער שטאַט און אַרום די דערפער פון ראָזניאַטאָוו. מערסטנס זענען דאָס געווען שול-לערער פון די דערפער. געקויפט האָט מען ביכער כמעט אויסשליסלעך אין דער פוילישער שפּראַך. דער פרעזידענט פונעם קאַסינאָ מעשטשאַנסקע איז געווען ד"ר סאַפּיר, וואָס האָט צוגעגעבן פרעסטיזש און באַשיינט דעם פאַריין און מיין ווייניקייט איז געווען סעקרעטאַר. אין אַנפאַנג איז נאָך געווען אַ גענוי-גנדיקע צאַל מיטגלידער און די קאַסינאָ האָט זיך אויפגעהאַלטן. מיט דער צייט איז די צאַל מיטגלידער געפאַלן און פיל פון די, וואָס זענען פאַרבליבן, האָבן אויפגעהערט צו צאָלן דעם מיטגליד-בייטראָג. סאַסיע העלער איז געווען אין דייטשלאַנד, האָט מען דירה-געלט זעלטן געצאָלט די שוויגער-עלטערן, די שניצערס אויפן אַלטן דאָרף אָדער יאָסל קאסנער, סאַסיע העלערס אַ קרוב. דער איינציקער אַנשפאַר איז געווען די שטאַט-ביבליאָ-טעק, וואָס האָט אויפגעהאַלטן דעם קאַסינאָ און געצאָלט דאָס דירה-געלט, די כמעט איינציקע אויסגאַבע פון דער קאַסינאָ. שפּעטער האָט די ביבליאָ-טעק אינגאַנצן אויפגעהערט צו צאָלן דירה-געלט, ווייל יאָסל קאסנער, וואָס האָט פאַרוואַלטעט מיט דעם הויז, וווּ עס זענען געווען נאָר 3 לאַקאַטאָרן חוץ דעם קאַסינאָ, איז געווען אזוי גוט און ניט געמאַנט קיין דירה-געלט.

יידיש טעאטער

א גאר וויכטיקע קולטור-דערשיינונג איז געווען דאס שפילן יידיש טעאטער אין ראזניאטאוו. אין דער מלחמה-צייט, בעת זומער-וואקאציע האבן מיר געשפילט יידיש טעאטער אונטער דער אויפזיכט און אנפירונג פון ד"ר מ. דיאמאנד. געשפילט האט אין יענער צייט דארא ליבערמאן, גרינ-בערג און דער שרייבער פון די זכרונות. חנהלע ליבערמאן האט רעציטירט אין פויליש און אין יידיש. איך האב אויסגעפירט שלום-עליכמס א מאנא-לאג. הערשעלע פאסבערג האט געשפילט אין שלום עליכמס "אגענטן". ד"ר ב. בערגער איז געווען איינער פון די רעזשיסארן פון יידישן טעאטער אין ראזניאטאוו. שפעטער אין די פוילישע צייטן האט מען אפטער אויפגעפירט יידישע פיעסעס, דראמעס, אפערעטקעס, קאמעדיעס פון יידישע און נישט-יידישע שרייבער, ווי יעקב גארדאן, ל. קאברין, שלום-עליכמס, מאל-יער א. א. מיר האבן געשפילט: "גאט, מענטש און טייוול" פון י. גאר-זאן, "דער ווילדער מענטש", מאליערס "דער קארגער" א. א.

רעכטס די פאלקסשול — לינקס די פאסט

געשפילט האבן יידישע אמאטארן יידיש טעאטער אין ראזניאטאוו ביז שפעט פאר דער צווייטער וועלט-מלחמה. די גרעסטע פארדינסטן פאר דער אנטוויקלונג און דערפאלג פון יידישן אמאטארן-טעאטער אין ראזניאטאוו האט געהאט סענדער פרידלער מיט זיין אינטענסיווער מיטארבעט און מיטן שפילן אין יידישן טעאטער. געשפילט האט ער מיט גרויס דערפאלג קאמישע כאראקטער-ראלן, חוץ די ביז איצט-אויסגערעכנטע האבן געשפילט יידיש טעאטער אין ראזניאטאוו די פאלגנדע: די שוועסטער פריידע און

גיטל געמליך, טאגנע לויפער ארטמאן, אנדזשע קאנער (פרימאדאנע), האניא און לייקא האראוויץ, מאטילדא פרינץ בלוי, סאפיר, מאטילדא האפ-גונג, אסתר ווידמאן, סינדלער, סאמע האפמאן, אלטע לאנדנער, עסטשע טרוי און אנדערע. אין א העברעאישער אויפפירונג: רעגיוע בירנהאלץ, אדעלע קופערבערג-טעפער, לאטקע ראזנמאן, בראנטשע בערגער און יאניא בראנד. דער יד-חרוצים פאריין אין ראזניאטאוו האט אויפגעפירט א פיעסע פארפאסט פון זעליקל עליע מרדכי בראדפעלד'ס א קרוב ווי ער אליין און עלטשע שווינדלער האבן געשפילט רויערס.

פון די מענער האבן מיטגעשפילט :: שימקע ליבערמאן אין א פוילישער אויפפירונג, יודעלע האמערמאן אקסלאד, שייע לוטוואק, אברהם האפמאן, יאדקע און סאניע פרייער, ישראל ווינפעלדס אייניקלעך פון סוואריטשאו, מאיר טויב, איציע פאסבערג, די ברידער ד"ר דאן (דאליעק) און ד"ר נפתלי (נאניעק) און משה (מאניע) לוסטהויז, ד"ר לעא האראוויץ, גאדעל שוואל, ראדעק לעפעל, לאנער, אדעלסבערג, ד"ר ווילעק (וואלף) אדעלסבערג, דער העברעאישער לערער קאמאראווסקי (א ליטוואק) און דער דענטיסט. בן-ציון האראוויץ איז געווען רעזשיסער און שמעון דימאנד סופלאר ביי יעדער אויפפירונג. זייער ווייניק פויליש און אוקראיניש טע-אטער איז געשפילט געווארן אין ראזניאטאוו און קיינמאל נישט מיט דער-פאלג ווי יידיש טעאטער. עס פלעגן קומען אויך יידישע פראפעסיאנעלע טעאטער-טרופן.

גלייך מיטן ווידערגעבורט פון דער פוילישער מלוכה האבן זיך אג-געפאנגען די רדיפות אויף יידן, וועלכ מען האט דיסקרימינירט ביים באשעפטיקן אויף מלוכה-שטעלעס, געגאנגען איז מיט מיר אין גימנאזיע א יידישער סטודענט, געהייסן אפרים, געשטאמט פון עכט יידישע עלטערן, גערעדט פויליש מיט א יידישן דיאלעקט, אבער ער האט געביטן דעם יידישן נאמען אפרים אויף פרידריך און אזוי ארום באקומען א לערער-שטעלע אין א פוילישער מלוכה-גימנאזיע. עס זענען געווען מערערע אזוינע פאלן.

אן ערנסטע פלאג האבן מיט זיך פארגעשטעלט די שטייער-אינפאר-מאטארן, אפיציעלע רעגירונגס-באאמטע, וואס האבן זיך פארנומען מיט יעדן שטייער-צאלער און דאס אויסמעסטן איז געווען באזירט אויף די קאפיעס פון די פראכט-בריוו, וואס האבן באגלייט די סחורות, וואס זענען געשיקט געווארן מיט דער פאסט, מיט דער באן. די אינפארמאציעס זענען גאר אפט נישט געווען קיין ריכטיקע, שטארק איבערגעטריבן און דער-פירט א סך יידישע סוחרים צו רואין.

עס זענען געווען פאלן, ווען א סוחר האט באקומען א פעקל ביכער פאר זיך, צום לערנען, אבער די אינפארמאטארן האבן עס פארשריבן אלס סחורה צום פארקויפן. ארעמע קרעמער, וואס פלעגן קומען אין שטייער-

אמט בעטן פארשטענדעניש, האבן זיך אנגעטראפן אויף שטיינערנע הער-
צער.

די עקאנאמישע לאגע איז מיט יעדן יאר געווארן אלץ ערגער. עס
פלעגט פון צייט צו צייט אראפקומען קיין ראזניאטאוו א שטייער-עקזע-
קוטאר פון דאלינא און גערופן האבן אים די יידן אין שטאט קאניע מיטן
מעבר יבוק, ווייל געטראגן האט ער א לאנגן אויבער-מלבוש, וואס האט
פון ווייטנס אויסגעזען אזוי ווי קאניעס א זשיפיצע, געווען אן עלטערער
מענטש ווי קאניע, געטראגן אזוינע ברילן ווי ער און פלעגט זיי ארויפ-
רוקן אויפן שטערן און דערנאך צוריק אראפ, געטראגן האט ער אונטערן
ארעם א גראבן שטייער-רעגיסטער. דער ערשטער ייד וואס האט אים
דערזען אין שטאט האט תיכף געלאזט וויסן דעם ערשטן סוחר וואס ער
האט געטראפן און אזוי האט איינער דעם צווייטן געלאזט וויסן וועגן אים
און יעדער סוחר, וואס איז שולדיק געווען שטייערן האט זיך אויסבא-
האלטן. דאס האט נאר געהאלפן פאר א ווייל און נישט מער.

פונעם עקאנאמישן קריזיס אין ראזניאטאוו האבן געליטן אממערסטן די
יידישע קרעמער, קליינהענדלער און בעלי-מלאכות. אין א בעסערער לאגע
איז געווען דער פויער, כאטש אים איז אויך נישט געווען וואס מקנא צו
זיין, ווייל צוליבן אלגעמיינעם שלעכטן עקאנאמישן מצב אין לאנד
איז אים שווער געווען צו פארקויפן זיינע פראדוקטן און דאס וואס ער
האט שוין יא פארקויפט האט ער געדארפט אוועקגעבן פאר א ביליקן
פרייז. אין ווינטער האט ער קיין ארבעט נישט געקענט באקומען, כדי צו
פארדינען אויף צו קענען קויפן א מלבוש אדער א פאר שיד פאר זיך און
זיין הויז-געזינד.

די יידישע סוחרים, אויף וועלכע מען האט ארויפגעלייגט די גרעסטע
לאסט פון מלוכה-שטייערן, האבן זיך געראנגלט מיטן דלות, האבן ארויס-
געקוקט אויף א קוגה ווי אויף משיחן, און האבן נישט געוואוסט מאין יבוא
עזרי, פונדאנען וועט קומען זיין הילף און געהאפט צו גאט אויף בעסערע
צייטן.

געשאפן האבן זיך אין יענע צייטן די אוקראינישע קאאפעראטיוון פאר
מיטגלידער, וואס האבן קודם געדארפט איינצאלן א געוויסן געלט-בא-
טראג און דערפאר קענען איינקויפן לעבנסמיטל און עפעס פון געברויך-
ארטיקלען, אבער זייער ווייניק. קיין גרויסן דערפאלג האבן זיי אין ראז-
ניאטאוו נישט געהאט און קאנקורענץ נישט געשאפן, ווייל די קריסט-
לעכע באפעלקערונג האט קיין געלט נישט געהאט צו ווערן מיטגלידער
אין קאאפעראטיוו.

יידישע קרבנות פון דער ערשטער וועלט-מלחמה

יידישע קרבנות פון דער ערשטער וועלט-מלחמה זענען געווען: גע-
פאלן אויפן שלאכט-פעלד לייב אייביע, גערופן קאסנער חיים פון דער
מילס זון, עליע פאגל, צוויי ברידער בענטשער זון פון עזריאל פישל
איידעם פון וואלף האראוויץ. שמואל ראזענבאום שמואל יעקל זון פון
הערש ברוך יעקעל, שלמה פייגע ביילעס זון, געשטארבן אין שפיטאל
אהרן מאיר לוסטהויז.

פעלנדע: וואלקענטרייבער, בראנציע דער בעקערינס מאן און לעא
בלאך, קאניע קארטשמאנס איידעם.

געפאנגען: אברהם (גערופן אמעיע) קאסנער, חיים פון דער מילס
זון און איידעם פון שמואל ראזענבערג; אברהם גראל, לאבציע פרידנ-
בערג, ניסן שינדלערס איידעם, געהרגעט אין א דארף נעבן ראזניאטאוו.
א גרויסע שרפה איז אויסגעבראכן אין ראזניאטאוו, אין דער נאכט
פון ראש השנה, אין די צוואנציקער יארן. אנגעפאנגען האט עס זיך פון
מעכל וויסמאן ביז יהודה בערגער, דאן פון דוד דעם מלמד ביז יאסל
קרייטער, דער אלטער קלויז, צוריק אויפגעשטעלט אין א מויער; פון יצחק
קאצמאן ביז זוסיע צורינג, משה לאכעס פאטער.
אלע נשרפים האבן זיך צוריק אויפגעבויט.

אין פערעהינסקא

אין מיינע קינדער-יארן און אויך שפעטער אין די סטודענטן-
יארן האב איך פארבראכט די זומער-וואקאציעס א ביסל אין פערעהינסקא
ביי מיינע קרובים פון טאטנס צד איז מיר דאס יידישע לעבן פון דעם
שטעטל גוט באקאנט און קען כמעט אלע איינוווינער פון דארט, וועל איך
ווי מעגלעך אויך איבערגעבן מיינע זכרונות פון פערעהינסקא. פערעהינסקא,
ווי יידן האבן עס גערופן אין קורצן: פרענסק און וויצלער — קליין פארזי
איז אפיציעל קורץ פאר דער ערשטער וועלט-מלחמה פאררעגיסטרירט
געווארן אלס שטאט אזוי ווי ראזניאטאוו און אנדערע קליינע שטעט אין
מזרח-גאליציע. ביז דאן איז עס געווען איינע פון די גרעסטע דערפער אין
גאליציע, ליגט אין א טאל 3 מייל (22½ ק"מ) פון דער באן-סטאנציע ראז-
ניאטאוו-קרעכאוויצע, און 2 מייל (15 ק"מ) פון ראזניאטאוו אויפן הויפט-
שאסיי, וואס פירט צו די מזרח-קארפאטן בערג, וואס ווערן אנגערופן מזרח
בעסקידן און ציט זיך ביז צו דער אונגארישער גרענעץ אן ערך 10-12 מייל
(81½ ק"מ).

פון פערעהינסקא איז מען געפארן מיט פערד-און-וואגן אדער געגאנגען
צו פיס פון דער באן-סטאנציע און פון דארט מיט דער אייזנבאן, שפעטער

אין 1910 האט די האלץ-פירמע גלעזינגער אויפגעבויט א שמאל באנדל, וואס איז געלאפן יעדן טאג פון בראשניאוו ביז טיף אין די בערג. פון דארט צוריקגעפירט געהילץ צום טארטאק אין בראשניאוו און דערביי אונטער-וועגס אויף געוויסע סטאנציעס, ווו עס איז געבליבן שטיין, אויפגעמען פאסאזשירן אומזיסט.

לויט דער מינדלעכער טראדיציע, איבערגעגעבן פון מענטשן פון דור צו דור בעל-פה, איז פערעהינסקא מיט דורות צוריק געווען א ווילדעניש, א וויסטעניש, נישט באוויינט פון מענטשן. געזען האט מען נאר גראז און ביימער. מיט דער צייט האבן די אוקראינישע פויערים אנגעפאנגען זיך צו באזעצן דארט, קולטיווירט די ערד. עס האבן זיך באזעצט אויך יידן און געפירט מסחר מיט די גוים. נענטער צו די קארפאטן זענען געווען גרויסע שטרעקעס לאנד באוואקסן מיט געדיכטן גראז, וואס איז געווען גוט פאר פאשע, נארהאפט פאר די בהמות און גערופן האט מען די גראז-פעלדער פאלאניעס.

געווען איז דאס א גוטע זאטע פאשע פאר די בהמות און שאף און די איינוווינער פון פערעהינסקא און פון ארום דער גאנצער געגנט ווי אויך סוחרים פון בהמות, האבן געדונגען פאסטעכער אדעקצוטרייבן זייערע פי פארן גאנצן זומער אין די פאלאניעס. נאכן זומער, הארבסט צייט, האט מען די בהמות, אקסן, שאף און גאנצע סטאדעס פערד אראפגעטריבן פון די פאלאניעס, ווער צוריק אין די שטאלן און ווער צו די בהמה-סוחרים אין די שטעט, כדי זיי צו פארקויפן אויפן מארק. דאס אלץ איז סטאדעסוויי, טאג-נאך-טאג דורכגעגאנגען דורך פערעהינסקא, אויף אוקראיניש פערע-האניע ד. ה. אן ארטשאפט, דורך וועלכן מען טרייבט דורך לעבעדיקע באשעפענישן. פון אוקראינישן פערעהאני איז געווארן פערעהינסקא.

דורך פערעהינסקא שטראמט א שארף גייענדיק וואסער לאמניצא, יידן האבן עס גערופן ליוניצא, וואס פאלט אריין אין דניעסטער. זומער האט מען געפירט געהילץ מיטן וואסער-שטראם, אנפאנגענדיק פון די קארפאטן-בערג ביז האליטש. די קלעצער זענען געווען באפעסטיקט איין קלאץ צום צווייטן לויט דער ברייט פונעם וואסער און גערופן האט מען דאס טראטוועס אדער ספלאוועס אויף פויליש. ביי די זייטן פון ספלאוועס זע-נען געווען רודערס באפעסטיקט און די מענטשן, וואס האבן געקירעוועט מיט די ספלאוועס, האט מען גערופן ספלאווינקעס אדער פליאסקעס. אין א רעגנדיקן וועטער אדער א שטורעם האט מען זיך מיט דעם וואסער אלס טראנספארט-מיטל נישט געקענט באנוצן, ווייל דאס וואלט געווען א געפאר פארן לעבן פון די ספלאווינקעס.

אין שטח איז פערעהינסקא געווען פיל גרעסער פון ראזניאטאוו. די אלגעמיינע צאל איינוווינער פון פערעהינסקא האט באטראפן איבער 9000, די יידישע איינוווינער אין דער שטאט זענען געווען קאנצענטרירט

טרייט אין צענטער און זיך באשעפטיקט מייסטנס מיט מסחר, געווען אויך בעלי-מלאכות, ווי שוסטערס, שניידערס, סטאליערס, פריזערס א. א., גע- ווען ביי 55 פוילישע איינוווינער אזוי אַז יידן און פאליאקן זענען געווען אין דער מינדערהייט. געוויינט האבן די גויים קאמפאקט, אין קליינע היי- זער, געהאַט אַ גארטן אַרום הויז, אַ שטיקל פעלד, אַ קו צום מעלקן, אַ פאַר פערד אָדער אַקסן צו באַאַרבעטן דאָס שטיקל פעלד, פון וואָס זיי האָבן געלעבט, גערופן האָט מען זיי כאַלופניקעס. רייכע פויערים זענען געווען זייער ווייניק. אין פרייער צייט, ווינטער, האָבן זיי געפירט האַלץ פון וואַלד אָדער האַלץ-מאַטעריאַל צו דער באַן-סטאַנציע קיין קרעכאָוויצע, כדי צו פאַרדינען אַ פאַר זלאָטעס. געווען זענען זייער ווייניק גויישע בעלי-מלאכות. פיל זענען געווען באַשעפטיקט ביי דער פירמע גלעזינגער אין די וועלדער ביי דער האַלץ-מאַניפּולאַציע. געאַרבעט דאָרט אַ גאַנצע וואָך, אַהיימגעקומען שבת בייטאָג, געווען אין דער היים ביז איבער זונטיק און מאַנטיק אינדערפרי ווידער צוריקגעפאַרן אין די וועלדער צו דער אַרבעט.

קולטורעל זענען די גויים געווען צוריקגעשטאַנען, געווען צווישן זיי פיל אַנאַלפאַבעטן. מיט אַ 60 יאָר צוריק האָבן זיי נאָך געטראָגן זייערע נאַציאָנאַלע טראַכטן, סיי מענער, סיי פרויען, ביידע געשלעכטער האָבן געטראָגן קורצע פעלצלעך אָן אַרבל אין זומער און מיט לאַנגע אַרבל אין ווינטער. מענער פלעגן טראָגן דאָס העמד איבער די הויזן און אין אַ זונ- טיק פלעגן זיי פאַראַדירן אין זייערע נאַציאָנאַלע מלבושים אין צענטער פון שטאָט. עס זענען געווען אין דאָרף 2 גריכיש-קאַטוילישע קלויסטערס און 2 גלחים גריכיש-קאַטוילישע. אויף די פיס האָבן זיי געטראָגן כאַדאַקעס געמאַכט פון איין שטיק לעדער אויף יעדן פוס און זיי באַפעסטיקט מיט לעדערנע רימענס אַרום די פיס.

ביסלעכווייז זענען די נאַציאָנאַלע טראַכטן פאַרשווונדן און זיי האָבן זיך שוין אָנגעהויבן צו קליידן מער מאַדערן, אָבער נאָך אַלץ אַרעם, דעם גאַנצן זומער אַרומגעגאַנגען באַרוועס, כדי צו שפאַרן די שיד, שטיוול אָדער כאַדאַקעס אויפן ווינטער. גערופן האָט מען אין דער געגנט די פערעהינס- קער פויערים — באיקעס.

געווען זענען די דאָרטיקע פויערים אַ ביסל קלענערע אַנטיסעמיטן פון די ראָזניאַטאווער, זענען געווען פאַרנומען די גאַנצע וואָך, חוץ זונטיק און זייערע חגאות מיט ערד-אַרבעט און נישט געהאַט קיין צייט זיך אַפצוגעבן מיט לאַקאַלער פאליטיק.

די געמיינדע האָט זיך געפונען אינמיטן שטאָט אין אַן אַלטן בנין. אין דעם זעלבן צושטאַנד האָב איך זי נאָך געזען אין 1930. דער בירגער-

מייסטער האָט געהייסן מיכאל קראפיוויטש, אַ רייכער באַלעבאַס, אַ שכור און קוים זיך געקענט אונטערשרייבן.

טעטיק איז געווען אין דער געמיינדע אַ פּאַליאַק, מיכאל טיסאָווסקי, אַן אַקאַדעמיקער, געהאַט אַ רייכן טאַטן, פּראַנק טיסאָווסקי, אַ בוי-אונטער-נעמער. צי ער איז געווען אַפיציעל באַשטימט פון סטאַראַסטווע צי ניט איז מיר ניט באַקאַנט, קיין באַשעפטיקונג האָט ער נישט געהאַט, זיין ריי-כער פּאַטער האָט אים אויסגעהאַלטן. פאַרן וויל פון דער שטאַט האָט די געמיינדע איבערהויפט נישט געזאָרגט, אפילו קיין טראַטואַרן אַזוי ווי אין ראַזניאַטאָו זענען דאָרט נישט געווען ביז די 30-ער יאָרן און די דאָרטיקע איינוווינער האָט עס ווייניק געאַרט. קיין לאַמפּן זענען דאָרט אויך נישט געווען, דער רינגפלאַץ איז נישט געווען ברוקירט, דערפאַר האָבן דאָרט קיין טיפּע בלאַטעס נישט געפּעלט.

עס זענען געווען פּאַלגנדע מלוכה-אינסטיטוציעס: אַן אַלגעמיינע פּאַלקסשולע פאַר יינגלעך און מיידלעך, אַ שיינע געמויערטע געביידע; אַ פּאַסט-אַמט און אַ פּאַסטערונעק פון דער שטאַט-פּאַליציי. אין געריכטס-אַנגעלעגנהייטן האָט מען זיך געדאַרפט ווענדן צום באַצירקס געריכט קיין ראַזניאַטאָו און וועגן שטייערן צום שטייער-אַמט קיין דאָלינאַ.

יידן אין פּערעהינסקאַ האָבן געפירט כמעט דעם זעלבן שטייגער-לעבן ווי די יידן אין ראַזניאַטאָו און אין אַנדערע קליינע שטעט אין גאַליציע. געווען אין פּערעהינסקאַ יידן האַלץ און וואַלד-סוחרים, רייכע סוחרים, קרעמער, בעלי-מלאכות, בהמה-סוחרים, דאַרפסגייער און מעקלערס, מלמדים, שוחטים, אַרעמעלייט זענען געווען ווייניקער ווי אין ראַזניאַטאָו און בכלל האָבן דאָרט יידן געמאַכט אַ ביסל אַ בעסערן לעבן ווי די יידן אין ראַזניאַטאָו. 95% יידן האָבן געהאַט זייערע אייגענע הייזער, געלעבט לויטן לעבנס-סטאַנדאַרט פון יענע צייטן. קיין קהילה, ד. ה. יידישע קולטוס-געמיינדע איז אין פּערעהינסקאַ נישט געווען. געווען זענען די דאָרטיקע יידן אַנגעשלאָסן צו דער ראַזניאַטאָווער קהילה, אַבער דאָס איז געווען נישט מער ווי אַ פאַרמאָליטעט, דאָס איינציקע וואָס האָט זיי פאַרבונדן מיטן קהל אין ראַזניאַטאָו איז געווען דאָס מקבר זיין זייערע בר-מינס אױפן ראַזניאַטאָווער בית-עולם און באַצאַלן פאַר דער קרקע יעדער לויט זיינע פינאַנסיעלע מעגלעכקייטן. די יידן פון פּערעהינסקאַ האָבן אַליין אויסגע-האַלטן זייערע צוויי בתי מדרשים און אַ קלויז, האָבן אויסגעהאַלטן דעם רב און די שוחטים, וואַרשיינלעך פון שחיטה-אַפּצאַל און פון פאַרדינגען דאָס באַד און אַז עס האָט אויסגעפּעלט האָט מען געזאַמלט געלט ביי די יידן פון שטאַט.

אין משך פון איבער 60 יאָר זענען אין פּערעהינסקאַ געווען דריי רבנים. געווען איז דאָרט דער אַלטער רב וואָס האָט גענומען פאַר אַן איידעם יודל רעכטשאַפן, אַ סוחר, דער זון פון מאיר רעכטשאַפן, הערש רעכטשאַפנס

ברודער. א דריטער ברודער זייערער שלמה רעכטשאפן איז געווען גבאי פון בית-מדרש אין פערעהינסקא פאר פיל יארן.

דאס באד איז געווען דירעקט צוגעבויט צום בית-מדרש און נישט געקענט זיך פארגלייכן מיטן ראזניאטאווער באד, וואס איז געווען גרעסער, באקוועמער און מערער איינגעריכטעט. די רוסישע סאלדאטן, וואס זענען געווען גרויסע מבינים אויף שוויץ-בעדער האבן זייער געלויבט דאס ראזניאטאווער באד. דעם צווייטן רב האט מען אראפגעבראכט פון ערגעץ א שטעטל אין גאליציע און נאך זיין פטירה האט זיין זון, נאך גאר א יונגערמאן, איבערגענומען דעם כסא הרבנות אין פערעהינסקא. די בתי תפילה האבן זיך געפירט אויפן ארטאדאקסישן שטייגער אזוי ווי אין ראזניאטאווער און געדאוונט האט מען כמנהג ספרד.

נישט געווען קיין ציוניסטישע באוועגונגען, קיין פארייניגען, קיין קול-טור-הויז, קיין ביבליאטעק. ערשט אין די צוואנציקער יארן, נאך דער ערשטער וועלט-מלחמה, האט זיך א ביסל א ריר געטאן און יונגע מענטשן האבן זיך אפגעגעבן מיט זאמלען געלט פארן יידישן נאציאנאל פאנד.

אין יענער צייט איז דאס טאנצן געווען אין דער מאדע, געווען דארט א טאנץ-לערער. געטאנצט האט מען ביז שפעט אין דער נאכט אריין ביי אייזיק ראבינער אין זאל. געווען אויך א יוגנטלעכער פאריין אן א פראג-ראם, עס האט געזאלט זיין א פועלי-ציון-ארגאניזאציע, אבער געווען איז עס מער א צוזאמענקומען פון יונגע בחורים און מיידלעך מיט טאנצן און זינגען און האבן כמעט גארנישט געוואוסט וועגן דער פועלי-ציון-בא-וועגונג.

פון צייט צו צייט האט מען געשפילט טעאטער אויף צווייפגעקלאפטע ברעטער ביי אייזיק און סאסיע ראבינער אין זאל. געווען איז אפילו אן אוקראינישער זאל מיט א בינע, נאך מען האט זיך ווייניק וואס באנוצט מיט אים, ווייל געווען איז דאס צווישן די גויישע איינוווינער און דער צוגאנג אהין איז געווען אומבאקוועם ספעציעל אין א שלעכטן וועטער און א רעגנדיקן טאג.

געווען יידן חסידים און פרומע יידן פון א גאנץ יאר, וואס זענען געגאנגען דאווענען אדער געדאוונט אין דער היים יעדן טאג אין יאר. שבת איז יעדער ייד געגאנגען דאווענען אין בית-המדרש אדער אין קלויז. חסידים זענען געווען : דער רב, איציק יונער, א רייכער שניט סוחר, מיכאל לוי-בער, געהאט א קליינעם שפיץ-קראם, הערשעלע עטינגער א קליינער שניט-קרעמער, איציק יונערס איידעם, זייער א פרומער און ערלעכער ייד, דער אלטער שוחט האכמאן, דוד דער שוחט ראזנבוים, שלום דער שוחט האכמאן, דעם אלטן שוחטס זון, משה הערש ריינהארץ, מאיר רעכטשאפן און זיין ברודער שלמה.

קיין גבירים, אפילו פיל קלענערע ווי די ראטשילדס, זענען נישט גע-

ווען. עס זענען געווען יידן פארמעגלעכע, גוט-איינגעארדנטע ווי: חיים זיינפעלד, א האלץ-סוחר, געהאט אן אייגענעם טארטאק אויסער דער שטאט, געהאט א גרויס הויז און א גרויסע ווירטשאפט, תמיד א פאר-נומענער מענטש אויסער שבת און צוליב דעם איז זיין אינטערעס אין לאקאלע אנגעלעגנהייטן געווען זייער קליין. געווען איז ער, בימי דר. ספיר, פארטרעטער פון פערעהינסקער יידן אין קהילה-ראט פון ראזניאטאוו. זיין פאטער זאנוול איז שוין געווען צוריקגעצויגן פון זיינע געשעפטן, אין די יונגע יארן איז ער געווען א דערפאלגרייכער סוחר, געהאלטן פיל פון זיך, אן אנגעזעענער באלעבאס, פון די פני פון שטאט, געזעסן אין בית-המדרש אויף דער מזרח-וואנט. אויב דאס פערעהינסקער יידנטום וואלט געווען אן אויטאנאמע קערפערשאפט וואלט זאנוול זיינפעלד זיכער געווען דער ראש-הקהל; שלום ארטמאן און זיינע צוויי זין: לאזער און דוד, וואלד-און האלץ-סוחרים. געהאט א הויז ווי א ווילע. שמואל אברהם לאנד-מאן, א יידישער ערד-ארבעטער, אליין אויך געארבעט אויף זיינע פעלד-דער, האט זיך אויפגעפירט לויט אן איינגעשטעלטן סדר פון אן ערד-אר-בעטער. שאמע גאטליב האט געהאט א שענק און אביסל פעלדער; משה הערש אונגאר, געהאט פיל פעלדער, אן אייגן שיין הויז; אייזיק ראבינער, חיים זיינפעלדס שוואגער, דער איינ-ציקער האטעל-און רעסטאראן-אייגנטימער, זיין ווייב סאסיע איז געווען א יידענע מיט אן אוירינגל, האט זיך גוט אויסגעטויגט אין געשעפט, גע-קאכט גוטע מאכלים. איר מאן אייזיק האט געשפילט די ראל פון א פאלי-טיקער א קהל-מענטש. אייזיק יונער א רייכער שניט-סוחר, געווען גוט באקאנט אין דער חסידישער וועלט; בוכציע דרימער, געהאט א שפיז-געשעפט, ווו מען האט געקענט באקומען בעסערע שפיז-ארטיקלען אין יענע צייטן, געווען אן אנגעזעענער מענטש אין שטאט, זייער איבערגעבן צו זיין פרוי און קינדער, פלעגט אויך נעמען אן אורח אויף שבת; נחום בוכהאבער, געווען א יורד, דערנאך זיך ארויפגעארבעט, געהאט א לעדער-געשעפט. אלטער הילמאן, א רייכער שניט-סוחר, א מאדערנער און אינ-טעליגענטער מענטש; דער פעטער שמואל און די מומע שרה הילמאן, אן אלט פארפאלק, אן קינדער, אין די יונגע יארן געהאלטן א מיל און אויף דער עלטער געהאט א שענקל, פארקויפט טאבאק, פאפיראסן, פאסט-מארקן און סטעמפלען.

דאס זענען געווען די פני פון דער שטאט, פלעגן מיט זייער אנווע-זנהייט באשיינען יידישע שמחות.

אין בית-המדרש איז דער פעטער שמואל געזעסן אויף זיין מזרח-שטאט, ווי עס פאסט פאר א שיינעם יידן. פיניע הילמאן א הויכער ייד מיט א שיי-נער בארד, גוט געפלעגט. זיין זון מאניע, אן אלטער בחור האט אויך געהאט א געוועלב מיט געמישטע ארטיקלען.

געלעבט האבן די דארטיקע יידן מיט חשבון און געשטרעבט צו תכ-
לית, געקליבן און געשפארט א גראשן צו א גראשן, געלעבט שפארזאם.
געווען יידן וואס האבן געטראגן כאדאקעס אין זייערע יונגע יארן ביז זיי
האבן זיך געקענט ארויפארבעטן.

די גרעסטע האנדלס-טראנזאקציע, פון די ירידים, זענען פארגעקומען
אין די זונטאגס (פאליציי האט אוועקגעקוקט), ווען אלע גוים זענען געווען
אין דער היים, יום-טובדיק אויסגעפוצט, אנגעפילט די גאסן פון האנדלס-
צענטער, די שענקען, איינגעקויפט זאכן פארן הווי-געברויך, עסנווארג און
אנדערע ארטיקלען, געגאנגען איז מען געוויינלעך דורך אן אונטערטיר, ווייל
זונטאג האבן די געשעפטן געדארפט זיין געשלאסן.

דער מיטל-קלאס איז באשטאנען פון סוחרים מיט דורכשניטלעכע פאר-
דינסטן, קלענערע בהמה-סוחרים, צולעצט די דארפסגייער, מעקלערס, בעלי
מלאכהס און מלמדים מיט נאך קלענערע פארדינסטן. געזעלשאפטלעך זענען
אלע יידן דארט געווען גלייך, אזוי ווי מיר זאגן: כל ישראל חברים. איין
ייד צום צווייטן איז אריינגעקומען און נישט באדארפט פריער אנקלאפן אין
דער טיר. נישט געווען דארט קיין אריסטאקראטן ווי אין ראנזאטאוו. אין
פארגלייך מיט ראנזאטאוו איז אין פערעהינסקא גאר א קליינע אינטעליגענץ
און אוקראינישע נאך א קלענערע. די יידישע אינטעלעקטואלן אין פערע-
הינסקא זענען געווען: שמואל לייב ראזנבוים, דוד דעם שוחטס זון, אלטער
הילמאן, מאניע און עליע הילמאן, מלכהלע האכמאן, דעם אלטן שוחטס
טאכטער, איטע לודמער, יעקל ראזנטאל און זיינע ברידער דאדל און איציע,
חץ דעם א קליינע צאל יידישע שטודירנדיקע, וואס האבן געלערנט אין דער
היים ביי פריוואטע לערער.

דאווציע זיינפעלד, געענדיקט גימנאזיע, האט אנגעפירט מיטן פאטערס
געשעפטן; לאלי האבער האט שטודירט מעדיצין און פאנציע דרימער ראזענ-
טאל האט גיענדיקט פרויען-סעמינאר מיט מאטורע. קיין יידישן ווי אויך
נישט קיין יידישן פראפעסיאנעלן אינטעלעקטואל ווי א דאקטאר, אדוואקאט
אדער אנדערן דיפלאמירטן, האט פערעהינסקא נישט ארויסגעגעבן. צו די
דארטיקע אינטעלעקטואלן דארפן נאך צוגעגבן ווערן: פישל מינץ און
יוסף יהושע לויבער.

יוסף טשאלי איז געווען א וואנדערנדיקער מלמד, געלערנט מיט די
קינדער עברית אין די הייזער און כדי צו האבן פרנסה האט ער נאך אונטער-
געהאנדלט אונטערוועגס מיט הינער, אייער און אנדערע קליינקייטן און
צוזאמען מיטן סדור, פון וועלכן ער האט געלערנט מיט די קינדער האט ער
דאס אלץ ארומגעטראגן אין א קאשיק און בעת דעם לערנען מיט די קינדער
פלעגט ער צווינגען דעם טראדיציאנעלן ניגון, צוגעבנדיק די קינדער חשק
צום לערנען.

געווען אויך א סארווער אויף חתונות און פון דעם אלעם קוים געהאט

אויף פרנסה. זיין ברודער פייוול מיט א רויט בערדל, טשינקער, אויך געווען א דרדקי-מלמד, געהאט א חדר און איז אויך געווען א שמש אין קלויז.

געווען נאך א דרדקי-מלמד, דוד, געהאט א חדר. א גרעסערער מלמד איז געווען קאמול, געהאט א חדר, צוויי וואנדערנדיקע מלמדים זענען געווען: שלמה רעכטשאפן און שלום דעם שוחטס זון, נאך א בחור, פלעגט פארשארן די פיאות אונטיר די אויערן. נאך איין צוגעוואנדערטער, גרעסערער מלמד פון א פרעמדער שטאט האט געלערנט אין אורחים-שטיבל. דאס אורחים-שטיבל האט געדינט פאר די וואנדערנדיקע ארעמעלייט איבערצושלאפן א נאכט. מיט דעם ענין פלעגט זיך באשעפטיקן מיכאל לויבער, א חסידישער ייד, פלעגט צוגיפאמלען א פאר זלאטעס פאר די ארעמע לייט. קיין העב-רעאישע שול האט זיך לאנג נישט געקענט האלטן. איין העברעאישער לערער אוועק איז געקומען א צווייטער, נאך אים א דריטער א.א.וו. ביז עס איז מער קיינער נישט געקומען און עס איז געווארן אויס העברעאישע שול אין פערעהינסקא, ווייל די לערער האבן דארט נישט געקענט מאכן א לעבן אוין אויך די דארטיקע יידן האבן שוין נישט אדער קוים געמאכט א לעבן צוליב דער אלגעמיינער שלעכטער יידישער עקאנאמישער לאגע איבערן לאנד, וואס האט אויך נישט אויסגעמיטן די יידן פון פערעהינסקא.

ביז נאך דער ערשטער וועלט מלחמה איז קיין דאקטאר אין פערעהינסקא נישט געווען און דער דאקטאר אין יענער צייט איז געווען א פרייען-דאקטאר, טאר, ד"ר אנטלער. צו דער זעלבער צייט האט זיך שוין אויך געעפנט אן אפטייק. געווען דארט א קורצע צייט ד"ר וויטלין, ד"ר סאפירס א קרוב. נאך אים האט זיך שוין באזעצט ד"ר ווייסברוין און מיט יארן שפעטער איז צוגעקומען ד"ר וו. אדלערסבערג, דעם רעליגיע לערערס פון ראנזאטאוו א זון, אזוי אז פערעהינסקא האט שוין געהאט צוויי דאקטוירים און פרנסה האבן ביידע געהאט.

פארמאגט האט די שטאט נאך א בעל-עגלה. זעליג-לייב פישביין האט ער געהייסן. ער האט געטיילט דעם גורל מיט אלע אומגעקומענע קדושים אין חורבן אייראפע.

משה קאניע קליינבראד און זיין ברודער יאסיע וואלף. ביידע קצבים האבן געהאט בשותפות א יאטקע. משה קאניע איז געווען א בעל-תפילה אין קלויז א גאנץ יאר ווי אויך ימים נוראים, א גוטער בעל מנגן. דעם שבתדיקן טיש האט מען דארט געפירט מיט א ברייטן פארנעם מיט זינגען זמירות, וואס מען האט ארויסגעהערט אין דער גאס, דאס זעלבע אויך מיטן שלוש סעודות. שוין גאר שפעט, אין די צוואנציקער יארן, האבן יעקב דער בלעכער הערמאן מיט זיין זון מאטל איינגעריכטעט א סאדע וואסער פאבריק אין פערעהינסקא און אזוי ווי די שטאט-איינוווינער האבן נישט גענוצט גענוג דאס מחיהדיקע וואסער, פלעגט מאטל הערמאן ארומפארן מיט

סאדעוואסער, אנגעלאדן א גרויסע פור, אויף די מערקטעג אין די דער-
בייאיקע שטעט און דארט פארקויפט סאדע וואסער.

געווען א פאר משפחות צירלער גערופן ברעטלער. משה נוסבוים,
איז געווען א סוחר, גוט איינגעארדנט; פנחס קנאל, געהאנדלט
אמאל מיט האלץ. ס'רוב פאמיליע-נעמען זענען געווען: האבער,
הילמאן, נוסבוים און דרימער. חוץ אנדערע יידישע פאמיליע נעמען.
הערש דעם רבי'ס איז געווען א בעל-קורא פאר פיל יארן אין בית-
המדרש. קיין פארוויילונגס-פלעצער זענען דארט נישט געווען. פון מאל
צו מאל האבן די יוגנטלעכע געשפילט יידיש טעאטער.

אין ווינטער 1928 איז געווען דער שטרייך פון די וואלד-ארבעטער
קעגן דער פירמע גלעזינגער. געארבעט האבן זיי אין די וועלדער א גאנצע
וואך און שבת פארנאכט זענען זיי ארונטערגעקומען פון די בערג אהיים
און ס'רוב זענען געווען פערעהינסקער גויישע ארבעטער. געלעבט האבן
זיי אין באראקן, שלעכט באהייצט, פארוויכערט פון די אייזערנע אייזע-
לעך. דאס איז דער איינציקער שטרייך, וואס איך האב בייגעוויינט אין
פוילן. די שטאט האט אויסגעזען ווי ערב אן אינוואזיע, עס האבן זיך
ארומגעדרייט מיליציאנערן מיט ארעמבענדער אויף די ארבל, געשאפן פון
די שטרייכנדע ארבעטער. דער שטרייך איז שוין געווען א פארלירענער
נאך איידער ער האט זיך אנגעפאנגען און די פירמע גלעזינגער האט שוין
געזארגט דערפאר און אויף איר ווענדונג איז אראפגעקומען קיין פערע-
הינסקא ווו דער שטרייך איז פארגעקומען א פארשטארקטע שטאטס-פאליציי
צו העלפן צעברעכן דעם שטרייך. מיט זייער אנקומען זענען פארשוונדן
די מיליציאנטן, וועלכע האבן זיך באהאלטן אין די לעכער, ס'איז פראק-
לאמירט געווארן אויסנאם-צושטאנד און קיינער האט זיך נישט געטארט
ווייזן אויף דער גאס נאך 7 אזייגער אונט, זיי האבן דורכגעפירט
ארעסטן צווישן די ארבעטער אין שטאט. טראץ דער אנוועזנהייט פון א
פארשטארקטער פאליציי האט א היבשע צאל ארבעטער באוויזן אפשטעלן
דאס באנדל, וואס האט געפירט שטרייך-ברעכערס אויפן ארט פון די שט-
רייכנדע ארבעטער און דאס באנדל האט זיך געמוזט אומקערן צוריק פון
וואנען ס'איז געקומען. די פאליציי איז שוין געקומען א ביסל צו שפעט און
האט צוטריבן די רעשטלעך ארבעטער, וואס זענען געווען פארזאמלט נעבן
דער באנדל-סטאציע.

אויפן צווייטן טאג נאך דער געשעעניש איז דער סטאראסטע מאר
כבודו ובעצמו אראפגעקומען קיין פערעהינסקא און אונטערן אויסרייד,
אז דורך פארהאלטן דאס באנדל, וואס האט געפירט שטרייך-ברעכער איז
באגאנגען געווארן א געוואלד-טאט און מיט דער הילף פון דער פאליציי
געמאכט א סוף צום שטרייך. אייניקע טעלעפאנען זענען געווען אין שטאט ווי

אויך ראדיאס. מאַניע נאדלערס (איצט אין ישראל) פאַסאַזשירן-אויטאַבוס האָט קורסירט טעגלעך אויסער שבת. אַרויספאַרנדיק פון פערעהינסקאַ גאנץ פרי קיין ראַזניאַטאַוו, בראשניעוו, קאַליש א.א.וו. ביז סטאַניסלאַוו און קומען פאַרנאַכט צוריק מיטן זעלבן וועג אין שטאַט אַריין.

נאָך איינע פון די נייע דערשיינונגען איז געווען דאָס, וואָס יעדן חודש האָט דאָס ראַזניאַטאַווער געריכט אָפּגעהאַלטן געריכט סעסיעס אין פערע-הינסקאַ, וואָס מען האָט גערופן אויף פויליש „ראקי סאַנדאַווע“. דער עקאַנאָמישער קריזיס האָט אויך נישט אויסגעמיטן די דאַרטיקע יידן, קיין גבירים זענען נישט צוגעקומען, אַרעמעלייט יא. צו מאַכן אַ לעבן איז אָנגעקומען שווער. אין דעם געראַנגל פאַר זייער עקסיסטענץ, האָבן די יידן פון פערעהינסקאַ אויך נישט פאַרגעסן צו פאַרווירקלעכן זייער שוין פון לאַנג פריער אָנגענומענעם פלאַן צו שאַפן זיך אַ יידישע קהילה און אָפּטיילן זיך פון דער ראַזניאַטאַווער יידישער קהילה. פאַרבערייטונגען אויפצובויען אַ נאַציאָנאַלן הויז, בית-עם, זענען שוין געווען אין פולן גאַנג און דערנאָך נעמען לעגאַלע שריט צו שאַפן אַ סטאַטוס פאַר אַ יידישער קהילה אין פערעהינסקאַ. וואָס ס'איז געוואָרן פון דעם פלאַן נאָך 1932, ווען איך האָב פאַרלאָזט פוילן איז מיר נישט באַקאַנט, סיי ווי האָט שוין די צווייטע וועלט מלחמה אַלץ צושטערט. לויט ידיעות האָבן די דאַרטיקע יידן דורך אונטערקויפן די דייטשע געסטאַפּאָ געלעבט אומגעשטערט פאַר אַ לאַנגע צייט ביז זיי האָבן שוין נישט געהאַט מיט וואָס זיך אויסצוקויפן דאָס לעבן און סיי ווי וואָלט דאָס זיי נישט געהאַלפן, העכסטנס האָבן זיי געקענט אָפּשטופן זייער אומפאַרמיידלעכן אומקום אויף אַ קורצער צייט.

דאָס אויסזידלען די יידן פון פערעהינסקאַ איז פאַרגעקומען אומגעריכט, אַזוי, אַז די דייטשע רוצחים איז לייכט אָנגעקומען די אַקציע. זיי זענען אריינגעטריבן געוואָרן אין באַלאַכעווער געטאָ, וווּ עס האָבן זיך שוין געפונען די רעשטלעך איבערגעבליבענע יידן פון ראַזניאַטאַוו, דאָלינע און אַנדערע שטעט אַרום און פון דאָרט האָט מען זיי טראַנספּאָרטירט צו די אויסראַטונגט לאַגערן.

פון די פערעהינסקער יידן האָבן זיך כמעט קיינער נישט געראַטעוועט פון דער אַקציע. אַלע זענען צוזאַמען מיט די ראַזניאַטאַווער יידן, ווי אויך יידן פון דער אומגעגנט, געגאַנגען זייער לעצטן וועג.

דאָס זענען מיינע זכרונות מעמואַרן פון ראַזניאַטאַוו און פערעהינסקאַ איבערגעבן לויט מיין בעסטן וויסן און אַביעקטיוו, ביזן חודש אויגוסט 1932. איך האָב אין די זכרונות איבערגעגעבן דאָס טאַג טעגלעכע לעבן זייערס אין דער וואַכן ווי אויך אין די שבתים און ימים טובים, זייערע כאַראַקטערן מיט זייערע מעלות און חסרונות, זייער אַרט לעבן. איך האָב מיט די יידן גערעדט, מיט זיי פאַרקערט און מיט פיל פון זיי בין איך אויסגעוואַקסן צוזאַמען, איך האָב זיי געזען אין זייערע היימען און אויף

אין גלגולים פון צייטן אין יארן

א קליין שטעטל, מיט נידריקע יידישע שטיבער. צווישן די שמאלע און ענגע געסלעך האָבן זיך געדרייט מענטשן, וואָס יעדער פון זיי איז געווען אַ וועלט פאַר זיך. דער יידישער לעבנסשטייגער איז גע-ווען אזא פאַרשידנאַרטיקער, אַז ס'איז נישט לייכט צו באַשרייבן אים אין זיין גאַנצער רייכקייט.

דורכגעדרונגען מיט גרויס בענקשאַפט זע איך דעם טייך אין שטאַט, וועמענס וואַסער האָט געטריבן די מיל, וואָס איז געווען געפאַכטעט פון אפרים רעכטשאַפן. ביים טייך דער באַרג מיט די אַלטע צעצווייגטע ליפּעס, די בענק צום זיצן, דער וועג, וואָס האָט געפירט צום נאָענטן וואַלד. אין די שבתים און ימים־טובים זומערצייט האָבן כמעט אַלע שטע-טישע איינוווינער, יונג און אַלט, פאַרבאָכט אויפן באַרג אָדער אין וואַלד. די געזאַנגען פון דער יוגנט האָט מען געהערט איבערן גאַנצן שטעטל.

ראָזנאַטאָו האָט געהערט צום פאַוויאַט דאָלינאַ, סטאַניסלאָווער וואָ-יעוואַדשאַפט. די באַן־סטאַנציע איז אין קרעכאַוויצע, 7 קילמעטער פון ראָז-ניאַטאָו. אויך דאָרט האָבן געלעבט 6 יידישע משפחות. די פאַרבינדונג צווישן ראָזניאַטאָו און דער באַנסטאַנציע קרעכאַוויצע איז געווען מיט פיאַקערס און אויטאָבוסן צו יעדן צוג. געהייסן האָט שוין לעצטנס די סטאַנ-ציע : ראָזניאַטאָו־קרעכאַוויצע.

ראָזניאַטאָו איז געווען געטיילט אויף פאַלגנדיקע טיילן : פאדמאנאס-טיר : באָווינט הויפטזעכלעך פון גוים ; הינטער דער שטאַט : באָווינט פון יידן און גוים ; דער רינעק : באָווינט פון יידן און צוויי גוישע קיילער ; טאַרגאַוויצע : באָווינט פון יידן און פון גוים ; דער מאדזאר : באָווינט אויסשליסלעך פון גוים. דאָרט האָט מען געפאַשעט די שטעטישע בהמות ; דאָס אַלטע דאָרף : באָווינט פון יידן און גוים.

אין ראָזניאַטאָו זענען פאַרגעקומען אַפטע שריפות, ווייל אַלע הייז-לעך זענען געווען הילצערנע, און נאך יעדער שריפה זענען געבוירן געוואָרן איינצלע געמויערטע הייזער. אָבער גרויסע פאַרפלייצונגען פלעגן פאַר-קומען אין ראָזניאַטאָו. נאך יעדן שלאַקס־רעגן פלעגן די צוויי געבירג-

וואסערן: דובא און טשעטשווא פארפלייצן הייזער, גערטנער און גורם זיין גרויסע שאדנס די פעלדער, אוועקרייסנדיק די צוויי וויכטיקסטע בריקן, איינע וואס האט פארבונדן ראזניאטאוו מיט דער באן-סטאנציע קרעכא-וויצע, וואס געפינט זיך אויף פאדמאנסטיר; די צווייטע בריק, וואס פאר-בינדט ראזניאטאוו מיט פערעהינסקא און סביבה, וואס געפינט זיך אויפן אלטן דארף.

דער אוקראינישער קלויסטער שטייט אינמיטן שטעטל.

דער פוילישער קלויסטער — אויפן בארג, דערגעבן דער פוילישער זאל מיטן נאמען „סאקאל" און דער ספארט-פלאץ. קעגנאיבער דעם קלויס-טער געפינט זיך די פאסט, א צוויי-שטאקיקע שול, דאס געריכט און א היס-טארישער בנין מיט א טורעם פון די פאנשטשיזנע צייטן, און ווייניגער פון געריכטס-פארזיצער, דער ארעסט און די שטעטישע זשאנדארמערע.

ראזניאטאוו האט נישט געהאט קיין שום אינדוסטריע, און ארעמעלייט האבן נישט געפעלט. עס זענען געווען: שוסטער, שניידערס, סטאל-ארעס, בלעכער, שטוב-מאלער, פארבערס, בעלי-עגלות, פאקערס, ראזירער, באג-קעס-שטעלער, צייגרייסער, קצבים, שינדער, הינער און אייער-אויפקוי-פער, דארפסגייער, בייגל בעקערענס, בעקערייען, אפענע און געהיימע, קליינע קראמען, גרויסע און מאדערנע געשעפטן פון שיר, מאגנאפאקטור, קאנפעקציע, גאלאנטעריע, שפייז-און תבואה.

עס זענען געווען גרויסע בהמה-סוחרים, עקספארטירנדיק קיין ווין און פראג, אייער-עקספארטערן — אלע יידישע. עס האבן נישט געפעלט קיין גנבים, קיין קארטנשפילער און ליידיקגייער, אויך אלערליי טיפן פון אלע שיכטן, מעקלער, שדכנים, און אנדערע פראפעסיעס.

דער ערשטער האטעל אין ראזניאטאוו איז געווען „האטעל ווייסמאן", געהערט צו חגינה ווייסמאן, אן אנגעזעענער ייד.

דער רעסטאראן און האטעל האט געהערט צו סרולצי ראזענמאן.

דער דריטער האטעל און רעסטאראן האבן געהערט צו מרדכי גרוס. אין פראנץ-יאזעפס צייטן איז געווען אין ראזניאטאוו א „פראפא-נאציע", דאס איז געווען א מאנאפאל צו פארקויפן בראנפן אין ראזניאטאוו און סביבה. דער אייגנטימער האט געהייסן לייזער-איציק לעוו. זיין זון יענקל לעוו, האט געהאט די אויסשליסלעכע פארטרעטונג פון „קאלישער ביר". פון אקאטשימער ביר האט געהאט די פארטרעטונג סרולצי ראזענמאן.

שענקן און קנייפעס זענען געווען מער ווי גענוג. די עלטסטע שענק איז געווען מלך גראס. אן אריינפארהויז איז געווען ביי וואלף און לאהטשי לאנדסמאן, ווו ס'פלעגן זיך אפשטעלן פארשידענע סוחרים, וואס פלעגן קומען אויף ירידים, וועלכע זענען פארגעקומען יעדן מיטוואך, פון וועלכע א סך משפחות האבן געהאט פרנסה.

מיטן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט-מלחמה

ביז 1914 איז אונדזער שטעטל געווען א טייל פון דער עסטרייך-אונגארישער מאנארכיע אונטער דער הערשאפט פון דעם קייזער פראנץ יאזעף, וועלכער איז געווען א מלך של חסד. אין זיין צייט האט די יידישע באפעלקערונג געהאט צו פארצייענען רואיקע און גוטע יארן. די פאליאקן האבן געהאט אויטאנאמיע, אבער זיי זענען נישט געווען די אליין-הערשער, און יידן האבן פארנומען הויכע פאזיציעס. ביי אונדז אין שטעטל האבן מיר געהאט א יידישן ריכטער מיטן נאמען האפנונג, דער בירגערמייסטער וועווי האפמאן, דער קרימינאל-אויפזעצער פרינץ. דאס יידישע פאלק האט גע-פילט א באשיצער הינטער זיך. אין דעם גאנצן יידישן גלות איז דאס געווען די גאלדענע תקופה. עס זענען דעמאלט אין אלגעמיין געווען יארן און מלחמות און אן רעוואלוציעס.

די ערשטע וועלט-מלחמה האט אונדזער שטעטל געבראכט א סך צרות און ליידן. ווי נאך די מלחמה האט זיך אנגעפאנגען אין דער זעלבער וואך האבן מיר די רוסן געהאט. ווי ווילדע הארדעס האבן זיי זיך אריינגעריסן געפלינדערט און גערויבט יידיש האב און גוטס, געשלאגן און פארגוואל-דיקט יידישע פרויען און מיידלעך. אמת, אין פארגלייך צו די נאציס זענען זיי געווען צדיקים, אבער א פאקט איז, אז יידן האבן געליטן פון די "צדיקים" זייער א סך. הערש רעכטשאפן איז מערדערלעך געשלאגן געווארן פון די קאזאקן, נאך דורך א נס איז ער לעבן געבליבן. מיין פאטער, זיצנדיק ביים שלוש סעודות האט א קאזאק מיט דער שווערד געדראגט אים צו הרגענען. דאס האט ביי מיין פאטער א סך יארן צוגענומען. זיי האבן אלע געשעפטן געעפנט און די סחורות געווארפן אין גאס, די קעלערס אויפגעהאקט, און אונדזערע טייערע שכנים האבן גענומען רויבן אלץ וואס זיי האבן געוואלט. עס האט נישט קיין שיעור צו יידישע ליידן, וואס די חיות רעות האבן אונדז פארשאפט.

דאך האט זיך דאס לעבן ווייטער געפירט שטיל און צניעותדיק. מען האט געלעבט מיטן איינגעשטעלטן שטייגער פון דורות. קיין גרויס-שטא-טישע עשירות איז נישט געווען, דערפאר אבער א יוסטע באלעבאטיש-קייט. עס זענען געווען סוחרים, וואס האבן געפירט געשעפטן אויף א פארנעם, אויך מיט אנדערע שטעט. עס זענען געווען קרעמער, וואס האבן קוים געצויגן חיונה. עס זענען אויך געווען סבעלי-מלאכות, יעדער מיט זיינע באזונדערע השגות און וועלט-אויסקוק, דאגות און פרנסות.

אברהם זויערבערג

א פרעמדע קולטור

גאר א שלעכטע האנט
קען דאס וואגן.
ביים וואסער ראנד
דיך אזוי פלאגן.
קאטשינע אייער האט זי דיר אונטערגעלייגט,
דו זאלסט זיי דריי וואכן ברייען.
דו ביסט געווען גענייגט
פאר אייגענע קינדער דאס צו טוען.
ווען זיי האבן אויסגעפיקט,
האסטו נישט געמאכט קיין אונטערשיד,
מיט ריינע פליגל זיי געשיצט און געקוויקט
און זיי געוונגען דיין אייביק ליד.
ווען זיי זענען געווארן עלטער,
האבן זיי נישט פארשטאנען דיין שפראך,
צו דיר געווארן קעלטער
און זיך געלאזט שווימען אין טייך
ביים ברעג ביסטו געלאפן פול מיט שרעק,
זיי זאלן נישט דערטרונקען ווערן.
זיי האבן דיר געהאלטן פאר א נאר
און דיין פחד-רוף נישט געוואלט הערן.
דו, מענטש! מיט דיין פארדארבענעם פארשטאנד,
מיט ריינע זינד האסטו באוויזן ווונדער?
דו האסט געשאטן גערן דיין האנט
און פארגעסן דאס דו האסט אויך קינדער.

(רוזניאטוב, 5.8.1939)

און ארגאניזאציעס

פארטייען

און ארגאניזאציעס

נאך די ערשטע ציוניסטישע קאנגרעסן, ווען ס'זענען שוין אנט-שטאנען מערערע ציוניסטישע פארטייען האט ראזשניאטאוו נאך אלץ געקאנט אויסקומען מיט איין פארטיי דעם „חובבי ציון“ פאריין. ערשט נאך דער ערשטער וועלט-מלחמה האבן זיך אנגעהויבן אויסצושיילן באזונדערע פארטייען און דאס זענען געווען: סתם ציונים אונטערן נאמען „אחוזה“, „התאחדות פועלי ציון“, „מזרחי און בני עקיבא“, גורדוניה, השומר-הצעיר, בית"ר, סתם-חלוץ — דער לינקער פליגל פון פועלי ציון; איא"פ (אלגעמיינע יידישע ארבייטער פארטיי), דאס זיינען געווען די גאנץ לינקע. אזוי ווי קאמוניזם איז געווען אומלעגאל, האבן זיי זיך געדעקט אונטער פארשידענע נעמען. האט מען דעם „איא"פ" פארמאכט זענען זיי דערשינען אונטער א צווייטן נאמען.

צום רימל האבן מער נישט געפעלט ווי די אגודה פון רעכטס און בונד פון לינקס, אבער די צוויי דערמאנטע ארגאניזאציעס האבן אפילו קיין אנהויב ניט געמאכט אין שטעטל. געווען איז אויך שטענדיק א יידי-שער סוחרים-פאריין, א פאריין פון בעלי-מלאכות, א פאריין פון פריי-וויליקע אמאטארן-ארטיסטן, ווי אויך אן אומפארטייאישער פאריין מיטן נאמען „קאסינא“, ווו מ'האט געשפילט שאך, דאמינא, קארטן, געלייענט צייטונגען און ביכער און דאס וויכטיקסטע — דער קאסינא האט געמאכט פארשידענע פארשטעלונגען, זיך אינטערעסירט מיטן ארטיסטן-פאריין און אלע הכנסות זענען געגאנגען אויף קויפן ביכער.

האבן זיך טאקע במשך פון יארן אנגעזאמלט טויזנטער ביכער אין יידיש, פויליש, דייטש, אריגינאלן און איבערזעצונגען פון די בארימטסטע שרייבער. יעדעס יידישע בוך וואס איז נאך דערשינען אויפן ביכער-מארק, האט די יידישע ביבליאטעק תיכף באשטעלט. צוויי מאל א וואך האט מען פאר א קליינעם אפצאל געקאנט נעמען ביכער, א גרויסער טייל האט גענומען פיר ביכער א וואך, אנדערע האבן נאר גענומען דריי אדער צוויי ביכער דורך דער וואך.

די ביבליאטעקארן זענען שטענדיק געווען פרייוויליקע. איך, דער שרייבער פון די שורות, בין אויך געווען א שטיקל צייט אן ארויסגעבער פון ביכער. די איינציקע פרייוויליעגיע פון ביכער-ארויסגעבער איז געווען וואס ער האט געקאנט לייענען דער ערשטער א ניי בוך, וואס איז ערשט אנגעקומען אין ביבליאטעק.

אלע אויסגערעכנטע אַרגאַניזאַציעס זענען געווען טעטיק און האָבן פאַרנומען אַ חשוב אַרט אין אויסלעבן זיך פון די תושבים אין שטעטל. יעדע אַרגאַניזאַציע האָט געקאַנט אריינשרייבן איר בלעטל געשיכטע אין לעבן, שאַפן און אויספאַרמירן די כאַראַקטערן פון אירע מיטגלידער. יעדע אַרגאַניזאַציע האָט געהאַט איר באַזונדערע אויפגאַבן.

אחווה

צווישן די ציוניסטישע פאַרטייען האָבן די סתם ציונים זיך גערופן „אחווה“, געשפילט אַ גאָר וויכטיקע ראָל. זייער פאַרזיצער איז יאָרן לאַנג פאַר דער מלחמה געווען שמשון רעכטשאַפּען. דער זעלבער איז אויך די גאַנצע צייט געווען דער פאַרזיצער פון דער קק"ל-קאָמיסיע. די קק"ל-קאָמיסיע איז געווען צוזאַמענגעשטעלט פון מיטגלידער גע- שיקט פון יעדער פאַרטיי באַזונדער. ד"ר דוד ווייסמאַן, משה ראָזנבערג און אַנדערע האָבן געשפילט אַ גאָר וויכטיקע ראָל אין די ערשטע צייטן פון די סתם ציונים. זיי האָבן געשפילט די ראָל פון אומפאַרטייאישע ציו- ניסטן, ווען די פאַרטייאישע געמייטער זענען נאָך ניט געווען קיין צעהיצטע. דאָס האָט געהאַלפן, אַז זיי זאָלן מער שטיין אויף דער וואַך פון די געזאַ-

קבוצת "אחווה"

שורה ראשונה (מימין): ערשטע ריי, פון רעכטס: (1) טושיה שטרן, טושיה פנדל, (3) אסתר טראו, (4) טינציה קוראל, (5) יהודה ספר (לרר), (6) אשתו יטקה ספר, (7) יעקב טנה, (8) מלכה טראו, שורה ב': איטקה לרר ואחיה — ישראל לרר, מרים זויארברג, סלקה לרר, טושיה גלובטר, שולו טנה, מניה פנדל, (אחד לא ידוע), חנה ושמשון רכשפן, אסתר אדלשטיין, רוזיה וויינפלד, וועווע, שטרסמן.

מלטע פאָנדן פאַר ישראל ווי אויך אין אַלגעמיינע ענינים בנוגע דער ציוניסטישער געזעלשאַפט. אין די לעצטע יאָרן אָבער פאַרן מלחמה-אויס-ברוך זענען די סתם ציונים געוואָרן אריינגעטאָן אין די פאַרטייקאַמפן גע-נוי ווי אַנדערע פאַרטייען.

אין „אחווה“ האָט מען שוין געקאַנט הערן ווי יינגלעך און מיידלעך רעדן צווישן זיך פויליש אויך. צום גרעסטן טייל יוגנט אין „אחווה“ זענען געווען קינדער פון סוחרים, אזוי גערופענע באַלעבאַטישע קינדער; די יידישע שפראַך איז אָבער דאָך אפילו אין „אחווה“ געווען דאָמינירנדיק און אַ גרויסער טייל פון די מיטגלדער האָבן זיך געלערנט עברית.

„התאחדות — פועלי-ציון“

„התאחדות — פועלי-ציון“ האָט געהאַט אַ זייער פריען אָנהויב און זיך אַנטוויקלט צו אַיינער פון די גרעסטע פאַרטייען אויב ניט די גרעסטע. וויכטיקע ראָלן אין דער דערמאָנטער אַרגאַניזאַציע האָבן געשפילט אירע אָנפירער: לייב מייזלס, וועלכער איז אומגעקומען על קידוש השם, און משה לוסטהויז, וועלכער האָט זיך געפונען אין ישראל און אַנדערע. די מיטגלידער זענען באַשטאַנען אין גרעסטן טייל פון אָנגעשטעלטע און האַנטווערקער. אַ פאַרצווייגטע קולטור-אַרבעט האָט די אַרגאַניזאַציע גע-פירט און ניט ווייניק צושטייער געגעבן דער ציוניסטישער באַוועגונג.

מזרחי

מזרחי האָט געהאַט אַ גוטן אָנהויב און די דאָזיקע אַרגאַניזאַציע האָט זיך צעוואַקסן, איז פון די עלטערע מזרחיסטן אַרויסגעוואַקסן אַ „צעירי מזרחי“, עטלעכע צענדליק מיטגלידער יונגע בחורים און מיידלעך, און אַ ביסל שפעטער איז אַנטשטאַנען די „בני-עקיבא“. אַלע צוזאַמען האָבן געשפילט אַ וויכטיקע ראָל אין די ראַמען פון אַלגעמיינעם ציוניסטישן לעבן.

ר' אברהם זויערבערג איז געווען דער ערשטער פרעזידענט פון מזרחי און ביז די שפעטערע יאָרן האָט ער זיך כסדר אינטערעסירט מיט אירע אַלע אַפצווייגן און געבליבן ביז צו זיין אומקום על קדוש השם דער ערן-פרעזידענט פון מזרחי און צעירי מזרחי.

די יוגנט פון מזרחי איז מערסטנס באַשטאַנען פון יינגלעך וואָס האָבן געלערנט אין חדר און דערנאָך אין קלויז, גמרא, און אַנדערע למודי קודש, געוואָרן מאַדערן און זייער וועג האָט געפירט צו מזרחי; מיידלעך פון גאָר פרומע עלטערן, אויך זייער וועג האָט געפירט צו מזרחי.

גורדוניה

„גורדוניה“ האט עקזיסטירט ווי א קליינע ארגאניזאציע, וועמענס מיטגלידער זענען געווען איבערגעגעבן דער אידעע פון סאציאליסטישן ציוניזם, האבן אַנטיילגענומען אין פאַרשידענע ציוניסטישע אונטערנעמונגען, אין זאמל-אַקציעס, האבן געפירט אויך א קולטור-טעטיקייט, אָבער אין די לעצטע יאָרן אפילו ניט שטענדיק געהאַט זייער אייגענעם לאַקאַל.

השומר הצעיר

„השומר הצעיר“ איז געווען א באמת לעבעדיקע ארגאניזאציע, כאַטש זיי האבן ניט געהאַט קיין גאָר גרויסע מיטגלידערשאַפט. די אָבער וואָס האבן אָנגעהערט צו דער אַרגאניזאציע, זענען געווען זייער איבערגעגעבן, זיי האבן אַפּט געמאַכט פאַראַנשטאַלטונגען און זיך מער אויסגעלעבט אין די ראַמען פון דער אידעאָלאָגיע, איינגעאָרדנט שומרישע אַוונטן, וועלכע האבן געמאַכט אַ שטאַרקן איינדרוק; אויספֿולגן אין וואָלד, וואָס האבן געהאַט אַ ברייטערן אַפּקלאַנג צווישן דער יוגנט.

בית"ר

בית"ר איז געווען אַ דינאַמישע אַרגאניזאציע, פול מיט לעבן. דער גייסט פון דעם רעוויזיאָניזם צו קעמפן קעגן די אָנגענומענע פאַרמען פון דער ציוניסטישער באַוועגונג האַט צוגעשפּילט דער דאָזיקער באַוועגונג צו באַקומען אַן אָנהענגערשאַפט, יוגנט וואָס זענען געווען אומצופרידן מיט דער מילדער פירונג פון פּאַליטישן ציוניזם, האבן זייער וועג געפונען צום רעוויזיאָניסטישן בית"ר.

סתם-חלוצ

סתם-חלוצ איז געווען אַ יונגע אַרגאניזאציע, געשאַפן קוים עטלעכע יאָר פאַר דער צווייטער וועלט-מלחמה. אירע מיטגלידער זענען ניט געווען צופרידן גענוג מיט „התאחדות פועלי-ציון“ און דער עיקר איז דאָס געווען אַ חלוצישע אַרגאניזאציע. פון סתם-חלוצ זענען מער חברים געווען אויף פאַרשידענע הכשרות ווי פון אנדערע אַרגאניזאציעס.

די אַלע אויסגערעכנטע ציוניסטישע באַוועגונגען זענען געווען טעטיק, האבן ווער מער און ווער ווייניקער געפירט אַ ברייט פאַרצווייגטע קול-טורעלע און ציוניסטישע טעטיקייט. לעקציעס, רעדעס און קעסטל-אַוונטן זענען שטענדיק געווען אויפן סדר-היום, און ווי געוויינלעך ביי יוגנט, האבן די זעלבע קיינמאָל נישט פאַרפעלט צו טאַנצן הויראַס און פון צייט צו צייט איינגעאָרדנען טאַנץ-אַוונט און פאַרשיידענע פאַראַנשטאַלטונגען. אַקטיוויסטן: אייזיק באַרניק, יהודה-הערש שטערן ויב"ל — דור רובינ' פעלד-נוסבוים און מרדכי טרוי.

קאמוניסטן

די יידישע קאמוניסטן האבן געפירט א קולטור-טעטיקייט. געווען א צייט, ווען זיי האבן געפירט רעליגיעזע וויכוחים. דערנאך האבן זיי דאס פארלאזט, אפגעגעבן זיך מיט קאמוניסטישער פראפאגאנדע, דער עיקר פאר רוסלאנד. צו דעם טייל ארבעטער-יוגנט וואס זענען געווען אפיציעלע מיטגלידער, זענען צוגעקומען א סאך סימפאטיקער פון דער שטודירנדיקער יוגנט. דער פוילישער אנטיסעמיטיזם, די נישט זיכערע לאגע אין מארגן און דער עיקר די עקאנאמישע שווערע לאגע און אויסזיכט אויף א בעסערער צוקונפט, האט געטריבן א גרויסן טייל צו ראדיקאלע אויספירן, געמיינט, אז אמת, צדק און יושר קומט פון רוסלאנד. די אקטיווע ארבעט פון אט דער יוגנט האט זיך אויסגעדרוקט אין אויפקלעפן פלאקאטן אין פארשידענע טיילן פון שטעטל מיט קאמוניסטישע לאזונגען, באזונדערס צום ערשטן מאי, ווי אויך אויפהענגען א רויט פענדל אויף א טעלעפאן-דראט אדער ערגעץ אנדערשוו. געוויינלעך האט די פאליציי געהאט א שארף אויג און זיי נאכשפיאנירט. פארן ערשטן מאי זענען נישט איינמאל פארגעקומען פארשידענע ארעסטן. געווען אזעלכע וואס מ'האט פאראור-טיילט אויף חדשים און אמאל יארן תפיסה.

פון די יידישע באלעבאטישע מיידלעך האט זיך שרה געללער געשטעלט אין שפיץ פון דער קאמוניסטישער אנפירונג. נישט איינמאל האט מען איר פארשפארט אין תפיסה. זי איז געווען צארט, שיין, שלאנק, מיט א שיינעם קאפ האר. זי האט זיך שטענדיק פארהאלטן מיט ווירדע. נאך דער מלחמה האב איך זי געטראפן אין נידערשלעזיע. ווי דער פרייט האבן מיר זיך ביידע צו זען איינער דעם אנדערן לעבעדיק. איר פאטער איז געווען א יודע-ספר, אן ערשטקלאסיקער בעל-קורא און פרומער ייד. זי האט נאך געהאט א שוועסטער מיט צוויי ברידער. איינער פון אירע ברידער האט זיך צו מיר געווענדעט נאך א פערמיט קיין אויסטראליע פון שוועדן. כ'האב אים געשיקט, אבער ער איז, ווייזט אויס, געבליבן וווינען אין שוועדן.

דער פאריין פון האנטווערקער האט געהאט אן אייגן מנין. דאס זענען געווען יידישע סטאליארעס, שניידער, שוסטער און אנדערע פאכן, לויטער באווייבטע מענטשן. שמעון דיאמאנד איז געווען זייער סעקרעטאר. אין די לעצטע יארן פאר דער מלחמה האט אבער דער פאריין מער נישט עקזיס-טירט ווי אויפן פאפיר. דאקעגן האט דער סוחרישער פאריין אלעמאל אנגעהאלטן. דאס איז געווען אן ארגאניזאציע, ווו מ'האט געשפילט א שאך, געלייענט א צייטונג, פארברענגט, געשמעסט און אמאל געמאכט מסחר. ווען מ'לייענט אדורך אזא לאנגן צעטל פון מאדערנע ארגאניזאציעס קאן מען דאך מיינען, אז יידן האבן פארלאזן חס וחלילה זייער יידישקייט, מוז מען באלד צוגעבן דאס יידישע ווערטל „וואס צו גאט איז צו גאט און

וואס צו לייט איז צו לייט". דער גרויסער רוב פון שטעטל, מער ווי 90 פראצענט, האט זיך געפירט יידיש, געגאנגען דאווענען לכל הפחות איין מאל א וואך, שבת. יידישע געשעפטן זענען אלע געווען געשלאסן שבת. דער קול תורה האט נישט אויפגעהערט צו קלינגען פון די פארשידענע חדרים און בתי־מדרשים. א דף־יומי גמרא האט מען אלע טאג געלערנט אין דער אמאליקער אלטער קלויז. קיין איין יידישער בחור האט נישט אויס־געמיטן צו גיין אין א חדר אין משך פון עטלעכע יאר. דער דרך־ארץ פאר תורה איז נאך אלץ געווען שטארק. קינדער פון די חדרים זענען נאך אלץ געגאנגען יעדן שבת זיך פארהערן צו א געוויסן באלעבאס. יידישע פרויען און מיידלעך האבן זיך געפירט צניעותדיק און אלע צוזאמען האבן געפירט אן עכט טראדיציאנעל יידיש לעבן.

בטיול — 1934 — 1934 אויף אן אויספלוג

אַקטיוויסטן

אין די פארשידענע ארגאניזאציעס זענען שטענדיק געווען איינצלענע, וועלכע האבן מער ווי אלע אנדערע געטראגן דעם עול פון דער געגעבענער ארגאניזאציע. אזוי צום ביישפיל איז ביי „בני־עקיבא“ געווען דער בחור אלי־עזר יצחק נוסבוים (וואָלף האַרװיצ'ס אָן אייניקל). זיין פאָטער אַ לערער איז אומגעקומען אַלס סאַלדאַט אין דער ערשטער וועלט־מלחמה, איבערגעלאָזט אָן אלמנה, אסתר מיט צוויי יינגלעך: אליעזר יצחק און זיין ברודער לייב. אלע זענען זיי אומגעקומען אויף קידוש השם.

א. י. נוסבוים איז געווען אן איידעלער באַלעזענער בחור, א יודע ספר מיט א שטאַרקן ציוניסטישן ברען, דערצו א פרומער, איז ער בלב ונפש געווען איבערגעגעבן דעם רעיון פון תורה ועבודה, איז געווען פון די גרינדער פון דער „בני-עקיבא“-ארגאניזאציע און די דאזיקע ארגאניזאציע איז זיך שפעטער צעוואַקסן, געהאַט שטענדיק עטלעכע פון אירע מיטגלידער אויף הכשרה אין פאַרשידענע ערטער אין מזרח-גאַליציע.

אייזיק באַרניק, דער זון פון יהודה באַרניק, א מיטגליד פון סתם-חלוץ האָט געשפילט א וויכטיקע ראָל אין דער דערמאָנטער ארגאניזאציע. יאָרן-לאַנג איז אייזיק געווען אויף פאַרשידענע פלעצער אויף הכשרה. די מלחמה האָט אים אָבער פאַרכאפט און ער איז אומגעקומען אויף קידוש השם. חיים עקשטיין איז געווען יאָרן-לאַנג די אָנפירנדיקע קראַפט ביים „השומר-מר הצעיר“, אויך אליין פאַרברענגט עטלעכע יאָר אין פאַרשידענע קבוצים. „השומר“ און „סתם-חלוץ“ האָבן שטענדיק געהאַט מיטגלידער אויף די הכשרות אין מזרח-גאַליציע, נאָר קיין צו גרויסן מזל צו באַקומען סערטיפיקאַטן האָבן די דערמאָנטע ארגאניזאציעס נישט געהאַט און ליידער זענען די וואָס האָבן זיך געגרייט צו פאַרן קיין ארץ-ישראל צוזאַמען מיט זייערע משפחות אומגעקומען על קידוש השם.

גאָדל שוואַלב האָט געשפילט א וויכטיקע ראָלע אין דער אָנפירונג פון בית-ר.

די ציוניסטישע באוועגונג

די ערשטע ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע אין ראַזניאַטאָוו, געדענק איך נאָך זייענדיק אַ קינד. אין יאָר 1901—1900 האָבן די ציוניסטן געגעבן אַ ספר־תורה אין שיל. דאָס איז געווען אַ גרויסער יום־טוב מיטן אַנטייל פון דער קאַלשער מוזיק. מען איז געגאַנגען איבער דער שטאָט, טראָגענדיק די ספר־תורה אונטער אַ חופה, באַגלייט מיט מוזיק, טאַנצנדיק און זינגענדיק, ביז אין שיל אַריין. ס'האָבן זיך באַטייליקט יונגעלייט, קליין און גרויס, פרומע און פרייע.

אין יענער צייט זענען די פירער פון ציוניסטישן פאַריין געווען: מאיר יעקל (פרעזעס), בונים געלער, בוני רייזלער, לייב יעקל, מענדל האַראַוויץ, הערש האַראַוויץ, שלמה גראָס, חיים אשר יעקל, פתחיה טורטלטויב, וועלוול אדלער, י. ל. אַרטמאַן, הערמאַן האַראַוויץ און פיל אַנדערע, וועמענס נעמען זענען מיר ארויס פון זכרון.

די גאַנצע צייט, ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה, איז דאָס געווען די איינציקע ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע, וואָס האָט געפירט אַ גרויסע קולטורעלע טעטיקייט אין ראַזניאַטאָוו, האַבנדיק אַ גרויסע ביבליאָטעק. זי איז פאַר־ניכטעט געוואָרן אין די מלחמה־יאָרן.

אין יאָר 1936 איז אין ראַזניאַטאָוו געגרינדעט געוואָרן אַ יידישע פאַלקס־קיך פאַר אַרעמע. לייטער פון דער פאַלקס־קיך איז געווען דער מעד. ד"ר מאַריץ דיאָמאַנד, ביי דער מיטבאַטייליקונג פון אַ פרויען־קאָמיטעט.

אַנפירער

אין התאחדות פועלי ציון איז געווען פרעזעס לייב מייזעלס מאַגיסטער, אין אחוזה — שמשון רעכטשאַפן. אין בית־ר — ש. זינדלער. אין המזרחי — ש. ל. ראָזענבוים. עס זענען אויך געווען טעטיק די יוגנט־אָרגאַניזאַציעס: „החלוץ“ און „השומר“, אָבער איך געדענק נישט די נעמען פון די אַנפירער. אין „איאָפּ“ — אַלגעמיינע יידישע אַרבעטס־פאַרטיי (קאָמוניסטן) איז געווען פרעזעס שמואל לעוו. אין „יד חרוצים“ (האַנטווערקער) — פיליפּ פערשט (פריזער). אין „מכבי“, יידישער ספּאָרט־קלוב — מוני לוסטהויז. פאַרויצער פון קרן־קימת איז געווען משה ראָזנבערג. ס'זענען געווען העברעאישע קורסן, וועלכע זענען פאַרגעקומען אין הויז פון אברהם און פעסיע גראָל.

פון די העברעאישע לערער געדענק איך :
 משה בארניק און צ. פאסבערג (לעבט אין ישראל). עס זענען געווען
 נאך אנדערע, וועלכע איך געדענק נישט.

דער דראמקרייז

אין יענער צייט איז אין ראזניאטאוו קיין שום ארגאניזאציע נישט גע-
 ווען. די אלטע פירער פון דער ציוניסטישער ארגאניזאציע זענען ווי פאר-
 שוונדן. א טייל — אין דער מלחמה, א טייל געשטארבן פון עפידעמיעס, וואס
 האבן אין דער צייט געבושעוועט. די רייכע ביבליאטעק איז צוגערויבט גע-
 ווארן. מען האט געמאכט דעם לעצטן פרוווי אויפסניי אויפלעבן די ציוניס-
 טישע ארגאניזאציע, אויסוויילנדיק אלס פרעזעס דעם אדוואקאט, ד"ר ווא-
 סערמאן, א קראנקער מענטש. דער פאריין האט געצאנקט. קיין שום טעטי-
 קייט האט דער ניי-געשאפענער פאריין נישט געפירט, ווייל עס האבן דא-
 מאלסט אויסגעפעלט די נויטיקע כוחות.

זעענדיק, אז די חובבי ציון האט קיין שום שאנסן נישט אויפגעלעבט צו
 ווערן, האבן עטלעכע יונגע מענטשן באשלאסן צו גרינדן א פועלי-ציון-
 פאריין. ס'איז געווען שווער, סיי צוליב דער פיינטלעכער שטעלונג פון דער
 דעמאלטיקער פוילישער מאכט לגבי יידן, און סיי צוליבן מאנגל אין געלט.
 דער איינציקער וועג צו שאפן געלט איז געווען א דראמאטישער קלוג.

החלוץ ברוציאטוב

הסתדרות של החלוץ: יושבים: מרדכי טראו, יהודה הרש שטרן, לוי רוזנמן.
 שורה 2: דוד נוסבאום, שורה 3, 4: אייזיק ברניק, 7, מרדכי הופמן

אויך א „דראמאטישער קלוב“ האט געמוזט לעגאליזירט ווערן פון דער פוילישער אדמיניסטראציע, געמוזט האבן אן אפיציעלן נאמען. האבן מיר געבעטן א באויליקונג צו עפענען א קולטור-קלוב, אן אומפארטייאישן, אין וועלכן ס'וועט אויך זיין דער געגארטער „דראמא-קלוב“. כדי די זאך זאל שנעל דערליידיקט ווערן האט זיך דער קאמיטעט געוואנדן צום אדוואקאט ד"ר ש. ספיר, צו זיין אונדזער ערן-פרעזידענט. אזוי איז געשאפן געווארן אונדזער ארגאניזאציע.

דער קאמיטעט :

ד"ר שמעון ספיר, שלום רעכטשאפן, האראוויץ לעאן, יוריסט — אומ-געבראכט דורך די נאציס, לוטוואק משה (אין אמעריקע), בערמאן יצחק (חיפה) און האראוויץ בן-ציון (חולון).

צום דראמא-קלוב האבן געהערט די סאמע אקטיווסטע יינגעלייט אין שטעטל, פעיקע און ברויזנדיקע טעמפערעמענטן. כאטש ער איז אפי-ציעל געווען אומפארטייאיש, איז אבער דער רוב מיטגלידער געווען געשטימט ציוניסטיש. דער ציוניסטישער אידעאל האט געצונדן און צע-וויגט די הערצער פון דער יידישער יוגנט און פון דער מיטליאריקער אינ-טעליגענץ. א מין בראשית-געפיל פון אויפגיין און באנייאונג האט אלע-מען ארומגענומען. מען האט געפירט וויכוחים און האסטיק געפיבערט דעם חלום פון א יידיש-נאציאנאלער אויפריכטעניש. פאראלעל מיט דער קולטורעלער אויפלעבונג איז אויך אנגעגאנגען די נאציאנאלע דערווא-כונג, וואס האט צעשטורעמט די געמיטער און זיי אנגעפילט מיט שטאלץ און בטחון פאר א געבענטשטן, גליקלעכן מארגן, פאר דער גאולה פון פיל-געליטענעם יידישן פאלק.

ארום דעם דראמא-קלוב האבן זיך גרופירט מענטשן, וואס זענען איבערגעגעבן בלב ונפש. עס זענען צווישן זיי געווען אזעלכע, וואס האבן די ארבעט גענומען אויף זיך ווי א הייליקע שליחות, האבן זיך מיט א נשמהדיקן ברען אריינגעווארפן אין דער טעטיקייט. אונדזער שטעטטל האט דאן דורכגעמאכט א תקופה פון געזעלשאפטלעך-נאציאנאלן אויפ-שטייג. די געמיטער האבן זיך צעווארעמט סיי מיט רוישיקער עסקנות און סיי מיט דעם ציכטיקן און שטילן אין דער התגלות פון מענטש אין זיינע גייסטיקע מאניפעסטאציעס.

אברהם זויערבערג

ארץ-ישראל-פלאנצן

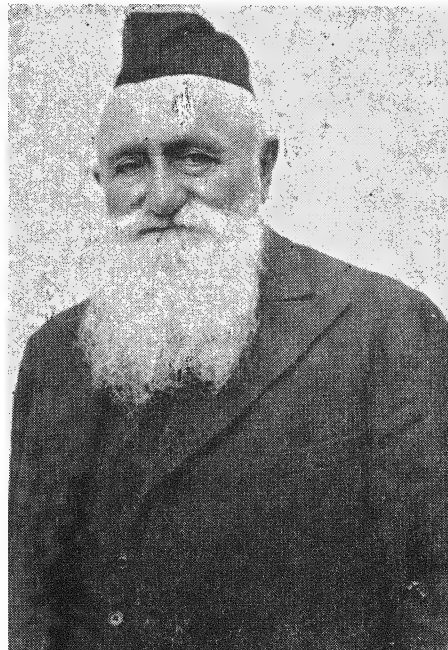
געמיינט האב איך צו האבן כוסות זיבן.
פון די זעקס איז מיר איינער ליידיק געבליבן,
אבער דער ליידיקער איז מיר מרמז אויפן ארט,
אז איך האב ב"ה צוויי פולע דארט.

ווי איך האב זיך געוונטשן, איז עס געשען.
איך האב ב"ה א כוס מער.
נאר ווייל איך קען עס לע"ע נישט זען,
פאלט מיר יערעס מאל א טרער.

דאס ערשטע צווייגעלע גייען מיר אין א"י פלאנצן.
מיט פרייד-טרערן וועלן מיר דאס שטעפקעלע באגיסן
טיללה! מיר וועלן דאן איה"ש מאנצן,
ווען מיר וועלן די שיינע פרוכטן געניסן.
...אייערע עלטערן

רוזניאטוב, 16.1.39.

דמויות והווי

ר' זכריה דוד ליברמן
ראש הקהל דק"ק רוזניאטוב

געשטאלטן
און לעבנס־שטייגער

יידן פון מיין אלטן דארף

אין ראָזנאַטאָוו בין איך געבוירן און אויפגעוואַקסן. דאָרט האָב איך פאַרבראַכט מיין קינדהייט און יוגנט, ביזן פאַרלאָזן דאָס שטעטל, אָבער דאָס, וואָס איך וועל דאָ דערציילן באַזירט זיך נישט בלויז אויף אייגענע איבערלעבענישן, נאָר אויך אויף דעם, וואָס איך האָב גע־הערט פון מיין פאָטער, ר' לייביש פרידלער ז"ל און פון אנדערע יידן דערציילן.

דאָס אַלטע דאָרף איז דער אורשפּרונג פון דער שטאָט ראָזנאַטאָוו. דאָס דאָרף איז געווען אַרומגענומען פון וואַסערן, גרינע בערג און וועלדער. ערשט מיטן באַזעצן זיך פון יידן דאָרט, איז ראָזנאַטאָוו געוואָרן אַ ישוב, פונאַנדערגעבויט זיך לויט אַ פּלאַן. דאָס באַווייזט דער גרויסער רינגפלאַץ מיט די אַרומיקע געשעפטסהיזער און גלייכע גאַסן.

די ערשטע יידן אינעם אַלטן דאָרף זענען געווען צוויי שוואַגערס, איינער פון זיי האָט געהייסן גערנער (אָן אוראייניקל פון גערנער, שוין אַן עלטערער מאַן, האָב איך דאָ אין ישראל געטראָפֿן, ער האָט מיר דאָס אויך באַשטעטיקט). זיי, די צוויי שוואַגערס האָבן געפאַכטעט דעם גאַנצן פּאַל־וואַרק סקאַרבעק מיט דער גראַלנע, וואָס האָט פּראָדוצירט אַלקאהאָל פון קאַרטאָפּל. די ערשטע דריי הייזער אויף דעם אַלטן דאָרף האָבן זיי אויפ־געבויט פאַר זיך און פאַר זייערע יידישע אָנגעשטעלטע, וואָס זענען ביי זיי געווען באַשעפטיקט. אויך די קלויז האָבן זיי אויפגעבויט, כדי זיי זאָלן האָבן אַ מנין.

נאָך דעם ווי דער קאַנטראַקט צווישן די פּסעסאַרס (אַזוי האָט מען גערופן די צוויי שוואַגערס) אין סקאַרבעק האָט זיך פאַרענדיקט, זענען די פּסעסאַרס צוריק אַוועק קיין סטאַניסלאָוו, פון וואָנען זיי האָבן געשטאַמט. די הייזער האָבן זיי פאַרקויפט. דאָס הויז, וווּ איך בין געבוירן, האָט מיין זיידע ר' סענדער פרידלער ביי די פּסעסאַרס אָפּגעקויפט. די הייזער פון ר' לייב בערמאַן און ר' שלום האַראָוויץ האָבן אויך די פּסעסאַרס געהערט. דערנאָך זענען צוגעקומען נאָך יידישע הייזער ביז צו דער גרויסער בריק.

פאַר מיינע אויגן זע איך ביזן היינטיקן טאָג די ספּיר־תורה, וואָס די פּסעסאַרס האָבן איבערגעלאָזט אין קלויז, אַ מתנה פאַר די אַלטע דאָרפֿ־באַלעבאַטים, און מען האָט עס גערופן „דאָס אַלטע ספּיר“. איך געדענק נאָך ווען ר' לייב בערמאַן האָט אין קלויז געגעבן דאָס

צווייטע ספר. ר' שמואל ווירט איז אנגעקומען פון שטאט בראש פון א גרויסן עולם מיט ספרים, אונטער א חופה מיט מוזיק, טאנץ און געזאנג. מען האט זיך משמח געווען ביז אין די פריע שעהן, געגעסן און געטרונקען ווי אויף א חתונה. איך זע נאך איצט די בכבודיקע באַלעבאַטים אין קלויז אויף די מזרח־בענק זיצן און אַרום צוויי לאַנגע טישן איז געזעסן דאָס יונגוואַרג און נאָך אַנדערע מתפללים.

אייניקע יידישע משפחות האָבן געווינט אין געדונגענע דירות. שבת נאָכמיטאָג האָט מיין זיידע ר' יצחק געלער, צוזאַמען מיט ר' שלמה יונגערמאַן, ר' שלום הורוביץ און נאָך אַנדערע געלערנט אור־החיים, יורה־דעה. מיין זיידנס ראיא איז געווען גאר שוואַך, איז אָבער געווען אַ תלמיד־חכם מופלג און ער האָט געקאַנט אַלץ אויף אויסנווייניק, גע־קענט שכלדיק מסביר זיין אַ שווערן ענין.

נאָכן לערנען האָט מען געדאַוונט מנחה־מעריב און ווייטער געלערנט. אַזוי האָבן די יידן אין אַלטן דאָרף זיך געפירט ביז צו דער ערשטער וועלט־מלחמה. מיין זיידע איז אין 1915 נפטר געוואָרן און דער רב האַמער־לינג ז"ל און ר' חנינא ווייסמאַן ז"ל האָבן אים ביי דער גרויסער שול מספיד געווען.

דער קלויז, מיטן גרינעם פלאַץ, בוים און וואַסערל איז פאַר אונדז, קינדער, געווען דער צענטער פון דער וועלט. דאָ האָבן מיר זיך געשפּילט. דאָ האָט אונדז ר' שאול מרים־בונעם, אונדזער דרדקי־מלמד, דעם א'־ב' געלערנט. די מיידלעך האָבן ביי אים געלערנט ביז זיי האָבן געקענט גוט דאווענען.

חומש, גמרא, תנ"ך און א.וו. האָבן מיר, יינגלעך, געמוזט גיין אַ קילאָ־מעטער אין שטאָט אַריין לערנען ביי פאַרשידענע מלמדים. ביים צוריקגיין אַהיים ביינאַכט, האָט איינער אויפן אַנדערן געוואַרט, ווייל איינער אַליין האָט מען מורא געהאַט צו גיין דעם ווייטן וועג, אויף וועלכן די שקצים, ווי מיכאַן יאַגעלאַוויאַש און אַנדערע האָבן אויף אונדז געלויפערט. דער זעלבער מיכאַן יאַגעלאַוויטש האָט בעת דער צווייטער וועלט־מלחמה זיך אַרויסגעוויזן אַלס איינער פון די חסידי אומות העולם, האָט ריזיקירט מיטן לעבן און אויסבאַהאַלטן זעכצן יידישע נפשות און זיי זענען געבליבן לעבן. די טעג פון די ימים נוראים זענען מיר נאָך איינגעקריצט אין זכרון. ביזן היינטיקן טאָג. עס איז שוין געווען דריי אַזייגער ביינאַכט איז מען געגאַנגען צו סליחות, אינדרויסן איז שוין געווען זייער קאַלט, אַפילו אַ פראַסט. ר' שלמה יונגערמאַן איז געווען אַנגעטאַן אין וויסן קיטל, האָט אַ זאָג געטאַן מיט התלהבות: „הנשמה לך והגוף פעלך...“ און האָט ממשיך געוויינט.

ראש־השנה איז דער קלויז געווען פול מיט מתפללים, יעדער האָט זיך צוגעהערט צום בעל־תפילה. אַ גרויסער טייל פון די באַלעבאַטים האָט

געהאט חזקות, זאגאר בירושה. די חזקה פון ר' שמואל ערבער איז געווען צו זינגען דאס קאפיטל „אל דר במרום..." זיין ניגון געדענק איך נאך היינט. זיין זון לייב האט געהאט א שטארקע טעגאר שטימע.

צו אַרעם איז מיין פעדער אַרויסצוברענגען די שטימונג און געפילן, דעם פחד פון ערב יום־כיפור. פון באַגין האַט זיך אָנגעהויבן דאָס כפרה־שלאָגן, דאָס מתיר־נדר־זיין, מלקות שלאָגן, צדקה געבן, יעדער לויט זיינע מעגלעכקייטן. באַזונדערס שטייען מיר פאַר די אויגן די פנימער פון די מתפללים פול מיט פחד פאַרן יום־הדין.

וונדערלעך איז געווען די פרייד אין שמחת־תורה. אַלע הענגלייכטער מיט פולע ליכט, אַלע משפחות זענען צו די הקפות געקומען, יעדעס קינד מיט אַ פאַן אין דער האַנט. ר' יעקב שטראַסמאַן האַט יעדן אויפגערופן צו הקפות (דאָס איז זיין חזקה געווען), יעדעס קינד האַט אַ הקפה געהאַט דערצו נאָך אַ באַנבאַן, זיך אַליין האַט ער אויסגערופן „איך בין זיך מכבד מיט כבוד התורה". מיר קינדער האָבן דערויף געוואַרט, עס האָבן זיך אָנגעהויבן טענץ און געזאַנג.

אינצווישן האָבן זיך געמאַכט צוויי פאַרטייען וועגן אויסוויילן אַ נייעם גבאי. מיין פאַטער, ר' לייביש פרידלער איז שוין ווידער געוואָרן גבאי און אַ נייער גבאי מוז געבן אַ קידוש. די מאַמע איז שוין געווען גרייט און מיר האָבן אין קלויז אַריינגעבראַכט משקה, האַלובציס, אייערקילעך, אַרבעס א. א. וו. נאָך דעם האַט מען געמאַכט אַ טענצל. מיט פריילעכע צעשטראַלטע פנימער איז דער עולם אַהיימגעגאַנגען און זיך געוונטשן אַ גוטן יום־טוב.

מיין פאַטער ז"ל האַט תמיד פאַרן קלויז געזאָרגט, אַפילו ווען ער איז אַמאָל נישט געווען גבאי, עס זאָל זיין ריין און ווינטער וואַרעם. מיר האָבן געווינט אין צווייטן הויז נעבן קלויז און דער שליסל פון קלויז איז תמיד ביי אונדז געווען.

די ווינטערדיקע פרייטיקצונאַכטסן נאָכן דאַווענען — וואַרעם איז גע׳ווען — האָבן זיך אַלע מתפללים אַוועקגעזעצט ווי איין משפחה און זיך דער־ציילט פון רביים און רבנים, איבערלעבענישן און פאַרשידענע מעשיות. מיר האַט דאָס תמיד אינטערעסירט צו הערן, און בין געזעסן צוזאַמען מיט די דערוואַקסענע ביז די ליכט האָבן אויסגעברענט.

ווינטשנדיק זיך גוט־שבת איז דער עולם זיך צעגאַנגען.

דאָס איז אַלץ געווען ביז צום ערשטן וועלט־קריג 1914.

נאָך דער וועלט־מלחמה, אין 1918, האַט זיך אַלץ געענדערט. אַ טייל באַלעבאַטים איז אַוועק פון דער וועלט, אַנדערע זענען אַוועק אין שטאַט.

איך אַליין בין אין 1921 אַוועק קיין דייטשלאַנד.

די יידן אויף דעם אַלטן דאָרף האָבן געהאַט פרנסה, יעדעס הויז האַט אַ קרעמל געהאַט און יעדע קראַם האַט געהאַט אירע קונים. חיה אַדלער

האָט געהאַט דעם אָפּציעלן שענק. איך געדענק נאָך איר מאָן מיכאל אַדלער. זי איז געבליבן אַ יונגע אלמנה מיט צען קינדער. מיין פאָטער האָט דער אלמנה זייער מיטגעפילט און געהאַלפן, ווייל מיכאל אַדלער איז געווען אין בהמות־מסחר אַ שותף מיט מיין פאָטער. די שענק אויף דעם אַלטן דאָרף איז געווען פאַר אונדז באַשטעטיקט. מיין פאָטער האָט עס אָפּגעטראָטן פאַר חיה אַדלער און אַ דאָנק דער פראַטעקציע פון חנינא ווייסמאַן איז עס איבערגעפירט געוואָרן אויף אַדלערס נאָמען. זי האָט אָבער געמוזט איין צימער פאַרגרעסערן.

חיה אַדלער האָט געהאַט אַן אָפּענע האַנט און עס איז געווען ביי זיי אַן אָפּענע טיר פאַר הכנסת־אורחים, אַן אַרעמאַן איז אַרויסגעגאַנגען זאָט און מיט אַ מטבע אין קעשענע. אויך ביי הכנסת־כלה האָט זי זיך געלאָזט קאָסטן.

אין יאָר 1932 האָב איך באַזוכט מיין געבורטס־שטאָט. במשך פון די 12 יאָר פון מיין אָפּוועזנהייט האָט זיך אונדזער שטעטל פיל פאַרענדערט לטובה, בפרט אויפן געביט פון קולטור־טעטיקייט. עס זענען אַנטשטאַנען אַרגאַניזאַציעס, פאַראייניגען, רייכע ביבליאָטעקן אין עברית. אין אַנדערע שפראַכן. עס איז אויסגעוואַקסן אַ הערלעכע אינטעליגענטע יוגנט. איך האָב קיינעם פון זיי נישט געקאָנט דערקענען און געמוזט פרעגן, ווער איז ווער. דאָס זעלבע האָב איך אויף דעם אַלטן דאָרף געמוזט פעסטשטעלן. היינט איז קיינער פון זיי נישט אַ מער.

פאַר זיי, די קדושים, בויג איך מיין קאָפּ מיט כבוד.

יתגדל ויתקדש — —

שרה־אסתר האַראַוויץ

וועגן אונדזער שכנע און צדקת שרה־אסתר האַראַוויץ, אַ גוט האַרץ און אַ קוואַל פון בטחון, תמיד מיט אַ שמייכלדיקן פנים, איז אַ חוב צו שרייבן אַ פאַר ווערטער.

אַלע אירע מעשים און איר גרויס פאַרנומענקייט האָט זי שטענדיק געפונען צייט צו העלפן אַ נויטבאַדערפטיקן. ווען מען האָט געדאַרפט, האָט זי אינמיטן טאָג פאַרמאַכט דאָס געשעפט און אַוועק טון עפעס פאַר אַ קראַנקן, פאַר אַרויסהעלפן אַ לייַדנדיקן אין אַ צרה.

איר מאָן ר' שלום ז"ל, אַ תלמיד חכם, אונדזער בעל־קורא און בעל מוסף אין די ימים נוראים, איז ערב תשעה באב 1914, דער מאָבאַליזיר־רונגס־טאָג אין דער ערשטער וועלט־מלחמה, נפטר געוואָרן.

שרה־אסתר האָט אין רינגפלאַץ געהאַט אַ געשעפט, אַרבעטסזאָם,

געוויסנהאפטליק געפירט דאס געשעפט און א שיין הויז, וואס האט צוגענוג
 מען א סך צייט און מי, אבער ווען עס איז געקומען צו העלפן, אדער אן
 אנדערע מצווה, איז זי קיינמאל נישט מיד געווען.
 זי האט פון יעדן פארבארגענעם ארעמאן געוויסט און געזארגט.
 אויפן אלטן דארף איז זי די איינציקע פרוי געווען, וואס איז יעדן שבת
 געקומען צום דאווענען, קיין וועטער אדער פראסט האט זי נישט געקאנט
 אפהאלטן פון הערן קדושה און ברכי.
 זי איז נפטר געווארן אין א הויכן עלטער.
 צוויי טעכטער: פייגע שניצער און זלאטע שיינער לעבן אין ישראל.

אברהם פרידלער-שארף

געווען א מאל א שטעטל

אנקומענדיק פונעם אלטן דארף האט איך קודם כל מקבל פנים-געווען דער טייך. חוץ דעם וואס ער איז געווען א טייל פון דער שיינער לאנדשאפט, האט ער אויך געדינט דער ראזניאטאווער שווער-אינדוסטרי, האט געטריבן די מיל. ווינטער האט מען פון אים גע-האקט דאס איין, וואס האט געברענגט גרויס נוצן דער ווירטשאפט. דער טייך איז אויך געווען אונדזער ספארט-פלאץ, זומער צום באדן זיך און ווינטער צום גליטשן.

אין טייך האט מען אויך געקענט כאפן פיש לכבוד שבת. איוף דער אנדערער זייט איז געווען א בארג, דורך וועלכן עס האט געפירט א וועג צו די שטשעפעס און צום וואלד, ווו מען איז געגאנגען קלויבן יאגאדעס, מאלינעס און נאך אנדערע פרוכטן.

דער רינג אינמיטן שטאט איז געווען דער צענטער פונעם האנדל אין ראזניאטאוו. דא איז יעדע וואך פארגעקומען דער יאריד. ווייטער א ביסל איז געווען די טארגאוויצע, ווו עס פלעגט פארקומען דער בהמות-יאריד. דער בויסטיל איז נישט געווען קיין איינהייטלעכער: דעכער פון בלעך, פון גאנטיס און פון שטרוי. נישט געקוקט דערויף האט זיך דא געפירט א ווארעם יידיש לעבן און יעדער אפשניט אין דער ווירטשאפט האט זיך געהאט זיינע פארשטייער. די קאמוניקאציע פון אלתר דער מויבער; די באלייכטונג — מאטשי טיש; וואסער — יוזי חוזק און דערנאך יאסעלע וואסערטרעגער, וואס פלעגט דעם 1-טן מאי ארויסטרעטן מיט א פייערדיי-קער רעדע; געזונטהייט — מאטשי בעריי, וועלכער פלעגט שטעלן באנקעס, פיאווקעס און רייסן ציין; יוסטיץ — אלי-מרדכי בראטפעלד; ליטעראטור — ישראל לייזער, וועלכער פלעגט גיין מיט א זאק אויף די פלייצעס, מיט עטלעכע הערלעך אויפן פנים, האט באזארגט די יידן פון שטעטל מיט סידור-רים, מחזורים, ציצית, תפילין און מעשה-ביכלעך.

הערש־מרדכי פינטשעס האָט געפירט די סטאַטיסטיק און ביי אים האָט מען געקענט באַקומען אינפֿאַרמאַציעס וועגן יעדן תושב. אברהמלע האַפּמאַן איז געווען די אַדרעס פֿאַר דאַקומענטאַציע און פעסער; די שטאַטיקע לאַטעריע — חיים־יואל טאַנע.

נישט קיין ווונדער, אַז די יוגנט האָט דאָרט נישט געזען פֿאַר זיך קיין צוקונפט און איז זיך צעפֿאַרן אין אַלע עקן וועלט. אַ דאָנק דער דאָזיקער צעשפּרייטונג זענען דאָ און דאָרט געבליבן שרידים פֿון אונדזער טייער שטעטל, וואָס איז אזוי גרויזאַם פֿאַרשניטן געוואָרן. געווען אַמאָל אַ שטעטל און איז מער נישטאַ.

יחזקאל נויבויער

ראזניאטאוו, ניין שטעטעלע

רואיק פליסן טייכלעך צוויי,
 רוי צוויי זילבערנע שלאנגען.
 זינגען פייגעלעך אויף דער פריי,
 נאָר מיין האַרץ איז געפאַנגען.
 יעדע מינוט טו איך געדענקען,
 אַז געווען איז דאָרט אַ שטעטל קליין,
 טייערע יידן, פרויען און קינדער,
 וואָס אומגעקומען זענען זיי פון נויט און פיין.
 באַזונדער באַוויין איך אין דער שטיל,
 מיט הייסע טרערן איז די אויגן,
 יעדעס הויז, די שיל, די קלויז.
 יעדעס קינד, וואָס איז דאָרט דערצויגן.
 נישטאַ קיין ווינקל, וואָס איך קען פאַרגעסן.
 שטענדיק כ'האַב זיי אין זינען.
 טראָץ דעם וואָס ווייט בין איך פון זיי,
 עפּטער טו איך זיי דערמאָנען.
 טייכלעך פליסן דארטן ווייטער,
 אבער טיף טוט מיר פלאַגן,
 ליידיק איז אויף דער נשמה,
 עס וויינט דאָס האַרץ און קען נישט קלאַגן...

ציטן און סביבות

1 אַזנאַטאָו האָט געאַגראַפֿיש אויסגעזען צו ליגן ערגעץ עק-וועלט. אין פּערהינסק האָבן זיך אויסגעלאָזט די טעלעגראַפֿן-סלופּעס און עס האָט זיך איבערגעריסן דער שאַסיי, מען האָט געזען בלויז בערג, הימל און וואַסער.

אַזנאַטאָו האָט געהאַט צוויי וואַסערן, אין מזרח — די ליווּניצע, אין מערב — די טשעטשווי. אויב איר ווילט קאָן מען צורעכענען נאָך אַ דריטן טייך — די ריקע. דאָס וואַסער פון טייך פּאַלט אַריין אין דער מיל און פון דאָרט מאַכט עס דורך אַ ווענדונג הינטער ר' איציקלס הויז ביז צו די גוים און ערשט פאַר וויסאַצקיס הויז, הינטערן באָד, ווערט עס צוריק אַ יידיש וואַסער, און ווייבער האָבן געפּערעט וועג און געוואָשן כלים. אויפן זאַריניק איז די ריקע אַריינגעפאַלן אין דער ליווּניצע.

אַ באַן-סטאַציע האָט אַזנאַטאָו נישט געהאַט און מען האָט געמוזט פאַרן קיין קרעכאַוויץ זיבן און אַ האַלבן קילאָמעטער, אָבער נישט געקוקט דערויף האָט מען געקענט אַריינקומען אין שטאָט אין צוויי ריכטונגען, פון סטרי און פון סטאַניסלאָוואָו.

שבת איז מען געגאַנגען שפּאַצירן אין וואַלד אַריין, אויף די שטעפּעס אויפן באָרג. דאָרט פלעגן מיר, יינגלעך, נאַכגיין די מיידלעך און ווען זיי האָבן זיך אויסגעדרייט אין אונדזער זייט, זענען מיר אויך צוריקגעגאַנגען. מיר האָבן זיך געשעמט צו באַגעגענען און אויך נישט געוואַלט, מען זאָל רעדן אין שטאָט.

די דערפער אַרום זענען געווען אַרעם. סוואַריטשאָו איז תמיד געווען אַנטיסעמיטיש. צום בעסטן האָט מען זיך געלעבט מיט סטריטן ניזנע, וואָס האָט געבראַכט אין שטאָט אַריין ציבעלעס און קנאַבל. פון אַנדערע דערפער האָט מען געפירט אין שטאָט אַריין האַלץ.

אַמאָל האָט פּאַסירט, אז אַ פרעהינסקער ייד האָט זיך געדאַרפֿט שטעלן אין געריכט און באַשטעלט אַ פּיאַקער, אָבער יענער האָט פאַר-געטן. דער ייד איז געווען פאַרזאָרגט און האָט אָנגעהויבן צו לויפן צופּוס פון דאָרף קיין אַזנאַטאָו. אויפן וועג האָט ער באַגעגנט אַ פּויער פירן האַלץ אין שטאָט אַריין און געפרעגט אים וויפל ער וויל פאַר דער פּור האַלץ. באַקומענדיק אַז ענטפּער, אז עס דאָרף קאָסטן 50 גרייצער, האָט אים דער ייד פאַרגעשלאָגן צו באַצאָלן דעם פרייז מיטן באַדינג, אז ער

זאל אוועקווארפן דאס האלץ און אים גיכער אפפירן צום געריכט. דער פויער האט זיך אנגעהויבן צו צלמען. געווען זיכער, אז דער ייד איז משוגע געווארן און נישט געוואלט זיין פראצע ארויסווארפן אומזיסט.

געווען א סך יידישע דארפסגייער. זיי זענען יעדן טאג אויפגעשטאנען אין באגין און אוועקגעגאנגען צופוס אין דארף אריין, מיטגענומען מיט זיך א באנקע נאפט, פעקלעך צינדל-העלצלעך, זאלץ, פאדעם, קנעפלעך און נאך אזעלכע זאכן. צוריק פון דארף האט ער געבראכט א פאר טויז אייער, א הון, א קאטשקע און א... סוד. דער סוד איז געווען ביי וועלכן פויער עס דארף זיך קעלבען די קו און מען קען ביי אים אפקויפן דאס קעלבל. באצאלן און איבערלאזן עס ביים פויער ביז עס איז אנטוויינט געווארן פון זייגן. ווען עס איז דעם ייד געלונגען צו פארדינען צוויי רייניש, האט ער געהאט אויסצוהאלטן א גאנצן חודש.

א בעסערע פרנסה האבן געהאט די וואס האבן געהאנדלט מיט אייער, קרעמער, געשעפטס-לייט און באזונדערס הורטאווניקעס. עס זענען אויך געווען מעקלערס, וועלכ האבן זיך ארומגדרייט אין שטאט און ווער עס האט געוואלט קויפן א פור האלץ, א הון, א קרענצל שוועמלעך, איז דער מעקלעך אדער די מעקלערקע צוגעקומען צו אים, צוגעזאגט אים עס צו ברענגען אין שטוב אריין, באגנוגדיק זיך מיט א פארדינסטל פון 10 אדער 15 גרייצערס.

א בכבודיקער בארוף איז אויך געווען שדכנות. איך געדענק ווי א מאמע איז אמאל געקומען מיט א יינגל פון דארף טון מיט אים א שידוך. איז צוגעקומען צו איר חיה אדלער, פארגעשלאגן א וויל מיידל, וואס קען געבן נדן טויזנט רייניש. אבער יענע יידענע האט זיך געהאנדלט. געוואלט מער.

פרומע יידן זענען אין ראזניאטאוו פרי אויפגעשטאנען. עס איז נאך געווען פינצטער אינדרויסן ווען קאפל פייגער, דער שמש פון קלויז איז שוין ארומגעגאנגען און געקלאפט מיט זיין הילצערנעם האמער אין די טירן. אין יעדער טיר האט ער געגעבן זיבן קלעפ און צוגעזונגען: „ישראל, עם קדושים, שטייט אויף צו עבודת הבורא!“

יעדן דאנערשטיק איז קאפל געגאנגען איינקאסירן פאר זיין טרחה. דער אדוואקאט, ד"ר וואסערמאן, ביי וועלכן ער האט געפאדערט 10 גרייצער, האט אים אמאל געפרעגט, וויפל ער וויל פאר נישט קלאפן.

א באזונדערן חן האט געהאט אין ראזניאטאוו דער שבת. אין שטוב איז געווען צוגעגרייט פון כל-טוב. שוין פרייטיק האט מען געקענט פאר-זוכן א פיפעקל, א העלדזל, א לעבערל, געפילטע קנישעס, ציבעלע-קיכלעך מאן-קיכלעך, ראגעלעך מיט ראזשינקס און צימערנינג און אנדערע גע-שמאקע זאכן.

די בעלי-מלאכות האבן געהאט זייער אייגענעם מנין. די חזקה אין

בית-המדרש איז געווען דער ערשטער מנין. א זייגער אכט האָבן זיי שוין געהאַט אַפּגעדאַוונט, געמאַכט קידוש, אָבער געמוזט וואַרטן אויפן טשאַלנט, וואָס מען האָט שפּעט אַרויסגענומען פון אויוון, א זייגער עלף, ווען אלע זענען שוין געגאַנגען פון בית המדרש און פון דער שיל. מיין באַבע פריידעס קוגלען זענען געווען באַרימט. יעדע וואָך אַן אַנדערן קוגל, אַ לאַקשענעם מיט זאַלץ און פעפּער, אַ זיסן רייז-קוגל מיט אַ געריבן לעבערל, אַ מערן-קוגל מיט אַ קישקע און פאַרשידענע אַנדערע. נאָכן פלייש זענען נאָך צוגעקומען שוואַרצע גרויסע פאַסאַלעס.

נאָך אַזאַ סעודה האָבן די עלטערן זיך געלייגט שלאָפן און די יוגנט האָט זיך אויסגעפּוצט און אַרויס שפּאַצירן.

אַזייגער דריי האָבן די בעלי-מלאכות ווידער זיך פאַרזאַמלט אין שיל זאָגן תהילים. די קולות זענען געגאַנגען עד לב השמים. אַנגעפירט האָט ישראל יוֹקִים ביילע גיצעס, דער גויישער שניידער. דערנאָך האָט מיכאל דער ווייבערישער שניידער געדאַוונט מנחה.

מיכאל פלעגט נייען ווייסע חופּה-קליידער, קאַסטיומען און מאַנטלען און ביי דעם אלעם צוגעהוּנגערט, ווייל ער איז אין קלויז געווען ביז עלף אַזייגער און אַהיימגעקומען אַ מידער נישט געהאַט שוין קיין כוח צו אַרבעטן. מיין זיידן פלעגט ער מאַכן יעדעס יאָר אַ וואַכעדיקע בעקעשע. חנוכה-צייט פלעגט ער אַריינקומען צו אונדז אין שטוב און זאָגן: „מלך, מיר וועלן גיין נעמען סחורה“. זיי זענען אַריין צו שיינע פריש אין געשעפט און יעדער יאָר האָט מיכאל געהייסן זיך געבן מער לייוונט. ווען דער זיידע האָט אים געפרעגט: „מיכאל, איך וואָס נאָך?“ האָט ער אים געענטפערט: „דו נישט, אָבער מיין יינגל וואָסט, קיין עין הרע“... ער האָט נעבעך געמוזט אַפּשפּאַרן אויף אַ רעקל פאַר זיין יינגל.

שבת-צו-נאַכטס נאָך הַבדלה, פלעגט צו אונדז אַריינקומען אַדעלע געלער מאַכן דעם חשבון פאַרן מעל. באַלד נאָך איר זענען געקומען פאַר-שידענע שטאַם-געסט אויף אַ שמועס. די הויפט-טעמע איז געווען משית. מען האָט גערעדט וועגן וועלט-פּאָליטיק און דער זיידע האָט מיט פסוקים פון זוהר און פאַרשידענע גימטריאות באַוויזן, אַז ער זעט באַשיינפערלעך, אַז עס קומען אַן משיח צייטן. מען האָט זיך אויך דערציילט מעשיות פונעם בעל שם טוב, פונעם ריזשינער און זידיטשעווער.

מיין זיידע האָט נאָך אין יאָר תרנ"א, פאַרעפנטלעכט אַ בראַשור מיטן נאָמען „קול מבשר“ געדרוקט אין דער פאַרלאַגסדרוקעריי א. ה. זופניק, די בראַשור איז דערשינען אין צוויי אויפלאַגעס, די ערשטע אין פיר טויזנט עקזעמפלאַרן, די צווייטע אין פערציק טויזנט עקזעמפלאַרן און אלע זענען געוואָרן אויספאַרקויפט. דער הויפט-געדאַנק פונעם ספרל איז געווען, אַז דער נס פון ביאת המשיח וועט קומען בדרך הטבע, ד.ה. דורך פאַרן קיין ארץ-ישראל. דורך התישבות. ד"ר הערצל האָט נאָכן באַקומען אַן עקזעמ-

פלאר אריינגעשיקט א בריוו צום זיידן און צו. אַנד. געשריבן: „ווען מען וועט אַמאל שרייבן די געשיכטע פון ציוניזם, וועט אויך אייער נאָמען דערמאָנט ווערן“.

ד"ר הערצלס נביאות איז מקוים געוואָרן. אין דער „אנציקלופדיה של הציונות הדתית" איז פאָראַן די אָפּשאַצונג איבער מיין זיידן, ר' בענדיט אלימלך הלוי גראַס, יליד רוזניאטוב.

דעם זיידנס בעסטער חבר איז געווען ר' מרדכי קריגעל, וועלכן מען האָט גערופן מרדכי־מאיר בערס. זיין הויז איז געווען צווישן יואל ריינער און בנימין קאַטאַרינאַ. ר' מרדכי איז געווען דער גרעסטער למדן אין שטאָט נאָך חנינאָן. ער האָט זיך אויסגעצייכנט מיט זיינע פילזייטיקע קענטענישן אין גמרא, תנ"ך, קבלה, מוסר־ספרים און יידישער געשיכטע. האָט אויך געקאָנט לייענען און שרייבן דייטש, ר' מרדכי האָט זיין גאָנץ לעבן אין זין געהאַט מער די ספרים ווי די פרנסה.

אַ פּערזענלעכקייט, וואָס איז ווערט צו ווערן באַשריבן אין אונדזער ספר איז געווען ר' חיים יואל טאַנגע, וואָס האָט געהאַלטן די לאַטעריע. צו אים האָט געהערט דער שטח הייזער און געשעפטן פון שמואל ווירט ביז חיים אשר יעקיל און ער האָט אַלץ ביסלעכווייז פאַרקויפט און דאָס געלט איז זיך צערונען. דאָך האָט ער אפילו אין די שווערסטע צייטן געגעבן די שענסטע נדבה. ער איז געווען אַ משכיל און אין די שפּעטערע יאָרן אפילו געלערנט כעמיע.

ביי אונדז אין שטוב האָט מען דערציילט, אַז ווען איך בין אַלט געווען אַ יאָר און קראַנק געוואָרן אויף דיפּטעריי, האָט ר' חיים יואל באַגעגנט מיין טאָטן אַ פאַרוויינטן און געהייסן גיין צום רב, ער זאָל אים געבן אַ היתר צו פאָרן אום שבת און באַשטעלן אַ גויישן פּיאַקער און באַלד דערויף האָט ער אים געברענגט געלט, דער טאָטע זאָל האָבן אויף די הוצאות. יענע פאַסירונג איז נאָך געווען באַגלייט מיט ווייטערדיקע איבערלעבענישן, ווייל דער קאַנדוקטאַר האָט מיך אָנגענומען פאַר טויט און נישט געוואָלט אַרויפלאָזן אין וואַגאָן. מיין מאַמע האָט אָבער געטענהט, אַז איך לעב נאָך און עס איז איר געלונגען איבערצוצייגן דעם קאַנדוקטאַר. אינעם קינדער־שפיטאַל איז שוין געשטאַנען גרייט אַ פּראָפּעסאָר מיט זעקס אַסיסטענטן און מען האָט מיר, דעם יאָריקן קינד, גלייך געגעבן קינסט־לעכע אַטעמונג. אין זעקס וואָכן אַרום האָט מען מיך צוריקגעברענגט קיין ראַזניאַטאָוו אָן אויסגעהיילטן, אַ געזונטן.

ר' חיים יואל איז געקומען מיך אָנקוקן און האָט געזאָגט:

„דער יונג וועט מיר נאָך וואַרפן שטיינער“.

וכך הווה, ביי די ערשטע וואָלן צום עסטרייכישן פאַרלאַמענט בין איך אַלס קליין יינגל געגאַנגען זאַמלען געלט אויף וואַל־פּאַנד, האָט ר' חיים יואל געפרעגט: „וואָס וועסטו זיך קויפן פאַרן געלט? צוקערלעך?“

א באלידיקטער האב איך אים געענטפערט, אז פאר אזעלכע ווערטער וועל איך אים אויסהאקן די שויבן און אוועקנעמען די לאטעריע. ר' חיים יואל האט געזאגט שמייכלענדיק:

— דאס האב איך דאך נאך מיט צו יאר צוריק געוואסט. פון ראזניאטאוו זענען יידן אפט געפארן קיין דייטשלאנד, זענען געווען קאנצענטרירט אין געוויסע שטעט, ווי למשל, מאגדעבורג, דיסבורג, באכום, קעלן א. א. אין מאגדעבורג איז ביי בוני רייזלער געווען אן אייגן מנין פון ראזניאטאווער יידן און אפילו אן אייגענער רב. אויף פסח פלעגן די ראזניאטאווער יינגלעך אין דייטשלאנד קומען צו פארן אין דער אלטער הייט, ווי יעדער האט געהאט א מאמע, א באבע און מען איז אויך געקומען זוכן א באשערטע.

עס זענען אויך געווען אזעלכע, וואס נאך זייער אוועקפארן האט מען מער פון זיי נישט געהערט, זענען ערגעץ פארפאלן געווארן. אמאל האט פאטירט, אז אזא פארפאלענער האט זיך נאך 10 אדער 15 יאר פלוצלינג באוויזן אין שטעטל, געמאכט א רושם, אלע האבן וועגן אים גערעדט, דערנאך איז ער ווידער פארשווונדן.

געווען אין שטעטל א ייד מיטן נאמען אהרן־הערש, געוויינט אין ראג קעגנאיבער יאסל קאסטנער, האט געהאנדלט מיט האניק, מיט א שותף בן־ציון יעקל, פונעם אייזן־געוועלב. ביידע פלעגן שפעט זומער אוועקפארן אויף א פור פול מיט לידיקע פעסער. זיי זענען אוועק אויף עטלעכע וואכן ערגעץ אין א געגנט, ווי זיי האבן איינגעקויפט האניק. א טייל פון דעם האניק האבן זיי אין דער סטאניסלאווער ברויעריי פארוואנדלט אין מעד. דאס איז דער מעד, מיט וועלכן ראזניאטאווער יידן האבן זיך אנגעשיכורט שמחת תורה.

דעם רבס זון אין ווין

ישט אלע ווייסן, אַז אונדזער שטעטל האָט גאַנץ אַפּט פאַרמאָגט אין געוויסע תקופות גרויסע רבנים, כאָטש די יידישע קהילה האָט זיך קיינמאל נישט אויסגעצייכנט מיט גרויסע עשירות; זאָל מיר דערלויבט זיין צו דערציילן אַן עפּיזאָד, אויף וועלכן איך האָב זיך אָנגעטראָפּן, ווען איך האָב אין ווין איינמאל צו טאָן געהאַט מיט אַ פּאַב־ריקאַנט פון קליידער. זיצנדיק ביי אים דערציילט ער מיר, אַז ער איז אַ זון פון אַ רב און זיין פאָטער האָט מחבר געווען אַ וויכטיק ספר. ער האָט מסתמא באַמערקט, אַז איך בין אַ ביסל סקעפטיש, האָט ער אַרויסגענומען פון שאַנק אַ ספר און צו מיין גרויסן שטוינען איז געשטאַנען הינטערן גאַמען פון מחבר: „אבב'ד דקק ראָזניאטוב". דאָס איז פאַר מיר געווען אַ גרויסע איבערלעבונג, אָבער ליידער איז דער גאַמען פונעם רב און זיין ספר מיר אַרויס פון זכרון.

הרב ר' אברהם בלאנק

דער רב ר' אברהם בלאַנק איז געווען זייער באַליבט. ער איז געווען אַ פאַלקס־רב, וואָס אלע ענינים פון דער שטאָט זענען אים אָנגעגאַנגען. זיין גרעסטער פאַרדינסט איז געווען, וואָס ער האָט געענדיקט דעם אויפבוי פון דער שול, וועלכע איז געשטאַנען 30 יאָר. ווען ער איז נפטר געוואָרן, האָט אים די שטאָט אויפגעשטעלט אַן אהל אויפן בית הקברות, און וווּ נאָר אַ צרה איז מען געגאַנגען צו זיין קבר בעטן, ער זאָל זיין אַ מליץ־יושר.

מיינע מלכודים

דריי דרדקי-מלמדים זענען דעמאלט געווען אין ראזניאטאוו. ביי צוויי פון זיי זענען געווען גרויסע שפיל-פלעצער און די קינדער האבן געהאט די מעגלעכקייט צו פארברענגען לאנגע שעהן אויף דער פרישער לופט. ווען מען האט זיי אריינגערופן צום לערן, זענען זיי געווען מונטער און לעבעדיק. איינער פון די מלמדים איז געווען ר' דוד. ער האט אנגעהויבן מיט די קינדער לערנען אלף-בית און דערנאך עברי און חומש. דער צווייטער מלמד האט געהייסן ר' יוסף-אברהם. אין זיין חדר האבן געלערנט אן ערך הונדערט קינדער, מיט וועלכע ער האט געהאט א שווערע הארעוואניע. גאר שווער איז אים געווארן, ווען זיין ווייב, פראדי, איז געשטארבן און ער איז געבליבן אליין, נישט געהאט ווער עס זאל אים עפעס אפמאכן, דערלאנגען עפעס צו עסן. א געוויסע צייט איז ער ארומגעגאנגען א פארצווייפלטער, ביז עס איז געקומען דאס אומגליק מיט דער שריפה, וואס האט זיך לגבי אים פארוואנדלט אין א גליק. ער האט טאקע אין אנהויב נישט געהאט ווי דעם קאפ אוועקצולייגן. אבער ווען ער האט פארקויפט דעם פלאץ, אויף וועלכן עס איז געשטאנען זיין שטוב, האט ער אפגעקויפט א קלענערן פלאץ, אויפגעבויט א הייזקע מיט א געוועלב און עס איז אים געבליבן געלט.

פאר אים האט זיך איצט אנגעהויבן א ניי לעבן, ער האט ארומשפאצירט אן אויסגעפוצטער, מיט א שיין שטעקעלע און אינגיכן האט מען אים גערעדט א שידוך מיטן פאכטער פון באד, וועמענס טאכטער איז געווען א שיין און אינטעליגענט מיידל. זיי האבן חתונה געהאט און צום יאר האט זי אים געבוירן א זון. דאס איז דער נישט לאנג פארשטארבענער פעאיקער סוחר אין חדרה, ווו ער איז אויך געווען דער קאפיטאן פון די פייערלעשער. ווייזט אויס, אז עס האט אים געצויגן צום פייער, אדאנק וועלכן זיין טאטע איז געהאלפן געווארן.

דער דריטער מלמד, ר' אבא, איז אנגעגאנגען אלס מער מאדערנער. ווען מען האט ביי אים אנגעהויבן לערנען חומש האט ער באהאנגען דאס יינגל מיט זעקס צעבראכענע זייגערלעך און געפירט שבת ווי א חתן תורה צוזאמען מיט אלע חברים. איינער פון זיי אויך מיט א צוגעשפילעט זייגערל, איז געווען „דער פרעגער“. ביי מיר איז דער פרעגער געווען דודל פריש, וועלכער וויינט היינט אין מעקסיקע. נאכן שבת מול-טוב האט זיך אנגעהויבן פאלגנדיקער דיאלאג: „וועלכע סדרה גייט היינט?“

„ביי מיין רבין גייט נישט קיין סדרה“. „וואָס דען? ביי דיין רבין פאַרט אַ סדרה?“ „ניין, ביי מיין רבין לערנט מען אַ סדרה“. „וועלכע סדרה לערנט מען ביי דיין רבין?“ „ויקרא“. „וואָס טייטש ויקרא?“ „ער האָט גערופן“. „ווער האָט גערופן? דער שמש אין שיל אַריין?“ „ניין, גאָט האָט גערופן צו משה...“

שפּעטער בין איך אַריבער צום גמרא-מלמד, אין חדר פון ר' חיים שמעון לוטוואַק. ביי אים האָבן זיך פאַרן קינד געעפנט ברייטערע האַריוואַנטן. ער האָט אויך געלערנט שרייבן יידיש. ער האָט זיין באַרוף גענומען זייער ערנסט. דערצו איז ער אויך געווען אַ משכיל, דער איינציקער אין שטאָט. וואָס האָט אַבאָגאָרט אַ העברעאישע צייטונג.

יעדן זונטיק האָט דער בריווטרעגער געבראַכט אין חדר דעם „המצפה“, וואָס איז דערשינען אין קראָקע. דאָס איז געווען אַ פייערלעכער מאָמענט ביי ר' חיים שמעון און דאָס לערנען איז אויטאָמאָטיש איבערגעריסן גע-וואָרן אויף אַ האַלבער שעה. דער רבי האָט געכאַפט אַ בליק אין דער צייטונג און מיר האָבן זיך דערצו באַצויגן מיט גרויס דרך-ארץ. נישט געשטערט די ר. נאָכן דורכלייענען האָט אונדז דער רבי דערציילט עטלעכע נייעס פון דער צייטונג און מיר האָבן עס אינדערהיים איבערגעחזרט.

איינמאָל ביים דורכקוקן די צייטונג האָט דער רבי אונדז דערציילט וועגן אַ גרויסן פּילאָזאָף, וואָס האָט געלעבט אין דאָלינע און פאַרעפנטלעכט אַ סך ספרים. זיין נאָמען איז געווען ד"ר שלמה רובין. ער איז געשטאַרבן אין עלטער פון 80 יאָר און צו זיין 25-טער יאַרצייט איז אין „המצפה“ פאַרעפנטלעכט געוואָרן אַן אַרטיקל פון ד"ר רובינס אַ חבר אין דאָלינע.

באַגעגעניש מיט דעם 100- יאָריקן ייד פון ראָזניאַטאָו

עס זענען פאַרביי 35 יאָר און איך האָב דאָן געהאַט אַ געשעפט אין ווין, וווּ צווישן מיינע סטאַבילע קונים איז אויך געווען אַן אַלטע דאָמע. אין אַ געוויסן טאָג האָט זי זיך מיט מיר געזעגנט און אין אַ יאָר אַרום האָב איך זי ווידער דערזען. זי האָט מיר פאַרגעשטעלט איר פּאַטער, אַן אַל-טיטשקער איינגעשרומפּענער ייד. אין אָנהויב פון אונדזער שמועס האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז ער איז פון דאָלינע. גלייך ווי ער האָט מיר געזאָגט זיין נאָמען, האָב איך זיך אין געדאַנק אַריבערגעטראָגן מיט 35 יאָר צוריק אין חדר ביי ר' חיים-שמעון און זיך דערמאָנט אין דער מעשה מיט ד"ר שלמה רובין. עס איז מערקווירדיק די אַסאַציאַציע, וואָס האָט זיך אין מיר אָפּ-גערופּן און איך האָב אים געפרעגט: „צי האָט איר נישט אַמאָל מיט 15 יאָר צוריק געשריבן אַן אַרטיקל אין „המצפה“ וועגן ד"ר שלמה רובין?“ אַנשטאָט אַן ענטפער האָט ער אָנגעהויבן צו ציטירן דאָס אַרטיקל אויסנ-

ווייניק. עס האט זיך ארויסגעוויזן, אז ער איז עס דער מחבר און פלעגט קומען קיין ראזניאטאוו, אבער דאס איז געווען מיט 50 יאר צוריק. איך האב אים דאן געפרעגט צי ער האט געקענט אלימלך גראס. ער איז געבליבן שטין א פארטראכטער, מיטן בליק געוואנדן אין דער ווייט און מיט א פארטראכט קול געזאגט: „יא, איך האב אים געלערנט שרייבן“. ווען איך האב זיך פאר אים פארגעשטעלט, אז איך בין אן אייניקל פון אלימלך גראס, האט ער א וויילע שווייגנדיק זיך איינגעקוקט אין מיר און דאן געמאכט א „שהחיינו“, בשם ובמלכות.

אין יענעם טאג בין איך געפארן צום טאטן, וועלכער איז שוין דאן געווען א זקן און האב אים דערציילט וועמען איך האב באגעגענט. דאן האב איך זיך דערוויסט פון מיין טאטן, אז ער האט חתונה געהאט מיט מיין עלטערזיידנס א שוועסטער און איין מאל האט מען אים געכאפט שבת רויכערן א סיגארעטל אין בית-שימוש און עס איז דערגאנגען צו א גט. אין דעם טאג, וואס איך האב אים באגעגענט איז ער שוין אלט געווען איבער 100 יאר.

ראזניאטאווער יידיש מיידל — פרוי פון אנגליקאנישן ארכיבישאף

איין מאל, ווען איך בין ארויסגעגאנגען פון דער פאלקסשול זענען די קינדער נאכגעלאפן אן אלטן מאן, א הויכער מיט א לאנגער ווייסער בארד, אנגעטאן אין אפגעריסענע מלבושים, אין דער האנט האט ער געהאלטן א שטעקן און האט געמורמלט צו זיך: „וואו זענען מיינע טעכטער?“ שפעטער האב איך זיך דערוויסט, אז ער האט איבערגעלעבט א שווערע טראגדיע, געהאט אין ראזניאטאוו א תבואה־געשעפט, געפירט א ברייטע שטוב, ווען ס'איז געקומען א רבי, פלעגט ער איינשטיין ביי אים. האט חתונה געמאכט א זון, געהאט נאך צוויי שיינע טעכטער. אבער ווען עס האט זיך געעפנט נאך א געוועלב אין שכנות, מיט די זעלבע סחורות, האט זיך אנגעהויבן א פארביסענע קאנקורענץ. עס איז דערגאנגען צו א שווערער טראגדיע און נאכן ווייבס טויט איז ער אוועק פון שטעטל. זיינע צוויי טעכטער האבן אים גענומען זוכן, זענען געפארן קיין לעמבערג און שוין מער נישט צוריקגעקומען. קיינער האט נישט געוואוסט, וואו זיי זענען פארפאלן געווארן. עס זענען פארביי צוואנציק יאר און דער ייד האט זיך ווידער באוויזן אין שטעטל און גענומען זוכן זיינע קינדער, ארומגעדרייט זיך איבער די גאסן א וואנזניקער און יעדן פארבייגייער געפרעגט: „וואו זענען מיינע טעכטער?“

ווידער זענען פארביי 35 יאר, ווען עס האט זיך דערנענטערט די צווייטע וועלט־מלחמה. אין ראזניאטאוו האט זיך באוויזן א יונגער אמעריקאנער, וועלכער האט זיך געפרעגט אויף זיין משפחה. דאס איז געווען

א זון פון איינער פון די צוויי פארלירענע טעכטער. ער האט דערציילט, אז זיין פאטער איז אן אנגליקאנער ארכיבישאף אין באסטאן און האט אויך ארויסגעגעבן עטלעכע טעאלאגישע ווערק. ווען עס איז צו זיי דערגאנגען די ידיעה וועגן דער געפאר, וואס דראט די יידן אין איראפע, האט זיין אלטע מוטער אים געבעטן, ער זאל גלייך פארן קיין ראזניאטאוו און אפֿ-ראטעווען איר ברודער און זיין משפחה.

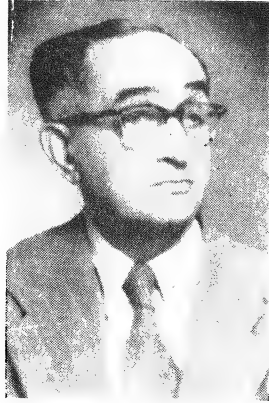
ער האט אויך דערציילט, אז זיין מוטער האט אויך א שוועסטער, וועמענס מאן איז א בארימטער אדוואקאט און זי זוכט איצט א שידוך פאר איר טאכטער מיט א יידישן בחור פון ראזניאטאוו. נאך דער צווייטער וועלט-מלחמה איז שוין מער נישט געווען קיין שום ידיעות וועגן זיי. פון דער משפחה אין ראזניאטאוו איז קיינער נישט געבליבן לעבן.

א פארלירענער טאלאנט

מיין טאטע האט געהאט נאך דריי ברידער: מרדכי, שלמה און איטשע. איטשע איז געווען א ווילדער יונג, פיזיש שטארק, ער איז נישט געגאנגען נישט אין שול און נישט אין חדר, נישט אנערקענט קיין שום אויטאריטעט, גאנצע טעג פארברענגט אין וואלד, געהאדעוועט טויבן, געכאפט פיש. מיך האט ער געהאלטן פאר זיין נאענטסטן חבר. ווען ער איז אלט געווארן צוועלף יאר איז אין אים עפעס פארגעקומען, ער האט זיך אוועקגעזעצט ביים טיש און אנגעהויבן עפעס אריינשרייבן אין א העפט. ער פלעגט שרייבן ביז שפעט אין דער נאכט.

נאך א געוויסער צייט איז אים אריינגעפאלן אין די הענט א יידישע איבערזעצונג פון אן ענגליש בוך. דאס האט געמאכט אויף אים א געוואל-דיקן איינדרוק. ער האט זיך גענומען צום לייענען. ער איז געווארן א מיט-גליד אין א לעמבערגער ביבליאטעק. נאך עטלעכע יארן האט ער שוין געהאט דורכגעלייענט אן א שיעור ביכער פון דער וועלט-ליטעראטור און האט אליין אנגעהויבן שרייבן ראמאנען און נאָוועלן, וועלכע ער האט פאר-עפנטלעכט אין א לעמבערגער טאגבלאט.

ווען ס'איז אויסגעבראכן די ערשטע וועלט-מלחמה איז ער אוועק פון ראזניאטאוו און האט זיך דערשלאגן קיין ווין, ווו ער איז מאביליזירט געווארן אויפן פראנט, געווארן פארווונדעט. אין שפיטאל האט ער אנגע-הויבן העלפן אין דער שפיטאל-קיך, אבער נאך א קורצער צייט איז ער קראנק געווארן אויף דיזענטעריע און געשטארבן. עס איז קלאר, אז די יידישע ליטעראטור האט מיט זיין טויט פארלירן א גרויסן טאלאנט.

בן-ציון האַראָוויץ

ב ת י ת פ י ל ה

ד י גרויסע שול, דערביי א קליין שולכל. לאנגדויערנדיקער שמש איז געווען משה כבש דערנאך יהודה באַרניק, אין שול האָבן געדאוונט די אַזויגערופענע „שיינע יידן“ און די אינטעליגענץ. אין שולכל האָבן געדאוונט די בעלי־מלאכות. קעגנאיבער דער שול איז געווען א גרויס בית־המדרש, געבויט געוואָרן אין די יאָרן 1902/5 אונטער דער אויפזיכט פון שמואל שווינדלער. געדאוונט האָבן אין בית־המדרש די שטעטישע בעלי־בתים. דער גבאי איז געוועזן אברהם גראַל. דער שמש — פנחס שוואַלב. אין דער זעלבער סביבה איז געווען דער גרויסער געמויערטער קלויז, ווו עס האָבן געדאוונט די שטעטישע חסידים. אויף הערצל־גאַס איז געווען א קלייזל, וואָס הערש רעכטשאַפן האָט איינגעאַרדנט, ברוגז ווערנדיק אויפן בית־המדרש. „אויפן אַלטן דאָרף“ איז געווען א בית־המדרש, ווו ס'האָבן געדאוונט די יידן פון יענער סביבה. גבאי איז געווען לייביש פרידלער. אונטער דער שטאַט, ביי טויבע לערער אין הויז, איז געווען א שולכל, ווו ס'האָבן געדאוונט די יידן פון דער סביבה. גישט ווייט פון די בתי־תפילות איז געוועזן א שוויץ־באַד, די מקוה און א הקדש, ווו אַרעמעלייט, געקומענע קיין ראָזניאַטאָו פון אַנדערע ערטער, האָבן געקענט נעכטיקן. אין יאָר 1936 האָט קהל איינגעאַרדנט עלעקטריש ליכט, כדי צו באַ־לייכטן די גרויסע שול, דאָס בית־המדרש און דעם קלויז. מען האָט געקויפט א דיזל־מאָטאָר, וואָס האָט געאַרבעט בשעת מען האָט געדאוונט. ביי דער געלעגנהייט איז דאָס באַד אויך באַלויכטן געוועזן.

אין ראזנאטאוו איז ביז צו דער צווייטער וועלט-מלחמה נישט געווען קיין עלעקטריש ליכט. די רוסישע באפרייער האבן אונדז אויפגעריכט מיט עלעקטריש ליכט. די עלעקראסטאנציע איז איינגעארדנט געווארן אין דער שטעטישער מיל, ווו עס איז געווען א טורבינע, וואס דאס וואסער פונעם טייך האט געטריבן די רעדער פון דער מיל. אזוי ארום איז די מיל פאר-וואנדלט געווארן אין אן עלקטראסטאנציע, וואס האט געארבעט נאך זומער. ווען דער טייך האט אנגעהויבן צו פארפירן, איז קיין ליכט נישט געווען. ביז צום אויסברוך פון דער צווייטער וועלט-מלחמה האט דער רב, ר' יוסף מנחם מאצנער, געדאוונט פארן עמוד אין דער גרויסער שול. פון אלע בתי-תפילות איז מען געלאפן הערן דעם רב דאווענען און זינגען. יעקב האכמאן, הערש רעכשאפן, ראובן געצל הייזלער, שמואל נוסבאום (רעכטשאפנס קלייזל), גדליה וועבער, שלמה יונגערמאן, ר' דוד גלאס, שמואל שווינדלער און אברהםטשע זויערבערג. שוחטים: ר' דוד גלאז, ר' משה ווייזער, זיין זון ר' זידע, ר' יעקב האכמאן און ר' דוד ראט.

מיר געדענקען

בעת גלוי המצבה ביער הקדושים
א גרופע ראזנאטאווער לאנדסלייט ביים אנטהילן די מצבה אין יער הקדושים.
אויפגענומען פון מרדכי שטערן

מרדכי שטראַסמאַן

דער ראש המשפחה: מרדכי שטראַסמאַן, גערופן האָט מען אים מאַטיאַלֹן. אַן אַטלעטיש געבויטער מאַן, פון נישט הויכן וואָקס, אין די 40־ער יאָרן, געווען אַ דאַרפסגלייכער און אויך צוגעהאַנדלט. אויף פרנסה האָט ער פאַרדינט. די גוים פון ראָזניאַטאָו און פון די אַרומיקע דערפער האָבן פאַר מאַטיאַלֹנס כוח געציטערט. ווען שיכורע גוים פלעגן זיך צעווילדעווען אין אַ יידישן שענק, און מען האָט זיי נישט געקאָנט באַרואיקן, איז מען געלאָפן צו מאַטיאַלֹן, בעטן הילף. און מאַטיאַלֹן האָט די צעווילדעוויטע שיכורים באַרואיקט מיט זיינע פויסטן. אויך ביי שריפות, וואָס זענען געווען אפטע דערשיינונגען אין ראָזניאַטאָו, פלעגט מאַטיאַלֹן זיין פון די ערשטע, כדי צו העלפן ראַטעווען, וואָס ס'איז מעגלעך געווען. מאַטיאַלֹן האָט גערן געהאַלפן אין אַ נויט.

זיין ווייב, רבקה, אַ רואיקע באַלעבאַסטע, האָט זיך פאַרנומען מיטן דערציען זייערע פיר קינדער, דריי מיידלעך: נעשי, אסתר, רחל און בן־יחיד: אברהם. געוויינט האָבן זיי אויף דער הרצל־גאַס, אַקעגנאָיבער רעכט־שאַפנס קלייזל. אַ געוויסע צייט, נאָך אַ שריפה, האָבן מיר געוויינט אויף דירה־געלט ביי די שטראַסמאַנס. די קינדער זייערע זענען געווען רואיקע, גוט־דערצויגענע.

אין 1941, ווען די היטלער־האַרדעס האָבן זיך דערנענטערט צו אונדזער שטעטל, האָבן יידן אָנגעהויבן אַנטלויפן אין גרויס פאַניק. מיר האָבן געוואָלט אַז די שטראַסמאַנס זאָלן מיט אונדז צוזאַמען פאַרן. זיי האָבן זיך קאָטעגאָריש אָפגעזאָגט, אָבער זענען געווען גרייט צו לאָזן זייער בן־יחיד אברהם מיטפאַרן מיט אונדז. אזוי האָבן מיר זיך צעשיידט אויף תמיד, בלויז אברהם מיט אונדז מיט אונדז מיטגעפאַרן.

אונטער דער אפטער באַמבאַרדירונג פון דייטשע אַעראָפּלאַנען איז אונדז אַפט אויסגעקומען זיך צו צעלויפן, וווּ ס'איז נאָר מעגלעך געווען און אבר־המטשע שטראַסמאַן איז אונדז איינמאַל פאַרשווינדן געוואָרן. מיר האָבן אים לאַנג געזוכט און נישט געקענט געפינען. אזוי זענען מיר אָנגעקומען קיין רוסלאַנד און אברהם מיטשען.

מרדכי, רבקה, נעשי, אסתר און רחל זענען אומגעקומען. וועגן אברהם מיטשען האָב איך זיך ווידער אָנגעהויבן אינטערעסירן צוריק־קומענדיק פון רוסישן מיליטער קיין ראָזניאַטאָו, אין יאָר 1945. דער רו־סישער מיליטערישער קאָמענדאַנט (וואַיענקאַם) מיטן נאָמען סאַמאַלאָו האָט מיר פאַלגענדעס דערציילט:

„אברהם מאַרקאָוויטש שטראַסמאַן איז אין רוסלאַנד אין 1942 מאַבילי־זירט געוואָרן, צוגעטיילט געוואָרן צו אַ קאָזאַקישער אָפטיילונג. ער איז

געווען זייער באליבט אין זיין אפטיילונג. אוואנסירט אלס סערושאנט, אג" טיילגענומען אין אלע שלאכטן פון זיין אפטיילונג.

אין מאי 1945 איז ער געפאלן, אין די שלאכטן ביי קעניגסבערג, געציילטע טעג פאר היטלערס מפלה, נעמענדיק נקמה אין די מערדער פון זיין פאטער, מוטער און שוועסטער האט ער אליין אוועקגעגעבן זיין יונג לעבן. כבוד זיין אנדענק."

ער איז אויסגעצייכנט געווארן מיט א הויכן ארדן. אזוי ווי ער איז אומגעקומען איז דער ארדן אריבערגעשיקט געווען צום מיליטערישן קא-מענדאנט אין ראזניאטאוו, נאכצוזוכן, אפשר איז עמיצער פון זיין משפחה לעבן געבליבן, זאל מען דעם קרוב איבערגעבן דעם ארדן און די באגלייט-דאקומענטן.

ביים שטאט-קאמענדאנט האט זיך געמאלדן א מענטש, פארשטעלנדיק זיך אלס א קרוב פון דער פאמיליע שטראסמאן. עד האט באקומען דעם ארדן און די געהעריקע דאקומענטן. מיר איז נישט געלונגען פעסטצושטעלן ווער דאס איז געווען.

אזוי איז אפגעווישט געווארן א משפחה, נישט איבערלאזנדיק קיין זכר.

ר' שמואל ווירט (אינגטום)

מען דערציילט, אז אין דער יוגנט איז ער געווען א בהמה-סוחר און געדרייט זיך אויף די יארידן, געקויפט און פארקויפט און שטארק מצליח געווען, א דאנק זיין ערלעכקייט און קלוגן שכל. האט מען אים גערעדט די בעסטע שידוכים.

נאך דער חתונה האט ער געהאט א געשעפט פון מעל און קלייען און זאמען און גאט האט אים געבענטשט מיט זיבן טעכטער און א זון מיט גרויס עשירות. האט ער געזוכט פאר זיינע טעכטער נאר חתנים תלמידי חכמים, און גאט האט אים טאקע געהאלפן, צוגעשיקט איידעם תלמידי-חכמים איינס-איינס. ער פלעגט תמיד זאגן:

"צו זין דארף מען האבן א סיעתא דשמיא — גאטס הילף — וואס זיי זענען זענען זיי, צי גוטע צי שלעכטע, אבער צו טעכטער דארף מען נאר האבן א גרויסע קעשענע מיט געלט, דאן קענסטו זיך אויסוויילן קויפן איידעם וועלכע דו ווילסט".

האט ער טאקע נישט געקארגט קיין געלט, געצאלט און געקויפט די בעסטע איידעם פאר זיינע טעכטער. פון די טעכטער און איידעם איז אויסגעוואקסן א גאר פארצווייגטע פאמיליע מיט קינדער און אייניקלעך, וועלכע האבן זיך אלע באזעצט אין מארק און א האלבן רינג איז געווען פון זיינע איידעם און אייניקלעך.

ר' שמואל ווירט האט זוכה געווען צו זען אויך ביי זיינע אייניקלעך נחת
 און זיי חתונה געמאכט אלע מיט יידן תלמידי חכמים.
 ער האט זוכה געווען צו א לוויה מיט באגלייטונג פונם גאנצן שטעטל
 שוין אין די היטלער צייטן. איז כדאי צוליב זיין כבוד וועגן אויסצורעכנען
 זיינע איידעם ביי זייערע נעמען:

ר' שמואל ווירט

ר' יוסף שמעון שטערן, ר' בנימין שפיגל, ר' קלמן האלפערין, ר' אב-
 רמזיע זויערבערג, ר' ישראל קארנבלי, ר' דב-בעריש ווייס, ר' בן-ציון
 שטראספעלד און זיין אייניקלער זון.

עס וואלט כדאי געווען זיך אפצושטעלן איבער יעדן יונגמאן פון די
 אויבן-אויסגערעכנטע. יעדער פון זיי איז געווען א וועלט פאר זיך, א תלמיד
 חכם, א סוחר, אן עסקן, תורה מיט סחורה, אבער מיר קענען נישט אין אזא
 באגרעניצטן פלאץ זיך אפשטעלן איבער יעדן באזונדער.

פארוואס האט מען אים גערופן מיט דעם צונאמען „אינגטום"? כ'האב
 זיך נאכגעפרעגט ביי א סך ראזניאטאווער און כמעט קיינער האט נישט
 געקענט מיר דאס אויפקלערן, ביז איך האב זיך אנגעטראפן אויף אן אלטן

איינוויינער, וועלכער וויינט איצט אין חדרה, ה' גראַס, אייניקל פון מלך גראַס. ער האָט מיר דערציילט די מעשה:

ר' שמואל ווירט, אַ גביר און אַ שמח בחלקו און אַ גרויסער לץ, באַזונג דערס איז ער באַקאנט געוואָרן אין שטעטל מיט זיינע מעשים שמחת תורה, ווען ער האָט וועלטן געקערט, אבי משמח צו זיין דעם עולם, די יוגנט און קינדערלעך. ער פלעגט צונויפנעמען קינדער פון אלע קלייזלעך און שולן, טיילן זיי צוקערלעך און זיך מאַכן מיט זיי נאַריש, פאַרשטעלט זיך פאַר אַן אַפיציר. ווי אזוי? גאַנץ פשוט. גענומען זיין זיידענע זיפּיצע און די שפיצן אַריינגעשטעקט אין גאַרטל, צענומען די גרויע באַרד אויף צווייען און ברייט זיי צעטיילט און גענומען אַ קאַצערע און לאַפּעטע און אַרויפגעלייגט זיי ווי אַ געווער אויפן אַקסל און געגעבן אַ קאַמאַנדע די קינדער: „האַף, נאָך מיר!“ געשפּאַנט מיט דער קאַצערע און לאַפּעטע איבער די גאַסן און די קינדער נאָך אים מיט געשרייען און געלעכטער. דאָס איז אים זייער געפאַלן, האָט ער אַנגעהויבן צו געבן באַפעלן, ווי אַן אמתער אַפיציר: „רעכטס, לינקס, רעכטס,“ צוגעבנדיק „אום“, אויפן עסטרייכישן לשון. אַן אַלטער מאַן, אַן ציין, איז ביי אים ארויס די „לינקס-אום“ אויף „אינג-טום“, און אזוי איז אים געבליבן דער נאָמען „אינגטום“. קיינער האָט אים נישט געקענט אַלס שמואל ווירט, נאָר שמואל אינגטום.

בנימין קעלער

נאָך אַ ייד מיט אַ באַקאַנטן צונאַמען „קאַטאַרינאַ“. פארוואָס האָט מען אים אזוי גערופן? דערציילט מיר ווייטער ר' שמחה גראַס פון חדרה די מעשה:

בנימין, דער זון פון ר' ברוך'ל האָט געהאַט אַ טבע ביים דאווענען בש"ת מנחה ביי „פיטום הקטורת“ פלעגט ער תמיד עפעס אויסשרייען מיט גרויס עקסטאַז: „ויקטירנה קטורת“ — און שטיל ממשיך זיין — „תמיד לפני ד' לדורותיכם“. דערפאַר אַ צונאַמען געגעבן „קטרינה“.

די משפּחה שפיגל

אין דער סביבה פון ראָזנאַטאָו זענען פאַראַן גרעסערע און קלענערע דערפער, אין וועלכע ס'האַבן אויך געוויינט לאַנגע יאָרן יידישע משפחות. גוט-איינגעאָרדנטע, מיט אייגענע ווירטשאַפטן. געווען אויך אַרעמע משפחות, וואָס האָבן בדוחק געצויגן זייער חיונה פון פאַרשידענע פרנסה-קוואַלן. די קינדער האָבן געלערנט אין די אַרומיקע שטעטלעך. די ימים-טובים האָבן דאָס רוב יידן פאַרבראַכט אין די נאַנטע שטעטלעך. דאָס צוזאַמענלעבן פון די יידן און אוקראַינער איז על פי רוב געווען אַ פרידלעכס. יעדער גוי האָט זיך געהאַט זיין ייד. ווען דער גוי האָט זיך

גענויטיקט אין הילף האָט ער זיך געווענדעט צו זיין ייד און תמיד געפונען
ביי אים גוט־שכנישע הילפסגרייטקייט.

נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, האָבן אין די דערפער אָנגעהויבן צו
בלאָזן פיינטלעכע ווינטן פאַר יידן. עס האָבן אָנגעהויבן צו שטראָמען אוק־
ראַינישע אַגיטאַטאָרן און געפירט העצערישע אַגיטאַציעס קעגן די דאָרפישע
יידן. אין די דערפער זענען אַרגאַניזירט געוואָרן אוקראַינישע נאַציאָנאַלע
קאָאָפּעראַטיוון, אוקראַינישע געוועבלעך און קרעטשמעס, קאָאָפּעראַטיווע
אויפקויפֿשטעלן, כדי אויפצוקופן אַלע לאַנדווירטשאַפטלעכע פראָדוקטן ביי
די פויערים. די גוים זענען געווען געצוונגען צו פאַרקויפֿן צו ביליקע פרייזן
אַלע זייערע לאַנדווירטשאַפטליכע פראָדוקטן, פאַר וועלכע די יידן האָבן
פריער געצאָלט העכערע פרייזן. אַזוי זענען די יידן אין די דערפער ארויס־
געשטויסן געוואָרן פון זייערע פרנסות. דער אַנטיסעמיטיזם האָט זיך געש־
טאַרקט מאַטעריעל און פיזיש.

אַזוי איז צעשטערט געוואָרן די יידיש־אוקראַינישע אידיילע.
בלית־ברירה האָבן יידן אָנגעהויבן צו פאַרלאָזן זייערע אייגענע פונדע־
וועטע היימען אין די דערפער און אָנגעהויבן אויפֿסניי אַרגאַניזירן זייער
לעבן אין די שטעטלעך.

צווישן די יידישע משפחות, וואָס האָבן פאַרלאָזט די דערפער און באַ־
זעצט זיך אין ראַזניאַטאָוו, איז געווען די משפחה שפיגל. אַ פאַרצווייגטע
משפחה. דער ראש המשפחה: אלי שפיגל, אַ מאַן אין די מיטלעכע יאָרן,
אַרבעטזאָם, מיט אַ גוטן כאַראַקטער, איז געווען באַליבט ביי אַלע שכנים.
זיין פרוי חיה, אַ גוטע און פליסיקע באַלעבאַסטע, האָט גערן געהאַלפֿן
אַנדערע אין אַ נויט.

געוויינט אין אַן אייגן הויז, באַאַרבעט אן אייגן שטיקל פעלד און געהאַט
קי. אין יענע צייטן האָבן יידן געזאָגט: „אַז וויל איז צו דעם, וואָס האָט
אַיגענע קאַרטאָפֿל צו דער זעט און אַ קו אין שטאַל וואָס גיט מילך, איז ער
שוין פאַרזאָרגט פון הונגער.“ צו דער קאַטעגאָריע באַלעבאַטים האָט געהערט
די משפחה שפיגל. זיי האָבן אינצווישן חתונה געמאַכט קינדער, געהאַלפֿן
זיי אינצואַרדענען זיך. ס'זענען געבוירן געוואָרן אייניקלעך; געהאַט נחת.
אַבער צום אומגליק פון דער מענטשהייט איז אויסגעבראָכן די „נאַצישע
מגיפה“ וואָס האָט אַ סוף געמאַכט צו אַלע האַפֿנונגען. שיינע חלומות און
פלענער.

אומרו, שרעק און פאַרצווייפלונג האָבן באַהערשט די משפחה שפיגל.
די עלטערן האָבן נישט געוויסט, וואָס עס איז געשען מיט זייערע קינדער
אין דייטשלאַנד. ווען די „אַסט־יודן“ זענען פאַרטריבן געוואָרן דורך די
נאַציס פון דייטשלאַנד צוריק קיין פוילן און זענען שוואַלצן שטעקן געבליבן
אויף דער גרענעץ אין זבאַנשיץ, זענען צווישן די שוואַלצע אומגליקלעכע

יידן אויך געווען משה שפיגל מיט זיין פרוי און דריי קינדער. דער ערשטער קרבן איז דארט געווען משה שפיגלס טאכטער, וועלכע איז אומשולדיק דער-שאסן געווארן אין די אויגן פון טאטע-מאמע. וועגן גורל פון די איבעריקע קינדער פון אונדזערע שכנים, וואס זענען געווען אין דייטשלאנד איז מיר נישט באוויסט.

אלי און חיה שפיגל און די קינדער זייערע, וואס האבן געוויינט אין ראזניאטאוו, זענען פארטריבן געווארן קיין דאלינא אין געטא.

פון דער גרויסער משפחה זענען געבליבן לעבן צוויי קינדער: יצחק שפיגל, וואס האט פארלאזט דייטשלאנד אין 1933, עולה געווען קיין ארץ-ישראל, האט חתונה געהאט, געוויינט אין חיפה און דארט לעצטנס גע-שטארבן. חנה שפיגל: עולה געווען קיין ישראל פון ראזניאטאוו אין יאר 1937; האט חתונה געהאט מיט פיליפ הירש, גוט איינגעארדנט זיך, האבן א פארהייראטע טאכטער און דריי בילדשיינע אייניקלעך. זאל זיי וויל באקומען.

די משפחה צימערמאן

דער ראש המשפחה: מאיר צימערמאן, מיטן באקאנטן צונאמען „מאיר קאזע“. פון פאך א שוסטער, אן אלמן, זיין ווייב, מירצי בת סאשי פייגע, איז געשטארבן אין יאר 1933. מאיר צימערמאן איז געווען א שטילער, ערלעכער מענטש. א פאטער פון 5 קינדער, נישט גרינג איז געווען אין די דאמאלסדי-קע באדינגונגען צו דערנערן און דערציען 5 קינדער, בלויז מיט דער הילף פונעם העמערל און דראטווע, אן שום הילף פון דרויסן. און דאך זענען די קינדער גוט דערצויגן געווארן.

דבורה — איר מאן נחום-לייב צימערמאן, זון פון משה און קיילע צי-מערמאן, א שניידער פון פאך. זייער זונעלע מאטל. געוויינט האבן זיי ביי איר פאטער; אברהם-יחזקאל, א פריזער; לייב, געארבעט ביי שמואל פרידלער אין מאנפאקטור-געשעפט; חיה-רבקה און יענקל.

ווען די קינדער זענען אונטערגעוואקסן, האבן אנגעהויבן צו ארבעטן און פארדינען, האבן זיי ארויסגעהאלפן זייער קראנקן פאטער, אזוי ארום פארלייכטערט דאס שווערע לעבן פון דער משפחה, ביז די קאטאסטראפע, וואס איז אויסגעבראכן אין יוני 1941, האט א סוף געמאכט צו אלעס.

ווען די מערדערישע הארדעס האבן אנגעהויבן זיך דערנענטערן צום שטעטל, און די סכנה איז געווארן גרויס, האבן יידן אנגעהויבן זיך קלייבן אין וועג אריין, זוכנדיק א מקום-מקלט. ס'האבן זיך געשאפן 2 גרופן: א קלענערער טייל האבן באשטימט צו לאזן זיך תיכף אין וועג אריין; די גרעסערע גרופע האט באשלאסן צו בלייבן אין די היימען אויף היטלערס גנאד. פערד און וועגענער האבן צוגעשטעלט די קאמוניסטישע פארזארגער. דער איינציקער פרייער וועג איז געווען קיין סטאניסלאוו, 49 ק"מ ווייט.

מיט גרויסע שוועריקייטן, ווערנדיק באשאסן, האבן מיר זיך דערקליבן קיין סטאניסלאוו. מיט אונדז זענען מיטגעפארן אויך מאיר צימערמאן 4 קינדער: אברהם-יחזקאל, חיה-רבקה, לייב און יענקל.

נישט גרינג איז געווען צו פארן ווייטער מיט דער באן פון סטאניסלאוו, די שטאט איז שוין געווען עוואקואירט. דאך איז אונדז געלונגען אריינצוקרייגן זיך אין צוג און צו פארן ווייטער. דער צוג איז אפט באמבארדירט געווארן.

אזוי האבן מיר זיך דערשלעפט קיין האשאטין, ווו אונדזער צוג איז ווידער שטארק באמבארדירט געווארן. ס'זענען געווען א סך טויטע און פארווונדעטע, קיין שום הילף איז נישט געווען. עס איז אויסגעבראכן א גרויסע פאניק. מענטשן זענען ארומגעלאפן, געשריגן, נישט פארשטייענדיק איינער דעם צווייטן. מענטשן האבן אנגעהויבן צו לויפן אהיים צו פוס.

מיר האבן אנגעווענדעט אלע מיטלען, כדי צו בארואיקן אונדזערע מענטשן און איבערצייגן זיי, אז פאר אונדז איז קיין אנדער אויסוועג נישט פאראן, ווי ווייטער צו פארן, ווייל טראץ פארשידענע סכנות, זענען דאך פאראן געוויסע שאנסן צו ראטעווען דאס לעבן. קיין שום ארגומענטן האבן נישט געהאלפן. פיל באקאנטע פון אונדזער סביבה זענען אוועק פון אונדז מיטן ציל צוריקצוקערן זיך אהיים, נישט געקוקט דערויף, וואס דער וועג אליין איז געווען א גרויסע סכנה.

צווישן די, וואס האבן זיך צוריקגעקערט פון האשאטין, זענען אויך געווען די 4 קינדער פון מאיר צימערמאן: אברהם-יחזקאל, לייב, יענקל און חיה-רבקה. אין די היימען האבן זיי געטיילט דעם אומפארמיידלעכן גורל פון מיליאנען קדושים.

דאס איז געווען דער טרויעריקער סוף פון דער משפחה מאיר צימערמאן, וואס איז אפגעמעקט געווארן פון דער ערד.

דעם זעלבן גורל האט געטיילט די משפחה פון מאיר צימערמאן: משה צימערמאן, זיין ווייב קיילע צוויי זין און צוויי טעכטער.

הי"ד!

צו שלוש סעודות אין אלטן קלויז

א הייליקער ציטער נעמט אייך ארום פון די דערינערונגען פון א וועלט, וועלכע איז אמאל געווען, איז מער נישטא און וועט מער נישט זיין.

אין קלויז איז טונקל. דער עולם וואָשט זיך צו „שלוש סעודות“. אויף די טישן ליגן חלות און הערינג. דער עולם מאַכט „המוציא“, טונקט איין דעם כזית חלה אין זאַלץ, מ'עסט חלה מיט הערינג. יענקאלע דעם שוחט'ס זינגט „בני היכלא“, דער עולם זינגט מיט. די שאַטנס אויף די ווענט באַוועגן זיך, און מיר די קינדער טוליען זיך צו די טאַטעס... אַלץ איז אַזוי סודותדיק, אַזוי מיסטעריעז. פון צייט צו צייט רייסט זיך אַרויס אַ זיפץ: „טאַטע אין הימל דערבאַרעם זיך“. „וצוה“ — זינגט זיידע דעם שוחטס. עמעץ זאָגט נאָך אַ גוט וואָרט, געהערט פונעם באַלעכאַווער רבין, פון בעלזער.

ענדלעך הויבט מען אָן בענטשן, אין דער פינצטער, הויך, געלאָסן, אומעטיק. ס'איז אַ שאַד וואָס דער שבת גייט אַוועק. עס דערהערט זיך „ויהי רחום יכפר“. דער שמש קאַפּל צינדט אָן אַ ליכט. פאַר אונדז, קינדער, פאַרשווינדט דאָס געהיימניספולע, עס ווערט לעבעדיקער אויף דער נשמה, אַבער דער אומעט טרעט נישט אָפּ. עס ווילט זיך נישט געזעגענען זיך מיטן שבת קודש, וועלכער גייט אַוועק און מיר פילן, ווי אַ שטיק פון אונדזערער נשמה האָט זיך אָפּגעריסן, די נשמה יתרה פונעם הייליקן שבת איז אַוועק.

חודש אלול אין שטעטל

ווער ווייסט דאָס נישט, אז ס'קומט ראש חודש אלול ציטערן אפילו די פיש אין וואסער. יידן נעמען זיך אָפּגעבן אַ חשבון-נפש פון זייערע זינדיקע מעשים פון אַ גאַנץ יאָר און מ'פרוווט מתקן זיין, וואָס מען קאָן נאָר אין דעם דאָזיקן חודש מיט געבעט, צדקה און מעשים טובים. גאַנץ חודש אלול בלאַזט מען שופר יעדן טאָג נאָכן דאָוונען. האָבן ראָזשענ-טאָווער יידן מער ווי אַ גאַנץ יאָר אָנגעפילט די בתי-כנסת צו שחרית און צו מנחה-מעריב, געקליבן נדבות פאַר היימישע און פרעמדע, געוואונטשן זיך ביי יעדער געלעגנהייט אַ גוט קוויטל, אַ כתיבה וחתומה טובה. ביי יעדן

לחיים זענען די ווינטשעוואָניעס אין אלול געווען די וויכטיקסטע אויסצור-
בעטן זיך אַ כתיבה וחתימה טובה צום קומענדיקן יאָר.

אַ וויכטיק אַרט פון תפילה ביי יידן איז געווען אַנגענומען דער בית-
עלמין, אָדער ווי יידן האָבן עס פשוט גערופן, דאָס הייליקע אַרט. פון ראש
חודש אָן ביז ערב ראש-השנה איז דאָס הייליקע אַרט, דער פלאץ פון די
טויטע, פול געוואָרן מיט לעבעדיקע, אַלט און יונג האָבן באַזוכט דאָס
הייליקע אַרט. געקומען מיט עפעס אַ ספרל אין האַנט, אַ מענה-לשון,
אַ סידורל אָדער אַ תהילמל, אויף די קברים פון פאַרשטאַרבנע עלטערן,
מומעס, פעטערס, זיידעס און באַבעס און אַנדערע קרובים. געקומען זיי
בעטן, אַז זיי זאָלן זיין מליץ יושרס, גיין אויסבעטן פאַר זייערע נאַענטסטע
אַ גוט יאָר און אויספועלן כל מיני ישועות אויפן גייעם יאָר.

שוין פאַרן אריינגאַנג צום הייליקן אַרט האָט זיך געהערט דער טומל
פון די פאַרזאַמלטע מענטשן. אויף דער אַנדערער זייט טויער זענען געווען
אויסגעזעצט ווייבער, מענער, יינגלעך פון פאַרשידענעם עלטער, דאָס
זיינען געווען ראַזשענטאָווער אַרעמעלייט, וואָס האָבן געוואָרט אויף אַ
נדבה. ראַזשענטאָווער יידן האָבן די נדבות געגעבן, ווער מער און ווער
ווייניקער. קיין קבצנים האָבן קיינמאל נישט געפעלט אין שטעטל, ערגער
איז געווען די פאַרבאַרגענע, וואָס האָבן זיך פשוט געשעמט צו קלייבן
נדבות, און ניט אַיינער האָט פאַר בושה אויך געגעבן אַ נדבה, כדי ניט
פאַרשעמט צו ווערן.

די קולות ביי די מצבות, וווּ די בעטנדיקע יידן זיינען געשטאַנען
האָט מען געקענט הערן פונדערווייטנס, נאָכן אָפּבעטן ביי די היימישע און
ווייטע מתים איז מען אַוועק צו די שטיבלעך, וווּ עס זיינען געלעגן צדי-
קים. אומעטום האָט מען אַנגעצונדן אַ סך ליכט. ווער קאָן דאָס פאַרשטיין
די נשמה און געפילן פון אַ ראַזשענטאָווער יידן וואָס האָט זיך גוט אויס-
געוויינט זיין ביטער האַרץ נעבן די מצבה פון אַ נאַנטן ? !

ווען אַיינער האָט זיך שוין אָפּגעפאַרטיקט מיט די געבעטן ביי דער
מצבה, פלעגט דאָן צוקומען שרה-מלכה די טיקערין און זי האָט אַנגעהויבן
רעדן. מיט אַ גערירטער אָבער גלייכצייטיק פעסטער שטימע האָט זי גע-
רעדט צום טויטן, געוויסט האָט זי יעדנס צרות, וווּ יעדן קוועטשט דער
שוך. אַיינער דאַרף חתונה מאַכן, דער צווייטער פרנסה, דער דריטער אַ
בן זכר און א.א.וו. מיט איר שטים האָט זי געקאָנט אַ שטיין רירן, האָבן
זיך די מענטשן נעבן שטיין ערשט מער צעוויינט און צעכליפעט. דאָס
געפיל ביי יעדן איז געווען, אַז שרה-מלכה אין אַן ערלעכע כשרע יידישע
טאַכטער און בעט רחמים, פאַרגיסט טרערן פאַר די צרות פון אַ גאַנץ
שטעטל יידן.

שמואל קירשענבוים

ניי-יארק

א ווינטערדיקער שבת

האלט, באַזונדערס אין די הינטערגעסלעך נעבן וואַסער ביי דער טאָרגאָויצע בושעוועט שטאַרק דער פראַסט. אַרום אונדזער שטעטל זענען פאַראַן גרויסע געדיכטע וועלדער, אָבער אין פיל שטיבער אין מיין געסעלע איז נישטאָ גענוג האַלץ צום באַהייצן. אין אַזאַ קאַלטן שבתדיקן פרימאַרגן קומט דער שבת־גוי צוגיין, לעשט אויס דאָס לעמפל, הייצט איין די חרובע. דורכן שניי־און פראַסט־באַדעקטן פענסטער קען מען זען, ווי דאָ און דאָרט באַווייזט זיך דער רויך פון די קוימענער, וויקלט זיך ווי ספרונזשינע אין דער הויך צו די הימלען. די געסלעך לעבן אויף. די יידן גייען פאַרביי אונדזער שטיבל אין דער ריכטונג צום בית־המדרש. איך קען זען הערש לוזער וועכטער מיט זיין אַלט אָפגעבלאַקעוועט שטריימל און לאַנגער קאַפּאַטע אַריבערגיין דאָס בריקל נעבן באָד.

מיין טאָטע לייבעלע איז שוין אָנגעטאָן אין אַמעריקאַנער אָנצוג און איז גרייט צו גיין צום ערשטן מנין. איך טו אָן דעם שבתדיקן קאַשקעט, וואָס די מאַמע האָט מיר געקויפט אויף פסח, אַ ווייס העמד — און איך בין אויך גרייט. עס הערט זיך אַ קלאַפּ אין פענסטער: „לייבל, שמואל, קומט “ דורכן אייז־פאַרלייגטן פענסטער קען מען נאָר זען די גרויע באָרד פון מיין זיידן קוני.

איך מיטן טאָטן זענען שוין אין גאָס. מען באַגריסט זיך: גוט שבת, טאָטע! גוט שבת זיידע! גוט שבת קינדער!“ מען גייט דאָוונען צום ערשטן מנין. אַוועקגעוואָרפן די וואַכעדיקע דאגות. עס איז שבת. איין שפרונג און מיר זענען אין בית המדרש. דער זיידע איז שוין אויפן באַלעמער — דאָס איז זיין אָרט און חזקה פון יאָרן אויפצורופן די בעלי־עגלות, שניידערס און שוסטערס צו דער תורה. אין זיין האַרץ ברויזט אַ געפיל פון דערהויבנקייט. דער אַלטער, אָבער געזונטער שניידער שטייט אויפן באַלעמער, אויסגעשטרעקט אין זיין גאַנצער הויך, איינגע־הילט אין טלית, דורכגענומען מיט קדושה. מען דאָונט שחרית. איך שטיי מיט מיין טאָטן לייבל נעבן איין שטענדער, אָבער מיין בליק איז געוואַנדן צום הויכן ייד אויפן באַלעמער — מיין זיידע קוני.

מען נעמט אַרויס דאָס ספר. איך בין שוין נעבן זיידן. מען וויקלט אויף דאָס ספר — מיין זיידנס צייט איז געקומען:

— יעמוד!

שריפות אין שטעטל

וריפות זענען שטענדיק אויסגעבראכן ביינאכט, ס'רוב ביי ארעמע יידן, וואס די שריפה האט זיי פולשטענדיק רואינירט און קהל האט זיי געדארפט העלפן שטעלן אויף די פיס. האבן קלוגע מענטשן פארענטפערט דאס רעטעניש: אזוי ווי ס'האבן זיך געפונען צווישן די נישט-יידן עטלעכע צענדליק בעלי-מלאכות, וואס זייער ספעציאליטעט איז געווען אויפצושטעלן די געבויטע הייזער, איז טאמער האט זיך געמאכט א צייט אן ארבעט, איז דאס מאכן א שריפה געווען זייער איינציקער אויסוועג נישט ארומצודרייען זיך לידידיק דעם גאנצן זומער.

ווער עס האט נישט מיטגעמאכט א שריפה אין א קליין שטעטל, וועלן אלע באשרייבונגען נישט העלפן. ווייל א שריפה איז אן אויס-טערלישע געשעעניש, עפעס אזעלכעס, פון וואס די געמיטער ווערן צו-רייצט, איבערגעשראקן. א טייל מענטשן כאפט ארום א פאניק, אנדערע קענען צו זיך נישט קומען פאר א ווייל, ווען מ'הערט דאס געשריי: „געוואלט, געוואלט ס'ברענט! ס'ברענט!...“ ווערט א סומאטאקע. איינער פרעגט דעם אנדערן — אויב ברענט? און אליין הויבט מען אויך אן שרייען: ס'ברענט!

עס נעמט א שטיקל צייט ביז מ'קומט צו זיך. ערשט דעמלט הויבט מען אן פרעגן: ווי? ביי וועמען ברענט? אלע טוען זיך אן, מ'איז גרייט. מ'לויפט ארויס, זעט מען תיכף דאס גרויסע פייער, דער הימל איז רויט. דאס פייער ווערט גרעסער און גרעסער. די הייזער זענען אלע געבויט פון האלץ, פון לאנגע יארן זענען זיי אויסגעטריקנט. א קלייניקייט באדארף מען נאר, אז אזא הויז זאל אנפאנגען ברענען. פאר דעם איז דער פחד פון די איינוווינער גרויס. די נאענטסטע שכנים האבן שוין אלע זייערע זאכן אין פעקלעך און קלימעקלעך ארויסגעטראגן. און אפילו די גאנץ ווייטע זענען שוין אויך גרייט, פארפאקט, זיצנדיק אינדרויסן מיט זייערע זאכן.

די פון אנדערן עק שטעטל וועלן זיך אויך נישט גיין לייגן שלאפן ביז מ'וועט מיט די אייגענע אויגן נישט זען, אז דאס פייער איז אויס-געלאשן.

ווען מען דערמאנט זיך א פייער אין שטעטל, געדענקט זיך די איבערגעגעבנקייט, טריישאפט פון גאר גרויסן טייל יידן, וועלכע האבן זיך שטענדיק אויסגעצייכנט מיט באהערשטער רואיקייט ביי די שריפות

און האָבן זיך פאַרטיילט מיט דער אַרבעט: איין טייל האָט געראַטעוועט דעם שכנס פאַרמעגן, דער צווייטער טייל האָט געלאָשן. אפילו ווען אין די מאַדערנע צייטן זענען שוין געווען פראַפּעסיאָנעלע פייערלעשער, האָבן אונדזערע אחינו בני ישראל שנעלער און עפעקטיווער געאַרבעט ביי אַ שריפה אין שטעטל. עס זענען געווען אַזעלכע, וואָס זענען שטענדיק געווען טעטיק און האָבן געהאַט גענוג דערפאַרונג. געדענק איך, שלום האַפּמאַן, וועוועס אַ זון, פלעגט זיין פון די ערשטע צו ראַטעווען און ער איז געווען ספּעציאַליזירט ביים לעשן. מיין עלטסטער ברודער שלום איז אויך געווען פון די לויפערס צום לעשן דאָס פייער. אַזעלכע זענען געווען אויך אַ סך אַנדערע.

אין אָנהויב פון די צוואַנציקער יאָרן האָט אין מיטן רינעק אויסגע־בראַכן אַ שריפה; מענדל נעמליך איז מיט אַ וואָך צוריק פאַר דער שריפה אָנגעקומען פון אַמעריקע און זיין הויז איז געשטאַנען אין פלאַמען. דערשראָקן און צעטומלט איז דער ייד אַרויס אויפן גאַס אַ האַלב נאַקע־טער און אָנגעהויבן מוראדיק שרייען.

אין דער דאָזיקער שריפה איז אַ גרויסער טייל פון רינעק אָפּגע־ברענט געוואָרן. מיין פעטער, ישעיה פריש, זיין ווייב הענצי איז געווען מיין מוטערס אַ שוועסטער. זיי זענען אויך אָפּגעברענט געוואָרן. האָבן זיי פאַרקויפט דעם פלאַץ, מיטגענומען מיט זיך אַן אייניקל, שמשון, און אַוועקגעפאַרן קיין ארץ־ישראל. אַ שריפה איז געווען אַ שווערע איבער־לעבונג, און די נשרפים האָבן יאָרן לאַנג מאַטעריעל נישט געקענט קומען צו זיך.

מענדל האַראָוויץ

מענדל האַראָוויץ און זיין פרוי האָבן געווינט נישט ווייט פון דער געמיינדע, אין הויז, וואָס האָט אַמאָל געהערט צום רבין ר' איציקל. קיין קינדער האָבן זיי נישט געהאַט. אין מאַרק האָבן זיי געהאַט אַ געשעפט פון ערדענע טעפּ, געשיר, לאַמפּן און אַנדערע זאַכן, וואָס געהערן צו דעם מין סחורה. מענדל איז שוין אַלס בחור געווען פון די ערשטע משכילים, דערנאָך פון די ערשטע חובבי ציון, זיך שטאַרק פאַרטיפּט אין תנ"ך. אין יענע צייטן, אַז איינער האָט אַרויסגעטראָגן פון געוויינלעכן אויסגעטראַטענעם דרך פון די אבות, ווי למשל ער האָט געלייענט ביכער, געלערנט תנ"ך און נישט נאָר גמרא, געלערנט הע־ברעאיש, זיך ראָזירט — אַזאָ איינעם האָט מען באַצייכנט מיטן נאָמען „דייטש“. מיטן גאַנג פון דער צייט האָבן זיך אַזעלכע שטאַרק געמערט, מאַיז מיט די נייע געווינהייטן צוגעוויינט געוואָרן, ס'זענען שוין געווען אַ סך ראָזירטע יונגעלייט, אָבער נישט אַלע זענען געווען אינטע־ליגענטן ווי אַמאָל.

מענדל פלעגט יעדן טאג אדורכלייענען אלע טאג-אויסגאבן, די "הצפירה" אין אנדערע וואכן-און מאנאט-שריפטן. ער האט שטענדיק אנאליזירט א פאליטישע סיטואציע, געקומען צו געוויסע אויספירן. אלנפאלס, זיינע דיאגנאזן אין פאליטיק זענען פון שכלדיקן שטאנדפונקט געווען אויסגעהאלטן. קלוגע מענטשן האבן שטענדיק געוואלט וויסן די מיינונג פון מענדל האראוויץ. ד"ר סאפיר, דער געוועזענער ראש-הקהל, א פעאיקער אדוואקאט, אויב ס'איז עפעס פארגעקומען פאליטישע נייעס אויף דער וועלט, האט ער שטענדיק געזוכט דעם קאמענטאר פון מענדל האראוויץ.

מענדל האט זיך שטענדיק פארטיפט אין וועלט-פראבלעמען, געהאט אומצאליקע פריינט און חברים. פתחיה טורטעלטיוב איז געווען זיינער א געשוויירערנער חבר, פון פאך א בוכהאלטער און א געניטער בעל-תנ"ך, באלעזן אין דער וועלט-ליטעראטור; דוד בארניק — פון דעם זעלבן שניט; משה קרענצלער, א צוגערייזטער לערער פון עברית, א מיטארבעטער פון "הצפירה". אז איך פלעג זיי טרעפן צוזאמען און זיי האבן עפעס אן ענין באהאנדלט, איז דאס געווען אן אמתער גייסטיקער פארגעניגן זיי אויסצוהערן דעבאטירן.

די אלע אויסגערעכנטע און צענדליקער אנדערע זייערע חברים צו-זאמען מיט זייערע משפחות זענען אומגעקומען על קידוש השם.

ר' ליפע טאנע

ר' ליפע טאנע האט מיט זיין בני-בית געוויינט הינטערן שטעטל, א שכן פון באראן וואליוש, האט ער געהאט א גרויס הויז, א הויף מיט קאמערן און שטאלן, בהמות, עופות און פערד, א גרויסן לאנגן גארטן מיט א סאד, וואס די בוימער זענען געווען אין צייט פון רייפקייט באדעקט מיט פארשידענע פרוכטן, ווי עפל בארן און פלוימען.

אויסגעזען האט ליפא מיט זיין שיינער שווארצער בארד און מיט זיין שיינער געשטאלט ווי איינער פון דער אלטער וועלט, וואס גריבלט זיך אין ספרים וכדומה. אונדזער ליפא איז אבער מיט ביידע פיס זיינע געשטאנען אין דער נייער וועלט, געזען, אז יידן וועלן קיין צוקונפט גישט האבן אין מסחר, האט ער אליין געהאט פעלדער בהמות און א פאר פערד ארויסצופארן אויף זיינע פעלדער צו דער ארבעט און זיין זון ישראל האט צוזאמען געארבעט מיטן טאטן זיינעם, באקומען א געפיל אין דער ערד-ארבעט, און ביי דער ערשטער מעגלעכקייט, איז ישראל אוועק קיין אר-גענטינע, ווו, כ'גלויב, ער לעבט מיט זיין משפחה.

איך קאן קוים גלויבן, אז דער שיינער און פעסטער ליפא וועלכער האט געהאט א פאר שטארקע ארבעטס-הענט, צי ער האט אמאל אין זיין

לעבן עמעצן מיט די הענט חלילה אָנגערירט. זיין גוטסקייט קאָן איר נאָך היינט נישט פאַרשטיין, ווען אַ מענטש מאַכט אויף זיין הויף און סאָד דעם גאַנצן זומער פאַר אַ גאַנץ שטעטל, לאַזט אַדורכגיין דורך זיין רשות, כדי צוצוקומען שנעלער צום גרויסן וואַסער, ווי מ'האַט דאָס גערופן, אַז יידן זאָלן נישט גיין צופּוס קיין איבריגע עטלעכע הונדערט מעטער, האָט ער פשוט מפקיר געווען זיין אייגענעם רשות, ווייל נישט ווייניק שאַדנס האָבן די יידישע קונדסים אָפּגעטאָן ביים דורכגיין דעם גאַרטן.

דאָס גרויסע וואַסער, ווי מ'האַט עס גערופן, איז זומער געווען זייער פאַפּולער, איז ליפּא טאננעס הויף פאַרוואַנדלט געוואָרן אין די הייסע טעג אין אַ רשות הרבים. נישט אַיינער פלעגט זיך נאָך אפילו נאָכן באַדן אריינ- כאַפּן אין ליפעס הויז און פראַווען אַ סעודה. אין דער דאָזיקער שטוב האָט מען אַלעמען אויפגענומען בסבר פנים יפות.

זיינע יונגע טעכטער זענען געווען שוין מאַדערנע, אָבער האָבן מיט זיך געטראָגן די עלטערנס גוטסקייט, געווען אַריינגעטאָן אין די ציונים- טישע אַרגאַניזאַציעס. איז נאָר דער טאַכטער מירצי באַשערט געווען אַנצוקומען קיין ארץ-ישראל, שלמצי און מירצי טאַנע האָבן חתונה געהאַט און אויפגעבויט אַ שיין הויז אין ישראל.

ליפּא טאננע האָט אָפּגעהיטן די מנהגים און מידות פון אַלטן דור, דריי מאָל אין טאָג געדאוונט, דעם עול פון יידישקייט געטראָגן און באַוויזן, אַז מ'קאָן זיין אַ יידישער פאַרמער און דינען דעם רבּונו של עולם און בלייבן טריי זיין פאַלק.

יאַסלע וואַסערטרעגער

יאַסלע, אַדער ווי מ'האַט אים גערופן „יאַסאַלע ביעגעס" איז מיט זיין עלטערן ברודער אַראָפּגעקומען פון באַלעכאָוו. זיין ברודער האָט חתו- נע געהאַט, געווען אַ טרעגער, געווינט אויף דער טאַרגאָוויצע. פון פרי ביז נאַכט האָט ער געטראָגן זעק מיט מעל און געבראַכט צו זיין ווייב די עטלעכע זלאַטעס, וואָס ער האָט אָנגעקליבן פאַרן טאָג. אַ מאַגערער יונג- גער מאַן פון מיטעלן וווקס מיט אַ לענגליך פנים. יונג, אָבער מיט אַ שטערן פול מיט קנייטשן ווי ביי אַ זקן. איז ווען מ'האַט אזוי אָנגעקוקט דעם יונגמאַן האָט מען זיך ניט געקענט פאַרשטעלן, אַז דער זעלבער טראָגט אין אַ טאָג איבער פון אַרט צו אַרט גאַנצע וואַגאַנען מיט תבואה און מעל.

פאַוואָס האָט ער פאַרלאָזט באַלעכאָוו זיין געבורטס-אַרט? וועמענס דאגה איז דאָס? געבראַכט מיט זיך אַ יונגן ברודער יאַסעלע, פון נידעריקן וווקס, אַ ברייט-ביינערדיקער, ביינער אָן פלייש, זיין פנים בלייך, זיינע אויגן האָבן שטענדיק געפינטלט. אַ קינדישן שמייכל האָט ער שטענדיק

געהאט אויפן געזיכט און מיט אַט דעם שמיכל האָט ער יעדן צו זיך צוגעצויגן.

אַן אָפּגעריסענער, שטענדיק אין אַלטע בגדים, מיט אַ צעריסענעם קאַשקעט אויפן קאַפּ, האָט ער כסדר מיט זיך געטראָגן זיין קאַראַמיסל אויף די אַקסלען, צוויי עמערס וואָסער, 5 גראַשן פאַר איינמאַל וואָסער טראָגן.

יאָסעלע האָט אין זיינע קינדישע יאָרן געלערנט אין חדר, זיך צוגעהערט צו אַלע מעשיות פון חומש, און ער איז פון דעם פאַרכאַפט געוואָרן. זיין פּאַנטאַזיע האָט שטאַרק געאַרבעט. איז ער אַ ביסל עלטער געוואָרן און זיך פון די יונגע אַרבעטער אָנגעהערט וועגן אַ קאַמוניסטישע פאַרטיי, וועגן לענין, טראַצקי און אַנדערע וואָס ווילן העלפן די מענטשן הייט און ער איז ווייטער געוואָרן פון דעם באַאיינפלוסט. האָט זיך דאָס אַלץ ביי אים אין קאַפּ אויסגעמישט. זיין גרעסטע אַמביציע איז געווען צו האַלטן רעדעס. ער האָט נאָר באַדאַרפט האָבן איינעם אָדער צוויי צוהערער, האָט ער זיך שוין צעלאָזט מיט אַ רעדע. משה רבנו און יוסף הצדיק האָבן זיך עפּעס אַ סך מאל פאַרפלאַנטערט מיט די נעמען פון מאַרקס און טראַצקי. מרים מיט דער פויק האָט ער קיינמאַל נישט אַדורכגעלאָזט אין זיינע רעדעס. ווען ער איז אַריין אין אַן עקסטאַז, האָט ער זיך צעשריגן: „און ס'וועט קומען אַ צייט ווען איינמאַל וואָסער וועט קאַסטן 10 גראַשן ניט קיין 5 גראַשן ווי איצט. דאָס וועט זיין ווען די רעוואָלוציע וועט זיגן...“ אַן איידעלע צאָרטע נשמה האָט ער געהאַט און וואָס, מ'שטיינס געוואָגט, האָט אים די וועלט געגעבן. זיין ברודער איז שווער קראַנק געוואָרן און געשטאַרבן. יאָסעלע האָט ווי שטענדיק ווייטער געטראָגן וואָסער פון פרי ביז נאַכט איז ער געוואָרן ערנסט און אומעטיקער. זיין מחשבה האָט זיך קאַנצענטרירט אויפן געשטאַרבענעם ברודער, אים האָט ער ליב געהאַט. פאַר אים האָט ער געוואָלט דורכפירן די רעוואָלוציע, אַז 10 גראַשן זאָל ער האָבן פאַר 2 קאַנען וואָסער און ניט 5 גראַשן.

טאובע וויסמאן-האפמאן

אויפגענומען פון מרדכי שטערן

וועווע האפמאן

11 עווע האפמאן איז געבוירן אין קאלוש ביי זיינע עלטערן לייב און לאה, האט חתונה געהאט קיין ראזניאטאוו מיט מאיר טאננעס טאכטער פולע. מאיר טאננע האט געהאט נאך קינדער, צווישן זיי וויל איך דערמאנען וועוטשע טאננע, וואס איז געווען יעדן באקאנט. אין יענע צייטן איז מאיר טאננע געווען בירגערמייסטער. נאכדעם ווי ער איז נפטר געווארן געדענק איך נאך וולאשאנאוויץ, א גוי, אלס בירגער-מייסטער. די ראזניאטאווער יידן האבן געמיינט פאר „שלום בית“ אין שטאט איז כדאי אויסצוווילן א קריסט אלס בירגערמייסטער, אבער עס איז געווען א טעות. אמת, וולאשאנאוויץ איז נישט געווען קיין שונא ישראל, ער האט אבער נישט פארטיידיקט די אינטערעסן פון דער שטאטישער באפעלקערונג, איז נישט געווען בכוח צו געבן ראזניאטאוו א שטאטישן כאראקטער.

דאס איז געווען אין דער צייט פון מאדערניזאציע, באן, טעלעגראף און אנדערע פארשריט. ראזניאטאווער יידן זענען געקומען אין פארקער מיט דער מאדערנער וועלט, געפארן קיין לעמבערג, ווין, קיין דייטשלאנד און אמעריקע, געווען באקאנט אין די וועלט-נייעס, געלייענט צייטונגען, ביכער. דערצו איז צוגעקומען די געאגראפישע לאגע — ראזניאטאוו ליגט צווישן דערפער, געפינט זיך 14 קילאמעטער פון דאלינא און האט געהאט די בעסטע מעגלעכקייטן זיך צו אנטוויקלען ווי א צענטער פאר האנדל און האנטווערקעריי, אבער יידן האבן זיך אנגעטראפן אויף שווע-ריקייטן. אז א ייד האט געוואלט בויען א הויז, אדער א צימער, א דאך איבערבויען, האט ער געמוזט באקומען די דערלויבעניש פון דאלינא. דארט איז געווען דער צענטער פון אלע אמתן. דערפאר איז געווען נאטירלעך, אז די יידן אין ראזניאטאוו האבן ארויסגעשטעלט אלס בירגערמייסטער א ייד. דאס איז געווען וועווע האפמאן.

ער האט זיך אויסגעצייכנט מיט איניציאטיוו און ענערגיע. דייטש און פויליש האט ער באהערשט אין ווארט און שריפט, הויך געוואקסן, א שיינע לאנגע בארד, חסידיש, אבער שיין און זויבער געקליידעט. ער איז נישט געווען פאנאטיש. אין הארצן האט ער געוואלט פארשטיין דעם יונגן דור. עס איז אים נישט געווען לייכט זיך צוגעווינען צו די נייע צייטן, אבער ער האט נישט פארטראגן די מענטשן, וואס זאגן צו יעדע זאך צו דערליידיקן, כאטש זיי ווייסן, אז עס איז נישט מעגלעך.

נישט געקוקט דערויף וואָס ער איז נישט געווען קיין ציוניסט. האָבן אַלע זיינע אייניקלעך געלערנט העברעאיש מיט זיין דערלויבעניש. ווען דאָס אייניקעל מאַטעק טראָו איז אַלט געווען 15 יאָר און איז געפאָרן קיין ארץ־ישראל אומלעגאַל אויף זייער נישט קיין זיכערע וועגן, האָט ער אים מיטגעגעבן זיין ברכה.

ער פלעגט ימים נוראים דאווענען פארן עמוד אין דער גרויסער שול. אין אנדערע ימים טובים — פארן עמוד אין אַלטן קלויז. ער האָט געהאַט אַן אַנגענעמע שטימע. צוזאַמען מיט חנינה ווייסמאַן און פייוול רייזלער האָבן זיי זיך איינגעשטעלט פאַר דעם רב האַמערלינג. דאָס איז געווען אַ מלחמה לשם שמים.

אין שטאָט איז געווען אַ דיין ר' נפתלי. נאָכדעם ווי ער איז נפטר געוואָרן האָט ער אויפגענומען ר' יהודה הירש קאַרן אַלס דיין. מיין פאָטער האָט געגאָלטן אַלס תלמיד־חכם. פרי פאַרטאָג האָט ער געלערנט אין דער היים גמרא און אנדערע הייליקע ספרים. ער איז געווען אַ קרוב פונעם סאַמבאַר רבין, ר' אורי.

זיין מסחר איז געווען זאָלץ, נאַפט, האָלץ. נאָכמיטאָג האָט ער זיך באַפרייט פון די געשעפטן, האָט גענומען די צייטונגען אין יידיש, דייטש, פויליש. אַלע האָט ער זייער שנעל געלייענט, האָט געהאַט אַ שאַרפע און שנעלע אויפפאַסונג. די מיינונג פון יעדן ביי היינטיקן טאָג איז: וועווע האַפמאַן איז געווען אַ שטאַרקע פערזענלעכקייט.

ווען עס זענען אַרויס געזעצן, האָט ער שטענדיק געפרוווט פאַר יידן צו פאַרלייכטערן זיי. ער האָט אויך פאַרלאַנגט אָפצוהייטן סאַניטאַרע פאַרשריפטן, האָט געזאָרגט פאַר טראַטוואַרן, שאַסייען, באַר־לייכטונג און האָט זיך באַזונדערס שטאַרק איינגעשטעלט פאַר די שולן אויפן באַרג. עס איז געווען אַנגענומען אין יענע צייטן נישט צו שיקן די יידישע קינדער אין די מלוכה־שולן צוזאַמען מיט די קריסטלעכע קינדער, בעיקר צו די נישט־יידישע לימודים.

אינעם בויען די פאַסט, אין ראָזנאַטאָוי זענען געווען זיינע פאַרדינסטן. מען האָט געבויט דאָס גרויסע באַד. און אחרון אחרון חביב — די גרויסע שיינע שול. צו דעם אַלעם האָט ער מקריב געווען זיינע כוחות.

מיר דערמאָנען זיך, שטייערן פאַרן מאַגיסטראַט האָט מען אין די צייטן פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה כמעט נישט געדאַרפט צאָלן. די עסטרייכישע רעגירונג האָט פאַר קליינע שטעטלעך נישט געהאַט בדעה צו זאָרגן. קליינע שטעטלעך האָבן נישט באַקומען קיין פינאַנסיעלע הילף און אויך נישט געהאַט קיין רעכט צו נעמען שטייערן. האָט דען דער גרעסטער טייל פון ראָזנאַטאָו געקאַנט צאָלן שטייערן. די סאָדע־

לאהטשע פאליק און מאן
לייזער געלער
זייערע קינדער (אונטן):
אדעלא און ברוך בודושי

וועווע און פאלא האפמאן

די טאכטער חיהטשע און איר מאן
לייב פאליק

וואסער־פאבריק פון מיכל ווייסמאן איז זייער אפט פארזיגלט געווארן. מיין פאטער האט שטענדיק געזוכט וועגן זי צו עפענען.

אין יאר 1914 איז אויסגעבראכן דער ערשטער וועלט־קריג. יידן זענען געלאפן קיין ווין. מען האט מורא געהאט פאר די אוקראינער. מיין פאטער האט נישט געוואלט איבערלאזן די שטאט. די גאנצע פאמיליע איז אויך געבליבן. עס האט נישט געהאלפן קיין ווארענען אדער בעטן. ער האט זיין שטארקן כאראקטער קעגן מורא און פחד דורכגעזעצט. פון ראזניאטאו זענען אויך פארשידענע פאמיליעס אוועקגעפארן. עס איז אויך געווען בארעכטיקט, ווייל מען האט געקאנט די אוקראינישע פויערים. ווי עס האט זיך באוויזן דער ערשטער רוסישער מיליטער־פאטרול, זענען די פויערים פון דער אומגעבונג געקומען מיט זעק, קוישן, פערד און וואגן צו ראבעווען דאס יידישע פארמעגן. ער איז געווען שטארק בא־זארגט, ווי אזוי צו פארמיידן דאס ראבעווען און אנדערע צרות.

ווי נאך דאס רוסישע מיליטער האט אנגעהויבן צו קומען, איז ער מיט א ווייסער פאן געגאנגען אנטקעגן, האט צוגעשטעלט ווינונגען פאר די רוסישע אפיצירן און געבעטן, אז די רוסישע סאלדאטן זאלן נישט ראבעווען. ער האט פארזיכערט, אז יעדער רוסישער סאלדאט קען באקומען אלץ אין די געשעפטן אן געלט, מען זאל נאר אויפשרייבן. גלייכצייטיק האט ער זיך געוואנדן, אז די יונגעלייט מיט שטרייפן אויף דער האנט זאל מען דערלויבן ביינאכט גיין אויף דער וואך אפצוהיטן קעגן אנפאלער.

דאס רוסישע מיליטער האט זיך, ווי דער שטייגער, געוועקסלט. עס זענען געקומען נייע טרופן און ער איז דאן ארעסטירט געווארן מיט דער כוונה צו פארשיקן אים קיין סיביר. ווען ער איז אנגעקומען צופוס קיין קאלוש, איז אים געלונגען זיך צו באפרייען. די אוקראינער האט דאס אבער נישט געשמעקט. זיי האבן ווייטער געהעצט קעגן אים, און ער האט געמוזט זיך באהאלטן. ערשט ווען דאס עסטרייכישע מיליטער איז אריין צוריק איז שטאט, האט ער זיך געקענט עפנטלעך באווייזן.

ווי דער שטייגער איז, בפרט ביי יידן, האט ער געהאט אויך קעגנער. אבער אלע האבן אים געשעצט. זיין ערלעכן און אפענעם כאראקטער, זיין מיינונג האט ער אפן פארטראטן, אפילו ווען ער איז געווען איינער אליין קעגן אלע. אזוי, למשל, ווען מען האט גענומען דעם נייעם שוחט דוד רוט, האט ער איינגעזען, אז דער שוחט איז א גוטער בעל־תפילה, אבער די שטאט קען נישט אויסהאלטן נאך א שוחט און אויב מען מוז אבסאלוט האבן נאך איינעם, זענען דאך דא צוויי זין פון ר' משה אלי האכמאן, דאס זענען לייביש און יעקב האכמאן. שפעטער מיט פופצן יאר האט יענקל האכמאן באקומען די חזקה פון דוד רוט און עס האט זיך ווידער ארויסגעוויזן, אז וועווע האפמאן איז מיט זיין מיינונג צו יענער צייט געווען גערעכט.

מיר האבן זיך ביז צו זיינע לעצטע טעג מיט אים באראטן אין אלע וויכטיקע אדער ווייניקער וויכטיקע פראגן, אין דערציונגס-פראבלעמען אדער געשעפטס-ענינים. צוליב דער בירגערמייסטערשאפט און קולטוס פרעזידענט האט ער זייער פארנאכלעסיקט זיינע פרייוואטע אנגעלעגן-הייטן. אין דער פאמיליע האט שטענדיק געהערשט אן אומצופרידנקייט. ער איז זייער אפט געפארן צו דעם באצירקס-הויפטמאנשאפט און גע-בעטן מען זאל אים באפרייען פון דעם. אבער מען האט אים נישט גע-וואלט באפרייען פון דעם תענוג.

מיין מוטער האט מיט גרויס ווונדער, פארשטענדעניש און געדולד דאס אלץ מיטגעפילט. מיר אלע האבן געוואסט די שוועריקייטן וואס זענען געווען אינעם טאג-טעגלעכן לעבן, אבער געהאט גרויס פארשטענ-דעניש פאר זיין געוויסנהאפטער ארבעט ביים לעזן מיט טאקט און גוטן ראט, די שווערע פראגן פון יענער צייט ביז דער ערשטער וועלט-מלחמה.

ער האט מיט זיך פארגעשטעלט אן אינטערעסאנטן טיפ פון א מענטש, וואס האט פאראייניקט אין זיך חכמה און גוטן ווילן מיט א הויכן גראד פון מאראלישער שיינקייט, האט געלעבט מיט די פראבלעמען פון שטעטל און טאמער איז עפעס נישט געווען כשורה, האט ער עס שטארק איבער-געלעבט. פונקט אזוי האט ער זיך געפרייט מיט יעדער דערגרייכונג.

ערע זיין אנדענק.

סאלו עניס

ניו־יאָרק

היימוויי און פליכט

ראָזניאַטאָוו איז געווען מיין צווייטע היים. דאָ האָבן געווינט מיינע קרובים. אין ראָזניאַטאָוו האָב איך פאַרבראַכט מיינע וואַקאַציעס און איך האָב דערפאַר ליב געקריגן דאָס שטעטל, די מענטשן, די שיינע לאַנדשאַפט.

אַ טיפיש גאַליציאַנער שטעטל, מיט אייגנאַרטיקע הייזער, הויפן און געסלעך, מיטן זאַמעק אויפן באָרג, וווּ דאָס געריכט איז געשטאַנען, מיט די אונטערערדישע טונעלן, וואָס זענען געווען פאַרבונדן מיט דער גע־ריכטס־געביידע, דער טייך, דער פאַלוואַרק מיט די לאַנעס, וואָס האָבן געהערט צום כראָביע סקאַבעק, די גרויסע מויער אינמיטן שטאַט דער־מאַנט, אַז דאָ זענען אַמאָל פאַרגעקומען אוקראַינישע און טאַטאַרישע איבערפאַלן און שלאַכטן.

יידן אין ראָזניאַטאָוו האָבן זיך באַשעפטיקט מיט האַנדל און מלאכה. מאַנכע יידישע משפּחות האָבן אין אַנפאַנג געווינט אויפן אַלטן דאָרף און אויפן מאַנאַסטיר.

אין ראָזניאַטאָוו איז געווען: אַ פאַלוואַרק, 3 מילן, 3 ברויערייען און 2 סאַדע־וואַסער־פאַבריקן. יעדער מיטוואָך איז געווען מאַרק־טאָג, וואָס פלעגט צוזאַמענברענגען סוחרים און פויערים פון דער גאַנצער געגנט. די יידישע יוגנט האָט זיך גרופירט אין פאַרשידענע ציוניסטישע אָרגאַניזאַציעס. אַ סך פון זיי האָבן אויסגעוואַנדערט אין דער ווייטער וועלט. נאָכן גרויסן חורבן איז געבליבן אַ קליין הייפל יידן, צעשפּרייט איבער פאַרשידענע לענדען, בעיקר אין ישראל און אין אַמעריקע.

מיר זענען געבליבן זייער ווייניק יידן פון ראָזניאַטאָוו, איז דערפאַר די פליכט פון יעדן איינעם, וואָס קאָן נאָר האַלטן אַ פעדער אין דער האַנט, צו שרייבן, דערציילן און באַקלאַגן דאָס גרויליקע פאַרשניטן ווערן פון אונזערע טייערע און נאָענטע, די קדושים פון אונזער שטעטל..

וויפל צערטלעכקייט, ליבע און בענקעניש און היימוויי עס רופן אַרויס די געשטאַלטן פון די טייערע גוטע יידן — ווי קען מען זיי פאַרגעסן ? ווער קען פאַרגעסן דיר, מיין טייער שטעטל ראָזניאַטאָוו !

יהודה אַקסלראָד

נייִיאָרק

דער לאמעד־וואוויניק

מען זאָגט, אַז די וועלט עקזיסטירט אין זכות פון ל"ו צדיקים, וועלכע געפינען זיך אין יעדן דור. אויב ס'איז אמת, בין איך איבערצייגט, אַז איינער אַזא ל"ו-צדיק פון אונדזער דור איז געווען אין ראָזניאַטאָוו. אים וויל איך טאַקע פאַראייביקן.

צווישן די איינוווינער פון ראָזניאַטאָוו, יידן און גוים, זענען געווען צוויי בריווטרעגער, צוויי ברידער. איינער האָט געהייסן וואַיטעק בוראַק און דער צווייטער פאַוולאַ בוראַק. פאַוולאַ האָט גערעדט יידיש ווי אַ גר און האָט יעדן ייד, אַפילו די קינדער, געקענט ביים נאַמען.

ווען איך בין אַלט געווען אַ צען יאָר, האב איך מיר אזוי צוגעקוקט ווי פאַוולאַ טראָגט אַרום די פאַסט אין עק פון דער גאַס, וווּ מיר האָבן געווינט און ער זאָגט צו מיר: קענסטו שרייבן? זאָג איך אים אויפן קול: „יא, יא!“ „קום — זאגט ער צו מיר — רוף מיר ישראל לייזערן.“

ישראל-לייזער האָט געווינט נישט ווייט פון אונדז אין געסל נאָך משה'לע שוּחט. איך האָב אים געבראַכט ישראל-לייזערן. פאַוולאַ האָט פאַר אים אַ פעקל און די נאַכנאַמע האָט אויסגעמאַכט 1 קראַנע מיט 15 העללער. ישראל-לייזער האָט פון אַ טאַשן-טיכל מיט אַ קנאָפּ אַרויסגע-ציילט דאָס געלט. דער בריווטרעגער האָט צו מיר געזאָגט: „ישראל-לייזער וועט מאַכן אַ צלם און דו שרייב: ישראל-לייזער בענטשער אויף לאַטייניש.“ אזוי אַרום בין איך געוואָר געוואָרן אז ישראל-לייזער הייסט בענטשער.

כ'בין זיכער, אַז ווייניק מענטשן אין ראָזניאַטאָוו האָבן געוואוסט דעם נאַמען פונעם דאָזיקן ווונדערלעכן מענטש. מעגלעך, אַז איך בין דער איינדיקער, וואָס דער נאַמען האָט זיך מיר איינגעקריצט אין זכרון.

ווער איז דאָס געוועזן טאַקע דער ישראל-לייזער, וועלכן דאָס גאַנצע שטעטל האָט געקענט? אַ ייד אַ הויכער, אַ גרויסער און ברייט-בייניקער, ברייטע פלייצעס, גרויסע לאַנגע הענט, אויף יעדער האַנט 6 פינגער, מיט אַ ווייס פנים מיט 8-9 הערלעך אויף דער באַרד, גרויסע פים, באַרוועס, אין אַ ווייס ריין-קלאַר העמד, די ברייטע הויזן צוגעבונדן מיט אַ שטריק; מיט אַן אַפגעריבן היטל, און אויף דער פלייצע אַ זאַק, וועלכער האָט צוגעדעקט די אַקסלען. ער איז געווען אַ בחור, געהאַט אַ שוועסטער. זיין פרנסה איז געווען פון פאַרקויפן סידורלעך, תחינות, ציצית, בענטשער-לעך, און אויך אַנדערע ספרי קודש. ער האָט כמעט נישט גערעדט, נאָר

דאס וואס ער האט געמוזט רעדן. קיינעם נישט גערופן ביים נאָמען, נאָר זיך געווענדעט צו אים בזו הלשון: „נו שייגעץ, א בענטשערל? אפשר ציצית?“ און מיט א קאלטן שמייכל געגאנגען ווייטער זיין מאַדנעם וועג. געוויינט האט ער ביי זיין שוועסטער אין א קליין זויבער אַרעם שטיבעלע, אין וועלכן עס האט זיך געפונען א טישל, א בענקל. די פענסטער תמיד פאַרהאַנגען. געשלאָפן איז ער אויפן פעקעליך. אַדער סתם געלעגן דאָרט און געקלערט. קיינמאָל האט מען אים נישט געזען דאָווענען, נישט אין א בית-מדרש אַדער קלייזל, נישט שבת נישט ימים טובים.

די מענטשן, וועלכע האָבן אים א ביסל מער געקענט און געוויסט פון אים, האָבן זיך צו אים באַצויגן מיט כבוד און געהאַלטן אים פאַר א נסתר, א צדיק, וועלכער ריכט אָפּ גלות. אנדערע האָבן אים גערופן משוגענער צוליב זיינע נישט קלאַרע מענטשלעכע אויפפירונגען. אמת, זיין התנהגות איז געווען אַן אויסטערלישע און ער האט זיך אונטערשיידט פון אַלע מענטשן אין שטעטל, אָבער פון אים האט אויסגעשטראַלט עפעס פערזענלעכס און מיסטעריעזעס, וואָס האט אויך דערפירט דערצו, אַז די סאַמע פרומסטע יידן אין שטעטל האָבן אים מוחל געווען זאָכן, וואָס זיי וואָלטן בשום אופן נישט געווען גלייכגילטיק ווען אַנדערע וואָלטן אַזעלכעס געטון. עס האט אויסגעזען ווי אַלע וואָלטן אין האַרצן מודה געווען, אַז מען איז נישט דערוואַקסן צו באַנעמען און פאַרשטיין זיינע דרכים, די דרכים פון אַ פאַרבאָרגענעם צדיק, וועלכע דער געוויינלעכער מענטש איז נישט מסוגל משיג צו זיין. נישט איינמאָל האט ער איבעראַשט דאָס שטעטל מיט זיינע מעשים. עס וואָלט פאַרנומען אַ סך אָרט זיי צו באַשרייבן. דאָ וויל איך נאָר דערמאָנען דעם פאַקט, וואָס האט בשעתו אַזוי אויפגערודערט די יידן אין אונדזער שטעטל:

איינמאָל האט מען אין קלויז, וווּ ס'האָבן געדאוונט די לומדים פונעם שטעטל, די גמרא-יידן און סתם געהויבענע באַלעבאַטים, אין אַ שיינעם פרימאַרגן געפונען שטיין אין אַ נייער ספרים-שטראַנק אַ פראַכטפולן אין גאַלדבאַנד געבונדענעם ווילנער ש"ס, מדרשים און אויך אַנדערע ספרים. מ'האַט נישט געוויסט ווער און וואָס, ווער עס האט אַריינגעבראַכט די שאַנק און ווער עס האט מנדב געווען דעם ש"ס און די אַנדערע ספרים, אָבער יעדער איינער האט זיך משער געווען, אַז דאָס איז ישראל-לייזערס אַרבעט, דער נסתר און ל"ו-ניק פונעם שטעטל.

מאיר הויפטמאן

צו אייגן לאנד

אינדרויסן איז שטיל, די זון גייט אונטער.
א רואיקע, שיינע נאכט זיך צעשפרייט.
דער שפילפויגל אין וואלד ענדיקט זיין ליד גאר מונטער,
אויך אנדערע פייגעלעך זינגען צו מיט פרייד.

אין א קליין הייזעלע, נישט ווייט פונעם וואלד,
א גרוי-ווייסער אלטיטשקער וווינט.
פון זיין פנים און פון זיין גאנצער געשטאלט
זעט מען, אז ער איז אין גרויסער נויט.

פון זיין פנים טרער נאך טרער רינט,
שטיל און ווי פויער הייס איז זיין טרער.
פון גרויס צער איז זיין מויל פארקרימט,
קוים ער אטעמט, שווער און שווערער.
דאס איז דער וואנדערנדיקער ייד.
וויפל צרות ער איז שוין אויסגעשטאנען,
טויזנטער יארן אין גלות פארשיקט,
אויף אלע ווערבעם הענגען זיינע געוויינען.

ייד, ווו איז דיין כבוד געבליבן?
דער שטאלץ פונעם פאלק דער פראפעטן,
אייביק געשלאגן, געטרעטן.
נאך קלעפ שווייגסטו, אייביק געטריבן —

פארמאכט אין געטא, אונטער אייזערנע שטאכעטן,
האסטו פארלוירן דיין קראפט און מוט.
געגלויבט, אז ספרים, שטארקער פון קייטן,
וועלן דיר פארהיטן פון שונאם רוט.

איז געקומען די אינקוויזיציע, די מאכט,
וועלכע האט דיר געברענגט און געפיינט,
די ספרים — דיין שווערד און פראכט
האבן דיר נישט אויסגעלייזט פון דיינע גרויזאמע פיינט.

ווי זענען געווען דיינע ספר-תורהם ?
די לאמפן, מנורות און לייכטער !!
די לופט, וואס האט אנגעאטעמט דורות ?
איז טרערן און בלוט געזינקען ווייטער.

גאט וועט מיך היטן, האסטו געזאגט.
ווי איז ער געווען, ווען מען האט געהרגעט דיין קינד,
ווען מען האט דיר געפייניקט און געפלאגט
און דיר איז געווען וויי און ווינד ?

האסט געוואלט שטארבן ווי א העלד,
ווי דו פלעגסט עס מאן פאר צייטן.
ביסט נישט ארויס מיט שווערד אין הענט,
נאר אמאל אליין זיך געשאכטן.

שוין די העכסטע צייט, דו פאלק, אמאל אזוי געערט,
אראפצווארפן פון זיך די גלותדיקע שטריק.
צייט אומצוקערן זיך צו אייגענער ערד,
אונטער בלויע הימלען, זוניק און פריידיק.

די הייליקע ערד, אינדזער פאטערלאנד,
וואס האט צו אינדז אייביק געהערט,
מיטן נאמען ארץ ישראל באקאנט
און מיט דעם נאמען ווייטער באגערט.

מיר, בויער פונעם גרויסן אידעאל,
ווען אינדזער קליין און יונג לאנד
וועט ווידער זיין געשעצט איבעראל,
יובלען וועלן מיר מיט פריידיקן געזאנג.

שטיי אויף א ייד א נייער,
גיי אין קאמף צוזאמען מיט דיין שטאם,
געלייטערט אין גרויסן פייער,
געבענמישט אין שיין פון נביאים-פלאם.

(געשריבן אין ראזניאטאוו 1936, אין עלטער פון 12 יאר).

בראשניון

מאיר אויסלענדער

מיין שטעטלע

בראשניון איז געווען אַ קליין שטעטל, סה"כ 200 יידישע משפּחות, אַבער דאָס צוזאַמענלעבן פון די משפּחות איז געווען נאָענט און האַרציק.

די פרנסה האָבן די מענטשן געשלעפט פון פאַרשידענע צווייגן, אַזוי ווי אין אַלע אַנדערע שטעט: קליינאַנדל, בעלי מלאכות. אַבער דאָ זענען אויך געווען צוויי האַלץ-פאַבריקן — איינע אַ יידישע י.פ.ה. גלעזינגער, די צווייטע פון דער רעגירונג, און אַ ראַפּינעריע. דאָס רוב יידישע משפּחות זענען געווען באַשעפטיקט אין דער יידישער פאַבריק. די פאַבריק איז געווען די גאַנצע צוקונפט פון דער בראַשניווער יוגנט. און אַדאָנק דער אונטער-נעמונג האָט זיך דאָס שטעטל אנטוויקלט עקאָנאָמיש און קולטורעל.

עס איז געווען אַרגאַניזירט אַ שיינער ציוניסטישער פאַראיין „הרצליה“ מיט אַ גרויסער ביבליאָטעק אין דריי שפּראַכן: יידיש, עברית און פויליש. ביי איר האָט זיך קאָנצענטרירט די יוגנט. דער פרעזעס איז געווען בענדיט שפיגל, אַ מענטש, וועלכער האָט פיל צייט אָפּגעגעבן פאַר אַנטוויקלען די אַרגאַניזאַציע.

עס האָט עקזיסטירט אַ שיינע עברית-שול „תרבות“ מיט איר ענערגישן פרעזעס פרעסער. געווען אַ מנהל אויף דער פּאָסט, אַבער פיל פרייע צייט אוועקגעגעבן פאַר אַנטוויקלען די שול. געלערנט האָבן אין איר פון קליינע קינדער ביז גאָנץ דערוואַקסענע.

די ביידע אינסטיטוציעס האָבן געאַרבעט צוזאַמען; פלעגן אַרגאַניזירן פאַרשידענע קולטור-אימפרעזעס, רעפּעראַטן, פאַרלעזונגען א.א.וו. זיי האָבן אויך אַרגאַניזירט אַ דראַמאַטישן אַנסאַמבל, וועלכער פלעגט אויספירן פאַרשידענע פיעסן, מיט וועלכע גאָנץ בראַשניווער פלעגט שטאַלצירן. אַ גרויסן ביישטייער צו די קולטורעלע אַנטוויקלונגען האָבן מיר באַ-קומען פון די קיבוצים.

עס איז כדאי צו דערמאנען, אז אין דער יידישער פאבריק האבן דורכ-
געמאכט א פאר הונדערט חלוצים וחלוצות זייער הכשרה און פיל פעאיקע
פון זיי האבן געהאט א גרויסן חלק אין אונדזער קולטורעלער אנטוויקלונג.
דער אנסאמבל איז געשטאנען אויף א שיינעם ניווא. פון די קיבוצים פלעגט
קומען א רעזשיסאר און אויסרעזשיסירן און טיילמאל אויך מיטשפילן. די
גאנצע הכנסה פלעגט גיין פאר איינקויפן נייע ביכער און אנטוויקלען די שול.
אנדערע ווידער פלעגן זיך פארנומען מיט גמילת חסדים, צדקה און
ביקור חולים פאראיין. דער שעפער איז געווען חיים לאגשטיין. דא פלעגט
מען זארגן צו באזוכן די קראנקע, זיצן גאנצע נעכט און אויך ווער עס האט
זיך גענויטיקט אין פינאנסיעלע שטיצע.

„החלוצ“ בברושניוב 1934

מען פלעגט אויך נישט פארגעסן די פאמיליעס, וועלכע דארפן אויף
שבת אדער חתונה מאכן א יתומה. מיט דעם פלעגט זיך פארנומען חנה
ליבערמאן, ביי איר אין שטוב איז געווען א ספעציעל צימער פאר ארעמע
דורכגייערס, וועלכע פלעגן קומען בעטן נדבות. דארט פלעגט מען אפעסן,
איבערשלאפן און גיין ווייטער. אזא שטיבל איז אויך געווען אין צווייטן
עק שטאט ביי יודל בערלפאין.

בראשניווער יידן האבן אויך געזארגט פאר א שיינער שול און אין
יאר 1936 האט מען אויסגעבויט א נייע שול. דער פלאן געשיקט פון ארץ-
ישראל. מיט פינאנסירן דעם בוי האט זיך פארנומען דער דירעקטאר פון
דער פאבריק יוליוש שפירא. א דאנק זיין פרעסטיזש האט ער געשאפן דעם
נויטיקן קאפיטאל, אליין געווען א פרייער נישט רעליגיעזער מענטש.

בראשניוויז איז נישט אָפּגעשטאַנען פון שיקן פיאַנערן קיין ארץ-ישראל, און שוין אין 1920 איז אַרויסגעפאַרן די ערשטע משפּחה קימל. זיי האָבן זיך באַזעצט אויפן באַדן פון כפר-סבא. מיר זענען אויך געשטאַנען אין האַנדלס-פאַרבינדונגען מיט ארץ-ישראל. די יידישע פאַבריק איז געווען דער הויפט-ליפעראַנט פון ציטרוס-קעסטלעך פאַר די פרדסים.

מיר, איינצלע לעבנגעבליבענע דא אין ארץ-ישראל, מאַכן דעם חשבון הנפש און דערמאָנען אונדזער געבורט-שטאַט, וווּ די בעסטיאלישע נאַציס-טישע האַנט מיט דער הילף פון די שכנישע אוקראַינער האָט געקענט אַזוי קאַלטבלוטיק פאַרניכטן אַלע יידן און דאָס אַלץ וואָס איז נאָך אַזוי פיל יאָרן געשאַפן געוואָרן.

היינט איז שוין מער אונדזער שטעטל נישטא פאַר אונדז. נישטא די פאַבריק, נישטא די געשאַפענע ווערק, נישטא אונדזערע טייערע מאַמעס, טאַטעס, ברידער, שוועסטער, קינדער — נישטא!

נישטא מער די אַלע שיינע מענטשן, וועלכע האָבן אַלע זייערע יאָרן שווער געהאַרעוועט און דאָך מער ווי נאָך מאַטעריעלער רייכקייט האָבן זיי מער געבענקט נאָך גייסטיקע ווערטן און זייער גרויסער באַגער איז געווען אויסצולעבן זיך אַלס יידן און דערציען זייערע קינדער אין יידישן גייסט, אין ליבשאַפט צום יידישן פאַלק.

יעדער פון אונדז טראַגט אין האַרצן די דאָזיקע ליבשאַפט צוזאַמען מיטן אַנדענק פון די קדושים, די ליבע טייערע יידן.

אַלע לעבן זיי אין אונדזער זכרון.

מיר וועלן זיי קיינמאָל נישט פאַרגעסן. מיר וועלן זיך נישט באַגנוגענען מיטן זאַגן איינמאָל אין יאָר קדיש לזכר זייערע נשמות. מיר וועלן אַלע זייערע נעמען פאַראייביקן, סיי אין יזכור-ביכער, סיי אין אַנדערע אונטער-נעמונגען, וווּ עס וועט נאָר מעגלעך זיין, בכדי די צוקונפטיקע דורות זאָלן וויסן וועגן דער הויכער מאַראַל און הויכער קולטור פון אונדזערע עלטערן און אַז זיי האָבן אויך אַ גרויסן חלק אין אויפבויע ווערק פון ארץ-ישראל.

די ערשטע יידן אין שטעטל

חיט מיינע זכרונות וויל איך פאראייביקן דעם קליינעם יידישן ישוב בראשניו. דאס זענען זכרונות פון מיין קינדהייט און יוגנט, וואס איך האב אליין איבערגעלעבט און וואס איך האב געהערט דערציילן פון מיינע עלטערן און פון אנדערע עלטערע יידישע משפחות. די זכרונות נעמען ארום די יארן ביים סוף פון 18-טן יארהונדערט ביזן סוף פון דער ערשטער וועלט-מלחמה, אין יאר 1918.

רעדנדיק וועגן דער געשיכטע פון יידישן ישוב, שווימט אויף די פראגע: וואס אייגנטלעך האט באווייגן יענע ערשטע יונגע פארפעלקער צו באזעצן זיך אין בראשניו? זיי זענען געקומען מיט קליינע קינדער און געוויס האבן זיי געזען פאר זיך די פערספעקטיוו צו בויען דא זייער צו-קונפט. עס איז קלאר, אז דער קוואל פאר זייער פרנסה האבן זיי געזען אין דער גרויסער האלץ-פאבריק. עס איז באוויסט, אז יידן זענען געווען גוטע פאכמענער אין דער האלץ-בראנזשע. די בעלי-בתים פון דער האלץ-פאבריק זענען געווען יידן, די פירמע שרייער פון ווין און זיי זענען אויך געווען פאראינטערעסירט אין יידישע פאכמענער. אין בראשניו האט זיך אויך געפונען די ראפינעריע, ביי וועלכער עס זענען געווען אויסזיכטן צו באקומען ארבעט.

דאס זענען די נעמען פון יענע ערשטע פאמיליעס, וואס האבן זיך בא-זעצט אין בראשניו.

יוסף סעגאל, לייביש צימערמאן, וואלף טיגער, איציק מענדל הויזמאן, ישראל געליבטער, וואלף קימעל, הערש-לייב וויינער, הערצל גירנבערג, מיכאל קליינפעלד, פרץ ליבערמאן, אברהם אסט, אהרון ניימאן, בערל שפרוך, וואלף ליכטמאן, אברהם פינקעלשטיין, דוד שמערצלער, פישל שארפער, ישראל לאנגויער, זיגמונד לערפעלד, ישראל פישביין. עס זענען געווען נאך אנדערע, וועמענס נעמען איך בין נישט אימזשאנד געווען אויסצוגעפינען.

די יידן האבן זיך דא געלעבט רואיק, נישט פארנומען זיך מיט קיין פאליטיק. ווארשיינלעך האבן זיי אפילו קיין צייטונגען נישט געלייענט און קיין ראדיא איז נאך אין יענער צייט נישט געווען, האבן זיי זיך פארנומען מיט זייער ארבעט, געהאט פרנסה און געפירט א יידיש לעבן. אין די שפע-טערדיקע יארן פלעג איך אפטמאל הערן דערציילן וועגן יענע ערשטע טעג

פון זייער קומען קיין בראשניווי. זייער ערשטע זארג איז געווען אַ בית־הכנסת. זיי האָבן טאַקע געשאַפן געלט און מען האָט אויפגעבויט אַ שיל. די יארן האָבן זיך גערוקט און דאָס קליינוואָרג איז אונטערגעוואַקסן, איז אויפגעשווימען דאָס פראַבלעם פון אַ מלמד און מיין פאַטער, העצל גירג־בערג האָט דעמאָלט אַראַפגעבראַכט פון זיין געבורט־שטעטל ניושניעוו, מיטלפּינקן, וועלכער האָט אַרגאַניזירט דאָס חדר און געבליבן אַלס מלמד אינעם ישוב.

אַ טייל פון די פאַמיליעס האָט זיך באַזעצט אויך אין קרעכאַוויצע, צוויי קילאָמעטער פון בראַשניווי.

אין קרעכאַוויצע האָבן אויך געווינט נתן לאַסטנער, איציק ראַטבוים, הערש געלאַבטער, שלמה צים, וויינגאַרטן, שטערן.

אין בראַשניווי זענען צוגעקומען: איציק שפיגל, דוד עקשטיין, אליהו האַראַוויץ און הייזלער.

אליהו האַראַוויץ איז שפעטער אַוועק פונעם דאָרף און האָט זיך באַ־זעצט אין ראַזניאַטאָוו.

פון ביידע דערפער פלעגן די יידן קומען אין בית הכנסת אין בראַש־ניווי און אויך שיקן אַהין זייערע קינדער אין חדר.

עס דאָרף באַמערקט ווערן, אַז די אַלע אויסגערעכנטע פאַמיליעס זענען נישט געקומען מיטאַמאַל, צוזאַמען, נאָר ביסלעכווייז.

פאַרשטייט זיך, אַז אין דער זעלבער צייט זענען אויך געקומען צו באַזעצן זיך פוילישע משפחות, ווי אויך פאַלקס־דייטשן. פונקט ווי די יידן האָבן זיי אויך געזוכט אַרבעט און פרנסה.

אין יענער צייט האָבן נאָך ביי אונדז נישט געווינט קיין אוקראינער, אָבער מיט דער צייט זענען צוגעקומען אויך אוקראַינישע משפחות.

די ישובים האָבן זיך אַנטוויקלט, שוין געווען אַ פאַסט־אַמט, אַ פאַ־ליציי־פאַסטערונעק, אַ פאַלקס־שול. אין קרעכאַוויצע איז געווען אַ באַן־סטאַציע.

אַזוי האָט זיך ביסלעכווייז אַנטוויקלט דאָס לעבן אין די ביידע ישובים, ביז עס איז אויסגעבראַכן די ערשטע וועלט־מלחמה אין יאָר 1914.

שוין ביי דער ערשטער מאַביליזאַציע האָט מען עטלעכע יידן גענומען אין דער אַרמיי. אין די דערפער איז געוואָרן אומרואיק און די יידישע איינוווינער האָבן גענומען טראַכטן וואָס צו טון, ווהיין צו לויפן. עס זענען געווען פאַרשידענע פאַרשלאָגן. געווען אַזעלכע, וואָס האָבן געהאַלטן, אַז מען דאַרף פאַרן קיין ווין. עס זענען אָבער געווען אויך אַזעלכע, וואָס האָבן אָפגעוואָרפן יעדן פאַרשלאָג אַרויסצופאַרן און האָבן געהאַלטן, אַז מען דאַרף בלייבן אויפן אַרט. אַנדערע ווידער האָבן געטענהט, אַז מען דאַרף פאַרן קיין ראַזניאַטאָוו. זיי האָבן עס מאַטיווירט דערמיט, וואָס ראָז־ניאַטאָוו ליגט אין אַ זייט פונעם הויפט־שאַסיי אין יענער צייט האָט מען

אים גערופן דער קייזער-שטרוז. מען האט געהאלטן, אז די רוסן וועלן אהין נישט קומען.

עטלעכע משפחות, צווישן וועלכע עס זענען געווען מיינע עלטערן, זענען ווירקלעך אוועקגעפארן קיין ראזניאטאוו. מיר זענען אריינגעפארן צו דער משפחה מענדל גאנס. אויך מיין מומע, אירקע פינקלשטיין מיט אירע קינדער זענען געקומען פון ראזניאטאוו, איר מאן איז אוועק אין מיליטער.

ווען מען האט באשאסן ראזניאטאוו זענען מיר אוועק צו דער משפחה ראזנבערג, ווו מיר זענען געזעסן אין קעלער עטלעכע טעג ביז די שיעריי האט זיך אפגעשטעלט און עס זענען אריין די רוסן.

עס האט זיך אנגעהויבן א ניי לעבן, מען האט געהאנדלט, געארבעט. די יינגלעך האט מען געשיקט אין חדר צום מלמד ליסטינגער. די מיידלעך האבן געהאלפן דעם טאטן אין דער פרנסה.

מיין פאטער פלעגט פון צייט צו צייט צוגיין קיין בראשניוו, זען וואס עס הערט זיך דארט, געטראפן זיך מיט באקאנטע. די יידן, וועלכע זענען געבליבן, האבן דארט נישט שלעכט געלעבט.

נאכן אפזיין אין ראזניאטאוו אן ערך צען חדשים, זענען מיר צוריקגעפארן אין דארף אריין, אויך די מומע מיט אירע קינדער זענען צוריקגעפארן.

ווינטער 1915 איז אין אונדזער דארף געשטארבן מיכאל קליינפעלד. קיין בית הקברות איז אין דארף נישט געווען און מען האט מיטן מת געדארפט פארן קיין ראזניאטאוו. דער וועג איז געווען זייער א שווערער. קוים מיט צרות מען האט באקומען ביי א פויער א פערד און וועגעלע, אבער עס איז געווען א מורא צו פארן איבערן וועג צוליב די אפטע אנפאלן. מיין פאטער האט דעמאלט גענומען אויף זיך די אויפגאבע און איז געפארן צוזאמען מיט דער אלמנה מיט איר 14-יאריקן זון מנשה באגלייטן דעם מת צו זיין אייביקער רוי.

ווען זיי האבן זיך שוין פארנומען אויפן וועג קיין ראזניאטאוו, זענען אנגעקומען קאזאקן, וועלכע האבן אפגעשטעלט די פור און דורכגעפירט א רעוויזיע אין דער מיטה געזוכט צי מען פירט נישט קיין קאנטראבאנד אדער עפעס א שפיאן.

דאס דעמאלדיקע 14-יאריקע יינגל מנשה ווינט היינט אין אמעריקע. אין יאר 1971 איז ער געווען אין ישראל אויף א באזוך ביי זיין טאכטער, וואס ווינט אין חיפה. מיר האבן זיך באגעגנט און פונסניי אויפגעלעבט די דערינערונגען פון יענער צייט, דערמאנט זיך די טעג ווען די עסטרייכישע ארמיי האט פארטריבן די רוסן. דעמאלט איז שוין געווארן א ביסל לעבעדיקער אין שטעטל און אין די ארומיקע דערפער. ביי אונדז האט מען

אויפגעבויט א באן-סטאציע, א מיליטעריש שפיטאל, גרויסע מיליטערישע מאגאזינען.

אין דער צייט פון דער מלחמה איז די גרויסע האלץ-פאבריק גע-ווארן אינגאנצן צעשטערט און מען האט אויפגעשטעלט א צווייטע, וועלכע האט די גאנצע צייט געארבעט און געווארן אנגעפירט דורך א מיליטערישע פארוואלטונג.

דאס האט געדויערט, ביז דאס עסטרייכישע קייזערטום איז זיך צעפאלן. דערנאך האבן מיר א קורצע צייט געלעבט אין דארף צוזאמען מיט די אוקראינער, וועלכע זענען שפעטער פארטריבן געווארן דורך די פאליאקן, ווען זיי האבן באקומען מלוכה-זעלבשטענדיקייט און איינגעשלאנגען אויך שטיקער אוקראינע.

אין יאר 1918, ווען די מלחמה האט זיך געענדיקט זענען צוריקגע-קומען אין דארף די אלע, וועלכע זענען געווען אין מיליטער און אויך די, וועלכע זענען אנטלאפן. דאס לעבן האט זיך אנגעהויבן נארמאליזירן. ווער עס האט געארבעט אין דער פאבריק, ווער עס האט זיך פונסניי געעפנט א געוועלב.

אין יענער צייט האט זיך ביי אונדז אויך באזעצט דער מלמד מיכאל פאסבערג, וועלכן מען האט גערופן לערער, ווייל ער האט אויך געלערנט דייטש.

אין יאר 1922 איז ביי אונדז ארגאניזירט געווארן די ערשטע חלוצים-ארגאניזאציע, דער ארגאניזאטאר איז געווען שמואל קימעל. צו דער אר-גאניזאציע האבן געהערט: מנשה קליינפעלד, יוסף ליכטמאן, משה שפיגעל מרדכי הויזמאן, געצל שפרוד, ראובן פרייליך א. א. פון זיי איז נאך איינער, שמואל קימעל עולה געווען קיין ישראל. צוויי אנדערע זענען אוועק קיין אמעריקע.

די ארגאניזאציע איז זיך צעפאלן, אבער אין א קורצער צייט ארום האט זיך פונסניי ארגאניזירט דער פאריין הרצליה, אין וועלכן עס זענען אריין אלס מיטגלידער אלע יוגנטלעכע פון דארף. דער ערשטער פרעזעס איז געווען מרדכי הויזמאן, זיין פארטרעטער — משה שפיגעל.

עס האט זיך אנגעהויבן אן ארגאניזירטע קולטור-טעטיקייט און עס איז אויך געשאפן געווארן א דראמקרייז און א ביבליאטעק, אין וועלכער עס זענען געווען א סך ביכער אין יידיש, עברית, פויליש און דייטש. גלייכצייטיק איז געפירט געווארן אן ארבעט פאר קרן קיימת לישראל, מיט וועלכער עס האט אנגעפירט בענדעט שפיגעל.

מיר האבן געהאט א גוטע תרבות-שול אין וועלכער עס האבן גע-לערנט קינדער פון יאר 7 און עלטער. עס זענען אויך געווען קורסן פאר דערוואקסענע. ביי אונדז האט מען מיט יעדן קינד געקענט רעדן עברית.

די ארגאניזאטארן פון דער תרבות-שול זענען געווען: שלמה ליבער-מאן, יהושע ליטוואק און דב נירנבערג.

די ארגאניזאטארן פון החלוץ זענען געווען: וואלף פינקלשטיין, יהושע ליטוואק א. א.

עס האט זיך אויך געשאפן א קן פון השומר הצעיר, א „גורדוניה“ אפטיילונג, וועלכע עס האט ארגאניזירט פנחס יונגערמאן.

אין יאר 1931 איז אפגעברענט געווארן דאס בית הכנסת און מען האט צייטווייליק אויפגעבויט א באראק צום דאווענען. פארשטייט זיך, אז דאס האט נישט געגעבן קיין רו און מען האט באלד גענומען טראכטן וועגן בויען א נייעם בית הכנסת, א גרעסערן און א שענערן, די איניציאטיוו האט איבערגענומען די אדמיניסטראציע פון דער פירמע גלעזינגער.

מען האט זיך גלייך גענומען אויסצוארבעטן א פלאן. מען האט זיך געשטעלט אין קאנטאקט מיט אן ארכיטעקט פון תל-אביב, וועלכער האט אונדז געצייכנט א פלאן פון נייעם בית הכנסת, נעמענדיק אין אכט דעם סטיל פון ישראל.

די הויפט-אנטיילנעמער ביים פלאגירן דעם אויפבוי פון בית הכנסת זענען געווען: פירמע גלעזינגער, דער דירעקטאר קארל פאר, יהודה שפירא, חיים לאקשטיין, אינזשיניער ליכטנפעלד, יעקב אייזיק ארטמאן א. א. דער בית הכנסת איז ווירקלעך געווען א פרעכטיקער בנין, וואס האט זיך נישט געהאט צו שעמען מיט די היינטיקע שיינע בתי-כנסת.

די גבאים זענען געווען: וואלף קימעל, אהרון ניימאן, הערצל נירנ-בערג און פישל שארפער פון זיי איז יעדעס יאר געווען א צווייטער.

דער בעל-קורא איז געווען אברהם אסט.

ביי אונדז איז אויך געווען א גמילת-חסד-קאסע, ביקור-חולים און א וויצ"א-ארגאניזאציע.

אין יאר 1939 האבן די קינדער פון דער תרבות-שול געהאט זייער לעצטן אויפטריט, וואס איז פארגעקומען אויפן ספעציעל ארגאניזירטן חנוכה-אונט.

פורים האט די ארגאניזאציע אין הרצליה צוזאמען מיט די פארשטייער פון וויצ"א ארגאניזירט א פורים-באל, וואס איז ליידער אויך געווען דער לעצטער אין אונדזער ישוב.

אין יאר 1941 בין איך אין ערשטן טאג פון דער מלחמה אוועק פון דער היים, געווארן מאביליזירט אין דער ארמיי און האב שוין מער מיין היים-דארף נישט געזען.

סוואריטשאוו

זאב וויינפעלד

יידן אין דארף

דאס איז דאס דארף, וווּ איך בין דערצויגן געוואָרן, אויפגעוואַקסן און געלעבט ביז דער טרויעריקער קאטאסטראפּע, וועלכע האָט זיך אָנגעהויבן אויף די יידן אין אייראָפּע און פאַרניכטעט די יידישע קהילות אויך אין אונדזער געגנט.

דאָס דארף סוואריטשאוו, 3 קילאָמעטער פון שטעטל ראָזניאַטאָוו, וווּ ס'האַבן געלעבט בערך 3000 איינוווינער, דער גרעסטער טייל אוקראַינער, אַ געוויסע צאָל פּאָליאַקן און דער קלענסטער טייל יידן, 5 משפחות. צווישן די 5 יידישע משפחות — די משפחה וויינפעלד, פון וועלכער איך בין אַ מיטגליד. עס האָבן אין אונדזער דארף געווינט אויך די משפחות: פינק — געפירט דאָרט אַ קרעטשמע. אַ משפחה האַכמאַן האָט געהאַנדלט מיט עופות, אייער און פיש. 2 משפחות טאנע — סוחרים.

די משפחה וויינפעלד איז געווען אַ גרויסע און פאַרצווייגטע, באַ-שטאַנען פון זיידע-באָבע, פינף זין און פינף טעכטער און אייניקלעך. די משפחה אונדזערע האָט געהאַט אַ לאַנדווירטשאַפּט, היפש פעלד און אַ וואַ-סער-מיל. מיטן באַארבעטן די לאַנדווירטשאַפּט און די מיל האָבן אָנגעפירט די זין מיט דער מיטהילף פון געדונגענע אוקראַינער.

מיר האָבן אָנגעהערט צו דער קהילה אין ראָזניאַטאָוו. אַלע ימים טובים איז מען געגאַנגען קיין ראָזניאַטאָוו דאָוונען. אין נויטפאַל פלעגט זיך צו-נויפקומען אַ מנין אין דארף, כדי צו קאַנען דאָווענען און קדיש-זאָגן. די יידישע קינדער פונעם דארף פלעגן לערנען אין ראָזניאַטאָווער שול. ביי אונדז איז געווען אַ גווערנאַנטקע צו לערנען די קינדער און אַ מלמד צו לערנען יידיש די קינדער. מיין זיידע און באָבע זענען געווען פרומע מענ-טשן און אָפּגעהיטן יידישקייט. העברעאיש האָבן זיך די קינדער געלערנט אין ראָזניאַטאָווער העברעאישער שול, וועמענס לערער איז געווען פאס-בערג. די שול איז געווען אין הויז ביי אברהם גראל ז"ל.

נאך דער ערשטער וועלט-מלחמה, האָבן זיך אין אונדזער סביבה אַנט-וויקלט פאַרשידענע נאַציאָנאַלע פאַראיינען. צווישן די פאַראיינען איז אין ראָזניאַטאָו געווען די „גורדוניה“, אין וועלכן איך האָב אַן אַקטיוון אַנטייל גענומען. ס'זענען געפירט געוואָרן פאַרשידענע קולטור-טעטיקייטן, אויפֿ-קלערונגס-אַרבעט, אויספֿלוגן אין די בערג מיט מוזיק, ספּאָרט-פאַרמעסטן. קיין סוואריטשאוו איז געקומען אַ יידישע דעלעגאַציע פון איק"א, פון באַראָן הירשס קאַלאָניאַציע, כדי צו אַרגאַניזירן אַ הכשרה פאַר יידישער יוגנט, צו לערנען פעלדאַרבעט. אין אונדזער ווירטשאַפֿט זענען דורכ־געפירט געוואָרן פאַרשידענע צוגרייטונגען, כדי אויפצונעמען חלוצים, וואָס זאָלן לערנען פעלדאַרבעט, גערטנעריי און אַנדערע ווירטשאַפֿטלעכע און נוצלעכע אַרבעטן.

אין 1923, אין די זומער-פֿעריען זענען אין אונדזער ווירטשאַפֿט גע-קומען יונגע מענטשן, כדי צו אַרבעטן אין אונדזערע פעלדער. צווישן די געקומענע פון ראָזניאַטאָו זענען געווען סטודענטן, לוסטהאַוז דאלעק, לוסטהאַוז נוביק, ליבערמאַן, טינטשע בערגער, קאַנער אַנדאָ, טורטעלטייב וואָלף (ווילוש), לוטוואַק און אַנדערע. זיי האָבן זיך באַטייליקט ביי קאַסען היי און אַנדערע פעלדאַרבעטן.

אין די חדשים יולי-אויגוסט פלעגן יאָר-יערלעך קומען קיין סווא-ריטשאוו אונדזערע נאַענטע קרובים פון ווין, דראַהאַביטש, קאַלאַמיי און אַנדערע ערטער, כדי צו פאַרברענגען זייערע פֿעריען אויף דער שוים פון דער נאַטור. צווישן די געקומענע געסט זענען געווען אויך יוגנט. די יוגנט-געסט האָבן אין סוואריטשאַוו געגרינדעט אַ ספּאָרט-קלוב, פאַרנעמענדיק זיך מיט פאַרשידענע ספּאָרט-שפּילן. דער הויפּט-אינסטרוקטאָר איז געווען מיינ קוזין קליינער בוני פון דראַהאַביטש, אַן אַקאַדעמיקער, היפּנאָטיזער און טעלעפּאַט. איך אליין בין געווען אַ ליבהאַבער פון כל-ערליי ספּאָרט. יעדן טאָג זענען דורכגעפירט געאָוורן טרענינגען. עס זענען פאַרגעקומען פאַרמעסטן מיט ספּאָרטלעך פון ראָזניאַטאָו, בראַשניווי און פֿערעהינסקאַ. אויך זענען פאַרגעקומען אויספֿלוגן מיט דער קליינבאַן פון דער פירמע גלע-זינגער אין בראַשניווי, אין די קאַרפּאַטן-וועלדער אין אַסמאַלאַדאַ. בוני וויינפֿעלד, דער אַרגאַניזאַטאָר פון סוואריטשאַווער ספּאָרט-קלוב, איז אומגעקומען אין רוסלאַנד, וואַרשיינלעך איז ער אויסגעגאַנגען פון הונגער.

א טרער נאך

אומגעקומענער שיינקייט

וין 23 יאר פארביי ווי איך בין אפגעריסן געווארן פון מיין משפחה, אבער אין מיינע געדאנקען און אין מיין הארץ וועלן זייערע געשטאלטן תמיד זיין איינגעקריצט. איך האב זיך קיינמאל נישט פארגעשטעלט, אז א מענטשלעך הארץ איז אימשטאנד דורכצולעבן אזויפיל בענקשאפט און טרויער.

שוין אין יאר 1936, מיטן טויט פון מיין פאטער משה הייזלער הויבט זיך אן פאר מיר מיין טרויעריקע טראגעדיע. איך, די עלטסטע טאכטער, וועלכע איז נאך דאן געווען א קינד, האב געוואלט פארלייכטערן מיין אומגליקלעכער מוטער און העלפן איר דערציען מיינע שוועסטער און איינציקן ברודער. טראגנדיק אויף זיך אזא שווערן עול האב איך געלעבט מיט דער האפנונג, אז איך וועל דערגרייכן מיין ציל, אבער אין יאר 1941, אינמיטן זומער, איז פלוצים אנגעלאפן א פינסטערער וואלקן פאר די יידן אין ראזניאטאוו. איך בין געווארן אפגעריסן פון מיין משפחה, פארלאזט דאס שטעטל מיט דער האפענונג זיך אין קורצן ווידער מיט זיי צו טרעפן, אבער די האפענונג איז קיינמאל נישט געווארן פאר-ווירקלעכט. די דייטשע נאציסטישע מערדער, וועלכע האבן פארניכטעט דאס יידנטום אין אייראפע, האבן אויך פארניכטעט די יידן אין ראזניאטאוו.

די אומגעקומענע פון מיין משפחה אין ראזניאטאוו זענען :

מיין מוטער ראזא הייזלער, בת שלמה יונגערמאן, מיינע שוועסטער מרים, פערל און שרה, מיין ברודער הערש, מיין מומע גיטל מייזעלס מיט אירע קינדער, מיין קוזין משה ברענפעלד, מיין מומע פערל רות מיט איר מאן און קינדער.

לעצטע יארן

צווישן ביידע וועלט-מלחמות איז אין ראזניאטאוו, אין פערעהינסקא, אין בארשניאוו און סוואריטשאוו פארגעקומען אן אויפשטייג אין קולטור-געזעלשאפטלעכן לעבן. באזונדערס געשטארקט האט זיך די ציוניסטישע טעטיקייט, די יוגנט און די דערוואקסענע האבן מיט יעדן טאג אלץ מער פארשטארקט זייער אקטיוויטעט פארן ציון-אידעאל. מען האט געלערנט עברית און געגאנגען אויף הכשרה, געגרייט זיך צו עליה, מיטן חלום צו בויען די יידישע נאציאנאלע היים, די צוקונפט פון יידישן פאלק — — ביז עס איז געקומען דער קץ און דער שטן המשחית האט זיך מיט דער גאנצער גרויזאמקייט געווארפן אויף אונדזערע ישובים און געברענגט מיט זיך חורבן און אומקום.

זכריה פרידלער

חורבן און אומקום

זכריה פרידלער, בענדעט שועארץ און מרדכי שטערן־גוסבוים צינדן אן דאָס ליכט
אויף דער אזכרה אין תל־אביב 1971.

אין טאל פון יאמער און פיין

ארויס איז דער טרויער און גרעסער דער ווייטיק, ס'וויינט דאס הארץ און פרעגט מיט פארצווייפלונג: „איכה ישבה בדד“, מין שטעטל ראָזניאַטאָוו? ווי אזוי ביזטו פאָרוויסט געוואָרן, אַ וויס־טער בית־עולם? כ'בייג מין קאַפּ און וויין אויף די קדושים וטהורים. אויף אונדזער טראַגעדיע און גרויסן בראַך.

ווער קען פאָרגעסן און ווער קען עס באַשרייבן נישט האַבנדיק קיין טאַלאַנט דערצו — און עס ווילט זיך אַזויפיל דערציילן, אַזויפיל דערמאָנען, נאָך אַמאָל איבערלעבן די יאָרן אין אונדזער שטעטל, מיט נאָענטע און טייערע מענטשן.

איך וויל זיך באַמיען כראַנאַלאָגיש, וויפל מין זכרון וועט מיר באַהילפיק זיין, צו קאָנצענטרירן זיך אין די ראַמען, וואָס האָבן אַ שייכות מיט ראָזניאַטאָוו און איבערגעבן כאַטש אַ טייל פון דעם, וואָס עס האָבן דורכגעלעבט אונדזערע קדושים אין די לעצטע טעג פון חורבן אין ראָז־ניאַטאָוו, כדי דערמיט צו העלפן אויפשטעלן אַ סימבאָלישע מצבה פאַר אונדזערע קדושים וטהורים, וועלכע מיר וועלן קיינמאָל נישט פאָרגעסן.

אין אַמאָליקן מזרח גאַליציע — קליין פוילן, סטאַניסלאָווער וואַיע־וואָדסטווע, דאָלינער פּאַוויאַט, אין די בערג פון קאַרפּאַטן מיט 2 וואָס־סערן: טשעטשוואַ און דובאַ — איז געלעגן דאָס קליינע חנעוודיקע שטעטל ראָזניאַטאָוו, אַ ישוב פון בערך 500 יידישע משפחות, וועלכע האָבן געציילט אַן ערך 1.800 נפשות, אַ חוץ יידן פון די עטלעכע און צוואַנציק דערפער אַרום ראָזניאַטאָוו. קליין אין שטח, איין קילאָמעטער־סלופיקל איז געשטאַנען צווישן הויז פון בענדעט און משה יאַמפּעל און זיסיע אריה קופּפּערבערג אונטער דער שטאַט. דאָס צווייטע — נעבן אַלטע קאַסנער, ישראל הערש לאַנדנער, אַקעגן משולם פּרוכטער און דאָס דריטע — פאַר חיה אדלער אַקעגן מרדכי דייטשער אויפן אַלטן דאָרף. קליין איז טאַקע געווען אונדזער שטעטל ווי דער צונאַמען איז געווען: „נעבעד“, אַבער ריין, באַשיידן און פול מיט לעבן.

די יידישע באַפעלקערונג, וואָס האָט מיינסטנס באַוויינט דעם צענטער פונעם שטעטל, איז באַשטאַנען פון סוחרים, בעלי־מלאכות, אַ ביסל

פראפעסיאנעלע אינטעליגענץ, באאמטע און נאטירלעך האבן אויך קיין ארעמעלייט נישט געפעלט. דער הויפט-קוואל פון פרנסה איז געווען יעדער מיטוואך, ווען עס פלגט פארקומען ביי אונדז דער מארקטאג. א יידיש לעבן האט ממש געבליט ביי אונדז. אלע פארטייען פון עקסטערעם לינקס ביז עקסטערעם רעכטס זענען געווען ארגאניזירט און האבן רעגולירט דאס סאציאלע, קולטורעלע, רעליגיעזע און געזעלשאפט-לעכע לעבן און געווירקט אויף אונדזער יוגנט. עס איז ווערט צו דער-מאנען כאטש א פאר מענטשן, וועלכע האבן אנגעפירט מיט דער ארבעט, און דאס זענען: שמשון רעכטשאפן, משה ראזענבערג — פעסי ריזלערס מאן, בנימין אדלער, שבתי פאליק, שולע טאנע, מאקס עדעלשטיין, אברהם זויערבערג, משה און יאנקל פרוכטער, מונטי שטערן, יהודה-הערש שטערן, שמואל-לייב ראזענבוים, געצל פרענקעל, אגר. לייב-מיי-זעלס, מוני לוסטהויז, איזי בערמאן, ד"ר דוד ווייסמאן, אייזיק בארניק, שבתי ראזענבערג, ברוך האראוויץ, ווילוש טורטעלבוים, דיני לאנדסמאן, פיליפ פערשט, די ברידער בראנד און נאך אנדערע.

דער אמאטארישער טעאטערקלוב ביים „קאסינא מעשטשאנסקי“, אג-געפירט פון שלום רעכטשאפן און בן-ציון האראוויץ מיט מענטשן פון אלע פארטייען האט באזונדערס ווינטער אויפגעלעבט דאס שטעטל מיט פארשטעלונגען און בעלער און א סך בייגעטראגן צו אונדזער געזעל-שאפטלעכן און קולטורעלן לעבן.

אט אזוי איז דאס לעבן אנגעגאנגען שטיל, ביז היטלער ימח שמו וזכרו האט אנגעפאנגען צו פארפאלגן, פייניקן און ארויסטרייבן אונדזערע ברידער פון דייטשלאנד.

אין יאר 1938, ווען עס זענען אנגעקומען אין אונדזער שטעטל פון זבאנשין די ארויסגעטריבענע יידן פון דייטשלאנד האבן מיר גלייך דער-שפירט, אז שרעקלעך גרויזאמע צייטן קומען אן. מיט געפילן פון מיט-לייד און הארציקייט האבן מיר אויפגענומען די מגורשים פון דייטשלאנד. מאראליש-אנטווישטע, בארויבט פון זייער פארמעגן און מידע פון וואג-דער-וועג האבן זיי ווייניקסטנס נאך דאמאלסט געהאט פרייד, פשוט געווען גליקלעך צו זיין צוזאמען מיט זייערע משפחות און פריינט. וויפל איך קען זיך דערמאנען זענען צווישן די פליטים געווען די ערשטע: מאיר אונגער — יאסל געלאבטערס איידעם מיט דער פרוי דארא און צוויי קליינע קינדער; שמואל פרידלער — דער זון פון משה מיט פרוי; מנשה יאמפעל און פרוי; בענדעט קאסנער — אלטעס זון; בענדזי קאסנער — יאסלס זון; זעלדע וואסערמאן מיט טאכטער און זון; אברהמטשע קאהן — הערש רעכטשאפנס איידעם מיט זיין משפחה; אהרן ווייסמאן און משפחה; אברהם קארנבלי — משה מעכלס זון; אלי שפיגלס זון מיט 2 מיידלעך; דוד ווערניק — בערל בערגערס איידעם

מיט דער משפחה. חיה — מנשה ראזענבערגס טאכטער מיטן מאן און קינדער: שלמה גראס, בענדזי קלינגער, חיים וואלגעשאפן, סענדער ראזענבערג, יאסל לויפער און משפחה. קלמן האראוויץ — שרה אסתרס זון, לאהקע האראוויץ מיטן מאן (קעלטש). מען האט געלעבט ווי ווער עס האט געקענט און מען האט געוואלט פארגעסן די שווערע שטימונג. די געשפאנטע פאליטישע לאגע.

פרייטיק דעם 1-טן סעפטעמבער 1939 איז היטלערס ארמיי אריבער די פוילישע גרענעץ. עס איז געווארן א בהלה. א סך פון אונדזערע יונגעלייט, וואס האבן געהאט מאביליזאציע-קארטן זענען געלאפן צו זייערע באשטימטע מיליטער-פונקטן. אנדערע האבן געווארט מען זאל זיי רופן. עס האט אבער פון דער ערשטער מינוט אן נישט געהערשט קיין ארדנונג און זעלטן ווער פון די מאביליזירטע זעלנער איז באקליידט און באוואפנט געווארן.

זונטיק, דעם 3-טן סעפטעמבער, זענען נאך אייניקע פון אונדזערע סוחרים געפארן מיטן איטאבוס קיין סטאניסלאוואו אריינצוכאפן א ביסל סחורה, זענען אבער צוריקגעקומען מיט ליידיקע הענט און געהאט צו דערציילן די שרעקלעכע בילדער פון געהרגעטע און חורבן, וואס די נאצישע עראפלאנען האבן אנגעטאן אין שטאט. אויך זיי אליין, פארגנדיק אהיים, זענען אויפן וועג באשאסן געווארן. די שרעק און פאניק ווערט פון טאג צו טאג שטארקער. די נעכט פינצטער, אן ליכט, קיינער וואגט נישט ארויסצוגיין אויף דער גאס. ווער עס האט א ראדיא הערט זיך צו מיט א קלאפנדיק הארץ צו די אנטיסעמיטיש-העצערישע רעדעס און מעלדונגען.

אין שטעטל באווייזן זיך פליטים פון מערב-פּוילן. עס קומט אהיים: ד"ר ווילעק אדעלסבערג, זיינע צוויי ברידער זיגא און לאגיק, ד"ר לעאן האראוויץ מיט זיין פרוי יאדוויגא-סאפיער און קינד, ד"ר גונעק לוסט-הויז און פרוי אירענא פייער, ד"ר אברהם פריד — שמואל פרידלערס איידעם; שרה געלער און אנדערע.

פרייטיק דעם 15-טן סעפטעמבער האבן אונדזער ראש הקהל, זכריה ליבערמאן, הרב יוסף מאצנער, שבתי ראזענבערג מיטן שוואגער בערנארד מענטשער געלאזט זיך פארן מיט מלך לאנדסמאנס פיאקער צו דער רומע-נישער גרענעץ. אנקומענדיק צום קראסנער בארג, האבן די פערד נישט געוואלט זיך רירן פון ארט. זיי האבן זיך אומגעקערט צוריק אהיים, אנגע-נומען, אז מסתמא איז אזוי דער רצון פון רבש"ע.

זונטיק פרי, דעם 17-טן סעפטעמבער, האט מאלאטאוו געהאלטן זיין רעדע, אז די סאוועטן גייען באפרייען מזרח-גאליציע פון דער פוילישער קנעכטשאפט.

מאנטיק זענען מיר שוין געבליבן הפקר, אפילו די פאליציי איז שוין

אָוועק נאָך אונגאַרן. מיר, יונגע, האָבן זיך בסוד אַרגאַניזירט, באַוואָפנט און אָפּגעהיט פון מעגלעכע איבערפאַלן, געלעבט אין גרויסער שפּאַנונג. נישט געוויסט, צי דאָרף מען זיך פּרייען צי שרעקן. אין סטרי זענען שוין די דייטשע רוצחים, אין סטאַניסלאָו די סאָויעטן און מען פרעגט זיך: מאין יבוא עזרי?

די אוקראַינער אין שטעטל, הערנדיק מאַלאַטאָוס רעדע, זענען זיכער, אַז זייער משיח קומט און פאַנגען אָן צו בונטעווען זיך. דער ערשטער אַרייַנ-צוכאַפּן קלעפּ איז ראָובלע דיאַמאַנד, ביני אַנטשעלס זון.

מיטוואָך פרי, דעם 20-טן סעפטעמבער, כאַפּט זיך אַרויס פונעם שטעטל דער געלונגענער און געוואָגטער דיני, הערש לאַנדסמאַנס זון, מיט נאָך צוויי חברים. זיי לויפן ביז האַלין און קומען צוריק אין שטעטל מיט אַ סאָויעטיש מיליטערישער אָפּטיילונג אויף אַ טאַנק.

איצט פאַנגט זיך אָן אַ סדרה פון איבערנעמען די מאַכט און איינפירן אַרדנונג. עס זענען געווען געמישטע געפילן ביי יידן. מאַנכע האָבן זיך געפרייט און מאַנכע געקרעכצט און בסוד געוויינט. מען האָט זיך גענומען צום נאַציאָנאַליזירן, ד. ה. פשוט אָוועקגענומען די שווער-פאַרהאַרעוועטע געשעפטן און הייזער ביי אונדזערע משטיינסגעזאָגט גרויסע גבירים — ברוזשען ווי ישראל ראָזנמאַן, מרדכי גראַס, יאַנקל לעוו, שמואל, לייב און אייזיק פרידלער, אייזי ראָזענבערג, מאיר פרענקל, שלום האַפמאַן עטל רעכטשאַפּען, לייזער געלער און שותף ישראל-לייב ארטמאַן, יאַסל קורץ — סוצי הערש-מענדלס איידעם, מאַטעס ווילנער, שלמה, שייע און אהרון וויד-מאַן, שיע שטערנבאָך — מענדל נעמליכס איידעם; לייב ווייצנער, יאַסל בערגער, פּיני בערגער, סאסי העלער, לייב פאליק, וועווצי טאנע, — מיט איין וואָרט, עס האָבן אויפגעהערט צו עקזיסטירן פּריוואַטע געשעפטן און אייגנטום.

נישט אַזוי לייכט איז אָנגעקומען אונדזערע ברידער זיך איבערצואַגן-דערשן און אַרייַנפאַסן זיך אין דער נייער סאַציאַלער און עקאָנאָמישער סטרוקטור, באַזונדערס די דעקלאַסירטע. יעדער פון זיי האָט זיך אָנגע-שטרענגט צו באַקומען וואָס פאַר עס איז אַרבעט אָדער באַשעפטיקונג און אַ „ספּראַווקע“, אַ באַשטעטיקונג, אַז ער אַרבעט, ווייל די לאַזונג ביי די סאָויעטן איז געווען: „ווער עס אַרבעט נישט — עסט נישט“. פאַר דעם האָט זיך יעדער געשראַקן, ווייל אַזעלכע משפחות זענען געווען באַדראַט אַרויסגעשיקט צו ווערן קיין סיביר. טראָץ די שוועריקייטן האָבן יידן זיך אָן עצה געגעבן, מיינסטע פון אונדז האָבן געאַרבעט און מאַנכע האָבן צו ביסלעך געהאַנדלט.

דעם 22-טן יוני 1942.

שוין פונעם ערשטן טאָג פון דער מלחמה האָט געהערשט אַ דענער-ווירטע שטימונג. מען האָט געפילט בחוש, אַז מען שטייט פאַר גרויסע

געשעענישן. אלע סאָויעטישע באַאָמטע מיט זייערע משפחות האָבן אין איילעניש אָנגעהויבן צו פאַרלאָזן די שטאָט און נאָך זיי די רויטע אַרמיי. דעם לעצטן מאָמענט — אויב איך מאַך קיין טעות נישט, איז עס געווען מאָנטיק דעם 30^{טן} יוני — זענען אַן ערך פון 150—200 יידן אויף פורן און צופוס געלאָפן צו דערגרייכן אַ באַן ביז סטאַניסלאָוו. קיין אַנדער טראַנס-פאָרט איז דעמאָלט אין אונדזער געגנט נישט געווען. ליידער איז זייער גורל געווען אַ פאַטאַלער. בשעת אַן איבערפאַל פון די היטלערישע עראַ-פלאַנען אויפן לויפנדיקן באַנצוג זענען כמעט אלע אין הוסיאַטין אומגע-קומען. איך וועל דאָס קיינמאָל נישט פאַרגעסן, ווי שלום רעכטשאַפּען, לויפנדיק מיט זיין משפחה האָט געשריגן: „יידן, אויף וואָס וואָרט איר? לאַזט איבער אייער פאַרמעגן און קומט מיט.“ עס איז מיר גראַד אין דער גרויסער בהלה באַשערט געווען צו געזעגענען זיך מיט מיין קרוב און חבר ברוך האַראָוויץ. זיינע לעצטע וואָרונגס-ווערטער קלינגען נאָך ביז היינט אין מיינע אויערן: „אויף וואָס וואָרטסטו? האָסטו אויך מורא איבערצולאָזן דיין פאַרמעגן?“

דאָס זענען געווען מענטשן מיט קלאָרן שכל און בליק. ליידער האָבן נישט אלע יידן זיך אָפּגעגעבן אַ דין וחשבון ווי גרויס עס איז די סכנה. פאַרקערט, עס האָבן זיך געפונען יידן, וואָס האָבן געמיינט, אַז מיט די דייטשן וועט אפשר מעגלעך זיין צו לעבן.

די שטאָט איז געבליבן הפקר. קיינער האָט נישט געוואָגט אַרויסצוגיין אויף דער גאָס און געזעסן אין די הייזער פאַרשפאַרט און געלעבט אין גרויס פחד. מיט גרויס שמחה האָבן די אוקראַינער, וואָרטנדיק אויף זייער היט-לער-משיח אָנגעהויבן זיך אַרגאַניזירן און ווילד בושעווען אין שטעטל. בשעת זיי האָבן גערויבט און אויסגעליידיקט די צוריקגעבליבענע סאָויע-טישע געשעפטן האָט קיין ייד נישט געוואָגט, אפילו פון דערווייטנס, זיך צוצוקוקן. ביי איינעם אַזאַ געשעפט נעבן אוקראַינישן קלויסטער האָבן זיך אָפּגעשטעלט די לעצטע פאַר סאַלדאַטן ביים פאַרלאָזן די שטאָט און גראַד אָנגעטראָפן אויף חוצפהדיקע שקצים, וואָס האָבן פון די סאַלדאַטן חוזק געמאַכט — האָט איינער פון זיי מיט אַ קויל אַוועקגעלייגט וואָסיל שלא-פאָקס אַ זון. דאָס איז שוין געווען גענוג פאַר אונדזערע גויאישע מיטביר-גער אַלס סיגנאַל צו אַ פאַגראַם אויף די יידן. ביז היינט ווייס איך נישט ווער עס האָט אונדז דעמאָלט פון דעם פאַרהיט אַלס קרבן פון דער גע-שעעניש. בשעת דער פאַראַדנער באַגרעבעניש-צערעמאָניע האָבן די גוים גראַד אָנגעטראָפן משה שטראַסמאַן יענקלס זון, וועלכער האָט זיך אויף גאַרנישט געריכט, און אים שטאַרק צעשלאָגן.

פרייטיק פרי, דעם 14^{טן} יולי, איז אַריינגעקומען די אונגאַרישע אַרמיי. פאַקטיש אָבער האָבן די אוקראַינער, בראש מיט ד״ר קורבאַס, ד״ר שלאַפּאַקס גלח קאַסטאַק, לאַפּאַנעצקיס קאַוואַל א. א. ימ״ש איבערגענומען די

אדמיניסטראטיווע און פאליצייאישע אויפזיכט איבער אונדזער שטעטל. פרייטיק נאכמיטאג האט די אוקראינישע מיליץ געכאפט יידן און באפוילן זיי צו צעברעכן און פארניכטן דעם דענקמאל פון לענין, וואס איז געווען פון די סאוויעטן אויפגעשטעלט אין רינגפלאץ אקעגן מעכאלע וויסמאן. פרייטיק נאכט איז איינער פון די פאר געציילטע ביי אונדז גוטע גוים, איוואן ווישינסקי, געקומען צו מרדכי גראס און בסוד אים דערציילט, אז דער אוקראינישער קאמיטעט האט באשלאסן אויף מארגן שבת, ווען די יידן וועלן גיין פונעם דאווענען, זאל די אוקראינישע מיליץ זיי צוזאמענשלעפן אויפן רינגפלאץ, צווינגען די יידן אנטאן די טליתים, אראפברענגען פונעם בית-עולם דעם ארון, צוזאמענעמען די צעבראכענע שטיקער פון לענינס מאנומענט און מיט גרויס פאראד און צערעמאניעס דורכפירן א לוויה און אויפן יידישן בית-עולם דאס באגראבן. ווישינסקי האט מרדכי געראטן, כדי צו פארמיידן דעם סקאנדאל, זאל ער ביינאכט אפראמען. מרדכי האט איינשטעלנדיק זיין לעבן, שבת 3 פארטאג אויפגעוועקט חיים ראובלעס וועכטערס זון און ביידע אליין האבן צוזאמענגענומען די צעבראכענע שטיקער און אין א האנט-וועגעלע געשלעפט ביז אונטער שלאכטהויז און דארט אין די גריבער פון שמוץ באגראבן.

פון דעם טאג וואס די אוקראינער האבן איבערגענומען די מאכט האבן זיי אנגעהויבן ארויסווייזן רשעותדיקע שנאה צו יידן. די נעכטיקע פריינט, בעסטע גוטער ברידער, וואס האבן אזוי פיל יארן געלעבט אין פארשטעל-טער פריינטשאפט מיט אונדז, האבן מיטאמאל ארויסגעוויזן זייער אמתן פרצוף. גאנצע טעג איז די מיליץ ארומגעגאנגען איבער אלע יידישע הייזער געבושעוועט אונטערן אויסרייד פון זוכן קאמוניסטישע סחורה און צוגערויבט וואס נאר זיי איז געפעלן.

פון 6 אדער 7 אזיגער פארנאכט (שטעלט אייך פאר אין יולי-אויגוסט, די היצן) האט קיין ייד נישט געטארט זיך ווייזן אויף דער גאס. די נעכט זענען געווען נאך שרעקלעכער פון די טעג. מיט קלאפנדיקע הערצער האט יעדער דערווארט אן איבערפאל אויף זיין הויז. אין איינער אזא נאכט, זוכנדיק דעם דר. גונעק לוסטהויז (א פאר גוים, האבנדיק א פערזענלעכן חשבון) האבן זיי ארויסגעשלעפט זיין שווער, דעם אלטן דר. איזידאר פיער, וואס האט דאמאלסט געווינט ביי יאסל קאסנער — אים צעשלאגן און באפוילן צו טראגן א זאק מעל, וואס זיי האבן טאקע ביי אים אוועקגערויבט. זיי האבן אן א סיבה ארעסטירט איצי רייז — מאיר פרענקעלס א קרוב, עזריאל וואסערמאן און א סך אנדערע יידן און זיי שטארק צעשלאגן. צוויי מאל אין דער וואך — מאנטיק און דאנערשטיק — פון 10-12, האבן יידן געמעגט זיך ווייזן אויפן מארקפלאץ און זעלטן ווען איז געלונגען א ייד איינצור-האנדלען אדער אויסבייטן פאר א טייערער זאך עפעס א שפייז-פראדוקט. וווינענדיק אין מרדכי גראס הויז אין רינגפלאץ האבן איך זיך ציגעזען

מיט ווייטיק צו די גרויסע יידישע צרות און יסורים. אין איינעם אַ מאַרק־טאָג איז פינצי בערגער, געווען אַן אַלטער צעבראַכענער ייד נעבעך, גע־שטאַנען צוגעשפּאַרט צו מאַטל פּרידלערס הויז, איז אונטערגעקומען יאָנעק שאַיאַק — האַנקעס ממזר ימ"ש — און אים אַן אַ פאַרוואָס צעשלאָגן, אומ־געוואָרפֿן אויפֿן טראַטואַר און געטרעטן מיט די פיס. איבערגעלאָזט פינצין ליגן און צוקומענדיק נעבן דוד ריינער, האָט דער ממזר באַגעגנט לייב ווייצנער און גענומען אים שלאָגן. נאָר אַזוי ווי לייב איז נאָך געווען אַ יונגער מענטש איז אים געלונגען זיך אַוועקצורייסן און אַנטלויפֿן. דער קאַליקע אויף די פיס, אברהם הערש — שאול מרים בינעס זון איז צוגעגאַנגען צו דר. קורבאַסן ימ"ש בעטן עפעס ביי אים אַ טובה. נישט אויסהערנדיק אָפּילו, האָט ער אים אַ דריק געגעבן, אַרויסגעריסן דעם שטעקן וואָס דער קאַליקע האָט גענוצט צום גיין, איז ער נעבעך באלד געפאַלן אויף דער ערד און דער רוצח האָט אים נאָך מיט די פיס געטרעטן. יעדן פרימאַרגן האָבן די יידן געמוזט צושטעלן יעדע פאַרלאַנגטע צאָל אַרבעטער צו די מיאָסטע שווערסטע און אומגעלומפערסטע אַרבעטן, וואָס נאָר דער טייוול אַליין קען עס אויסקלערן. פרייוויליק, אַן אויסנאַם פון באַרוי, פרויען און מענער, האָבן מיר זיך באלד אַרגאַניזירט און אויף יעדן באַפעל, צו יעדער צייט צוגעשטעלט די פאַרלאַנגטע צאָל אַרבעטער. מיר איז איינמאַל אויסגעפאַלן צו רייניקן דאָס מיסט אין אַ פערדשטאַל ביי דער פאַליציי אויפֿן באַרג אַקעגן געריכט מיט שכרל פיני בערגערס זון און מאַגר. מאַרעק ראַטער (שלום האַפּמאַנס נעפי). ווי שווער די אַרבעט איז געווען האָט דער מיאָסער עיפּושדיקער גערוך אונדז פשוט צו חלשות געשלאָגן. צו דערבאַפֿן זיך דאָס האַרץ האָט שכרל אַרויסגענומען פון זיין קעשענע אַ שטיקל אויסגעטריקנטן כשרן ווורשט, וואָס אין יענער צייט איז דאָס געווען אַן אוצר, און זיך געטיילט מיט אונדז. גראַד אין דער מינוט האָט זיך באַוויזן דער פאַליציאַנט אַטאַמאַנטשוק פונעם מאטשאר און באַ־מערקט ווי מיר קייען עפעס, איז ער ווי אַ חיה־רעה צוגעשפרונגען צו שכרל און אים מיטן געווער געשלאָגן. איך האָב פשוט באַוונדערט שכרלן — אַ מענטש שטאַרק אין כוח און כאַראַקטער, וואָס האָט קיינמאַל קיין עוולה נישט געקענט פאַרשווייגן, האָט דאָס מאַל פאַרמאַגט דעם כוח און געקענט צווימען זיין כעס און זיך באַהערשט. איך וועל אָבער דאָס קיינמאַל אויך נישט פאַרגעסן, ווי מיט טרערן אין די אויגן און געבראַכענער שטימע האָט ער אַ זאָג געטאָן: „שייקע! וועלן מיר דאָס אַמאַל איבערלעבן און נקמה נעמען?“

ערגער נאָך איז געווען, ווען מען פלעגט שיקן יידן צו דער אַרבעט צו דער באַנסטאַציע קיין קרעכאַוויטש. אין אַ גרופּע פון 25 יידישע אַר־בעטער, אין וועלכער עס זענען געווען: ד"ר לעאָן האַראַוויץ, מאַגר. לעאָן מייזעלס, שמשון רעכטשאַפּען, שבתי פאליק, שבתי ראָזענבערג, זיין שוואַ־

גער בערנארד מענטשער, שלום דייטשער און נאך אנדערע, וואס ליידער קען איך זיך מער נישט דערמאנען, זיי האבן באדארפט אפרייניקן די שטרעקע צווישן די שינעס, מיט הוילע הענט ארויסרייסן דאס ווילדע שטעכעדיק גראז, שטיינער און אנדערע מיסטן. די ארבעט האבן זיי געמוזט טאן אנגעבויגן ביז צו דער קני און רוקנדיק זיך שפאן ביי שפאן. ווען דער געסטאפא וואס האט זיי געהיטן האט דערזען פון דער ווייטן, ווי א ייד וויל זיך אויסגלייכן, אדער פון שוואכקייט און מידקייט בלייבט זיצן א מינוט — איז שוין נישט געווען וואס מקנא צו זיין דעמיעניקן.

ווען לייב מייזעלס, אפגעשוואכט פון דער גרויסער היץ און אנגע- שטרענגטער ארבעט איז אוועקגעפאלן, האט זיך שנעל אונטערגערוקט שלום דייטשער און מיט זיין קערפער אים פארשטעלט. דער געסטאפא האט אבער עפעס באמערקט און צוקומענדיק זיך געפרעגט ווער עס איז געבליבן זיצן. האט שלום זיך אנגערופן, אז ער, און טאקע תיכף האט ער באקומען זיין שטראף — שלעק מיט געווער. שלום האט זיך מיט דער טאט נישט גערימט. די איבעריקע און לייב אליין האבן עס מיר דערציילט, און ווען איך האב שפעטער ביי א געלעגנהייט געפרעגט שלומען וועגן דעם האט ער מיר געענטפערט: איך האב געמוזט אזוי טאן, ווייל לייב וואלט מער קיין קלעפ נישט געווען אויסגעהאלטן.

ביים צענעמען די טריבונע וואס די סאוויעטן האבן אויפגעשטעלט אויפן רינגפלאץ איז מיר אויסגעקומען צווישן אנדערע אויך מיט שלום דייטשער צו ארבעטן. דער באפעל איז געווען, ביים צענעמען נישט קאליע מאכן קיין ברעטל און יעדן נאגל אפילו גאנץ ארויסצובאקומען. שלום נעבעך האט באמת געארבעט פאר אלע, צו יעדן געלאפן ארויסהעלפן. ווען איך האב צו אים גערעדט: הרגע זיך נישט אוועק אליין, לאז אונדז אויך אביסל שוויצן, האט ער געענטפערט: זעסט דאך אליין, אז זיי טויגן נישט דערצו און איך וויל נישט, אז די גוים וואס שטייען און קוועלן זאלן זיך נאך מער פרייען, ווען מען וועט אונדז שלאגן.

אזעלכע טיפן יידן האט אונדזער ראזניאטאוו פארמאגט.

לויט דעם באשלוס פון דעם אוקראינישן קאמיטעט האבן זיי ארויס- געגעבן א באפעל אז אלע יידן מוזן, אנפאנגענדיק דעם 25-טן אויגוסט 1941, טראגן אויף דער רעכטער האנט א געלן באנד (לאטע). אזוי ווי מיט צוויי טעג פריער, ד. ה. דעם 3-טן אויגוסט איז אויסגעפאלן תשעה- באב, האט אונדזער רב יוסף מאצנער, און דער ראש הקהל זכריה ליבער- מאן און דר. פייער שוין אנגעטאן די געלע לאטע אלס צייכן פון דאפלטן טרויער. די גוים האבן דערפון גרויס פרייד געהאט, געחווקט און גערופן זיי: „זשידאווסקא מיליציא“.

עס איז באמת שווער מיטן שכל צו פארשטיין אדער גלויבן, ווי אזוי די אוקראינער, מיט וועלכע יידן האבן דורך דורות געהאנדלט, געוואנדלט,

געווען גוטע שכנים און געלעבט אין נאנטער פריינטשאפט, — געקאנט איבער נאכט ווערן די ביטערסטע שונאים און אן בושה און רחמנות אויף אזא אכזריותדיקן אופן קעגן אונדז האנדלען?

איך וויל כאטש א קליינעם ביישפיל געבן. איך בין מיט דר. כץ און זיין דאמאלסטיקע פרוי, די געוועזענע אלמנה פונעם געריכטסראט לא-זינסקי, געווען יארן-לאנג באפריינדעט. נישט איינמאל בין איך זיי געווען באהילפיק, ספעציעל ווען זיי זענען געווען ענג אין געלט. אין דער צייט ווען אונדזער שטעטל איז געווען אן שוץ און הפקר, נישט קענענדיק איינצוצן אויף איין ארט בין איך אריינגעקומען צו זיי און געפרעגט צי וואלטן זיי מיר דערלויבט ביי זיי צו פארבלייבן א טאג. כץ האט זיך דערפרייט מיט מיר, אבער די מכשפה האט זיך אנגערופן: „א מענע נעמא מיסצע נאוויט דלא מאהא זשידא“. ד. ה. ביי מיר איז מער קיין פלאץ אפילו פאר מיין ייד. פארלאזנדיק גלייך דאס הויז, האב איך נאר מיטגעפילט דעם גרויסן צער פון ד"ר כץ, וועלכער איז שפעטער געווען דער ערשטער קרבן.

מיט מעליקאוויטשן, א באאמטער ביים נאטאר, בין איך אלע יארן, וואס כ'האב אים געקענט געווען, ווי מען זאגט, א גאר גוטער ברודער. בעת דער סאוויעטן-הערשאפט האט אים געדראט א שטראף צו זיצן אין קרימינאל פאר א „פראהאל“, ד. ה. פארשפעטיקן, אדער נישט קומען צו דער ארבעט. האב איך פאר אים באזארגט א צייגניש פון א דאקטאר און אליין אלס עדות אין געריכט דערקלערט, אז ער איז 3 טעג געלעגן קראנק צו בעט און דאס האט אים באפרייט פון דער שטראף. ווען די אוקראינער האבן איבערגענומען די מאכט, איז ער געווען איינער פון די וויכטיקסטע מושלים. אונטער זיין פארוואלטונג איז צווישן אנדערע געווען דאס ברויט-פארטיילן. האט מען מיך צו אים געשיקט בעטן ער זאל די פאר דעקא ברויט, וואס מען האט צוגעטיילט פאר יעדן יידישן ארבעטער צושטעלן צו דער פאליקליניק און מיר וואלטן יעדן פארטאג אויפצומארגנס ארויסגעגעבן צו יעדן וועלכער גייט צו דער ארבעט זיין פארציע ברויט. אויף מיין באגריסונג איז ער געווען שטום און דער ענטפער איז געווען איבער מיין קאפ ווי צו דער וואנט אזוי: „נאשא דער-זשאווא מאלאדא א. ז. וו.“ מיר זענען ערשט א יונגע מלוכה און קענען נישט יעדן צופרידנשטעלן, צוערשט מוזן מיר זארגן פאר אונדזערע אייגענע.

יעדן טאג גייע גזירות און עס ווערט שווערער און ענגער דאס לעבן, איבערהויפט ווען די יידן פון די ארומיקע דערפער, וואס די גוים האבן זיי ארויסגעטריבן, זענען געקומען צו אונדז אין שטעטל. אין דער זעלבער צייט זוכן אונדזערע אוקראינישע פארזארגערס מיטלען פטור צו ווערן פון אונדז און מאכן ראזניאטאוו יידן-ריין. טראץ אלע באמאונגען, אינטערווענצן

פון דר. סאפיער, זכריה ליבערמאן און אונטערקויפן זיי מיט ווערטפולע זאכן, האבן זיי געפירט די יידן אין בלינדעניש און בסוד ביי אַ פאַרזאַמלונג פון זייער קאַמיטעט באַשלאָסן אונדז אַרױסצוטרייבן.

דינסטיק דעם 27-טן אויגוסט 1941 פאַרנאַכט האָבן זיי איבערגעגעבן דעם דר. סאבאַט באַפעל, אַז ביז זונטיק דעם 1-טן סעפטעמבער טאָר קיין ייד זיך מער נישט געפינען אין שטעטל. דר. סאבאַט האָט באַלד צווייטן געטאָן אַלע מעדיצינישע יידישע אַרבעטער, וועמען עס איז געווען דער-לויבט אין אַן אויסנאַמפּאַל צו גיין אין די אַוונטן איבער די גאַסן. מיר האָבן אין יעדן יידישן הויז אַנגעקלאָפּט און אַנגעזאָגט די טרויעריקע שוואַרצע בשורה, כדי יעדער זאָל האָבן די געלעגנהייט און מעגלעכקייט זיך פאַרצוברייטן אין גלות-וועג אַריין. מען האָט אונדז געגעבן אַן אויס-וואָל פון 4 שטעט ווהיין מיר קענען אויסוואַנדערן, און דאָס זענען געווען: העליטש, קאַליש, דאלינאַ און באלעכוו. נאָך פריער זענען אַרומגעגאַנגען אין שטעטל קלאַנגען, אַז די גוים קלייבן זיך אונדז אַרױסצוטרייבן פאַר אַ געוויסער צייט, כדי זיי זאָלן האָבן אַ מעגלעכקייט אויסצורויבן און חרוב צו מאַכן אַלץ וואָס יידן וועלן איבערלאָזן און דערנאָך זאָלן זיי אונדז צוריקרופן. דערפאַר טאַקע האָבן אַ סך יידן באַגראָבן זייערע פאַר-מעגנס ווי גאַלד, זילבער, דאָלאַרן אין פאַרשידענע באַהעלטענישן. מיטוואַך פרי איז דאָס שטעטל געווען באַלאַגערט פון גוים ווי אין אַ יריד אין די גוטע צייטן. פון כמעט אַלע דערפער זענען געקומען די גוים מיט פורן, זעק, העק און האַנט-וועגעלעך. זיי זענען געקומען מיט דער כוונה גיבע צו העלפן און זיך געזעגענען, אָבער דער ריינער אמת איז געווען צו פרייען זיך אויף אונדזערע צרות און יסורים. פאַר דינגען אַ פור האָט מען געמוזט אַוועקגעבן דאָס טייערסטע און בעסטע וואָס נאָר דער גוי האָט פאַרלאַנגט, ווייל פאַר קיין געלט האָט מען נישט געוואלט אַרױספירן. אַזוי אַרום האָבן צו צוויי-דריי משפחות אויף איין פור, אַנגעפאַקט דאָס נויטיקסטע און וויכטיקסטע און געלאָזט זיך אין גלות אַריין. דערווייל האָבן די גוים געכאַפּט ווי פון אַ פייער: וועש, קליידער, בעטגעוואָנט, ניי-מאַשינען, מעבל און אַנדערע הויז-כלים. נאָטירלעך האָט דער גוי, גיבע אַרױסצווייזן מיטגעפיל, צוגעזאָגט דאָס צוריקצוגעבן אָדער פאַר-טוישן פאַר שפייז-פראָדוקטן. יידן האָבן זיך געלאָזט נאָרן — אַ ברירה האָבן זיי געהאַט? מען איז געווען גערן וואָס ווייניקער צו שלעפן מיט זיך און געוואלט וואָס שנעלער אַנטלויפן פון דער שטאָט.

דער רינגפלאַץ און אַלע אַרומיקע געסלעך זענען געווען אַנגעפילט מיט געפאַקטע פורן. די הויפט-גאַס ביז צום דר. סאבאַטס הויז איז געווען פאַרפולט מיט דריי פורן אין אַ ריי. דאָ האָבן די אייגענע גוים (אוקראַי-נישע מיליץ) אַרױסגעוויזן זייער אמתן רציחהדיק-רשעותדיקן פּרצוף. פון יעדער פור אַרונטערגעוואָרפן אַלע זאכן און צוגענומען וואָס נאָר זיי

האָבן געוואָלט. גליקלעך איז שוין געווען די משפּחה, וואָס איז דורכגע-
גאַנגען די רעוויזיע און געווען שוין אויפן וואַנדערוועג. די זון האָט
דאַמאַלט אָן רחמנות געברענט און די היץ האָט פשוט נישט געלאָזט
כאַפּן דעם אָטעם.

געוויינלעך אין גאַרמאַלע צייטן, אין אַזאַ הייסן טאַג פלעגט מען
דורך דער סלווע פונעם טייך לאָזן דאָס וואַסער שטראָמען איבער די
פאַסקאַלעך פונעם גאַנצן שטעטל. אָבער דאַמאַל האָבן זיי אונדז פאַר-
זאָרגט נישט צו האָבן די מינדעסטע דערלייכטערונג. פון דער גרויסער
היץ, אָפּגעמאַטערטע, אָן עסן און טרינקען, שטייענדיק יעדער ביי זיין
געפּעק, זענען אַ סך פאַרחלשט געוואָרן, ווי פייגע דעם שווחטס, שרה
לינדערוואַלד — יאַסי ראָזענבערגס טאָכטער און אַנדערע. מען האָט
חלילה נישט פאַרגעסן מיטצונעמען די כשרע ספּרייטורעס. נאָר די
פּסולע חומשים, סידורים, גמראַס און אַנדערע ספּרים האָט מען פאַרפאַקט,
צוריקגעלאָזט אין די בתי־מדרשים מיט דער האַפּענונג באַלד צוריק-
צוקומען און אַלץ ווידער אין אַרדענונג שטעלן.

מיר האָבן געהערט, אַז מיט אַ פאַר וואָכן שפּעטער האָט ד"ר קורבאַס
ימ"ש, די אַלע איבערגעבליבענע ספּרייטורעס און כלי קודש אוועק-
געשיקט קיין קאַליש און די איבעריקע ספּרים און סדורים האָבן די אייגענע
גוים צוגעכאַפט און גענוצט פאַר יעדן געברויך.

שוין נאָכן רעוויזירן די אָנגעפאַקטע פורן האָט מען נישט אַרויס-
געלאָזט פון דער שטאָט ביז עס איז אָנגעקומען אַן אויטאָ מיט געסטאַפּאַ
פון קאַליש צו כאָפּן אַ בליק אויף אונדזער ביז ווונדער. זיי האָבן באַ-
פוילן תיכף צוצושטעלן 4 קאַלדרעס (שטעפּדעקן) און 4 זעק ווייזנמעל.
די קאַלדרעס האָבן פרייוויליק געגעבן לייזער געלער און זיין שותף
ישראל־לייב אַרטמאַן. צו פאַרשאַפּן די 4 זעק ווייזנמעל זענען דר. דאַליק
און דר. נונעק לוסטהויז דר. לעאָן האַראָוויץ, שמשון רעכטשאַפּען און
אַנדערע אַרומגעלאָפּן צווישן די פורן פאַרשמירט, פאַרמעליקט, און יעדער
ייד, וואָס האָט נאָר פאַרמאַגט אַפילו אַ ביסל ווייזנמעל האָט גערן אָפּ-
געגעבן אַבי פטור צו ווערן פון די רוצחים און וואָס שנעלער צו פאַרלאָזן
די שטאָט. דאָס האַרצרייסנדע געזעגענען זיך צווישן די יידן איז נישט
צום באַשרייבן. אָן ווערטער זענען יידן געפאַלן זיך אין די אַרעמס,
געהאַלדזט, געקושט און בלוטיקע טרערן פאַרגאַסן.

מיסטנס יידן האָבן אויסגעקליבן דאַלינא און באַלעכוו, ווייל פאַר
קאַליש האָט מען זיך שטאַרק געשראַקן. מיט אַ וואָך פריער איז די
געסטאַפּאַ מיט דער הילף פון די אוקראַינער אַרומגעגאַנגען מיט אַ ליסטע
און צוזאַמענגענומען אַלע קאַלישער פראָפּעסיאָנעלע, ווי דאַקטוירים,
אָדוואָקאַטן, לערער, אינזשיניערן. גראַד דאַמאַלט איז אונדזער בענדעט
שפיגל — נחום אַרטמאַנס איידעם פון בראַשניוו געקומען קיין קאַליש

זוכן א דירה, ווייל פון בראשניו האבן די יידן נאך פריער געמוזט אויס-
וואנדערן — האבן די מערדער אויך בענדעטן צווייטן די 300 קאלישער
געכאפטע יידן אוועקגעפירט אין וואלד און דארט אויסגעשאסן.

די אָנגעווייטיקטע, מיט צעבראָכענע הערצער, פאַרשוואַרצטע, מידע
יידן, וואָס זענען נאָכגעגאַנגען די פורן מיט זייער ביסל פאַרמעגן אויף
זייער וואַנדערונג צו די באַשטימטע שטעט, זענען די גוים פון סוואַריי-
טשוו, קרעכאוויטש, מייסט פון סטריטן וויזשניע און ספאס זיי באַפאַלן,
געשלאָגן און גערויבט וואָס זיי האָבן נאָר געקענט. גליקלעך האָט זיך
געפילט דער, וואָס איז שוין אָנגעקומען אין אַ שטאָט, געפונען וואָס
פאַר עס איז פלאַץ אַבי אַנידערצולייגן דעם קאַפּ און אויסרוען די צע-
בראָכענע ביינער. די דאָלינער יידן האָבן אַרויסגעוויזן גרויס מיטגעפיל
צו די איינגעוואַנדערטע יידן און מיט וואָס ווער עס האָט נאָר געקענט
זיך באַמיט בייהילפיק צו זיין. די ענגשאַפט און ווינונגס-נויט איז
געוואָרן נישט צו דערטראָגן. מענטשן האָבן זיך ממש געוואַלגערט אויף
די גאַסן. מען דאַרף נישט פאַרגעסן, אַז נישט נאָר ראָזענטאווער יידן,
נאָר אויך פון בראַשניוו, קרעכאוויטש, מיזון, וויגאַדע, וועלדזיש און
יידן פון אַלע אַרומיקע דערפער האָבן געשטראָמט קיין דאָלינע. די מער
פאַרמעגלעכע פון די אויסגעוואַנדערטע יידן האָבן זיך געדונגען דירות
ביי קריסטן אין די קוואַרטאַלן אויסערן שטאָט און אָפּגעצאָלט דערפאַר
מיט ווערטפולע זאַכן אָדער פרעמדער וואַלוטע — דאָלאַרן, אַ גרויסער
טייל האָט זיך איינקוואַרטירט ביי קרובים אָדער ביי סתם יידן, וואָס
האָבן געוואַלט העלפן מענטשן אין אַזאַ עת צרה. אין קליינע שטיבלעך
זענען געווען צוזאַמענגעפרעסט ווי הערינג צו 15—10 מענטשן. מען
האָט געמאַכט דירות צום וווינען אין געוועזענע געוועלבער, שטאַלן,
סטאַדאָלעס, קאַמערן, אַבי נאָר אַ שטיקל דאָך איבערן קאַפּ. אין שול,
בית המדרש און קלויזן האָבן אויך געווינט די אַרויסגעטריבענע.

אינעם אָנפאַנג איז נאָך געווען צום דערליידן. אָבער שוין אין נאָ-
וועמבער 1941, ווען די קעלטן, שנייען, זאָווערוכעס האָבן זיך אַ נעם
געטאָן, האָבן זיך אָנגעפאַנגען די אמתע צרות. אויפן באַפעל פונעם
דאָלינער ס. ס. לאַנדקאָמיסאַר באַבעל ימ"ש, האָט מען געמוזט שאַפן
ביז 24 שעה אַ יודענראַט, וועלכער האָט באַדאַרפט טראָגן די פאַראַנט-
וואַרטלעכקייט פון די דאָלינער יידן און אויספאַלגן יעדן באַפעל און
גזירה. קודם כל האָט יעדער ייד, לויט זיין דאָמאַלסטיקן פאַרמעגן,
געמוזט אָפּצאָלן אַ געוויסע סומע געלט אַלס קאַנטריבוציע. באלד דערנאָך
האָט מען געמוזט אָפּגעבן יעדע מינדעסטע זאַך פון גאָלד אָדער זילבער.
מיט אַ פאַר טעג שפּעטער — מוז מען צושטעלן ניי מעבל, אַ קו אָדער
אַ פערד טאָר אַ ייד נישט באַזיצן. פעלצן און יעדע אויסאַרבעטונג פון
פעלץ, אַפילו אַ שטריימל, זענען מיר געצוונגען געווען בייצושטייערן

פאר דער רוצחישער ארמיי, וועלכע איז שוין פארקראכן אין רוסלאנד, כדי דאָרט נישט פארפרוירן צו ווערן. יעדן פרימאָרגן האָט דער יודענראַט געמוזט צושטעלן די גענויע צאָל פאַרלאַנגטע יידישע אַרבעטער. אויסער-דעם פלעגט מען שטענדיק האַלטן אין רעזערוו אַ היבש ביסל אַרבעטער, כדי אויף יעדן פאַרלאַנג דורכן טאָג אימזשטאַנד צו זיין צו דער מינוט צוצושטעלן.

דער יודענראַט אין דאָלינע האָט געהאַט נישט קיין לייכטע אַרבעט. ספּעציעל איז געווען נישט מקנא צו זיין אונדזער פרעזידענט פונעם יודנראַט, ד"ר יוליוס וויינרעב, בטבע אַ רואיקער און באַהערשטער מענטש מיט אַן איידעלן כאַראַקטער, מיט אַ וואַרעם גוט יידיש האַרץ, איז ער נישט איינמאַל געשטעלט געוואָרן פאַר אַ נסיון און געמוזט אויס-שטיין גרויסע יסורים און פיין. כמעט יעדן צווייטן טאָג פלעגן אַריינפאַלן פון סטאַניסלאָוו קריגער און מילער ימ"ש, פון קאַליש פרייטאָג ימ"ש, אַדער פון ווישקאָוו שולץ און מילער ימ"ש, שוין אָפּגערעדט פון אונדזער דאָלינער קאַמיסאַר באַבעל ימ"ש און אַנדערע פּאסיפּאַקעס. יעדער אַר-דער, ד. ה. באַשטעלונג, האָט געמוזט אויסגעפירט ווערן צו דער מינוט. פאַר נישט אָפּגעבן צו דער צייט זיין פעלץ האָבן די רוצחים אַוועקגענומען דובצי וויינלעס נאָך סטאַניסלאָוו, פון וואָנען ער איז שוין מער נישט צוריקגעקומען.

דעם זעלבן גורל האָט געטראָפן מרדכי דייטשער'ס אלמנה, מרימטשע, שמואל שווינדלערס טאָכטער פאַר טראָגן דעם שאַנדצייכן — מגן-דוד אויף דער האַנט אַ ביסל נידריקער ווי עס איז געווען אנגעוויזן אין באַפעל.

וויפיל מאָל איך פאַרטראַכט זיך, מישט זיך אויף אין מיין זכרון אונדזער ביטער לעבן, ווי מען איז געווען זשעדינע נאָך פאַסנע ברויט אַדער קאַרטאָפּל, און עס איז שווער צו באַגרייפן, ווי אַזוי אונדזער יודנראַט איז געווען אימזשטאַנד צוצושטעלן אַרטיקלען, וואָס האָבן שוין לאַנג נישט עקזיסטירט, ווי: שטאַפן, פאַרטיקע אַנציגער, שיר, פאַרשידענע טייערע געטראַנקען, הינער, אייער, פוטער, אפילו שאַקאַלאַד. נישט איינ-מאָל האָב איך באַגעגנט דעם וויצע פרעזידענט פונעם יודנראַט, דעם בכבודדיקן, טייערן און פון יעדן באַליבטן אפרים ווינגארטן אַרומלויפן מיט אַ קויש פון הויז צו הויז מיט פאַרוויינטע אויגן און געבעטן פון יעדן כאַטש אַיין איי.

דער ערשטער ייד, וועמען שופא (שוץ פאַליצי) האָט אָפּגעשניטן מיט אַ מעסער די באָרד און פיאות, איז געווען לייביש קליגער פון דאָלינע. פאַר פחד און צו פאַרמיידן די יסורים און בושה האָבן יידן, וואָס זענען געווען געצווינגען ארויסצוגיין אויף דער גאַס אַדער צו דער געצווינגענער נער אַרבעט — אליין זיך אָפּגעשוירן די בערד און פיאות. אפילו זיצנדיק

אין די הייזער פארשפארט האָבן ייִדן פאר שרעק פארבונדן דאָס פנים מיט פאָטשיילעס.

איך זיך אַמאָל אין ייִדישן שפיטאַל אויף „דיזשור“ קומט אַריין אַ ייִד און זאָגט: „לוטוואָק, איך וויל פון דיר אַ טובה!“ איך זע פאר זיך אַ צעבראַכענעם, אויסגעמאַטערטן ייִד, אָן באַרד און פיאות, און קען בשום אופן נישט דערקענען, ווער ער איז, און איך פרעג: „ווער זענט איר?“ ברעכט דער ייִד אויס אין אַ יאָמערלעך געוויין און כליפענדיק זאָגט ער: „משיח'ס צייטן! אייגענע ברידער דערקענען זיך שוין נישט. איך בין יוסף שמעון שטערן...“

כװיל שטאַרק, אַז יעדער ווער עס וועט לייענען די שורות זאָל אויף אַ מינוט אַ טראַכט טאָן און זיך אויסמאַלן אַ בילד, ווי אונדזערע נאַענטע און ליבסטע יידן האָבן אויסגעזען אָן באַרד און פיאות.

באַלד נאָכן אַרויסטרייבן אונדז פון ראַזניאַטאָו האָבן שטאַרקע רעגנס צוויי וואָכן נאָכאַנאַנד אָפּגעשווענקט און פאַרניכטעט די תבואה און אַלע אַנדערע פעלד־פראָדוקטן אין אונדזער געגנט. די גוים האָבן דאָס גע־טייטשט, אַז דער ייִדישער גאָט נעמט נקמה אָן זיי פאַר די רדיפות, וואָס מען טוט אָן די יידן. די פויערים כאַטש זיי זענען געווען געצווינגען צו געבן די דייטשן דעם אָנגעצייכנטן קאַנטיגענט פון אַלע סאַרטן לעבנס־מיטלען, האָבן זיך נאָך אַלץ אָן עצה געגעבן. זיי זענען דאָך געווען פרייע און פלעגן פאַרן נאָך פאַדאָליע קויפן און טוישן פאַרן אָנגערויבטן ייִדישן פאַרמעגן. ביטער און שווער איז געוואָרן דאָס לעבן ביי אונדז יידן, און צומערגסטן די אַרויסגעטריבענע פון זייערע וווינערטער. דער הונגער האָט נישט געשוויגט קיינעם, אַלע אָן אויסנאָם האָבן זיך געמאַטערט, געפלאָגט און קיינמאָל זאָט נישט געווען. געמאַלן מעל איז נישט געווען צו באַקומען. די גוים פלעגן נישט פירן זייער תבואה אין מיל, ווייל נאָכן קאַנטיגענט האָבן זיי געמוזט פאַרן מאָלן אָפּגעבן אַ טייל דער דייטשער רעגירונג. אַזוי אַרום איז געוואָרן פאַרן ייִד וואָס אַמאָל שווערער דאָס לעבן. פאַר אַ פאַר זיאָרנעס תבואה, קאַרן, גערשטן, אפילו קוקורוזעס און האַבער, אָדער אַ פאַר קאַרטאָפּל, האָט מען פאַר אַזעלעכע אַרטיקלען אַוועקגעגעבן אַ קישן, אָן איבערבעט, אָן אנצוג, פאַרשידענע קליידער, אָדער ווערטפולע שטובזאַכן. אַ געלטפרייז האָט כמעט ווי נישט עק־זיסטירט.

האָט מען שוין געהאט אַ ביסל זיאָרנעס אין הויז, האָט מען עס גע־מאַלן אין אַ קאווע־מילכל. אַנדערע האָבן אליין דערפונדן אַ בלעכענעם דרייער, געמאַכט לעכער ווי אין אַ ריבאייזן מיט אַ קאַרבע, און אַזוי האָבן יידן געדרייט טאַג און נאַכט, אבי עס איז דערפון אַרויסגעקומען עפעס אַריינצולייגן אין אַ טאַפּ געזאַטענעם וואָסער און עס איז דערפון געוואָרן אַ מאַכל, וואָס מען האָט גערופן „טשער“.

באלד נאך פסח איז דער טשער שוין אויך געווארן א זעלטנהייט. גויים ברענגען וואס א מאל ווייניקער אין שטאט אריין פראדוקטן. פון טאג צו טאג שטייגט דער הונגער. יידן שלעפן זיך קוים ארום אויף די פיס, זוכן אין די גאסן, אין די גויישע הויפן, אויף די פעלדער. יעדעס גרעזל, וואס האט א שייכות מיט עסן, שליוגט מען עס תיכף אראפ. די צאל מתים פון הונגער שטייגט מיט יעדן טאג. די חברה קדישא ביים יודנראט לויפן גאנצע טעג ארום מיט האנטוועגעלעך ברענגען די מתים צו קבורת-ישראל.

הענטשי שאפירא, דודו רייכלס טאכטער האט מיר אין יענער צייט דערציילט, אז סטאס יורעטשקא, הרין היידוק'ס יינגסטער זון, וועגן וועלכן עס וועט אונדז נאך אויסקומען גוטעס צו דערציילן, איז געקומען צו הענטשי שאפירא און ביי איר געקויפט א נייעם אנצוג פאר 8 ק"ג קארן און 20 ק"ג קארטאפל. ווען ער האט געבראכט די פראדוקטן האט זיך ארויסגעוויזן, אז עס זענען דא אנשטאט 8 ק"ג 12 קילא קארן און אנשטאט 20 זענען דא 30 קילא קארטאפל. ווען ביי א צווייט מאל זי האט געזען סטאסן און געפרעגט, וואס זי זאל אים צוגעבן פאר די פאר עקסטרא קילא האט ער ווי פארשעמט אראפגעלאזט דעם קאפ און געזאגט: „גאר-נישט! איך ווייס, אז אויך דאס איז ווייניק פאר דעם אנצוג און ווען איך וועל האבן, וועל איך נאך עפעס צוגעבן“.

איך פלעג כמעט יעדן טאג טרעפן שלום האפמאן, וועוועס זון, מיט א קווישעלע און א פאר טעפלעך געקעכץ לויפן צו פארטיילן צו ביסלעך א פאר היימישע אויסגעהונגערטע משפחות. ער פלעגט אויך צוזאמענענע-מען געלט פאר קויפן ברעטער און פארזארגן וועש, וואס מען פלעגט נוצן אלס תכריכים פאר די מתים.

איך פיל א מאראלישן חוב אפצוגעבן כבוד און דערמאנען, וואס נאך איינער אונדזער א העלדישער ייד האט אין דער מוראדיקער שווער ליי-דנדער צייט ממש נישט צום גלויבן געהאלפן א סך הונגערדיקע יידן. הערש געלאבטער, סאסי פייגעס זון פון ראזניאטאוו, וואס האט געוויגט אין קרעכאוויטש ביי דער באנסטאציע, האט ביים ארויסטרייבן די יידן זיך באזעצט אין באלעכאוו מיט זיין פרוי און דריי טעכטער ביי זיין עלטסטער טאכטער געני סאליטער. ביי דער ערשטער אקציע אין באלעכאוו האט ער פארלוירן זיין פרוי שיינדל און צוויי טעכטער. ער איז דערנאך אריבער-געקומען קיין דאלינע און באזעצט אויף דער בראדשקוו, ווו זיינע זין זענען געווען באשעפטיקט ביי אן ארבעט. גאנצע טעג פלעגט ער ארומגיין אין שטאט צווישן די ארויסגעטריבענע פון ראזניאטאוו און זיי געהאלפן מיט וואס ער האט געקאנט.

ווי א געוועזענער סוחר, האט ער מיט באקאנטע גויים, מיט וועלכע ער פלעגט פריער האנדלען, אויך איצט אנגעבונדן א קאנטאקט. נישט

געקוקט וואס פאר האנדלען האט געדראגט טויט-שטראף האט ער כמעט יעדע וואך, אליין אדער, מיט דער הילף פון זיינע זין, געקויפט אדער געטוישט פאר פארשידענע ארטיקלען ביי גוים א קעבל אדער א מאגע-רע בהמה. ביינאכט פלעגט ער אריינשווארצן די בהמה צו מיין שוואגער, מרדכי קארנבלי, וואס האט געווינט אויסער דער שטאט און געהאט אויפן הויף שטאלן און סטאדאלעס. יעדן מיטוואך אויפדערנאכט פלעגט דער שוחט שעכטן און כשר-מאכן די בהמה. לויט א צוגעגרייט אויס-גערעכנט צעטל, עס זאל אים חלילה נישט בלייבן קיין גראשן רווח, פלעגט ער פארקויפן פארציעס פלייש צו זיינע פארמעגלעכע קונים, אויף אזוי פיל, אז ער זאל קענען קויפן א צווייטע בהמה.

דאס איבעריקע פלייש אין קליינע פעקלעך האט הערש אין די קעשע-נעס און מיין שוועסטער הענטש אין א קרוג פון וואסער צעטראגן צו אונדזערע אויסגעהונגערטע ארויסגעטריבענע יידן, מערסטנס ראזניא-טאווער. אויסער דעם איז דאנערשטיק געווען מיין שוועסטערס טאג, ווען זי פלעגט אפמאכן גרויסע טעפ זיך מיט דרויבן פון דער בהמה און פארטיילן יעדן, ווער עס איז געקומען.

איך דערמאן זיך, ווי כחריאלטשע קאפאליס, וואס פלעגט כמעט יעדן טאג ביי אונדז עפעס באקומען צום עסן, זאגט איינמאל: „מענטש, גיב מיר היינט די דאנערשטיקע פארציע, ווייל ווער ווייסט צו איך וועל ביז דעמאלט נאך לעבן.“

אזוי איז הערש געלאבטער מיט מסירת נפש אנגעגאנגען מיט זיין ארבעט חדשים-לאנג. ער איז געווען ביי אלע יידן אין דאלינע באקאנט, באליבט און געשעצט.

מאכט זיך א מעשה, גייענדיק אין שטאט אריין טרעפט הערש א גרופע יידן האקן שטיינער אויף דער גאס און דער היטער זייערער, אן עס-עס-מאן שלאגט מיטן געווער איבער זייערע קעפ. ער בלייבט ווי פארגליי-ווערט שטיין, קען אבער מער נישט צווען די רציחה און בעט ביים דייטש, ער זאל רחמנות האבן אויף די פארמאטערטע און אויסגעהונגערטע יידן. דער מערדער האט זיך געווארפן אויף הערשן און גענומען אים שלאגן. הערש, א געזונטער, הויכער און פעסט-געבויטער ייד, כאטש שוין דע-מאלט 60 יאר אלט, פאלט אריין אין א ווילדן כעס, דרייט אויס ביים מערדער דאס געווער, שלאגט און בייסט מיט די ציין דעם מערדער, לאזט אים ליגן א צעבלוטיקטן אין דער פאסע און אנטלויפט מיט די פעלדער אין שטאט אריין.

יעדער האט געוואוסט וווּ הערש האט זיך אויסבאהאלטן, אבער קיינער האט נישט געוואגט, צוליב זיינע מעשים טובים, אים שלעכטס צו טאן. אפילו אין יודנראט האט מען געטון אלדאס מעגלעכע אפצווישן און פארטושן דאס געשעעניש.

געפאלן ווי א העלד

הערש פלעגט תמיד זיך ווינטשן, אז א לעבעדיקן זאלן די רוצחים אים צו דער שחיטה נישט פירן. זיין ווינטש איז מקוים געווארן. נאך דער ליקווידאציע אין דאלינע, האט מען אים געפונען ליגן אין היז ווו ער האט געווינט איינער אליין, דורכגעלעכערט פון קוילן מיט א צעבלוטיק-טער האק אין זיין פארשטייפער האנט. די קריסטלעכע שכנים האבן נאכ-דערציילט וועגן זיין העלדישקייט, אז יעדן געסטאפא-מערדער וואס האט אריבערגעטרעטן די שוועל פון זיין דירה האט ער מכבד געווען מיט דער האק. זיי האבן אליין געזען, ווי מען האט אוועקגעפירט עטלעכע צעבל-טיקטע אוועקגעהרגעטע מערדער. עס האט לאנג געדויערט דער קאמף, ביז דער העלד הערש געלאבטער הי"ד האט זיין נשמה אויף קידוש השם אויסגעהויכט.

דער הונגער פלאגט און מאטערט אזוי שטארק, אז מען ריזיקירט מיטן לעבן אבי עפעס צום עסן באקומען. אזוי, למשל, גייט יאסל האלפערן קיין ראזניאטאוו אפנעמען זאכן, וואס ער האט דארט איבערגעלאזט און געוואלט אויסבייטן אויף לעבענסמיטל, איז אויפן וועג צוריק, דורך איי-גענע גוים, דערמארדעט געווארן געבן צווינטער. איצט ראטבוימס (פון קרעכאוויטש) טאכטער מיטן מאן טושענקעל, גייענדיק אויף דער אדע-ניצע-דאלינע אויסצובייטן עפעס ביי די גוים, האבן באגעגנט אַנקומען מיטן אויטא קריגערן, וועלכער האט זיי מערדערלעך צעשלאגן און דער-נאך דערשאסן.

אין ווישקאוו האט מילער אויפגעבויט א טויטן-לאגער. ער פלעגט עטלעכע מאל אין דער וואך אריינפאלן אין שטאט אריין רויבן און שטענדיק געמוזט עמעצן דערהרגעבען. פון די ערשטע קרבנות איז געווען יאסל קאסנערס יינגסטער איידעם, באלצעס מאן, מאיר נעסטעל. מיט א פאר טעג שפעטער האט דער זעלבער מערדער מילער באמערקט אויפן הויף פונם „קריפא" צווישן די צוואנגס-ארבעטער דעם שיינעם געזונטן בחור שעה שטערן פון מיזון, האט ער אים אריינגערופן אין זיין קאנצע-לאריע און אן א פארוואס אריינגעיאגט א קויל אין קאפ. דערנאך האט ער באפוילן זאפארט אפצורייניקן און נישט איבערלאזן קיין סימן פון דעם יידישן בלוט.

יעדע צוויי וואכן האט דער יודנראט געמוזט צושטעלן מילערן קיין ווישקאוו 20—30 יידישע ארבעטער. עס איז פשוט נישט צום גלויבן ווי יידן פלעגן זיך פרייוויליק מעלדן צו גיין אהין מיט דער האפנונג, אז דארט וועט מען ווייניקסטנס באקומען עסן פאר דער ארבעט. דער אפמאך מיטן יודנראט איז געווען, אז נאך א חודש ארבעט אין ווישקאוו וועט מען בייטן די ארבעטער. צום לויב פונם דאלינער יודנראט און יידישן אר-נונגסדינסט (מיליץ) מוז איך דערמאנען, אז טראץ זייער טראגיש-שווער

איבער די כוחות ארבעט האבן זיי נישט פארלוירן זייער צלם אלוקים און ארויסגעוויזן מענטשלעכע געפילן ביים באהאנדלען אלע יידן אין דאלינע. ווען עס איז געווען א צייט און פון ווישקאוו איז קיינער נישט צוריקגעקומען און כדי אויסצוגעפינען וואס דארט באמת קומט פאר, איז דער דאמאלסדיקער קאמענדאנט פונם יידישן ארדענונגסדינסט, עדושי פאפער אליין אוועק מיט א גרופע יידישע ארבעטער קיין ווישקאוו און איז שוין פון דארט מער נישט צוריקגעקומען.

אין שטענדיקן פחד

זייענדיק אין קאנטאקט מיט קרובים און באקאנטע אין אנדערע שטעט פלעגט מען דורך שליחים אדער אנטלאפענע באקומען ידיעות און איינצלהייטן וואס עס קומט פאר אין לעמבערג, סטרי, באלעכאוו, קאליש און סטאניסלאוו. אגב וויל איך דערמאנען, אז מיט א פאר חברים איז ער געווען ביי מיר א וואך און אויך לאניק וועוועטשע טאנעס עטלעכע טעג. ווען שמשון רעכטשאפן מיט זיין טעכטערל פאנטשי זענען געווען אין דאלינע, האט ער מיר פשוט געצווינגען, איך זאל מיטפארן אויף א פאר טעג קיין קאליש זיך זען מיט פריינט, אזוי ווי ער האט דאס ארויסגע-פילט, אז איך פאר זיך זען מיט פריינט דאס לעצטע מאל.

אין די צוויי טעג וואס איך בין געווען אין קאליש, האב איך נישט באוויזן צו זען אפילו א טייל פון אונדזערע ראזנאטאווער. אזא פאניק האט דארט געהערשט. מען האט זיך פשוט געשראקן סיי בייטאג, סיי ביינאכט דעם קאפ ארויסצושטעקן פונעם הויז, ווו מען האט זיך געמוטשעט צונויפגעפרעסטע צו 15—20 נפשות אין איין צימער.

דעם ביטערן טעם פון בעסטיאלישע אקציעס האבן די יידן אין קא-ליש מיטגעמאכט עטלעכע מאל. דערפאר האבן זיי געלעבט אין שטענדיקן פחד פארן אומפארמיידלעכן אנקומענדיקן סוף. נישט געווען צו דערקענען די מענטשן. אויסגעמאטערט, אויסגעלאשן, יעדער פונק פון חשק און האפענונג צו לעבן. מען האט נישט גערעדט, נישט דערציילט, כאטש עס איז געווען גענוג פון וואס צו רעדן. מען האט נאר געקוקט איינער אויפן צווייטן און איינגעקריצט אין זכרון דאס באגעגעניש, ווי ארויסגעפילט, אז מען זעט זיך צום לעצטן מאל. דאס הארצרייסנדע בילד ביים געזעגענען זיך מיט די קינדער: פאנטשי שמשונס, טאנצי און איזי — ריווטשעס, זייער וויינען און בעטן מיך צו בלייבן מיט זיי וועט קיינמאל נישט אויפ-הערן צו קלינגען אין מיינע אויערן.

מען האט געזוכט וועגן, געמאכט פלענער ווי צו אנטלויפן אדער פארשטעקן זיך. ד"ר גונעק לוסטהויז מיט זיין פרוי אירענא, ד"ר פייערס טאכטער מיט א קליין קינד און אויך זיין מוטער אסתר לוסטהויז, זענען

אוועק אין דאָרף ווייט וויצא אַרבעטן אַלס דאָקטוירים. ד"ר אברהם פריד מיט זיין פרוי לאַטטע, שמואל פרידלערס און קינדער זענען אַלס דאָקטוירים געקומען קיין סוואריטשאָו אַרבעטן. אין ספאס איז געווען ד"ר הילמאַן פון דאָלינע און אין ליפאָוויץ ד"ר לעאָפּאָלד קאַרפּ און זיין פרוי עוואַ. אין די אַלע ערטער האָבן יידן זיך געפילט עטוואָס זיכערער, צי אַלס דאָקטוירים, צי ביי אַנדערע אַרבעטן, און האָבן נישט געליטן פון הונגער ווי די יידן אין שטאָט אָדער געטאָ. זיי האָבן אָבער געליטן פון איינזאַמקייט און בענקעניש. די איבערגעבליבענע יידן אין ראָזניאַטאָו: ד"ר סאבאַט מיט זיין פרוי (וויינרעב פון אסמאלאדא) ליטויער, ד"ר מינא פריימאַן מיט איר מאַן פישל און טעכטערל אביבה און אַפטייקער מרגלית — פלעגט יעדע וואָך עמעץ פון זיי קומען קיין דאָלינע, בלייבן אַ טאָג אָדער צוויי כדי צו זיין צוזאַמען מיט יידן, זיי אַ ביסל גייסטיק שטאַרקן. זיי האָבן אונדז שטאַרק מקנא געווען וואָס מיר זענען צווישן יידן: צרת רבים חצי נחמה.

אין דאָלינע האָבן זיך אויפגעהאַלטן אַ פּאָר הונדערט אַרויסגעטריבענע אונגאַרישע יידן. ענדע אפריל 1942 איז אַרויס אַ פאַראַרדענונג, אַז ביזן 1-טן מאי וועט די גרענעץ אין ווישקאָו זיין אָפּן און זיי קענען צוריק-גיין אַ היים. אחוץ די אונגאַרישע זענען אַ סך אַנדערע יידן, מיט פעקלעך אויף די פלייצעס, אין איילעניש נישט צו פאַרשפּעטיקן, געלאָפּן צו דער גרענעץ מיט אַ שטיקל האַפּענונג צו ראַטעווען דאָס לעבן. ווען זיי זענען שוין געווען אויפן פלאַץ פאַרנאָרט אין דער פּאַסטקע איז געקומען קריגער מיט 2 אויטאָבוסן מערדער און זיי האָבן אַלע 500 יידן אויסגעמאַרדעט. דער יודנראַט האָט דערנאָך געמוזט באַצאָלן פאַר די קוילן און אַלע אַנדערע קאַסטן פאַרבונדן מיט דער שחיטה. דערפאַר האָט מען אונדז איינגערעדט, אַז אין דאָלינע וועט שוין מער קיין אַקציע נישט זיין, ווייל די 500 קדושים זענען פאַררעכנט געוואָרן אויף דאָלינער קאַנטיגענט.

ווי שטאַרק דערנידעריקט און הפקר מיר זענען געווען וויל איך דער-מאַנען אַ פאַקט: אין גאַרטן פונעם געסטאַפּאַ-בנין האָט שולץ געלערנט זיך שיסן אויפן פליענדיקע פייגל. גראַד איז פון דער אַנדערער זייט אַלטע-שטראָס נעבן דאָלינער געריכט, געלאָפּן יאַנקל לעוו מיט אַ קאַן וואָסער אַ היים. דער ימח-שמוניק האָט געזען דעם שאַנדבאַנד אויף זיין אַרעם, דעם צייכן אַז דאָס איז אַ ייד און אים אַריינגעיאָגט אַ קויל אין דער פלייצע.

דאָס הפקר זיין און די דערנידערונג, דער הונגער, די שטענדיקע שרעק פאַרן מאַרגן האָט אונדז דערפירט צו אַן אַפּאַטיע אַזוי ווייט, אַז דאָס אַריינפאַלן פון די רוצחים צום יודנראַט נאָך רויב האָט מער קיין פאַניק נישט געשאַפּן און מען איז שוין מער נישט געלאָפּן ווי אין אַנפאַנג זיך ערגעץ באַהאַלטן. עס איז פשוט נישט אוועק קיין טאָג, אַז מען זאָל אין שטאָט עמעצן נישט הרגענען אָדער אוועקפירן קיין סטאַגיסלאָוו.

א טאג פאר דער בלוטיקער שחיטה, שבת דעם 29-טן אויגוסט 1942, האב איך זיך געטראפן מיט ראדעק קארפ, ד"ר לעאפאלד קארפס ברודער, וואס איז געקומען אויף שבת א היים פון וואראדול; מיט דאלעק לוסטהויז און באראל. מען האט זיך געוונדערט, גישט געקענט פארשטיין וואס דא קומט פאר, אבער פארדעכטיקט האט יעדער פון אונדז, אז עפעס מוז דא זיין א סיבה, וואס גראד אויף דעם שבת-זונטיק האט מען אלע יידישע ארבעטער, וואס זענען געווען באשעפטיקט אין די ארומיקע דער-פער, אהיימגעשיקט צו זייערע משפחות.

מיט א האנט-קלאפ אין דער פלייצע טוט ראדעק א זאג:
 „וואס קען שוין דא פאסירן? דער טויט? פאר דעם שרעקט זיך שוין היינט גישט קיינער. היינט איך, מארגן דו.“

דעם זעלבן שבת שפעט ביינאכט האט יהושע טייכמאן, מיינער א שכן, געבראכט די ביטערע בשורה, אז אין שטאט, פון וואנען ער קומט גארוואס, הערשט א פאניק און מען שרעקט זיך פארן מארגנדיקן טאג. עס זענען אנגעקומען א פאר אויטאבוסן מיט געסטאפא-לייט און קריגער מיט מיר לערן זענען אין יודנראט און פירן דארט פארהאנדלונגען מיטן פרעזידענט ד"ר יוליוס וויינרעב. מיר האבן ביידע תיכף צו וויסן געגעבן אלע שכנים.

זונטיק, דעם 30-טן אויגוסט 1942, 17 טעג אין אלול, 4 אזייגער פארטאג, האב איך דערהערט שיסן. איך האב קוים באוויזן אויפצוהענגען א שלאס אויף דער טיר פון דער שטאל אנגעלייגט מיט האלץ און דארט זענען געווען פארשטעקט מיין שוועסטער מענטשי, שוואגער מרדכי און קינדער שרהטשע און דבורה. איך בין צוריקגעלאפן אין מיין שוואגערס עלטערן הויז, ווו מיין צווייטע שוועסטער הענטשי איז געווען. זי האט אבער בשום אופן גישט געוואלט זיך באהאלטן האבנדיק גרויס בטחון און אפילו מיר געפרוויט בארואיקן, אז עס וועט גארנישט אונדז געשען.

ראפטעם האט מען מיט העק אויפגעבראכן די פראגט-טיר און עס זענען אריין א פאר צעווילדעוועטע חיות מיט א געשריי: „העראוס הערונטער!“

עס פאלן קלעפ מיט די קאלבעס, א געוויין, א יאמער, אבער די רוצ-חיים שלעפן אן רחמנות פון די בעטן און געלעגערס די פאר דארט איבער-געבליביגע קרבנות. איך, געפינענדיק זיך אין דער רגע אין דער פינס-טערער קיך, האב זיך פארשטעקט הינטערן בעט. מיר איז ביז היינט גישט קלאר פונדאנען עס האט זיך צו מיר גענומען דער כוח גישט אריינג-צופאלן אין פחד און באהערשן אלע מיינע חושים. איך הער דייטלעך ווי איין מערדער זאגט צו די אנדערע אויף פויליש: „א שאד וואס איך האב גישט מיטגענומען אן עלעקטריש לעמפל“...

עס דויערט גישט לאנג, אין הויז ווערט שטיל און איך הער ווי מען

פארקלאפט מיט ברעטער און נעגל די פראנט-און די הינטער-טירן. איך קריך אויפן בויד פון מיין באהעלטעניש ארויס און באמערק אין די שויבן פון די פענסטער אויפגעקלעפט געדרוקטע צעטלען, וואס לייענען זיך: „בעשלאגנאהם! ווער פלונדערט — ווירד געשאסן. געסטאפא.“

איך אריענטיר זיך גלייך, אז דערווייל בין איך דא פארזיכערט און קיינער וועט נאך דער ווארענונג אויף די פענסטער נישט וואגן דאס הויז צו טשעפען. איך בין ארויף אויפן בוידעם און דורך די שפארעס צווישן די ברעטער פונעם פאציאט האב איך געהאט די מעגלעכקייט צו זען און הערן פון אלע זייטן וואס עס קומט פאר אויף די גאסן. איך זע די באנדע עס-עס רוצחים און אוקראינישע מיליציאנטן מיט מאשינביקסן שלעפן פון די יידישע הייזער די קרבנות. ציווילע גוים מיט העק, ברעטער און איינער מיט א ליסטע, וואס פארציכנט וועלכעס יידיש הויז איז שוין ריין פון יידן. זיי האבן אויסגעשטעלט די יידן צו פינף אין א שורה מיט די הענט אין דער הויך און נאך זיי, פון ביידע זייטן מיט אנגעצילט געווער, פירן די סאדיסטישע מערדער די יידן צום זאמלפונקט אין רינגפלאץ אין שטאט אריין.

דאס שוידערלעכע בילד, וואס האט זיך אפגעשפילט אויפן רינגפלאץ האט מיר מיט חדשים שפעטער דערציילט סאני קאסנער, מיט וועמען איך בין געווען צוזאמען אין סטריער געטא: נאך דעם ווי מען האט זיין שוואגער מאיר נעסטעל, באלטשעס מאן, דערשאסן אין דאלינע, איז סאני געקומען פרייטיק פאר דער שחיטה צו נעמען צו זיך קיין באלעכאווע דעם פאטער יאסל און באלטשען מיטן קינד. דערווייל האט זיי אריינגע-כאפט די ווילדע אקציע, וואס איז אויסגעבראכן זונטיק פארטאג. געווינט האבן זיי אין אן אונטערשט צימער ביי מאיר נעסטעלס אן עלטערן ברוי-דער אין רינגפלאץ. אין פראנט-צימער איז געווען א דייטשער ביורא און די שווי-פענסטער צום רינגפלאץ זענען געווען באהאנגען מיט אפישן און רעקלאמעס, אזוי ארום האבן די מערדער דאס הויז און ספעציעל דאס צי-מער נישט געטשעפעט. אהין האבן זיך אלע אריינגעפאקט און געהאט די מעגלעכקייט צו הערן און זען, וואס עס קומט פאר אויפן רינגפלאץ.

די צונויפגעטריבענע יידישע קרבנות, אין פיזשאמעס און האלב-נאקעטע, האבן געמוזט זיצן אין א קניענדיקער פאזיציע. טאמער האט זיך עמעצער א ריר געטאן פונם ארט, האבן אים די ווילדע עס-עס און אוק-ראינער מערדער מוראדיק געשלאגן. עס זענען געווען פאלן ווו מען האט אויפן ארט א סך דערשאסן. אן רחמנות האבן די מערדער אוועק-געשלעפט פון טאטע-מאמע קליינע קינדער און האלטנדיק ביי די פיסלעך געקלאפט זייערע קעפלעך אויף א קופע שטיינער ביז צום טויט.

ווען איינער פון די מערדער האט אוועקגעריסן א קינד פון משה שולמאן, אברהם שטראמוואסערס איידעם, חיהס מאן — האט ער זיך

אויף דעם מערדער געווארפן און גענומען ווערן, אבער אין דער רגע זענען אונטערגעקומען צו הילף אנדערע רוצחים און מיט זייערע באג- נעטן דעם אומגליקלעכן צעווייטיקטן טאטן צום טויט דערשטאכן. אהרן און מינטשע עניס און זייערע קינדער פאנטשע, טאנטשע און קובע האבן ווי די לייבן געקעמפט און נישט געלאזט זיך פירן פון די רוצחים לעבעדיקער- הייט צו דער שחיטה. אין זייער אייגענער היים האבן זיי פון די מער- דערישע קוילן און האנטגראנאטן אויסגעהויכט זייערע נשמות אויף קי- דוש השם.

שפעטער מיט א פאר טעג האט מיר ד"ר איוואשקעוויטש, שטעפאן קארדאשעס איידעם, דערציילט וואס אן אוקראינישער מיליציאנט, וועלכער איז בייגעווען ביי דער שחיטה אויפן בית-עולם, האט אים איבערגעגעבן די שוידערלעכע סצענעס, וואס האבן זיך דארט אפגעשפילט. ביי איינס א זיגער נאכמיטאג האט מען די צעשלאגענע, געפייניקטע יידן ביי אויס- געגראבענע דריי גרויסע קברים געצוונגען זיך אויסצוטאן נאקעט און מארשירן אין א שורה אויף א ברעט, וואס איז געלעגן איבערן גרוב פון איין עק צום צווייטן און ביי א באגלייטונג פון פלאטן הויכער מוזיק האבן די מאשינגעווער געשפיגן פייערדיקע קוילן און געשניטן ווי מיט א קאסע די לעבנס פון אונדזערע טאטעס און מאמעס, שוועסטער, בריי- דער און אומשולדיקע קינדער.

רוטשקעס מיט יידיש בלוט זענען געפלאסן איבער אלע גאסן, ווי יידן האבן געוויינט, דעם גאנצן מאנטיקדיקן טאג, האבן די גוים, אויף א באפעל פון געסטאפא, צוגענומען די יידישע הרוגים, אפגערייניקט דאס פארגאסענע בלוט פון די גאסן, כדי צו פארווישן יעדן סימן פון רוצחישן פארברעכן.

אין דער זעלבער צייט זענען די דאלינער גרופע שופא, אוקראינישע מיליץ מיט דער הילף פון די היימישע גוים, ווי פארסאמעטע מיין ארומ- געלאפן נישטערן און זוכן איבער די פעלדער און וועלדער און שלעפן די נאך לעבנגעבליבענע יידן. צווישן אנדערע האב איך געזען שלעפן: ליי- זער געלער מיט זיין זונדעלע בודזי, הערש מרדכי שוואלב מיט זיין פרוי און קינד און שווער מרדכי-לייב, יוסף בלוי, דער דענטיסט, מא- טילדע פרינצס מאן; זיין ברודער סאליק בלוי; אברהםל ראטענבאך און יאנקל יאמפאל, משהס זון.

מאנטיק שפעט אין דער נאכט בין איך אראפ פונעם בוידעם און ווי א שפירהונט קריכנדיק אויף אלע פיר, עס זאל קיין שאטן פאלן צו דער סטאדאלע, כדי דורכן סופיט אויפהויבנדיק א ברעט קענען אריינקומען אין שטאל אריין, ווי עס זענען געווען באהאלטן מיין שוועסטער מענטשי מיטן מאן און קינדער שרהטשע און דבורה. צו זיין מזל האב איך געטראפן אין היי מינע צוויי פריינט יוסי לינדענבוים און חיים-וואלף

וויגדאראוויטשס זון, וועלכע אנטלויפנדיק פון דער שטאט האבן זיך פאר א ווייל דא פארשטעקט. פון יוסין בין איך געוואר געווארן, אז עס איז נישטא מער קיין האפענונג און אויסזיכטן צו פארבלייבן אין שטאט, ווייל דאלינע איז באשטימט געווארן אלס יידן-ריין און אז אלע מיטגלידער פונעם יודנראט זענען אויסגעמארדעט געווארן.

יוסי האט מיר דערציילט די קיינמאל נישט פארגעסענע העלדישע האנדלונג פון אונדזער פרעזידענט, ד"ר יוליוס וויינרעב. מיט א געפיל פון יראת הכבוד און חוב צו פאראייביקן דעם נאמען פונעם קדוש וויל איך דאס פאלגנדע פארצייענען:

אונדזער פרעזידענט פונעם יודנראט, ד"ר יוליוס וויינרעב, א דאל-נער, אן אדוואקאט, א ציוניסט מיט א ווארעם יידיש הארץ, האט אין די שווערסטע מאמענטן זיך נישט פארלוירן און קיינמאל קיינעם קיין שלעכטס נישט געטאן. שבת-צונאכט, ערב דער בלוטיקער שחיטה, האבן די רוצחים קריגער און מילער פארלאנגט פון וויינרעב, אז ער זאל מיט דער הילף פונעם יידישן ארדנונגסדיגסט (מיליץ) צושטעלן 1,200 יידן, האט ער תיכף קאטעגאריש אפגעענטפערט. אז איבער יידישע פארמעגנס איז ער דער בעל-הבית און קען זיי יעדן פארלאנג און באשטעלונג צו דער צייט צושטעלן, אבער דאס לעבן פון די יידן איז דעם אויבערשטנס הענט.

דער ענטפער האט די מערדער אין אזא כעס אריינגעבראכט, אז זיי האבן גלייך באשלאסן צו ליקווידירן אלע יידן און דערקלערן די שטאט פאר יידן-ריין.

דער סוף פון ד"ר וויינרעב איז געווען א מוראדיקער און גרויזאמער. צוערשט האבן זיי אים געהאלטן אין דאלינע, מערדערלעך געשלעגן און געפייניקט, דערנאך אים מיטגענומען קיין סטאניסלאוו. קיין מענטשלעכע פאנטאזיע איז נישט אימשטאנד צו שילדערן די פייניגונגען און טארטורן, וואס דער סאדיסט קריגער פלעגט נוצן איבער זיינע יידישע קרבנות אין זיין טרויעריק בארימטן שלאכט-הויז, רודאלפס-מיל. דאָרט האט אונדזער פרעזידענט ד"ר וויינרעב אויסגעהויכט זיין הייליקע נשמה אויף קידוש השם.

לענגער צו פארבלייבן אין דער שטאט און זיך אויסבאהאלטן אין דער היים איז נישט געווען קיין רייד און מעגלעכקייט. די אייגענע גוים פלעגן זיך פארשטעקן נעבן די יידישע הייזער און וואכן, צי מען הערט נישט א רויש אין דעם הויז און דערנאך איבערגעבן דער געסטאפא. דינסטיק ביי נאכט זענען מיר אוועק אין די פעלדער און וועלדער אויף דער אדעניצע. אויפן וועג האבן מיר עטלעכע מאל אנגעטראפן גוים, וואס האבן אונדז שאנטאזשירט, אבער דאך איז אונדז געלונגען ווייטער צו גיין.

אין די קליינע וועלדלעך האבן מיר אנגעטראפן אויף עטלעכע יידן. דאָנערשטיק אויפדערנאכט, אויסגעהונגערט, מיד, צעבראָכן און פאַר־צווייפלט האָבן מיר זיך אַריינגעגנבעט צו שטעפּאָן קאַרדאַש, וואָס האָט געווינט אין אַ קליין וועלדל. זיין איידעם ד"ר איוואַשקעוויטש האָט אונדז זייער פריינטלעך אויפגענומען, אַרויסגעוויזן אמתן גרויסן מיטלייד מיט אונדז, געגעבן אונדז אַפצוועסן און דערלויבט זיך צו באַהאַלטן אין דער „פאדעני" ד.ה. אונטער דער בריק פון דער סטאַדאַלע, וווּ מיר האָבן געמוזט זיין אין אַ ליגענדיקער פּאַזע. יעדע נאַכט פלעגן מיר אַרויסקריכן, אויסגלייכן אַ ביסל אונדזערע פאַרשטייפטע גלידער.

דער דאָקטאָר און זיין פרוי אַלגא פלעגן אונדז געבן וואַרעם געקעכטס און אויך איבערגעלאָזט עסן אויפן קומענדיקן טאָג. זיי האָבן אונדז אי־בערגעגעבן די לויפנדיקע פאַסירונגען, וועמען און וווּ מען האָט געכאַפּט.

זונטיק נאָכמיטאָג, ווען די גויישע שכנים זענען געזעסן אויפן הויף פון קארדאַש, איז די איינציקע טעמע געווען וועגן דער יידישער בלו־טיקער שחיטה. איינער האָט דערציילט, אַז זיין שוואַגער, וועלכער וווינט אויף דער האַרישע, אַקעגן בית עולם, האָט אים איבערגעגעבן, ווי די אוק־ראַינישע מיליץ מיט דער הילף פון די האַרישער שכנותדיקע גוים האָבן אויף שנעל פאַרשאַטן די קברים און האָבן ווי די הייזעריקן זיך געוואָרפן באַטאַפן די צעוואָרפענע קליידער, געזוכט ווערטפולע זאַכן.

זיי האָבן אויך דערציילט, אַז דער באָרג מיט פריש אויפגעשאַטענער ערד אויף די קברים האָט זיך אָן אויפהער געהויבן און געקאַרטשעט ווי כוואַליעס אויפן וואַסער. יאָמערלעכע וויינען און קרעכצן, וואָס האָבן זיך געהערט פון אונטער דער ערד, וווּ האַלב לעבעדיקע האָבן זיך נאָך געראַנגלט מיטן מלאַך המוות, האָבן אַפילו אויף די גוים אָנגעוואָרפן אַ פחד און זיי פונעם בית עולם פאַרטריבן. עטלעכע טעג און נעכט האָט דאָס וויינען און קרעכצן פון די נישט־דערקוילעטע נישט אויפגעהערט.

לענגער זיך אויסבאַהאַלטן ביים ד"ר איוואַשקעוויטש איז געוואָרן אוממעגלעך. ער איז טאַקע געווען אַ גוטער מענטש און האָט נישט איינמאַל געהאַלפן אַ יידן, אָבער אַזוי ווי פאַר אויסבאַהאַלטן אָדער געבן הילף אַ יידן האָבן די געסטאַפּאָ דורך אויסגעהאַנגענע אַפישן געדראַט מיט טויט, האָבן מיר געמוזט זוכן אַ וועג שנעל ווי מעגלעך זיך אַפצוטראָגן. אויף די אַפישן האָט די געסטאַפּאָ גלייכצייטיק באַשטימט אַ באַלוינונג פאַר אַנווייזן אָדער ברענגען אַ יידישן קרבן, אַ פונט צוקער און אַ פעקל טאַבאַק, אָדער אַ פלעשל שנאַפּס און דערויף זענען שוין געווען אַ סך בעלנים.

איך דערמאָן זיך אין אַ פאַקט, וואָס שפּעטער מיט אַ צייט האָט מיר מאיר אונגער, דאָרע געלאַבטערס מאַן (איצט אין ניו־יאָרק) דערציילט : פון אַ דאָרף נעבן באַלעכאָוו האָט אָן אוקראַינער געבראַכט צו שלעפן

א יידיש מיידל און פארלאנגט פון געסטאפאוויעץ א חוץ דעם באשטימטן פרייז אויך דאס, אז ער זאל צוערשט אראפציען דאס קלייד פונעם מיידל און דערנאך זי שיסן. אויפן געסטאפאוויעצס פראגע, פארוואס? האט דער גוי געענטפערט, אז ער וויל דאס קלייד האבן גאנץ און א לאך פון דער קויל. דער הויכער טייוולאנישער פרייז האט שוין אפילו ביים דייטש ארויסגערופן א כעס און ער האט מיט איין קויל אוועקגעלייגט דעם גוי און מיט דער צווייטער דאס אומגליקלעכע יידישע מיידל.

ד"ר איוואשקעוויטש האט אויסגעפונען, אז אויף בראדשקאוו (א דארף נעבן דאלינע, ווו עס האבן געווינט ביז צו דער מלחמה כמעט נאך דייטשן) זענען נאך פאראן יידן אויף דער פארם-סעקציע. ער איז ספעציעל אהין אריבערגעפארן, אויפגעזוכט מיין ניכטע עטל מיטן מאן שמואל געלאבטער און אונדז מיט זיי פארבונדן.

אין די נעכט, דורך פעלדער און וועלדער און אומוועגן, איז אונדז געלונגען צו קומען אויף דער בראדשקאוו. אין א וועלדל פארן דארף האב איך צווישן אנדערע געטראפן אויסגעהונגערטע, אן כוחות, אן ווילן צום לעבן: מרים קירשנבוים, לייב קונים פרוי, יצחק שווינדלערס טאכטער פונעם אלטן דארף מיט איין קינד און חנטשע שטראסמאן, משהס פרוי, חיה אדלערס ייגנסטע טאכטער.

אויף דער בראדשקאוו האבן מיר מער ווי דריי טעג נישט געקענט זיך אויסבאהאלטן. א גאנצן טאג, ווען די יידן האבן געארבעט אויף די פעלדער, בין איך געלעגן ביי שלום דייטשער אויפן בוידעם. ביינאכט האב איך זיך אריינגעכאפט צו מרדכי גראס און זיסע אריה קופפערברעג, וועלכע האבן געווינט אין איין דירה און דארט שטענדיק געטראפן אייגענע נאענטע פריינט, אראפגערעדט זיך פון די אנגעווייטיקטע צעבראכענע הערצער און געווינשן זיך נאכאמאל אין לעבן צו טרעפן זיך.

פון בראדשקאוו זענען מיר אנגעקומען קיין באלעכאוו בלויז אויף א מעת-לעת, ווייל די שרעק אויסצובאהאלטן נישט לעגאלע יידן איז געווען גרויס.

אנגעקומען קיין סטרי האט אונדז יאנקל לעוו, וועלכער איז שוין מיט א צייט פריער דארט געווען מיט זיין משפחה, געהאלפן געפינען פאר אונדז א פלאץ ווו אוועקצולייגן זיך אפרוען נאך אזויפיל מאטעריעל און אויסגעשעפטע פון די כוחות.

נישט לאנג איז אונדז באשערט געווען צו זיין צוזאמען. מיט א 3-4 וואכן שפעטער איז אויסגעבראכן א ווילדע אקציע, אין וועלכער מען האט פארשלעפט 2,000 יידן קיין בעלזעץ אין די גאזקאמערן (ענדע נאָוועמבער 1942).

אין דער בלוטיקער אקציע זענען אומגעקומען: יאנקל לעוו מיט זיין משפחה, גיטל אדלער, סרולטשע ראזמאן, אברהם פויגל און מיין גאנצע

משפחה. איך בין דאמאלסט א צעשלאגענער פון דער געסטאפא געבליבן ליגן צווישן די טויטע אויפן הויף לואווסקא 21. נאך א פאר שעה ליגן בין איך געקומען א ביסל צו זיך און זיך אריענטירט אין וואס פאר א סיטוראציע איך געפין זיך, בין איך אריינגעקראכן אין א מקוה, וואס האט זיך געפונען הינטער א באמבארדירטער חרובדיקער געביידע אויפן זעלבן הויף, צוגעדעקט זיך מיטן ברוך און מיסט און אזוי אפגעלעגן דריי טעג.

מיט דער ווילדער אקציע פון 2,000 יידן זענען די רוצחים נישט געזעטיקט. מיט עטלעכע טעג שפעטער איז פארגעקומען א צוגאב קאנטיגענט-אקציע, אין וועלכער איך בין אויך אריינגעפאלן.

דאס בילד וואס עס האט זיך אפגעשפילט אין שול די צוויי טעג, וואס איך בין דארט געווען, איז אוממעגלעך צו באשרייבן. אין א שול, ווו עס גייען אריין אפשר א 500 מענטשן, זענען געווען אנגעפאקט מער ווי 1,500 יידן. א סך זענען דערשטיקט געווארן און געלעגן טויטע איינער אויפן אנדערן. די פיזיאלאגישע באדערפענישן זענען אויפן ארט דער-ליידיקט געווארן. נישט ליגן, נישט זיצן, פשוט געהאנגען אין דער לופטן אן א טראפן וואסער אפילו. די פיזישע און מאראלישע ליידן פארפאלגן מיך נאך איצט.

דעמאלט האט מען נאך רעספעקטירט און געדארפט האבן פראפעסיאנעלע קרעפטן, פאכמענערישע ארבעטער, האט מען מיך ביים סארטירן ארויס-גענומען און אפגעפירט אין יודנראט.

מיט צוויי טעג שפעטער האב איך זיך געטראפן מיט סאמי ווידמאן (איצט אין ניו-יארק), יאסל געלאבטערס יינגערע טאכטער, וועלכע איינשטעלנדיק איר לעבן איז געקומען פון באלעכאוו קיין סטרי מיט דער האפנונג ארויסצוראטעווען אדער ווייניקסטנס נאך האבן א מעגלעכקייט צו זען צום לעצטן מאל אירע טאטע מאמע: יאסל און בתי-המלכה. אין דער זעלבער אקציע איז אויך אומגעקומען יאסל קאסנער. עטלעכע טעג בין איך געווען צוזאמען מיט דרעזל פריש (מאירס טאכטער) און איר מאן, וועלכע מען האט אין דער לעצטער מינוט פון דער שול ארויסגע-נומען. זיי זענען דערנאך ביידע אין באלעכאוו געשטארבן פון טיפוס, מיט וועלכן זיי האבן זיך אנגעשטעקט אין דער שול.

געבליבן בין איך איצט אליין ווי א פארבלאנדזשעטער הונט, אן א היים, אן א משפחה, האט מיך סאסי געפירט צו איר מומע, חנהטשע סאבעל, פיני בערגערס טאכטער אין סטרי, וועלכע האט מיך צוגענומען און בא-האנדלט ווי אן אייגן קינד. כמעט יעדע נאכט פלעגן זיך אריינשווארצן אין געטא די נאך לעבנגעבליבענע יידן פון פארשידענע שטעט און שטעלעך, וואס זענען געווארן יידן-ריין. מיט איינער אזא גרופע איז געקומען: ד"ר לעאן האראוויץ, שמואל בענדזיס זון, מאטל האפמאן, — שלום'ס זון, זיין קוין מאגראטער, יאנקל יאמפאל — בענדעטס זון מיט זיינע קו

זינען בוני און ציפע ענגעלמאן, חיה גאלדעס שטערן, אן אייניקל מיט זייער 5-יעריק מיידעלע עדוי.

לעאן האראוויץ איז לאנג אין געטא נישט פארבליבן. ער האט זיך געפילט אומגליקלעך, איינזאם און זיך געריסן צו גיין צו זיין שוועסטער קלארא ביגעלאיזן קיין לעמבערג. מיט צוויי טעג שפעטער בין איך געווארן געווארן, אז אויפן וועג קיין לעמבערג האט די אוקראינישע מי-ליץ אין מיקאלאיעו געכאפט ד"ר לעאן האראוויץ, אפגעפירט צו דער געסטאפא, און אים געשאסן.

מאטל האפמאן און זיין קוזין מאגר. מארק רוטער זענען אוועק מיט זייער סטריער אנקל בלוזשטיין קיין סקאלע זיך אויסבאהאלטן ביי א גוי אין א בונקער. מיט צוויי חדשים שפעטער, אנפאנג מערץ 1943, זענען מיר אין געטא געווארן געווארן, אז מען האט דעם בונקער אויפגעדעקט און אלע עטלעכע און דרייסיק יידן, וואס האבן זיך דארט אויסבאהאלטן — אויסגעשאסן.

אין באלעכאו זענען נאך דעמאלט געווען קאשערירטע לאגערן, ווו יידן האבן שווער געארבעט מיט דער האפנונג צו דערלעבן די באפרייאונג און זיי האבן צוביסלעך אנגעהויבן אריינצוקומען אין סטריער געטא. צווישן אנדערע זענען געווען: סאני קאסנער מיט זיין פרוי, זיין שוועסטער באלטשע מיט איר קינד, רבקה פרוכטער — משולמס פרוי און איר ניכטע צפורה קרייטער — משה ציפס טאכטער, אברהם יחזקאל צימערמאן — מאירס זון, מאיר לויפער — יאנקלס זון, הערמאן לויפער — אפרים רעכט-שאפנס אייניקל, משה מילשטיין — בלומעס מאן, חיה גיטל שטראסמאנס איידעם, יהושע שטראסמאן, געצל און ישראלקע פרענקל, מאירס קינדער, יעקב יהודהס דעם שניידערס קינדער: יענטע, חיים וואלף און שמעון. פון דאלינער יידן, וואס האבן זיך געראטעוועט, זענען געווען: מרדכי כי טייכער, און פרוי, זייער טאכטער ביילע מיטן מאן און קינד, משה לאנג-דעס — גיטל עניס מאן, ד"ר הערמאן ניייהויזער — משה מרדכיס איידעם, שלמה ראטענבאך און פרוי, איציק פאקער, יוסי לינדענבוים מיט זיין שוועסטער מאלצי, יאנקל קלערספעלד מיט זיין יונגערן ברודער, יוטקע לייטער מיט זיין ברודער און משהלע געלער מיט זיין פרוי — לייב הערמאנס (פון פערעהינסקא) טאכטער און קינד.

פיניעלע

פיניעלע, א קינד פון 14—15 יאר מיטן צונאמען „שמחת-תורה“, ווייל שטענדיק איז ער געווען א פריילעך לוסטיק קינד מיט לאכנדיקע קלוגע אויגעלעך, האט איצט, ווי א צעבראכענער מידער זקן, כמעט יעדן אונט זייענדיק מיט מיר צונאמען אין געטא דערמאנט, גערעדט פון דער היים און זיך געטיילט מיט די טרויעריקע איבערלעבענישן. דערביי האט

ער פארמאגט גרויס בטחון און ווי א רייפער דערפארענער מאן געבויט געוואלטע פלענער, ווי אזוי איבערצולעבן די שרעקלעכע צייט. ער איז געווען אין שטענדיקן קאנטאקט מיט זיין קוזין שלמהלע שפיגעל, שרה רבקהס זון, וועלכער איז צו יענער צייט געווען אין באַלעכאווער לאַגער און געהאט פאַר ביידע רעזערווירטע פלעצער אין אַ בונקער. ליידער איז אינצווישן פאַרצוימט געוואָרן דאָס סטרייער געטאָ און דעם 6-טן יוני 1943 האָט זיך אָנגעהויבן די ליקוידאַציע.

עס איז פשוט שווער אין ווערטער איבערצוגעבן דאָס גרויליקע האַרצ-רייסנדיק בילד פונעם אומקום פון משהלע שוחט (ווייזער) מיט זיין משפחה און אנדערע. זיין אייניקל — זיידע און ברכהס זון יאַנקעלע, אַ פעסט-געבויטער בחור פון אַ יאָר 17—16, האָט מיר דעם פאַלגנדיקן גרויס געבראַכט אין סטרייער געטאָ: אַ 10 טעג נאָך דער גרויסער שחיטה אין דאָליני האָט לויט זייער אַרויסגעגנבעט זיך ביינאַכט פונעם בונקער, וואָס איז געווען אין ד"ר רעדיש הויזקעלער, צו פאַרשאַפן עפעס צום עסן פאַר זיינע עלטערן און איבריכן עולם, וואָס האָבן געשמאַכט אין זעלבן קעלער. ליידער האָט ער גאַרנישט געקענט אויפטאָן. עד האָט בלויז אויסגעפונען, אַז קיין שום רעטונג איז נישטאָ פאַר זיי, ווייל דאָלינע איז דערקלערט געוואָרן: יידן-ריין. לויט האָט דאָך געקענט, ווי אַ סך אנדערע האָבן עס געטאָן. פרווון ראַטעווען זיך אַנטלויפנדיק אין די וועל-דער? ער האָט אָבער ווי אַ העלד אַליין זיך איבערגעגעבן צו די רוצחים און כדי אַ סוף צו מאַכן צו די גיהנומדיקע יסורים און ליידן פון די אומגליקלעכע האָט ער אויסגעגעבן און אויפגעדעקט דעם בונקער. פונ-דאָנען האָט מען אַרויסגעפירט אויפן דאָלינער בית-עולם אַ חוץ די משפחה זייער, ליפע טאַנע און זיין פרוי (הערש טאַנעס זון), משהלע שוחט מיט זיין פרוי פייגע, זייער זון זיידע שוחט מיט זיין פרוי ברכה, זייערע 2 מיידלעך חאצי און רייזל און זייער זון יאַנקעלע. אויך משהלע עליס זון יאַנקעלע שוחט, האַכמאַן מיט זיין פרוי און צוויי קינדער און נאָך אַנ-דערע.

צום אויסגעגראָבענעם קבר איז משהלע שוחט נישט געגאַנגען, נאָר פשוט געטאַנצט ווי אין די אַמאָליקע גוטע צייטן ביי אַ שמחה. מיט אַ צעשטראָלט פנים, די אויגן צום הימל געריכטעט, האָט ער מיט גרויס התלהבות וידוי געזאָגט און אויף אַ הויך קול מיט דוד המלכס מזמור: „גם כי אלך בגיא צלמות לא אירא רעה כי אתה עמדי“, געפירט דעם עולם צום אָפּענעם קבר. ווען די מערדער האָבן אָנגעהויבן צו שיסן האָט אַ קויל געטראָפן יאַנקעלע זיידעס זון אין דער האַנט, איז ער אַריינגעשפרונגען און געלייגט זיך ביים ראַנד פונם קבר. נאָכן פאַרשיטן מיט ערד דעם געמיינ-זאַמען קבר האָט ער צוביסלעך אָנגעהויבן צו באַוועגן זיך און ביז די נאַכט איז צוגעפאַלן איז ער אַרויסגעקראַכן פונעם קבר. נאָך לאַנגן וואַנדערן

איז ער אנגעקומען אין סטריער געטא, אבער ליידער נישט אויף לאנג. ענדע אקטאבער 1942 איז ער ביי א ווילדער אקציע אומגעקומען אויף קידוש השם.

א צייט לאנג דערנאך האב איך נישט באגריפן און בשום אופן זיך נישט געקענט פארשטעלן, ווי קען מען באגעגענען דעם מלאך המוות מיט אזויפיל שמחה איך האב נאך פריער געהערט ווי קלארא פאטריק, משה סאניעס יינגסטע טאכטער פון דאלינע איז מיט איר מאן דונעק שעכטער אין בלוטיקן זונטיק ארומהאלטנדיק זיך געשפרונגען פונעם טויטן ברעט אין קבר אריין. פון אן אויפגעדעקטן בונקער אין באלעכאוו איז צווישן די יידן, וואס די רוצחים האבן געפירט צום שיסן געווען גיצי-מאיר פרישס יינגסטע טאכטער, וועלכע האט מיט א געהויבענעם קאפ און א שמייכל אויף פנים, צופיקעניש די מערדערס, מארשירט איר לעצטן וועג.

איך האב געמיינט, אז איך וועל זיין בכוח צו דערציילן לויט דער ארדנונג אלץ, וואס איך האב געזען, געהערט, דורכגעלעבט און איינגעזאפט אין זיך. ארויסגעוויזן האט זיך אבער, אז א מענטש איז צו-שוואך צו פארדייען אזוי פיל. איך באקום אפטמאל דאס געפיל, אז מען וועט מיר חושד זיין אין איבערטרייבן דעם גרויל פון די פאסירונגען, דערפאר שטרענג איך זיך אן צו דערציילן נאר עפעס פון עפעס. זאלן מיר מיינע טייערע ליינער מוחל זיין, ווען מיר קומט אויס צו דערמאנען אדער רעדן פון קדושים נישט דירעקט ראזניאטאווער אדער פון אומגעבונג. איך טו עס מיט אבזיכט צו דערפילן מיין אייגענעם, ווי אויך אונדזער אלעמענס מאראלישן חוב לגבי פריינט, מיט וועלכע מיר זענען דורכגעגאנגען דעם גיהנום און וועלכע האבן ליידער קיינעם א לעבעדיקן וואס זאל זיי דערמאנען.

יעדער ייד אין געטא האט זיך אפגעגעבן דין וחשבון, אז ער איז פאראורטיילט צום טויט און יעדע מינוט פונם טאג אדער נאכט האט געקענט קומען די עקזעקוציע.

ווען פחד און שוידער ווערט א טעגלעכע זאך, דאס אוממעגלעכע און נישט גלויבלעכע ווערט א געוויינלעכע דערשיינונג, דאן בלייבט נאר איבער זיך צוצופאסן צו דער הערשנדיקער לאגע, פשוט מען אקצעפ-טירט דעם אומהיימלעכן צושטאנד.

דער עיקר איז געווען ארויסצובאקומען אן ארבעטס-באשטעטיקונג — א לעגיטימאציע וואס האט געגעבן „רעכט צו לעבן“. מען האט זיך דער-מיט גענארט, אז מען וועט זיך קענען ראטעווען. איך האב א צייט געארבעט אין יידישן שפיטאל אלס דעזינפעקטאר און פלעג דארפן אפטמאל גיין אויף דער ארישער גאס (אויסערן געטא) צו דער תפיסה מכלומרשט דורכ-צופירן דעזינפעקציע. ווען עס פלעגן זיין פארשפארט יידן האב איך גע-וואלט אויסגעפינען די סיבה פון ארעסט, קומען זיי צו הילף און אויך

באפרייען. אזוי איז מיר געווען באשערט צו טרעפן זיך אין תפיסה מיט אסתר לוסטהויז, מיט איר שוור אירענא פייער און קינד. צוזאמען האבן מיר באקלאגט און באוויינט אונדזער שותפותדיקן גורל. מיר זענען געווען אין קאנטאקט און געוויסט, אז ד"ר נונעק לוסטהויז, וועלכער איז געווען צייטווייליק באשטימט אלס דאקטאר אין דארף וויטוויצע נעבן באלעכאוו, זוכט א געלעגנהייט ארויסצוגעבען זיך און קומען אין סטריער געטא. זייענדיק שוין ווייט פון באלעכאוו אויפן וועג קיין סטרי, האבן די רוצחים זיי געפאקט. דעם ד"ר נונעק לוסטהויז האבן זיי אוועקגעפירט קיין סטא-ניסלאוו און זיין מוטער, פרוי און קינד געבראכט אין סטריער תפיסה. גאר שטארק האט זיך מקריב-געווען פארן דאזיקן ענין יענקל יאמפעל בענדעטס זון, וועמען עס איז געלונגען צו שאפן די זאכן און פאנדן, פאר וועלכע מען האט באדארפט ביז 3 טעג באפרייען די לוסטהויזענס. ליידער איז אינצווישן אויסגעבראכן א קאנטיגענט-אקציע, זענען זיי געווען די ערשטע קרבנות פן דער תפיסה.

* * *

עס זענען פאראן מאמענטן אין לעבן פון א יחיד, וואס קריצן זיך איין אין זיין זכרון און פארבלייבן דארט אויף אייביק. מיר, וואס האבן דורכ-געלעבט דעם גהינום, איז יעדע פאסירונג, עפיזאד און אויפטרייסלונג וואס גייט מיט אונדז מיט אלע טעג און איז אן אפטער גאסט אין קאשמארע חלומות ביינאכט. איך דערמאן זיך, ווי כמעט יעדן אונט פלעגן זיך צו-נויפקומען די דאקטוירים אין א צימער פונעם שפיטאל און דורכפירן ספיר-ריטואליסטישע סעאנסן. ארומגעזעצט זיך מיט ארויפגעלייגטע הענט אויפן טיש, רעדן מיט טויטע, שטעלן פראגן און באקומען ענטפערס צו-געפאסטע צו יענער טראגישער צייט. ווען איך האב אמאל זיך געוואקלט — נישט איינגעשטימט מיט ד"ר הערמאן ניהויערס מיינונגען און גלויבן אין די סעאנסן, איז ער פשוט אין כעס געווארן אויף מיר. מיט עטלעכע חדשים שפעטער לעבנדיק מיט אים צוזאמען אין די וועלדער האט ער דאס דערמאנט און געזאגט, אז עס איז פסיכאלאגיש די טבע פון מענטשן צו גלויבן אין גוטע בשורות און אוועקטרייבן פון זיך שלעכטע נבואות. אפטמאל פלעגט מען בכוונה אויסקלערן און צוזאמענשטעלן מכלומרשט געהערטע פון געהיימען ראדיא גוטע פראנט-באריכטן און איבערגעבן צוויי-שן די יידן אין געטא צו דערמוטיקן זיי אין זייער פינסטערן לעבן.

אין געטא איז ארומגעגאנגען א ווערטל: „די ישועה אונטער די פליי-צעס און דער מלאך המוות פאר די אויגן“. דאס גרעסטע פארמעגן איז געווען ביי יידן אין געטא, ווען מען האט פאר זיך פארשאפט א פארציע „ציאנקאלי“, דאס זענען קערנער פון שארפטן סם, וואס זעט אויס ווי קריסטאל-סאכאריין. דאס האט מען אין בייטעלע אויפן האלדז געטראגן

ווי א קמיע פון א הייליקן רבי און געהיט עס ווי אן אויג אין קאפ און זיין צוגעגרייט צו באנוצן עס אין דער לעצטער רגע, כדי נישט אריינ-צופאלן צו די רוצחים. א סך יידן האבן דאס לעצטע אוועקגעגעבן די גוים פארן פאלשן סם, וואס איז געווען נישט מער ווי סאכארין.

בונקערס

א געוואלטיקע איניציאטיוו, א סך אריגינעלע איינפאלן און דערפינ-דערישקייט האבן די יידן ארויסגעוויזן ביים קאנסטרוואירן און בויען די אלערליי בונקערס און באהעלטענישן. א גרויסע זארג און פראבלעם איז געווען צו פארזיכערן זיך מיט אן ארט אין א בונקער בשעת אן אקציע. א סך יידן האבן געצויגן זייער פרנסה פון גראבן און בויען די בונ-קערס. ספעציאליסטן צו מאסקירן אזא בונקער זענען געווען מיינע פריינט: יאנקל יאמפעל — בענדעטס זון; בוני ענגעלמאן — לאהטשע-חיה גאל-דעס איידעם; ציפעס מאן, הערמאן לויפער — אפרים רעכטשאפנס אייני-קל; מאיר לויפער — יאנקלס זון און אברהם יחזקאל צימערמאן — מאירס זון; סאסי-פייגעס אייניקל.

צום באוונדערן ממש, נישט צום גלויבן ווי יידישע מוחות האבן גע-שאפן געניאלע איינפאלן ביים בויען די בונקערס. איך וועל פרווון באש-רייבן איינעם פון עטלעכע בונקערס, ווי מיר איז אויסגעקומען, בשעת אקציעס אין סטריער געטא. זיך אויסצובאהאלטן.

אין סטריער געטא אויף לואווסקא 14, אין וואלמאן-מילשטיינס הויז, אין פראנט-צימער, ווו עס איז געווען א שוץ-געשעפט, האבן געלעבט לייביש פעלדמאן מיט צוויי טעכטער צילע און מינקע, בוני ענגעלמאן, מיט זיין פרוי ציפע און א 4-יעריק טעכטערל עדושע, בוני מילשטיין און איר. אין קיך האט געווינט מילשטיינס א קרובה, שרה מיט א טאכטער חנה און א זון משה. וואס איז געשפרונגען פון א לויפנדיקן צוג בשעת אן אקציע און צעבראכן א פוס. נאך א קרוב זייערס, א יונגער שיינער בחור משהלע הויזער. אין אונטערשטן שטיבל האט געווינט אגרי העסי האפמאן מיט אן אלטער קראנקער מאמע און א שוועסטער ליבטשע. אפטמאל איז מיט אונדז געווען יאנקל יאמפעל.

אויפן פארמאכטן הויף איז געווען א ברונעם און א קעמערל, וואס האט געהאט א שותפות-ווענטל מיטן טואלעט. האט מען אויפן גאנצן שטח פונעם קעמערל אויסגעגראבן א גרוב, געדעקט מיט קלעצער און ברעטער, אויסגעגליכן מיט ערד. ביים סוף פון דער וואנט, פאראלעל צום טואלעט, געלאזט א קליינע עפנונג צום גרוב מיט א געפאסטן צודעקל, אנגעווארפן פארשידענע כלים מיט צעבראכענע מעבל, פארפילט דעם גאנצן קאמער און פון דרויסן אויף דער טיר אויפגעהאנגען א שלאס. אויפהויבנדיק אין טואלעט א ברעט פון אויבן האט מען מיט דער הילף פון א קליין לייטערל

זיך אראפגעלאזט אין ווינקל פון קעמערל גלייך אין גרוב אריין, און דער לעצטער פלעגט אריבערציען דאס לייטערל, צוריקדעקן דאס ברעט פונם טואלעט, ווי אויך פארמאכן דאס צודעקל פונם גרוב. עס האט נישט גענוג מען מער ווי 5 מינוט צו זיין קאמפלעט געדעקט אין לאך. כדי צו פארפירן די רוצחים פלעגן מיר שטענדיק האבן צווארפן טיילן פון מלבושים נעבן ברוינעם, אויף א לייטער, וואס עס איז געהאנגען צוגעשפארט צו א הויכן פארקן.

ענדע דעצעמבער 1942 אדער יאנואר 1943 האט מען אין באלעכאוו אלע ארבעטספעיקע יידן קאשארירט. די עלטערע יידן און קינדער זענען געווען ערגעץ אויסבאהאלטן אדער שוין ליקוודירט. אין דער צייט האט מען אריבערגעבראכט אין סטריער געטא דעם באלעכאווער רבין, ר' שלמה פערליב מיט זיין גאנצער משפחה. יחזקאל רעדער אויף לואווסקא 16 האט גענומען צו זיך אין הויז דעם רבין מיט זיין משפחה. מיט גרויס יראת הכבוד און ליבשאפט האט יעדער ייד אין געטא און אויך דער גאנצער יודנראט זיך באצויגן צום רבין. מען האט זיך געטרייסט און געהאפט, אז אין זכות פונעם צדיק וואס איז מיט אונדז וועט אפשר לייכטער ווערן דאס יסורימדיקע לעבן. ליידער האט אנגעהויבן ווערן וואס אמאל ערגער און יעדע באוועגונג אין טעגלעכן לעבן איז געווען פארבונדן מיט גרויס סכנות נפשות. מען האט דאמאלסט צווישן זיך גערעדט, אז אלע קללות פון דער תוכחה זענען געפאלן אויף אונדזערע קעפ. אבער טראץ אלעם האבן אפילו דעמאלט די יידן נישט פארלוירן דעם צלם אלקים און ארויס-געהאלפן איינער דעם אנדערן מיט וואס ווער עס האט נאר געקענט.

חסידי אומות העולם

א שטראל פון האפנונג אנצובינדן א קאנטאקט אויסער די געטא-ווענט האב איך דערזען, ווען מען האט פלוצים געבראכט בלומקע הארא-וויץ-לויפער אין געטא. נאך דער בלוטיקער אקציע אין דאלינע איז איר, נאך שווערע וואנדערונגען, געלונגען צו קומען קיין ראזניאטאוו. 6 חדישים איז זי געלעגן אויף אן אבראג היי ביי סטאס יורעטשקא הינטערן וואלד איינע אליין. איינמאל אדער צוויי א וואך פלעגט מען איר ארויפוארפן עפעס צום עסן.

איינמאל, ווען די קינדער האבן זיך געשפילט אויפן הויף, האבן זיי דערזען בלומקען. אין אוונט האבן סטאס מיט זיין פריינט דאזיא דודענקא אריבערגעבראכט בלומקען אין סטריער געטא.

צו שילדערן אירע איבערלעבענישן וואלט איך געדארפט האבן א שרייבערישן טאלאנט און ביכער אנצושרייבן. איך קען ביז איצט נישט פארגעסן, וואס פאר א שרעקלעך בילד זי האט מיט זיך פארגעשטעלט. פון די 6 חדישים נישט רעדן האט זי פארלוירן דאס לשון, פשוט נישט געקענט

ארויסברענגען אויפן קול א ווארט, נאר געשעפטשעט, פאר יעדן, אפילו פאר דער שיין, זיך געשראקן. עס האט גענומען עטלעכע וואכן ביז זי איז ווידער געווארן א שטיקל מענטש און זיי האבן זי צוריקגענומען קיין ראזניאטאוו.

ביידע נישט-יידן זענען די ריכטיקע חסיד-אומות-עולם, וואס האבן געהאלפן און געראטעוועט יידן. סטאס האט מיר פארגעשלאגן, אז איך זאל ארגאניזירן א גרופע פון 10—15 יידן מיט געלט-פארמעגן. ער וואלט אויסגעגראבן א בונקער אין ראזענטאווער וואלד נישט ווייט פון זיין הויז, אנגעגרייט שפיץ און אלע מעגלעכע נויטיקע באדינגונגען און אזוי ארום אונדז מיטגעהאלפן דורכצולעבן די שווערע צייט. ווען איך בין געקומען מיטן פלאן צו ד"ר כהנא און אנדערע צוויי זיינע פריינט, וואס האבן דא-מאלט געקענט דאס פינאנסירן — האט ער מיך אויסגעלאכט און געוויג-דערט זיך, וואס איך וויל זיך איבערגעבן אין די הענט פון אזא טיפ ווי סטאס היידוק. מיינע ארגומענטן און איבערצייגן האבן נישט געהאלפן. מיר האבן זיך איינגעקריצט סטאסעס ווערטער: „ווען נאר דו וועסט זיך געפינען נישט ווייט פון מיר וועל איך דיר העלפן“.

כמעט אין דערוועלבער צייט האט זיך באוויזן אין סטרייער געטא הערש, דער זון פון דוד און וואוטשע ראטנבאך, פון דאלינע. מיט הערשקען בין איך געווען באפריינדעט נאך פון די יוגנט-יארן אין דאלינער גימ-נאזע. פון אים בין איך געווארן געווארן, אז אין די דאלינער וועלדער זענען שוין פאראן גרופעס יידן אונטער דער אויפוויכט פון ביידע ברידער סטאד און הרין באבי. הערש איז נישט איינמאל געווען אין א סכנה ביים ארויספירן יידן פון סטרייער געטא און פון באלעכאווער לאגער און זיי ברענגען אין וואלד אריין.

זיין פלאן צו ברענגען דעם באלעכאווער רבי אין וואלד האט זיך ליידער נישט איינגעגעבן. זייענדיק דאס לעצטע מאל אין געטא איז ער דורך עמעצנס מסירה פארפאלגט געווארן און עס איז אים קוים אליין געלונגען צו אנטלויפן פונעם געטא.

א סדר-נאכט ביים באלעכאווער רבין

יעדן פרייטיק נאכמיטאג, אין די שטילע טעג, ווען עס איז נישט געווען קיין פאניק אין געטא, האב איך געהאט די זכיה צו פירן דעם רבין אין מקווה, וואס האט זיך געפונען ביים יידישן שפיטאל. כמעט יעדן אונט האב איך דעמאלט פארבראכט ביים רבינס משפחה אויסהערנדיק מעשיות פון אמאל און אויך לויפנדיקע געשעענישן, וואס שליחים פון פארשידענע ארטשאפטן פלעגן דורכן טאג ברענגען.

אפשר א הונדערט יידן זענען מיר געווען ביים רבין פסח צום סדר. יעדער האט באקומען א האלבע מצה, וואס איז אין געטא געווען א זעלטנ-

הייט. איך ווייס טאקע ביז היינט נישט פון וואנען און ווער עס האט פארשאפט די מצות און וויין אויף ארבע כוסות. דאס אפריכטן דעם סדר מיט ביטערן געוויין און קרעכצן איז נישט צום באשרייבן. מיר האבן מורא געהאט פאר א פלוצימדיקן איבערפאל, האבן מיר דערפאר פארשטארקט די שמירה-וואך אויף דער גאנצער נאכט און זיך געביטן יעדע שעה אויף די פונקטן פון אריינגאנג צום געטא: לוואוסקא, באטארעגא, לונא פארק, קושניערסקא און בערקא יאסעלעוויטשא.

נאכן סדר האט מען ארומגערעדט דעם טרויעריקן מצב און געעצהט זיך ווי אזוי זיך ארויסצוראטעווען פונעם געטא. צי זאל מען גיין זיך באהאלטן ביי גוים אדער אוועק אין די וועלדער. דעם רבינס איידעם ברודער, הערשעלע, א זייער קלוגער און אינטעליגענטער מענטש, איז נארוואס געקומען פון אונגארן און געבראכט מיט זיך פלענער ווי אזוי צו שווארצן און אריבערפירן יידן דורך דער גרענעץ. ליידער האט עס זיך באלד ביים אנהויב ארויסגעוויזן פאר נישט געלונגען און די ערשטע גרופע פון א 20 יידן, מערסטנס דאקטוירים מיט ד"ר שיף בראש זענען ביי דער גרענעץ דערשאסן געווארן. ווען איך האב דערציילט וועגן הערש ראטנבאך אין דאלינער וועלדער, וועגן סטאס אין ראזניאטאוו. האט דער רבי גע' געבן א זאג: „נישט אלע וועט דער ימח-שמוניק אומברענגען, גיי געזונט און זיי מצליח“.

אחוץ מיין ארבעט אלס דעזינפעקטאר ביים יידישן שפיטאל אין געטא האב איך די לעצטע צייט אויך געארבעט צוויי טעג אין דער וואך ביים בויען א נייע באן-סטאנציע אין סטרי. א האלבן טאג האב איך געפירט מיט א טאטשקע ליים און ציגל און דערנאך א 2—3 שעה אין א בודקע פון ברעטער, וואס האט געטראגן דעם נאמען: „מעדיצינישער פונקט פאר יידן“, איז מיין ארבעט געווען צו געבן די ערשטע הילף, באגן דאזשירן א ווונד א.א.וו.

ארבטנדיק ביי דער באנסטאנציע פלעגט מיר אויסקומען צו גיין דורך די ארישע גאסן און זעענדיק דאס נארמאלע לעבן ביי די גוים, ווי קינדער שפילן זיך פרייליך-לוסטיק אין די גאסן אומגעשטערט, פלעגט מיך אנכאפן א ווייטיק דערמאנענדיק זיך אונדזערע יידישע קינדערלעך. די גייסטיקע ליידן זענען אפטמאל איבערגעשטיגן די פיזישע.

איינמאל גייענדיק אין א גרופע פון דער ארבעט האבן מיר אנגעטראפן אויף דער ארישער גאס גויישע קינדער מיט הילצערנע שווערדן, וואס אימירן א שפיל פון אן אקציע, לויפן און כאפן איינס דאס אנדערע מיט ווילדע קינדערישע געשרייען: „יודע“, „לאוס“, גענוי ווי די געסטאפא-לייט. דערביי פארפעלן זיי נישט אונדז צו טשעפען מיט זידלערייען. די טאטעס און מאמעס, וואס שטייען ביי די הייזער, קוקן זיך צו, קוועלן און שעפן נחת.

קומענדיק צוריק אין געטא א צעבראכענער גייסטיק מער ווי פיזיש האב איך אנטשלאסן געזאגט: מער צו דער ארבעט גיי איך נישט. גראד דעמאלט איז געקומען פונעם באלעכאווער פאספאבריק אן אויפטראג צום יודנראט צוצושטעלן 100 ארבעטער. צו ווערן איינער פון די ארבעטער איז דער פרייז געווען 20 הארטע, ד.ה. גאלד-דאלאר. דאס האב איך נישט פארמאגט. דערצו האט ד"ר כהנא נישט געהאט קיין חשק מיך אוועקצולאזן. ער האט געפרוהט מיך איבערצייגן, אז מען קען נאך גענוג לאנג לעבן אין געטא. זיי אלע האבן אבער געוואוסט, אז איך רייס זיך נישט צו גיין ארבעטן פאר היטלערן קיין באלעכאו, נאר אז מיין ציל איז דער דאלינער וואלד.

ד"ר אלערהאנד, כהנאס פארטרעטער, וואס האט באדארפט צושטעלן די 100 ארבעטער, האט מיר געהייסן זיך צוגרייטן, זיין צום טערמין אויפן זאמלפונקט און ער וועט שוין זען מיך אריינצושמוגלען. פארן פארלאזן דאס געטא בין איך אריינגעלאפן צום רבין זיך געזעגענען. ער האט געדרוקט מיין האנט, שטילערהייט עפעס געזאגט, איך האב נישט פארשטאנען אז דאס איז א ברכה, א קלאפ געטאן אין פלייצע און געזאגט: „גיי געזונט, זיי מצליח און דערלעב די ישועה“.

א סך פון מיינע פריינט האבן מיך באגלייט ביז צו דער ראמפע, ווו עס זענען שוין געשטאנען צוויי לאסטאוואגס פאר די ארבעטער, דער שאפער ביי איינעם פון די אוואגס איז געווען דער אמאליקער ארצי בער- גערס שאפער, ביל, וועלכן איך האב גוט געקענט, א ראפירטער גוי, האט נאך א פאר מיינע ווערטער גלייך פארשטאנען מיין סיטואציע און אויך וואס מיין ווונטש איז. ער האט צוגענומען ביי מיר מיין זעקל, אריינגע- פאקט מיך אין ווינקל ביים ראד נעבן זיך, פארדעקט מיך מיט זיין רעגנ- מאנטל און אזוי בין איך אנגעקומען נישט לעגאל אין פאספאבריק-לאגער. שיקע ווידמאן האט מיר דעמאלט א סך געהאלפן. ער האט מיך פאר- געשטעלט פארן לאגערפירער, לייזער שינדלערס איידעם, ראמעק סאמועל, וואס האט מיך גלייך אנגעהויבן צו באהאנדלען ווי אן אייגענעם. ער האט צוויסן געגעבן פריינט וועגן מיר און עס איז געקומען מאגן. זלמן שוס- טער — מישל ארטמאנס אייניקל און בומעק האמבורגער, דענטיסט פון וואנעלוב. זיי האבן געדארפט מיר פארשאפן אן ארבעטס-קארטע.

דערווייל פלעג איך זיך אויסמישן און גיין מיט אלע יעדן טאג צו דער ארבעט. נאך דער ארבעט פלעגן צו מיר קומען מיך זען סאסי געלאב- טער, יענטי פרידענבערג, פון סטריטען קלמנס קינדער, שלמהלע שפיגל און אנדערע.

ריבה ווידמאן, הערש מענדל ארטמאנס טאכטער, האט כמעט יעדן אונט מיר געבראכט עפעס צום עסן. אריינצוקומען פון איר וואסער- ווירטשאפט-לאגער צו מיין לאגער האט זי געמוזט זיך דורכשטופן דורך

אן עפנונג פון א ברעטל. א סך מאל האב איך זיך געפרעגט און גע-
ווינדערט, ווי אזוי איז דאס מעגליך געווען? אז מען וויל מיט כוונה
עמעצן גוטס טאן קען מען אפילו דורך אן אייזערנע וואנט אויך צוקומען.
זונטיק פארטאג, דעם 6טן יוני 1943, האט מען מיך אויפגעוועקט, אז
דער לאגער איז ארומגערינגלט מיט דייטשער שוצפאליציי און אוקראינישע
מיליץ. ביז וואס ווען שלעפט מען מיך שוין אין הילן העמד און הויזן
אויפן הויף. דא בין איך געוואר געווארן, אז מען נעמט צונויף די 100
ארבעטער, וואס דאס סטריער געטא האט געהאט צוגעשטעלט.

אויף מיין מזל איז אנגעקומען ראמעק סאמועל און מיך פונעם מילי-
ציאנטס האנט ארויסגענומען, ער זאל מיך לאזן גיין אנטאן. פון זיין ווונק
צו מיר האב איך פארשטאנען, וואס ער מיינט. אנשטאט אין לאגער בין
איך ארויף אויפן בוידעם. איך האב נאך באוויזן צו זאגן בלומקע קאלמאן,
אז זי זאל די לייטער איבערקערן און שטעלן ביי דער אנדערער וואנט.
אין א סעקונדע בין איך ווי א מויז אין דער פינסטערניש פארקראכן און
פארשטעקט זיך אונטער דער סטריכע. זיי האבן געזוכט, גענישטערט
איבעראל אויפן בוידעם אויך געווען. די באנדיטן האבן דעמאלט, אריינגע-
רעכענענדיק דעם יודנראט פון באלעכאוו און יידישע מיליץ, צוזאמענגע-
נומען א 300 יידן און אלע אויפן בית עולם אויסגעשאסן.

ווען איך בין שפעטער ארונטער פונעם בוידעם, האב איך געזען,
אז מען האט צוגענומען אלע זאכן פון מיין לאגער. שלמהלע האט מיר
געבראכט מיין געפונענע קורטקע מיט די שיד, סאסי האט מיר מיטגעגעבן
אויפן וועג ברויט און צוקער און יענטי — טאבאק. מען האט מיך מיט
הינטערוועגן געפירט צו דער ראפינעריע גישט ווייט פון דער פאספאבריק,
וואו עס זענען געווען פארשטעקט און געווארט: יחזקאל צימערמאן, מאירס
זון, מאיר לויפער יאנקלס זון, העסי ראזנמאן און באראן מיט זיין שוועס-
טער פון קאליש. ביים געזעגענען זיך מיט די, וואס זענען נאך פארבליבן
אין לאגער וויל איך דערמאנען די ווערטער פון ריווטשע גוסבוים, יעקב
מאירס פון ראזניאטאוו אייניקל: „גיי און ראטעווע זיך, שייקע, וועט בלייבן
א קויל מער פאר אונדז“.

דער באשלוס איז געווען צו לאזן זיך גיין אין דאליגער וועלדער.
איז אויפגעקומען די פראגע ווער עס זאל זיין דער וועגווייזער. די קאלישער
זענען גישט געקומען אין באטראכט, ווייל דער וועג דא איז פאר זיי
געווען גאנץ פרעמד. אונדזערע האבן זיך געוואקלט און נאך גישט געווען
אנטשלאסן איבערצולאזן באלעכאוו, איז דער גורל געפאלן אויף מיר.
יעדער פון אונדז איז געווען מיט עפעס באוואפנט — א מעסער, אן אייזן
און העסיא האט געהאט א רעוואלוער.

ווי נאר די זון האט זיך געזעצט האבן מיר זיך געלאזט אין וועג
אריין. מיר זענען שוין אפגעגאנגען א שטיק וועג מיט די פעלדער און

געווען כמעט אויסער דער שטאט, ווען פלוצים קומט פון א זייטיקער סטעזשקע צו אונדז צו א יונגער פאליאק און זאגט אויף פויליש: „איך ווייס, אז איר זייט יידן און זוכט זיך צו ראטעווען, פאלגט מיין עצה און גייט מיט דעם וועג (צייגט מיט דער האנט) וועט איר אויסמיידן א באגעגעניש מיט דער פאליציי אדער מיליץ, וועלכע זענען איצט אויף אלע וועגן פארשטעקט און זוכן יידן וואס אנטלויפן פון סטרי, ווו עס האט זיך אנגעהויבן די ליקוידאציע פונעם געטא“.

דאנקנדיק פאר דער עצה, האב איך אים געזאגט, אז מיר האבן שוין א פלאן און וויסן וואס צו טאן.

דער צוזאמענטרעף מיטן פאליאק איז געווען אויף א פונקט, ווו עס זענען זיך צעגאנגען דריי וועגן. ווי עפעס א מאגישע קראפט האט מיר א שטופ געטאן און איך בין ארויף און זיך געלאזט גיין מיטן וועג, וואס ער האט אונדז אנגעוויזן. פלוצים האבן מיר באמערקט א געשטאלט פאר ראלעל מיט אונדז. אזוי ווי מיר זענען געווען 6 פארשויענע און געפילט זיך שטארקער, האבן מיר זיך אפגעשטעלט און אים גערופן. עס האט זיך ארויסגעוויזן, אז דאס איז אן אקראמינישער ארבעטער, וואס גייט א היים אויף 2 טעג אורלויב פונעם סטריער ארבעטסלאגער „בודינסט“. ער האט אונדז אויך דערציילט, אז פארטאג, ד.ה. זונטיק דעם 6.6.43, האט זיך אנגעפאנגען די ליקוידאציע. מיר האבן אים געבעטן, ער זאל אונדז פירן מיט א וועג, אז מיר זאלן אויסמיידן די מערדערישע מיליץ אין האשוו. עס איז פאר אים געווען א סך וועג אויפצולייגן — אבער כמעט מיט צוואנג, מיט גוטע רייד און א הויכן פרייז, האט ער פארשנעלערט — פשוט לויפנדיק, אונדז ארויפגעפירט אויף א וועג מיט דערנער און שטיי-נער, וואס האט זיך געצויגן לענגאויס די ברעגעס פונעם האשעווער ווא-סער, דאכט זיך מיר ביסטריצע, ביז צו דער גרויסער בריק. פונדאנען איז דער שייגעץ צוריקגעגאנגען א היים אין זיין דארף.

זייענדיק אויף דער בריק איז אונדז אקעגנגעקומען א באוואפנטער פארשוין. זעענדיק, אז מיר זענען מער, האט ער זיך געהאלטן נאענט צום פארענטש פון איין זייט בריק און מיר מיט דער צווייטער און קיינער האט קיינעם נישט געטשעפעט.

אזוי זענען מיר ארויס אויפן הויפטוועג, וואס האט געפירט קיין דא-לינע. זייענדיק שטארק מיד פונעם געשפאנטן טאג מיט אזויפיל געשעענישן און איבערלעבן זענען מיר ארויף אויף א פעלד, צעווארפן א קאפיצע היי און זיך אוועקגעלייגט א ביסל אפרוען.

ווי לאנג מיר זענען געשלאפן האבן מיר נישט געוויסט. כ'האב זיך אויפגעכאפט און אנגעהויבן וועקן דעם עולם, געשטעלט אלע אויף די פיס און געלאזט זיך מיטן הויפטוועג קיין דאלינע.

עס איז נאך געווען שטארק פינסטער, ווען מיר זענען אנגעקומען אין אנפאנג דארף בראדשקוו, פלוצים האט אונדז עמעץ א לייכט-געטון אין פנים מיט אן עלעקטרישן לאמפ. ער איז געלעגן אויפן גראז אין קאלאדזין הויף, וואס האט זיך געצויגן ביז צום שאסיי. אין איין האנט האט ער געהאלטן דעם עלעקטרישן לאמפ און אין דער צווייטער אן אויטא-מאטישן רעוואלווער. אן צערעמאניעס האט ער אנגעהויבן רעדן צו אונדז אפענע דיבורים: ער ווייסט ווער מיר זענען און ווהיין מיר גיין. ער אליין, זאגט ער, איז סטאך באביס ברודער, הרין. ער העלפט יידן ראטעווען זיך פון די היטלעריסטישע רוצחים. ער קומט איצט פון סטרי, ווו ער איז געווען אין שליחות פון רעגירא פערלעזען, פון קאליש (וואס איז שוין זינט 2 חדשים געווען אין וואלד) צו ברענגען פון סטריער געטא איר ברודער פייזש מיט דער פרוי, נאך אנדערע, און דערמאנט אויך מיין נאמען.

פון די רייד זיינע און דאס דערמאנען די מענטשן איז געווען קלאר, אז מיר האבן דא אנגעטראפן אויף א מענטש מיט געפיל, ווייל ווען נישט, ווי ער אליין האט זיך אויסגעדריקט, האט ער מיט איין סעריע קוילן געקענט אונדז אלע אויסהרגענען. צו פארשטארקן אין אונדז דעם גלויבן האט ער אונדז געזאגט, אז ער ווארט דא אויף לוזערקע שופמאן, וואס נעמט שפייז ביי קאלאדזין און דאן גייען זיי צוריק אין וואלד אריין. מיט לוזערקען בין איך פערזענלעך געווען באפריינדעט א סך יארן. באזונדערס אין דער לעצטער צייט אין דאלינע. אין א פאר מינוט שפעטער איז אנגעקומען מיט א באלאדענעם רוקזאק מיט שפייז לוזערקע מיט זיין באגלייטער פלאוואק קאזאק, וואס איז געווען סטאכס רעכטע האנט אין וואלד. ווען לוזער האט מיך דערזען האבן מיר זיך ארומגעכאפט, גע-קושט, געוויינט און אלע זיך געלאזט אויפן וועג אין וואלד אריין.

ווען עס האט אנגעהויבן צו שאריען אויף טאג זענען מיר שוין געווען אין וואלד. זיי האבן אונדז אריינגעפירט אין א טאל געדיכט מיט ביימער, וואס האט געהייסן יאנעק לויפערס זומער-רעזידענץ. אויף דעם פלאץ האט יאנקל לויפער (בלומקע הארוויצעס מאן) מיט זיין שוועסטער און ליי-בעלע לינק געהאט א צייט זייער בודע. לוזער מיט הרינען האבן אונדז געגעבן אינסטרוקציעס, ווי זיך צו פארהאלטן און פירן זיך קאנספירא-טיוו אין וואלד און אז זיי וועלן שוין צווייטן געבן דעם עולם אין וואלד וועגן אונדז.

אין וואלד

ווי קען מען געפינען די שפראך צו שילדערן דאס געפיל, וואס האט אונדז אלע באהערשט גלייך ווי מיר האבן זיך אוועקגעלייגט אויפן וואלדיקן גראז, געאטמעט מיט דער פרישער שטארקער לופט און פארגעסן אינגאנצן

אן אונדזער מצב ? איך האב זיך אפגעגעבן אַ חשבון, אַז נישט מיין חכמה, נישט מיין געוואַקייט, נאָר די השגחה אַליין האָט מיך איבעראַל געפירט און דיקטירט ווי צו האַנדלען און וואָס צו טאָן. ווי דען אַנדערש האָב איך געקענט אויסטייטשן דעם מאַרש פון באַלעכאווער לאַגער אין די דאָלינער וועלדער, וואָס פלעגט דויערן געוויינלעך 2 נעכט האָבן מיר עס געמאַכט אין איין נאַכט ? דאָס אַרויסבאַקומען זיך פונעם לאַגער, די באַגעגענישן אויפן וועג ווי צוגעשיקט ספּעציעל פאַר אונדז וועגווייזערס און דאָס אַנ-קומען אויפן ריכטיקן אָרט אין וואַלד. דאָס געפיל און דער שטאַרקער גלויבן, אַז דעם באַלעכאווער רבינס ברכה באַגלייט מיך איבעראַל האָט ביי מיר צוגענומען די שרעק און פאַרשטאַרקט דעם בטחון, אַז איך וועל בלייבן לעבן.

דער ערשטער איז געקומען צו אונדז סטאַך באַבי. מיט גוטע ווערטער האָט ער אונדז צוגעזאָגט, מיט וואָס ער וועט קענען וועט ער אונדז ביי-הילפיק זיין. מיטאַגצייט האָבן זיך צו אונדז אַריינגעשטעלט גאָר געהויב-בענע אַנגעלייגטע געסט: משה קליין (איצט אין אַמעריקע), אברהם האַבער, סרולקע העלפער און רעגינע פעלזען. זיי האָבן אונדז געבראַכט אַ ברויט מיט אַ פולער קרוג אַפּגעקאַכטע קאַרטאָפּל-זופּ. צו באַגרייפן אַדער פאַר-שטיין וואָס דאָס האָט דעמאָלט פאַר אונדז געמיינט, איז נישט אין ווערטער איבערצוגעבן.

דעם צווייטן טאָג האָט הרין פאַרן באַצאָלטן פרייז געלאָזט זיך אין וועג אַריין אַריבערצופירן העסין און די צוויי באַראַנס אין די פערעהינס-קער וועלדער, וווּ עס האָט זיך אויפגעהאַלטן דאָרט העסיס שוואַגער קופּ-פערבערג מיט נאָך אַנדערע יידן.

יחזקאל צימערמאַן און מאיר לויפער זענען צוריקגעגאַנגען אין באַלע-כאווער לאַגער נאָך זאָכן, וואָס זיי האָבן דאָרט צוריקגעלאָזט און אויך מיטברענגען יידן אין וואַלד אַריין. ליידער האָט מען זיי געכאַפט און אומ-געבראַכט. גראַד אין דער צייט האָט זיך אַראַפּגעלאָזט אַ רעגן, אַ ווינט האָט געיאָגט און געשמיסן איבערן גאַנצן לייב, און עס איז געוואָרן שטאַרק קאַלאַמוטנע און מיאוס אויפן האַרץ.

נישט אויף לאַנג בין איך געבליבן אַיינער אַליין. די מענטשן פון הרינס בודע: משה קליין, סרולקע העלפער, אברהם האַבער און רעגינע פעלזען האָבן מיך אַריינגענומען צו זיך. דאָ האָב איך באמת אַנגעהויבן צו פילן דעם טעם פון אַ מקום מנוחה.

נישט ווייט פון אונדז, אין אַן אַנדערן טאַל האָט געוויינט יוסף פרישער פון דאָלינע און חנה דייטשער. די אַלע יידן אין וואַלד האָבן שוין דאָ געלעבט באַלד אַ יאָר. יעדער האָט שוין געהאַט קאַנטאַקטן מיט גוים, וואָס פלעגן פאַר פרעמדער וואַליוטע אַדער זאָכן באַזאָרגן שפייז. דער גרעסטער ספּעציאַליסט, וואָס איך האָב ווען אַנגעטראָפּן אין פאַרשאַפן שפייז-

ארטיקלען איז געווען משה קליין. ער פלעגט ברענגען אין וואלד אריין גאנצע קעלבער אין 20—10 הינער אויף די פלייצעס. איך האב זיך געמאכט נוצלעך מיט וואס נאך מעגלעך, געהאלפן ביים קאכן, געהאלטן ריין און אין אַרדענונג אונדזער היים — איך בין געוואָרן אַן אייגענער אין דער משפּחה.

אין דער צייט האָבן זיך אָנגעהויבן כמעט אין אלע גאליצישע שטעט די ליקוידאַציעס פון געטאָס און לאַגערן און וועמען עס איז געלונגען צו אַנטלויפן האָט געצויגן אין די וועלדער אַריין. הרין האָט זיך מקנא געווען אין זיין ברודער סטאָך, וואָס האָט שוין דעמאָלט געהאַט מיט זיך אַ היבש ביסל יידן. האָט ער אויך אָנגעהויבן אַריינצונעמען יידן אין זיין אַזוי גערופענעם „קאַלכאַז“. אַריינצוקומען אין אַ לאַגער האָט מען גע- דאַרפט אַיינצאלן געלט אין פרעמדער וואָלוטע, גאַלדענע זייגערס, רינגען, ברייאַנגטן. געוויינלעך האָט יעדער ייד לויפנדיק אין וואָלד אַריין מיט געבראַכט ווערטפולע זאַכן. עס זענען אויך געווען גרופעס, וואָס האָבן זיך געהאַלטן באַזונדער, ווי: די פעלזענס, העלפער און האבער, יוסי לינדענבוים, וועלוול (קאפאליס) קופפערשמיד און שיע טייכמאַן פון דאָל- ינע. זעליג עבער מיט זיין שוועסטער פון רובניע און צוויי ברידער פיער פון סטרי. שלמה און זשאני ראטנבאך מיט זייערע צוויי נעפיש סאבעל פון סטרי.

ביי הרינען זענען געווען: פון סטאַניסלאָוו — שיקע און יאַנקע שראַ- גער, מוני און פאַנקע קאַנדלער, מונדיק זאן און ריטא, קאַרל אויסטער, פיצער, לייב שוויצער און דבורה, ווילעק קנאַל-נאדווארנע, ווילעק און סינעק גאַרפֿינקעל פון סטרי, פרעד קוואלער, זיין שוועסטער לאַטי און זייער מוטער, צעסיא זילבערמאַן — לאַנדסמאַנס אייניקל פון קאַליש. אהרון וואָלקנטרייבער מיט זיין פרוי ריגינע, הערש קאַצמאַן, דונצי האכפּעלזען פון זשוראָווינא, ד״ר נויהויפער פון דאָלינע, ד״ר שטערן מיט פרוי און טאַכטער פון מיזון, פיניעלע שטערן פון מיזון, דענטיסט שינדלער און פרוי פון באַלעכאַוו. מאַקס און סאַבינע כץ פון סטרי, שמואל שלאקס און שמואלקע טייטלבוים דעם גיטסאנזער רבס זון. מיט אים האָב איך זיך באַקענט אין דאָלינער רבינס הויף. דערנאָך האָב איך אים באַגעגנט אָפט אין סטריער געטאָ ביים באַלעכאַווער רבי, ווי אויך ביים פסח-סדר, און איצט אין וואָלד. ער האָט מיר דערציילט, אַז ביז דער לעצטער מינוט האָט ער געאַרבעט אין געטאָ סטרי אַלס באַגרעבער, האָט אַיינגעש- טעלט זיין לעבן, ער האָט דעם באַלעכאַווער רבינס גוף אַרומגעוואָשן, אָנגעטאָן ריינע וועש פאַר תכריכים און אים מקבר געווען איינעם אַליין אין אַ באַזונדערן קבר, אין דער צייט ווען אַנדערע זענען מקבר געוואָרן אין מאַסן-קברים.

אין דער צייט יוזע עס האָבן אָנגעהויבן צו שטראָמען יידן אין די

וועלדער ראטעוונדיק זיך פון די געטאס, איז צו אונדז אויך אנגעקומען פונעם ראהאטינער געטא מאירקע טורטלטיוב — איצי לייזערס זון. וועגן זיין העלדישקייט וועל איך פרווון שרייבן באזונדער.

אזוי האט זיך צו ביסלעך גארמאליזירט דאס וואלדישע לעבן. עס האט זיך אויסגעדאכט, אז די סכנה איז פארביי און אז מיר וועלן דערלעבן די ישועה. דער עיקר — עסן איז געווען גענוג. ווען עס האט אויסגעפעלט, פלעגט הערשקע ראטנבאך ארגאניזירן א גרופע פון זיינע יינגלעך און ארויסגיין אויף א „סקאק“, ד.ה. אן איבערפאל. ער האט געהאט א ליסטע מיט נעמען פון גוים, וואס האבן גערויבט אדער שלעכטס געטאן יידן. אין די אלע אפעראציעס אין דאלינע, באלעכאוו, ראזענטאוו, סוואריטשווו, קרעכאוויץ האט הערשקע געהאט ביי זיין זייט אונדזערע בעסטע אויס-פרובירטע און העלדישע יינגלעך: ווילוס וויינפעלד און מאירקע טורטל-טיוב. זיי פלעגן ברענגען גאנצע סטאדעס בהמות און קליידער און וואס עס האט זיך נישט געלאזט, פלעגן זיי אויפן ארט חרוב מאכן. אזוי געדענק איך, ווען זיי האבן איינמאל ביי א דאלניער גוי צוגענומען יידיש גערויבטע וועש און קליידער און אינמיטן שטוב אויסגעבראכן א קאסטן מיט אייער און אויסגעמישט מיט א זאק מעל.

אין יענער צייט איז שוין כמעט יעדער געווען פארזארגט מיט א דאך איבערן קאפ, ד.ה. א בודקע געדעקט מיט קארע פון בויער, וואס האט געדינט אן ארט צום שלאפן און צו דעקן זיך אין רעגנדיקע טעג. אזוי האט מען געלעבט און מיט שפאנונג געווארט אויף דער אמתער באפ-רייאונג.

ימים-נוראים אין וואלד

דערווייל האבן זיך דערנענטערט די ימים נוראים. די צוויי טעג ראש השנה זענען אדורך מיט בלויז קרעכצן-זיפצן און דערמאנען די פריערדיקע ימים טובים. צו כל-נדרי האבן אלע יידן אין וואלד זיך פארזאמלט אין סטאס לאגער. אלע זענען געווען אין א געהויבענער שטימונג און געבענטשט ליכט. אונדזער בעל-תפילה, דוד ליבערמאן, האט זיך באמיט צו זאגן די תפילות אויפן קול, אזוי אז יעדער זאל קענען שטילערהייט נאכזאגן. עס איז אבער אוממעגלעך געווען זיך צו באהערשן. די כליפערייען און גע-וויינען האבן פארטויבט די שטים פונעם חזן און נישט אלץ, וואס ער האט געזאגט איז צו אלעמען דערגאנגען.

מען האט זיך צוביסלעך בארואיקט און נאך דא און דארט האט זיך ארויסגעריסן א טיפער קרעכץ, א טרער. דוד האט געדאוונט מיט א צעב-ראכן הארץ, מיט געפיל. די יום-כיפור ניגונים דורכגעווייקט מיט טרערן האבן אין וואלד אפגעקלונגען ווי הימלישע מוזיק און ביי יעדן פון אונדז ארויסגערופן ציטער אין גאנצן לייב און טרערן אין די אויגן.

ווען נאך האבן יידן, וואס זענען ארויס פונעם גיהנום, געקומען אין וואלד געקענט מיט מער כוונה מתפלל זיין צום רבוננו של עולם? אפילו ווען עמעצן איז דער טייטש פון די תפילות נישט גאנץ קלאר געווען — האט אבער אונדזער שליח ציבור דוד מיט זיין געוויין און געשריי אריינגעבראכט אונדז אין אזא עקסטאז, אז אלע אברים האבן געציטערט און מיר האבן זיך געקלאמערט אין געפיל, אז דאסמאל מוזן אונדזערע תפילות עפענען דעם שער הרחמים און צוקומען צום כסא הכבוד.

די קאמפן

שמחת תורה פארנאכט האבן מיר פלוצים דערהערט א רעש און זשומען פון מאטארן וואס דערנענטערן זיך צו אונדז. עס איז געווארן אן אליאירט און מיר זענען זיך צעלאפן. 20 טאגן מיט וואסאזעס אנגעפירט פון דייטשע אפיצירן האבן צווערשט באשאסן און דערנאך אראפ אין לאגער און אלץ, די קיך מיט איינריכטונג און אלע בודעס פארניכטעט. די ערשטע קרבנות זענען דעמאלט געווען: חנה, הערש ראטנבאכס שוועסטער, דאני שווארץ און עמיל בריל פון קראקע — הוגא פישערס שוואגער. עס האט גענומען א פאר טעג ביז מיר האבן זיך צונויפגעקליבן און זיך אריבערגעטראגן טיפער אין וואלד אונטער דער „וויעזשע“.

עס האבן זיך ארומגעטראגן קלאנגען, אז עס וועלן קומען מער אב לאוועס אויף די פארטיזאנער אין די וועלדער. פון איצט אן האבן מיר אנגעהויבן צו זיין מער פארזיכטיק, האלטן שמירה, וואס ווייניקער פארלאזט דעם לאגער. עס איז איבערהויפט אנטשטאנען אן ענדערונג אין וואלד-לעבן.

אין אקטאבער 1943 איז צו אונדז דערגאנגען א ידיעה, אז קיין דאלינע איז אנגעקומען די ספעציעלע שטראף-ארמיי, וועלכע פירט קאמפן מיט די פארטיזאנער אין די וועלדער, אפצורייניקן און מאכן א פרייעם וועג פאר דער דייטשער ארמיי, וועלכע וועט געצווינגען זיין צוריק צוטרעטן. דאס איז געווען נאך דער סטאלינגראדער מפלה. עס איז באשלאסן געווארן, אז פאר דער צייט וואס די אבלאוועס וועלן אנגיין, זאלן מיר זיך אריבערטראגן פון אונטער דער „וויעזשע“, וואס איז געווען אין וויגאדא געגנט, אין די וועלדער ראקאו און קרעכאוויץ. שבת האט מען זיך גענומען פאקן און ביינאכט זיך געלאזט אין וועג אריין.

מען האט זיך אפגעשטעלט זונטיק פארטאג אויף דער באביאווקא, א קליין יונג וועלדל נאענט צו דער פארשטאט דאלינע. דא האבן מיר לויטן פלאן באדארפט דעם גאנצן טאג ווארטן און ביינאכט זיך אריבערטראגן אין די אנדערע וועלדער, פלוצים איז סטאך באבי געקומען צו לויפן און אונדז געבראכט די שווארצע בשורה, אז מיר זענען אריינגעפאלן אין א

פאסטקע, מיר זענען אַרומגערינגלט — מען זאָל זוכן ערטער זיך צו באַהאַלטן.

אין עטלעכע מינוט אַרום האָבן שוין געקנאַלט מאַשין-געווער און די קוילן זענען געפאַלן איבער אונדזערע קעפּ. יעדער איז געבליבן ליגן פאַרשטעקט אונטער די נידריקע כאַטשעוועטע יונגע ביימלעך. זיי האָבן צוערשט געשאָסן געדיכט אויף אַ געוויסן שטח פונעם וועלדל, דער-נאָך, אין אַ שוואַרם-ליניע אויף קאַמאַנדאָ, וואָס מיר האָבן געהערט און געזען, האָבן די מערדער מיט אויסגעשטרעקטע באַגנעטן שריט ביי שריט מאַרשירט פאַרויס און מיט די באַגנעטן געזוכט אונטער די ביימלעך. פון אונטער איין קשאַק נאָענט פונעם אָרט, וווּ איך מיט מאַיאַרקען זענען געלעגן, האָבן די מערדער באַפוילן אויפצושטיין דעם באַלעכאָוער שוחטס זון, גארטענבערג און אַ קאַלישער מיידל. מיט איין מאַשין-געווער-סעריע זענען ביידע געפאַלן טויט.

נאָך איצט פרעג איך זיך אַפּטמאַל, ווי קומט עס, וואָס זעענדיק דעם מלאַך-המוות פאַר די אויגן האָט קיין שום סימן פון שרעק מיך נישט באַהערשט. ספּאַנטאַניש האָב איך זיך אַרומגעכאַפט מיט מאַיאַרקען און ווי איין גוף זיך צונויפגעגאַסן, זיך געהאַלדזט, געקושט און זיך געזעגנט מיט די צערטלעכע ווערטער: מאַירטשע, אין עטלעכע מינוט אַרום וועט אונדז שוין אויף אייביק גוט זיין."

אַ פאַר מעטער פונעם פּלאַץ, וווּ מיר זענען געלעגן, האָבן די מער-דער געפונען סטאַכס ראַדיאַ-אַפּאַראַט, זענען זיי שוין פאַרגומען געווען מיטן אַרומזוכן גרינטלעך דאָס אָרט און אויסגעמיטן דעם שטח וווּ מיר זענען געלעגן. דאָ האָבן מיר מיט אונדזערע אויגן געזען אַ בּס, ווייל עס איז נישט צום גלויבן, אַז מען האָט געקענט דעמאַלט אַרויס פונעם מלאַך המוות הענט.

עס זענען אין יענעם טאַג אומגעקומען עטלעכע און זעכציק מענטשן. כדי אַפצושרעקן די גויישע באַפעלקערונג נישט צו העלפן אַדער אויסבאַ-האַלטן יידן — האָבן די מערדער גענומען 20 שכנישע גוים פון אַרום דער באַביאָוקע און זיי אויפגעהאַנגען אויפן דאָלינער רינגפלאַץ. צווישן די קרבנות איז געווען סטאַכס מוטער און שוועסטער.

פון איצט אַן הויבט זיך אַן דאָס שוידערלעכסטע פון אונדזער לעבן, דאָס אַמתע גהינום. גויט, הונגער, קעלט זענען איצט געוואָרן די כסדרדיקע באַגלייטערס.

נאָך פריער, בשעת די גוטע צייטן אונדזערע אין וואַלד, איז געווען פאַרשפּרייט אין דער גאַנצער דאָלינער געגנט אַ שם, אַז ביי די ברידער באַבי איז פאַראַן אַ באַוואָפנטע אַרמיי פון פאַרטיזאַנער אין צאָל פון 10.000, אַזוי אַז קיינער וואַלט נישט געוואָגט צו דערנענטערן זיך צום וואַלד, אָבער נאָך דער איצטיקער שחיטה איז אַרויס דער אַמת. מען האָט אונדז

געוואָרנט, אַז די מערדער וועלן מיט אַ פאַר פון די געכאַפּטע יידן, ווי ד"ר מאַנעק לובלינער, דוד ליבערמאַן א.א. אַרומגיין זוכן אויף די ערטער אין די וועלדער, וווּ יידן האָבן זיך לעצטנס אויסבאַהאַלטן. דאָס האָט אַרויסגערופן אַ גרויסע פּאַניק. איך האָב זיך געהאַלטן צוזאַמען מיט מאיאַרקען און איצט איז געקומען נאָך אַ פאַרל.

נאָך דער אַבלאווע איז אוממעגלעך געווען צו געפינען אַ גוי, ער זאָל אפילו וועלן רעדן צו אַ ייד, שוין אַפּגערעדט פון העלפן, אזא שרעק איז אויף זיי געפאַלן. מאיאַרקע איז שטענדיק געווען אַן איינשטעלער און אַזוי ווי די נויט איז געווען גרויס, איז ער אַ שבת צו נאָכט אַוועק אין דאָרף קרייזע, וווּ ער האָט פון פריער געהאַט באַקאַנטע און, נישט צום גלויבן, געבראַכט פאַר אונדז אַ פולן קרוג מיט הייסער זופ, געבאַקענע קאַרטאָפלאַנעס און קאַרענע פלעצלעך. וואָס דאָס איז דעמאָלט געווען פאַר אונדז איז נישט אין ווערטער צו באַשרייבן. וועגן מאיאַרקען וויל איך דאָ בלויז באַמערקן זיין איידעלן כאַראַקטער. ער האָט קיינמאַל אַליין נישט אויפגעגעסן קיין שטיקל ברויט. זיין גרעסט פאַרגעניגן איז געווען, ווען ער האָט עמעצן געקענט מיט עפעס העלפן. נישט יעדער איז אַבער געווען מאיאַרקע! מיר האָבן געלעבט ווי איין משפּחה, געעצהט, געבויט געמיינזאַמע פלענער ווי אַזוי אויסצוהיטן זיך און מעגלעך איבערצולעבן די שרעקלעכע לאַגע.

אַבער ווי עס האָט זיך אַרויסגעוויזן נישט איינמאַל איז נישט יעדן באַשרעט צו זיין שטאַרק גענוג און אין אַן עת צרה בייצוקומען אַ נסיון. דער ווילן צום לעבן ביי יעדן מענטשן איז שטאַרקער ווי אַלץ, באַ-זונדערס ווען ער געפינט זיך אין אַ נויט און זעט דעם זיכערן טויט פאַר די אויגן. פון טאָג צו טאָג איז געוואָרן ערגער — פשוט נישט צום איבער-טראַגן. קיין מקום מנוחה מער נישט געפונען. אַ גאַנצן טאָג געוואַנדערט פון איין אָרט צו אַ צווייטן זיך אויסצוהיטן פון איבערפאַל און ביינאָכט געכאַפּט אַ דרימל אונטער אַ בוים. כמעט יעדן טאָג זענען געווען קרבנות פון אַ קויל אָדער פון קעלט און הונגער.

אין נאָוועמבער האָבן שוין אַנגעהויבן צו בושעווען די קעלטן מיט די נאַסע שנייען. אַן אַ וואַרעמע בודע, געבעט מיט מאַך, איז אוממעגלעך געווען אין וואַלד איבערצולעבן. איך האָב שוין מער נישט געקענט מיט-האַלטן מיט מאיאַרקען — איך בין פשוט אַראָפּ פון די כוחות. מאיאַרקע האָבנדיק געווער און זייענדיק אַ בראָווער יונג האָט נאָך אַלץ געהערט צו דער העלדישער גרופע פון וואַלד. ער איז מיט מיר געווען אין קאַנטאַקט און אָפט ווי מעגלעך געקומען מיר זען און אויב ער אַליין האָט נאָר געהאַט פלעגט ער מיר אויך ברענגען עפעס צום עסן און שטענדיק פאַרזיכערט, אַז ער וועט מיר נישט לאָזן אַליין אין וואַלד. זיין גרופע האָט געפלאַנט אַוועקצוואַנדערן קיין אונגאַרן. צוליב מאיאַרקען האָבן זיי מיר אויך

געוואלט מיטנעמען. איך אבער האב זיך אפגעגעבן דין וחשבון, אז איך וועל אזא וועג נישט אימשטאנד זיין דורכצומאכן. איך וועל נאר ווערן א לאסט פאר זיי און צרות פארשאפן. דאס האב איך אבסאלוט געוואלט פארמיידן.

אחוץ הונגער און קעלט זענען מיר געשטראפט געווארן מיט דער ערגסטער צרה, קרעץ און לייו, וואס האבן אן אויפהער שרעקלעך געפיי- ניקט אונדזער לייב. א גלייכגילטיקייט, א מין פארצווייפלונג האט יעדן באהערשט. צוליב דער פארפרוירענער ערד און נישט האבנדיק מער מכ- שירים האט מען אפילו די טויטע נישט מקבר געווען. יעדן אונט פלעגן זיך צונויפקומען פון אלע עקן וואלד, אין סלאוואקא קאזאקס צעשטערט הויז אויף דער באביאוואקא, אנהייצן דעם אויוון, און ווער עס האט נאר געהאט א קארטאפל אפבראטן און אזוי אפליגן אין לייזיקן שטרוי בין פארטאג. די וואס האבן נאך געהאט כוח און א שטראל האפענונג אויף איבערצולעבן דעם איצטיקן קלאגנדיקן מצב, פלעגן זיך אומקערן צוריק אין וואלד אריין. אבער א סך אויסגעהונגערטע מיואשדיקע נפשות פלעגן בלייבן ליגן מיט פארמאכטע אויגן און ווארטן ביזן פרימארגן, ווען עס פלעגן קומען אויף מאטאציקלען א פאר געסטאפא-לייט און דורכן פענס- טער מיט האנטגראנאטן אדער א סעריע פון א מאשינביקס אויסשיסן די ליגנדיקע, שוין האלב-טויטע.

וואנדערנדיק איבער די וועלדער פון איין ארט אויף א צווייטן פלעגט מען אנטרעפן אויף טויטע קערפערס פון גאנטע און פריינט, און עס איז בשום אופן אוממעגלעך געווען זיי קובר צו זיין. אנטרעפנדיק אויף אזעלכע בילדער האב איך זיך פארגעשטעלט אליין אין אזא מצב. נאך א לאנגן איבערטראכטן האב איך באשלאסן אומבאדינגט צו פארלאזן דעם וואלד און פרווון גיין קיין ראזניאטאו.

כ'ויל דערמאנען: נאך א וואך אדער צוויי זיין אין וואלד האט מיר א באלעכאווער ייד דערציילט, אז נאך מיין אנטלויפן פון באלעכאווא האט מיר א ראזענטאווער פאליאק געזוכט און געבעטן ווען ס'וועט וועמען אויסקומען מיר צו טרעפן זאל מען מיר איבערגעבן, אז עמעץ אין ראז- ניאטאו וויל מיר העלפן. איך בין געוואר געווארן, אז אהרן ווידמאן ווייס דערפון. דורך א שליח האט ער מיר געענטפערט, אז דאס איז: מישקא יאגעלאוויטש. אחוץ וויסקא, סטאס און דאזיא האב איך געהאט צוטרוי און געהאפט אויף הילף ביי איוואן ווישינסקי, יארקא יאצקוב (פאליציי) און יאזיא פישער. זיי האבן מיר נישט איינמאל קומענדיק אין דאלינע בשעת דער אקופאציע פארזיכערט, אז אין א נויט וועלן זיי מיר העלפן. איצט אבער נאך דער שטראף-אקציע און אויפהענגען אומשולדיקע מענטשן אין דאלינע און געפאלן א שרעק אויף יעדן, וואס האט נאר געקלערט צו העלפן א ייד.

נאך קיינמאל האב איך זיך גישט געפילט אין אזא פארצווייפלטער לאגע. גוט נאכטראכטנדיק האב איך געזען, אז צו בלייבן ווייטער אין וואלד איז אן אומפארמיידלעכער טויט. איך האב אין כמעט אלע דערפער אין דער געגנט געהאט באקאנטע גויים און געהאפט, אז אויב זיי וועלן נישט וועלן אדער נישט קענען מיר העלפן, וועלן זיי אבער נאכן שיסן מיך ווייניקסטנס באגראבן. דער באווסטזיין האט געשטארקט מיין באשלוס צו פארלאזן דעם וואלד.

איך האב וועגן דעם זיך דורכגערעדט מיט מאיארקען. ער איז נאך נישט געווען גרייט צו פארלאזן דעם וואלד, אבער ווען ער וועט זיין געצ-וונגען זיך צו שיידן מיט מיר, וועט ער מיך אפפירן קיין ראזניאטאוו, כדי צו וויסן מיין ווייטערדיקן גורל. מאכט זיך גראד א מעשה: א זונטיק פארטאג שטייט פיניעלע שטערן פון מיוון אין די תפילין, אנגעשפארט אן א בוים און דאוונט. פלוצים הער איך ווי ער רעדט צו זיך: „אז מען דאוונט העלפט גאט און גיט א גוטע עצה. פארוואס זאל איך דא אויסגיין פון הונגער? בעסער וועל איך גיין קיין סטריטין וויזשנע און אפנעמען די טעליצע, וואס איך האב ביי א גוי... מיטנעמען העסיא און מוני פאקער און ווילעק קנאל און ביינאכט אהין גיין“.

נאך איידער פיניע האט צייט געהאט מיט זיי צורעדן, בין איך שוין ביי זיי געווען און געבעטן מיך מיטצונעמען ביזן שיידוועג, פון וואנען איך וועל שוין אליין קענען גיין קיין ראזניאטאוו. איך האב אויפגעוועקט מאיארקען, אים געזאגט די בשורה און פלוצים זיך דערפילט פריש-געזונט ווי נייגעבוירן.

פארנאכט פארלאזן מיר דעם פלאץ און אויפן וועג אין וואלד ווערן מיר געוואר, אז אין די לעצטע פאר טעג האט מען אויסגעהארגעט א היבש ביסל פון אונדזערע פריינט אין פארשידענע ערטער אין וואלד. עס כאפט אן א שוידער, א טרויער און דאס הארץ ווייטיקט.

מיר זענען שוין ארויס פון וואלד און ביים שיידוועג זאגט מאיארקע צו דער חברה: איך פיר נאר צו שייקען צו א גוי און וועל איך נאך אניאגן ביים צוריקגיין.

אזוי ווי זיי זענען נאך דורך די סטריטענער לאנגער בריק האבן מיר לענגאויס די ברעגעס צוגעגנבעט זיך ביז צו דער מאלינווקא נעבן סטרי-טענער נישנע צווינטער. פון דארט ארויף די לאנעס און שוין זענען מיר געווען אויף ראזניאטאווער טעריטאריע. נאך עטלעכע מינוט זענען מיר שוין ביי יאקוב בראשקא דעם בריווטרעגערס הויז, נאנט פארן ראזנטאווער וואלד.

מאיארקע שטעלם זיך אוועק מיטן אנגעשטעלטן געווער און איך קלאפ אן אין פענסטער. אנשטאט יאקובן קומט ארויס פארשלאפן. איך געדענק נישט זיין נאמען, אן אנטיסעמיט וואס איז געווען א קוטשער אין הויף.

איך רעד קיין ווארט נישט ארויס און דער גוי דערזענדיק פאר זיך א געשטאלט מיט א פארוואקסן לאנגער בארד און אויפן קאפ א הויכן לע- כערדיקן קאפעליוש, אויף דער פלייצע א זאק און א דראג, וואס האט אימיטירט א געווער, גיט ער א שריי אויס: „סוויאט-סוויאט“, אנטלויפט און פארפראלט הינטער זיך די טיר.

מיר גייען אויף די שטשעפעס. אונדזער פלאן איז געווען מיר זאלן אין יונגן וועלדל איבערנעכטיקן און דעם צווייטן טאג פון דארט אַבסער- ווירן און אויסגעפינען, ווו סטאס יוראטשקאס הויז איז הינטערן וואלד, כדי אויף דער צוויטער נאכט קענען צוקומען און רעדן מיט אים.

דערווייל איז אוממעגלעך אויסצוהאלטן. עס פאלט א נאסער שניי, נישט צו ליגן, נישט צו שטיין — עס ברעכן אלע ביינער. מיר ציטערן פאר קעלט און קלאפן מיט די ציין. עס איז פינסטער, מען הערט קיין שאַרף. מיר גייען אראפ פון די שטשעפעס, גנבענען זיך צו צום טייך און דורכן אַקעגנאיבערדיקן גרויסן גארטן פונעם הויף, שפאנען מיר פאר- ביי עטלעכע הויף-הייזער און קומען צו צו צווייזייטיק הויז און מאיארקע זאגט מיר: אין איין העלפט פון דעם הויז וווינט מוסקא. מאיארקע שטייט מיטן אַנגעלאדענעם געווער ביי דער סטאדאלע און איך קלאפ לייכט אן אין פענסטער. ביים אויפגעהויבענעם פארהענגל באווייזט זיך אן אוימבא- קאנט פנים פון א מיידל, באלד עפנט זיך דאס טויער און זי הייסט מיר אַריינגיין. איך בין נישט זיכער און פרעג ווער עס וווינט דא. זאגט זי, אַז איר אַנקל מוסקא יאגאלעוויץ.

ווי מיאוס און שרעקלעך איך האב אויסגעזען, דערקענט זי מיך און ווייסט ווער איך בין. זיי האבן זיך שוין נישט געריכט, צי עמעץ פון אונדז איז נאך די אַבלאוועס אין די דאלינער וועלדער לעבן געבליבן.

איך גיב אונדזער וואלדציין (א צמאקע) און מאיארקע קומט צו. ביידע דערקענען זיך. סטעפקע פירט אונדז אריין אין דער ווארעמער שטוב און אין א מינוט שטעלט זי אַוועק אויפן טיש א גרויסע שיסל מיט הייסער זופ און פלייש און א ברויט. גאט איינציקער! ווען האבן מיר דאס געהאַט אַדער געזען? ! שוין יאָרן נישט! איך באַהערש זיך און האַלט אויך צוריק מאַיאַרקען — מיר עסן און שלינגען לאַנגזאַם, כדי נישט אויפצורייסן אונדזערע פאַרדאַרטע קישקעס פון אַזאַ לאַנגדויערנדיקן הונגער.

סטעפקע גיט אונדז טאַבאַק, מיר פאַררויכערן און זי הייסט אונדז זיך לייגן שלאָפן אויף אַן אויסגעשפּרייטן דינאָן אויפן פוסבאָדן, פאַרטאָג וועט זי אונדז שוין וועקן און זאָגן וואָס מיר האָבן ווייטער צו טאָן.

ליגנדיק מיט מאיארקען כאַפן מיר זיך אַרום, קושן זיך און וויינען. פאַרטאָג פירט אונדז סטעפקע אין דער קיך פון דער צווייטער העלפט הויז. ווי איבעראַשט און דערשטוינט בין איך געוואָרן, ווען איך האָב דאָ דערזען אידזי — הערש לאַנדסמאַנס טאַכטער. איך האָב נישט געוואוסט, אַז

מוסקין איז געלונגען פונעם אַרבעטער־טראַנספּאָרט קיין דייטשלאַנד צו ברענגען אידזין צוריק אַהיים און זי דאָ אויסבאַהאַלטן.

זי האָט זיך מיט אונדז געקושט און שטאַרק געוויינט. נאָכן אָפּעסן האָט מען פאַר אונדז געמאַכט אַ וואַנע מיט הייס וואַסער. איך האָב געהאַט דעם איינדרוק, אַז נאָכן אָפּשערן, ראַזירן און אַראָפּוואַרפֿן פון זיך אַזויפיל שמוץ, איז פון אונדז קיין העלפט נישט געבליבן. מען האָט אונדז געגעבן ריינע וועש און אַן אמתדיק בעט מיט בעטגעוואַנט. יענע איבערלעבונג וועל איך קיינמאל נישט פאַרגעסן.

מוסקאָ איז גראַד געווען אין סטאַניסלאַוו, און דאָ האָט מען מורא פאַר די רעוויזיעס, וואָס פּינאַנס־אַמטן פירן דורך אין די הייזער און זוכן טאַבאַק מיט בראַנפן. דערפאַר זענען מיר — מאַיאַרקע און איך — געווען געצוונגען עטלעכע טעג זיך אויסבאַהאַלטן ערגעץ אויף אַן אַנדער אָרט. עס האָט קודם געהייסן, מיר גייען אין ראַזניאַטאָווער וואַלד אויף די פאַר טעג. אָבער אַרויסקומענדיק ביינאַכט פון דער וואַרעמקייט האָט זיך פשוט נישט געוואַלט אָפילו ווייט אַוועקגיין. ווי אַ קאָץ איז מאַיאַרקע אַרויף אויף אַ סטאַדאַלע־דאַך ביים נאָענטסטן שכן פאַנקאָוסקי מאַטיגעוויץ, אונז טערגעהויבן אַ פאַר סנאַפּעס שטרוי פון אונטער דער סטריכע און דורך דעם געמאַכטן לאַך זענען מיר אַריין אין סטאַדאַלע און טיף אין היי זיך באַגראַבן.

שבת שפּעט ביינאַכט קומען מיר צוריק צו מוסקען. ווידער קומט אונדז אויס זיך צו שיידן. מאַיאַרקע גייט זונטיק ביי נאַכט צוריק אין וואַלד ברענגען אַ דאַקטאָר, און מיך פירט אָפּ דאָזי צו סטאַסן אין סטאַדאַלע אַריין.

מאַנטיק פאַרטאָג באַווייזט זיך סטאַס אין סטאַדאַלע און פון אַ באַש־טימט אָרט שלעפּט ער שנעל אַרויס אַ פאַר ביגטלעך היי, וואָס עפנט אַזאַ מין טונעל, דורך וועלכן איך קריך אַריין אין אַ קליין אויסגעגראַבן בונד־קערל. ביי דער שיין פונעם קאַגאַניעץ־נאַפּטלעמפל דערזע איך פאַר זיך זיצן אין די בלויע וועש אהרן ווידמאַן און מאַיר אונגער, דאָרע געלאַב־טערס מאַן.

צו באַשרייבן די געפילן, די געשפּאַנטע און אויפּרעגנדע איבערלעבונג־גען ביי אַזאַ באַגעגעניש מיט יידן און נאַנטע פריינט איז נישט פאַר מיינע כוחות.

נאָכן אַרומרעדן און אַראָפּרעדן זיך פון די הערצער בין איך אָפּגע־שלאָפֿן אַ גאַנצן מעת־לעת און זיך אויפגעכאַפט מיט אַ חיהשן אָפּעטיט צום עסן און דאָ איז נישטאַ מיטוואָך אים צו שטילן. פון סטאַסן האָב איך אַריינבאַקומען אַ לעפל, אַ גלאַז און אַ ליידיקע פלאַש צום נוצן פאַר פיזיאלאָגישן באַדאַרף.

ווי אַזוי יידן, זייענדיק אַליין אויף צרות און ליידנדיק יסורים, האָבן

זיך דערהויבן צו דער העכסטער מאָראַל און גרעסטער העלדישקייט, וויל איך בלויז איין עפיוֹד ברענגען: אין בונקער איז עסן קיינמאל נישט געווען גענוג און אלע האָבן דערפון שטאַרק געליטן. געוויינלעך פלעגט סטאַס אַריינגעבן פאַר אונדז אלע אַן אָפגעקאַכט מאַכל אין אַ גרויסן טאַפּ. עס האָט זיך געפירט אזוי, אַז מאיר אונגאַר פלעגט אַנשעפן דעם ערשטן לעפל, דעם צווייטן אהרן ווידמאַן דערנאָך איד. ווען מען איז שוין צו־געקומען צו ענדע האָט אונגאַר אַנגעהויבן צו מאַכן גרימאַסן מיט די ליפּן, ווי אַיינער רעדט, עס שמעקט אים נישט, ער האָט שוין גענוג — אָפגע־ווישט דעם לעפל און באַהאַלטן. דעם זעלבן שפיל האָט נאָכגעטאַן אהרן און געזאָגט: „דו ווילסט, שייקע? ענדיק!“

עטלעכע טעג איז דאָס אזוי אַנגעגאַנגען. עס האָט לאַנג נישט גענומען, ווי איך בין דערגאַנגען דעם אמת און זיך איבערצייגט, אַז זיי אַליין, טויט־הונגעריק האָבן מיר זייער לעצטן ביסן אַוועקגעגעבן, אַבי מיר צו העלפן זיך אַריינפאַסן אין דעם נייעם לעבן.

מיט אַ צייט שפעטער איז מאיר אונגאַר אַריבערגעגאַנגען אין מיס־קיס בונקער, וווּ זיין פרוי דאַרע און איר שוועסטער סאַסי געלאַבטער זענען געווען, און צו אונדז איז געקומען די אונגאַרס זון העראַלד. פון צייט צו צייט פלעגן די אונגאַרס דורך דאָזיגן אַריינשוואַרצן צו אונדז אַ פעקל מיט עסן. מענדל לאַנדסמאַן, וואָס איז געווען מיט זיין פרוי חנה אויך ביי מיסקין אין בונקער האָט מיר מיט דאָזיגן געשיקט אַייג־מאַל אַ פעקל מיט אַ ברויט, אַ פאַר ציבאַלעס און קנאַבל און אַ פלעשל בראַנפן. וואָס דאָס האָט דעמאַלט פאַר אונדז געמיינט אַדער ווערט געווען — בין איך היינט אפילו נישט אימשטאַנד צו באַצאָלן.

אַזעלכע שיינע טאַטן האָבן געהויבן און געשטאַרקט דעם מוט און האַפנונג צו דערלעבן די ישועה.

עס האָבן זיך אַבער אונטערגערוקט שווערע ליידנדע טעג. איך ווייס נישט, צי שטעלט זיך עמעץ פאַר די ליידן צו ליגן אַדער זיצן פאַרשפאַרט אין ענג־שטיקנדיקן באַהעלטניש און לאַנגע חדשים נישט זען גאַטס וועלט. צו דעם אַלעמען איז אונדזער אהרן פלוצים קראַנק געוואָרן, געלעגן, נישט גערירט, נישט געקענט עסן אפילו דאָס ביסל וואָס מיר האָבן באַקומען. עס איז שוין געקומען אזוי ווייט, אַז סטאַס האָט זיך מיט מיר און העראַלדן באַראַטן, וווּ צו געפינען אַן אַרט אין שטאַל פאַר אַ קבר.

פרייהייט-ווינטלעך

באַלד נאָך פסח 1944 האָבן אַנגעהויבן אַנקומען גוטע באַריכטן פון די פראַנטן. דער סוף האָט זיך דערנענטערט. אַנפאַנג אויגוסט 1944, ווען מיר האָבן געהערט דאָס קנאַל פון קאַטיושעס און אַלערליי מאַשינגעווער, איז דאָס געווען פאַר אונדזערע אויערן די שענסטע סימפאָנישע מוזיק.

מיטן אויפרייסן די בריק אויפן אלטן דארף איז דער אפהיילך געווען אזוי שטארק, אז אונדזער שטאל האט זיך געשאקלט און פארשאטן מיט ערד דעם לאך, דורך וועלכן עס פלעגט אריינקומען א ביסל לופט צו אונדז. מיר האבן פארשטאנען, אז ס'מוזן שוין זיין די לעצטע אפטרעטנדע דייטשע פאטראלן. מיט א האלבע שעה שפעטער האבן מיר שוין געהאט די רויטע ארמיי נעבן אונדז.

סטאש יורעטשקא, איינער פון די חסידיי אומות-העולם, האט געראטעוועט יידן, ריזיקירנדיק מיט זיין אייגענעם לעבן. אויפן בילד זענען מיר יורעטשקאן אויפן טויטן-בעט. איבער אים שטייט ישעיהו לוטוואק, איינער פון די אפגערא-טעוועטע יידן אין ראזניאטאוו.

פרייטיק אויפדערנאכט איז געקומען מאיארקע מיט א רויט ארמיער און אוועקגענומען העראלדן צו מוסקין. שבת א גאנצן טאג זענען געווען שווערע קאמפן ארום דאלינע און ראזניאטאוו. מיר זענען שוין נישט געלעגן אין בונקער נאר אין סטאדאלע אויפן היי.

זונטיק פרי איז אונדזער פרייד געווען נישט צו באשרייבן, ווען מיר האבן זיך צוגעקוקט, ווי די גוים לויפן אין גרויס פחד אין וואלד אריין זיך אויסבאהאלטן פון די קוילן. אויך אונדזער סטאס האט גענומען זיין גאנצע משפחה מיט דער קו פון דער שטאל און איז אוועק אין וואלד אריין. דא אליין פארבלייבן האבן מיר נישט געוואלט מער ריזיקירן. איבערהויפט ווען מיר זענען געוואר געווארן, אז אלע יידן פון מיסקעס בונקער זענען מיט אן אויטא אוועק קיין סטאניסלאוו, זענען מיר, אהרן און איך, אינ-מיטן העלן טאג ארויס דורך דער הינטערטיר פון דער סטאדאלע, דורכ-

געשפרייזט די פעלדער, ארויף אויפן ריווער וועג און געצויגן צופוס אין דער ריכטונג קיין סטאניסלאוו. אויפן קראסנער בארג האבן מיר זיך צונויפֿ- געטראפן מיט אַ פּאַר וואָס זענען אַרויס פון די וועלדער: הערש ראַטנבאַך, דוד מיט צילי קייש, העסי און מוני פאקער, קלאַראַ סעגאַל און ווילעק קנאַל. מיר האָבן זיך געהאַלטן צוזאַמען און אָנגעקומען אין ווילעקס הויז אין נאָדוואַרנע, וווּ איך בין פאַרבליבן אפשר אַ 2—3 וואָכן. ווען איך האָב זיך אומגעקערט אַהיים בין איך געבליבן עטלעכע טעג אין סטאַניס- לאַוו, אין קאַליש, ביז איך בין אָנגעקומען קיין ראָזניאַטאַוו, שפּעט אין דער נאַכט.

אויפֿשטייענדיק אינדערפרי האָב איך זיך געלאָזט גיין צו מיין טאַטע' מאַמעס הויז, וווּ איך בין געבוירן און דערצויגן געוואָרן. צוקומענדיק צו דער שול און געכאַפּט אַ בליק אויף מיין געסאַלע איז מיר פינצטער גע- וואָרן פאַר די אויגן. פון די אַלע הייזער, אָנהויבנדיק פון יצחק שעיה קאַצמאַן, אברהם האַפּמאַן, הינדע, זיסע צירינג, ריקל שוואַלבס קינדער: חיה און אסתר און זייערע משפחות, קוני און לייב קארטשמאַן, חיים שמ- עון לוטוואַק, אברהמטשע מאַרק, יאַסל רובינפעלד, אברהם איציק און מענדל לאַנדסמאַן, סימע צימערמאַן און שמואל הערש וועכטער איז קיין סימן נישט געבליבן, אויסגעגליכן מיט דער ערד, אָפּגעטיילטע אַרומגע- צוימטע גערטנער, אויף וועלכע עס זענען געוואָקסן קאַרטאַפּל. אַקעגן איז נאָך געשטאַנען שמואל ראָזנבערגס הויז און דאָס באַד און לויט דעם האָב איך זיך אַריענטירט וווּ אונדזער הויז איז געשטאַנען.

מיט אַ גרויסן ווייטיק אין מיין האַרץ האָב איך זיך אָנגעשפּאַרט אַן אַ סלופ פונעם גאַרטן, וואָס האָט אַרומגעצוימט אונדזער הויז, האָב איך זיך צעוויינט און עס האָט זיך פון מיר אויפן קול אַרויסגעריסן:

יתגדל ויתקדש שמיא רבא!...

יתגדל ויתקדש...

קליין ביזנו מיין שטעטל געווען,
פון קרובים, פריינט און חברים באַשטאַנען.
נאָך אייך, טייערע קדושים,
זאָג איך קדיש, ווי נאָך אַ מאַמען,
אַ הזכרה אַ יאַרצייט נאָך דיר,
וויי און טרויעריק איז מיר.
ברוטאַל פאַרניכטעט און פאַרברענט,
מיר וועלן אייך תמיד געדענקען,
ביז אונדזער ענד.

זכריה פרידלער

דורך פייער און בלוט אין די יארן 1939-1956

11 ען דער „פאטער“ פון אלע פעלקער האט אונדז באפרייט פון אונ-טערדריקונג און ארעמקייט, האבן זיך אנגעהויבן ארעסטן, פאר-פאלגונגען און א באזונדערע יאגד אויף ציוניסטן און בורזשויען; נאציאנאליזירט הייזער, דירות, וועלכע האבן געהאט מער פון צוויי צימערן, אויסגעליידיקט יידישע געוועלבער פון לעדער, שיד, מאנאפאקטור, גא-לאנטעריע, קאנפעקציע און שפייז. עס האבן זיך „פרייוויליק“ געשלאסן אלע פאריינען, מיטן אויסנאם פון קאמוניסטישן פאריין; אלע ראדיא-אפאראטן האט מען געמוזט ברענגען צו דער נ. ק. וו. ד., מען איז געווארן „פרייע מענטשן“, פריי פון פרנסה, פון מענטשלעך לעבן.

דעם 22-טן יוני 1941 איז היטלער באפאלן דעם ראטנפארבאנד, נישט דערקלערנדיק קיין מלחמה. דעם 28-טן יוני האבן מיר זיך עוואקואירט, ווייל פון איין זייט האט מארשירט אונגאריש מיליטער, פון א צווייטער זייט דייטש מיליטער, נישט אנטרעפנדיק כמעט קיין ווידערשטאנד פון רוסישן מיליטער, וואס איז געווען דעמאראליזירט און נישט צוגעגרייט צו דער אומגעריכטער מלחמה. די רוסישע פארטיי-פירער אין ראזניאטאוו האבן געווארנט די יידן, זיי זאלן זיך עוואקואירן קיין רוסלאנד, ווייל עס דראט יעדן איבערגעבליבענעם ייד א לעבנס-געפאר. אלע פערד און וועגענער זענען ביי די ראזניאטאווער פריצים און פון די ארומיקע דערפער געצוונגען געווארן צו פירן די עוואקואירנדיקע יידן קיין סטאניסלאוו, כדי פון סטא-ניסלאוו מיט דער באן ווייטער צו פארן. זייער ווייניק יידן האבן די געלע-גנהייט אויסגענוצט. יעדער ייד האט געהאט זיין תירוץ.

קומענדיק קיין סטאניסלאוו איז א טייל שטאט געווען אין פלאמען, קיין לאקאמאטיוו איז נישט געווען. סטאניסלאוו איז שוין געווען עווא-קואירט. אזוי ווי מיט אונדז זענען אויך מיטגעפארן רוסישע פארטיי-מענטשן, וואס האבן געארבעט אין ראזניאטאוו, איז זיי געלונגען פון א נעבנסטאציע צו באקומען א לאקאמאטיוו און עטלעכע אפענע פלאטפארמעס געלאדענע מיט ברעטער. נישט געקוקט אויפן שטארקן רעגן, וואס האט דעמאלט געגאסן האט מען זיך אויסגעזעצט אויף די ברעטער און זיך געלאזט אין וועג.

אויף אייניקע ערטער, ווו דער צוג איז דורכגעפארן, זענען מיר באשאסן געווארן פון אוקראינישע באנדיטן. אין פשווארסק האט מען

אונדז באזונדערס שטארק באשאסן, אבער דארט איז אויף דער באנסטאנציע געווען א גרויסער צוג מיט מיליטער און ארטילעריע, וועלכע האבן גע-עפנט א פייער פון קאנאנען צום קלויסטער, פון וואנען מען האט אונדז באשאסן. דער קלויסטער איז געטראפן געווארן און אזוי איז אויך איינגע-שטילט געווארן דאס פייער אויף אונדז.

אויף אונדזער ווייטערן וועג זענען מיר באמבארדירט געווארן פון די היטלערישע עראפלאנען. דער צוג, מיט וועלכן מיר זענען ארויסגעפארן פון סטאניסלאוו, איז אינצווישן פארגרעסערט געווארן. אויף יעדער פאר-בייפארנדיקער סטאנציע האבן געווארט עוואקואירטע און ס'זענען צוגע-קומען נייע וואגאנען און מענטשן. באשאסן און באמבארדירט פון דער לופט, האבן מיר זיך קוים דערשלעפט, דעם 5-טן יולי, שבת 8 אזיגער פרי, קיין הושאטין.

די געשעענישן אין הוסיאטין

אויף דער סטאנציע זענען געשטאנען מערערע צוגן, מיליטערישע און אויך מיט עוואקואירטע מענטשן. א קורצע צייט נאך דעם ווי אונדזער צוג האט זיך אפגעשטעלט, זענען אומדערווארט אנגעפלוין דייטשע באמבאר-דירער. קיין אלארם-סיגנאלן זענען נישט געווען. די עראפלאנען זענען גע-פלוין נידעריק, געווארפן באמבעס, געשאסן פון קוילנווארפער און קאנאנען. אויף דער סטאנציע איז אנטשטאנען א גרויסע פאניק, מען איז געלאפן, מיליטער און ציווילע. די איבעראשונג איז געווען אזוי גרויס, אז קיין איינ-ציקער רוסישער זעלנער האט נישט אויסגעשאסן. ווען דאס רוסישע מיליטער וואלט פון די פלאטפארמען, ווו זיי זענען געזעסן געעפנט א פייער פון ביקסן און קוילנווארפער, וואלטן זיי זיך געראטעוועט, ווייל די עראפלאנען זענען געפליגן זייער נידעריק. אבער קיין איינציקער שאס איז נישט אפגעגעבן געווארן. די באמבארדירונג האט אנגעהאלטן געציילטע מינוטן און די פאלגן זענען געווען שוידערלעכע. דער פלאץ ביי דער סטאנציע האט אויסגעזען ווי א צעאקערט פעלד, באדעקט מיט טויטע קערפערס, טיילן פון קערפערס, מענטשן און קעפ, שווער פארווונדעטע, צעבלוטיקטע. קיין מעדיצינישע הילף איז נישט געווען. די קרבנות, וואס ס'איז געלונגען צו דערקענען:

טויטע:

חייצי, פרוי פון יעקב לויפער; מרדכי סעגאל, ביילעס מאן, שמואל ראזנבערגס איידעם; יהושע, זון פון אהרן זעמל; שמואל זעמל, ראזא קאלמען, אדלערסבערגס פרוי; איר ברודער משולם קאלמען, ברוך, אהרון צימערמאנס זון; חנה, טאכטער פון משה פרעס (איר קאפ אפגעריסן); הערש פרידענבערג (זון פון לויבצי און מאלצי). מאיר ראבינאוויטש פון פערעהינסק (אפגעריסן זיין קאפ); בראניע, חנינא בראנדס טאכטער.

די אלע אויסגערעכנטע זענען געפארן אויף איין פלאטפארם.

פארוואנדעטע:

פערל האראוויץ, זייער שווער פארוואנדעט; יחזקאל, מאיר צימערמאן זון; לייב לויפער, (יאנקל לויפערס זון); חנה, מאיר ראבינאוויטש טאכטער פון פערעהונסק. איך בין לייכט פארוואנדעט געווארן אין איבערשענקל פון לינקן פוס. זייענדיק פארגומען מיט דער שווער פארוואנדעטער שוועסטער האב איך אפילו נישט געפילט, אז איך בין פארוואנדעט. ערשט מענטשן האבן מיר אויפמערקזאם געמאכט, זעננדיק בלוטשפורן פון דעם פארוואנדעטן פוס.

געפאלענע און פארוואנדעטע זענען געווען זייער א סך און עס איז קיין מעגלעכקייט נישט געווען צו געפינען באקאנטע. א סך אונדזערע באקאנטע וועלכע זענען גליקלעכווייז נישט געטראפן געווארן, האבן באשלאסן צוריקצוקערן זיך אין זייערע היימען. קיין שום ארגומענט צו איבערצייגן זיי, אז אומקערן זיך א היים באדייט האפנונג-לאזיקייט. דאקעגן פארצוועצן די עוואקואציע זענען דאך פאראן שאנסן לעבן צו בלייבן — האבן נישט געווינקט.

פאלגענדע באקאנטע זענען צוריקגעפארן:

שלום רעכטשאפן מיט זיין פרוי און 2 קינדער; יחזקאל צימערמאן, לייב צימערמאן, יענקל צימערמאן, חיה-רבקה צימערמאן, קינדער פון מאיר און מירצ, אונדזערע קווינען און אנדערע.

דער צוג, מיט וועלכן מיר זענען געפארן ביז הושאטין, איז נאכן באמ-בארדירן אפגעפארן זיין ווייטערן וועג, מיטנעמענדיק די נישט געטראפענע מענטשן. אויף דער קומענדיקער סטאציע איז דער צוג ווידער באשאסן און באמבארדירט געווארן פון דער לופט. עס זענען געווען פיל געטראפענע. אונדזער ברודער ברוך, הערש פראסט, זיין פרוי, זענען אומגעקומען (די בשורה האבן מיר געהערט אויפן ווייטערן וועג פון אפגעראטעוועטע, וואס זענען דערביי געווען).

נאכן צווייטן באמבארדירן, ווען מען האט א ביסל זיך בארויקט, זענען געקומען נ.ק.וו.ד. און פאליציי. מען האט אנגעהויבן צונויפזאמלען און סאך-טירן די שווער פארוואנדעטע און אויף א באזונדער ארט די טויטע. מען האט די טויטע באגראבן אין ברידער-קברים, מיליטערישע באזונדער און ציווילע באזונדער. פאר די פארוואנדעטע אין צוגעטיילט געווארן א סאניטאר-צוג. די פארוואנדעטע מיליטערהייט האבן פארגומען אלע ליג-פלעצער אין די וואגאנען. דאן האט מען די ציווילע פארוואנדעטע געלאזט אויפשטייגן. די שוועסטער, א זייער שווער פארוואנדעטע, און די ווונד האט אן אויפהער געבליטיקט, האט זיך געמוזט באגנוגענען מיט א ויצפלאץ. קיין שום הילף איז די פארוואנדעטע נישט געגעבן געווארן. די פארוואנדע-

דעטע מיליטערייט האבן מיט אייגענע באַנד־פּאַקעטן זיך געקענט פאַרביי־
גאָן די ווונדן, די ציווילע האבן געבליטקט.

פאַרן אַפּפּאַרן האָט מען אַריינגעבראַכט אין וואָגאַנען שטיקלעך ברויט
און צו טרינקען. מיין שוועסטער האָט זיך אַפּגעזאָגט פון עסן, האָט אָבער
געבעטן אַ טרונק, זי האָט שטאַרק געפּיבערט.

אין וואָגאַן איז נישט געווען מיט וואָס צו אַטעמען. אַ היץ, אַ שלעכ־
טער ריח און דאָס קרעכצן פון די פאַרווונדעטע האָט נישט געלאָזט אַיינזיצן.
אַלע פאַרווונדעטע האבן געבליטקט.

אויף אונדזער ווייטערן וועג איז אין אונדזער צוג איינגעשטיגן אַ
גרופע דאָקטוירים און קראַנקשוועסטער פון אַן עוואָקואַרטן קיעווער שפּי־
טאַל. דורכפירנדיק אַן אינספּעקציע ביי אַלע פאַרווונדעטע, האבן זיי אויך
פּעסטגעשטעלט גאַנערען אין דער שוועסטערס ווונד און געראָטן דער שוועס־
טער איינצושטימען צו אַמפּוטירן די האַנט. וויינענדיק האָט די שוועסטער
קאַטעגאָריש אַפּגעוואָרפן די אַמפּוטאַציע. דער שעף־אַרצט פון דער גרופע
האָט פאַראַרדנט תּיכּף אַפּצורייגיקן די ווונד, וואָס איז שוין געווען גרין,
און דערקלערט, אַז אויב זי וועט אויסהאַלטן 12 שעה, איז זי געראַטעוועט.

דער פיבער האָט לאַנגזאַם אַפּגעטראָטן און דער דאָקטאָר האָט פּעסט־
געשטעלט, אַז די געפאַר הויבט אָן צו פאַרשווינדן און אויב עס וועלן נישט
זיין קיין קאַמפּליקאַציעס, וועט זי אויסהאַלטן, אָבער ס'איז נישט זיכער,
צו זי וועט קענען רירן מיט דער האַנט.

נאָך ענליך טעג אַרומפּאַרעניש איז אונדזער צוג אַנגעקומען קיין קרע־
מענטשוק און אַלע שווערפאַרווונדעטע זענען איינגעאַרדנט געוואָרן אין
דאָרטיקן גרויסן שפּיטאַל. נאָך דריי טעג האָט מען מיך אויסגעשריבן, אָבער
די שוועסטער האָט ווייטער געדאַרפט פאַרבלייבן אין שפּיטאַל. זי האָט אָבער
טראָץ איר שווערן צושטאַנד נישט געוואָלט בלייבן, מורא האַבנדיק, אַז זי
וועט נישט ווירן, וווּ דער גורל וועט מיך פאַרשלעפּן. די שטאַט־פאַרוואַלטונג
האָט אונדז געשיקט אין אַ דאָרף, וווּ עס איז געווען אַ שפּיטאַל, 15 קילאָמע־
טער פון קרעמענטשוק, און פאַראַרדנט, די שוועסטער זאָל אויפּגענומען
ווערן אויף ווייטערדיקע היילונג. מיך האָט מען איינגעאַרדנט אין דאָרטיקן
קאַלכאַז, וווּ מען האָט מיך יעדן טאָג צוגעפירט אין שפּיטאַל מיט אַ קאַל־
כאַזער פּור.

די באַהאַנדלונג אין קאַלכאַז איז געווען זייער אַ גוטע. פּראָדוקטן האבן
איך באַקומען פונעם קאַלכאַז אויך פאַר דער שוועסטער, טראָצדעם וואָס זי
איז געלעגן אין שפּיטאַל. איך האב געבעטן דעם דירעקטאָר פונעם קאַלכאַז
אַן אַרבעט, איך זאָל זי קענען אויספירן, האָט מען מיך צוגעטיילט צום
סקלאַד, וווּ מען האָט געגעבן די מיטגלידער אַוואָנסן אויף זייערע אַרבעטס־
טעג: ווייץ, גערשטן, גרינסן. אָבער לאַנג זענען מיר דאָרט נישט געווען.
נאָך אַ קורצער צייט איז באַקאַנט געוואָרן, אַז די היטלעריסטן באַדראַען

שוין כארקאוו, און דאס דארף, ווו מיר זענען געווען, איז געווען 60 קילאָ- מעטער פון כארקאוו. איך האָב צוויסן געטאָן דער שוועסטער, אַז מען דאַרף זיך שוין גרייטן אין ווייטערדיקן וועג. דער דאָקטאָר האָט נישט געוואָלט הערן פון אויסשרייבן די שוועסטער פון שפיטאַל, פאַרזיכערנדיק, אַז אויב די היטלעריסטן וועלן באַזעצן דאָס דאַרף, וועלן זיי די שוועסטער באַשיצן אַלס אַ קרובה. אויך מיך האָט דער דירעקטאָר פון קאַלכאַז פאַרזיכערט, אַז מיר וועט גאַרנישט געשען, ווייל דער קאַלכאַז וועט עוואַקואירט ווערן, וועלן זיי מיך מיטנעמען.

איך האָב זיך געווענדעט אין וואַיענקאַמאַט בעטנדיק אַ מעגלעכקייט צו עוואַקואירן זיך אין טיף רוסלאַנד. מיר האָבן באַשלאָסן צו פאַרן אין דער ריכטונג סטאַלינגראַד. דאַמאַלסט האָבן מיר נישט געוואוסט, אַז דער ברודער איז אומגעקומען, האָבן מיר געהאַפּט, אפשר וועלן מיר זיך טרעפן, ווייל אין סטאַלינגראַד זענען געווען אַ סך עוואַקואירטע. פון קאַלכאַז האָט מען אונדז צוגעפירט צו דער באַנסטאַנציע, מיטגעבנדיק אונדז שפייז אויפן ווייטן וועג.

ענדלעך האָבן מיר זיך דערקליבן קיין סטאַלינגראַד. ביים עוואַקואיר- רונגס-ביוראָ זענען געווען טויזנטער עוואַקואירטע מיט פּעק, בעטגעוואָנט. אונדזערע ווייניקע זאָכן, וואָס מיר האָבן מיטגענומען אויפן וועג, זענען אין הוואָטין פאַרניכטעט געוואָרן, זענען מיר געוועזן לייכטע „רייזנדע“. מיין שוועסטער איז פאַרבליבן צו שלעפן איר קראַנקע האַנט און מיט די שפּלי- טערס, וואָס האָבן געשטעקט אין די פאַרוואַנדעטע פיס. אַרום די ביוראָען זענען געהאַנגען ליסטעס מיט נעמען פון די עוואַקואירטע, וואָס זענען פון דאָרט שוין עוואַקואירט געוואָרן. זוכנדיק באַקאַנטע נעמען האָבן מיר קיין שום באַקאַנטן נישט געפונען.

דעם טאָג, ווען מיר זענען געקומען קיין סטאַלינגראַד, איז אין רוסלאַנד איינגעפירט געוואָרן „שפייז-ראַציאָנירונג“ — ברויטקאַרטן. אונדז האָט מען צוגעטיילט אין אַ קאַלכאַז 100 קילאָמעטער ווייט פון סטאַלינגראַד, אין אַ וויסטן סטעפּ, מיטן נאָמען „ליפּאַוואָ“. צו דעם קאַלכאַז איז געוועזן די איינציקע פאַרבינדונג צו פאַרן מיט פערד און וואָגן. אַזוי ווי קיין ליפּאַוואָקע זענען געווען צוגעטיילט עטלעכע משפחות, האָבן שוין אויף אונדז געוואָרט וועגענער געשפּאַנט מיט אַקסן. דער וועג איז געווען אַ ווייטער, די אַקסן פאַרמאַטערטע, האָט מען זיך לאַנג געשלעפּט, הונגעריקע. אין דער געגנט זענען שוין געווען קאַלטע נעכט, און מיר זענען געווען אין לייכטע מלבושים. ענדלעך האָבן מיר זיך דערקליבן אין אונדזער גן-עדן, וואָס הייסט ליפּאַוואָקע.

אין קאַלכאַז

מען האָט אונדז איינקוואַרטירט ביי אַ דאָרטיקער משפּחה, מיטגלידער פונעם קאַלכאַז, געשלאָפן אויפן פּאַל, באַקומען טעגלעך אַ פלעשל מילך

און ברויט. מיין ערשטע אַרבעט איז געווען צו פאַרן אין פעלד מיט אַ געשפּאַן מיט אַקסן. די שוועסטער איז געלעגן קראַנק.

זעקס אַזייגער פרי איז מען אַוועקגעפאַרן אין פעלד, דאָרט האָט מען געקאַכט קאַרטאָפּל, נישט געשיילטע, דאָס איז געווען מיטאַג. געאַרבעט האָט מען ביון זון-פאַרגאַנג. צווישן די קאַלכאַזניקעס איז מען נישט געווען הונגעריק, זיי האָבן זיך געטיילט מיטן לעצטן ביסן. די מענטשן דאָרטן זענען געווען אַרעם, אַבער באַמח גוטע מענטשן. יעדן זונטיק האָט מען אונדז געבראַכט געבאַקנס און געקאַכטס, מילך, סמעטענע, אַמאַל אויך פוטער. אין אַקטאָבער חודש האָט מען מיך גערופן צום מיליטער, אַלט זייענדיק דעמאָלט 46 יאָר. קודם האָט מען מיך פאַרשיקט קיין קאַמישון ביי דער וואַלגע, צו באַוואַכן גרויסע מלחמה-מאַגאַזינען. די אַרבעט איז נישט געווען קיין שווערע, כּהאַב געהאַט די מעגלעכקייט צו זען זיך מיט דער שוועסטער. די גוטע טעג האָבן נישט לאַנג געדויערט. היטלערס אַוואַציע האָט זיך אויך ביז אַהין דערקליבן. די מאַגאַזינען מיט אַלעם גוטס זענען פאַרברענט געוואָרן.

נאָוועמבער 1941 האָט מען מיך געשיקט קיין סאַראַטאָוו. דאָס איז געווען אַ מיליטערישער זאַמלפונקט. פון סאַראַטאָוו האָט מען געשיקט מילי-טער-אַפטיילונגען אין נאָענטע קאַלכאַזן אויף אַרבעט, ווייל דער ווינטער האָט זיך שוין געלאָזט פילן און עס זענען נישט געווען גענוג אַרבעטס-הענט אַראָפּצונעמען די גערעטענישן פון די פעלדער. ביי די אַרבעטן אין די קאַלכאַזן איז מען נישט געווען הונגעריק און געהאַט וווּ איבערצושלאָפן די נעכט.

אַזוי אַרומשיקנדיק מיך אויף פאַרשידענע אַרבעטן, לייכטע און שווערע, בין איך סוף 1941 מגולגל געוואָרן אין סאַמע סטאַלינגראַד. דאָרט האָב איך שוין געפילט, אַז איך בין אַן אמתער רויטאַרמייער. מיטגעמאַכט פאַרשידענע איבונגען, געמאַכט 40 קילאָמעטער-מאַרשן, מיט פולער אויסשטאַטונג, אָדער ציגל אין געוויכט פון 16 ק"ג. די איבונגען זענען פאַרגעזעצט געוואָרן אין שנעלן טעמפּאַ.

ענדע פעברואַר 1942 איז מיין אַפטיילונג אַפּקאַמאַנדירט געוואָרן פון סטאַלינגראַד קיין ביקעטאַווקאַ, 12 קילאָמעטער פון סטאַלינגראַד. דאָרט זענען געווען גרויסע וואַפן-פאַבריקן און אַ כעמישער קאַמבינאַט.

די ערשטע טעג איז געווען רואיק. אין איינער אַ נאַכט זענען די אַלע פאַבריקן באַמבאַרדירט געוואָרן און אַפּגעווישט געוואָרן פון דער אויבער-פלאַך, מער פון די אינעווייניקסטע אויפרייסן ווי פון די באַמבעס. די לעבנ-געבליבענע האָבן זיך צוריקגעקערט קיין סטאַלינגראַד.

די ערשטע גרויסע באַמבאַרדירונג פון 300 דייטשע עראָפּלאַנען האָבן אַ גרויסן טייל פון שטאָט רואינירט. מיט יעדן טאָג איז געוואָרן שווערער. די היטלעריסטן האָבן זיך געריסן אין שטאָט און עס האָבן זיך אַנגעהויבן

שווערע קאמפן. איך בין קאנטזירט געווארן און אין א באוויסטלאזן צו-
שטאנד האט מען מיך אוועקגעפירט אין א שפיטאל.
ווען איך בין געזונט געווארן האט מען מיך צוגעטיילט אין זשוקאווס
ארמיי, וואס האט געהייסן „דער צווייטער ווייסרוסישער פראנט“, ווו איך
האב מיטגעמאכט דעם נישט לייכטן וועג ביז קיין בערלין.

אויף די חורבות

דעם 15-טן יולי 1945 בין איך פון פאזנאן אפגעפארן קיין ראזניאטאוו,
וועהן איך בין אנגעקומען דעם 21-טן יולי. דאס בילד פונעם שטעטל האט
אויפגעשוידערט. אלע יידישע הייזער, הילצערנע, זענען פארשווונדן. די
געמויערטע יידישע הייזער, האלבע חורבות, האבן פארנומען רוסן פאר
ווינונגען און אמטן. די יידישע הייזער, געדעקט מיט בלעך, זענען דורך
די היטלעריסטן פארקויפט געווארן אויף עפנטלעכע ליציטאציעס צו דאָר-
פישע אוקראינער, וועלכע האבן די הייזער אריבערגעפירט אין די דערפער,
דאָרט זיי אויפסגיי אויפגעשטעלט. אוקראינער האבן מיר דערציילט, אז די
היטלעריסטן, וואס האבן די יידישע הייזער פארקויפט, האבן געפרעגט די
קויפער: „ווער וועט דערנאך קויפן אייערע הייזער, ווען די צייט וועט
קומען?“

אין ראזניאטאוו האב איך געטראפן פאלגענדע אפגעראטעוועטע יידן:
ד״ר קארפ און זיין פרוי; מאיר אונגאר און זיין פרוי, דאָרע געלאבטער
און צוויי קינדער, סאָשי געלאבטער, שעיה ליטוואק און מאיר טורטעלטיוב.
זיי אלע זענען געווען רעגיסטרירט צו פארן קיין פוילן. איך האב זיך נישט
געקענט צוגעוויינען צו דעם טרויעריקן בילד. די גרויסע שול איז פאר-
וואנדלט געווארן אין א סקלאָד, דאָס גרויסע בית-המדרש, אן טירן און
פענסטער, די שיינע מאַלעריי אויף די האַלב-איינגעפאלענע ווענט האָט נישט
פאַרלוירן איר רייז. ליידער איז עס פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ בית-שימוש.
איך האָב געבעטן די שטאַטפּאַרזאָרגער, מען זאָל די רעשטלעך איינרייסן,
און דאָס איז מיר געלונגען. דער געמויערטער קלויז איז פאַרוואַנדלט געוואָרן
אין אַ רעדאַקציע פון דער אַרטיקער צייטונג, אָבער נישט פאַראומרייניקט
געוואָרן. איך האָב געהאַט רעכט נישט צו אַרבעטן אַ חודש, אַלס דעמאָבי-
ליזירטער, באַזאָרגט פון ראַיאָנראַט מיט ווינונג און שפּייזקאַרטן.

אין אויגוסט 1945 זענען די רעגיסטרירטע ראזניאטאווער אוועקגעפארן
קיין פוילן. איך בין געבליבן איין ייד אין ראזניאטאוו. אין דער צייט האבן
געווילדעוועט באַנדעראָווצעס אויך אין אונדזער סביבה. ס'איז זייער אומ-
היימלעך געווען צו זיין אליין, איין ייד, אָבער צו אַלץ געווינט מען זיך
צו. אין קיין פאליטיק האב איך נישט געשפילט. מיר איז אויסגעקומען זייער
אפט צו פארן אין וועלדער, אויך זיך געטראפן מיט די באַוואַפנטע באַנדע-
ראַווצעס. קיין שלעכטס האבן זיי מיר נישט געטאָן. דאָקעגן ווען קיין

בראשניוויז איז געקומען לערפעלד, דעמאָביליזירט פון מיליטער, איז ער דורך די באַנדעראַוועס דערשאַסן געוואָרן. איך האָב לערפעלדן געראָטן גישט צו שפּילן זיך מיט פּאָליטיק, ווייל דאָס איז געפערלעך. ס'ווייזט אויס, אַז ער האָט געהאַנדלט ווי אים איז געפּעלן.

אינצווישן אין מיין שוועסטער געקומען צו פאָרן קיין ראַזניאַטאָוו. עס האָט זיך אויך צוריקגעקערט בעריש פרידלער (לייב פרידלערס זון) איינ-געאַרדנט זיך אויף אַרבעט, געוויינט ביי אונדז 4 יאָר, אויך איז געקומען אַ דעמאָביליזירטער נחמיה שפיראַ, אַיינגעאַרדנט זיך אויף אַרבעט, אויך חיים גאַלדמינץ, שמעיהס זון, איז אַ דעמאָביליזירטער געקומען קיין ראַז-ניאַטאָוו. אַזוי ווי ער איז געווען אַ מיטגליד פון דער פאַרטיי האָט ער באַקומען אַ פאַרטייאישע אַרבעט. מען איז שוין גישט געוועזן אַזוי פאַר-אַייננאָמט. די צייט איז אַריבער אָן שום אויפטרײסלונגען ביז 1953.

דער שקר-בלבול אויף יידישע דאָקטוירים

אין יענער צייט איז געקומען קיין ראַזניאַטאָוו אַ געאַלאָגישע בריגאַדע, וואָס האָט געזוכט נאַפּט-קוואַלן. זייער בוכהאַלטער, אַ כוליקאַן, נאָר מיט איין פּוס, האָט זיך אַוועקגעשטעלט אין צענטער שטאַט, 7 אַ זיגער פרי, ווען מענטשן האָבן געשטראָמט צו דער אַרבעט, מיט אַזאַ דרשה: „חברים, די יידן, אונדזערע שונאים אין ווייסע כאַלאַטן, האָבן געוואַלט פאַרסמען אונדזערע „פירער“. שלאָגט יידן, באַפרייט רוסלאַנד!“

גראַד בין איך דעמאָלט געגאַנגען צו דער אַרבעט און באַמערקט אַ מיליציאַנער, האָב איך אים אויפּמערקזאַם געמאַכט, אַז דער כוליקאַן העצט קעגן די 5 יידן, וואָס געפינען זיך אין ראַזניאַטאָוו און אַרבעטן אויף רעגיר-רונגס-פּאַסטנס. דערויף האָב איך באַקומען דעם ענטפּער:

„ביי אונדז איז פולע פרייהייט פון וואָרט, און מיר קענען גישט שטערן.“

זינט יענעם טאָג האָב איך געטראַכט, ווי אַזוי זיך אַרויסצורייסן פונעם רויטן גן-עדן.

אין 1955 האָט מיר בעריש פרידלער מיטגעטיילט, אַז פון טשערנאָוויץ פאָרן יידן קיין ישראל, און אַז יעדן אַוונט, אין אַ באַשטימטער שעה, קען מען הערן דורכן ראַדיאָ, פון ירושלים, קול ישראל אין יידיש. אַזוי ווי צו הערן אויסלענדישע אוידיציעס איז געווען געפערלעך, האָב איך די שוועסטער אַוועקגעשטעלט אינדרויסן, אויף וואָך, און איך האָב זיך צוגעהערט צו קול-ישראל, וווּ מען האָט אויך איבערגעגעבן נעמען פון נאָר-וואָס אַנגעקומענע פון טשערנאָוויץ.

באַשליסנדיק צו פאָרן קיין ישראל, האָבן מיר געמוזט אַנווענדן שטרענג-גע פאַרויכט-מיטלען און דורך דער פאַרמיטלונג פון אַ קוזין אין אַמעריקע איז אונדז געלונגען צו באַקומען די נויטיקע דאָקומענטן.

גלייך ווי מיר האָבן די דאָקומענטן באַקומען האָט שוין פון דעם

געוואסט די נ.ק.וו.ד. דער ערשטער רעזולטאט איז געווען, מען האט מיר אפגעזאגט פון דער ארבעט.

אצינד האט זיך אנגעהויבן א דרייעניש און יאגעניש, כדי צו בעטן א דערלויבניש צו פארלאזן רוסלאנד. צו דעם האט מען געדארפט ביילייגן 12 פאטא-בילדער, 8 ביאגראפיעס, א באשטעטיקונג, אז מיר זענען נישט שולדיק קיינעם קיין געלט און נאך אנדערע באשטעטיקונגען. די אלע פארמאלי-טעטן האבן פארנומען וואכן צייט.

ווען די אלע ביילאגן זענען שוין געווען פארטיק, האבן מיר געמוזט פארן קיין סטאניסלאוו אין „אוויר“, איבערגעבן די דאקומענטן, צוריקגעקערט א היים פארצווייפלעט, אפגעבנדיק זיך א רעכנונג, וואס אונדז דראט, אויב מען וועט אונדז אפזאגן: קיין ארבעט וועל איך מער נישט באקומען, ווייל וועלנדיק פארלאזן רוסלאנד צו פארן קיין אויסלאנד, פארלירט מען שוין דעם צוטריי. דערצו זענען מיר געווען אונטער שטרענגער קאנטראל פון נ.ק.וו.ד., אונדזער ווינונג איז געווען טאג און נאכט אונטער אויפזיכט.

אט דאס שווערע לעבן האט געדויערט 10 לאנגע חדשים. פלוצלינג האבן מיר באקומען א מעלדונג, אז מיר זאלן קומען קיין סטאניסלאוו אין „אוויר“. מיט הארצקלאפעניש זענען מיר אוועק קיין סטאניסלאוו. דארט האט מען אונדז דערקלערט, אז אונדזער ביטע איז באשטעטיקט און זיי וועלן אויספילן נויטיקע פארמולארן צו באקומען וויזעס פון עסטרייך, ווייל אונדזער ריזע וועט פארקומען דורך עסטרייך. פארשטייט זיך, אז עס איז לייכטער געווארן אויפן הארצן, אבער מען האט געמוזט זיך האלטן ערנסט, כדי נישט ארויסצוווייזן אונדזער פרייד. אהיימגעקומען זענען מיר פון סטאניסלאוו ווי ניי-געבוירן.

דאך זענען מיר נישט זיכער געווען, צי אונדז וועט געלינגען ארויס-צורייסן זיך פונעם רויטן גן-עדן און ווי לאנג עס וועט געדויערן ביז מיר וועלן באקומען די פעסער. נאכן פארלויף פון א חודש איז אונדז מיט-געטיילט געווארן אפיציעל, אז מיר זאלן אין ראזניאטאווער „האס-באנק“ איינצאלן 1,600 רובל פאר צוויי פעסער און מיט דער באשטעטיקונג פון דער באנק קומען קיין סטאניסלאוו אין „אוויר“, כדי צו באקומען אונדזערע פאספארטן.

אין סטאניסלאוו אין „אוויר“ האט מען אונדז פריינדלעך אויפגענומען, געוונטשן א גוטע ריזע און אונדז געלערנט, ווי אזוי זיך אויפצופירן און געראטן אונדז, אז אין ישראל זאלן מיר זיך רעגיסטרירן אין דער רוסישער געזאנדשאפט. אויב מיר וועלן נישט זיין צופרידן, האבן שוועריקייטן, וועט אונדז די רוסישע געזאנדשאפט פארטיידיקן, ווייל מיר זענען רוסישע ביר-גער ביז אקטאבער 1958, אויך נאך דעם וועלן מיר קענען פארלענגערן אונדזערע פעסער, וויפל מיר וועלן פארלאנגען. אויב אונדז וועט נישט

געפעלן אין ישראל, וועט אונדז די געזאנדשאפט העלפן צוריקקערן זיך קיין רוסלאנד, וווּ מיר זענען געזיכערט מיט אַ וווינונג און אַרבעט. פאַרלאַזנדיק דעם „אוויר“ און גייענדיק אַ היים, האָב איך נאָך מורא געהאַט צי מען וועט אונדז נישט צוריקרופן און אָפּנעמען די פעסער, ווייל די פּאָליטישע לאַגע האָט זיך פאַרשאַרפט, נאָצער האָט נאָציאָנאַליזירט דעם סוועץ-קאָנאַל.

טראַצדעם, וואָס אונדזערע פעסער זענען געווען גילטיק איבערצושרייטן די רוסיש-אונגאַרישע גרעניץ ביז אַ חודש, זענען מיר נאָך אַ וואָך, דאָס איז געווען אָנהויב סעפטעמבער 1956, אַוועק פון ראַזניאַטאָוו. דעם 7-טן סעפּטעמבער זענען מיר אָנגעקומען קיין ווין. אַ וואָך צייט זענען מיר געווען אין ווין. דעם 21 אויגוסט, אָנגעקומען קיין חיפה און אָפּגעפאַרן קיין רמת-גן, צו מענטשן, וועלכע מיר האָבן אין אונדזער לעבן נישט געזען, אַבער אייביק דאַנקבאַר.

אַזוי האָבן זיך פאַרענדיקט אונדזערע גלות-וואַנדערונגען.

אידזשיא און מיכאן יאָגיעלאָוויטש

מיט זייער הילף האָבן זיך אָפּגעראַטעוועט פּאַלגנדע יידן:

מאַקס, דאַרע און האַראָלד אונגער, פרומייס, סאַשי געלאַבטער, אהרן ווידמאַן, שלום, סאַלקאַ און אימעק שפּיראַ, קוזין, מענדל און העניע לאַנדסמאַן, בומאַ האַראָוויץ, יעקב לויפער, בוצי און סאַלקאַ ווידמאַן, סטאַך סאַקאַל, יהודה פרישער, מאַיוקאַ טורטעלטיוב און שייע לוטוואַק.

אונדזערע העלדן

ביים שליסן מיינע זכרונות פונעם לעבן און אומקום פון אונדזערע קדושים, וויל איך אפוארפן די נישט בארעכטיקטע באשולדיקונג, אז יידן זענען געגאנגען ווי שאף צו דער שחיטה. די דאזיקע באשולדיקונג אויף אונדזערע קדושים איז ווי זאלץ אויף נישט פארהיילטע ווונדן. וואלטן יענע מקטריגים געהאט דעם דרך-ארץ פארן אנדענק פון אונדזערע קדושים, פאר זייער העלדישן גייסט ביים אומקום אויף קידוש השם וואלטן זיי מיט אפענע אויגן געקוקט אויף די געשעענישן פון יענער צייט און וואלטן געזען און פארשטאנען די געוואלדיקע גבורה פון זייער לעבן און אומקום. מיט גרויס כבוד און ליבשאפט פארצייען איך אין קורצן די עפייאדן פון גרויסער העלדישקייט און מעשים טובים פון די ראזניאטאווער בחורים: מאיר טורטלטויב, איטשע לייזערס זון פון ראזניאטאו און הערש ראטנבאך, דוד און מאירטשעס זון פון דאלינע.

מאיר אדיר, ווי מיר אלע האבן אים גערופן מאיארקע; הערש אדיר, באקאנט אלס הערשקע — זיי וועלן נישט נאר ביי אונדז, ראזניאטאווער און דאלינער שארית הפליטה, נאר אויך ביי יעדן, וואס האט געהערט וועגן זייערע מעשים, פארבלייבן אויף אייביק אין זכרון ווי גרויסע יידישע גיבורים.

באשרייבן מאיארקעס איבערלעבענישן, פון אנהויב מלחמה 1939 ביז צו דער באפרייאונג, 1945, דארף מען זיין א טאלאנטירטער שריפטשטער-לער, וואס זאל האבן דעם כוח אפצושפיגלען שפאן נאך שפאן די פאנ-טאסטישע פאסירונגען, וואס זענען געשען מיטן דאזיקן אומגעוויינלעכן מענטש, וועלכער האט אין זיך פאראייניקט אזויפיל טיפע מענטשלעכקייט און גרויסע גוואגטקייט. איך וויל אין די פשוטסטע ווערטער איבערגעבן בלויז די פאקטן:

ביים אויסברוך פון דער מלחמה האט מאיארקע געדינט אלס ארטי-לעריסט אין דער פוילישער ארמיי. א פארווונדעטער, הינקענדיק אויף א פוס, קומט ער אהיים נעמט איבער ביי די סאוועטן די לייטונג פון דער ספארט-ארגאניזאציע אין ראזניאטאו. ווען די דייטשן פאלן אן אויפן ראטנפארבאנד ווערט מאיארקע מאביליזירט אין דער רויטער ארמיי און ווערט צום צווייטן מאל פארווונדעט אין פוס. אהיימקומענדיק טרעפט ער זיינע ארויסגעטריבענע עלטערן אין דאלינע. דאס לעבן ווערט וואס אמאל שווערער. מאיארקע קען נישט שלום מאכן מיט די נייע גזירות. ווען דער קאלישער ארדנונגס-דינסט-קאמענדאנט איז געקומען קיין דאלינע מיט אנווייזונגען פאר זיינע אונטערגעארדנטע, האט ער זיך אנגעטראפן אויף מאיארקע, ביי וועמען דער שאנד-באנד אויפן ארעם איז געווען נידיריק אראפגערוקט. ער האט אים גענומען אין יודנראט אויף א שטראף-לעקצע...

אין עטלעכע טעג ארום האט מיר משה צירינג דערציילט, אז גראד איז ער דעמאלט געווען אין יודנראט און צוגעזען די סצענע ווי מאיארקע איז אריין אין כעס און מיט א בענקל געהאקט יעדן ווער עס האט געפרוהט מאיארקע איז געווען זייער ארבעטסזאם און איז קיין מינוט נישט געזעסן מיט פארלייגטע הענט, האט שטענדיק געבויט פלענער ווי פטור צו ווערן פון דעם גיהנום, געלאזט זיך גיין שווארצן די אונגארישע גרע-נעץ, אבער אין ווישקאוו האט מען אים געכאפט און צוריקגעברענגט קיין דאלינע א געשמידטן אין קייטן. נאכן אפזיצן עטלעכע טעג אין דאלינער ארעסט האט מען אים אפגעפירט מיט א טראנספארט קיין סטאניסלאוו, וואס האט היינט באקומען דעם נאמען איוואנאו-פראנקאווסק. דארט איז געווען טעטיק דער באקאנטער מערדער קריגער מיט זיין מארד-פאבריק, וואס מען האט גערופן „רודאלפס מיל“. נאך א קורצער צייט שווערער ארבעט איז מאיארקען געלונגען אריבערצושפרונגען דעם צוים פון שטעכלדראט און איז אנטלאפן קיין קאליש. די יידן אין קאליש האבן מורא געהאט צו האלטן אים און מען האט אים פארשאפט א קאסע און א זאק מיט פויערישע מכשירים אויף דער פלייצע און אזוי איז ער איבערגעטאן אלס פויער אוועק צופוס קיין ראהיטין, ווו עס האבן נאך דעמאלט געלעבט זיינע קווינען, מענדל בעמליכס אייניקלעך.

אנהויב יוני 1943, ווען עס האבן זיך אנגעהויבן די ליקווידאציעס אין די מזרח-גאליצישע געטאס, איז מאיארקע אנטלאפן פון ראהאטין קיין סטרי. באלד האט מען אויך דארט גענומען ליקווידירן דאס געטא און מאיארקע איז פון דארט אנטלאפן. די וועכטער האבן עס אבער באמערקט און געשאסן אויף אים. נישט געקוקט דערויף איז ער אראפגעשפרונגען פון דער סטריער בריק אין וואסער אריין, פארשטעקט זיך צווישן די בעלקעס און עס איז אים על פי נס געלונגען אנצוקומען א לעבעדיקער קיין באלעכאוו.

נישט לאנג איז אים אויסגעקומען צו זיין אויך אין באלעכאוו, ווו ער האט נישט געפונען קיין מקום מנוחה. אנטלויפנדיק פון באלעכאווער לאגער זענען אויפן וועג דערשאסן געווארן: שמשון קאצמאן, ישעיה שיינעס זון און הערמאן לויפער, אפרים רעכטשאפענס אייניקל. מיט לויטער ניסים איז מאיארקע אנגעקומען אין די דאלינער וועלדער, אין הריין-באביס לאגער. איך בין שוין דארט געווען א תושב און האב זיך זייער געפרייט מיט אים. מאיארקע איז גיך געווארן אן אייגענער אין לאגער, א באליבטער פריינט און פון אלע אן אויסנאם.

היות ווי דעמאלט איז דאס שווערסטע פראבלעם געווען דער מאנגל אין געווער און אמוניציע, האט מען מאיארקען איבערגעגעבן די אויפגאבע צו זוכן א קוואל פון געווער. ער האט באשלאסן צו גיין קיין ראזניאטאוו, ווו ער האט געהאט א סך גויישע חברים און פריינט און מיט זייער הילף

האָט ער געהאַפּט צו ליין דאָס שווערע פּראָבלעם. לויט זיין פּלאַן האָט ער געדאַרפּט צוריקקומען שפּעטסטנס אין אַכט טעג אַרום. עס זענען אָבער אַוועק מער ווי צוויי וואָכן און מאַיאַרקען האָט מען נאָך אַלץ נישט געזען. אַלעמען האָט אַרומגענומען אַ שווערער אומרו, ביז איין מאָל איז סטאַך באַבי געקומען אין לאַגער און דערציילט, אַז אַ דאָלינער יינגל האָט דער-הרגעט אַ געסטאַפּאָוועץ, אָבער קיינער ווייסט נישט ווער דאָס יינגל איז.

עס זענען פאַרביי עטלעכע שעה און מיטאַמאַל האָט זיך אויפּגעהויבן אַ רעש, אַז הריין האָט געבראַכט צו אונדז אין לאַגער דאָס העלדישע יינגל, וואָס האָט דערהרגעט דעם געסטאַפּאָוועץ. פון אַלע זייטן איז מען געלאָפּן באַוונדערן און באַגריסן דעם העלד. פאַר אונדז איז געשטאַנען אַ מענטש-לעך געשטאַלט מיט צעריסענע און פאַרבלוטיקטע מלבושים, אָבער אויף זיין פנים איז נישט געווען קיין סימן פון אַ לעבעדיק-מענטשלעכער צורה. דאָס פנים האָט מיט זיך פאַרגעשטעלט אַ בלויע מאַסע, געשוואָלן ווי אַ מילך. זיין קול איז מיר אויסגעקומען היימיש, אָבער ערשט ווען ער האָט מיך אַ רוף געטאָן „שייקע“, האָב איך דערקענט, אַז דאָס איז מאַיאַרקע.

עס איז שווער צו באַשרייבן וואָס מיר האָבן אין יענער רגע געפילט. איך וויל דאָ נאָר אין קורצן איבערגעבן מאַיאַרקעס ווייטערדיקן העל-דישן קאַמפּס-וועג: אין ראָזניאַטאָו האָט ער זיך שוין געהאַט געטראָפּן מיט עטלעכע פון זיינע גויישע פריינט, מיט וועלכע ער האָט אונטערגע-האַנדלט וועגן געווער און דערנאָך איז ער אַוועק צום ממור וואַסיל, וואָס האָט געדינט ביים באַראָן וואַליש און ער האָט מאַיאַרקען געהייסן באַ-האַלטן זיך דערווייל אין יאָגעלאָוויטשעס, דעם בריווטרעגערס סטאַדאַלע, געזאָגט אַז ער ברענגט אים באַלד אַריין עפעס עסן.

אַנשטאַט עסן האָט דער באַנדיט געבראַכט צו פירן דעם שופּאָ יאַראַש מיט אַ גאַנצער באַנדע פּאָליציאַנטן און אוקראַינישע מיליציאַנערן. זיי האָבן אַרומגערינגלט די סטאַדאַלע און געצווינגען מאַיאַרקען זיך אונטער-צוגעבן און אָפּגעפירט אים אין אַרעסט, וווּ מען האָט אים עטלעכע טעג געפייניקט אין מוראדיקע טאַרטורן. דערנאָך האָט מען אים אַוועקגעפירט אין תּפּיסה אין דאָלינע. אין דער תּפּיסה-קאַמער איז מאַיאַרקען געלונגען אויסצודלובען מיט אַ נאָגל אַ ציגל אין דער וואַנט און געהאַפּט אויף אַזאַ אופן צו אַנטלויפּן. ליידער האָבן די וועכטער אים געכאַפּט ביי דער אַרבעט, אים שטאַרק צעשלאָגן און זיינע הענט געשמידט מיט אייזערנע קייטן. דער זעקסטער חוש פאַר קונציקע איינפאַלן, וועלכע האָבן אָפּט אויס-געזען צו זיין איבערנאַטירלעך, איז אויך דאָסמאַל מאַיאַרקען געווען ביי-הילפּיק. אין די הויזן האָט ער געהאַט פאַרשטעקט אַ שטיקל דראָט, מיט וועלכן אים איז געלונגען צו עפענען די קייטלעך. ער האָט עס פאַר אונדז אין וואַלד דעמאָנסטרירט ווי אַזוי ער האָט עס געמאַכט. ווען מען האָט מאַיאַרקען געפירט פון דער תּפּיסה צו דער געסטאַפּאָ, וווּ חוץ דעם שאַפּער

האט אים געהיטן א געסטאפאוייער מיט אן אָנגעלאדענעם אויטאָמאָט
אָנגעשטעלט אויף מאַיאַרקען. ווען דער אויטאָ איז געפאָרן באַרג־אָרויף
אויף דער „האַרישע“, אויפן וועג צום דאָלינער בית־עולם, האָט מאַיאַרקע
אויסגענוצט די געלעגנהייט, געעפנט די קייטלעך און מיט איין שפּרונג
פון אויטאָ איז ער מיט אן אויסערגעוויינלעכער שנעלקייט דורכגעלאָפן
די הייזער און אָנגעקומען אויפן פעלד.

דער שאַפער האָט איינגעהאַלטן דעם געסטאָפּאָ־אויטאָ און דער געס-
טאָפּאָוייער האָט גענומען נאָכלויפן מאַיאַרקען און ווען מאַיאַרקע איז
צוגעקומען צו אַ הויכן פאַרקאָן מיט שטעכלדראָט, און גענומען זיך דראָפּען
אויף אים, איז ער געטראָפן געוואָרן פון אַ קויל אין אויבערשטן טייל פון
פּוס. דער געסטאָפּאָוייער האָט מאַיאַרקען אַראָפּגעשלעפט פונעם פאַרקאָן
אַ פאַרבלוטיקטן און מיט זיין אויטאָמאָט אָנגעהויבן אים דערלאָנגען קלעפּ.
מאַיאַרקע האָט מיט די לעצטע כוחות זיך פאַרטיידיקט און צוריקגעשלאָגן
דעם געסטאָפּאָוייער מיט די קייטן פון זיינע הענט. אים איז געלונגען צו
געבן אים אַ שטאַרקן זעץ אין די אויגן. דער געסטאָפּאָוייער איז אַוועק־
געפאלן אַ באַגאַסענער מיט בלוט און מאַיאַרקע האָט אים אַרויסגערײסן
דעם אויטאָמאָט, געוואָלט אים דערשיסן אויפן אָרט, אָבער עס זענען שוין
נישט געווען קיין קוילן אין אים, האָט ער אים מיטן אויטאָמאָט דערשלאָגן
צום טויט, צוגעשלעפט אים צום פאַרקאָן און אויפגעהאַנגען אים אויפן
שטעכלדראָט. ער האָט ביי אים אַראָפּגענומען דאָס היטל און מיטן אויטאָ־
מאָט אין די הענט איז ער פאַרשווונדן צווישן די קוסטעס און דערנאָך
פאַרשטעקט זיך אין אַ בייט צווישן הויכע שוויטן.

פאַרשטייט זיך, אַז די געסטאָפּאָ איז גלייך אַלאַרמירט געוואָרן און
אויפן אָרט זענען זיך אָנגעלאָפן צענדליקער פּאַליציאַנטן און געסטאָפּאָ־
לייט, וועלכע האָבן זיך געלאָזט לויט די שפורן צום בית־עולם, געזוכט
צווישן די מצבות אַ גאַנצע נאַכט.

מאַיאַרקע איז אין זיין באַהעלטעניש געלעגן שטיל, נישט אַ ריר געטאָן
מיט קיין אבר ביו די געסטאָפּאָ־לייט און די פּאַליציאַנטן זענען אַוועק
און דאָן זיך געלאָזט אין וואַלד אַריין.

ווידער זענען אַוועק חדשים, אין וועלכע מיר האָבן געליטן נויט און
הונגער. ענדלעך זענען מיר אָנגעקומען קיין ראָזניאַטאָו, וווּ מאַיאַרקע
איז געבליבן ביי מוסקע יאָגעלאָוויטש.

נאָך דער באַפרייאונג האָט מאַיאַרקע, ווי אַלע אַנדערע פאַרטיזאַנער
געהאַט די רעכט צו בלייבן אין ראָזניאַטאָו, אָבער דער באַשיידענער בחור,
וועלכער איז געווען די פאַרקערפערונג פון יידישער גבורה, האָט באַשלאָסן
פרייוויליק אַריינצוטערעטן אין דער רויטער אַרמיי, איז אַוועק אויפן פּראָנט
און העלדיש געקעמפט קעגן די מערדער פון זיין פּאַלק.

היינט לעבט מאַיאַרקע מיט זיין פרוי אירקע און זייער בן יחיד
יאַנקעלע, אין אַמעריקע, וווּ זיי פירן אַ שטיל און באַשיידן לעבן.

הערש ראַטנבאָך

דאָלינע און באַלעכאָו זענען שוין געווען יידן-ריין. בלויז עטלעכע יידן
האַבן זיך אָפּגעראַטעוועט און זיך אויסבאַהאַלטן אין דאָלינער וועלדל.
הערשקע איז געווען איינער פון די, וואָס האָבן אַרגאַניזירט דאָס ברענגען
אַהין די אָפּגעראַטעוועטע יידן. הערש האָט זיך עטלעכע מאל אַריינגע-
גנבעט אין סטריער געטאָ און איבערגעגעבן די יידן, אַז אין דאָלינער
וועלדער אַרגאַניזירן זיך יידישע אָפּטיילונגען אונטער דער אָנפירונג פון
די ברידער סטאַך און הריין באַבי. ער פלעגט זיך אָפט אַריינגעבען אויך
אין די באַלעכאָווער לאַגערן און פון דאָרט אַריבערפירן יידן אין וואַלד אַריין.
אַן אינטערעסאַנט קאַפיטל איז זיין גרויסע אָנשטרענגונג צו געפינען
אַ וועג ווי אַזוי אַרויסצופירן פונעם סטריער געטאָ דעם באַלעכאָווער רבין,
ר' שלמה פערלאָוו, אָבער ליידער האָט זיך עס אַרויסגעוויזן פאַר אוממעגלעך.
הערש ראַטנבאָך האָט זיך אויסגעצייכנט מיט זיין שטאַרקן ווילן צו
העלפן, האָט פאַר יעדן געהאַט אַ גוט וואָרט, אַ ליבן שמייכל. דאָקעגן אין
די שלאַכטן מיטן שונא, בעת פאַרטויזאַנישע שטראָף-אַקציעס קעגן די, וואָס
האַבן געמאַרדעט יידן, האָט ער נישט געוואוסט פון קיין שום רחמנות.

נאָך דער באַפֿרייאונג, ווען עטלעכע לעבנגעבליבענע יידן האָבן צייט-
ווייליק זיך באַזעצט אין דאָלינע, איז צו זיי צוגעקומען אַ קריסטלעך מיידל,
וואָס האָט אין די שווערע צייטן אַרויסגעוויזן גרויס מסירות נפש און
באַהאַלטן ביי זיך יידן. די אָפּגעראַטעוועטע יידן האָבן געוואוסט, אַז מען טאר
זי נישט איבערלאָזן אליין אין דאָלינע, וווּ מערדער וואַלטן אין איר נקמה
גענומען און זי דערהרגעט. דאָ האָט זיך ווידער אַרויסגעוויזן הערשקעס
איידעלער כאַראַקטער און גרויס האַרץ. נישט געקוקט אויף אַלע שווערי-
קייטן האָט ער זי מיטגענומען מיט זיך אויף זיין ווייטערדיקן וואַנדער-וועג.
זייענדיק אין לעמבערג האָט ער זיך דערוואוסט, אַז אין אַ קלויסטער
איז באַהאַלטן אַ יידיש קינד און ער האָט גענומען אויף זיך די אויפגאַבע
אַרויסצוראַטעווען עס פון די גויישע הענט. אין בערלינער ד.פ. לאַגער
איז ער געקומען מיט אַן אָפּגעראַטעוועט יידיש קינד און אַ ספר תורה. זיין
נישט-יידישע פרוי מאַני האָט אין בערלין זיך מגייר געווען און זיי האָבן
חתונה געהאַט כדת וכדין. חוץ דעם אָפּגעראַטעוועטן קינד האָבן זיי
אַ געראַטענעם זון דוד. זיי פירן אַ יידישע שטוב, לעבן צופרידן און גליק-
לעך אין בוענאַס איירעס, עד מאה ועשרים.

יהודה הר־זהר

הכומר והרביי

בסיירים בארץ באביב תשכ"ד סרו אלינו ללינת לילה אחת משפחת יהודה אקסלרד־המרמן־ויצנר, החיים כעת באר"ב. ישבנו איתם עד השעות המוקדמות של הבוקר והקשבנו דרוכים לקורותיהם בימי האימים בצכיה.

בין יתר הסיפורים שסיפר לנו הנני רוצה להביא כאן סיפור שסיפר לנו מר אקסלרד מה שקרה לבנו יחידו, ילד בן 8, בימי האימים. אחרי כבוש צ'כיה ע"י הנאצים ואחרי שהחליפו את מקום מגורם כמה פעמים בכדי שהשכנים לא יכירו אותם, ובראותם כי המקום נעשה מדי יום ביומו יותר צר ויותר קשה חששו כי באחד הימים יתפשו אותם וסופם יהיה כשאר היהודים, החליטו ההורים ביניהם כי לכל הפחות ישאר בחיים בנם יחידם. אולי הוא יזכה להינצל מהמות.

למרות היותו רך בשנים, ילד בן 8, ידע היטב את הנעשה מסביבו ואת הסכנה המרחפת מעל ראשם, ידע למה הצרות והרדיפות באות עליהם אך ורק בגלל היותם יהודים ולכן בעלותו בשקט על משכבו, למרות שלא ידע מיהדות מאומה, כי אם המילים הספורות שלימדוהו ההורים, והן סימלו את כל יהדותו. אלה הן המילים הספורות של "שמע ישראל", שאת פירושן לא הבין, רק בחושו הדק ידע כי עבורן מוכן הוא לתת את נפשו. התיעצו ההורים איך ובאיזה צורה להבטיח כי בנם יחידם ישאר בחיים, חשבו ומצאו כי אין לתת אימון לטוב שבגויים למסור את בנם לאחד הגויים על מנת שיסתירו ולגדלו ולחנכו, בשעת מבחן או מצוקה לא יעמוד בזה וגורל הילד יהיה חרוץ. לכן המקום הבטוח יהיה איפא בכנסיה. אבל איך מכניסים אותו לשם? באיזה צורה ובאיזה אופן? והנה עלה במחשבתם לגשת לכומר של הכנסיה הקרובה, שהגברת אקסלרד תתלבש כאחת הגוייות מהסביבה וספור בפיה, כי בהיותה משרתת אצל משפחה אצילית צ'כית, גידלה וחינכה את הילד והנה באחת הימים נלקחו ההורים ע"י הנאצים למקום בלתי ידוע. היות והיא זקוקה להתפרנס ממעשה ידיה, לכן בקשתה מהכומר שיקבל את הילד תחת חסותו והיא גם מוכנה לתרום מכספה עבור הכנסיה על החסד שעושים עמה.

הכומר נענה לבקשתה, הלבשוהו בגדי פרחי כהונה וצירפוהו למנין מקהלת הילדים שבכנסיה. הגברת אקסלרד באה מידי פעם לכנסיה כדי לראות את הילד, ובכונה לחטוף מבט על פרי בטנה ומחמל עיניה. ראתה אותו כשהוא לבוש כתונת לבנה מעל לבגדיו עם כלי קטורת בידיו. ומגיש כוס יין לברכה לכומר.

תמיד ידע הילד באיזה ערמה או תואנה איך להתחמק באמצע התפילה בכדי לחטוף שיחה קלה עם האמא שחיכתה לו תמיד בפניה חשוכה בכנסיה בפנים או ע"י השער. בהיותו ילד נבון ידע איך להתבלט בין יתר הילדים בכנסיה בכשרונו וביחוד בידיעותיו בשפה הצ'כת. בגלל כשרונו נעשה יד ימינו של עורך עלון הכנסיה שיצא לאור. זה איפשר לו להיות יותר חפשי בתנועותיו וע"י עיסוקו בעתון נעשה שליח חוץ לקבל נייר או לגשת למדפיס וכדומה וע"י זה התאפשר לו כמעט כל יום להפגש בשעה קבועה מראש בגן הצבורי עם האמא.

אחרי המלחמה יצא הילד עם הוריו לארה"ב, התחיל ללמוד את שפת המדינה, לבקר בבי"ס יסודי, אח"כ בתיכון ובאוניברסיטה, עשה חיל בלימודיו הצטיין ועלה במדריגות ההשכלה מעלה מעלה, עד שבאחד הימים נקרא אחרי כבוד להרצות במקצועו באחד האוניברסיטאות הותיקות והידועות בארה"ב במדינת אוהיו, היה גלמוד בסביבה הגויית הטהורה, חיפש וחיטט אולי נמצא תלמיד יהודי אחד שאיתו יוכל לקשור קשרים, כמעט שאמר נואש, והנה דרך מקרה התגלה לו פרופסור ותיק שהוא ממוצא יהודי והלה מסר לו כי לפי ידיעותיו נמצאים כאן עוד כמה תלמידים יהודיים שמסתירים יהדותם איכשהו מצא את שמותיהם, הזמינם באופן פרטי לחדרו ובשיחה ידידותית ובלב פתוח שאל אותם באם לא יתנגדו להיפגש מדי פעם באחד הימים יחדיו ולשוחח בצורה חפשית. ואם כבר להפגש באחד הימים למה לא פשוט בליל שבת? אחד התלמידים גילה מיד כי ידוע לו כאן בעיר אזור אמיד שהוא ממוצא יהודי. כשפנו אליו וסיפרו לו כי כמה תלמידים יהודיים רוצים להפגש פעם בשבוע ביחד שמח מאוד לשמוע זאת ומיד הציע את עזרתו, הציע להם את טרקלינו המפואר למקום פגישה. ג'ורג' היה הרוח החיים של הקבוצה הקטנה הזאת. התקשר מיד עם הסתדרות הארצית של "בית הלל", הסתדרות סטודנטים יהודיים, והם העבירו לו חומר הדרוש איך לארגן ואיך לנהל פעולות סדירות של "בית הלל".

לראשונה התאספו בטרקלין של היהודי בליל שבת. אשת המארח התכבדה בראשונה בהדלקת נרות שבת. מקודם עשתה זאת באי רצון ובפחד וכעבור כמה שבתות כשהתרגלו כבר לטקס של הדלקת נרות שבת במועדון "הלל", עבר הדבר לפי תור בין הסטודנטיות אחת לשניה ודבר הדלקת נרות שבת נהפך לכבוד גדול ולזכות גדולה וכל אחת חיכתה באי סבלנות לתורה.

גורג' קיבל מארגון הארצי כל מיני חומר להרצות בשבתות על ענינים ספציפיים יהודיים או דתיים, התפתחו ונכונים, החיים נעשו יותר מעניינים. מדי פעם התווסף עוד תלמיד יהודי נסתר, עוד לב יהודי התחיל לפעום. אור נרות השבת הדליק את השביב היהודי שהיה טמון ומכוסה, הלב היהודי נפתח לרוחה. החוג המצומצם הלך והתרחב, הלך וגדל. היה

צורך כבר לשכור אולם אסיפות מיוחד וכמובן מאיליו הכל נעשה על ידי אותו יהודי שמהתחלה הסתיר את יהדותו וכעת הוא גאה ומתפאר במעשיו ומתמסר בכל לבו להצלחת הענין.

יום אחד מופיע פרופסור אחד בבית "הלל" ומגלה כי גם הוא יהודי ושמע על הפעולות היפות שבבית "הלל" והיות ובנו הגיע לגיל ה"בר מצווה" רוצה הוא ומבקש מהם להרשות לו לחוג את החגיגה הגדולה הזאת אתם בבית "הלל" ופונה לגורג ששמע אליו כי הוא המארגן והדואג לכל עניני הרוח בבית "הלל" כי הוא יארגן את החגיגה הזאת כטוב בעיניו. ג'ורג' התקשר מיד עם המרכז וקבל הדרכה וחומר מתאים, הכין דרשה מענייני היום והחגיגה עברה בהצלחה רבה. היה הד רב בין כל היהודים מהנאום ומסדור החגיגה.

קרה מקרה שלאחד הסטודנטים היהודיים מהמקום נפטר לו אביו ובאופן טבעי פונים ישר ל"רבי" ג'ורג' שיסדר את טקס ההלוויה. שוב ג'ורג' במבוכה. איך קוברים יהודי? איך מסדרים בר מצווה למד כבר אבל איך מסדרים קבורה יהודית, אמנם בבית קברות נוצרי אבל הטקס חייב להיות יהודי. מיד התקשר אתי ושאל אותי מה אומרים בזמן הקבורה ואיך עובר כל הטקס. כמובן שהוריתי לו איך לסדר את הקבורה והטקס עבר בשלום. באין ברירה בני גורג נהפך מתוך כורך הזמן והמקום ל"רבי" מסדר תפילות מתוך התרגום האנגלי, מקבל ספרי שמוש יהודיים בכדי לא ליפול במבוכה בזמן הצורך. ולאט לאט נהפך בני גורג במקום שהיה צריך להיות כומר או אולי "קארדינל" כפי שנבאו לו, לרב המקום שבלעדו לא ירים איש את ידו ואת רגלו. זהו סיפורו של ידידנו מר אלכסנדר-המרמן-וייצנר.

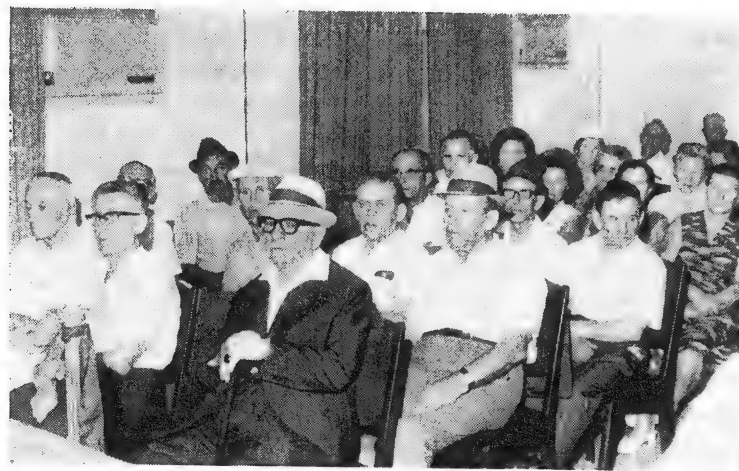
ויהי...

ויהי... און עס איז געווען א שטאט ראָזניאַטאָוו, וואָס האָט זיך געגריסט מיט איר יידיש-פאַרוואַרצלטער וואָר, מיט אַירע בני-תורה און טרוימער פון ציון, מיט די, וואָס זענען יומם וילילה געזעסן און געלערנט און מיט די פשוטע יידן, וואָס האָבן געטראָגן אין זיך פיין פון אַלע גלותן און דעם רעש פון אַלערליי געשעפטן און סחורות, מיט אַלע וואָכעדיקע דאגות און יום-טובדיקע פריידן, און אַלע האָבן זיי געגלויבט אַז עס איז פאַראַן אַ סדר אין דער וועלט, ביז עס איז געקומען די שוואַרצע נאַכט און דאָס אַלץ אָפּגעווישט.

בלויז די איינצלע, וואָס זענען געבליבן, וויינען ביי די טייכן פון דער וועלט אויפן גרויסן חורבן. יעדע פאַרצייענונג, וואָס מיר האָבן דאָ געברענגט, יעדעס בילד פון אַ ראָזניאַטאָווער ייד, פון יחידים, איינצלע געשטאַלטן און משפחות גאנצע, — אַלע זענען זיי ציגל צו דער מצבה נאכן אַמאַליקן לעבן אין אונדזער אַלטער היים, אַ דערמאָנונג אין דעם שיינעם לעבן פון אונדזערע טאַטעס און זיידעס סיי נאָך די, וואָס האָבן הימלען געשפאַלטן מיט תורה און תפילה, מיט ניגונים און ריקודים און סיי אין די, וואָס האָבן מיט געזאָנגען, לעקציעס און פאַרלעזונגען אויסגע- האַדעוועט אַ מאַדערנע יידישקייט. עס איז אויך אַ דערמאָנונג אין די גרוילן וואָס די אַלע יידן האָבן דורכגעמאַכט.

באזכרה תרל"א

באזכרה תרל"א

באזכרה תרל"א

א, יידיש ראָזניאַטאָוו, זאָלן אונדזערע קינדער ביז די ווייטסטע דורות, וויסן ווי שיין דו האָסט געלויכטן אין אונדזערע הערצער און זכרון. מיר האָבן ליב געהאַט דיין אַרעמע ערד, ראָזניאַטאָוו, דעם מאַרק־פּלאַץ, וואָס האָט געטומלט מיט הענדלער און די חדרים, בתי־מדרשים, וואָס האָבן געשטראַלט מיט קדושה. בלויז געציילטע זענען לעבנגעבליבן

באזכרה תרל"א

אין פארשידענע עקן וועלט און אומעטום טראָגן זיי מיט זיך נישט בלויז דעם שוואַרצן טרויער און וויי גאָך דעם מוראדיקן חורבן, גאָר אויך דעם באַגער, אַז זייערע קינדער און קינדס־קינדער זאָלן באַנעמען די עלית נשמה פון זייערע זיידעס, זאָלן לייענען די פשוטע ווערטער, וואָס ווערן דערציילט אין דאָזיקן ספר וועגן יענעם לעבן און וועגן גרויזאמען אומקום, זיי זאָלן פאַרשטיין, פילן און אַנען וויפל אין די אותיות ליגן טרערן און וויפל געוויין.

די בילדער, וואָס מיר ברענגען דאָ פאַראייביקן אונדזערע אזכרות, אונדזערע פאַרזאמלונגען אינעם יאָרטאָג פון חורבן ראָזניאַטאָוו און פון איר סביבה.

יעדעס יאָר קומען מיר זיך צונויף און זענען זיך מתיחד מיטן אַנדענק פון אונדזערע קדושים. מיר זעען דאָן פאַר זיך אַלע אונדזערע נאַענטע און טייערע און עס נעמען אונדז אַרום געפילן, פאַר וועלכע די מענטשלעכע שפּראַך האָט נאָך ביז איצט גישט קיין גאַמען. עס עקבערן געדאַנקען, וועלכע מיר קענען נאָך ביז היינט נישט באַגרייפן.

דאָך דערפילן מיר די גרויסקייט פון אונדזערע צונויפזאַמלונגען און

אנשי רוזניאטוב בארה"ב באזכרה 1971

ראזניאטאָווער לאַנדסלייט אין אַמעריקע אויף דער אזכרה 1971

1-טע ריי זיצנדיקע (לינקס): לואי און פרוי עוואַ ריוואַק, אַליווע און שמעון ליבערמאַן, קלאַראַ דיאַמאַנט, אַנדאָ שטערנקלאַר, בלימאַ אייגנמאַכט, בלימאַ לויפער.
2-טע ריי: ראָזאַ און פייוול גינזבערג, קלמן קאַץ און פרוי, אסתר טעפער, מאַקס און פרוי שטרומוואַסער, חנה לאַנדסמאַן, משה לוטוואַק פאמי אַקסלראַד, דאָראַ אונגער.

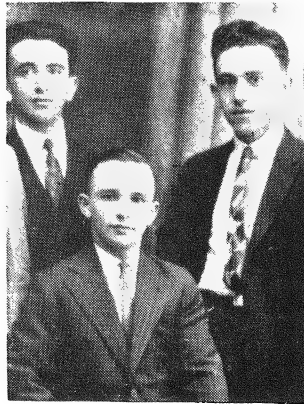
3-טע ריי: מענדל לאַנדסמאַן, ישעיה און אסתר לוטוואַק, לעאַ און אַדעלאַ טעפער, ברוניאַ קליינהאַמער, סאַלאַ און מונעק עניס, סאַמועל קירשנבוים, יהודה אַקסלראַד.

באזכרה תרל"א

מיר האבן שטענדיק פאר די אויגן דעם אוראלטן געבאט, וואס איז געבליבן פאר אונדז אויסגעקריצט מיט אותיות פון פייער און בלוט:
 זכור ואל תשכח, קיינמאל נישט פארגעסן!
 אונדזערע ליפן הערן נישט אויף צו פליסטערן:
 יתגדל ויתקדש, יידיש ראזניאטאוו, פערעהינסקא, סוואריטשאוו און
 בראשניווי.

חסל סידור ספר ראזניאטאוו, פארענדיקט דאס צונויפשטעלן דאס
 בוך, אבער מיר ווייסן אז דאס אלץ, וואס איז געשריבן געווארן, האט
 ווייט נישט אויסגעשעפט סיי דאס לעבן און סיי דעם אונטערגאנג פון
 אונדזער קהילה. מען איז נישט אימשטאנד אלץ איבערצוגעבן און מיר
 זענען אויך נישט אימשטאנד געווען אריינצונעמען אין בוך אלץ, וואס
 אונדזערע לאנדסלייט האבן פארציכנט.

L.Tepper, L.Risack, B.Tepper

מיר האפן, אז ווען דאס בוך וועט דערשיינען וועט עס זיין א סטימול פארן
 ווייטערדיקן צונויפבינדן אונדזערע לאנדסלייט און ווייטערדיקן צונויפטרעפן
 זיך פארן דויערנדיקן אפשאצן די ווערט פון דער גרויסער ארבעט, וואס
 איז אפגעטון געווארן. מיר דאנקען דערביי אלע מענטשן, וועלכע האבן
 געטון אלץ, וואס איז געווען אין זייער יכולת, אז דאס ספר זאל ארויסקומען
 ווי צום שענסטן און ווי צום פולסטן, כדי עס זאל דינען ווי א ווירדיקער
 מאנומענט פאר אונדזער פארשניטענער יידישער קהילה.
 זכריה פרידלער

יצחק שפיגל

דרך חייו לא היתה סוגה ב-
שושנים, אולם לכל אורכה היה
נטוי קו של פשטות בהליכות חיים,
לבביות ביחסו לאדם, לכל אדם, ו-
מהותו הפנימית של מי שיודע סבל
מהו, ואלה עמדו לימינו לגבור על
כל נפתולי החיים. בכל מצב היה
שפוף על פניו חיוך, אשר קרן מ-
מנו בכל עת פגישה עמו. כי היה
האיש תמים-דרך, נקי-כפיים, פור-
על צדק ובר-לבב. אל כל אשר הלך
ובכל אשר פעל היה ישר עם עצמו
ועם האמונה ששכנה בקרבו. פשו-
טותו ינקה את שרשיה מיסודותיה
הרוחניים העמוקים של העיירה
היהודית בגולה, בעיר רוזניאטוב;
מתכונותיה הנאצלות של משפחה
רבתי-ילדים אשר כבר מקטנותם
התפזרו ונפוצו בארצות ובמקומות
שונים כדי למצוא מחייה לנפשם.
מלא מרץ, ברוך העזוה, בעל שקט-
נפשי נדיר — אלה היו קוי דמותו

ואופיו, וכל מי שנפגש בדרך חייו נהיה לו לידיד ורע. צמאנו לידע לא
ידע גבול והתבלט בסובלנותו הרבה, בכושר שיפוטו ההגיוני. אנשים נתנו
אמונם בו וסמכו עליו.

כשעלה ארצה כחלוץ המשפחה היו ראשית מעשיו ותכלית כל שאיפותיו
להעלות את בני-משפחתו ככל שניתן, בתנאים של הימים ההם ולהביאם
ארצה, אלי חוף מבטחים, אל ארץ דלה וענייה זו שאת מרורי ההסתגלות
אליה הכיר יפה באותן שנים.

ולא נח האיש ולא שקט עד שיכול לומר לעצמו שמה שבכוה אדם
לעשות — הוא עשה, ואף מעבר לזה. על מזבח זה העלה את הקרבן
ביותר שיכול אדם להקריב, את חייו האישיים ולא הקים משפחה כי כל
עמלו קודש היה לבני משפחתו האחרים.

רק מאוחר יותר בנה לו את קן משפחתו עם פרידה, תיבדל לחיים
ארוכים. ומאז המשיך ביתר שאת בטיפוח יחסי-משפחה עם קרובים ועם
רחוקים בד בבד עם קשירת קשרים נרחבים עם מכרים, חברים, אחים
לעבודה, לשמחה ולצרה, שמצאו בו ידיד ורע נאמן.

לבו נדם ביום י"ד באב תשל"א.

שמואל-לייב בן יואל רוזנבוים

אישיות מעניינת ומורכבת. היה בן יחיד להוריו, ובן-טיפוחיו של הדיין ר' יהודה-הרש קורן. דיבורו בנחת ובנימוס, תענוג ממש היה לשבת בביתו ולשמוע את שיחתו, אשר תמיד היתה מתובלת בדברי חז"ל, ומילתא דבדיחותא שהוא סיפר, חן מיוחד היה לה, וגם בדבריו בענייני דעות היה מתון, שקול ובנחת, בלי להט. הוא ואביו היו ממתפללי בית המדרש, אולם בלמדו בקלויז נשאר בו גם לתפילה. שירותו וצניעותו הם שעשו אותו מקובל על כולם.

היתה תקופה שמשפחת אשתו הוציאה אותו לגרמניה, אולם געגועיו לעיירה ולאנשיה לא נתנו לו מנוחה וחזר לרוזניאטוב והתמסר ל"תאוותו" לשחות בים התלמוד ושוב ישב בקלויז ועסק בתורה. תורתו — היתה אומנותו.

בשנת 1934 עלה ארצה. למרות מצבו הכלכלי העלוב, תמיד היה שמח בחלקו, לא שינה ממנהגיו, עשה כל מיני עבודות קשות וכל שעה פנויה הקדיש לימוד התורה.

כאשר גיסו ישראל הורביץ ז"ל ויבל"א צבי פסברג בנו את הקולנוע בפתח-תקוה, הוא נתקבל אצלם כקופאי וכמו תמיד הצטיין ביושרו, כנותו וצניעותו, זכה להערכה כללית ונהגו בו כבוד ודרך-ארץ.

כשנפטר בשנת תשל"ב בפתח-תקוה אלפים ליוו אותו בדרכו האחרונה.

ר' יחזקאל בן ר' אברהם נוסבאום

נולד בכפר קניזיסק, ע"י רוזניאטוב, נכד לצבי יעקב שטרן ולר' מרדכי שטרן. היה בן אחותו של ר' יוסף שמעון שטרן, למד גמרא אצל ר' יצחק ברניק. בגיל 16 עבד אצל ליזור יצחק לב.

לפני המלחמה העולמית הראשונה עזב את הבית ונסע לוינה, שם השתלם בהנהלת החשבונות ואח"כ עבד באחד הבנקים. בערבים שקד על לימודי-תורה.

היה ידיד נאמן לתורתו ולעמו, ספוג תרבות יהודית שרשית ומסורתית.

באחת האזכרות לקדושי עירינו הרצה על יהודי עירינו מדור הקודם, על הגדולים שבהם ועל החשובים שבהם.

באזכרה אחרת ניהל את האספה ודיבר על ספר הזכרון לקדושי
עירינו ואף הבטיח לקחת חלק בכתיבת הספר. בכאב ובצער שפך את
לבו המר על מה שעולל לנו הצורר הנאצי והביע את שמחתו הרבה שזכה
לראות את ירושלים שחבורה יחדיו. ביקש מ"יד ושם" לקבוע אם הצוררים
קריגר ומילר הועמדו לדין.

היה חבר ועד להוצאת ספר זכרון זה. הצטער צער רב על שלא
ניתן מפאת מחלתו להעלות את זכרונותיו.

הלך לעולמו בטרם עת, איש דגול, איש אמת ומחונן בתורה ובדעת.
יהי זכרו ברוך!

מרדכי שטרן

ר' דוד גלס

(נולד בעיר קלוש בשנת 1875 מת בירושלים בשנת ת"ש 1940). נתקבל
כשו"ב בק"ק רוזניאטוב בשנת 1903. היותו מחונן בהרבה מעלות, כמו בעל
קורא ותיק, בעל תפילה לימים נוראים, בעל קול נעים וסבר פנים יפות,
עשוהו לחביב הצבור והקלו על קליטתו בעירה.

גם קהל חסידי סטרטין, שהיו אמנם מיעוט קטן ברוזניאטוב, לעומת
חסידי דולינה (זידיצ'וב), אך תקיפים בנאמנותם לשושלת סטרטין, מצאו
בו איש שלומם והקלו מאד על קליטתו בחברה, וכך זכה להימנות על
ראשי הלמדנים של ה"חברה" ש"ס", מגיד השיעור ב"אורי-החיים", בחוג
אברכים, בלילות שבת. ורבים של מספר בחורים צעירים, מחברי בניו, אשר
שקדו על לימודי התלמוד בכל בקר לפני תפילת שחרית.

במשך מספר שנים הגדיל את משפחתו, נולדו לו בנים ובנות והיו
למשפחה ברוכת ילדים, 10 במספר. צרכי ביתו ועול החובות שנכנס בהם
עם בניית ביתו הביאו משפחה זו למצוקה כלכלית וזו היתה סיבה לעזיבתה
את רוזניאטוב והגירתה לגרמניה בשנת 1912 עד לעלית כל בני המשפחה
לארץ ישראל בשנת 1931/33.

חברה זו היתה נוהגת לערוך סיום הש"ס מדי שנה ברוב פומבי, במשתה
ושמחה. היה זה מאורע חשוב בקרב הלמדנים שבעירה. באותו ערב היו
גם מחלקים מחדש את לימוד המסכתות בין חבריה לקראת השנה החדשה.
וכך מדי שנה.

הבנים אשר שיכלנו

אם גם קטן ציבורנו — הספיק כבר מלאך המוות לגזול מאתנו אחדים מטובי בנינו בדרכים ה- מיוחדות לו: במלחמה ובתאונות.

אליהו הויזלר

בן לאה וברוך. יחיד להוריו. נולד ב-5 ביוני 1930 בגרמניה. מילדותו התחנך במוסד תחת פי-קוחו של ד"ר רוטשילד והיה תל-

מיד טוב, אך מלחמת העולם ה- שניה הפסיקה את לימודיו. בהיותו בן שמונה פרצו נאצים למוסד שבו למד וכפתו אותו ואת חבריו. באותה שנה הגיע לארץ עם הוריו שהתישבו בפתח-תקוה. למד שם בבית ספר פיק"א. במהרה רכש לו את השפה העברית והצטיין בלימודים. הצטיין גם כספורטאי. אחרי סיום לימודיו עבד במוסד, כי נמשך למכונאות. מגיל 14 חבר ב"הנחה". השתתף בהגנת קיבוץ שפיים שהותקף על-ידי הבריטים.

בפרוץ מלחמת השחרור התגייס והוא אז בן שבע עשרה וחצי בלבד. מילא תפקידו ב"משמר העם" ומשם נשלח לקורס צלפים. הצטיין בקורס זה והועבר ליחידה לוחמת לשמש בה כצלף. הצליח ביותר בצלפות זו והיה עוזרם ויד ימינם של המפקדים. השתתף ב-קרבות על טנטורה ועל קאקון ונתחבב על חבריו כרע וכלוחם.

השתתף בכיבוש מגדל-צדק, וב-
הגנתה מפני התקפת נגד חזקה
מצא את מותו.

ביום 12.7.1948 חיפה אליהו
על המקלענים של מחלקתו בצלי-
פותיו המדויקות כשהוא נשען ל-
סלע. כדור פגע בלבו ורעיו מצ-
אוהו מת כשעודו נשען אל הסלע.
למחרת היום הובא למנוחת עו-
למים בבית הקברות בפתח-תקוה.

מרדכי שניצר

בן יוסף וחנה נפל על משמרתו
במלחמת הקוממיות, בשנת 1948,
בדרום הארץ.

יוסף פרידלר

בן ישראל וחנה, נולד ב-24
לילוי 1922, בהמבורג, גרמניה,
לחם בצבא הבריטי נגד האויב ה-
נאצי ונפל בקרב ימי ע"י מלטה.
אניתו טבעה בים ויחד איתו נספו
138 חיילים יהודיים.

פרידלר יואל

בן ישראל ורבקה. נולד ב-1928
בגרמניה, בן למשפחה דתית, גדל
בבית כבן יחיד לצד שלוש

אחיות. הצטרף למחתרת האצ"ל
והיה פעיל בה ביותר. הוריו אמרו
לשלוח אותו לאמריקה, לקרובים,
כדי להוציאו מהסכנה המתמידה
אשר איימה עליו מבחוץ ומבפנים
גם יחד, אך הוא נהג בחייו בהתאם
לתשובתו: אנו גוייסנו לכל
החיים. מהשורה משחרר רק
המוות". עם חידוש המאורעות היה
בין הראשונים שירדו לעיר הע-
תיקה ואירגנו את הגנתה. היה זה
קומץ קטן של בחורים וביצרו את
העמדות.

ב-20.1.1948 יצא עם שני חב-
רים ל"בקור-חולים" לשם מסירת
ידיעה בטלפון. בדרך פגעו בהם
אנשי-כנופיה מלווים על-ידי שוטר
בריטי שמסר לאחד הערבים את
נשקו, והלה פצע את השלושה.
יואל נשאר כשלושת רבעי שעה
במקום כשהוא פצוע והערבים
מתעללים בו. כשפרצו חברי
האצ"ל למקום, מצאוהו גוסס.

דבריו האחרונים היו: תמסור
להם שירביצו... אני מרגיש שזה
סופי, אבל היה כדאי".

שטרנברג אליעזר ליפא (אלי)

בן יעקב ומרים. נכדו של ר' ליפא
טננה מרוזניאטוב וכן נכדו של ר'
יוסף שטרנברג ששימש בקודש
בבית האדמו"ר מצורטקוב זצ"ל.

נולד ביום י"א בתשרי תש"ז (6.10.1946), למד בבית-הספר "ביל"ו ואחרי שסיים את לימודיו בבית-הספר "בר-אילן" למד בשקידה בבית-הספר התיכון עירוני א'. שאיפתו היתה לשלב תורה ועבודה ואחרי שעבד בחברת ביטוח לפני הצהריים הקדיש את ערביו ללימודים. ערב גיוסו בפברואר 1965 הספיק לגשת לכמה מבחינות-הבגרות, שעמד בהן בהצלחה מרובה; את השאר אמר להשלים תוך כדי שרותו בצבא. היה נער רבגוני, שעסק בתחביבים שונים (משחק השחמט, איסוף בולים ומטבעות וחתים-תיהם של אנשי-שם), התעניין בספורט ובין השאר השתתף בצעדות. אהב לקרא ספרים ובהם שקע עד יומו האחרון. אהבתו ללא מצרים לבני משה פחתו, מסירותו ונאמנותו להם ודאגתו לכל אחד ואחד מהם משתקפות ממכתביו אליהם בהיותו בצבא. היה מוכן לעזור לזולת ומפני כן אהוב היה על יודעיו. צניעותו

ויושרו היו מן הסגולות שחיבבוהו על הכל. את מועד גיוסו יכול היה לדחות עד שאחיו הגדול ממנו יסיים את שירותו, אלא שהוא סירב לעשות כן, וכאשר הגיע המועד התגייס לצה"ל. הוצב ליחידה קרבית ועל כך אמר: "כבוד גדול הוא לשרת ביחידה כזאת". לא הספיק לשרת אלא מחצית-שנה, כי ביום י"ג באב תשכ"ה (11.8.1965) נפל והובא למנוחת-עולמים בבית העלמין הצבאי בקרית-שאול תנצב"ה.

מיכאל דינגוט

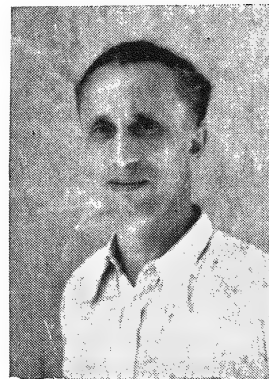
נולד ב־7 ליאנואר, שנת 1918 בהמבורן, גרמניה, היה נוטר, נפל על משמרתו ז' ניסן, 1939, כשהיה מלווה את אוטובוס הדואר בחיפה. הוריו משה ושרה דינגוט, מבית אדלר נפטרו בחיפה. המנציחים:

הדוד: בנימין אדלר
אחיות: טובה ורות

ציון לאלה שהלכו מאתנו

בן אליעזר יצחק מפרהינסקו ברוך הויזלר

נולד ב־1.9.1898 בפרהינסקו
שבפולין. התגורר בגרמניה משנת
1926 והיה סוחר רהיטים ודברי

קונפקציה. בשנת 1938 ראשיתה
של מלחמת העולם השנייה עלה
ארצה עם אשתו ושני ילדיו. בארץ
התנדב לשרת כנוטר במשטרת

ישראל בזמן שלטון המנדט הברי-
טי. השתתף יחד עם בנו ועוד
רבים אחרים בהגנה על קבוץ
שפיים עת ערכו הבריטים חיפוש
אחר נשק. הוא התפרנס מנהול
מסעדה עד שפקד אותו האסון עת
נפל בנו יחידו במלחמת השחרור
בשנת 1948 בכבוש מגדל צדק.
האסון דיכא אותו עד מאוד ולא
היה באפשרותו להמשיך בנהול
המסעדה. הוא נתקבל לעבודה
במשרד המסחר והתעשייה. היה
חבר ועד המשפחות השכולות
בפתח-תקוה מיום הוסדו.

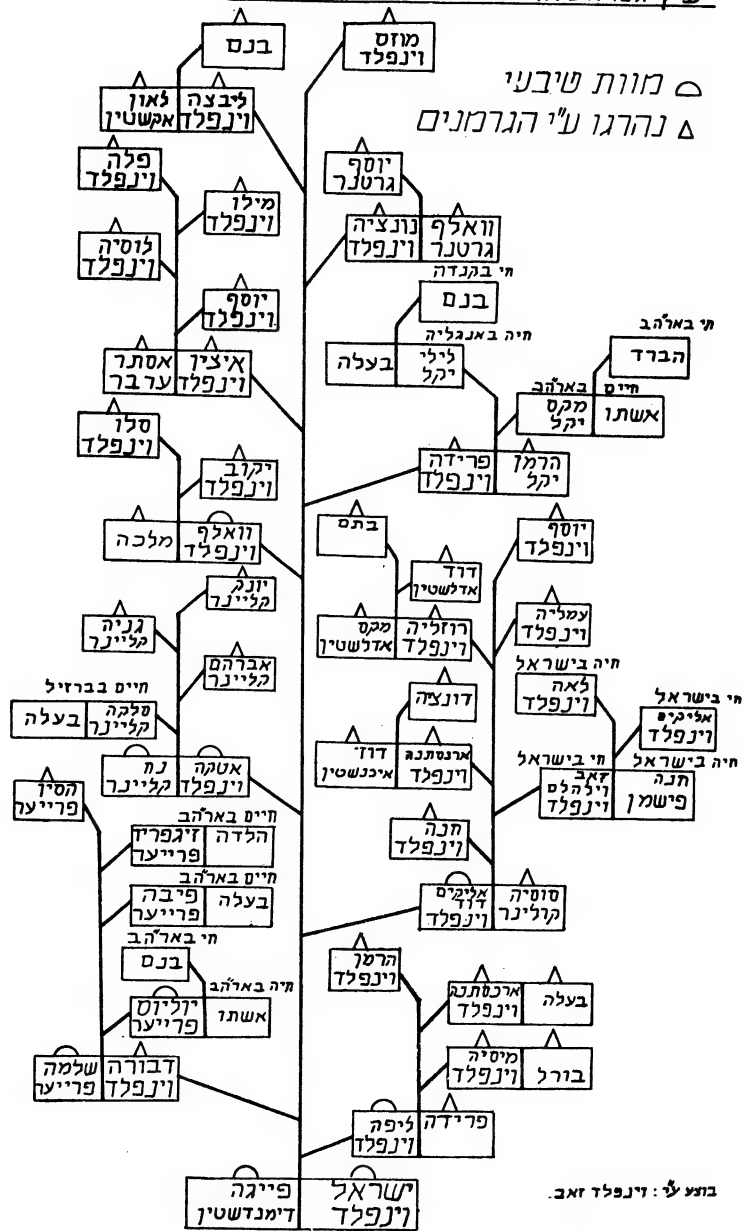
20 שנה נשא בכאב את זכר
בנו, ובערב יום העצמאות ד' אייר
1968 בעת האזכרה ליד המצבה
במגדל צדק נפל ארצה בדרכו
להניח זר לנופלים. מיד לאחר
האזכרה בהגיעו הביתה לא הספיק
לאמר דבר ונפח את נשמתו.
היתה זו התקפת לב.

יהי זכרו ברוך.

נרות לזכרון

עץ גנאולוגי של משפחת וינפלד

ל ז כ ר ע ו ל ם

למשפחת וינפלד מכפר סבריציוב

אבי ר' אליקום-דוד בן ישראל הלוי ופייגה
אמי סוסיה בת זאב-וואלף קרלינר וחנה
האחיות חנה, אסתר ובעלה דוד אייכנשטיין ובתם
האחות שושנה-רוזליה ובעלה מקס עדלשטיין ובנם דוד ובתם
האחות עמליה והאח יוסף

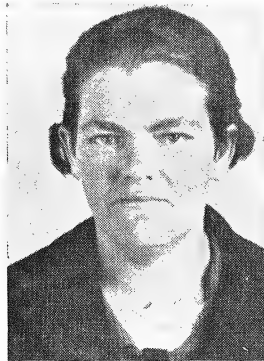
הדוד ליפא ואשתו פריידה וינפלד
וילדיהם: מיסיה ובעלה בורל, אסתר ובעלה ובנם הרמן
הדודה דבורה פרייער מבית וינפלד ובעלה סלמון
ובניהם: יוליוס והרמן

הדוד וואלף-זאב ואשתו מלכה ממשפחת ר' איציקל מריוניאטוב
ובניהם: יעקב וסלין
הדוד איציו-יצחק ואשתו אסתר מבית ארכר
וילדיהם: יוסף, לוסייה, מילו, פלה
והדוד מוזס-משה וינפלד

המנציח: וילהלם-זאב וינפלד
חדרה — ישראל

ל ז כ ר ע ו ל ם

למשפחת פישמן מויגודה

אבי גודל בר' הרש ורחל
אמי לאה בת שלום וחנה
אחי איזיק בן גודל ולאה
אחותי גיטל בת גודל ולאה
אחי ברל בן גודל ולאה
אחי ישעיה בן גודל ולאה

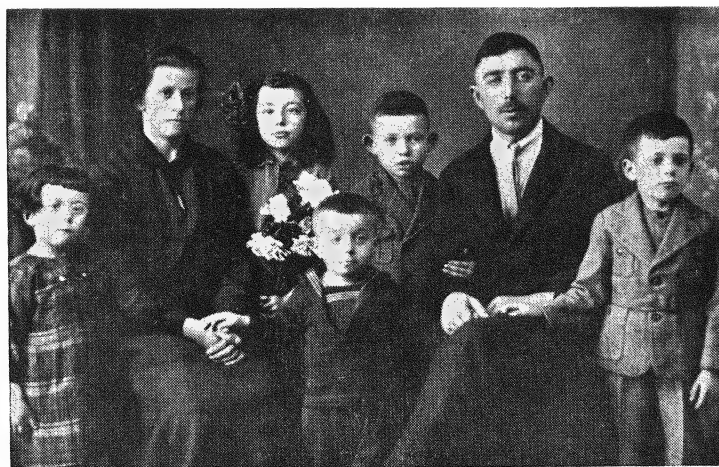
המנציחה:

חנה בת גודל ולאה
מבית פישמן כעת וינפלד
חדרה — ישראל

לאה פישמן
חותנת של זאב

מצבת נצח

אבי שמואל רוזנברג
אחותי בינה קסנר ו-4 ילדיהם
אחי עזריאל, אשתו ו-4 ילדיהם
בן דוד עזריאל וסרמן, אשתו וילדיהם
שמעיהו גולדשמידט וכל משפחתו
אנצי שטרסמן ומשפחתו
פסיל בוכוולטר ו-5 ילדיה
אביגדור דיאמנד ומשפחתו
אברהם שטרומווסר ומשפחתו
שיינצי קסנר ומשפחה

עזריאל רוזנברג ומשפחתו

המנציחה : בילה סאבל מבית רוזנברג

יזכור

עזריאל זסרמן

הני בת עזריאל דיאמנט

איטקה גולדשמידט

המנציחה :

בילה סאבעל מבית רוזנברג

אנחנו מבכים מרה את יקירינו

לזכר אמי מורתי

הגב' אדלר חיה
אחותי: אדלר גיטל
אחותי: בילה אדלשטיין
אחותי: רוזה לנגר
אחותי: חנה שטרסמן
אחי: שמואל אדלר ואשתו פרידה
אחי: זאביאבא אדלר
אחי: דוד אדלר ומשפחתו
גיס: ליאו לנגר
גיס: טוני לנגר
גיס: שטרסמן משה

חיה אדלר

דוד אדלר

מילשטיין בלומה
מילשטיין משה
הורוביץ שרה ובעלה מנדל
רובין בונצ'י
רובין בצלאל
טורקלזויב מנדיל
פרידלר פישל
פרידלר שרה
אדלשטיין מקס ורוזה ובנם
מנהיים לאה ובעלה נתן
ובנם הנרי
אדלר שמעון
מרק צבי
מרק מרדכי ואשתו איטה
יונגרמן גיטל
יונגרמן משה
יונגרמן צבי
קסנר יוסף
קסנר בניציון
קסנר נתנאל
ארטמן ישראל-לייב
ואשתו שבע

המנצית את קרובי המשפחה
וידידים:
אדלר בנימין, קריתיים
אסתר (אטקה) זמרי

זאב אבא אדלר

ילדיו: שטרסמן יוסף
שטרסמן דבורה
אדלר פרידה לבית פסברג
ובנם שמואל
שטרסמן יעקב בן זאבי-אבא
שטרסמן זאבי-אבא
שטרסמן בונצ'י
שטרסמן לאה
שטרסמן מרדכי
שטרסמן שרה
שטרסמן חיה-גיטל
שטרסמן כתריאל
שטרסמן שרה צירל
שטרסמן יהושע
שטרסמן מרדכי
שטרסמן בלומה
שטרסמן לוי
שטרסמן מרדכי בן יעקב
שטרסמן אריה בן יעקב
שטרסמן זאב בן יעקב

על
אלה
אנו
בוכים

רשי פרוכטר בתו של משולם

יעקב פרוכטער ב"ר משולם
אשתו יענטי ב"ר מאיר פרענקעל
אחותה אצי ב"ר מאיר פרענקעל
עם ילדיהם

המנציח: משה פרוכטר (ארה"ב)

זכרם לא ימוש מאתנו

משפחת ר' **שמואל וירט** מרוזניאטוב, שנרצחה בגיטו דולינא
ע"י הנאצים ימ"ש ב"ז אלול תש"ב

אבי המשפחה ר' **שמואל** ואשתו **פריידע** וצאצאיהם:

יוסף שמעון שטרן

ממזיע נשואה לר' **יוסף-שמעון**
שטרן

וילדיהם: **ברכה** ובעלה **זיידה**

ו-5 ילדיהם

יחזקאל ואשתו **לאה**

ו-2 ילדיהם

דוד ואשתו **גיטל**

ו-2 ילדיהם

ס'ושיע ובעלה **יצחק**

בויער ו-2 ילדיהם

מרדכי ואשתו **פנינה**

ו-2 ילדיהם

רייזל ובעלה **יהודה**

אסתר ויעקב

שרה-רבקה נשואה לר' **בנימין שפיגל**

וילדיהם: **מרדכי** ואשתו **רחל** ו-5 ילדיהם

שלמה ואשתו **שיינדיל** ו-2 ילדיהם

חיה ובעלה **שמואל-לייב** וילדיהם **בלציה**, **אליעזר**

פייגה-לאה נשואה לר' קלמן הלפרין
 וילדים: גיטאלי ובעלה ו-2 ילדיהם
 ווייזר ו-2 ילדיהם
 חוה ובעלה
 וילדיהם יעקב, יצחק
 ישראל וירט
 ואשתו מלכה ו-5 ילדיהם

טילה נשואה לר' אברהם-צבי
 זויערבערג
 וילדיהם: חנה, יוסי ופנחס
 מלכה נשואה לר' ישראל
 קורנבליט ו-5 ילדיהם
 פינקל נשואה לר' בריש ווייס
 וילדיהם רייזל ויעקב
 רונציא נשואה לר' בן-ציון
 שטרספלד וילדיהם יעקב וחנה

מצבת

נצח

קלמן הלפרין

כולם חסידים ואנשי מעשה
 עושים צדקה בכל עת וביתם
 היה פתוח לרווחה. משפחה
 עניפה ומסועפת. נרצחו ע"י צר
 הצורר בכל מיני מיתות משונות.

המבכה מרה על השבר הגדול,
 הנכדה היחידה — האוד המוצל מאש:
 מרים בת אברהם-צבי וטילה זויערבערג
 ובעלה יהודה זויערבערג-הריזור
 חיבת-ציון — ישראל

ל ז כ ר ע ו ל ם

למשפחת **ברגר** מרוזניאטוב

אבי ר' יוסף ברגר — JOSEF BERGER

אמי מרת לאה ברגר

אחותי **ברונציה ברגר-וידמן** ומשפחתה

אחי **מישל ברגר** ומשפחתו

אחי **יששכר ברגר** ומשפחתו

גב' לאה ברגר

ברונצו וידמן-ברגר

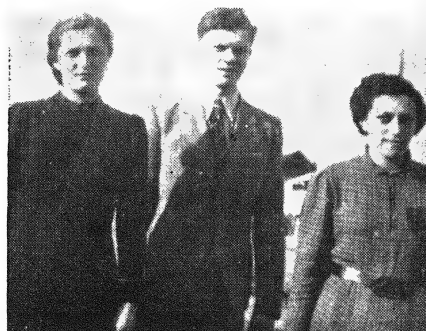

ארצי ברגר

המנציחה :

טינציה ברומשטיין-ברגר

ל ז כ ר ע ו ל ם

אברהם מצי' כהן פרידלר

מימין: הנכדה של ליפא טנא, בנימין בנה
של בלימצי' ורוטקה שוואלב

בלימצי' רכטשפן

המנציחים: מרדכי, זכריה ויעקב רכטשפן

נ ר ת מ י ד
ל ז כ ר ו ן ע ו ל מ י ם

אמי סאבעל רוזנבוים
האחות רחציה שפרלינג
אסתר רוזנבוים
שלמה רוזנבוים וילדיהם

מימין: שלמה רוזנבוים ואשתו, ובנו רחציה

נ ז כ ו ר
ל ע ד

שלמה רוזנבוים

סאבל רוזנבוים

המנציחה :

בלומקה שורץ לבית רוזנבוים

אנו מבכים מרה את יקירינו

משפחת ר' לייביש פרידלר מרוזניאטוב, שנרצחה בגיטו
דולינא על-ידי הנאצים ימ"ש בי"ז אלול תש"ב — 9.8.1942

אבינו ר' לייביש פרידלר ב"ר אלכסנדר

אמנו הני-לאה בת ר' יצחק גלר

אחותנו פרידה-מרים עם בעלה אברהם פרידלר

אחותנו שרה עם בעלה

אחותנו גיטל עם בעלה

דוד מרדכי גלר, אשתו גיטל וילדיהם מספס

דוד יצחק יונס, אשתו טויבה מבית גלר וילדיהם מספס

דוד בינם גלר ואשתו גיטל

בן דודנו דוד גלר ומשפחתו

בת דודנו אסצי פרייטג מבית יונס ומשפחתה

וכל הקרובים משפחות ביטקובר מספס

המנציחים:

האחים פנדר, זכריה וישראל פרידלר

יושבים מימין: פרידה והבת הני תבל"א, לייביש ואשתו הני-לאה
עומדות: שרה וגיטל

ארץ, אל תכסי זמם

משפחת ר' יעקב-יעקעל שרף שנרצחה בגיטו דולינא
על-ידי הנאצים ימ"ש בי"ז אלול תש"ב 9.8.1942.
אמנו שרה שרף בת ר' סענדער פרידלר
אבינו יעקב-יעקעל שרף
אחותנו פרידה עם בעלה שמעון דיאמאנד

שרה

יעקעל

פרידה

המנציחים :

האחים : סענדער, והירשיברוך פרידלר-שרף

ל ז כ ר ע ו ל ם

לזכר משפחת **מרדכי-מוטעל פרידלר** מרוזניאטוב
שנספו בשואה.

אבינו מורנו **מרדכי** ואמנו **שרה פרידלר**
אחותנו **חנה** ובתה **חיה**
גיסתנו **חנה** וילדיה: **יוסף**, **שמואל**, **טובה** ו**צביה**
ילדי אחותנו **רבקה**: **יפה**, **יעקב**, **דבורה**
הדודים **משה** ו**ישראל** וכל בני משפחותיהם
בנות-דודי **רשי**, **מרים**, בעליהן וילדיהן
בני-דודי **בנדט**, **משה**, **צבי** ומשפחותיהם
בני-דודי **אורי**, **פישל** ומשפחותיהם

יהי שמים ברוך לעולמי עם!

חנה פרידלר מבית ווייסמן, אשתו של **אוצי**, עם ילדיה **טובה**, **שמואל**
צביה ו**יוסף**

המנצחים: **מרים**, **מקם**, **חנינא פרידלר**
ואסתר **פרידלר-מילר**

נ ר
ת מ י ד

מרדכי, חנה ואשתו שרה פרידלר

שמואל פרידלר

חנה ובתה חיה

המנציחים :

מרים, מקס, חנינא פרידלר
ואסתר פרידלר-מילר

אנו מבכים את יקירינו

יעקב יאמפל
נפל כפרטיון
ביערות סטרי

המנציח : מרדכי יאמפל

**משה
צימרמן**

יוסף געלובטער
ואשתו

המנציחים :
דבורה אונגר ושושי וירמן

ר' מאיר אהרן הכהן לונדנר נולד בסטרי, חי כל השנים ברוזניאטוב היה תלמיד חכם גדול בתורה ובחכמה חסיד נלהב סטרטין בשנת 1908 עלה ארצה והתישב בירושלים, בעיר העתיקה, והיה נשיא של "כולל" גליציה.

ר' מאיר אהרן הכהן לונדנר
נפטר בשיבה טובה בצפת, עיר המקובלים

ר' אליקום נציל כ"ר שמעון
שפיגל חתנו של ר' מאיר אהרן
הכהן לונדנר
נולד 1872
ניספה י"ז אלול תש"ב 9.8.1942

**נשמות
קדושים
מעונים**

גיטעל בת ר' מאיר אהרן
הכהן לאנדנער
נולדה 1872
ניספתה י"ז אלול תש"ב 9.8.1942

לזכר אהובי ויקירי

ר' אליעזר בן אליקים גציל שפיגל

ואשתו זלמי מבית גציל

יצחק שפיגל ואשתו שינדיל מנוחתם בארץ הקודש

חנה בת אליקים גציל

אליעזר בר' אליקים גציל

מרדכי בר' אליקים גציל

שלום בר' אליקים גציל

ישראל צבי לונדנר ומשפחתו

אברהם לונדנר ומשפחתו

דב-בערל לונדנר ומשפחתו

שנספו ע"י הצוררים הגרמנים בשואה

המנציחים :

יהושע ודוד שפיגל

נר
תמיד

לזכר:

אחי ישראל קלינגר ואשתו

אבינו ר' יוסף-לייב קלינגר
אמנו רבקה מבית שטגמן-שורץ מקלוש
אחנו ישראל
שנהרגו בשואה ע"י הנאצים ימ"ש

ר' יוסף לייב קלינגר ורעייתו רבקה

המנציחים: ברוך ודב קלינגר

לזכרון עד

דודי מרדכי שפיגל
ואשתו רחל מבית קריגל
הנדל קריגל ובניו: ברוך, דוד, פפה ושרה

מרדכי בן בנימין שפיגל ואשתו רחל

המנציחה:
צילה פטמן מבית קריגל

נר נשמה

לזכר אבי
משה-מיכאל קורנבליט
האח ישראל ואשתו מלכה וילדיהם
האח אברהם, אשתו וילדיהם

המנציחה:
האחות חנה הופמן מבית קורנבליט

ל ז כ ר ע ו ל ם

לזכר אחותי קלרה חיהצי ובעלה יצחק קצמן
 וילדיהם: הנ"ל, יעקב, צבי
 לזכר אחי שמעון ואשתו ברנציה מבית פסברג
 וילדיהם: יעקב, אסתר, מנדל
 לזכר אחי ראובן ואשתו טינציה ושני ילדיהם
 לזכר אחותי פני ובעלה ליאו רפפורט
 וילדיהם: אלה, הרש, יעקב
 לזכר דודי אביגדור דיאמנד ואשתו חוה
 וילדיהם: לאה, אנשיל, אליעזר, רפאל, ריקל
 לזכר דודי עזריאל ואשתו שרה וסרמן
 וילדיהם: הנ"ל, גולדה, מלכה, צבי
 שנספו בשואה על-ידי הצוררים הגרמניים ימ"ש

המנציח:

א. א. דיאמנד, רעננה, רח' המיסדים

ל ז כ ר ע ו ל ם

אלה ממשפחתנו שנספו והם:
 אמי רוזה הייזלר בת שלמה יונגרמן
 אחותי מרים הייזלר
 אחותי פרל הייזלר
 אחותי שרה הייזלר
 אחי הירש הייזלר
 דודתי גיטל מייזלס
 בניה משה מייזלס, אשתו וילדיו
 הירש מייזלס
 הרצל מייזלס
 בתה דינה שטרן (מייזלס) ובעלה
 בן-דודי משה ברנפלד
 דודתי פרל רוט, בעלה וילדיה
 אהרן ואליהו פרידלר ומשפח'
 אלה מהשכנים וחברותי:
 אהרן ופסיה זמל ומשפ'
 דבורה זיסר
 רות ובלומה שוואלב
 הרש פריידנברג בן לייב

המנציחה:

יהודית הייזלר-פרידמן

ל ז כ ר ע ו ל ם

אבינו אויסלנדר לוי
 אמנו אויסלנדר חיה
 אחותנו פרל, אדלה, יונה
 אחינו ישראל
 אחותנו חנה ובעלה יצחק גלטשטיין ובתם בניה
 דודנו אויסלנדר יצחק, אשתו רחל וילדיהם
 דודנו אויסלנדר אברהם, אשתו דבורה וילדיהם
 דודנו ליברמן צבי, אשתו חנה וילדיהם
 דודנו ליברמן שלמה, אשתו קלרה וילדיהם
 דודנו שנייד הרמן, אשתו דבורה וילדיהם
 דודנו קלינגר ישראל, אשתו רוזה וילדיהם
 דודנו אוקס, אשתו ברטה וילדיהם
 דודנו שפיגל משה, אשתו רוזה וילדיהם
 דודנו פוצר ישראל, אשתו אסתר וילדיהם
 דודנו שווארץ יואל, אשתו אדלה וילדיהם
 דודנו גרטנברג דוד, אשתו סוסיה וילדיהם
 וכל יתר קרובי המשפחה שנספו בשואה

המנציחים: מאיר ומשה אוסלנדר

נ ר ת מ י ד

לזכר הורי ומשפחתי:

אבי ר' יוסף בן דוד לייב רובינפלד
 אמי ממצי בת ר' יעקב־מאיר נוסבוים
 אחיותי חייצי, בתיה, עצי, אסתר
 אחי יהודה הרש

המנציח: דוד נוסבוים
 ראשון־לציון

נשמתם עדן

שמואל לב ואשתו שיינדיל מבית ויצמן

המנציח: יהודה ויצמן-אקסלרד, ארה"ב

נר תמיד

לזכר הורינו ובני משפחתנו שנרצחו ע"י הנאצים

האבא ר' שמואל נוסבוים

האמא רבקה

אחותנו אסתר, בעלה וילדיהם

אחותנו חנה

אחינו יצחק

דודנו יוסף שמעון וכל משפחתו

דודנו שלום ודודתי וכל יתר בני המשפחה הי"ד

המנציחים:

מרדכי ואריה שמרין-נוסבוים

ד"ר דוד וייסמן בהרצאתו

המנציחה: סימה ליטוצבסקי ווייסמן

עומדים: גיטל, משה שמערל, יעקב, שלמה אברהם, רחל, קלרה
יושבים משמאל: פרומה וינקלר, פנחס קנול וזאב וינקלר

המנציח: וינקלר אברהם, נצרת

לזכרון עולמים

אבי ברוך דיאמנד
אמי ביילה דיאמנד
אחותי מלי
אחי מרדכי
הינדה
חנה
שמחה
מנחם

המנציח: יהודה דיאמנד
חיפה

יזכור אלקים

את מרת מטיל בת שמשון-חיים
בתי סושיע
בני ישראל
בתי ממציע

שנספו בשואה ע"י הצוררים הנאצים ימ"ש

המנציח: יהושע שטנמן

נר תמיד

לזכר הורי

אלי הורוביץ ואשתו
האחיות ארקה וסלקה
האח ישראל
ר' דוד-צבי הורוביץ, אשתו אסתר
והילדים רבקה, מאלי וזינדל
יוסף רוטנברג אשתו אסתר, הבת רבקה וילדיה
שנספו בשואה

המנציחה:
לייצי בת שלמה שמריל הורוביץ

נ ר ת מ י ד

ל ז כ ר

מיכאל ברגר ואשתו ז'נט
חיים זיינפלד ואשתו רחל מבית לאופר

המנציח: ד"ר חיים ברגר ז"ל
בני-ברק

י ז כ ו ר א ל ק י ם

את אבי	הרש-לייב וויינריב
את אמי	א ט י
את אחותי	ש ר ה
את דודי	משה וואהל
את דודתי	מאטיל וואהל
בתם	לאה וואהל
בנם	אברהם וואהל
בנם	יעקב וואהל

המנציחה:
יפה רוזנשטראוך לבית וויינריב
ת"א, יד-אליהו

ל ז כ ר ע ו ל ם

אמי פני שטיין
אחי אברהם שטיין

המנציחים:
שושנה שרל
מרים זוהר

ל ז כ ר ע ו ל ם

אבי אבא טנא

אמי טולצו טנא

אחותי איטה טנא-דיאמנדשטיין

ומשפחתה

יהי זכרם שמור לעד!

המנציח: אריה טנא

ת"א, יח' לילאן 8

ל ז כ ר מ ש פ ח ת ה ו ר ו ב י ן

(מתחנת הקמח בריפני-ריפנער מיל)

אבינו ר' יצחק הורוביץ

אמנו גב' רחל בת שמעון הורוביץ

אחינו צבי ואשתו ושני ילדיו

אחותנו לאה זיסל ובעלה יצחק טורטלטאוב

ושני ילדיהם פלצי וגיטה

דודתנו מרים בת שמעון הורוביץ ודודי חיים-אשר

דודתנו גיטל, בעלה אלי ובתה פסיה

המנציחים:

פליקס ושמעון הורוביץ

יזכור אלקים

את הנשמות הטהורות והזכות של בני משפחתי שהושמדו על-ידי הצוררים הנאציים ימ"ש בימי ההשמדה עם יתר בני קהילת פערעהינסקו בגליציה:

את אבי מורי ר' זליג-לייב פישביין הי"ד

אמי מורתי מרת סוסיא

אחי יהושע בר' זליג-לייב אשתו רוזיה וילדיהם

אחי נחמן בר' זליג-לייב

אחי זאב-וואלף בר' זליג-לייב

אחי מענדיל בר' זליג-לייב

אחי יחזקאל בר' זליג-לייב

אחותי לובה פינגרהוט ובעלה לייב פינגרהוט

גיסתי רוזה פישביין

גיסתי פרומציה פישביין

ובני אחי ואחיותי: מרדכי, שמעון, חנן, ישראל, ברוך,

לאה, הרש, רבקה, ויסיא

המנציחה:

נירנברג אַניא מבית פישביין

הרצליה, נוה עמל

לזכר עולם

למשפחת ד"ר וסרמן מרוזניאטוב

ד"ר וסרמן שלמה, עו"ד

אשתו גזלה מבית שפיגל

בתם אורנה ובעלה ריכרד ויטלין

שנהרגו בשואה ע"י הצוררים ימ"ש

המנציחה את זכרם:

הלנה גולדמן מבית וסרמן

נהריה, יצחק שדה 27

נ ר ת מ י ד

לזכר הורי ובני משפחתי ז"ל שנרצחו על-ידי הנאצים

אבא ברלפיין יהודה בר בן הרש מטיס
אמא ברלפיין רוכטצע בת זאב יגר
אח ברלפיין חיים-ישראל
אחות ברלפיין חנה
אחות ברלפיין פנקה
אחות ברלפיין דבורה
אחות ברלפיין הניה
אחות ברלפיין אטיה
אחות איסרלס רכצ'יה
גיס איסרלס שמעון
בן אחותי איסרלס נפתלי
דוד ברגמן סנדר
דודה ברגמן גניה
בתדודה ברגמן רגינה
בת דודה ברגמן אנדז'יה
דוד וואלוך שמואל
דודה וואלוך ארטה
בת דודה וואלוך ד'זונייה
בת דודה וואלוך סלציה

יהא זכרם ברוך!

את זכרם של הורי היקרים ובני
משפחתי היקרים מנציחה :
הבת גניה (ברלפיין) יונגרמן

לזכר עולם

משפחת אליהו שפיגל מרוזניאטוב

אבי המשפחה ר' אליהו ב"ר ישראל-אברהם שפיגל
אם המשפחה חיה בת ר' יצחק גלר מקלוש
האח הבכור משה, אשתו ו-3 ילדיו: ישראל-אליהו, עליזה, פני
האחות ברטה, נשואה לנתן הירש
האחות סושיא, נשואה לברוך רכטשפן מפרהינסקי
וילדיהם: ישראל ואסתר
האחות יוטה, נשואה להרמן מלצר מסטניסלבוב
וילדיהם: טוני ואסתר
הדודה — אחות אבי, מלכה ובעלה זישא-אריה קופרברג
וילדיהם: בלצי, הרש, מוניע
הדוד — אחיו של אבי, שלמה שפיגל, מאהורינב וכל בני משפחתו
הדוד — אחיו של אבי, בנדיט שפיגל, מברושנב
הדודה שיינדיל שפיגל והילדים זושיע טינדי
הדודה ברכה לוסטיג וכל בני משפחתה
הדודה אסתר גלטשטיין ובעלה ישראל
ובניהם: זלמן, יצחק, פרומה ויחזקאל
יוסף הלפגוט, אשתו ציפה וילדיהם: פייגה ופרידה
שכנינו שטרסמן מרדכי-מוטי ורבקה
וילדיהם: גסי, אסתר, רחל
השכן ויסברג יהודה ואשתו פרומה
כולם נהרגו על קידוש השם על-ידי הנאצים ימ"ש בי"ז אלול, תש"ב
בגיטו דולינא

המנציחה: חנה שפיגל, חולון

יזכור אלקים

את נשמת אבי מורי הרצל נירנברג
אמי מורתי ב"ל ה'
אחותי מרת בריינה זכמטץ
גיסי יעקב זכמטץ
ובניהם בנימין ומרים
אחותי דבורה ובעלה חיים טראָפּ
אחי ישעיהו ואשתו לובה
אחותי לאה
אחותי פ"גה
אחי מאיר

שנספו כולם בימי השואה עם יתר בני קהילת פערעהינסקו

המנציח את זכרם:

דבֿיקרול נירנברג
חולון, מקוה ישראל, 14

יזכור אלקים

את אבי מורי ר' אברהם פינקלשטיין
את אמי מורתי רבקה פינקלשטיין
את אחי דבֿֿוועלוועל ואשתו חיה
את אחותי שרה ובעלה ישראל שטגמן

שנספו בשואה עם יתר בני קהילת פערעהינסקו גליציא

המנציח את זכרם:

מרדכי פינקלשטיין
ת"א, רמת הטייסים, רח' הלבנון 1

נ ר ת מ י ד

לזכר הורי ובני המשפחה ז"ל שנרצחו ע"י הנאצים

אבי יעקב בן פנחס הייזלר מניבילוב

אמי טובה בת אשר זליג (מבית יונגרמן) מניבילוב

אחותי מלכה בת יעקב (מבית הייזלר) וינטרפלד מניבילוב

גיסי זרח וינטרפלד

שלושת ילדי אחותי

אשתי פנינה יונגרמן מבית שפיגל-אוסלנדר

בתי מושיה יונגרמן — MUSIA

בתי לוסייה יונגרמן — LUSIA

את זכרם של ההורים ובני המשפחה מנציח הבן פנחס

את אשתי ובנותי מנציח בעלה פנחס

יהא זכרם ברוך!

פנחס יונגרמן

שדמות דבורה, דארינע גליל התחתון

צום אייביקן געדענקען

מיינע גוטע פריינד און קרובים פון ראָזניאַטאָוו :

טויבע-לאה הויזלער — TAUBE-LEA HAUSLER

משה הויזלער — MOSHE HAUSLER

גולדה הויזלער — GOLDE HAUSLER

נחמה הויזלער — NECHAMA HAUSLER

שבתאי הויזלער — SHABTAI HAUSLER

וועלכע זענען אומגעקומען אויף קידוש השם

כבוד זייער אַנדענק!

ס'פאראייביקט :

LOUIS RISACK

N.Y., U.S.A.

לזכר עולם

הורינו היקרים

אבי ר' מאיר רוט

אמי מרת פערל רוט,

בת שלמה יונגרמן

המנציח :

בנם קוני רוט

(ארה"ב)

הורינו היקרים

אבי ר' יוסף בר' פייוועל לופער

אמי מרת רחל-לאה

בת אפרים רכטשפן

המנציחה :

בתם עלזא רוט

(ארה"ב)

לזכר עולם

ARON ENIS
 MINA ENIS
 MUNIO ENIS
 EMMA ENIS-EISMAN
 HENRYK ENIS
 HERMAN ENIS & Fam.
 Dr. JOSEF ENIS
 JANINA ENIS-WERBER
 MAX ENIS
 FANNY & MARZU'S & EMANUEL
 TONY, DUNIO & LENA JUPITER
 KUBA ENIS
 FWREILICH BERISCHA
 FREILICH SARA
 JETTY HABER-HERMAN

ר' אהרן עניס
 גב' מינה עניס

הי"ד
 וועלכע זענען אומגעקומען
 אויף קידוש השם

המנציחים :

HARRY, MUNEK, SALO ENIS
 U.S.A.

שי"ב ר' דוד רזנבורן

המנציחים : משפחת יונר מפערהינסקו השוכנת בפלך סטנסילירוב

בערל פיין מברושניוב

בערל נירענבערג מברושניוב

אויסלענסער מאיר מברושניוב

זאב ויינפעלד מסורוציוב

לזכר עולם — צום אייביקן אָנדענק

WOLKENTEIBER BRANCIA	וואַלקענטרייבער בראַניא
WOLKENTREIBER ARON	וואַלקענטרייבער אהרן
WOLKENTREIBER SARA	וואַלקענטרייבער שרה
WOLKENTREIBER DOBBY	וואַלקענטרייבער דובי ומשפּח'
WOLKENTREIBER REGINA	וואַלקענטרייבער רבקה
WOLKENTREIBER CHAIM	וואַלקענטרייבער חיים
TURTELTAUB CHANCIA	טורטעלטיוב חנצ'יא
TURTELTAUB MAX	טורטעלטיוב מקס
TURTELTAUB LEA	טורטעלטיוב לאה
WERNIK DAVID	ווערניק דוד
WERNIK LOTTY	ווערניק לוטטי
WERNIK CHAJA	ווערניק חיה

פאראייביקט
NATHAN BERGER
U.S.A.

המנצח :
נתן בערגער —
ארה"ב

לזכר עולם

בני משפחתנו שנהרגו על קידוש השם בימי השואה:

TEPPER SARA	טעפער שרה
KURZ ESTER	קורץ אסתר
KURZ JOSEF	קורץ יוסף
WIDMAN SHLOMO	וידמן שלמה
WIDMAN RIVA	וידמן ריבה
WIDMAN SHIKO	וידמן יהושע
ARTMAN EISIG	ארטמן איזיק
ARTMAN CHAJE-BEILE	ארטמן חיה-בילה
ARTEMAN JULEK u MISHEL	ארטמן יולק ומישל
ARTMAN MOSHE	ארטמן משה
ARTMAN DVORA u MISHEL	ארטמן דבורה ויצחק'ל
ARTMAN MAIER	ארטמן מאיר
ARTMAN RACHEL, FRIDZIA, KUBA	ארטמן רחל, פרידיה וקובה
LUSTIG PERL	לוסטיג פנינה
LUSTIG DAVID	לוסטיג דוד
LUSTIG BARUCH u MAIER	לוסטיג ברוך ומאיר
LUSTIG SARA	לוסטיג שרה
KUPFERBERG SISIE-ARIE	קופפרברג זוסיע-אריה
KUPFERBERG MALKA	קופפרברג מלכה
KUPFERBERG HERSH	קופפרברג הרש
KUPFERBERG ROSA	קופפרברג רוזה
KUPFERBERG BALCIA	קופפרברג בלצ'יא
KUPFERBERK MUNIO	קופפרברג מוניו
KUPFERBERG SALA	קופפרברג סאלא

המנציחים:

LEON-BERNARD TEPPER & BERNARD WIDMAN

ארה"ב

ב"ה
לזכרון עולם של נשמות הורי אחי ואחותי ויתר בני משפחתי
הקדושים שהושמדו ע"י החיה הנאצית בזמן השואה. ה' ינקום דמם.

אבי ברצי דרימר
אמי אסתר דרימר
אחי יוצי דרימר
אחותי פנצי דרימר

בן אחותי
מרדכי רוזנטל
בן של פנצי
בני יהודה דרימר
שנולד בישראל

דודי יודל דרימר
הדודה כילא דרימר
בנם פישל דרימר
בנם מוני דרימר
בתם הענצי דרימר
בתם טויבה דרימר
יוטע שווינדלר
חוקע שווינדלר
אברהם שווינדלר
הילדים

דמות אבי זצ"ל, ר' ברצי
דרימר, ידועה לכולם. יהודי
אמיד, סוחר נאמן, ישר,
דובב אמת וגומל חסד.
תמיד מוכר להשתתף בידו
הברוכה בכל מבצע של
נמילות חסדים ועזרה לזולת.
וילדיו, אמי היקרה, אסתר
הצדקת שהיתה עזר כנגד
אבי. ביתנו פתוח היה לכל
— ומידה הברוכה האכילה
והעניקה מכל טוב לכל זה
נצרכים שביקרו את ביזה.
זכותם תגן עלינו. אמן.

המנציח: מיכאל דרימר

לזכר עולם

סבא וסבתא, הורים, דודים ובני דודים, אחים ואחיות ובני משפחה

ויעווע-זאב ופולה הופמן

חייצי ובעלה לייב-אריה פאליק

הבת לייצי-לאה ובעלה לייזר געלער

הבן שבתאי ואשתו נוסיה לבית טנה

הבן קובצי

הבן מקס ואשתו רחל לבית מרק

אטיל ובעלה ישראל טראו

הבת רשי ומלטשי

שלום הופמן ואשתו לאה

הבן מאטיל-מרדכי ואשתו

הבן מאיר

פערל ובעלה אליה יונה קוראל

הבת טינטשי ודזוני

הבן ארצי

חנה ובעלה שמואל פרידלר

הבת לוטי ובעלה ד"ר אברהם פריד

הנכדים והנינים אדעלע בודזי-ברוך געלער

ופולה פריד

המנציחים :

מונדזי טראו ומאיר פאליק אנטורפן,

אסתר טראו-שפק, מרדכי טראו, רוזי

פאליק שטרן מאיר ושמואל הופמן

ישראל

לזכר עולם

אבינו שלמה ב"ר מרדכי הלוי שטרן
אמנו אסתר בת מאיר הכהן פרוכטר
אחותנו לאה ובעלה יצחק וילדיהם רשי, יוסף ומאיר
אחותנו מרים ובעלה דוד אקסלרד וילדיהם צילה ומאיר
אחינו יהודה צבי ואשתו הינדה לבית גרויליך וילדיהם
דודינו משה ב"ר מאיר הכהן פרוכטר והבת אלטע

המנציחים :

משה, דוד ומרדכי שטרן, ישראל
רחל שטרן הורוביץ, ארה"ב

לזכר עולם

אבינו אפרים ב"ר כתריאל רעכטשפן
אמנו פערל בת ישראל פריש

המנציחים :

שרליכתריאל רעכטשפן אנטורפן
רייזי ויאער רעכטשפן אנטורפן

לזכר עולם

מענדעל הורוביץ ואשתו שרה

אחותו רצה הורוביץ ובעלה

המנציחים : רחל הורוביץ ובניה

נ ר ת מ י ד

לזכר היקרים שנספו בשואה.

האם : סאשיע אשת ר' חיים שווארץ הכהן

האחות : הינדע

האחות : רוחמה עם בעלה אליעזר קניגסברג
וילדיהם

האח : לייב-יהודה-יוסף שווארץ ואשתו.

המנציחים :

בענדימ, חנה, שיינצי ושמואל

לזכר עולם

האב : שמואל בר ר' מיכאל אדלר

האם : פרידה בת ר' ישראל פריש

המנציחים :

מקם וסלומה אדלר אנטורפן
רוזה שוברט לבית אדלר פריז

רשימת הקדושים

א	אדלר גיטל	אקשטיין מרדכי
	אדלר דוד אשתו וילדיהם	אשתו וילדיהם
	אדלר זאביוולי	אקשטיין חיים
	אדלר חיה	אשתו וילדיהם
	אדלר פרומצי מבית פסברג	אקשטיין רייזל
	וילדים	ארבר פני
	אדלר שמואל ואשתו	ארבר לייב אשתו וילדיהם
	אדלרסברג וולק, זיגי לונק,	ארבר פני
	ברטה	ארדמן אברהם
	אדלשטיין ביילה	אשתו וילדיהם
	אדלשטיין לאה	ארטור אשתו וילדיהם
	בעלה וילדיהם	חותנו של שמעיה גולדשמידט
	אדלשטיין מיכאל	ארטמן ישראל לייב אשתו
	אשתו וילדיהם	וילדיהם
	אדלשטיין שלמה	ארטמן משה אשתו וילדיהם
	אשתו וילדיהם מספאם	ארנולד חותנו של יצחק שולב
	איכנשטיין דוד	אשתו וילדיהם
	אשתו וילדיהם	אנים אלתר ואשתו
	אנגלמן בוניו אשתו וילדיהם	אוגרודניק ישראל
	אנדכט אברהם אשתו וילדיו	ב
	אנדכט יצחק אשתו וילדיו	בוכוולטר מרדכי ואשתו
	אנדכט שלום אשתו וילדיו	בונים מרדכי אשתו וילדיהם
	אקסלרד דוד אשתו וילדיהם	ביטקובר דבורה
	אקסלרד צביהירש אשתו	וילדיה מכפר ספאם
	וילדיהם	ביטקובר זאביוולצי
	אקסלרד שלמה אשתו	אשתו וילדיהם
	וילדיהם	ביטקובר זכריה אשתו
	אקשטיין ברונצי וילדיה	וילדיהם
	אקשטיין גיטל	

גולדשמידט אלטר	ביטקובר מרדכי
אשתו וילדיהם	אשתו והילדים מכפר ספאם
גולדשמידט שמעיהו	בינשטוק יהודה אשתו
אשתו וילדיהם	וילדיהם
גלובטר הירש צבי	בינשטוק משה אשתו וילדיהם
אשתו וילדיהם	בירנהולק מרים והילדים
גלובטר חיים אשתו וילדיהם	בירנהולק שמעון אשתו
גלובטר יוסף אשתו וילדיהם	וילדיהם
גלובטר ישראל ואשתו	בלאו יוסף אשתו וילדיהם
גלר אליעזר אשתו וילדיהם	בלייכר אברהם-צבי ואשתו
גלר בוצי אשתו וילדיהם	בלייכר יצחק
גלר בונים ואשתו	אשתו וילדיהם
גלר דוד אשתו וילדיהם ספאם	בעריי אברהם אשתו וילדיהם
גלר חיים אשתו וילדיהם	ברגר דוד אשתו וילדיהם
גלר מאיר אשתו וילדיהם	ברגר חיה אודל
גלר מרדכי אשתו וילדיהם	ברגר יוסף ואשתו
ספאם	ברגר יששכר ב"ר פנחס
גנץ מנחם מנדל ואשתו	אשתו וילדיהם
גרול אברהם אשתו וילדיהם	ברגר יששכר ב"ר יוסף
גרומ מרדכי אשתו וילדיהם	אשתו וילדיהם
גרטנר שרה, בעלה וילדיה	ברמן מכפר קאמין
בת יעקב שטרסמן	אשתו וילדיהם
גריסגוט ומשפחותיהם	ברנד אברהם אשתו וילדיהם
ריווני	ברנד חנינא אשתו וילדיהם
	ברניק אייזיק ואשתו
ד	ברניק דוד
דוד פרידה והילדים	ברניק יהודה אשתו וילדיהם
דורנפלד אביגדור	ברגר מישל אשתו וילדיהם
אשתו וילדיהם	ברנפלד משה אשתו וילדיהם
דורנפלד נחמן אשתו וילדיהם	ברגר פנחס אשתו וילדיהם
דורנפלד יחזקאל ואשתו	
דיאמנד אביגדור	ג
אשתו והילדים	גודנר חתנו של קרצמן
דיאמנד ברוך	אשתו וילדיהם

דיאמנר בינה	הייזלר דור אשתו וילדיהם
דיאמנר יהודה-יוסף	הייזלר יעקב אשתו וילדיהם
דיאמנר ישראל	הייזלר יששכר אשתו וילדיהם
דיאמנר ראובן אשתו וילדיהם	הייזלר פישל ואשתו
דיאמנר שמעון אשתו וילדיהם	הייזלר ראובן גצל ואשתו
דיאמנר שמעון בן כרוך	הייזלר משה ואשתו גולדה
אשתו פרידה	הייזלר משה אשתו רוזה
דיאמנרשטיין דוד	וילדיהם
אשתו וילדיהם	הייזלר מרדכי אשתו וילדיהם
דיאמנר ישעיהו ומשפחתו	הייזלר שמחה אשתו וילדיהם
מכפר אילם	הויפטמן לייב
דייטשר אברהם ואשתו	אשתו וילדיהם
דייטשר חנה	הלר ואשתו גולדה
דייטשר לומישיינדל ובעלה	הרץ גיטל
דייטשר מרים	בת פנחס יוסף
דייטשר שלום	הלפגוט שמואל
דרך אברהם אשתו וילדיהם	אשתו וילדיהם
דרך דוד אשתו וילדיהם	הלפגוט אליהו אשתו וילדיהם
דרך משה אשתו וילדיהם	הוכמן יעקב שו"ב
	אשתו וילדיהם
	הוכמן לייבש אשתו וילדיהם
ה	הוכברג לייבצי
	אשתו וילדיהם
הבר חיים ואשתו	הילמן שמעון ואשתו ליבה
הלפרן חוה בעלה וילדיהם	הופמן אריה לייב ואשתו יטה
הלפרן יוסף אשתו וילדיהם	הופמן אברהם ואשתו
הלפרן קלמן אשתו פיגה לאה	הופמן יהושע אשתו וילדיהם
וילדיהם	הופמן יעקב
המרמן דבורה	הופמן מרדכי אשתו וילדיהם
המרמן יעקב אשתו וילדיהם	הופמן שלום אשתו לאה
המרמן שמואל אשתו וילדיהם	וילדיהם
הויזמן אברהם ואחותו	הופמן זאב וועווי ואשתו פולה
הייזלר יעקב	הורן יוסף צבי
אשתו וילדיהם דובקה	הופנונג משה ואשתו
הייזלר ישעיהו אשתו וילדיהם	הורוביץ ד"ר לאון
הייזלר אברהם ואשתו	אשתו וילדיהם

וידמן שלמה אשתו וילדיהם	הורוביץ אליהו אשתו וילדיהם
וול בנציון אשתו וילדיהם	הורוביץ ברוך אשתו וילדיהם
וול דוד אשתו-שיינצי	הורוביץ ברל דב ב"ר שלום
וולגשפן אלטה וילדים	אשתו וילדיהם
וולגשפן אסתר וילדים	הורוביץ קלמן ב"ר שלום
וולפרום יוסף אשתו וילדיהם	אשתו וילדיהם
וולקנטרייבר אשתו וילדיהם	הורוביץ מתתיהו ב"ר שלום
וולקנטרייבר אהרון אשתו	אשתו וילדיהם
וילדיהם	הורוביץ משה אשתו וילדיהם
ויטלין ריכרד אשתו אירנה	מריפנה
וילדיהם	הורוביץ אליהו אשתו וילדיהם
וייזר זיידה שו"ב אשתו ברכה	מריפנה
וילדיהם	הורוביץ משה ואשתו רוזה
וייזר יצחק אשתו וילדיהם	הורוביץ יצחק ואשתו
וילדיהם	הורוביץ מלכה
וייזר משה שו"ב אשתו פייגה	הורוביץ רבקה
וינפלד דוד אשתו וילדיהם	הורוביץ שמואל ואשתו מלכה
וינפלד וולף זאב אשתו וילדיהם	הורוביץ רוזה ובעלה
וינפלד יצחק	הורוביץ מנחם ואשתו שרה
וינלז שמואל, אשתו וילדיהם	הורוביץ ישראל
אשתו אסתר וילדיהם	אשתו וילדיהם
וינפלד ליפה אשתו וילדיהם	הורוביץ הירש-צבי
וינפלד מוניק	אשתו וילדיהם
וינפלד אשתו רוזי וילדיהם	הורוביץ יחזקאל
ויינרב יוסף אשתו שחורה	אשתו וילדיהם
וילדיהם	
ויינרב מלשה ואשתו	
ויינשטוק ומשפחתו	
וייס בעריש דב אשתו	
וילדיהם	
וייס יהושע אשתו וילדיהם	ובר גדליהו אשתו וילדיהם
וייסברג זאב ואשתו	ובר שרגא פיוול אשתו שרה
וייסברג יהודה ואשתו	ויגדורוביץ מתתיהו אשתו
וייסמן אהרן	וילדיהם
דר וייסמן דוד ואשתו בלה	וידמן ברוניה וילדים
	וידמן ישעיהו אשתו וילדיהם

ו

וויסמן מיכאל ואשתו	וויסמן מיכאל ואשתו
וויצמן רחל	וויצמן רחל
וויצנר דבורה	וויצנר דבורה
וויצנר לייב אריה	וויצנר לייב אריה
אשתו וילדיהם	אשתו וילדיהם
וילנר מתתיהו אשתו וילדיהם	וילנר מתתיהו אשתו וילדיהם
וירט ישראל אשתו וילדיהם	וירט ישראל אשתו וילדיהם
וירט שמואל אשתו וילדיהם	וירט שמואל אשתו וילדיהם
וכטר אברהם אשתו וילדיהם	וכטר אברהם אשתו וילדיהם
וכטר אהרן לייב אשתו וילדיהם	וכטר אהרן לייב אשתו וילדיהם
וכטר אהרן וולף אשתו וילדיהם	וכטר אהרן וולף אשתו וילדיהם
וכטר ברל אשתו וילדיהם	וכטר ברל אשתו וילדיהם
וכטר הירש אליעזר	וכטר הירש אליעזר
אשתו וילדיהם	אשתו וילדיהם
וכטר הרש צבי אשתו וילדיהם	וכטר הרש צבי אשתו וילדיהם
וכטר חיים אשתו וילדיהם	וכטר חיים אשתו וילדיהם
וכטר יצחק אשתו וילדיהם	וכטר יצחק אשתו וילדיהם
וכטר מיכאל אשתו וילדיהם	וכטר מיכאל אשתו וילדיהם
וסרמן גדליהו אשתו וילדיהם	וסרמן גדליהו אשתו וילדיהם
וסרמן זלדה אשתו וילדיהם	וסרמן זלדה אשתו וילדיהם
וסרמן חיים צבי אשתו וילדיהם	וסרמן חיים צבי אשתו וילדיהם
וסרמן יהודה אשתו וילדיהם	וסרמן יהודה אשתו וילדיהם
וסרמן מאיר בר אשתו וילדיהם	וסרמן מאיר בר אשתו וילדיהם
וסרמן משה אשתו וילדיהם	וסרמן משה אשתו וילדיהם
וסרמן עזריאל אשתו וילדיהם	וסרמן עזריאל אשתו וילדיהם
וסרמן שאול ואשתו	וסרמן שאול ואשתו
וסרמן פייוול אשתו וילדיהם	וסרמן פייוול אשתו וילדיהם
ד"ר וסרמן שלמה ואשתו גיזלה	ד"ר וסרמן שלמה ואשתו גיזלה
ורניק אשתו קלרה וי דיהם	ורניק אשתו קלרה וי דיהם
ז	ז
זגל מרדכי ואשתו	זגל מרדכי ואשתו
זיטלר אשתו וילדיהם	זיטלר אשתו וילדיהם
זיינפלד חיים אשתו רחל	זיינפלד חיים אשתו רחל
זמל אהרן אשתו וילדיהם	זמל אהרן אשתו וילדיהם
זינדלר אסתר	זינדלר אסתר
זינדלר רבקה	זינדלר רבקה
זיסר כריינדל בעלה וילדיהם	זיסר כריינדל בעלה וילדיהם
זיסר דבורה	זיסר דבורה
זיסר זכריה אשתו וילדיהם	זיסר זכריה אשתו וילדיהם
זיסר זלמן אשתו וילדיהם	זיסר זלמן אשתו וילדיהם
זיסר מאיר אשתו וילדיהם	זיסר מאיר אשתו וילדיהם
זיסר רחל	זיסר רחל
ט	ט
טויב מאיר אשתו וילדיהם	טויב מאיר אשתו וילדיהם
טורטלטויב אליעזר	טורטלטויב אליעזר
אשתו וילדיהם	אשתו וילדיהם
טורטלטויב יצחק אשתו וילדיהם	טורטלטויב יצחק אשתו וילדיהם
טורטלטויב מאיר	טורטלטויב מאיר
אשתו וילדיהם	אשתו וילדיהם
טורטלטויב פתחיה	טורטלטויב פתחיה
אשתו וילדיהם	אשתו וילדיהם
טייטלכאום שלמה	טייטלכאום שלמה
אשתו וילדיהם	אשתו וילדיהם
טייש מרדכי אשתו וילדיהם	טייש מרדכי אשתו וילדיהם
טנא אבא ואשתו טולצי	טנא אבא ואשתו טולצי
טנא אליעזר ליפה אשתו ינטי	טנא אליעזר ליפה אשתו ינטי
וילדיהם	וילדיהם
טנא הירש צבי ואשתו	טנא הירש צבי ואשתו
טנא זאב וועווצי אשתו וילדיהם	טנא זאב וועווצי אשתו וילדיהם
טנא יהודה צבי אשתו וילדיהם	טנא יהודה צבי אשתו וילדיהם
טנא יהושע אשתו וילדיהם	טנא יהושע אשתו וילדיהם
טנה מאיר אשתו וילדיהם	טנה מאיר אשתו וילדיהם
טנא שאול דוד אשתו וילדיהם	טנא שאול דוד אשתו וילדיהם

טפר שרה

טרוי ישראל אשתו וילדיהם
אוגרודניק ואשתו

י

יונס יצחק אשתו מויכה
וילדיהם ספאם
יונס עטי בעלה וילדיהם
יונגרמן שלמה ואשתו
ימפל בנרט ואשתו שרה
ימפל גודל אשתו וילדיהם
ימפל יעקב
ימפל מיכאל אשתו וילדיהם
ספאם
ימפל מנשה ואשתו
ימפל משה אשתו וילדיהם
ימפל צבי הירש
יקל אליעזר אשתו וילדיהם
יקל בן ציון ואשתו שרה
יקל תהילה וילדיה
יקל חיים אשר אשתו וילדיהם
יקל לאה וילדיה
יקל פרידה וילדיה
יקל חיה בתיה
יקל שלום

כ

כהן אברהם אשתו שיינצי
וילדיהם
כהנא ד"ר אשתו וילדיהם
כץ ד"ר איזידור
אשתו וילדיהם
כץ מסטרוטין

ל

לב דוד אשתו וילדיהם
לב יוסף ואשתו
לב יעקב אשתו לאנצי
וילדיהם
לב מרדכי
לב שלום אשתו וילדיהם
לב שמואל אשתו שיינדל
וילדיהם
לומוק חיים שמעון
לויפר יוסף אשתו רחל לאה
וילדיהם
לויפר יעקב אשתו חיה
וילדיהם
לויפר נחום אשתו וילדיהם
לונדנר אלטה בעלה וילדיהם
לונדנר בריינצי
לונדנר דבורצ'י בעלה
וילדיהם
לונדנר ישראל הירש אשתו
לופטהוים אסתר
לופטהוים ד"ר דן
לופטהוים ד"ר נפתלי
אשתו וילדיהם
לופטיג דוד אשתו וילדיהם —
מספאם
לופטיג זיסיה אשתו וילדיהם
לופטיג משה יעקב ואשתו
לנדסמן בנציון ואשתו
לנדסמן דוניו ואשתו חייקה
לנדסמן איסר אשתו וילדיהם
לנדסמן אלימלך אשתו וילדיהם
לנדסמן מנחם אשתו וילדיהם
לנדסמן משה אשתו וילדיהם
לנדסמן צבי אשתו וילדיהם

מרגולים רוקח אשתו וילדיהם
מרק אברהם אשתו וילדיהם
מרק דבורה בעלה וילדיהם
מרק מרדכי אשתו וילדיהם
מארק צבי אשתו וילדיהם

נ

נוסבויס ישראל אשתו וילדיהם
נוסבויס ישראל גצל
נוסבויס שלום ואשתו
נוסבויס שמואל ואשתו רבקה
נוסבויס שמואל
אשתו וילדיהם
נמליך מנחם מנדל
אשתו קיילה
נמליך שמואל אשתו וילדיהם

ס

סבט ד"ר שמואל ואשתו
סובל יצחק אשתו וילדיהם
סמט מרים בעלה וילדיהם
ספיר ד"ר שמעון ואשתו

פ

פאליק לייב ואשתו חיה
וילדיהם יעקב וברוך
פאליק מקס ואשתו רחל
פאליק שבתאי ואשתו נוסיה
פוגל אריה-לייב

לנגר אליעזר ואשתו רייזל
ליינר משה אשתו וילדיהם
לרר יעקב ואשתו רחל
לרר טויבה וילדיה
ליברמן זכריה דוד ואשתו
וילדיהם
לינדנולד שמואל ואשתו
ליטוואר ברנד דנטיסט
ליכטמן צבי הרמן
אשתו וילדיהם

מ

הרבנית מאיר
מייזלס גיטל, צבי והרצל
מייזלס חיים שלמה וחנה
מייזלס חיים שלמה, פריבה,
יחזקאל ומשה
מייזלס לייב אריה
מייזלס משה אשתו וילדיהם
מייזלס נתן ואשתו לאה
מייזלס שלמה ואשתו
מינץ ברוך אשתו ויעקב
מינץ משה אשתו וילדיהם
מילשטין אשתו וילדיהם
מילשטין משה אשתו וילדיהם
מילרד מנשה אשתו וילדיהם
מילרד משה אשתו וילדיהם
מנספלד אשתו וילדיהם
מנקס ד"ר מוריטצו
מנשה פריינד בעלה וילדיהם
מנשה ברנרד אשתו וילדיהם
אשתו וילדיהם
הרב מצנר אשתו וילדיהם

פוגל בנדוט	פרידלר בנדוט אשתו וילדיהם
פוגל בריינצי	פרידלר הירש צבי
פוגל נח ישראל ואשתו	אשתו וילדיהם
פוגל צבי אשתו וילדיהם	פרידלר חנה ובעלה
פוגל רבקה ובתה אלצי	בת של מרדכי
ובעלה	פרידלר חנה וילדיה אשתו של
פוחורילס הניה	אוצי (ישראל)
פייער ד"ר איזדור	פרידלר ישראל ואשתו ינטי
אשתו וילדיהם	פרידלר לייב אשתו וילדיהם
פייערשטין יעקב	פרידלר לייביש אשתו הינה
אשתו וילדיהם	ובנותיהם שרה וגיטלה
פייערשטין יוסף	פרידלר מרדכי ואשתו
אשתו וילדיהם	פרידלר משה ואשתו
פילר שמואל	פרידלר פישל אשתו וילדיהם
אשתו וילדיהם	פרידלר רשי בעלה וילדיהם
פינלס מנחם מנדל	פרידלר שמואל ואשתו חנה
אשתו מוניקה וילדיהם	פרידלר שמואל ואשתו
פינק בן-דוד ומשפחותיהם	ב"ר משה
סווארטשוב	פרידנברג צבי
פלד מיכאל אשתו וילדיהם	אשתו וילדיהם
פנדל יעקב אשתו וילדיהם	פרייליך ומשפחותיהם לוחי
פסברג מיכאל אשתו וילדיהם	פרייער יהודה
פרוכטר יעקב אשתו וילדיהם	פריש גדליהו
פרוכטר משולם	פריש חיים אשתו וילדיהם
אשתו וילדיהם	פריש יהודה
פרוכטר משה הכהן ואשתו	פריש ישראל
חנה עמי	פריש לייביש אשתו וילדיהם
פריד ד"ר אברהם	פריש מאיר אשתו מרים,
אשתו וילדיהם	חבנות חנה, דרעזעל וגיציא
פרידלר אברהם ב"ר פנחס	פריש מצי ובתה מלכה
יוסף ואשתו פריידה מרים	פריש פייביש, יוצי בני ומאיר
פרידלר אברהם ואשתו שיינדל	פריש שמואל אשתו וילדיהם
פרידלר אהרן אשתו וילדיהם	פרישמן גודל ב"ר צבי
פרידלר אורי אשתו וילדיהם	ומשפחתו זיגודה
פרידלר אייזיק אשתו וילדיהם	פרנקל מאיר ואשתו דבורה
פרידלר אסתר	וילדיהם

פרס אהרן זאב	קויפמן מנשה רב
אשתו וילדיהם	אשתו וילדיהם
פרס לייב אריה ואשתו	קויפמן פוהורילץ ומשפחותיהם
פרס משה אשתו וילדיהם	קופף יוסף הירש ואשתו
פרסר ישעיהו	קופף אסתר בעלה וילדיהם
אשתו וילדיהם ספאס	קופף פנחס ואשתו אסתר
פרסר אברהם	קופף שרה בעלה וילדיהם
אשתו וילדיהם ספאס	קופרברג צבי אשתו וילדיהם
פוגל אברהם	קוקר ברוך אשתו וילדיהם
פרינץ אשתו וילדיהם	קורל אלי יונה אשתו אסתר
פרשט פיליפ ואשתו חנצי	וילדיהם
צ	קורן יהודה צבי "דיון"
	אשתו מלצי וילדיהם
	קורנבליט אברהם
	אשתו וילדיהם
	קורנבליט ישראל אשתו מלכה
	וילדיהם
	קורנבליט מאיר אשתו ריקל
	וילדיהם
	קורנבליט משה מיכאל ואשתו
	קורץ יוסף אשתו וילדיהם
	קורצברג אשתו וילדיהם
	קילשטוק יהודה
	אשתו וילדיהם
	קירשנבוים חיים ואשתו
	קירשנבוים ב"ר חיים
	אשתו וילדיהם
	קירשנבוים לייב אריה
	אשתו וילדיהם
	קליינברוד יעקב יהודה
	אשתו וילדיהם
	קלינגר אליעזר בר
	אשתו וילדיהם
	קלינגר אסתר וילדיה
	קלינגר ישראל
צימרמן אהרן אשתו	
צימרמן מאיר אשתו וילדיהם	
צימרמן משה אשתו וילדיהם	
צימרמן נחום לייב אשתו	
וילדיהם	
צימרמן דוד אשתו	
צימרמן שלום לייב אשתו	
וילדיהם	
צימט דוד אשתו אלטה	
צונג-גלובטר מנחם-מנדל	
אשתו וילדיהם	
ק	
קופרברג זוסי אריה	
אשתו וילדיהם	
קויפמן חיים צבי	
אשתו וילדיהם	
קויפמאן יוסף וחנה אסתר	
קויפמן מאיר אשתו וילדיהם	

קרמשמן רחל
קריגל ברוך אשתו וילדיהם
קריגל דוד אשתו וילדיהם
קריגל הנזל אשתו וילדיהם
קריגל ספצי בעלה וילדיהם
קרייטר אריה לייב
ואשתו צפורה
קרייטר שלום אשתו וילדיהם

ר

רדלר פיכוש אשתו וילדיהם
רובין בצלאל אשתו וילדיהם
רובין הירש צבי אשתו וילדיהם
רובין משה אשתו וילדיהם רובנה
רובינפלד יהודה אשתו וילדיהם
רובינפלד יוסף אשתו וילדיהם
רובינפלד יעקב אשתו וילדיהם
רוזנבוים אריה לייב
אשתו וילדיהם
רוזנבוים אסתר
רוזנבוים בילה
רוזנבוים יואל ואשתו
רוזנבוים סובל
רוזנבוים עמי רבקה
רוזנבוים צבי אלימלך
אשתו וילדיהם
רוזנבוים שלמה אשתו וילדיהם
רוזנברג אלכסנדר
רוזנברג אייזיק אשתו פרומצי
רוזנברג וולף בר אשתו וילדיהם
רוזנברג יוסף אשתו גיטל
רוזנברג מנדל ואשתו
רוזנברג משה אשתו וילדיהם

קלינגר לייב יוסף
אשתו וילדיהם
קלינגר מלכה וילדיה
קלינגר משה יוסף
אשתו וילדיהם
קלינגר מרדכי
קלירספלד צבי אשתו וילדיהם
קלמן אשתו וילדיהם
קלמן האם והבנות רחל ורבקה
קלר בנימין אשתו וילדיהם
קלר גודל
קסנר אהרן אשתו וילדיהם
קסנר אלטע
קסנר אליהו ואשתו
בתם ובעלה
קסנר בונים אשתו וילדיהם
קסנר בנדרט אשתו וילדיהם
קסנר בנדרט ב"ר יוסף
אשתו וילדיהם
קסנר יוסף אשתו ובתם בלצ'י
קסנר נתנאל סאני
אשתו וילדיהם
קסנר שיינצ'י וילדיהם
קצמן איטה וילדיה
קצמן אליעזר משה
אשתו וילדיהם
קצמן ישעיהו אשתו וילדיהם
קצמן יצחק אשתו וילדיהם
קצמן שמשון אשתו וילדיהם
קרמשמן אלקנה ואשתו
קרמשמן ברוך אשתו וילדיהם
קרמשמן וואלף בר
אשתו וילדיהם
קרמשמן חיים אשתו וילדיהם
קרמשמן יהודה אשתו וילדיהם
קרמשמן יעקב אשתו וילדיהם

שטרסמן קיילה, מרדכי לייב	שיינפלד רבקה בעלה וילדיהם
וזאב וועווי	שטרומסר אברהם ומשפחתו
שלוסר יוסף	שטרן אלתר
שנקלר ברצי אשתו וילדיהם	שטרן בנימין אשתו וילדיהם
שטרסמן שרהצי	שטרן דוד אשתו וילדיהם
שטרסמן בנימין אשתו וילדיהם	שטרן יחזקאל אשתו וילדיהם
שטרסמן משה אשתו וילדיהם	שטרן יהודה אשתו וילדיהם
שטרסמן זאב וולף	שטרן יהודה צבי אשתו וילדיהם
אשתו וילדיהם	שטרן יוסף שמעון
שטרסמן שרה בעלה וילדיהם	אשתו וילדיהם
שטרסברג בן ציון	שטרן יצחק אשתו וילדיהם
אשתו וילדיהם	שטרן מרדכי אשתו וילדיהם
שטראוכלר חיים אשתו וילדיהם	שטרן מרדכי מנטי
שניי ומשפחתיהם ליהי	אשתו וילדיהם
שפיגל אליעזר ואשתו	שטרן שלמה ואשתו אסתר
שפיגל חנה	שטרן מנחם מנדל
שינדלר פושי	שטרן דינה בעלה וילדיהם
שניצר חיים אשתו וילדיהם	שטרן יששכר
שניצר הרמן צבי אשתו וילדיהם	אשתו אסתר מלכה
שניצר שרה	שטרן חיה גולדה והבת לאה
שפרלינג רוחצי	שטרן פושי בעלה וילדיהם
שפיגל בנימין אשתו וילדיהם	שטרן דוד והמשפחה
שפיגל אשתו שרה רבקה	שטרנבך יהודה אשתו וילדיהם
וילדיהם	שטרנבך יוסף אשתו וילדיהם
שפיגל בנדוד אשתו שיינדל	שטרנבך ישעיהו אשתו וילדיהם
וילדיהם	שטגמן מטל, פושי, ישראל,
שפיגל אליהו ואשתו	צבי ומייצי
שפיגל מרדכי אשתו וילדיהם	שטרסמן ואשתו שרה
שפיגל משה ובנותיו	שטרסמן אשתו הנצי וילדיהם
שפיגל שבתאי ואישתו	שטרסמן דוד
שפיגל שלמה	שטרסמן דוד ואשתו לני
אשתו שיינדל והבת רשי	וילדיהם
שפרינגלר פריץ אשתו וילדיהם	שטרסמן פרידה
שטרן שלמה ואשתו פרי	

אנשי עיירה ברושניוב כפר ברושניוב וקרכוביצה

גרמנברג דוד וסופיה וילד גלובטר חיים ואשתו וילדים גרינקרויט ואשתו גלזר איזידור גלמטשטיין יצחק וחנה וילד גלובטר שלום ואשתו והילדים גלובטר שמואל ואשתו והילדים גלובטר ישראל ואשתו והילדים גרילנפלד המשפחה קרכוביצה גלובטר ומשפחתו הקצב גוטווירט והמשפחה גלדשטיין ואשתו	אסט אברהם ורבקה בנים שמואל וישראל ובת שושנה אסט שמעון וטוני וילדה ארטמן מאיר ואשתו בן ובת ארטמן יקל ואשתו וילדיהם אוקס מ. ובבה וילד אויסלנדר לוי וחיה וידים אלטשולר מקס ואשתו שושנה ואחות ארטמן אייזק ובלה ובנים איסרלס ומשפחתו אנים שלמה ואשתו וילדים אינהורן המורה אויסלנדר שפיגל יצחק מהכפר אשתו רחל ובנות סלקה ופסיה אקשטיין שמואל ומשפחה אקשטיין אברהם ומשפחה אקסלרוד והבת אנים ברוך ואשתו וילדים
הורוביץ מיכאל ואשתו והילדים הבר ואשתו מטיילדה והילדים הויזן מרדכי ורוזה וילד הויזמן יהושע ואשתו וילד הויזמן משה ואשתו וילד הויזמן איציק מנדל ואשתו והילדים הייזלר ומשפחתו מכפר ברושניוב	בר הרמן ואשתו וילדים ברלפין יהודה ואשתו והילדים ברון יוסף מנחל בית זיקוק ומשפחתו ברגר ואשתו וילדים
וויינרויך ואשתו ושני בנים ויין הרש ואדלה והילדים והל אברהם ומטל בן ובת	

ליברמן החייט ואשתו והילדים
 לנגנויר ישראל ופרידה
 והילדים
 לנדר המורה אשתו והילדים
 לנדר יצחק אשתו והילדים
 לוטבק ישראל אשתו והילדים
 ליכטמן יעקב אשתו והילדים
 ליכטמן וולף ומלכה
 להרפלד יעקב אשתו וילדים
 לקשטין חיים אשתו
 לקטשין שמואל אשתו וילדה
 לנדוי אשתו והילדים

מונטג פיידל ואשתו
 מונטג תכל ואשתו
 גברת מינץ

ניימן אהרן ואשתו ברנצי
 נירנברג הרצל וביילה בנים

יהושע ומאיר, בנות ברנה,
 דבורה, לאה ופייגה
 סוכול עמנואל אשתו והילדים
 פישבין אשתו והילדים
 פוצר ישראל ואשתו 2 ילדים
 פרינץ אשתו וילדה
 פינגרהוט מיכאל אשתו
 והילדים
 פור קרול אשתו והילדים

ויגדורוביץ וולף וליבה חיים
 ויחזקאל
 וינרב הירש לייב וסוטו ובת
 שרה
 וינרב לייב אשתו וילד
 וולך שמואל אשתו והילדים

זילבר אשתו והילדים

טיגר חיים אשתו והילדים
 טנה יוסף והילדים
 טיגר ומשפחתו

יונגרמן פנינה ובנות מוסיה
 ושרה
 יעקב יעקב אשתו והילדים
 יונג קרל ומשפחתו
 ייקל איזק ומשפחתו

ליברמן הרש וחנה
 ליטבק אהושע ואשתו
 לוטבק אלתר אשתו וילד
 ליברמן נח אשתו וילדים
 ליכטנשטיין מהנדם
 ליכטמן ליב אשתו וילד
 לנגנויר יהושע ואשתו
 ליברמן פריץ ואשתו
 ליברמן שלמה וקלרה וילד

פינגרהוט הבן אשתו והילדים
פינקלשטיין וולף אשתו
והילדים

פרויליך מאיר אשתו והילדים
פיקסלר וולף אשתו והילדים
פרסר וולף אשתו והילדים
פרויליך ברל זטויבה והילדים
פרויליך איתמר ופייגה והילדים
פרויליך אשתו והילדים
פינקלשטיין אברהם ורבקה
רוטבוים ומשפחתו

פישבין ברל אשתו והילדים
פסברג מיכאל אשתו והילדים
פינקלר הזג אשתו והילדים
פישבין ישראל אשתו והילדים
פרויליך ראובן אשתו והילדים
פוגל חירש אשתו והילדים
פוגל מוטל אשתו והילדים
פלד אשתו רחל והילדים

צירינג יעקב אשתו והילדים

קורנבליט יעקב אשתו והילדים
קלינגר ישראל ורוזה וילדה
קליינפלד גבי קילה
קליינפלד ד"ר שמואל
ומשפחתו

קיינר ומשפחתו
קלר אברהם

קיינר הרש אשתו והילדים
רובינגותן פארוורסט

שלוססר אשתו וילד
שטגמן שאול אשתו וילדים
שטיין איזידור ואחותו
שפירא יוליוס אשתו בן ובת
שטיין אברהם אשתו ובת
שטגמן ישראל ושרה
שמרצלר דוד אשתו והילדים
שרפר פישל וסובל שני בנים
משה ופנחס ובת
שפרוך ברל ופרל והילדים
שפרוך וביילה אשתו והילדים
שטיין זרה ופולה וילדים
שפיגל בנדיט אשתו והילדים
שפיגל משה ורוזה והילדים
שוורץ יואל ואדלה וילד
שמרלב ומשפחתו

שורין סאטיע
שורין לייבלי יהודה יוסף
שורין הינדע
שורין רחמה נשואה לאליעזר
קניגסברג וילדיהם
שרף יעקב ואשתו שרה

קדושי פרהינסקו

אונגר חיה אטינגר צבי, אשתו רבקה והילדים. ד"ר אסנפלד, אשתו טיניה והילדים משפחת ארון (כפר סליבקי) ארטמן הרש ומשפחתו ארטמן לייזר, אשתו והילדים ארטמן שלום, אשתו רבקה ובתם קלרה.	דייטשר בנימין, אשתו והילדים דרימר דב (ברצי), אשתו אסתר, בנם יורצי, בתם פנצי ובנה מרדכי. דרימר יהודה, אשתו והילדים. דרימר פישל, אשתו והילדים. דרימר ריבה (אלמנה) דרימר חבת, בעלה והילדים. דרשר זליג, בתו, בעלה והילדים. דרשר לייזר, אשתו והילדים. דרשר פישל ומשפחתו.
הרב באב"ד אברהם-מרדכי, אשתו והילדים בכולטר מאיר, אשתו גולדה ובנם צבי. בכולטר פנחס, אשתו פרל והילדים בכולטר דב, אשתו מלכה והילדים, בינדר דוד, אשתו והילדים ברטלר יצחק, אשתו בילה בת ר' ישעיהו יונר והילדים הרש וינטה. ברנד ברל, אשתו והילדים. ברנד מרדכי-יצחק, אשתו והילדים	הכר בלצ'ה. הכר ברוך, אשתו והילדים. הכר יששכר, אשתו והילדים. הכר נחום, אשתו והילדים. הכר נטע, אשתו שושנה ובניהם משה ויעקב (נבילוב) הכר צבי, אשתו וחבת בבצי. הכר שאול, אשתו והילדים. האלמנה הכר, בתה, בעלה וילדיהם. הוכמן ואשתו עטיה והילדים. הוכמן שלום (שו"ב), אשתו פרימצה והילדים. הורביץ ברוך, אשתו והילדים. הורביץ משה, אשתו והילדים. הורביץ נחום ואשתו. הורן ריבה. הייזלר אלטר, אשתו רבקה והילדים.
גוטליב שמאי, אשתו והילדים והלילים.	

הייוזלר גרשון, אשתו ובני משפחתו הייוזלר דבורה ובנה מרדכי. הייוזלר דוד, אשתו ובני משפחתו. הייוזלר זאב, אשתו אסתר והילדים (כפר נבילוב). הייוזלר לייזריצחק, אשתו הניה והילדים (כפר נבילוב) הייוזלר יעקב, אשתו דבורה והילדים (כפר נבילוב). הייוזלר יעקב ואשתו טויבה (כפר נבילוב) הילמן אייזיק, אשתו בבצה ובנם אברהם (כפר נבילוב) הילמן אלטר, אשתו ובתם. הילמן בילה (אלמנה) הילמן דוד ומשפחתו. הילמן יצחק וילדיו מוניו, צבי, פנחס ושיינדל הילמן ישראל ומשפחתו. הילמן שלמה, אשתו והילדים. הילמן שרה (אלמנה). הרטמן פנחס, אשתו ובניהם. הרמן אריה, אשתו רחל ובנם. הרמן יעקב והבנות. הרמן מרדכי, אשתו פייגה והילדים. הרשווירט זלדה (חותנתו של לקריץ זאב)	וירט משה יוסף, אשתו רבקה והילדים. וירט צבי והנכדה לייצי. וירט הבת, בעלה והילדים. וינטרפלד זרח, אשתו מלכה והילדים (כפר נבילוב) וינקלר זאב, אשתו פרומה והילדים. זינר חייב, אשתו אסתר והילדים. זינר מנדל ואשתו וינשטיין ברוך ומשפחתו (כפר סלובקי). ד"ר וייסברון (הרופא). ויסמן פרידה ובתה (כפר נבילוב). ויצנר אלטה ומפל שמואל, אשתו בלומה ובניהם הרצל וישעיהו (כפר נבילוב) זיינפלד חייב, אשתו ובניהם. זיסר יוסף, אשתו גולדה והילדים. זנדנר דוד (הרוקח), אשתו ובנם. (כפר סלובקי). יונגרמן משה ומשפחתו יונר יצחק, אשתו חנה ומשפחתם. זואהל צבי ואשתו וויסברג יקל, אשתו ובנם.
--	--

יונר ישעיהו, אשתו שרה־
 איטה וילדיהם חוה, רבקה,
 ברוך, בתיה ויעקב.
 יקל אמיל והילדים.

לודמר קיילה ובנותיה.
 לוטוואק יוסף, אשתו והילדים.
 לוטוואק צבי (הרש), אשתו
 חניה והילדים.
 לנדמן שמואל ובנימשפחתו.
 למפל שלמה, אשתו דבורה
 והילדים
 לפויבקר ישראל, אשתו רחל
 בת ר' דוד רוזנבוים וילדיהם
 שפרה ודוד.
 לקריץ בצלאל, אשתו והילדים
 לקריץ זאב, אשתו הינדה
 ושלושת ילדיהם.

מלטר משה, אשתו גיצייה
 והילדים.
 מצגר אברהם ואשתו דבורה.

נדלר מיכל, אשתו והילדים.
 נדלר צבי, אשתו והילדים.
 נוסבוים משה, אשתו והבנות.

סמוט מנדל, אשתו ובתו פנצי.
 סנדל ישראל, אשתו והילדים.
 פוגל יוסף (השען) ומשפחתו.
 פוקם אייזיק, אשתו והילדים.

פוקם יעקב, אשתו והילדים.
 פייערשטיין נחמן, אשתו פייגה
 ובנותיהם.
 פינטר מנדל (החזן), אשתו
 צילה, בת ר' יצחק יונר
 והילדים.
 פישביין ועליגאריה לייב,
 אשתו והילדים.
 פרידמן זלמן, אשתו בילה
 והילדים (כפר נבילוב)
 פרידמן שרגא־פייביש, אשתו
 והילדים.
 פרייליך, אשתו והילדים.
 פריינד דוד ומשפחתו
 (כפר סליבקי).
 פריש גדליה, אשתו והילדים.
 פריש משה, אשתו בלומה
 וילדיהם שלמה ושמואל.

צירלר, אשר, אשתו והילדים.
 צירלר וולף, אשתו והילדים.
 צירלר יוסף, אשתו והילדים.
 צירלר מטס, אשתו צירל
 והילדים.
 צירלר מריה, אחיותיה והאם

קוקר, אשתו והילדים.
 קורק, אשתו איידל ובנותיהם,
 משה־מאיר (שזב).
 אמא של איידל ובעלה משה־
 מאיר (שו"ב).
 קלינברוט בעריש, אשתו
 והילדים
 קלינברוט דוד ואשתו פייגה.

קלינכרוט יוסף־זאב, אשתו והילדים.	רוזנבוים שלום, אשתו ובנותיו מינדל, בילה ואסתר.
קנר רב, אשתו פסיה והילדים.	רוזנבוים שמואל־אריה
קנר חיה ובנותיה	בנו של ר' דוד רוזנבוים.
יהודית ומלכה.	רוזנטל דוד, אשתו והילדים.
קסטנר אהרן, אשתו טויבה והילדים.	רוזנטל יטה
קסלר יוסף, אשתו ובנותיהם.	רוטמן בילה (האלמנה).
קצמן יצחק, אשתו חיה ומשפחתו.	רוטמן זאב, אשתו ובתם.
קצמן (האלמנה) ובנותיה.	רוטנברג יהודה־צבי, אשתו
קרויטמן חיים (האופה).	ציפה וילדיהם רבקה, יוסף, וטויבה.
אשתו והילדים.	רוטנברג יצחק, אשתו והילדים.
קרויטמן משה, אשתו ברכה והילדים.	ריינר רב בעריש, אשתו והילדים.
קרמנשטיין אייזיק, אשתו	רכטשפן הרצל, אשתו ובנותיהם.
	רכטשפן יהודה, אשתו ברנצי ובנם ישראל.
רחל בת ר' יצחק יונר והילדים.	רכטשפן יוסף ומשפחתו (כפר סליבקי).
רבינוביץ מאיר, אשתו ובנותיהם.	רכטשפן מאיר ואשתו מינה.
רבינר אייזיק ואשתו סוסיה.	רכטשפן שלמה ואשתו.
רבינר בלומה ובתה חנה.	רצור זאב, אשתו והילדים.
רובין דוד, אשתו יהודית ובניהם אריה וישעיהו.	
רובין זוסיה, אשתו אדלה והילדים.	שיפמן מיכל, אשתו והילדים.
רובין מנדל ואשתו.	שמרלר מאיר, אשתו והילדים.
רוזנבוים אברהם־יהודה,	שניידר, אשתו והילדים.
אשתו קלרה והילדים.	שניצור חנה, בנה ומשפחתו.
רוזנבוים דוד (השו"ב),	שניצור יטה ובני משפחתה.
אשתו פיגא ובתם חיה.	שקולניק מאיר, אשתו בלומה והילדים.
רוזנבוים יהושע וילדיו מלכה ודוד.	שרנצלר מרדכי, אשתו והילדים.

תוכן ✱ אינה אלט

עמ'

העיירה וקורותיה

- ז. פרידלר — עיירתנו 17
פ. קנר — פרקי היסטוריה 18

רבנים, חסידים ואנשי-מעשה

- יהודה הר-זוהר — קצות החושן — רבה האחרון של רוזניאטוב . . . 23
מ. פרוכטר — בית הרב 35
י. רכטשפן — ישראל לייזר הל"ו — הרב המרוינג — הדיין ר' י. צ.
קורן, אנשי כלי-קודש, שו"בים, מוהלים, רביים, סופרים סת"ם . . . 38
מ. שטרן — הקלויז הישן 46

התנועה הציונית

- ד"ר ח. כרגר ז"ל — רוזניאטוב בימי החזון הציוני 53
י. רכטשפן — הסתדרות הציונים, ציונים כלליים, פועלי-ציון, המזרחי,
אחזה, בני-עקיבא, גורדוניה, השומר הצעיר, בית"ר, סתם חלוצ, הקווינו
אברהם פרידלר-שרף ז"ל — הספריה העברית 62
י. הר-זוהר — ר. בנדיט אלימלך — „המבשר ציון” 65

החינוך היהודי

- בן-דוד שווארץ — מורי ומלמדי 69
ד. פסברג — ר' יחיאל מכיל 73

עמ'	
74	י. נויבואר — ילדי רוזניאטוב
76	י. רכטשפן — המלמדים בעיירתנו
80	י. פרידלר — מוסדות חינוך
82	סימה לטיצבסקי — קורות בית הספר העממי

אישים ודמויות

89	י. רכטשפן-ריין — רשמי הווי
98	ז. פרידלר — יהודי הכפר הישן שלי
103	ב. צ. הורוביץ ז"ל — אחרי מלחמת העולם הראשונה
110	פ. קנר — לזכרם של חנינא וייסמן
113	יצחק ברקאי-ברניק — אבי משה ברניק
118	א. פרידלר-שרף — ברוך קלר
119	י. הר-זהר — אברהם זויערברג — האיש ופעלו
124	אסתר הר-זהר — סבי אברהם
126	מרים הר-זהר — נשים צדקניות
131	מ. פרוכטר — משכילים
132	ש. גרום — ש. שלום ברוזניאטוב
133	מ. שטרן — הנאהבים והנעימים
142	ד. שטרן — מדור לדור
144	י. הר-זהר — ימי התודעות ושמחות
149	מ. שטרן — הורי
153	ז. וינפלד — יעקב החיגר
154	י. נויבואר — זכרון להולכים

חורבן וכליון

157	ישעיה לוטוק — בשנות השואה
207	ב. צ. הורוביץ — קורותי בשנת השואה
215	ז. וינפלד — במקום ההריגה
217	ז. וינפלד — חסידי אומות העולם

פרהינסקו

- א. וינקלר — העיירה 222
 א. ברנדויין — הרב ר' דוד רוננבוים, אבות היישוב 224
 י. יונגרמן — יהודה ברלפין, קדושי פרהינסקי, מוסדות 232
 י. לנגאור — בית אבא 237

יזכור-בוך — יידיש

- ז. פרידלער — אונזער יזכור-בוך 241
 מ. ד. לוטוואק ז"ל — מיינע יארן אין ראזניאטאוו 247
 ב. ד. האראוויץ ז"ל — אין גלגולים פון צייטן און יארן 319

פארטייען און ארגאניזאציעס

- י. רעכטשאפן — פארטייען 324
 ב. צ. האראוויץ ז"ל — די ציוניסטישע באוועגונג 331

געשטאלטן און לעבנסשטייגער

- ז. פרידלער — יידן פון מיין אלטן דארף 336
 א. פרידלער-שאַרף ז"ל — געווען אמאל 341
 י. נויבויער — ראזניאטאוו 342
 ש. גראַם ז"ל — צייטן און סביבות 343
 ש. גראַם ז"ל — מיינע מלמדים 349
 ב. צ. האראוויץ — בתי תפילה 353
 מ. פרוכטער — צו שלוש סעודות אין אלטן קלויז 362
 ש. קירשנבוים — אַ ווינטערדיקער שבת 364
 י. רעכטשאפן — שריפות 365
 מ. ווייסמאן-האַפּמאַן — וועזע האַפּמאַן 370

עמ'

- ס. ענים — היימויי און פליכט 375
י. אַקסלראַד — דער למדוואָניק 376
מ. הויפטמאַן — צו אייגן לאַנד 378

בראַשניוו

- מ. אויסלענדער — מיין שטעטלע 381
ב. נירנבערג — די ערשטע יידן 384

סוואַריטשאָוו

- ז. וויינפעלד — יידן אין דאַרף 389
יהודית הייזלער-פרידמאַן — אַ טרער נאָך אומגעקומענער שיינקייט . 391

חורבן און אומקום

- י. לומוואַק — אין טאָל פון יאַמער און פיין 394
ב. צ. האַראָוויץ ז"ל — דורך פייער און בלוט 445
י. לומוואַק — אונדזערע העלדן 455
י. הר־זהר — הכומר והרביי 460
ז. פרידלר — ויהי... 463
ציוני נפש — יצחק שפיגל, שמואל־לייב רוזנבוים, ר' יחזקאל נוסבאום,
ר' דוד גלס 468
הבנים אשר שיכלנו — אליהו הויזלר, מרדכי שניצר, יוסף פרידלר,
יואל פרידלר, אליעזר שטרנברג, מיכאל דינגוט 471
ציון לאלה שהלכו מאתנו 474
נרות לזכרון 476

Wasserman Schaul	Widman Bronci
Dr. Wasserman Schlomo	Widman Jeschaja
Wasserman Zelda	Widman Schlomo
Weber Feiwei	Wigdorowitz Mates
Weber Gdalja	Wilner Mates
Weinfeld David	Wirt Israel
Weinfeld Itzchak	Wirt Schmuel
Weinfeld Lipa	Wittlin Richard
Weinfeld Munik	Wohl Benzion
Weinfeld Rosi	Wohl Dawid
Weinfeld Wolf	Wohlbeschaffen Alte
Weinloes Schmuel	Wohlbeschaffen Esther
Weinreb Josef	Wolf from Josef
Weinreb Mosche	Wolkentreiber Aron
Weinstok	Wolkentreiber
Weiser Itzchak	
Weiser Mosche	
Weiser Seide	
Weiss Berisch	
Weiss Jehoschua	Zimmerman Aron
Weissberg Juda	Zimmerman David
Weissberg Wolf	Zimmerman Meir
Weissman Aron	Zimmerman Mosche
Dr. Weissman David	Zimmerman Nachum Leib
Weissman Michael	Zimmerman Schalom Dawid
Weitzner Dwora	Zimment Dawid
Weitzner Leib	Zwang-Gelobter Mendel
Weizman Rachel	Ogrodnik & Wife

Z

Strassman Keile	Turteltaub Itzhak
Strassman Mordchai	Turteltaub Leiser
Strassman Mosche	Turteltaub Meir
Strassman Sara	Turteltaub Psachja

Strassman Surcie
Strassman Schije
Strassman Wowi
Strauchler Chaim

V

Stromwasser Abraham
Schnee of Luhy
Spiegel Eliezer
Spiegel Chana
Suesser Breindel
Suesser Dwora
Suesser Meir
Suesser Rachel
Suesser Zacharia
Suesser Zalman

Vogel Leib
Vogel Abraham
Vogel Breinci
Vogel Noach Israel
Vogel Hirsch Zwi
Vogel Rivka
Vogel Bendet

W

T

Tanne Aba
Tanne Hirsch
Tanne Jehoschua
Tanne Juda Hersch
Tanne Lipe
Tanne Meir
Tanne Schula
Tanne Wewci
Taub Meir
Teitelbaum Schlomo
Tepper Sara
Tisch Mordchai
Trau Israel
Turteltaub

Waechter Abraham
Waechter Aron Leib
Waechter Aron Wolf
Waechter Berl
Waechter Chaim
Waechter Hersch
Waechter Hersch Luser
Waechter Itzhak
Waechter Mechel
Warnik
Wasserman Asriel
Wasserman Chaim Zwi
Wasserman Feiwei
Wasserman Gdalja
Wasserman Juda
Wasserman Meir Ber
Wasserman Mosche

Schlosser Josef	Spiegel Schabsi
Schnitzer Chaim	Spiegel Schlomo
Schnitzer Herman	Springler Perez
Schnitzer Sara	Stein Josef
Schumer Itzchak	Stein Nachman
Schumer Wili	Stein Sara
Schwalb Chaim Ber	Stern Alter
Schwalb Hirsch Mordchai	Stern Benjamin
Schwalb Israel	Stern Chaskel
Schwalb Itzchak	Stern David & Simha
Schwalb Josef	Stern David
Schwalb Pini	Stern Dina
Schwalb Schimon	Stern Golda
Schwarz Leibele	Stern Itzchak
Schwarz Mordchai	Stern Josef Schimon
Schwarz Natan	Stern Juda
Schwarz Sosie & Hinde	Stern Juda Hirsch
Schweinfeld Rivka	Stern Mendel
Schwindler Baruch	Stern Mordchai
Schwindler Elci	Stern Mordchai Monti
Schwindler Israel Juda	Stern Schlomo & Perl
Schwindler Itzchak	Stern Schlomo
Schwindler Mordchai	Stern Sosie
Segal Mordchai	Stern Sucher
Seinfeld Chaim	Stegmann Malcie
Semel Aron	Sternbach Juda
Sindler Ester	Sternbach Josef
Sindler Rivka	Sternbach Schaje
Sittler	Strassberg Benzion
Sperling Ruchcia	Strassman Benjamin
Spiegel Bendet	Strassman Sara
Spiegel Benjamin	Strassman Henci
Spiegel Eli	Strassman David
Spiegel Mordchai	Strassman David & Leni
Spiegel Mosche	Strassman Frieda
Spiegel Sara Rivka	Strassman Jakob

R	
Radler Feiwusch	Rosenman Itzhak
Rappaport Fani	Rosenman Mosche
Rattenbach David	Rosenman Schmuel
Rechtschaffen Bluma	Rotenberg Chaim
Rechtschaffen Efraim	Rotenberg Chune
Rechtschaffen Etel	Rotenberg David
Rechtschaffen Schalom	Dubschera
Rechtschaffen Schimschon	Rotenberg Eli
Reiner David	Rotenberg Jsrael
Reiner Leibusch	Rotenberg Jakob
Reinharz Schmuel	Rotenberg Josef
Reiss Itzhak	Rotenberg Meir
Rosenbaum Beile	Rotenberg Rivka
Rosenbaum Ester	Roter Marek
Rosenbaum Eti Rivka	Rotfeld Abraham
Rosenbaum Hirsch Meilich	Roth Bezalel
Rosenbaum Joel	Roth Chaim David
Rosenbaum Leib	Roth Meier
Rosenbaum Schlomo	Roth Schmuel
Rosenbaum Sobel	Rubin Bezalel
Rosenberg Alexander	Rubin Hirsch
Rosenberg Asriel	Rubin Mosche of Rowno
Rosenberg Eisik	Rubinfeld Jakob
Rosenberg Josef	Rubinfeld Josef
Rosenberg Menasche	Rubinfeld Juda
Rosenberg Mendel	
Rosenberg Mosche	S
Rosenberg Mosche	Sobel Itzhak
Rosenberg Schabse	Dr. Sabat Schmuel
Rosenberg Schmuel	Dr. Safir Schimon
Rosenberg Wolf Ber	Samet Mirjam
Rosenman	Scharf Jekel
Rosenman	Schenkler Berci
Rosenman Israel	Schindler Sosie

Lichtman Herman	Meiseles Leib
Lieberman Zacharia David	Meiseles Mosche
Lindenwald Schmucl	Meiseles Natan
Litauer Bernard Dentist	Meiseles Schlomo
Loew David	Dr. Menkes
Loew Jakob	Mensch Bernard
Loew Josef	Menschenfreund
Loew Mordchai	Milstein
Loew Schalom	Milrad Menasche
Loew Schmucl	Milrad Mosche
Londner Alte	Milstein Mosche
Londner Breinci	Muenz Baruch
Londner Dwosi	Muenz Mosche
Londner Israel-Hirsch	
Dr. Lusthaus Dolek	
Lusthaus Ester	N
Dr. Lusthaus Nunek	
Lustig David of Spas	Nemlich Mendel
Lustig Mosche Jakob	Nemlich Schmucl
Lustig Sische	Nussbaum Israel
Lutwak Chaim Schimon	Nussbaum Israel Gezl
	Nussbaum Schalom
	Nussbaum Schmucl
	Nussbaum Schmucl Rivka
M	
Mansfeld	
Margulis	P
Mark Abraham	
Mark Dwora	Pineles Mendel
Mark Hirsch	Pohoriles
Mark Mordchai	Press Aron
Rabi Matzner	Press Leib
Meier, Robbi's Widow	Press Mosche
Meiseles Chaim Schlomo	Presser Abraham
Meiseles Chaim Schlomo	Presser Schaje
Meiseles Gitel, Hirsch,	Prinz
Herzl	

Kassner Bendet	Kopf Pini
Kassner Eli	Kopf Sara
Kassner Josef	Kornbluet Abraham
Kassner Natanel Sani	Kornbluet Jsreal
Kassner Scheinci	Kornbluet Meir
Katzman Elieser	Kornbluet Mosche Mechl
Katzman Itzhak	Kreiter Leib
Katzman Ita	Kreiter Schalom
Katzman Schaja	Kriegel Baruch
Katzman Schimschon	Kriegel David
Kaufman of Pohorilec	Kriegel Hensel
Kaufman Chaim Hirsch	Kriegel Pepci
Kaufman Josef	Kuker Baruch
Kaufman Meir	Kuperberg Sischi Arie
Kaufman Menasche Ber	Kuperberg Zwi
Keller Benjamin	Kurz Josef
Keller Godl	Kurzberg
Kilstok Jehuda	
Kirschenbaum Chaim	
Kirschenbaum	
Kirschenbaum Leib-Arie	L
Kleinbrod Jakob Juda	
Klinger Ester	Landsman Benzion
Klinger Israel	Landsman Dunio
Klinger Leib Josef	Landsman Hirsch
Klinger Leiser Ber	Landsman Issar
Klinger Malka	Landsman Meilech
Klinger Mordchai	Landsman Mendel
Klinger Mosche Josef	Landsman Mosche
Klirsfeld Zwi	Langer Leiser
Koenigsberg Ruhama &	Laufer Jakob
Husband	Laufer Josef
Kopf Ester	Laufer Nachum
Kopf Josef Hirsch	Lehrer Jakob
Koral Eli-Jona	Lehrer Taube
Korn Juda Zwi Dajan	Leiner Mosche

Hilman Schimon
 Hochberg Leibci
 Hochman Leibisch
 Hoffman Abraham
 Hoffman Jakob
 Hoffman Jehoschua
 Hoffman Leib
 Hoffman Mordchai
 Hoffman Schalom
 Hofman Wewi
 Hoffnung Mosche
 Horn Josef Zwi
 Horowitz Baruch
 Horowitz Berl
 Horowitz Eliahu
 Horowitz Chaskel
 Horowitz Eliahu
 Horowitz Hersch
 Horowitz Jsrael
 Horowitz Jzchak
 Horowitz Kalman
 Horowitz Dr. Leo
 Horowitz Malka
 Horowitz Mates
 Horowitz Mendel
 Horowitz Moshe
 Horowitz Mosche
 Horowitz Rivka
 Horowitz Roza
 Horowitz Schmuel

J

Jaeckel Ben Zion
 Jaeckel Chaja-Batja

Jaeckel Chaim Ascher
 Jaeckel Elieser
 Jaeckel Frieda
 Jaeckel Lea
 Jaeckel Schalom
 Jaeckel Tila
 Jampel Bendet
 Jampel Godl
 Jampel Hersch
 Jampel Jakob
 Jampel Mechel of Spas
 Jampel Menasche
 Jampel Mosche
 Jonas Eti of Spas
 Jonas Jtzchak of Spas
 Jungerman Schlomo

K

Kohn Abraham
 Kahane Dr.
 Katz Dr. Isidor
 Katz Strutin
 Kalman
 Kartschman Baruch
 Kartschman Chaim
 Kartschman Jakob
 Kartschman Juda
 Kartschman Kunie
 Kartschman Rachel
 Kartschman Wolf Ber
 Kassner Alte
 Kassner Aron
 Kassner Bunim
 Kassner Bendet

Friedler Leib	Godner
Friedler Mordchai	Goldschmidt Alter
Friedler Mosche	Goldschmidt Schmaja
Friedler Raschi	Groll Abraham
Friedler Schmuel	Gross Mordchai
Friedler Schmuel	Gruessgott of Rowno
Frisch Chaim	
Frisch Feiwisch	
Frisch Godl	H
Frisch Israel	
Frisch Jehuda	Haber Chaim
Frisch Leibisch	Halpern Chawa
Frisch Meci	Halpern Josef
Frisch Meir	Halpern Kalman
Frisch Schmuel	Hammermann Dwora
Frischman Gold of Wigoda	Hammermann Jakob
Fruchter Jakob	Hammermann Schmuel
Fruchter Meschulem	Hauptman Leib
Fruchter Mosche	Hausman Abraham
	Heisler Abraham
	Heisler Dawid
G	Heisler Fischl
	Heisler Jacob
Ganz Mendel	Heisler Jakob of Dubka
Geller Buci	Heisler Mordchai
Geller Bunem	Heisler Mosche
Geller Chaim	Heisler Mosche
Geller David of Spas	Heisler Ruben Gecl
Geller Elieser	Heisler Schaja
Geller Meir	Heisler Simcha
Geller Mordchai of Spas	Heisler Sucher
Gelobter Josef	Helfgott Eli
Gelobter Hirsch	Hochman Jakob
Gelobter Israel	Helfgott Schmuel
Gelobter Chaim	Heller
Gertner Sara	Herz Gitel

Deutscher Schalom	Erber Leib
Diamand Avigdor	Erdman Abraham
Diamand Baruch	
Diamand Bina	
Diamand Israel	F
Diamand Jehuda-Josef	
Diamand Reuwen	Falik Leib
Diamand Schaje of Ilem	Falik Max
Diamand Schimon	Falik Schabse
Diamand Schimon	Faasberg Mechel
son Baruch	Feld Michael
Diamandstein David	Fendel Jakob
Dornfeld Avigdor	Ferscht Philip
Dornfeld Chaskel	Feuer Dr. Isidor
Dornfeld Nachman	Feuerstein Jakob
Drach Abraham	Feuerstein Josef
Drach David	Fink of Swaryczow
Drach Mosche	Filer Schmuel
	Freier Jehuda
	Frenkel Meir
E	Freilich of Luhy
	Fried Dr. Abraham
Edelstein Belle	Friedenberg Zwi
Edelstein Lea	Friedler Abraham
Edelstein Max	Friedler Leibisch
Edelstein Schlomo of Spas	Friedler Abraham
Eichenstein David	Friedler Uri
Ekstein Bronci	Friedler Aron
Ekstein Chaim	Friedler Bendet
Ekstein Gitl	Friedler Chana
Ekstein Mordchai	Friedler Chana
Ekstein Reisel	Friedler Eisig
Engelman Bunio	Friedler Ester
Enis Alter	Friedler Fischl
Erber Fani	Friedler Hirsch
Erber Hani	Friedler Israel

MARTYRS OF HOLOCHAUST

(PERSONS & FAMILIES)

A

Adler David
Adler Chaja
Adler Fruma Fassberg
Adler Gitl
Adler Schmuel
Adler Willy
Adlersberg Wilek, Sigi,
Lonek, Berta
Andacht Abraham
Andacht Itzhak
Andacht Schalom
Arnold, son in law
of Izchak Schwaeb
Artman Israel Leib
Artman Mosche
Artur son in law
Goldshmid Shmaja
Axelrad David
Axelrad Schlomo
Axelrad Zvi-Hirsch

Berger David
Berger Mishel
Berger Pinchas
Berger Sucher son Josef
Berger Sucher son Pinkas
Berman of kamin
Bienstok Jehuda
Bienstok Moshe
Birnholz Mirjam
Birnholz Schimon
Bitkower Dwora Spas
Bitkower Mordchai of
Spas
Bitkower Zacharia
Bitkower Zeev-Wolce
Blau Josef
Bleicher Abraham Zwi
Bleicher Jtzchak
Brand Abraham
Brand Chanina
Buchwalter Mordchai
Bunim Mordchai

B

Barnik David
Barnik Eisik
Barnik Jehuda
Berei Abraham
Berenfeld Moshe
Berger Chaja Udel
Berger Josef

D

David Frieda
Deutscher Abraham
Deutscher Chana
Deutscher Lote-Scheindel
Deutscher Mirjam

It is significant for Rozniatow that this club occupied two rooms in the house of Sosie Heller at the market square — rent free. A number of Jewish youngsters joined the Chaluzim, preparing in Hachscharot groups for emigration to Palestine.

Alongside and all over the years Rozniatow had a most active group of amateur actors, who put on many theatricals, all except two in Yiddish. The only two plays enacted in Hebrew and Polish respectively were failures and never repeated. Among the actors stood out Sender Friedler — born theatrical talent and excellent comedian, an superb Falstaff. He is remembered also as having been among the founders of the Rozniatow Landsmannschaft Society in New York and one of its presidents. In one of the early plays we had as actors Dora Liebermann, Dr. Diamand, Zvi Fassberg, Dr. Berger but over the years the following appeared on the Rozniatow stage: Wilek Adlersberg, Juda Hammermann-Axelrad, Leon Horowitz, Pinio Kanner, Simon Lieberman, Dolek & Nuniek Lusthaus, Shaye Lutwak, Godel Schwalb and Weinfields of Swaryczow. The remembered girl-actors were: Hania & Lea Horwitz, Andzia Kanner, Dwosia Kassner, Adela Kupferberg, Tonia Laufer, Nemlich sisters, Matylda Prinz, Lotka Rosenmann, Escia Trau, Escia Widmann, Benzion Horowitz was often directing and prompter was Simon Diamand.

Being away from Rozniatow as from the thirties, we must leave it to others to tell of the events of World War II, when Eastern Galicia, including Rozniatow, became a part of the Sowjet Ukraina, this regime lasting from November 1939 to June 1941. The subsequent occupation by the Germans, the physical extermination of the Jews by the Nazis, assisted in many cases by their Ukrainian stooges, the Jewish suffering in the ghetti, camps and Holocaust are known. There were Rozniatow Jews who fought against the Nazis in units of the Red Army and possibly lived to see the township after liberation in 1945. Even today there may be some Jews living among the inhabitants of our township, but the Rozniatow as it was, as we knew it — is no more.

beyond the shopkeeper of Rozniatow who learnt to avoid even the postal parcel service, the registers of which were utilised by the Finance Office to gain intelligence on goods received. The tax collectors, attached to the Finance Office in the county town Dolina employed local court executors to enforce payment of taxes by impounding goods, furniture etc. while a charge of 15% was collected for overdue taxes plus costs for the forced collection. In many a case this meant the ruin of the shopkeeper who also faced much higher housing rates of his municipality, as a result of pressure from government on their local budgets.

Politically, the regime made use of the always potent antisemitism of the population, Polish and Ukrainian, and open boycott and the picketing of Jewish shops enjoyed protection by police, because the slogan "ONE TO HIS OWN" (SWOJ DO SWEGO) — nationalist in content — was applied to daily economics, to force the Jew out of his livelihood.

It was openly admitted by the Poles that their fiscal policies and measures aimed at the undermining of Jewish predominance in commerce, and indeed the boycotts and resulting in some cases riots strangled the weakest link — the small man in small town.

Notwithstanding and despite such obstacles, cultural activities continued in Rozniatow and they deserve to be recorded.

A committee under Dr. Diamand managed to maintain the Hebrew School by local financing, as Jewish minority schools were denied government subsidies. There was a Jewish Sports Club, devoted mainly to football, and although no matches were ever arranged with Polish clubs, now and again such matches were held with other Jewish clubs of other townships. There was a workers' club named "YAD CHARUZIM" with Philipp Ferszt as chairman but most of the cultural activities centered in the Civic Club under Dr. Safier and Moshe David Lutwak as secretary. This club operated the Jewish Public Library, in which Leon Horowitz, Benzion Horowitz, Abraham Hoffmann did good work to maintain a high literary level and efficient administration.

ed Telephone services were introduced and an exchange was set up at the Post Office but the most visible sign of the new times was the autobus service that replaced the old cabs, vehicles and carriages. One of the first to operate a bus service was the Apothecary Macierzynski, on the side also moneylender and usurer, but then also former cabdrivers, Aron Zimmermann and Mejelech Landsmann became partners of Philipp Ferszt in operating a public bus service to Perehinsko. The third was Abraham Hoffmann, whose autobus was providently destroyed by fire, and he could recover the insurance, as the bad roads, lack of technical skill and costs of repairs caused heavy losses, and all these enterprises ended in financial disaster. At the end only owners who could themselves drive and service their buses could make ends meet in the field of public transportation. However, it was a step forward.

So as to remind Rozniatow of their old problems and woes in being between two rivers, the Duba and Cieczwa, the town was practically submerged in the floods of 1928, and the Rozniatower again justified his pitiable name of "Nebbich".

The clearly anti-Jewish system, controlled by the military, left only law and teaching careers open for the Jews leaving colleges, and many had to study abroad. While many of the graduates had to serve in the army with practically no chance to pass officer examinations, government jobs were invariably closed to the Jew. High school teachers found employment only in private Jewish colleges where also Hebrew was taught (some were based on Hebrew), and Rozniatow never had a Jewish medical man who graduated in Poland. This went alongside a taxing system, based on trading patents, or licences, with graded fees of 3 categories, that every shopkeeper and peddler had to obtain. This assured a foolproof registry for the income tax, based on imposition and demand. Enacted like the repeated levys — Danina — the official demand of income tax was arbitrary, and appeals against demands had to be supported by documentary evidence, proper account books etc. This was

and colleges the Numerus Clausus was introduced to keep the Jews out from medical, agricultural and engineering studies. Under these conditions the first parliamentary elections were held in 1922, and the Rozniatow Jews recorded over 600 votes for the Zionist list to the Sejm in Warsaw. Bendet Berger and Munio Muenz represented then the Jewish list during the voting at the Municipality.

Meantime the Poles introduced their own currency, the Mark, while the Austrian Krone and Ukrainian Karbowaniec became obsolete. However, the continuing devaluation of the Mark, opening up of contacts with foreign countries and influx of American Dollars from mailings of relatives created a new trade — the illegal dealing in foreign currency, which only added fuel to the ever burning antisemitic fire. While 1919 the Ukrainians made in towns razzias on Jews, to rob them of remade military uniforms and boots, the Poles have in 1922/23 organized even larger razzias, to go over pockets and confiscate Dollars.

The reform of 1924 by the issue of the Polish Zloty caught the Rozniatow Jews unaware, and they again paid a heavy price for the unasked, unexpected blessing. The rapid change caused a sharp economic crisis, unemployment and recession that endured as a long stagnation. As the Zloty was based on gold, the moratorium of 1914 was cancelled, and the mortgages had to be repaid in Zloty — as most of the debtors did not care to settle the old debts in Mark. The freezing of rents brought housebuilding to a standstill, prompted the homeowners to keep flats unrented, and for new rents key money had to be paid “on the side”.

While the Rozniatow shopkeeper and trader had more than enough on his shoulders, and constantly lacking cash and seeking credits, the reconstruction in Europe opened up export markets, especially for Polish coal and lumber, and the forests around Rozniatow as well as the oil fields assured a measure of prosperity for the region. This development offered some openings for new lawyers to settle in Rozniatow, where also several dentists have set up offices. Berko Littauer, Shaye Lutwak, Wilek Turteltaub are so remember-

which could hardly maintain communications with other towns, and commerce shrunk to a minimum. Travelling by rail was a major hazard and the Ukrainians were neither able to set up a proper administration, nor deal with any economic problems. Their only measure was the issue of new money, called the Karbowaniec, to replace the Austrian Krone, and this was a calamity for the Jewish merchant. The shopkeepers could not refuse to accept this legal currency but the wholesalers would rather not part with their stocks for a clearly valueless scrap of paper. As an event of courage and determination in Rozniatow, the renewal of Hebrew classes by Zvi Fassberg deserves to be recorded, and we are happy that Zvi is with us in Israel also today.

Pogroms of Jews in the Ukraine under Hetman Semjon Petlura were the outburst of a hooligan, hopeless regime, and in May 1919 the Polish army "liberated" Galicia, claimed as a part of Poland in the XVIII. Cent. Army units under General Haller appeared in heroic posture with antisemitic songs on their lips, cutting beards of Jews trapped on trains and boding little good. Leniency was the slogan as regards the Ukrainians, and in Rozniatow only the younger Lapinecki was shot when resisting arrest, while the older Stefan was left to go free. On the other side, the new Polish Police Commandant Brojanowski demanded, and got, Jewish girls to scrub the floors and do the housework at the Police Station — an ominous sign of the new regime's intentions.

Gradually orderly administration was re-established but the Finance Office was moved to the county town, Dolina, and the Post Office then got the building on the hill. Zacharia David Liebermann was nominated President of the Kehilla, a hardly enviable task when the official call was: "JEWS TO PALESTINE". Indeed, the Jaeckel family emigrated 1920 to Palestine in toto, while Poland was led by ministers like the Grabski brothers — one as minister of Finance, the other of Education — both proudly antisemitic "National Democrats".

Rozniatow was first hit by an imposed levy, called Dżina, as a special payment to the state, while at universities

sian offensive under Brussilov reached Stanislawow and Rozniatow was again in the frontal zone of fire. While the first refugees of 1914 returned home, in 1916 several other families, like Leisor Itzik Loew, Chanina Weissmann took refuge in towns of Western Galicia, fearing a new Russian occupation. They returned when the Russian front disintegrated in 1917 upon the fall of the Tsar but conditions deteriorated also in all the Austrian Empire. Already all men between 18 and 42 were called up, food was rationed and clothing was becoming a problem. Many dodged military service by hiding or self inflicted wounds, disruption of postal and rail communications caused serious shortages, and there was a general use of substitutes, known as "Ersatz". In the fall of 1918 the defeat of Germany and Austria caused also the falling apart of the Austrian Empire of the nationalities, and one day a group of young Ukrainians, led by Stephen Lapinecki, took over Rozniatow on behalf of the new Ukrainian Republic. A strong, uncouth lad who just a few years before felled and killed a cabman, Nachman Rosenmann, only because he trespassed over his parents' garden, Lapinecki and his like were hardly the men to organize communal life and build a state. The Ukrainian peasants, mostly illiterate, used the new "freedom" to vent their hate of the Jews, to rob travellers on the roads but the loud acceptance of new slogans, like self-determination of peoples, facilitated some forms of orderly conduct. Rozniatow was spared of open pogroms, a very respectable farmer, Fedorenko, was appointed Mayor. The Jews could for the first time elect a "National Council" as a legal basis for some communal activities. Chairman of the Jewish Council was Dr. Wassermann, and thanks to him social assistance of the poor was set up. A Poalei Zion club was formed in which Shalom Rechtschaffen was very active. The drama of Gordon "Chasie the Orphan" was performed in Yiddish, the amateur actors being Tinka Berger, Shalom Rechtschaffen, Milek Turteltaub, Jacob Erber, Chajka Diamand and prompter was Moshe Lutwak.

Such events were but of small solace for Rozniatow

affected many households. While all Jews professed to be patriots of Austria, and their allegiance was sincere, actual participation in war was a more serious matter, and so a delegation led by Dr. Feuer left urgently on a Saturday for Dolina, coming back with clear instructions as to who was to join the army. A general moratorium was declared on repayment of mortgages and long term debts, and while all local strategists expected otherwise, the Russian army continued the offensive into Galicia. Order in town was still maintained by the gendarmes under their commander Furmankiewicz but the first families took refuge in other towns, considered safer: Dr. Wassermann, Dr. Feuer, Dr. Safir, Dr. Barth, Mishel Artmann, Shaye Frisch have so left. Stories were told of Russian Kosaks raping women, of massacres and pogroms — and very soon the first Kosak patrols appeared. Austrian government offices closed down, postal and railway serviced stopped and the Russian town commander sat up his office in the house of Baron Walisz. There and then Peter Woloszynowicz became Mayor of the town, replacing Wolf Hoffmann, who jointly with Haim Schwarz luckily were bought out by ransom from being taken to Russia as hostages.

Sales of alcohol were strictly forbidden, to prevent drinking by Russian soldiers, as Rozniatow lay on the road to the Carpathian range, on the border of Hungary, where the Austrian Army held strong positions. Austrian officials received no salaries, and the severest hardship was so caused to the aging old bachelor Yona Funt, postal official with a silken white beard, who became a “man about town”, forlorn and forsaken, like a prediction of the debacle of Austria. During the winter 1915 the Austrians attacked near Rozniatow, and the town came for 7 days under artillery fire but the attack was repulsed. Some of the younger men were taken to dig graves for the fallen soldiers. Gradually conditions became easier, most of the inhabitants still had some food and even Russian tobacco was obtainable.

Rozniatow was liberated by the Austrians in the summer 1915 but just a year later in the summer 1916, a new Rus-

religion Adlersberg. Completely blind in his later years, he bravely continued his educatory work and literally all of Rozniatow were his pupils. Remembered are also the Catholic priest Malinowski and the Greek Catholic, Jackowski, both highly respectable men.

At the age of ten those of us who were to enter high school, called Gymnasium, sat for entry examinations, and so were at school in Stryi or other larger towns, being absent from Rozniatow over many months of the year. However, being at home on vacations, often travelling jointly in one or other direction, bonds of friendship were formed between us, and so groups of youth came into being. Except for the very first pupils of high schools, like Dr. Berger, Dr. Jackel, Lutwak sen. who were several years ahead of us, we would like to record as pals and friends: Dr. Bendet Berger, Izio Bermann, Dr. Wilek Adlersberg, Pinio Kanner, Szymek Liebermann, Rudek and Poldek Loeb, Dolek and Nuniek Lusthaus, Moshe and Shaiko Lutwak, Leon Horowitz, Munio Muenz, Milek Turteltaub, Lolek Wassermann, David Weissmann, and there were a number of girls. Joint activities during vacations comprised some dances, but the main energies were devoted to amateur theatricals, collections for the Jewish National Fund, Jewish Library and later, during the elections of 1922, some political work.

Others — alongside and/or intermingled with the above groups — who felt the need of a change, contributed one way or another to open up the town to the XX. Century. Remembered are men like Meier Kaufmann, who early joined the Chowewei Zion, Aron Weissmann, Abraham Hoffmann, Benzion Horowitz, Shimon Diamand, Lonek Erber, the brothers Tepper, Jacob Yampel, who joined in general activities.

The Emperor continued his "gracious" reign, the Polish officials regularly coming to the bar of Israel Rosenmann for their long bouts, leaving drunk, and like the thunder during the summer storm, came upon Rozniatow the sudden awakening in the World War I.

Immediately upon outbreak of the War in September 1914, the calling up of men to active military service deeply

The main road below led into the suburb "Das Alte Dorf" — the Old Village — very likely the original nucleus of Rozniatow, where many Ukrainians lived. Here stood the houses of the bookbinder Nahman Scheiner (No. 17 of Map) and Mordehai Mark (No. 16), and there was also the house of Jagiellowicz (No. 15 of Map) who married a Jewish girl. Not far away stood the fine house of Alter Bermann amidst a large garden (No. 12 of Map) on a hill. Their only son of Alter Bermann, Izio, lives in Israel, retired from government service. At the bend of the road stood a small Chapel (No. 11 of Map). Across the road were several houses of Jewish residents, of whom are remembered Sara Esther Horowitz, who had the leading grocery in town. Her daughter Zlate was among the first girls to learn Hebrew, and she happily survives in Israel. Next lived Leibisch Friedler, whose sons Zaharia, Sender and Israel share in Israel our memories of Rozniatow. Adjoining was the Prayer House of the Alte Dorf (No. 10 of Map). The last houses on the road leading out of town to the village of Rowno were of Shlomo Jungermann (No. 4) and the restaurant-bars of Nahum & Israel Leib Artmann and of Chaye Adler across the road (Nos. 2 & 3 of Map), while the house, of Eliahu Horowitz (No. 1 of Map) marked the end of the Old Village, just before a small bridge and bifurcation of the road to Pereshinsko and Rowno, leading to the Station of the Glesinger Railway.

Unforgettable remain our years at the Elementary School which we entered at the age of six. Classes were held first in a small house, later to become the Municipality (see No. 25 of Map) and in several other places until the fine brick building was erected on the hill over the lake (see No. 2 of Map). The teachers were only seldom fit for their profession, using the cane at practically every occasion, and so their efforts at teaching were defeated by the hate of the pupils. Wladyslaw Heinrich, one of the Polish teachers, was also leader of the SOKOL, a Polish patriotic sport organization, but a habitual drunkard like most of the resident Polish officials. Of the Jewish teachers are remembered Mondschein and Stark and foremost of all, our teacher of Jewish

stood the flour-mill (see No. 144 of Map), owned by the Weinfelds of Swaryczow.

On the opposite end of the market-square, the main road was lined by shops on both sides, leading to the tobacco-nist Josef Kassner (see No. 47 of Map), turning right to pass the houses of Wolf Hoffmann (No. 46 of Map) where across the road was the house of Eisik Rosenbaum, whos son survives in Israel. Next came the house of Rechtschaffen (No 55 of Map) and then the house of Nissan Schindler (No. 53 of Map) where Chaim Schwarz lived. Here the road split at a right angle, one branch leading past the house of Leisor Itzik Loew (No. 29 of Map) and Adlersberg (No. 35 of Map, opposite), up the hill to the Catholic Church (No. 37 of Map) and the Sokol-House nearby (No. 38). At a lower level of the Church was the large house and garden of the Ukrainian family Woloszynowicz (No. 39 of Map) who 1924 served also as mayor.

At the left of Kassner (No. 47 of Map) was a smaller square, remembered for the house of Itzik Barnik, the excellent melamed and opposite lived Abraham Sauerberg, erudite and liberal, whos daughter survives in Israel. Nearby was the large flour-shop of Israel Trau, who like Eli Yona Koral was a son-in-law of Wolf Hoffmann. He was a liberal and most popular man, survived by son and daughter in Israel.

The main branch of the road, passing the corner house of Shlomo Widman (No. 44 of Map) led to the small lake below the hill, a landmark of Rozniatow. This was an artificial lake, at the lower level of which was the flour mill, a Skarbek property held by Efraim Rechtschaffen (see No. 24 of Map). A short canal under a bridge on the road fed the waterfall turning the millstones by way of paddle wheels, and here we had the extensive Skarbek farm under management of Weigel, later on leased by the Glesinger lumber concern. The hill over the lake commanded a fine view of the town, and here stood the Court (No. 20 of Map, former Skarbek residence), Post Office (No. 21), Police Station (No. 23) and the large School (No. 22 of Map).

shop of Israel Friedler and of the watchmaker Hersch Axelrad, proud of his nice beard, probably the finest in town. Next to Axelrad was the house of Karczman (see No. 93 of Map) and there it joined to Mihael Weissmann, a part of whos house was held by his sister and niece, Hinka and Malcia Weissmann, glaziers. Many families lived in smaller houses in the lanes at back of the market-square but there was also the fine house and large orchard of Yehuda Weissberg, see No. 79 of Map.

At the main road leading out of the market-square were several shops, among them the barbershop of Philipp Ferszt and then the Greek Catholic Church (Nos. 124 & 126 of Map). At the house No. 128 of Map lived Simon Strassmann, the town's forwarding agent, taking care of goods arriving by train at the railway station Krechowice and arranging transportation to the shops in town. Not far away was the nice house of Baron Walisz (No. 132 of Map), formerly owned by Dr. Berwid, while on the other side of the road, opposite the Church, was the house of Dr. Wassermann (No. 121 of Map), nearby lived Riva Horowitz and daughters, then the Lusthaus family at No. 130 of Map. Before the Pharmacy of Skalka (No. 131 of Map) we had the Newspaper and Stationery shop of Shalom Laufer. One of his daughters was married to Chaim Seinfeld of Perekhinsko, while the other had much success in leading roles of our amateur theatricals. Next to the Pharmacy was the house of Shmuel Nussbaum, whos son survives in Israel.

This part of Rozniatow was known as "Unter der Stadt" — suburb on the road to Krechowice, and there lived many families in roomy houses with gardens and fruit trees. Remembered among them is the house of Leib Falik, well to do son-in-law of Wolf Hoffmann (see No. 134 of Map), and the Falik children happily survive in Belgium and Israel. There lived Meier Kaufmann, Lipa Tanne, Berl Tanne, while across the road lived Dr. Sabbath, Berl Londner and Leisor Turteltaub, the official Registrar. Nearby the town ended at the bridge over the Cieczwa, and on the other side there

in-law of Leisor Itzik Loew. Mathis was liked by all for his good manners and kindness. In the same row was also the flour shop of Shlomo Stern, observant and decent, survived by a son Mordehai in Israel. Several other well to do merchants by name of Stern lived on the market square and remembered is Issachar Stern, son-in-law of Chaim Schwarz and also the very observant Josef Shimon Stern, who bought the house of Liebermann and "got" as son-in-law Zajde, son of the shochet Weiser — the most eligible young hassid of the town. Zajde himself was later a shochet but his wife Bracha implemented the income by trading provisions. Next to Stern lived his father-in-law Shmuel Wirt, an orthodox of the old school (see No. 70 of Map). At the corner of the market-square (see No. 63 of Map). Friedler had a large textile shop, and his sons bought later the Hotel Weissmann. Next was the other leading shop of provisions and foodstuffs of Meier Fraenkel, observant but liberal and modern, a very respected citizen. Leaning on the house of Fraenkel was the stand of Pincio Schwalb, who also held the position of Shammes of the Kehilla.

Across the road in the market-square were the shops of Benjamin Keller and of Mordehai Friedler, whos son Ucio survived Auschwitz and the younger son Chanina lives happily in Israel. In the same row was also the shop of Jeckel Spiegel — the first to emigrate from Rozniatow to Palestine soon after World War I. in 1920. All the family settled in Israel, where generations thrive happily. At the next corner of the market-square was the house of Rabbi Hemerling, then of the shochet Moshe Weiser (see No. 97 of Map), then of Abraham Groll and there at the corner was the Hebrew School.

In the same row lived also Hersh Landsmann whos daughter Ida married an Ukrainian, Jagiellowicz. At gravest risks to themselves, Mishka Jagiellowicz and wife have assisted Jews during the Nazi occupation, saving their lives, and many survivors remember them gratefully. The adjoining side of the market-square had several larger houses in which dwelled traders and peddlers but then was also the butcher

82 of the Map). Jaeckel senior had a stationery shop and operated also a bank.

The first apothecary was Skalka, who was bought out by another Pole, Macierzynski, a smart business-man, who considerably enlarged the dispensary, operated an autobus, and as a side-line was even a money-lender.

The medical profession would be incomplete without the health-practitioners who cured sick by the application of leeches, recommending and dispensing herbs, extracting teeth. Prime occupation of some was barbering, like Mattis Berie, whose wife was most popular and respected, being the township's midwife and greatly charitable. Philipp Ferszt had a nice barbershop, extracted teeth, was an ardent lover of our local theatricals and did their make-up as his contribution to the good cause. Another health-practitioner was Hersh Frost who also travelled around the villages. His children and grandchildren live in America.

Generally respected for his learning was Chaim Schwarz who jointly with Pinchas Rechtschaffen held a bank in form of a Loan-Society. His daughter Schanzi was among the first pupils of the Hebrew school, and we are happy to have with us his eldest son, Bendet Schwarz in Israel, while other children live in America.

After the great fire of 1903 the two brothers Josef and Pinchas Berger erected a large brick house at the market-square (see No. 91 of Map). Josef Berger was of the leading cattle exporters, and his eldest son, happily surviving in Israel Dr. Alter Berger was with Hersh-Mordehai Lutwak the first local boys to be educated in college (Gymnasium) which necessitated a stay in Stryj. A daughter of Josef Berger, Tynka, lives in Israel while her brother Arcio passed away. A large shop of fine provisions and foodstuff in the house of Berger was bravely carried on by Rivka Horowitz, whose daughters were among our closest friends and of those Lea and her family happily survive in Israel. A little further up from the Bergers was another two-store brick house of Sosie Heller who traded in household and kitchenware, and the other shop in the same building was of Mathis Willner,

Rudek Loeb, very often guests in Rozniatow, have also become lawyers and are reported living in Poland. Dr. Simon Safier, earlier employed by Dr. Wassermann, has opened own offices in the house of Josef Berger in the market-square (see No. 91 of Map). He was very popular and served for some time as President of the Kehilla. His son, Dr. Vet. Lolek Safier and daughter Jadzia live in Poland. Employed by Dr. Wassermann as main clerk was also Aharon Meier Lusthaus who died early. His very gifted son, Don Lusthaus, while on the staff of Glesingers, graduated and won his Ph.D., becoming later Professor of Lwow University, He and brother, Dr. Nuniek Lusthaus, met a tragic end by the Nazis. Their youngest brother lives in Australia.

It is a measure of some economic progress of the town that in the period between World War I. and II. several more lawyers settled and open offices in Rozniatow, like Dr. Menkes, Dr. Kahane, Dr. Redisch (a Dolina man) and two local graduates continued in the legal profession: Leon Horowitz, grandson of Lessor Itzik Loew and cousin of Simon Liebermann and Leon Meisels, whose father Haim-Salomon had an ironmongery (see No. 58 of Map). Jews were also clerks at the court, like Koerner, Josef Kaczky, later transferred to Stryj and David Blaustein. Meier Taub was a clerk in Dr. Safier's office, while Mordehai Brotfeld and Chaim Karczman were professional scribes who wrote petitions, summonses etc. The office of court usher was held by Prinz, a veteran of 12 years army service, whose daughter Mathilde participated in our amateur theatricals. Rozniatow also had a Jew as judge, Jacob Hopfen, who however held aloof of all Jewish life. There was only one Ukrainian lawyer, Dr. Korbass, a rabid antisemite, while the Notary Public was a Pole, Lukaczewski, a most decent man.

The first physicians, Dr. Berwid and Dr. Sokanina, were Poles but then Rozniatow had several Jewish doctors, like Dr. Barth, Dr. Sabbath, Dr. Diamand — son-in-law of Liebermann — and also a local graduate, Dr. Jaeckel, son of Leibcie Jaeckel, whose house adjoined the Hotel Weissmann (see No.

and parents of Sender Friedler, who will be again mentioned. Adjoining was the ironmongery of Benzion Jaeckel and flour business of Samuel Horowitz, father of our unforgotten pal, Leo Horowitz, lawyer and always active in Jewish communal affairs. Completing this group was the bar of Melach Gross, very observant and pious. His son Icio was a Zionist, avid reader of Jewish literature, whos many books formed later the nucleus of the Jewish library. Another son, Mordehai Gross, erected later a two-store brick house, as hotel, bar and restaurant. Two grandsons of Melach, Simcha and Moshe Gross, live in Israel. (See Nos. 83/84 of Map).

Conspicuous in a part of the market-square near the hotel of Weissmann were the cabs and carriages, who provided the passenger service to and from the railway station at Krechowice, some 7 Km distant, and whenever required performed also mixed passenger & goods transportation to other towns, like Dolina, Kalusz or Perehinsko. The cab drivers were hardworking, decent men, taking care of their horses and remembered are Mihal Waechter, who always had a white, clean and well fed horse, Mailech Landsmann, Aharon Zimmermann, and several others. They all lost out in time to the car and autobus.

Leader of the academic professions in Rozniatow was the lawyer Dr. Salomon Wassermann whos house across the road of the Greek-Catholic Church had a nice front garden with flowers (see No. 121 of Map). He was the leading Zionist and served during the Ukrainian regime 1918/1919 as chairman of the Zionist Organisation and of the Jewish National Council, organizing the first social services for the poor. His son Carol (Lolek) lives in America and the daughter Halka in Israel.

The second lawyer to settle in town was Dr. Isidor Feuer who rented the upper floor of Sosie Heller's house in the market-square (see No. 75 of Map). Being the legal representative of the Glesinger enterprise, he was very busy and only later, under the Polish regime, he served for a time as President of Kehilla, as Mayor of Rozniatow and was active in communal affairs. Two nephews of Dr. Feuer, Poldek and

Vienna and surviving grandsons are Leo and Bucio Tepper and Bucio Widmann in America. Another elder of the town was Mayer-Aharon Londner, of great piety, two of whose sons Israel Hersh Londner and Berl Londner funded their own families and were respected merchants. Grandsons of Mayer-Aharon are Shiyo Londner in Belgium and Yehoshua Spiegel in Israel.

Living barely 1½ miles from Rozniatow was the family of Weinfeld, owners of a large farm in Swaryczow, who were coming to town in their own carriage. Of this very popular family a grandson survives in Israel.

Like many other townships, Rozniatow was also blessed by a strikingly pathetic type of individual, named Israel-Leisor Bentscher. Tall, without a trace of hair on his face, except for two small sidelocks, always open-shirted and wearing an old sack around his shoulders, day-in, day-out in same worn clothes, he now and again peddled a prayer book or religious treatise, or earned a little by portering. Without wife or relatives, he just had a corner in the living room of Haim, a worker in the flourmill, near the Bet-Hamidrash. Many believed that this strange, ascetic man mourns the destruction of the Temple in Jerusalem — and gladly gave him on Fridays some Challe (white bread) that he collected for the poor. He was always quiet, unobtrusive, just slipping in during prayers, aloof in a corner and personified “Neb-bich” of Rozniatow.

In sharp contrast to the lean and slow Israel-Leisor was another pathetic figure and part of the townships daily activities, always busy carrying sacks of flour — stout, bulky, with thick beard and uncouth Iczike the porter. Ridiculed by all for his two passions: desire for meat (hence the nickname “Fleisch”) and playing the State Lottery. Highly irritable and shrieking at every provocation, he was touted by many and victim of repeated pranks. Iczike will forever be part and parcel of the bustling market-square.

A group of houses inside the square, at the main road, comprised the “Alte Mauer”, a large brick building, one part of which was the bar and restaurant of Israel Rosenmann

monopoly sale of tobacco and cigarettes, also of postage and revenue stamps, in a corner house on the main road (No. 47 of the Map). Kassner is remembered for his innate kindness, doing favours to many and whoever asked for a loan, was never disappointed. All had free entry to his front room but on balmy summer days, the debates would be held just in front of his house, all standing around until tired. Survivors of his family are Etty Wolter and Deborah Artmann.

A person of importance and enjoying great respect was Chanina Weissmann, owner of hotel and restaurant on the market square (see No. 81 of Map), pious, learned and outspoken. He was the honorary circumcissor (Mohel), performing the requirement as a commandment of the Thora and training several pupils, to take his place after his demise. Despite his personal orthodoxy he daily read a German newspaper and realized the necessity of a liberal secular education. The only survivor of his family is a grandson, Pinio Kanner, in Israel. A most learned chassid was Faivel Reissler, leather merchant, always the first in observing of commandments and performance of religious duty, taking daily ablutions in cold water (Mikve). His equal in piety and popular for his winning personality was Mordehai Meier-Beer Kriegel, who devoted long nights to study and during the baking of Matzot before Pessach was the general supervisor of this important work. Much respected were also the ritual slaughterers, Moshele Shochet and two others by name of David — one with a black, the other, David Glas, with a ginger beard. The sons of David Glas live in Israel.

Well to do and a citizen of importance was Hersh Rechtschaffen, who often led the service in the Bet-Hamidrash, assisted by his own sons in the chanting of prayers, and while strictly observant, his son Shalom was already leaning to Zionism. Three sons of the Rechtschaffen family happily survive in Israel and Australia. Among the respected and popular elders was a patriarchal flour merchant, Hersh-Mendel Artmann, whose son Isaac Artmann lived in Broszniow and was partner of Jacob Rosenthal of Perehinsko in the sawmill of Sliwek. Another son, Josef Artmann, lived in

If the prayer-houses were the focus of communal life of the grown-ups, the youngsters were taken care of from about the age of four in private religious schools — the cheder, headed by the teacher — melamed. David Rottenbach, Aba Tanne, Yosel Abraham were so called “dardeke melamdin” — the designation being part Aramaeic, part Hebrew for children teachers, who started the boys also on writing, of course, of the Hebrew alphabet. Boys of 7 or 8 then entered the “higher” schools, of which Haim-Simon Lutwak, Judale Kaufmann, Itzik Barnik were the principals. Lutwak, the father of our friends Moshe David and Shaiko Lutwak, was the modern educator who laid more stress on the study of biblical texts (Prophets etc.) and general Jewish subjects including letter-writing. Haim Simon Lutwak was a man of profound general education and progressive views, reading also modern Hebrew periodicals and among the first to give his sons a college education. He is remembered by many as their guide and mentor. Judale Kaufmann was a very strict disciplinarian, who concentrated on the Talmud and was the least popular of the teachers, while his son Meir Kaufmann was a respected owner of a clothing store, of modern outlook and Zionist. Itzik Barnik was a man of great talmudic learning, highly respected by all, and his son, Moshe Barnik was a teacher of Hebrew and educator who later lived in Palestine and accompanied the poet Nachman Bialik on his tour of Poland. A grandson, Barkai, is an active liberal politician in Israel.

Main places for talks, discussion of news and debates were the Bet-Hamidrash after prayers, when Yoel Tanne, just returned from his frequent visits to Vienna, reported on world politics and other topics of interest. Joel Tanne held the State Lottery, was a man of culture and dressed with a measure of elegance. Late were the hours when the lively debates ended, if he reported on news at the imperial court and political events. Sometime during World War I. Tanne left with family for Vienna.

The second place of a free debating “convention” was the front room in the house of Josef Kassner, who held the

and so his wife and children helped out by trading, to meet the family's budget, while he devoted all his efforts to the religious needs of the community, both parties being happy at the bargain.

Payments to the Kehilla for services like kosher slaughtering, burial plots, rentals of bath-house, calls to reading of the Thora during Festivals, seats at services etc. were modest, and the total income of the Kehilla was the smaller, as the best seats during prayers and many honours were held by the well to do by inheritance, all the poor were exempted, and the collecting was in general most liberal. The Kehilla never had any free cash, and special levies had to be arranged in frequent cases of urgency.

There were three main places of worship, all situated around a small square off the market-place: the large Synagogue with nearby the "Clause" and the Bet-Hamidrash. A small place for prayers was also in the suburb "Altes Dorf" (Old Village) for those living far from the center, while the young Zionists congregated for prayers in their club. Many of the leading citizens and others prayed in the large synagogue, where to came also the professionals and white collar men during the Festivals, while the "Clause" served mostly for the chassidim, led by the Rabbi. A large number of others prayed at the Bet-Hamidrash, and some citizens came to prayer on given dates to the other places of worship like visitors — very likely for some reasons of tradition or usage. The synagogue had on the windows the name of the donor, David Weissmann, grandfather of Mihal Weissmann and uncle of my own grandfather Chanina Weissmann, The Beth-Hamidrash was a new building erected after 1900, and two men — Samuel Schwindler and Haim-Israel Rottenberg devoted many days of manual labour in the building of their prayer-house. The "Clause" burned down in 1920, and was rebuild in brick and much improved. It is significant that the only pavement in Rozniatow run around the market-square and out of it to the large synagogue, as befits the building held in highest regards by all.

and long beard, serious and vigorous, he served also Mayor of the town, nominated of course, as was usual under the Austrian regime. It was only later, after 1920, under Polish administration that elections were held for communal offices. Some of the Hoffmann family have happily survived, like the Weissmann in U.S.A., then sons of Leo Hoffmann and also the children of Trau and Falik in Israel.

An important position in the communal life of the township was held by Zacharia Liebermann who over many years served as president of the Kehilla, and member of the town council. He was respected by the Starosta in Dolina and very influential on behalf of Rozniatow. Speaking well Polish, Ukrainian and German, he was neatly dressed, with white beard. He lived on the road leading up to the Catholic Church, and the other part of same house was held by one of the townships patriarchs, Leisor Itzik Loew, father-in-law of Liebermann and holder of state monopoly for the sale of liquor, beer and alcoholic beverages. His charity was proverbial and he was held in highest regard for kindness, assistance and help that he never refused. His son Jacob Loew married his own niece, daughter of Liebermann, and for them a new brick house was erected on part of same plot but facing the main road — see No. 27, 29 and 30 of the Map. Of these widely connected families only few, unfortunately, survive and we are happy to know of the Liebermann children, Clara Diamand, Anda Sternklar and my old pal, Simon Liebermann, all living in New York.

Religious and spiritual leader of the Jewish Rozniatow was Rabbi Hemerling, very learned and pious, poor but always civil and obliging, living at a corner of the market-square (see No. 88 of the Map). He had a weekly salary from the Kehilla, now and again only augmented by fees for marriages, arbitrations etc. Upon his demise in the 1920ths, the Dayan Yehuda Hersh Korn became the provisional office holder but he so remained over a number of years. Not having been ordained as Rabbi, he received but a low salary, a point of some importance for the elders in the Kehilla,

Zionist nucleus, members of which were Aron Weissmann, Shalom Rechtschaffen, Moshe Barnik, Dr. Berger, Hersh-Mordehai Lutwak, brothers Salomon and Isaac Gross, Lasar Tepper, Marcus Kanner, Mendel Horowitz and several others. Many were sympathizers and supporters in one way or another, and it was toward 1906 that national Jewish political activities developed, including collections for the Jewish National Fund and the visit of a delegate of the Zionists from Lwow/Lemberg, capital of Galicia. A theatrical group performed for the first time in the history of Rozniatow the play of Jacob Gordon: "The Jewish King Lear". Actors were: Shalom Rechtschaffen, Meier Taub, Aron Weissmann, Shaul Schwalb, while Barnik and Issachar Stern dressed up as women in order to play their female impersonations.

This was still within the traditional limitations of the Jewish morals and manners, and it is noteworthy that the presentation of Holy Scrolls (Sefer Thora, Thora Scrolls) to the Chovevei Zion, in order to establish the premises also as a place of prayer, were part of the activities, alongside with the opening of the Hebrew School, much to the dislike of some chassidim. The first teacher was Reiter, followed by Herzberg and others. Pupils were mostly boys but there were also a few girls who sat separate from the boys, Hebrew was the catalyst for national awakening in Rozniatow, whose Jews — in addition to religious traditions — acquired so a new cohesive sentiment and drive to better their life.

Rozniatow Jews may have been typical of the Galician township in their virtues and bad habits, in the earnest and humorous of the time, but it was said that one would have to get up very early and be very smart in order to win a point over a Rozniatower.

The communal life was directed by the official council — an autonomous body under supervision of the regional Starosta, Chief of State Administration, in Dolina, and as regards the Jews, by its own council called the Kehilla. President of the Kehillah was Veve (Wolf) Hoffmann, well to do merchant, selling kerosene and fuel-wood. Of high stature

region, like eggs, dried mushrooms and herbs, poultry were continuously purchased by specialising merchants for export, providing subsistence for many who had their special connections in the villages, or by peddling personally in the villages.

The main basis of daily food was the bread, mostly baked at home for the whole week ahead, and the potato prepared in all manners and forms and consumed with modest additions, of most varied grades from cheese, fried onions and up to a - salted herring. The main preoccupation of the Jewish population during weekdays being to provide for Sabbath and the festive meals with the family, this was for many also an economically serious commitment, demanding the provision of some white bread ("Challe"), wine or liquor, meat and, if feasible, sweet dessert, and be it a cooked dried prune.

Ideologically and to some extent culturally, the Jews of Rozniatow were affected by the traditional chassidism of an orthodox way of life, demonstrated also by the wearing of the long coat, wide brimmed hat, side-locks ("Payes") and strictest observance of minutest rules, regulations and usages, applied at all times and occasions. On the other side, there appeared the first opposition of "Haskala" (Culture) of the younger generation who recognised the necessity for a more modern way of life and approach to problems. This affected not only the garb, when the coat became a shorter jacket but also the contact to progressive Jewish movements, leading up to and culminating in the political Zionism, as formulated by Herzl and widely propagated in all countries, where there existed established Jewish communities. Sometime around the turn of 1900 the first CHOVEVEI ZION "club" was formed in Rozniatow, the premises serving later also for prayers on Sabbath and holidays. This club was first housed in the house of Jeckel, where later the Lusthaus family lived, and then in the house of Sosie Heller — on the first floor, where Dr. Feuer lived. (See No. 75 of the Map). The attorney, Dr. Wassermann, was an active member of this

driven sawmill of Tanne (on the "Fiszarka"), two flourmills and the oil-cake press of Rechtschaffen, and by a good stretch of imagination one can add also the two soft-drink "productions", of which only the one of Mihal Weissmann flourished over a period of time.

Two modern industries — the sawmills of Broszniow—Krechowice of Glesingers and the oil fields at Rypne and Dubno provided much employment for the region, including Jews, and added immeasurably to the economic development of the township. The wide activities of the Jewish owned firm of Glesinger included even the renting of the Skarbek farm in Rozniatow, earlier under administration of Weigel, a vituperate antisemitic Pole. The entire region enjoyed the free fare on two narrow-gauge railway lines operated by the Glesingers for the transportation of logs from the forests, deep in the Carpathian mountains to the sawmills, providing a link between Rozniatow and many villages.

Among the Jews of Rozniatow were a few well to do families, quite a number of businessmen, earning fairly well, a large number of smaller traders and peddlers, artisans, cab drivers, porters and manual workers, who toiled hard to cover their needs, and some simply poor, like in many other communities. There were no rich, all standards then being very modest, and possibly 80% or more owned their homes, as plots and building materials were rather low priced and labour cheap and abundant. The houses on the main thoroughfare and the market square had their front parts turned into business premises, many with sign-boards and the commercial contacts with the region's populace were brisk and widest possible. Like in most townships, there was a weekly market-day on Wednesday and large market-days several times a year, to dates known by their saints, like Mihael, John, Peter — and then town enjoyed its busiest trading by own and thousands of visitors, with a considerable turnover in the cattle-trading, destined mostly for resale to larger towns and even export by rail as far as Vienna. Some agricultural produce, specific of the

are many names of which I have no personal memory, and I find a fount of most relevant information in the Reminiscences of our old friend, Moshe David Lutwak of New York. He is indeed the Chronicler of Rozniatow, registrar of types and to him thanks are due from all. I am addressing the English speaking townspeople and their young generation in English, relying in great measure upon Moshe Lutwak, and so his name is alongside of mine as co-author of the present lines. Much of the intrinsic value and sagacious observation in the following details are the merit of Moshe, while I make an effort to say it in English and try to do justice to the original story of Moshe Lutwak.

Rozniatow had a population of some 8000, of which well over 6000 were Ukrainians, then designated Ruthenes of Unitarian Greek-Catholic creed, possibly a hundred or so of Poles and some 2000 Jews. There were barely 20—30 brick houses, most were wooden frame constructions, many still with thatched roofs, others with roofs of wooden shingles, very few with zincplated sheets. It was the township's fateful history that when a few years passed without much damage by floods and overflowing rivers, there were conflagrations, in which the fire spread instantly over the roofs and large parts of the town were consumed. The elderly people in town used to calculate local history by the Large Fire, Large Flood — and considered themselves well deserving of sympathy, pitiable — in Jewish a “Nebbich” — and this was the nickname of the Rozniatow Jew in his Eastern Galicia.

While small scale agriculture, poultry and cattle breeding was the main occupation of the region and of the Ukrainian peasantry, the Poles were mostly state employees with a few artisans, while the commerce in every form and manner, free professions, all lines of handicrafts and main communication services were the reserve of the Jews. There were barely three Jewish owners of arable fields, and only one of them, Isaac Turteltaub, son of Leisor, the official Registrar, tilled his soil, the others employing peasants for this work. The “industry” was represented by the water-

Glesingers, the income devoted for the Internate (College) in Chyrow, where Polish noblemen's children were educated, including children of Baron Walisz, a resident of Rozniatow. There also lived in retirement during the last years of their life an Earl Skarbek and his French wife, who augmented their small pension by giving French lessons to some Rozniatow girls. The turreted building on the hill in which the Court was located, was once the feudal Skarbek residence, of which the best preserved vestiges was the fine avenue of old limetrees, leading to the Catholic Church, on same hill overlooking the town.

Rozniatow lie in a curve of the river Duba where it is joined by the other river, the Czeczwa, and so suffered repeatedly from floods, sustaining much damage during inundations. The necessity to provide a Land Registry when the peasants were liberated in the Austrian reforms of 1848—1849, the founding of the Court and of the Postoffice on November 15th, 1850, turned Rozniatow into a township of some importance, as it became the administrative and also economical focal point for many villages, southward to the Carpathians, with a population of well over 50,000. The village of Perehinsko alone had a population of nearly 10,000, and the oil-drilling in Dubno and Rypne and modern lumber industry with two narrow-gauged railway lines from Brosznio to the vast forests in the mountains, contributed much to commercial and economic development of this otherwise backward and infertile region.

Here then, under a benevolent regime of the Austrian Empire but dependent on mostly indolent Polish administrators, who had to implement the policies of Vienna; surrounded by a backward Ukrainian peasantry whom with they continuously traded — Rozniatow grew into a township of Jews who generally could stand their own.

While born in Rozniatow of an old local family — my maternal grandfather Chanina Weissmann was born there 1840, and while I can well remember town and people from around 1910, when I was 6, till I left in 1926, there still

business and secular occupations rested. So also stillness and calm came to rest over the Jewish Rozniatow.

To many it may have been the religious content of this seemingly idyllic celebration of the Sabbath, to some chasidim even their exhilarating experience of praying and blessing, at which they believed themselves in presence of God, while to the many “small folks” it simply was a day of better food and relaxation — to all, however, it was the clear, undoubted and proud manifestation of Jewishness. The cohesion of the religion became by long tradition and many usages of the Sabbath the dividing line between Jew and Gentile, and the observance of this day in the small township acquired a deep national significance.

While this is the Jewish Rozniatow in its essential general features a few words need be mentioned on the secular township in which there lived also Ukrainians and Poles under a political regime that we first remember as the Habsburg Empire of Austria. This changed for the shortlived Ukrainian Republic from fall of 1918 to the summer of 1919 and then it was part of Poland till World War II. During 1940/summer 1941 it formed a part of the Soviet-Ukraine, came in the summer 1941 under German-Nazi occupation, to meet complete extermination and Holocaust of the Jewish community. Rozniatow was again “liberated” in 1945 and it forms since a part of the Soviet-Ukraine.

Historically, these parts were Polish in the XVIII. Century, and came to Austria under the name of Galicia when Poland was divided up between her three mighty neighbours — Russia, Austria and Prussia. Rozniatow might have been a fief during the Polish reign, and during the early Austrian regime it was the property of the Polish family of Skarbek, feudal earls and lords over vast properties in Galicia.

There are records of a feudal contingent of 60 men from Rozniatow, contributed by the Skarbek family in the period 1835/1845 for the building of the Theatre in Lwow/Lemberg, where there was also a street of their name. The Skarbek properties in Rozniatow were still special institutional management up to World War I. and were rented later to the

la — Jewish Community — proudly coming along as befits his importance; Hersch Mendel Artmann, flour merchant and with Jeckel Spiegel, seller of kerosene, the only two whom I remember for addressing my grandfather, Chanina Weissmann, with the intimate “thou”. This was explained by the fact that the three were as children pupils of the same “cheder”, the religious boys-school. Except for the residents of the northern suburb, called “Altes Dorf” (Old Village) who had a place of prayer in their quarter, all male Jews, old and young down to age of 3—6, assembled in the brightly lit three houses of prayer to celebrate the Sabbath, dressed for the occasion in their best clothes. It was known and accepted that, if any head of family was missing and not at his regular seat, he is either out of town, or laid up by illness, and his neighbours would exchange information on the point, upon conclusion of the prayers, on the way home.

As a youngster I often accompanied my grandfather to prayers, and remember the explanation he offered on my inquisitive wonderment of the haste of Faivel Reissler, of whom I stood in awe. Why, so it should be — leaving home for the synagogue is for the purpose of attending a blessed function — and only a fool would not make haste on such an occasion. Prayers are a dialogue with the Creator and submission of requests, therefore respect and good manners demand that one is in good time for this appointment, and is well prepared for this important meeting. Contrariwise, while walking home from prayers all took it easy, going in pairs or groups, chatting friendly among the general exchange of “GOOD SHABBES” wishes, the offering of which was to mark deference and regard in a formal manner, or neighbourly kindness and friendship among equals. With the blessing of “GOOD SHABBES” on the lips, the spouse and family are greeted upon coming home to a prepared dinner: white table-cloth, lighted candles, all dressed for the Sabbath and ready for benediction and subsequent dining. This marked the end of a busy and hardworking week, and the obligatory white bread, finer dishes and enjoyment of life were shared by the family at the table, while work,

ROŻNIATÓW
PINIO KANNER — MOSHE DAVID LUTWAK

Stand at a vantage point on the market square and take a view of our township: The balmy weather of a Friday afternoon, the sun receding slowly with a red glow in the skies, and the old bearded shammes — synagogal caretaker — just walking around with the loud call: "IN SHUL ARAIN" — "TO THE SYNAGOGUE!". This signalled the approaching Sabbath, 7th Day of Creation, day of rest, prayer, celebration. The cabs and drivers, always in the square on their service to and fro the Railway Station at Krechowice, some 7 Km distant, have terminated their runs by noon. Any peasants with carts, still in the market place, are leaving, the horse's hoofs beating the dry dirt road, dividing the square in two nearly, but not quite, equal halves. Metal rollshutters are being drawn on some of the shops around the square, others are bolting and padlocking wooden, russet or brown painted, doors and gradually quiet is coming to reign over the township. A last cart of a local peasant, returning from the fields, is speedily galloping down the road, soon to disappear over the bend, leading out of the square, and the first lean figure, clad in black satin coat, "Shtraimel" (velvet cap with fox-tails around) on his head, feet in white socks and slippers, emerges on the paved walk, on the way to the Friday evening prayers at the chassidic synagogue called the "Clause". It is Faivel Reissler, his thin long beard fluttering like a white flag, while he is vigorously striding with prayer book under his arm. In the opposite direction, a late customer of the communal baths crosses the square in half run, hastening home to dress and be in time again at his place of prayer — the Synagogue or the Bet-Hamidrash near by. The three places of worship, situated close to another at a small square just off the main market place, are now the aim of all, and you can watch them. Here, at the entry to the market square near the shop of Meier Fraenkel, you see emerging Leisor-Itzig Loew benevolent smile on his face and neatly dressed; Wolf Hoffmann, then president of the Kehil-

hustled off to sleep (in the afternoon!) in a deep downy feather-bed.

Wonderful days followed. I learned who everybody was. I could recite the railroad stations on the way to Stanislawow. I managed to explain that I could wash without the back-breaking work of bringing water from a well for my bath every day just as did everybody else. I discovered that the girls were interested in Paris dresses and American lipstick. I found that our family was just like people everywhere — only nicer!

I slept with Clara and Moritz — Anda made me a beautiful peasant dress, all red velvet and spangles (a dazzling success at masquerades back home). I went to dozens of parties. I walked in the woods. We had two marvelous seders — Father Zachary-David sat propped up on high white pillows with mother assisting when we all sang Had-Gad-yo. The matzo-balls were a success. The long service seemed short to me — and how pleased they all were when I knew — a girl from a reform temple! — that the extra glass of wine was for the Prophet Elisha!

Some years later I returned with my husband and our then little boy. Now I knew and loved each one — now I was truly one of the family. But the excitement and wonder of that first visit could never be recaptured. How could it? There was never anything like that again in all the world!

bed and bustling around him coquetish in a white jabot, there was, spry, lively little grandmother, Gitl Liebe.

“Wie gehts Schimkeleh in Ameriku?” they wanted to know. And when I told them in the German that I had so fortunately been taught to speak at home when I was a child, that I left him feeling fine, but that I missed him very much on this day with his people, the old man replied to me, “Meine Hochachtung, meine Hochachtung”. I was very touched — indeed I had never been so splendidly (or more undeservedly) praised in all my life before.

Of course, I had been told before I came that grandmother loved pretty things just like a young girl, and that grandfather had been bedridden for years. So I had brought with me the gayest kerchief I could find in Vienna for a little old lady, and now, in a corner of the room I could see two little boys quite pink in the face from inflating by blowing into it, the great rubber bed I had bought in Paris to rest more easily grandfather’s paper thin bones.

The biggest lunch anyone ever heard of followed. There was a much coming and going at the table. I sat next to my mother-in-law and found her loving and easy to talk to. It seemed to me that we were the only ones who remained seated throughout the whole meal. As in a dream it seemed to me that changing groups sat down to one enormous dish or another, and then ran away and others came, for the next course. But everybody wanted me to eat everything — I think I did!

After lunch came the Bath. My loving husband had written home that in America everybody had a bath every day — and I believe he intimated that if they didn’t I would probably sicken and waste away. At any rate, I remember that after that big dinner among all the sisters and cousins and aunts and visiting towns people, that they all escorted me into the kitchen where stood a big tin tub and two Ukrainian maids filling it up with hot water poured out of pails. Like the queens of France in child — birth I took the bath in public and then in order to avoid its weakening effects was

turesque dress, working to prepare the land for sowing, while others, barefoot, but carefully carrying their shoes well out of the muddy rain water walked down the road.

And on the roof of each peasant house stood a stork — delicately balanced over his nest on one ballet poised foot! The air was brisk and the sun bright and a biting wind made me glad to tuck the extra scarf into my coat collar.

At last we were there — and my moment had come! Now I would meet the parents — would they like me? Would I like them? We climbed down from the wagon (was that little square we clattered through a moment before really the great, big, colliseum of a Ringplatz that Simon had talked of so often? I couldn't believe it; it must be somewhere else). And we entered the doorway of a house I could not see for all the people crowded into it. What a milling about! — and greeting and kissing and introducing and how is Simon and how was the trip? — till suddenly a silence fell upon the whole lively, noisy company. They fell back and made way for a pair of twinkling eyes shining above a snow white beard and Father made his way through the throng of family and friends gathered to meet Shimka's wife from America. He came to me — alone now in the center of the circle, tipped up my chin into his cupped hand and looked smiling into my face. Then he let it go — placed his hands on my shoulders and announced to the waiting guests, "Sie is keine Schickse!"

Then everybody crowded round and I think no returned hero from the wars ever had a warmer welcome (or a bigger family). They were ready to receive me with full heart no matter who I turned out to be — but that I was after all, despite rumors to the contrary — a Jewish girl, made everybody glad.

A long time later when everybody had been sorted out, cousins connected to aunts and children to parents there came the formal visit to grand mother and grandfather, Eliezer Itsak-Loew. He looked regal, his ancient face framed with white hair as he lay propped up on many pillows in his

bath, a matter I had never considered when I planned the trip.

On Sunday morning we left from the big busy station on the train to Krechowice, which is, of course, the town Rozniatow is "bei". The train was jammed; it was a time in March when Easter and Passover came together and the school children who studied in the cities, but lived in the country, went home for vacation. Sabina and Milo kissed and embraced several boys and girls — they smiled at me shyly (Etká Willner and her younger sister Cyla and Bronia Löw) and then disappeared into the third class carriages while we rode in state in second.

Everybody left the train at Krechowice — I watched it speed away through the waving wheat fields and wished that I were still safely inside it. I was young, eager to see and learn all the new things, missing my not — present husband — and very frightened too. Of meeting the inlaws!

I turned from the vanishing train to be greeted by the vanguard of the family—a whole bevy of laughing welcoming sisters and aunts who hustled me into the wagon on high wheels drawn by two horses which stood there waiting for us to come. There I met Clara who had brought scarves to warm my delicate New York throat (it was colder in New York than Poland that winter) and off we went, the baggage piled high in the back and a whole long line of boys and girls and men and women following, walking through the muddy, deeply rutted roads.

It was an unusually warm month for March. The snows had melted and the mud was knee high. The horses could not always pull our wagon with its load of people and bags and three times on the way we all had to get out and walk a way up-hill while the men heaved the wheels out of the mud and helped the horses pull their load out of the deepest mire. I looked and looked in wonder — I could not see enough — the beautiful, wavy plain stretched out on all sides as far as the eye could see; dark blue mountains and green forests rimmed the horizon. In the fields stood cattle and on the farms I could observe the peasants in their pic-

OLIVE L. LIEBERMAN

MY FIRST VISIT TO ROZNIATOW.

This happened forty years ago. We had been married less than two years, but my husband could not (because of certain immigration regulations) come to Europe with me. So I went alone to Poland, to Rozniatow, to meet his family.

On the way there were Paris and Vienna, all full of wonder to a girl on her first trip abroad. They were — and are — beautiful cities and they looked just as I had thought they would, just as they were described in all the books. But how could I possibly imagine Rozniatow?

Of course, I knew a few things; a homesick boy had told me about the Ringplatz, the names of all his sisters and uncles and aunts and nephews and nieces, the taste of the fresh sour cream on freshly baked crisp potato pancakes — the wonderful smell of good things always cooking. I knew too about the parents, worrying about their only son, so far from home, married to heaven only knows whom. I knew the names too of boys and girls who used to dance and go to school and have picnics at the river side, and ride on a little train to the mountains of Podlute and Osmoloda.

How strange and wonderful it all seemed when I came there, on the Orient Express, train of movie romance, flying along silver tracks from Vienna to Lemberg.

Newly married sister-in-law Sabina and her doctor husband, Milo Dresdner, met me at the station and drove me through the lovely old city to their apartment. I think that they were surprised that I thought it fun to go there by horse — drawn fiacre and I was puzzled to realize that they would have preferred to ride in a taxi!

Certainly this was a happy, friendly weekend with this merriest of the sisters that I would meet; we stopped here not only for me to rest from my journey (was I ever tired then?) but really so we would not have to travel on the Sab-

knew it is no more, but this spirit will live and live forever. This is why the Jewish culture remains indestructible.

Neither the inquisition nor the wild excesses of the crusaders in ancient and middle ages can measure up to this methodically organized and executed beastly brutality in the century of progress — the 20th. Century.

We can't bring back to life our loved ones. We can't — wish as we may, turn back the clock but we can and we must remember to hate and fight fascism or any brutal system of government that breathes hatred and discrimination against any minority.

been visiting at home in Rozniatow a real procession of children would string out during the afternoon with wine or mead from neighbours: "Zu lieb dem Gast" (to welcome the guest) they would say. There was great misery in town, too many shoemakers competing for but few feet that could afford to be shod, too many tailors vying for the limited prospects of customers, too many stores selling flour, too many selling kerchiefs and linens. Every sale made by one was a sale that a neighbour missed and couldn't afford to miss, nevertheless a feeling of good neighborliness prevailed. Of course, there were some animosities, but even deadly enmities were forgotten when trouble or sickness struck and erstwhile enemies gladly joined others with a helping hand. I well remember Purim, grandfather in his home and father in ours sitting at the head of the table on which lay a tremendous Chaleh, "Purim Koiletsch" and a stock of change in front of them. All visitors were given food and money. I, when still a child hardly able to walk, covered the town on Purim to collect charity for the poor. On Fridays I distributed chales that my mother had baked; we could enjoy no festivities and not celebrate the Sabbath lest we shared with the unfortunate neighbours.

When I walked through the town on my visits home I was always greeted with many warm welcoming handshakes. Whether I walked on the alten Dorf, or the Ringplatz many of whose inhabitants I mentioned before or through the other half of the circle where lived the Gelobters the Axelrads, the Ruv of the town Rabi Hemerling the Schoichet Mojshe Weiser, the Grosses, the Mechl Weissmanns, Duvid Melamed who taught me the Hebrew alphabet I was always met by amiable welcoming faces, by sympathetic people, by friends.

Thus I chose to remember our town, my town, for wherever I went I felt at home I felt part of it, to remember its spirit of charity, forgiveness and understanding the spirit of warm friendship that molded us into a unit.

Alas. They perished almost as a unit. Rozniatow as we

ner with their little girl Iruchna from Lwow and Anda and Sammy Sternklar with their boy Teddy from Vienna and also my aunts, uncles and cousins, the whole family reunited and at the head of the table beaming with pleasure and approval my beloved father and mother, Scharie Duvid and Esther Leah. My mother would repeat frequently, patting my hand contentently, "Thank God, thank God".

All my dear people in this closely knit family except my two sisters Clara and Anda and their families who had just in the nick of time emigrated to America, are no more.

As I write this I am oppressed not only by pain and heart-ache but also by remorse and shame. Somehow, we in America failed to rouse the world — Jewish and non-Jewish — to an uproar of protest, to an outcry of the whole civilized world. But who could believe such things?

But it is in order to resuscitate the happy moments that often prevailed when Rozniatow was a living Shtetl that I'm writing this article, to remember the town's scenic beauty, the magnificent pine forest, the hills — the beginnings of the Carpathian mountains, the medieval structure on top of the hill that served as the court-house, the pond and the mill run by Froim Rechtschaffen, supplied with water from the pond and then the water coming out into a waterfall where as children we spent many happy hours, but mainly to remember its people, hard-working, friendly, God-fearing, charitable and great believers in education. Past the pond the road was known as "alter Dorf", an exotic street, along rivulets, old homes connected by quaint bridges facing the rising hills. There lived Shloime Shmerl a man of great humor, there was the beautiful home of Alter Bermann, the homes of the Deutschers and finally the last house in town along the river Duba, the home of Mrs. Chaje Adler.

Rozniatow was detached from a railroad line and from any industry. Almost all businessmen sold the same wares as their nearby neighbours, competing and fighting for par-nuseh. Yet, despite this struggle for survival and keen competition there always was a strong bond of friendship of compassion and understanding. On Saturdays when I had

Australia and Europe and Israel the traditions of Rozniatow good neighborliness throughout the world.

Across the road from Wewe Hoffmann lived the Rosenbaums, the Barnicks — a teacher of modern Hebrew whose father, a great 'lamden' was an excellent melamed. I had been a student at his Cheider, and at Simon Lutwak's Cheider and studied with Mechel Fassberg. I also studied with Yidale Melamed, the strict disciplinarian who was feared by all the young Jewish boys in town.

Then the Nisen Schindlers, Nussbaums and Hersh Mendel Artmann's homes and at last the horses came to a halt as the rest of the family who had not met me on the way burst out to greet and welcome me. My wife, Olive, had accompanied me on several visits to Rozniatow (and once she had come alone) and it was always a source of pleasure to me to see the love and affection given her, the daughter in law from a foreign and far-away land. Once my little son Donald came with us to meet his family and though he was but five years old he still has many pleasant memories of the trip.

Now came Grandfather Leizer Itsak Löw who always walked with such dignity and deliberation but this time running to welcome me. In later years he was bedridden and one of my first acts was to run to see him. I have still an almost tangible feeling of love for him and for my grandmother, Gitl-Libcie, always carefully dressed well upholstered with pillows inside — always vivacious. She died at the age of eighty-eight and on her deathbed when she noticed tears on her daughter's face she said: "Nu, you don't cry when an eighty-eight-year-old mother dies. This is to be expected". These were her last words.

There would be assembled our entire family, Loncia and Jacob Löw, their daughters Bronia and Dozia and later the husbands Waldek Reiter and Stanislaus Spiegel, my second sister Rechcia and Zisie Willner and their son Julek from Nadworna and Clara and Doctor Moritz Diamand and their son Richard and Dora and Dr Izio Ginsberg with their daughter Irenia from Tarnopol, Sabina and Dr Milo Dresd-

people's faces again. Life was precious and valued in Rozniatow!

In the center of the Ringplatz stood the brick house known as the "Mauer". This too, was a hotel, Hotel Rosenmann. There, too, was a hall for weddings and balls and staged dramatic performances. Sender Friedler was an excellent comic and provided the town with much appreciated diversion. Facing us was the 'Traffic' run by Josl Kassner. This, often, was a gathering place and in front of it usually stood Wewcie Tanne, Juda Weissberg, Shulem and Leibele Hoffmann, Josel Kassner, Shabse Spiegel, Hersh Londner, Meshilem Fruchter, Meier Frisch, Chaim Schloime Meisels, Shulim Rechtschaffen, Josio Rosenberg and others, all busy, hard working business men-just a break from their work and having a friendly chat. They would all greet me in a chorus most heartily and Leibale Hoffmann who had married my aunt Jetty would leave the crowd and run after the horses to join the family in greeting the returning native-me! Then we would pass the brick house of Hersh and Ethel Rechtschaffen where after her marriage to Doctor Moritz Diamand my sister Clara lived and where the Doctor practiced medicine for several years before they emigrated to the United States.

Across the street from them stood the home of Wewe Hoffmann who for a time had been both mayor of the town and its Kultuspresident. He was the distributor of the naphtha that lit the little lamps in Rozniatow and the surrounding country places. Nearby, but off the main street lived Srul Trau and his wife Ethel. They too had a flour store. Luckily their children emigrated early to Antwerp and Palestine.

Recently I had the pleasure of a visit in my home in New York from Lonek Lusthaus and from Mordche Rechtschaffen from Australia. When all the news has been bad and tragedy and heartbreak the rule, how wonderful to be able after all to report the safety and wellbeing of the few who escaped the barbarous cruelty which was the fate of so many of ours! It is with thankful joy that we record the good life of the survivors who continue in America and

often welcomed me to their home. Their daughter Zonia was my first love and at least to me she seemed the most beautiful, full of joie de vivre. Their daughter Irenia married Nuniel Lusthaus, another brilliant young man, just before the nazi onslaught. I had seen him and Zonia Feuer Landesberg in Sosnowice in February 1939, as I was leaving Poland after my last visit to Rozniatow. They came to the train to bid me good bye. "Do widzenia", "à bientôt" they called to me hopefully as the train pulled out of the station. But we never saw each other again. In Sosie Heller's building there was also a room reserved for the Zionist Verein, where we often met, gave and listened to lectures. Then followed store after store, another kerchief store by Schaie Frisch a variety store by Chaim Usher Jaeckel, a pots and pans store owned by other Horwitzes-Chaim and Mendel, a leather goods store by Feiweil Reisler one flour store after another one for example owned by Josef Shimon Stern in competition with similar stores run by his brother in law and one by his father in law Schmiel Wirt. On Simchas Torah Schmiel Wirt used to dance in the town circle with a bakers shovel high in the air. There was also a flour and maize store run by Mishel Artman and after his death by his widow Blime. Up to my age of 5 when my family had moved to my grandfather's house, we lived next door to them. We were friendly neighbours indeed. Mishel Artmann would give me, my sisters and cousins licence to jump up and down in their tremendous bin full of dried corn, a privilege granted to few other children. Blime Artmann who knew me as a baby always showed me great fondness and I always felt in a friendly atmosphere when visiting her. Then around the bend again a kerchief and linen store by Leib and Chane Friedler, a flour store by Leizer and Udale Geller then another candy store run by Meier Fraenkel. I was a child when Meier Fraenkel had pneumonia and was in great danger. A veritable pall of sadness hung over the whole town. I remember how depressed I as a child had also felt and the great joy as the doctor pronounced him safe on this side of the river Styx. "He passed the crisis" spread through the town and smiles began to appear on

causes. Frivolous enjoyment per se was frowned upon in Rozniatow, but enjoyment with a good motive was highly approved of. In the same building there was the 'Yatkeh', butcher shop of Pinio Berger and the apartment and 'Kanzlei' office of the lawyer Dr. Szymon Safier. In the afternoons his wife, Dora was usually sitting on the balcony and as Mailech's horses conducted me to my home she would call out excitedly 'Szymek, Szymek!' and greet me with generously thrown handkisses. Their son Edzio was among the first victims of the Nazi beasts; he had established himself as a doctor and already in 1938 was struck down by this wave of inhumanity. His sister Jadzia had married my cousin Leon Horwitz, who, too, was cut down by the barbarians in his prime of life. He was a very able and promising young lawyer. There were many outstanding and talented young fellows in Rozniatow, there was Dolek Lusthaus a university professor under Soviet occupation of Lwow, Wilek Adlersberg a very capable doctor and innumerable other fine and gifted young men. The world will never know of what service they could have been to humanity. Luckily Jadzia and their daughter Nina survived. Adjoining Berger's house was the home of Pinkas Rechtschaffen, who in association with Chaim Schwartz had conducted the town bank. Then followed another brick house belonging to Sosie Heller. She and her daughter Babele emigrated to Germany. The two downstairs apartments were occupied by my uncles and aunts Schmiel and Malke Horwitz and Mates and Slueh Willner. Uncle Mates ran a kerchief and linen store and uncle Schmiel a flour and grocery shop. Their daughter Clara Biegeleisen had just given birth to a son when I was in Rozniatow for the last time in February 1939. I well remember the joy of the parents, the festive spirit mixed with futile hopes and forboding that was already thick in the air. My cousins Toncia, Etki and Cyla Willner were very bright and alert, from them too, one had a right to expect great promise. But their lives, too, were curtailed abruptly and savagely. On the second floor lived the lawyer Dr. Izidor Feuer. His charming wife, a most hospitable friendly lady,

cie Jackel and his wife ran a stationery store which provided them with a living and enabled them to send their son to the University of Vienna where he became a doctor and for a while practiced in Rozniatow. But one could not think of this building without thinking of the 'Keller'. Mrs. Surester Horwitz, a widow, rented the cellar from the Jackels and distributed fruit, usually such exotic ones as oranges and peaches from far away corners of the Austro-Hungarian empire. The cellar was not heated and the winters were harsh; to keep herself warm she would sit over a pot of burning coals held between her legs. It wasn't easy for a widow to support herself in Rozniatow, but, as Pessel, Surester did it and retained her self-respect and enjoyed the respect of the town besides. Before Chamishu-Usr her business was a thriving one and I still remember that delicious, sweet, juicy 'boxer', St. John's bread.

In the Berger building Herman Horwitz ran a candy store, a real 'gourmet' shop also selling choice imported grocery items. There we used to buy our cocoa in red tin wagons on wheels and I used to wait anxiously for them to become empty so that I could add them to my train collection. In 1919, right after the first World War one epidemic after another hit the town. Herman Horwitz succumbed to typhoid fever at the same time as the Jewish Judge Hopfen and Doctor Bard who had treated them. The whole town mourned the untimely death of these three respected citizens. Mrs. Horwitz and her four daughters, Musia, Hania, Leicia and Blima continued to run the shop after Mr. Horwitz's death and it prospered. Before the Christmas holidays it was a veritable beehive of activity as the judges, teachers, lawyers, notaries, priests chose from a big variety of delicatessen for their holiday celebrations. There too, of course, lived the owners of the building, Josel Berger and his children, Tyncia, Bronia and Arcie. Tyncia was a good friend of mine and of my sisters. We took dancing lessons together taught by Sender Friedler and we danced at many a ball which we never organized just for entertainment but always for charity; the receipts were always distributed to worthy

many happy days and evenings talking, singing, arguing, reading poetry or playing cards with a group of friends. This was also the gateway to the Ringplatz. There, in my early youth lived Chanineh Weissmann, the owner of this brick building. Chanineh was known as a learned Jew and an intelligent Jew. Of him they used to say: the difference between him and most others in town is that he can think of the right answer right on the spot whereas others can do so only on second thought, for to be somebody in Rozniatow one had to be not only pious, but also bright and erudite. One was often challenged for the right answer right on the spot in Rozniatow for by this one was judged, esteemed or looked down on. Nothing was so highly valued as education — 'a learned man' was the highest praise that could be bestowed on anyone.

The house of Chanineh Weissmann was an establishment, a hotel, a restaurant, a tavern and in addition it had a hall for weddings and balls and dramatic amateur performances. Chanineh and his two daughters, Mrs. Esther Muntz with her husband and sons and Mrs. Rifkeh Kanner with her son Pinio and daughter Andzia. They were also known for excellent "marinierte Fisch" which they exported in specially built wooden boat-like boxes, hermetically sealed so as not to spill any of the delicious juice. After Chanineh's death Mrs. Kanner had inherited this two-story structure. She always welcomed and encouraged all the young boys and girls to gather there. I often sunned myself on their balcony in the company of Pinio and Andzia and other young friends, viewing the Ringplatz and the life of its merchants. I especially liked to be there on market days to watch the hustle and bustle, the colorful folk dress of the peasants from Strutyn, from Rownia, from Kamien, Petranka, Perehinsko, Spas other neighboring villages and to listen to the voices of the peasants calling attention to their produce — sounds which grew into a lusty din and finally a loud roar. Adjoining the Weissmann Hotel was another brick two-story house on the left where lived Leibcie Jackel and on the right a big two-story building belonging to Josel and Pinie Berger. Leib-

Wassermann, Safier, Feuer with their wives would join us on these pleasant excursions. Most of the other Jews of the town rarely went swimming though it was rumored that Bernard Londner and Lipe Tanne were marvelous swimmers and could swim the entire length of the town pond back and forth! But it was considered undignified for Jews, once they were married, to indulge in such frivolous activities.

Directly past the Monastyr there ran the path to the left to Swaryczow where the Weinfelds, Gut-Besitzers, lived and also in my memory and as we Jews would say, 'lehavdel', Rozia Huminska, who was a maid in our house when I was a child; she had often rocked me to sleep, singing folk songs or telling me fairy-tales. Then on the left the first house in Rozniatow proper, the home of Zisie Arie Kupferberg whose daughter Adele had married Bucio Tepper and is now living in Bridgeport, Connecticut. Then on the right the house of the town painter, Schnitzer, the home of Bendit Jampel, the house of Leizer Turteltaub (the Cohen and Matrikel Fuehrer). On the left for a long stretch there were no homes but the vast meadow belonging to Mrs. Goldasz and her son-in-law, the future town post-master, Aroniec. In the house of Widow Goldasz lived Mr. Erber, the father of my friends Fania, Hanka and Lonek. Then again homes on both sides of the street, the home of Bernard Londner, Lipe Tanne Leib Fallik, Jonas Koral, the castle of Baron Walisz, the home of Chaim Schloime Halpern, whose daughter Pepka had been my sister Sabina's close friend, the home of Schulim Laufer who supplied the newspapers to the town, Chwila, Gazeta Poranna, Gazeta Wieczorna from Lwow and Die Neue Freie Presse from Vienna; facing him lived Schimschon Strassmann, the forwarding agent, then on the left, the Greek-Orthodox Church and on the right lived the Lusthauses, Bendet Horwitz and Doctor Salomon Wassermann, a leader and supporter of the Zionist movement in our town. Then again, across the street lived the barber Philip Ferscht who was the only one in town to own and ride a bicycle.

Next came the prominent sign 'Hotel Weissmann' which would cause my heart to leap. In this house I had spent

where I spent my childhood and my first adulthood, the return to the long wooden frame house at the bottom of the hill. There in my memory had lived my great-grandfather, Schmiel-Arie Loew, my grandfather Leizer Itsik and grandmother, Gitl-Libe Loew. There, in the end part of the house, lived Pessel Hoffmann, my grandfather's sister who had been widowed at an early age and who supported herself in a dignified way by supplying yeast to the town. There lived my parents, Scharie Duvid and Ester Lea Liebermann. There from the age of five to eighteen I had lived and been raised along with my five sisters. My sixth sister Loncia, the oldest, had been married while she was still very young and she lived with her husband, Jankiel Loew, in a house built for them right next door.

Every person we passed on the trip from Krechowice was a friendly acquaintance of old who welcomed me cheerfully and wholeheartedly; every spot that we passed was a landmark packed with memories. As we passed the hill called Monastyr at the edge of the river Cieczwa I always remembered Bendit Helfgott who lived there and who for years had been employed by my grandfather. I had often climbed up to their mill and he and his family were always glad to see me. How beautiful that little bridge over the Cieczwa always looked to me! The happy, carefree days of school vacations always came vividly to my mind when after a walk in narrow paths, cutting through wheat fields and corn fields we would gather a group of friends at the Cieczwa for a swim. (See enclosed picture).

There were usually my friends and colleagues, Wilek Adlersberg, Dolek Lusthaus, Edzio Safier, Leon Horwitz, Moishe Lutwak, Milo Turteltaub, Lolo Wassermann, Pinio Kanner, Izio Bermann, all home from Stryj where we studied either in 'Gimnazjum Główny or Filia' and the girls, Muszka and Hala Wassermann (daughter of the first Jewish lawyer in town), Andzia Kanner, Zonia and Irenia Feuer, Jadzia Safier, Adela Weinlos, Muszka Horwitz, Tyncia Berger, Dora Gelobter and my sisters, Dora, Sabina and Anda. Sometimes when the weather was very warm, the lawyers

SIMON LIEBERMAN

ROZNIATOW!

**"How to value thee
He could only learn who had lost you"**

Thus spoke Adam Mickiewicz of his native Lithuania — thus I feel about Rozniatow.

Although I left Rozniatow in 1922 for Vienna, Paris and ultimately New York, I have often returned. Those visits to my home town were always exciting events that I looked forward to lovingly. Everytime the train would pull into Stryj — the home ground — my excitement would grow and as the train wound its way past Morszyn, Bolechów, Dolina, Rachyn to stop at Krechowice the railroad station for Rozniatow, my heart would beat faster. Part of my family will have met me in Lwow, others in Stryj, many would be waiting for my arrival in Krechowice. There, waiting would also be Mailech Landsmann, the Baalaguleh.

"Baruch habuh, Shimkaleh" Mailech would exclaim in a hearty welcome. I would then be led by him to 'the horse-drawn carriage that would take me and some of the members of my family who had come to meet me on the seven kilometer trip from Krechowice to Rozniatow. The rest of the family for whom he had no room would take the carriage belonging to either Hersh-Luzer Wechter or Alter, also known as 'the Toiber' for he was deaf and almost dumb. He could not speak articulately, he couldn't say much anyway, but words were not necessary, his pleased, cordial face expressed the warmth of his welcome.

Mailech would usually wrap me in rugs, for "you are not used to our climate anymore", he would say, and then at the crack of the whip the last lap of the journey would start. The road was stony and at times very muddy. This trip took an hour. It was the end of a long journey yet it was the most exciting part. It was the return to my family, to old friends, to the little town that I was born in,

Editors:

Sh. Liberman, P. Kaner

J. Har-Zohar, Z Fridler,

B. Shvarz, M. Shtern

YIZKOR-BOOK IN MEMORY OF
ROZNIATOW

Perehinsko, Broszniow, Swaryczow
and environs

Edited by **SIMON KANZ**

PUBLISHED BY: ASSOCIATION OF FORMER
INHABITANTS OF ROZNIATOW, PEREHINSKO,
BROSZNIOW & ENVIRONS

TEL-AVIV & NEW YORK, 1974

NEVER FORGET A search is on for additions to the permanent collection of New York City's A Living Memorial to the Holocaust—Museum of Jewish Heritage. The museum, due to open in 1993, highlights European and North African Jewish civilization before World War II; the Holocaust and its aftermath; and Jewish immigration to the U.S. Among the

types of objects being sought: anti-Semitism; Hebrew primers; domestic objects from immigrant households; and any other items that depict Jewish life before, during or after World War II. If you have a contribution contact Esther Brumberg, Research Coordinator, Museum of Jewish Heritage, Ste 717, 342 Madison Ave, New York, NY 10173; or call 212-687-9141.
